This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

~~L Noth 367.8~~ KF 717

Harvard College Library

FROM THE BEQUEST OF

HENRY WARE WALES, M.D.

Class of 1838

FOR BOOKS OF INTEREST TO THE
SANSKRIT DEPARTMENT

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

II.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË.

VAN

DR. W. R. BARON VAN HOËVELL,

VOORTGEZET ONDER REDACTIE VAN

EENE VEREENIGING VAN STAATSLIEDEN EN GELETTERDEN.

NIEUWE SERIE.

DERDE JAARGANG.

TWEEDE DEEL.

TE ZALT-BOMMEL BIJ JOH. NOMAN EN ZOON.

1874.

~~P Nath 367.3~~

HARVARD COLLEGE
JUN 6 1916
LIBRARY
Wales fund

INHOUD.

Juli-aflevering.

bladz.

Het grondbezit ter Sumatra's Westkust, door den heer TH. A. L. KROESEN 1

De bloedprijs (harga njawa) der Dajaks op Borneo's Westkust, door den heer W. H. SENN VAN BASEL 29

Een belangrijke geschiedkundige bijdrage, door den heer G. H. VAN SOEST. 42

Een onhebbelijke interpellatie 56

Varia. — Gunstige uitkomsten der Javasche spoorwegen uit een drieledig oogpunt. — De particuliere kinakultuur. — Opruiming der bezwaren van het boschreglement voor de inlandsche bevolking 72

Augustus-aflevering.

Javasche volksspelen en vermaken. Maïn djangkrik den gassir, door den heer V. DE SERIÈRE. 81

De familie Daing Mabella, volgens een Maleisch handschrift. 115

Bijdrage tot de kennis der geschiedenis van de Lampongs, door den heer J. E. H. KÖHLER 122

Varia. — Over het „échec" van 16 april door een bevoegde hand. — Toestand van de Javasche Bank en van de geldmarkt op Java. — De voordeelen van den Staat bij particulieren aanleg en exploitatie der Indische spoorwegen. 151

Septenber-aflevering.

bladz.
Eene nieuwe phase in een gewichtig vraagstuk, door Dr. T. C. L. WIJNMALEN 161
Javasche volksspelen en vermaken. Maïn djangkrik den gassir. (Vervolg en slot van blz. 81.) Door den heer V. DE SERIÈRE 171
De Maleiers van Borneo's Westkust, door den heer W. H. SENN VAN BASEL. 196
Het Maleisch op de volksscholen in Indië, door den heer DE C. 209
Naar aanleiding eener advertentie, door den heer FRITS SMIT KLEINE 216
Boekaankondiging. — Java, geographisch, ethnologisch, historisch, door P. J. Veth, hoogleeraar te Leiden, afleveringen 7—10. Haarlem, erven F. Bohn . . 224
Nederlandsch Oost-Indië. Door A. J. A. Gerlach. Tweede stuk. 's Gravenhage, Joh. Ykema. 1874 229
Varia. — Het nieuwe ministerie. — Het Engelsche en het Nederlandsche systeem van oorlogvoeren tegen barbaarsche of minder beschaafde volken. 232

October-aflevering.

Comptabiliteit. — Over de waarde van het comptabiliteitsbeginsel: afscheiding van het ambt van bewaarder van dat van beschikker over 's lands gelden en goederen (artikel 85 der Indische comptabiliteitswet). Door den heer P. H. VAN DER KEMP 241
De eersteling onder de Indische nieuwsbladen, door Dr. T. C. L. WIJNMALEN 268
De rijstkultuur op Java, door den heer G. H. VAN SOEST . 285
Boekaankondiging. — De koloniale kwestie, door Jonkheer Mr. H. C. van der Wijck, oud-lid van den Raad van Nederlandsch Indië. Tweede herziene uitgaaf. 's Gravenhage, de gebroeders van Cleef, 1874. 311
Bezoek aan Nederlandsch Indië. Leesboek voor de lagere school, burgeravondschool en het huisgezin, door

bladz.
J. Wijma en J. C. Sander, hoofdonderwijzers te Schiedam. Met een voorrede van Prof. P. J. Veth. Schiedam, J. Odé 315
Varia. — Onze positie in Atjeh 318

November-aflevering.

Bijdrage tot de kennis der geschiedenis van de Lampongs. (Vervolg en slot van blz. 122.) Door den heer J. E. H. KÖHLER 325
Het eiland Soemba, volgens de jongste mededeelingen . . 352
Necrologie. — Dr. Greiner, door den heer G. H. VAN SOEST. 388
Boekaankondiging. — De muntquaestie met betrekking tot Indië, door N. P. van den Berg. Batavia, Bruining en Wijt. 1874 391
Nota betreffende de verbetering der padi-kultuur, aan de regeering ingediend door den adviseur-honorair voor inlandsche zaken K. F. Holle. Batavia, Ogilvie en Co. 1874. 396
Varia. — Het stelsel van generaal van Swieten en het voorstel tot een derde en vierde expeditie tegen Atjeh van een „Patriot." — Een navolgenswaard voorbeeld uit Benkoelen. — Vooruitgang bij de gouvernements koffiekultuur in de Preanger Regentschappen 398

December-aflevering.

Aanteekeningen over Atjehneesche aangelegenheden . . . 405
Herinneringen mijner laatste inspectie-reis over de gedetacheerde geniewerken in de derde militaire afdeeling op Java in 1835, door den heer H. W. VAN WALES . . . 421
Bali en Lombok. 339
De Indische begrooting voor 1875 456

bladz.

Boekaankondiging. — Ceylon. Indische volksbelangen, door A. W. P. Verkerk Pistorius. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1874. 474

Varia. — Voetreizigers van Samarang naar Batavia . . . 483

Het grondbezit ter Sumatra's Westkust [1]).

Bestond er reeds vroeger aanleiding om te kunnen wijzen op het hoogere standpunt, dat tegenwoordig Sumatra's Westkust in de algemeene opinie heeft ingenomen, nog kan geconstateerd worden, dat ook van regeeringswege meer dan ooit een

[1]) De lezer zal zich de degelijke studie van den heer Kroesen herinneren over het inlandsch bestuur ter Sumatra's Westkust, die in de augustus- en september-nommers 1873 van het Tijdschrift zijn verschenen en als 't ware een nieuw licht hebben doen opgaan over de eigenaardige huishouding der Maleiers en Batta's. Aangemoedigd door de instemming van alle in Indië belangstellende studieuse mannen, had de uitstekende en thans nog zoo zeer betreurde ambtenaar een nieuwe studie ter hand genomen en bestemd voor het Tijdschrift over het grondbezit in dezelfde gewesten. Het was hem slechts gegeven het eerste gedeelte, handelende over het grondbezit bij de Maleiers, te voltooien. Verschillende omstandigheden beletten ons tot dusver deze weder uitmuntende bijdrage op te nemen. Wij doen dit thans des te gereeder omdat, behalve hare blijvende waarde, zij van actueel belang moet geacht worden met 't oog op de toepassing van de eerst onlangs afgekondigde verordening op de uitgifte in erfpacht van woeste gronden in de gouvernementslanden op Sumatra. De heer Kroesen zou het grondbezit in de Battalanden vervolgens behandeld hebben, toen de dood plotselings een einde aan zijn werkzaam en nuttig leven maakte. Zij, die kennis nemen van zijn laatste pennevrucht, zullen voorzeker met ons het verlies blijven betreuren van een intellectueel ontwikkeld man zóó uitnemend geschikt en bestemd om nog gewichtige diensten aan Indië en aan Sumatra in het bijzonder te bewijzen.

De Redactie.

belangstellend oog op dat gewest wordt gevestigd. Na lang dralen komt men eindelijk terug van het stelsel van onverschilligheid dat zooveel kwaad heeft berokkend. Eindelijk begint men in te zien, dat Sumatra's Westkust niet langer stiefmoederlijk mag behandeld worden; dat er meer noodig is dan een lijdelijk toezien, om de zoo rijke hulpbronnen van dat land aan het algemeen belang dienstbaar te maken, in een woord, dat krachtig handelen noodzakelijk is, om dat gewest te doen ontwaken uit den toestand van apathie, waarin het zooveel jaren heeft verkeerd.

Onder de voornaamste maatregelen, welke van die gewijzigde stemming doen blijken, meen ik te mogen rangschikken het onderzoek, omstreeks twee jaar geleden, van regeeringswege ingesteld naar den toestand van het grondbezit op Sumatra's Westkust als voorbereiding van hetgeen zal moeten worden verricht tot de ontwikkeling van de particuliere industrie. Terecht werd ingezien, dat de eenige gegevens, welke bestonden voor de beoordeeling van dat gewichtig onderwerp, niet voldoende waren om tot basis te strekken voor een verordening, van welker deugdzaamheid de bereiking van het voorgesteld doel in de eerste plaats afhankelijk moet zijn.

En inderdaad, de enquête betreffende het grondbezit op Sumatra's Westkust heeft evenals op Java veel aan het licht gebracht, wat vroeger duister of wel geheel onbekend was.

Het mag van algemeen belang geacht worden, dat aan de resultaten van dat onderzoek een ruimere bestemming wordt gegeven dan eenvoudige aanvulling van de officieele archieven. Nuttig toch kan het wezen, dat de grondslagen bekend zijn, waarop bij een eventueele beslissing der regeering de regeling der agrarische aangelegenheden voor Sumatra's Westkust zal moeten berusten.

Ik stel mij daarom voor, hier dat onderwerp in algemeene trekken te behandelen, en wel in de eerste plaats na te gaan welke de rechten zijn der bevolking op de onbebouwde zoowel als op de bebouwde gronden, om daarna in eenige beschouwingen te treden omtrent de rechten, welke het Nederlandsch gouvernement op de onbebouwde gronden kan uitoefenen.

De vraag zal zich dan van zelf voordoen, in hoeverre er mogelijkheid bestaat, om de belangen van de inlandsche bevolking met die van het gouvernement in overeenstemming te brengen

en langs welken weg men zal kunnen geraken tot het groote doel: de ontwikkeling van het land door bevordering van de particuliere nijverheid.

Voor hen, die wel eenige aandacht hebben willen schenken aan het opstel over het inlandsch bestuur ter Sumatra's Westkust, waarmede deze studie over het grondbezit noodzakelijk moet samenhangen, zal het wel geen nader betoog behoeven, dat ook hier weder, althans waar sprake is van de rechten der inlandsche bevolking van Sumatra's Westkust, een afzonderlijke behandeling van Maleische en Battasche toestanden noodig is. Als verreweg het belangrijkste deel van het gewest verdienen de Maleische landen in de eerste plaats onze aandacht.

Zooals reeds vroeger is opgemerkt, zijn die landen zeer oneigenlijk en soms willekeurig verdeeld in larassen of districten en in onderdistricten. De inlander kent echter volgens zijn adat geen andere verdeeling dan in negris, landschappen van soms groote uitgestrektheid, welke een aaneengeschakeld geheel vormen, en door vaste grenzen zijn bepaald. Het moge vreemd, ja ongeloofelijk schijnen, toch is het waar als ten duidelijkste uit het ingesteld onderzoek gebleken, dat geen stukje grond, hoe ver ook gelegen in de diepste wildernis, kan worden aangewezen, waarop niet de een of de andere negri rechten doet gelden, als gelegen binnen het door elk landschap afgebakend terrein. Die grenzen zijn bij overlevering bekend, in sommige negris zijn zij zelfs te boek gesteld in de zoogenaamde tomba's, geschriften, waarin de geschiedenis van de eerste vestiging is opgeteekend. De inlander hecht veel aan die overleveringen; volgens zijn gevoelen zijn de grenzen der negri geheiligd door den plechtigen eed (soempah satoe) door zijn voorvaderen gezworen bij de vaststelling daarvan. Daarin naar willekeur verandering te brengen staat bij hem gelijk met heiligschennis.

Met eenig recht mag door hen, die slechts een algemeenen indruk hebben van den toestand eener Indische maatschappij, bedenking worden gemaakt tegen de juistheid van hetgeen hier is vooropgesteld. Hoe toch, zullen zij zeggen, is het denkbaar dat in een land, dat nog in zoovele opzichten de kenmerken draagt van onbeschaafdheid, een toestand zou worden aangetroffen, welke eer doet denken aan de wetten van een welgeordende maatschappij? Die tegenwerping verliest echter veel van haar gewicht, indien

kan worden aangetoond, dat die afscheiding in gemeenten met vaste grenzen eer een gevolg is van het lage standpunt van ontwikkeling, waarop de Maleier nog staat, in vergelijking met een Europeesche natie. En werkelijk staat ze in onmiddellijk verband met het stelsel van solidariteit, dat zoo duidelijk het kenmerk draagt van een hoogst primitieve en gebrekkige staatsregeling. Die verantwoordelijkheid voor elkanders daden of tekortkomingen zooals die bij den Maleier in gebruik is, niet alleen tusschen soekoegenooten in dezelfde negri, maar ook tusschen al de ingezetenen van de gemeente, spruit vooral uit het begrip dat de overheid onmachtig is, om voor de veiligheid van persoon en goederen te kunnen waken, waarom die taak wordt overgedragen op de ondergeschikten onderling. Nu is het niet denkbaar dat zulk een stelsel heeft kunnen stand houden, — want zelfs na veertigjarige overheersching door een Europeesche mogendheid is het tot heden toe in principe in zwang gebleven — zonder dat reeds van den beginne af de noodzakelijkheid werd gevoeld, om de verantwoordelijkheid der ingezetenen van de negri binnen een bepaald terrein te beperken en zich later aan de eenmaal aangenomen grensbepaling streng vast te houden. Het lijdt geen twijfel of juist die neiging van elke nieuwe volkplanting, om reeds bij de vestiging eener negri een afgebakend grondgebied te hebben, de bron was van de voortdurende binnenlandsche oorlogen waarvan de geschiedenis der Maleiers, vóór het tijdperk van de invoering van ons gezag, melding maakt. Nog tegenwoordig zijn geschillen over de grenzen tusschen de negris volstrekt geen zeldzaamheid. De grenzen zijn soms door geheel woeste en onbewoonde streken bepaald, door bergtoppen, ravijnen, kleine beekjes, die hoe onbeduidend ook bij den Maleier een naam hebben; soms slechts door enkele boomen en struiken, tusschen al welke punten slechts een denkbeeldige lijn wordt getrokken. Gewoonlijk is het een moordzaak, waarin de aanleiding bestaat voor het geschil. Bij zulk een geval doet zich bij den Maleier natuurlijk de eerste vraag voor: op wiens grondgebied het misdrijf is gepleegd, want wordt de dader niet ontdekt, dan is de negri voor de betaling van de boete aansprakelijk. Is die plaats slechts eenigszins kwestieus dan is een geschil over de grenzen het eerste middel, om de zoozeer gevreesde verantwoordelijkheid voor het gebeurde van zich af te schuiven, en zoo mogelijk op de naburige negri over te dragen. Vroeger werden

dergelijke geschillen met de wapenen beslecht, thans komt het Europeesch gezag tusschen beiden, om de zaak in der minne te schikken, waaraan dikwerf de grootste moeielijkheden verbonden zijn. Beide partijen, wier eigenbelang ten zeerste in de zaak betrokken is, geven hoog op van de grenspunten zooals hen die bij overlevering bekend zijn. Bij de zekerheid dat door de scheidsrechters geen beslissenden eed zal worden gevorderd [1]), zijn geen van beiden huiverig om iets te veel of te weinig te noemen en zoo bestaat er weinig kans, dat de zaak spoedig tot een gewenscht einde wordt gebracht, zoolang de aanleiding van het geschil, de dader van het gepleegde misdrijf, niet bekend is. Eerst dan is een kalme beraadslaging mogelijk, en bestaat er gelegenheid om met onderling overleg de grensbepaling nader te regelen en vast te stellen.

Maar zonder zulk een zwaar feit als een moord, dat gelukkig ook bij den Maleier tot de uitzonderingen behoort, is dikwijls de schijnbaar nietigste aanleiding voldoende om een negri in rep en roer te brengen over schending van haar grenzen. Zoo deed zich eens in de Padangsche bovenlanden het geval voor, dat een inlander, het leven in het bewoonde gedeelte zijner negri moede, de voorkeur gaf aan een verblijf in het diepste gedeelte der aangrenzende wildernis. Hij kapte daar het noodige hout om, bouwde zich een hut, legde een tuintje aan, groot genoeg om zekerheid te hebben, dat het hem aan niets zou ontbreken en rekende zich de gelukkigste mensch ter wereld. Hoe kon het ook anders? Hij had alles wat hij meende te mogen verlangen, en was zijn standplaats eentoonig en ongezellig, hij was daarentegen bevrijd van de zoo gehate heerediensten, waarvoor hij in zijn afzondering geen oproeping te vreezen had. Spoedig echter zou hij reeds in zijn rust verstoord worden. In de naburige negri toch, raakte het aanwezen van een vreemdeling juist op het grensland bekend, ja, men meende dat hij de grenzen had overschreden. De vraag deed zich dadelijk voor: wie is voor dien man aansprakelijk? Als niet voldaan hebbende aan de formaliteiten, om in een

---

[1]) Bij de behandeling van dergelijke geschillen is het geen gebruik om een der partijen tot den eed toe te laten. Na de aflegging van zulk een eed zou volgens de adat alle betrekking tusschen die negris ten eenemale ophouden. De eed zou dus meer verwijdering dan toenadering te weeg brengen.

andere negri als ingezetene te worden erkend, was hij vreemdeling in de negri, welke meende dat hij zich op haar grondgebied had nedergezet. Van den anderen kant waren de hoofden der negri, waartoe onze kluizenaar behoorde, niet gezind om aan de eischen van de tegenpartij tot staking van de hoogst onbeduidende ontginning, toe te geven. Wel zouden zij in elk ander geval de vestiging van hunne onderhoorigen naar afgelegen oorden, waar zij buiten hun bereik zijn, gaarne tegen gaan, doch het gold hier een kwestie van grondgebied, en daarom spoorden zij liever de voortzetting der ontginning aan tot handhaving van hun vermeend recht. Zoo stonden dan spoedig de partijen vijandig tegenover elkander; geen van beiden wilde iets toegeven en zoo sterk was de verbittering, dat men zich strijdvaardig maakte, en het de ambtenaren slechts met groote moeite gelukte om een bloedig conflict te voorkomen en de hoogst opgewonden bevolking van beide negris tot bedaren te brengen.

En toch betrof het hier slechts een stukje grond, dat bijna geen waarde had, te midden van een wildernis, waarin wellicht vroeger nooit een menschelijk wezen was doorgedrongen!

Waar op zulke feiten kan worden gewezen is het bijna overbodig nader te betoogen, dat in de Maleische landen op Sumatra's Westkust geen onbebouwde gronden worden aangetroffen, waarop niemand eenige aanspraak kan doen gelden, en tevens dat de Maleier bijzonder naijverig is op de handhaving van die rechten. Zou er echter dienaangaande nog twijfel kunnen bestaan, dan meen ik nog te mogen wijzen op een merkwaardige bijzonderheid tot staving van het vooropgestelde.

In de Padangsche bovenlanden namelijk, de landstreek waar zooals wij reeds gezien hebben, de adat het zuiverst is bewaard gebleven, bestonden tot voor weinige jaren de zoogenaamde tanah Radja [1]). Het waren neutrale gronden, gelegen tusschen sommige negris, welke erkend werden als tot geen van allen te behooren en speciaal afgezonderd, om te dienen tot kampplaatsen, waar de menigvuldige twisten, vóór de vestiging van het Nederlandsch gezag, met de wapens werden beslecht. Aan beide zijden van dat neutraal terrein werden bij een vredebreuk hooge wallen opgeworpen en tartten de partijen elkander vandaar uit, om zich in het tusschengelegen open veld met elkander

[1]) Letterlijk vertaald: vorstengronden.

te meten. Alleen de voorvechters namen deel aan den werkelijken strijd, welke soms alleen door het werpen van een hagelbui van steenen werd beslist, prang batoe (steenenoorlog), maar ook dikwerf ontaarde in een meer hardnekkigen kamp met vuurwapenen prang bedil (gewerenoorlog), welke soms maanden lang aanhield. Om van die vreemdsoortige manier van oorlogvoeren eenig denkbeeld te geven, zij hier nog aangeteekend, dat men op bepaalde dagen, meestal eens in de week, tegen elkander in het strijdperk kwam. Ook was de communicatie tusschen de oorlogvoerende negris gedurende dien tijd niet gestremd: vrouwen en kinderen hadden vrijen doortocht over het neutraal terrein, zelfs mannen uit andere negris, mits ongewapend, konden passeeren, zonder vrees van te worden gemolesteerd.

Het mag zeker wel pleiten voor een scherpe afbakening der grenzen tusschen de negris, dat de afzondering van zulke onzijdige strooken gronds voor bijzondere gevallen noodig werd geacht.

Als algemeene regel geldt dus, dat de onbebouwde gronden behooren aan de negri. De Maleier zegt dan ook met zijn gewone spreekwijze: goenoeng nan tinggi, rimbo nan dalem, padang nan lawas, Radja nan poenja, dat is: de hooge bergen, de diepe wildernissen, de uitgestrekte vlakten behooren den Radja toe.

Schijnbaar stuiten wij hier op een tegenstrijdigheid, doch de oplossing daarvan is niet ver te zoeken, wanneer men in het oog houdt, dat het karakter van den Maleier geen autocratisch gezag duldt. Waar dus van den Radja wordt gesproken, wordt alleen gedacht aan de macht der Panghoeloes of familiehoofden, die als vertegenwoordigers der negris, het gezag in handen hebben. Wel heeft men soms gemeend aan de genoemde Maleische uitdrukking de beteekenis te mogen hechten, alsof hier met Radja bedoeld werd de persoon, die in de geschiedenis bekend is als hoofd van het zoogenaamd Manangkabausche rijk, de Radja van Paggerroejong, doch beziet men de zaken in de werkelijkheid, dan moet men die opvatting als onjuist verwerpen.

Het vroeger optreden van een oppermachtig vorst als de Radja van Manangkabau maakt de geheele inrichting van het Maleisch soekoebestuur zooals die nog bestaat zoo goed als ondenkbaar. Vraagt men ook den inlander naar den oorsprong en de

bevoegdheid van den Radja, over wien nog steeds met eenigen ophef wordt gesproken [1]), dan bekomt men slechts een zeer onbevredigend antwoord. Zijn oorsprong ligt in het duister; hij ontving, ja uiterlijk huldebetoon, deed ook eenige onbeduidende heffingen, doch werkelijk gezag had hij niet. Met de aangelegenheden in de negri mocht hij zich niet inlaten, dan alleen wanneer zijn bemiddeling werd ingeroepen om geschilvoerende partijen tot een vergelijk te brengen. Aan zulk een rôi fantôme, aangenomen zelfs, dat hij zich in vroegere tijden meer kon doen gelden, de beschikking over den grond toe te kennen, is zeker niet rationeel. Trouwens een nadere uitdrukking van de Maleiers, welke als rechtsregel gebezigd wordt, zegt: Panghoeloe berbingkah tanah [2]), en daardoor wordt alle twijfel omtrent de rechten der familiehoofden weggenomen.

Het mag niet onopgemerkt blijven dat hier uitsluitend gesproken wordt over de rechten der familiehoofden, en niet van de zoogenaamde larashoofden en Panghoeloes kapala. Geen van beide laatsten hebben eenige beschikking over den grond, al worden zij ook door ons bestuur beschouwd als de eersten in rang. Als administratieve ambtenaren worden zij door de eigenlijke landshoofden gehoorzaamd, maar aan een inmenging in hun rechten vooral met betrekking tot het grondbezit wordt zelfs door hen niet gedacht. Slechts dan, wanneer een larashoofd of Panghoeloe kapala reeds vóór zijn aanstelling als zoodanig, in functie was als Panghoeloe andiko of soekoehoofd, kan hij eenigen invloed uitoefenen, waar het een beschikking over de onbebouwde gronden der negri betreft, zonder echter meer macht te hebben dan de overige adathoofden. Waar dus in het vervolg sprake is van de rechten der hoofden, worden in het bijzonder bedoeld die der Panghoeloes andiko of der soekoehoofden, met bepaalde uitsluiting van de bezoldigde inlandsche ambtenaren.

De onbebouwde gronden behooren aan de negri en zijn ter

---

[1]) Bij de vestiging van het Nederlandsch gezag is voor goed een einde gemaakt aan die schijnbare opperheerschappij door de verbanning van den toenmaligen vorst van Paggerroejong.

[2]) Bingkah tanah beteekent letterlijk: stukken grond. De uitdrukking wordt altijd gebezigd om aan te duiden, dat de Panghoeloes daar over de beschikking hebben.

beschikking van de hoofden, die gesamenlijk als vertegenwoordigers der negri optreden.

Dit vereischt nog eenige nadere toelichting, omdat men tot nog toe vrij algemeen de meening is toegedaan geweest, dat de gronden onder de soekoes verdeeld zijn en dat er dus soekoegrond en geen negrigrond bestaat. In verband tot den oorsprong en de samenstelling van het soekoebestuur, reeds vroeger behandeld, is die nadere verdeeling echter ten eenenmale onaannemelijk. De soekoe toch wordt niet bestuurd door een enkel persoon, maar wel door de gesamenlijke familiehoofden in den stam.

Eerst later trad, tengevolge van misbruik of wel door inmenging van ons bestuur, een algemeen soekoehoofd als vertegenwoordiger van elken stam in de negri op. Men zou dus nog eerder kunnen denken aan een splitsing in familie- dan wel in soekoegronden. Stelt men zich echter voor hoe een negri ontstond, namelijk door samenwoning van verschillende familiën van een soekoe met die van eenige andere stammen, welke reeds dadelijk bij de eerste vestiging een gemeenschappelijk belang hadden om haar zelfstandigheid tegenover de naburen te handhaven, dan is zeker een verdeeling van grondgebied tusschen de bondgenooten onderling geheel ondenkbaar. Eerst na verloop van tijd moest de noodzakelijkheid geboren worden tot vaststelling van bepaalde grenzen tusschen de verschillende negris. Bestond er dus nog een andere verdeeling van de gronden tusschen de soekoes, dan zou die aan de grensbepaling der negris moeten zijn voorafgegaan, en een verdeeling in onderdeelen, voor dat het geheel bekend kon zijn, mag wel een absurditeit genoemd worden.

Doch wat verstaat men dan onder de uitdrukking tanah soekoe, welke men zoo dikwijls door den Maleier hoort bezigen? Men spreekt wel eens van soekoegrond waar men eigenlijk negrigrond bedoelt, als gronden toebehoorende aan de gesamenlijke soekoes in de negri. Wordt daarbij tevens de naam van de soekoe genoemd, en is er b. v. sprake van tanah soekoe Tjeniago, dan heeft men het oog op het bijzonder geval, hetwelk zich slechts bij uitzondering voordoet, dat namelijk die grond door iemand van de soekoe Tjeniago is ontgonnen geweest, wiens rechten ten gevolge van omstandigheden, nader te vermelden, tot de soekoe zijn overgegaan. Doch in de meeste

gevallen doelt men met tanah soekoe op de reeds behandelde gronden. Vraagt men een Maleier hoever de soekoegrond zich uitstrekt, dan is zijn antwoord: sadengeran koekoeh ajam dat is: zoo ver als het hanengekraai zich laat hooren; zeker wel een zeer duidelijke aanwijzing dat aan gronden in bewoonde en dus bebouwde streken gedacht wordt.

Met meer juistheid laten zich dus de rechten der negri aldus omschrijven: alle onbebouwde gronden, welke nooit ontgonnen zijn geweest, behooren aan de negri en worden beheerd door de gesamenlijke Panghoeloes. Het spreekt van zelf dat in die definitie niet begrepen zijn die landen, waar het oorspronkelijk soekoebestuur is overgegaan in een meer autocratisch gezag, en waar, zooals in de Ophirdistricten, de Radja's, die zich het oppergezag hebben aangematigd, zich ook persoonlijk als eigenaars van de woeste gronden beschouwen.

Het beheer van de Panghoeloes over de onbebouwde gronden bepaalt zich eenvoudig tot de zorg voor het algemeen belang van de negri. Van daar, dat in vele gevallen de bepaling van de adat, dat ieder ingezetene van de negri voor de ontginning van woeste gronden de vergunning van zijn hoofden noodig heeft, niet wordt nageleefd. Zoolang het algemeen niet door de ontginning wordt benadeeld, zooals wel het geval kan zijn wanneer roekeloos bosschen worden omgekapt, welke de negri-bewoners moeten benuttigen voor het noodige brand- of timmerhout, of wel dat sawahs worden aangelegd, waardoor anderen verstoken worden van het gebruik van het water tot besproeiing hunner rijstvelden, zoolang kan de ingezetene binnen zijn negri gronden ontginnen zonder daarin door hoofden te worden bemoeielijkt, zelfs zonder daartoe hun vergunning noodig te hebben. Het is ook niet krachtens de vergunning, welke in principe als voorwaarde bestaat, maar wel door het feit der ontginning dat individueele rechten op den grond geboren worden.

Direct voordeel genieten de hoofden niet, hetzij van de nieuwe ontginningen dan wel van de vergunningen daartoe, zoo die gevraagd worden, en men zou geneigd zijn zich te verwonderen over de angstvalligheid waarmede zij het onbebouwd gedeelte hunner negri bewaken, ware het niet dat zij hun voordeelen trekken uit de verzameling van boschproducten door hun onderhoorigen. Van alles wat de onbebouwde gronden opleveren, zooals timmerhout, was, rotan, diverse gom- en harstsoorten,

kassia en benzoin, is door de inzamelaars een gedeelte aan de hoofden verschuldigd, waarvan de hoeveelheid zich regelt naar plaatselijk gebruik. Zelfs van hetgeen de jacht oplevert moet een gedeelte aan de hoofden worden afgestaan; zoo van oliphantstanden de helft, of de getaxeerde waarde daarvan, van een hert een der bouten, enz.

Het vragen om vergunning tot ontginning van onbebouwde gronden is een bloote formaliteit, welke al dan niet wordt nagekomen, al naarmate het doel dat de ontginner zich bij zijn arbeid voorstelt. Dat doel kan zijn tweeërlei, namelijk ontginning van tijdelijken aard, en bearbeiding van den grond tot een geregeld en voortdurend gebruik. Het eerste geval doet zich vooral voor in streken waar het terrein den aanleg van sawahs, welke waterpas moeten zijn om kunstmatig bevloeid te kunnen worden, niet toelaat. Men bepaalt zich daar tot de drooge rijstkultuur waartoe de boschrijke berghellingen worden dienstbaar gemaakt. De groote uitgestrektheid van die boschgronden noopt niet tot een zuinig gebruik daarvan. Men kapt eenvoudig al het houtgewas, beplant den grond zonder eenige andere bewerking, en levert de arbeid niet meer voldoende voordeelen op, wat spoedig, soms na twee of drie jaren, het geval is, vooral bij een hellend terrein, waarvan de humuslaag ten gevolge van de ontwouding spoedig afspoelt, dan verlaat men den grond, om elders op dezelfde manier nieuwe l a d a n g s aan te leggen. Dergelijke ontginningen geschieden in den regel zonder voorafgaand verzoek om vergunning aan de hoofden en deze gaan ook het roekeloos gebruik van zulke gronden niet tegen, tenzij dat er vrees bestaat, dat door dien roofbouw al het maagdelijk bosch van de negri uitgeput zou raken.

Geheel anders is het geval, wanneer de ontginner zich een voordurend gebruik van den grond voorstelt, zooals bij den aanleg van sawahs of van tuinen. Zijn belang brengt dan mede, dat hij zijn rechten daarop voor altijd verzekerd ziet en daarom wendt hij zich in de eerste plaats tot zijn hoofden, om vergunning te vragen, of om, zoo men wil, van zijn voornemen kennis te geven. In vroegere tijden ging de afbakening van het in kultuur te brengen terrein met eenige plechtigheid gepaard. Behalve de hoofden werden ook de priesters op het terrein uitgenoodigd. Daar werden dan op de verschillende hoeken van den te ontginnen grond groote steenen geplaatst onder het uitspreken van

een gebed, waarbij tevens de omstanders indachtig werden gemaakt op de heiligheid der rechten van den ontginner en wel in den vorm van een bedreiging, door de gewone uitdrukking: „jang boeka tanam batoe kaloear patjah mata", dat is: hij, die een grenssteen wegneemt, zal het gezicht verliezen. De ontginner gaf daarna een kleinigheid in geld aan de hoofden, door de ontvangst waarvan zij zich als bij eede verbonden, om ten allen tijde voor de rechten van den ontginner en zijn nakomelingen te zullen waken. Ook de eigenaars van aangrenzende gronden werden aangezocht om bij het plaatsen der grenssteenen tegenwoordig te zijn; namen zij daarna deel aan den maaltijd, waarmede de plechtigheid gewoonlijk werd besloten, dan namen zij tevens daardoor de verplichting op zich om bij latere mogelijke geschillen als getuigen in het voordeel van den ontginner of zijn erfgenamen op te komen. Die verplichting strekt zich zelfs uit tot de nakomelingen van den eersten getuige, aan wien het verhaal van het plechtige „tanam batoe" bij overlevering bekend blijft.

Tegenwoordig raakt de plaatsing van grenssteenen bij nieuwe ontginningen langzamerhand geheel in onbruik, waarschijnlijk ten gevolge van de meerdere rechtzekerheid, waarvan de Maleier zich bewust is sedert de vestiging van ons gezag, en waardoor hij er geen bezwaar in ziet om die lastige formaliteiten te vermijden. Ook licht het in den aard der zaak, dat ontginningen van permanenten aard thans minder algemeen zijn dan vroeger, bij de betrekkelijk groote uitgestrektheid welke de bebouwde gronden reeds beslaan. Legt men tegenwoordig een tuin aan, waarvan men zich een langdurig gebruik voorstelt, dan bepaalt men zich tot aanduiding der grenzen, gewoonlijk tot het planten van de handjiloeang, een plant die spoedig opgroeit en zeer kenbaar is aan het roode blad. Trouwens het later aanwezen van langlevende vruchtboomen is bij mogelijk voorkomende geschillen voldoende aanwijzing, om, zelfs na jarenlange verwaarloozing van het plantsoen, het particulier van het algemeen eigendom te onderscheiden.

Bij den aanleg van nieuwe sawahs denkt men er nog minder aan dan bij tuinen om het gekozen terrein door zichtbare kenteekenen af te bakenen. Dit brengt ook de aard van die kultuur van zelf mede. Meestal aangelegd te midden van bewoonde streken, waar goede gelegenheid bestaat voor aanvoer van het be-

noodigde water, en waar dus de ontginning van rijstvelden reeds dadelijk algemeen bekend raakt, zijn bovendien de dijkjes rondom de waterpas gemaakte vakken jaren lang voldoende teekenen van ontginning, zelfs nadat de grond geruimen tijd heeft braak gelegen. De vergunning tot den aanleg van sawahs wordt dus alleen gevraagd, om zich te verzekeren van de bemiddeling der hoofden voor een billijke verdeeling van het water uit de bevloeiings-kanalen.

Wanneer men nagaat hoe zorgvuldig de Maleier er op let, dat zijn ontginningen, waarvan hij zich een voortdurend nut voorstelt, zichtbare teekenen dragen, waardoor hij zijn rechten op den grond steeds, zelfs na tijdelijke verlating, kan aantoonen, dan doet zich ook de vraag voor, welke rechten uit de ontginning geboren worden.

Er is wellicht geen onderwerp in de inlandsche huishouding, dat tot nogtoe zooveel aanleiding heeft gegeven tot verkeerde opvattingen, dan de beoordeeling van den rechtstoestand van de door de inlandsche bevolking bebouwde gronden. Het schijnt dat men in het algemeen het begrip van eigendom onbestaanbaar acht met den hoogst primitieven staat waarin een inlandsche maatschappij verkeert. Communaal bezit past beter in dat kader, en wat het individu betreft, ja hij kan eenige bezitsrechten doen gelden, doch voor het begrip van eigendom is hij nog niet rijp!

Toch meen ik te kunnen aantoonen, dat die redeneering niet opgaat, en dat bij den Maleier wel degelijk ontginning eigendom geeft.

Zij die het eigendomsrecht in twijfel trekken, beroepen zich in de eerste plaats op het feit, dat ontgonnen doch verlaten gronden weder ter beschikking kunnen komen van de negri, en dat dus de ontginner slechts gebruiksrechten daarop heeft kunnen hebben. Was dit een algemeene regel, de eigendoms-theorie zou zeker moeielijk zijn vol te houden. Dit is echter niet het geval. Ook hier moet rekening worden gehouden met het kenmerkend verschil tusschen tijdelijke en permanente ontginningen, waarop hierboven reeds de aandacht is gevestigd.

Het is waar, de ladangs welke door den ontginner zijn verlaten, en tot zulken staat van woestheid zijn teruggekeerd, dat het terrein wederom met geboomte is begroeid, en dan b e l o e k a r t o e a wordt genoemd, komen weder ter beschikking van

het algemeen, en wel in de eerste plaats aan de soekoegenooten van den ontginner, zoo die namelijk nog bekend zijn, of anders aan de negri. Als zoodanig kunnen onbebouwde gronden soekoegrond worden, waarvan bierboven met een enkel woord sprake was. De hoofdvoorwaarde voor zulk een overgang is echter altijd, dat de grond geen sporen meer draagt van vroegere ontginning, en dat de naam van den ontginner niet meer bekend is. Gaan dan de rechten van den ontginner verloren, dit is niet het gevolg van een beperking van den eigendom, maar eenvoudig omdat hij bij een tijdelijk gebruik van den grond er geen belang bij had om zijn eigendomsrecht te verzekeren en dus geen middelen heeft aangewend om dat recht te constateeren. Wel neemt hij die middelen te baat, waar hij voortdurend zijn rechten wenscht verzekerd te zien. Bij sawahs komen hem daartoe de dijkjes (pamatang) te stade. Jaren achtereen mogen die velden onbenut liggen, wanneer ze den naam krijgen van Sasok [1]); niemand zal er aan denken, om zoo lang nog slechts eenige sporen van vroegere bebouwing aanwezig zijn, die gronden aan het algemeen belang dienstbaar te maken. En is er iets wat meer pleit voor het gewicht dat de Maleier hecht aan zijn eigendom, dan het plechtige tanam batoe? Waar die grenssteenen bestaan is zelfs geen ander bewijs van vroegere ontginning noodig, om de erfgenamen van den ontginner ten allen tijde het behoud van hun eigendomsrecht te waarborgen. Dat onbebouwde gronden erkend worden de eigendom te zijn van bijzondere familiën is volstrekt geen zeldzaamheid, en het was ook met het oog daarop, dat, bij de omschrijving van de rechten der negri in het algemeen, zoo uitdrukkelijk gesproken werd van onbebouwde gronden, welke nooit ontgonnen zijn geweest en die door den Maleier algemeen onder den naam van rimbo begrepen worden.

Een ander argument tegen het eigendomsrecht meent men te kunnen vinden in de leer van den Islam. De Maleier staat bekend als een rechtzinnig Mohammedaan, dus moet ook op hem van invloed zijn de uitspraak van de Mohammedaansche wet, dat de grond is Hakh oelah, dat is eigendom van het opperwezen, waarvan de mensch zich door eigen arbeid slechts gebruiksrechten kan verzekeren.

---

[1]) Eigenlijk Sasap.

Het is waar, de Maleier is over het algemeen een goedgeloovig Mohammedaan. Zijn godsdienstplichten neemt hij meestal trouw waar, doch waar de leer van den Islam ingrijpt in het burgerlijk recht, en in strijd komt met zijn adat, daar houdt hij zich liefst aan zijn oude gebruiken. Om den schijn van het tegendeel te bewaren beroept hij zich op de spreuk: adat bersandi sjarat, sjarat bersandi adat, dat is de adat steunt op de godsdienstwetten, en de godsdienstwetten steunen op de adat. Hoe weinig gewicht aan die uitspraak moet gehecht worden is reeds meermalen aangetoond; men denke slechts aan de bijzondere regeling van het Maleisch erfrecht en aan de eigenaardige bepaling van bloedverwantschap, zoo lijnrecht in strijd met de Mohammedaansche wet.

Ook de Maleier erkent het principe van Hahk oelah, doch om zijn adat daaraan niet te behoeven op te offeren, geeft hij er een bijzondere uitlegging aan. De grond is Hahk oelah didalem negri, dat is, eigendom van het opperwezen binnen elke negri; de grenzen der negri zijn daardoor geheiligd, en zoo blijft er van de leer van den Islam niets meer over, dan een erkenning van een goddelijk recht, waaruit de Poeghoeloes als vertegenwoordigers van de negri, de macht ontleenen, om over de onbebouwde gronden te beschikken (oelajat).

Tot staving van de eigendomsrechten van den inlander op den bebouwden grond, behoeven wij ons niet te bepalen tot de wederlegging van de argumenten, welke daartegen kunnen worden aangevoerd. Van grootere waarde mag ook het positief bewijs daarvoor geacht worden, indien namelijk kan worden aangetoond, dat de Maleier werkelijk eigendomsrechten uitoefent, als: verkoop, verhuur, verpanding of schenking. En uit een nauwkeurig onderzoek is gebleken, dat daaromtrent niet de minste twijfel meer kan bestaan; zooals ik zal trachten duidelijk te maken, door achtereenvolgens de verschillende transacties met gronden in beschouwing te nemen.

In de eerste plaats door het recht van verkoop van grond, als de gewichtigste aanwijzing voor eigendom.

Dat recht bestaat, al moet erkend worden, dat slechts bij uitzondering daarvan gebruik wordt gemaakt. De vraag is echter of dit in verband staat met een beperkt begrip van eigendom, dan wel, dat dit een gevolg is van andere omstandigheden, daarvan onafhankelijk. Voor de oplossing van die vraag moet

men zich weder een voorstelling kunnen maken van de eigenaardige inrichting der Maleische huishouding. Reeds hebben wij gezien, hoeveel gewicht de Maleier hecht aan den familieband, welke bestaat tusschen de moeder, haar broeders en zusters en haar kinderen, welke band nog door trouwverwantschap versterkt wordt, en waarvan het voortbestaan van een zelfstandig familiebestuur het noodwendig gevolg moest zijn. Het individu gaat op in de familie en hierin ligt ook de oorsprong van het gebruik, om al hetgeen door erfenis wordt verkregen onverdeeld te behouden ter beschikking van de geheele familie onder het beheer van den oudsten bloedverwant. Slechts in het zeldzaam geval, dat de familieleden het onderling oneens zijn, kan, en dan nog alleen met toestemming van al de bloedverwanten, tot een boedelscheiding worden overgegaan. Bedenkt men nu, dat de bebouwde gronden voor verreweg het grootste gedeelte behooren tot die erfgoederen (harta poesaka), welke van oudsher de eigendom zijn gebleven van de gesamenlijke familien, dan laat het zich denken, hoe moeielijk het voor den Maleier is, om als individu over zijn eigendom door verkoop te beschikken. Hij heeft daarvoor noodig de vergunning van al zijn familieleden, en zoolang voor den verkoop van vaste goederen geen dringende noodzakelijkheid bestaat, is er weinig kans, dat hem die verleend wordt.

Eerst wanneer de familie wordt aangesproken voor de schulden van een harer leden, kan er van een vervreemding der harta poesaka sprake zijn, en dan nog worden eerst de losse goederen aangesproken. En bestaat het vooruitzicht, dat later de vaste goederen moeten verkocht worden, tot dekking van handelschulden van een familielid, of wel heeft een van hen een al te ruim gebruik gemaakt van de aansprakelijkheid der bloedverwanten voor de betaling van boeten wegens gepleegde misdrijven, dan nog is er een middel open, om de vervreemding van grond te voorkomen. Men heeft namelijk het recht om een familielid, bij voortdurende verkwisting of losbandigheid, of na het herhaald plegen van misdrijven, uit de familie te verstooten (boeang oetang). De billijkheid daarvan wordt beoordeeld door de Panghoeloes, naar den maatstaf van hetgeen reeds ten behoeve van den delinquent door de familie is betaald geworden, in verband met de meerdere of mindere gegoedheid. Na zulk een verstooting zijn de bloedverwanten voor het vervolg ontheven

van alle verdere aansprakelijkheid, aan welke uitspraak de meest mogelijke bekendheid wordt gegeven, om tot algemeene waarschuwing te strekken.

Bijna het eenigst denkbaar geval dat voor de familie de noodzakelijkheid geboren wordt, om zich door verkoop van hare vaste goederen te ontslaan, is het misdrijf van moord gepleegd door een harer leden. Het bedrag der boete daarop gesteld (de bloedprijs bedraagt gewoonlijk *f* 800) is in den regel te groot om zonder buitengewone middelen dadelijk bijeen gebracht te kunnen worden, en dan kan slechts zelden een verkoop van gronden vermeden worden.

Ook wordt de tegenzin in den verkoop van gronden wel eens overwonnen door het godsdienstig gevoel, zooals wanneer een familielid roeping heeft om ter bedevaart naar Mekka te gaan, wanneer er minder tegen op wordt gezien om een gedeelte der harta poesaka te gelde te maken, ter bestrijding van de benoodigde reiskosten.

Maar ook dan nog, wanneer de familie tegen een vervreemding van den grond geen bezwaar heeft, bestaat er geen onbeperkte vrijheid om bij den verkoop de voordeeligste voorwaarden te bedingen. Evenals de familie er op bedacht is om den eigendom van de harta poesaka ongeschonden te bewaren, is de negri er op uit, aan den overgang van eigendommen in handen van vreemden, niet ingezetenen, te beletten, en tegen verbrokkeling van grondgebied te waken. Vandaar het recht der Panghoeloes, om bij verkoop van grond de preferentie van de ingezetenen als koopers te handhaven, tegenover inwoners van andere negris, zelfs wanneer de overdracht aan een vreemdeling voor den verkooper voordeeliger zou kunnen zijn.

Mocht zich het geval voordoen, dat een buitensporig hooge prijs door de verkoopers zou worden bedongen, om de ingezetenen der negri van den koop af te schrikken, dan zou het zelfs de hoofden geoorloofd zijn den grond in billijkheid te taxeeren, ten einde een verkoop binnen de negri mogelijk te maken.

Bij zulk een bevoegdheid van de hoofden kan niet gezegd worden, dat de eigendom van den Maleier volmaakt in overeenstemming is met het begrip dat volgens onze wetten daaraan verbonden is. Toch kan niet worden ontkend, dat het recht van den inlander op den bebouwden grond, bij de mogelijkheid van

verkoop, hoe dan ook beperkt, zich veel verder uitstrekt, dan tot een eenvoudig bezits- of gebruiksrecht.

Men heeft ook wel gemeend, dat aan dat recht van verkoop niet zulk een waarde mag gehecht worden. Aan die transactie wordt dan een andere strekking gegeven, door aan te nemen, dat niet de grond, maar alleen het daarop geteelde het voorwerp van den verkoop is. Ware deze voorstelling van de zaak juist, dan zou men op een onoverkomelijk bezwaar stuiten. Volgens de Mohammedaansche wet — en hier betreft die een onderwerp niet strijdig met de adat, waaraan dus de Maleier zich stipt houdt — is verkoop van een onzekere hoeveelheid (g h a i e b) onwettig. Zoo dus alleen gedacht werd aan een verkoop van het product en niet van den grond, hoe is dan verkoop van sawahs, juist van gronden welke het eerst daarvoor in aanmerking komen, wettig en mogelijk? Wat wordt er dan van zulke velden verkocht, wanneer zooals gewoonlijk geschiedt, voor de overdracht, de oogst door den verkooper is binnengehaald, terwijl de berekening van het vermoedelijk later te verkrijgen product een onwettige maatstaf is?

Die voorstelling is ook in strijd met den rechtsregel van den Maleier: h a r t a t e r s o e n d a k k a l a n g i e t, t e r o e n d j a m k a b o e m i, dat is: de eigendom reikt tot aan de wolken en dringt door tot in het inwendige der aarde, waardoor hij te kennen geeft, dat eigendom van den bovengrond ook tevens de beschikking over den ondergrond, b. v. voor mijnontginning ten gevolge heeft.

Bepaalt zich, zooals wij gezien hebben, de verkoop van gronden tot de zeldzame gevallen, meer algemeen is bij den Maleier de uitoefening van eigendomsrechten door middel van verpanding.

Tegen een tijdelijke vervreemding van de h a r t a p o e s a k a ziet men niet op, en zoo valt het den inlander niet moeielijk de vergunning te verkrijgen van den beheerder der erfgoederen om een gedeelte daarvan te verpanden, wanneer geldgebrek dit wenschelijk maakt. Opmerkelijk is het, hoe ruim van die bevoegdheid gebruik wordt gemaakt, niettegenstaande bijna al de voordeelen van een pand-contract komen ten laste van den pandnemer. Een inlander, die zijn grond voor een som van *f* 100 verpand, staat daarvoor zijn velden, groot genoeg om bij eigen arbeid binneen paar jaar daarvan dezelfde voordeelen te kunnen genieten, voor een onbepaalden tijd aan den geldschieter af. Deze ver-

krijgt het uitsluitend recht, om den grond geheel ten eigen voordeele te bewerken, tot tijd en wijle de pandsom weder in haar geheel is terug betaald. Bij verpanding van tuinen met vruchtboomen beplant wordt zelfs nog dikwijls het beding gemaakt, dat de verpander bij inlossing verplicht is al hetgeen na de overdracht is bijgeplant tegen taxatie over te nemen. Waarlijk, er kan niet gezegd worden, dat de Maleier zich niet weet schadeloos te stellen voor de nakoming der Mohammedaansche wet, die hem het uitzetten van geld op interest verbiedt!

De verpandingen geschieden in den regel op mondelinge overeenkomst; en ook de bepaling dat de hoofden daarvan kennis moeten dragen wordt niet altijd opgevolgd, zoodat gewoonlijk alleen de eigenaars van de aangrenzende gronden van de transactie getuigen zijn. Stelt men zich nu voor, dat slechts zelden de verpander in staat is, om nog bij zijn leven zijn eigendom weder vrij te maken, en dat de rechten van den pandnemer ook overgaan op zijn erfgenamen, dan mag men zich niet verwonderen over de eindelooze verwarring, welke uit dien toestand geboren wordt. Ontelbaar zijn in de Maleische landen de geschillen over grondeigendom, alleen tengevolge van den tijdelijken afstand daarvan door middel van verpanding. Beide partijen, soms erfgenamen in het tweede en derde geslacht van de eerste contractanten, trachten, bij weigering tot aflossing van het pand, voor den rechter de bewijzen in te leveren van het ontginningsrecht van hunne voorouders. De getuigen zijn meestal overleden, en wat de erfgenamen verklaren bij overlevering van de zaak te weten is meestal onvoldoende, om de kwestie tot klaarheid te brengen. Die van den pandnemer hebben daarenboven nog dit op hunne tegenstanders voor, dat zij kunnen wijzen op een jaren lang bezitsrecht, en zoo schiet er voor den rechter dikwijls niets anders over, dan den knoop door te hakken en den kwestieusen grond aan ieder voor de helft toe te wijzen.

Vreemd is het zeker, dat de Maleier, die anders zooveel waarde aan zijn grond hecht, zich zoo weinig laat gelegen liggen aan een behoorlijke verzekering van zijn eigendomsrecht bij het aangaan van pand-contracten, en wenschelijk is het dat aan die bron van oneenigheden van bestuurswege, door het invoeren van wettelijke bepalingen, een einde worde gemaakt.

Misschien is de onderstelling niet gewaagd, dat de oorsprong van die zorgeloosheid is te vinden in den tegenzin van den in-

lander, om bekend te raken als lijdende aan geldgebrek, en dat hij daarom aan de verpanding van zijn grond zoo min mogelijk publiciteit geeft, in de hoop van spoedig in staat te kunnen zijn de pandsom te kunnen restitueeren. De tijdelijke overdracht van zijn grond aan een ander behoeft toch niet altijd het gevolg te zijn van verpanding, bij het gebruik dat ook bestaat, om gronden aan anderen ter bewerking af te staan tegen het genot van een derde of een helft van het jaarlijksch product. Dergelijke overeenkomsten zijn niet het gevolg van geldgebrek van den grondeigenaar, maar eer van de omstandigheid, dat hij meer gronden heeft dan hij zelf kan bewerken. Formaliteiten zijn daarbij geheel overbodig, omdat door de ontvangst van het jaarlijksch contingent de eigenaar ten alle tijde het bewijs kan leveren van zijn recht op den grond. Het algemeen gebruik, dat er gemaakt wordt van deze gelegenheid, om van overtollige gronden nog eenig voordeel te trekken, maakt ook dat verhuur van gronden slechts bij uitzondering voorkomt.

Bij de beschouwing van de verschillende wijzen waarop de inlander van zijn eigendomsrechten op den grond gebruik maakt, is meer bijzonder het oog gevestigd geweest op de erfgoederen of harta poesaka. Minder beperkt dan op dezen zijn de rechten op de gronden, waarvan de eigendom wordt verkregen door eigen ontginning, de zoogenaamde harta pentjarian. Het mag al zijn, dat de erfgenamen, reeds tijdens de erflater nog in leven is, een gretig oog slaan op de nieuw ontgonnen gronden, welke hun poesaka weldra zullen vermeerderen: de ontginner heeft daarop geheel individueele rechten. Zelden maakt hij daarvan een ander gebruik dan door schenking (ibah) en wel ten behoeve van zijn kinderen, die, volgens het Maleisch erfrecht, van de nalatenschap zijn uitgesloten. Liefst doet hij dit nog bij zijn leven, in overeenstemming met zijn erfgenamen, om van de nakoming van zijn wil, ook na zijn dood, verzekerd te kunnen zijn. Geen zeldzaamheid is het echter dat de Maleier over zijn harta pentjarian bij testament beschikt.

Ontginning geeft dus eigendom, wel te verstaan, wanneer die geschiedt door een ingezetene, van gronden binnen de grenzen der negri gelegen. Geheel anders toch zijn de rechtsgevolgen van ontginning door een vreemdeling. Men denke niet, dat hier bedoeld worden personen van anderen landaard: bij de adat bestaan voor hen geen bijzondere bepalingen; maar voor

den Maleier is ieder, die niet tot de ingezetenen van zijn negri behoort, vreemdeling (orang dagang). Zelfs gelijkheid van soekoe brengt daarin geen verandering, en men zou tot geheel verkeerde gevolgtrekking komen, indien men zich voorstelde, dat een Maleier zich slechts eenvoudig behoefde aan te sluiten aan zijn stamgenooten onverschillig in welke negri, om reeds dadelijk in al de rechten van de aanwezige ingezetenen te kunnen deelen.

Volgen wij, om hiervan de overtuiging te krijgen, eens een Maleier, die om de een of andere reden naar een andere negri wil gaan verhuizen, om zich daar te vestigen, en zien wij welke formaliteiten daarbij in acht zijn te nemen.

Hij behoort tot de soekoe Piliang, en ook in de negri, waarop hij zijn keus gevestigd heeft, is die soekoe vertegenwoordigd. Het eerst wendt hij zich tot zijn stamgenooten, of zooals de Maleier zegt: djaaeh mentjari soekoe amping mentjari indoek, dat is: van verre komende zoekt men zijn soekoe, nabij zijnde zijn familie. Een van hen moet zich dan bereid verklaren om voor al de handelingen van den nieuw aangekomene in te staan, alvorens het aanzoek bij de hoofden kan worden gedaan, om hem als tijdelijk ingezetene te erkennen. Zulk een persoon, onder wiens leiding de vreemdeling zich stelt heet indoek samang. De noodzakelijkheid van zulk een leidsman wordt uitgedrukt door de vergelijking: dagang darat betapatan, dagang laoet belaboehan, dat is: een vreemdeling op land heeft iemand noodig, tot wien hij zich wenden kan (die voor hem instaat), evenals een vreemdeling op zee een ankerplaats behoeft. Al is nu aan de voorwaarde van het nemen van een indoek samang voldaan, stel zelfs het geval, dat trouwens het meest voorkomt, dat de man in de negri getrouwd is, en dus bij de familie van zijn vrouw inwoont, dan nog blijft hij, hoeveel jaren ook in die negri gevestigd, slechts beschouwd als een tijdelijk ingezetene, als vreemdeling. Hierin kan geen verandering komen, tenzij hij zich geheel los maakt van den familieband, welke is blijven bestaan tusschen hem en zijn betrekkingen in de negri vanwaar hij afkomstig is, en waardoor hij ook na zijn vertrek een deel is blijven uitmaken van het geheel, dat onderling voor elkander solidair aansprakelijk is. Om hiertoe te geraken, moet hij zich kunnen laten opnemen als familielid in de soekoe, waarin hij zich een indoek samang heeft gekozen, die tot dus ver slechts

optrad als tusschenpersoon tusschen zijne anak samang (beschermeling) en diens bloedverwanten, wanneer een beroep werd gedaan op elkanders wederzijdsche verantwoordelijkheid. Bestaat dit plan, dan moeten eerst de hoofden der negri, waar de vreemdeling te huis behoorde, daarmede bekend worden gemaakt, ten einde al de zaken, waarin hij nog betrokken is, te beëindigen. Zijn van dien kant alle bezwaren uit den weg geruimd, dan eerst kan zich de indoek samang tot zijn hoofden wenden, om den nieuw aangekomene of tijdelijk ingezetene als lid van zijn familie te doen erkennen. Deze erkenning gaat gepaard met eenige plechtigheid. De vreemdeling is verplicht een feestmaal te geven, waarop ook de Panghoeloes der beide negris genoodigd worden; er bestaat bovendien een zekere retributie in geld (isi adat) ten bewijze dat hij zich onderwerpt aan de wetten in zijn nieuwe negri. Bij die gelegenheid geeft de indoek samang openlijk te kennen, dat hij den vreemdeling als zijn bloedverwant aanneemt (mengakoe kamanakan), waardoor dan geacht wordt dat de zaak ter kennis van het algemeen is gebracht. De verhouding van den vreemdeling is dan met juistheid afgebakend: hij wordt beschouwd als vast ingezetene met dezelfde rechten als de overige negribewoners. Daarentegen houdt de betrekking tot zijn eigen bloedverwanten geheel op, zoodat na zijn dood zijn erfenis ook overgaat op zijn aangenomen familie, die zich ook van haar kant voor hem aansprakelijk stelt.

Ook hierin ziet men weder dat het stelsel van onderlinge verantwoordelijkheid den geheelen toestand beheerscht. De Maleier kan zich niet voorstellen, dat alleen door vestiging in zijn negri, voor allen gelijke rechten kunnen geboren worden, zoolang de kwestie van solidariteit niet behoorlijk is uitgemaakt. Van zijn standpunt geredeneerd, is het ook niet onlogisch, dat gelijke rechten gelijke lasten moeten geven, en dat die niet bestaan wanneer er nog betrekkingen elders aanwezig zijn, welke tot een zekere afhankelijkheid van een andere negri aanleiding kunnen geven. Zijn meening omtrent dit beginsel drukt hij in zijn eigenaardige beeldspraak uit door te zeggen: terbang minoempaehkan dahan, hinggo mentjakamkan ranting, hetgeen beteekent: (een vogel) stoot bij het wegvliegen de tak van zich af, en grijpt bij het nederzetten de twijg beet, om daarmede te kennen te geven dat bij verhuizing losmaking van alle oude betrekkingen noodig is, om zich op een andere plaats

voor goed te kunnen vestigen. Zou er nog nader bewijs noodig zijn om aan te toonen, dat in de Maleische maatschappij het familiebestuur het eerst op den voorgrond treedt, en dat stamverwantschap slechts in zoover eenige praktische gevolgen heeft wanneer daarbij tevens de bron van bloedverwantschap in aanmerking kan komen?

Bij al de bezwaren en formaliteiten, verbonden aan een vestiging in een andere negri als vast ingezetene, is het niet te verwonderen, dat dit geval zich slechts bij uitzondering voordoet. Gewoonlijk geschiedt zulk een verhuizing alleen, wanneer een geheele familie het in haar belang noodig acht zich elders neder te zetten, waardoor van zelf het hoofdbezwaar komt te vervallen, van zich van elkander te moeten afscheiden. Als vast ingezetene verkrijgt men dezelfde rechten als de overige negri-bewoners, zoodat hier alleen nog noodig is een nadere omschrijving te geven van de rechten der vreemdelingen of tijdelijk ingezetenen.

Indien de uitgifte van onbebouwde gronden aan anderen niet strekt ten nadeele van de ingezetenen der negri, waarvoor trouwens bijna nimmer vrees behoeft te bestaan, bij de ongelijke verhouding tusschen de uitgestrektheid van den grond en het bevolkingscijfer, mogen ook de hoofden ten hunnen behoeve daarover beschikken. De concessie tot ontginning brengt dan niets meer dan het recht van vruchtgebruik mede. De vreemdeling verkrijgt het onbeperkt eigendom van de producten; macht om over den grond naar willekeur te beschikken heeft hij niet, al is hij jarenlang in de negri gevestigd. Bij overlijden van den ontginner mogen ook de erfgenamen van de concessie gebruik maken. Worden zij bevonden daartoe niet genegen te zijn, dan komt de grond weder ter beschikking van de negri. Werpt de grond dan nog eenige vruchten af, dan wordt de waarde daarvan getaxeerd en de helft aan de erfgenamen uitgekeerd. Alleen wanneer de rechthebbenden op het product den grond voor goed verlaten, zonder medeweten van de hoofden, komt alles ten voordeele van de negri, welke daarvan gewoonlijk gebruik maakt in het algemeen belang, als het bouwen en onderhouden van bedehuizen, het versieren van vergaderzalen (balei) of het aankoopen van slachtvee voor algemeene feesten.

Behalve de uitgifte van gronden met recht van vruchtgebruik aan bijzondere personen, komt ook een tijdelijke afstand van de eene negri aan de andere somtijds voor. Bijzonder wordt van die

bevoegdheid gebruik gemaakt in het belang van de koffiekultuur, indien het terrein binnen de negri daarvoor minder geschikt of niet voldoende is, en dat van het aangrenzende landschap daarvoor betere gelegenheid aanbiedt. De voorwaarden van zulk een afstand worden naar gelang van omstandigheden door de hoofden van beide negris in onderling overleg vastgesteld. De hoofdzaak blijft echter, dat de afstand slechts een tijdelijk karakter draagt, en er dus geen verandering wordt gebracht in de grensbepaling.

En toch, hoewel hoogst zeldzaam, er zijn gevallen bekend, dat volledige afstand van grondgebied van de eene negri aan de andere heeft plaats gehad. Om nu dit te verklaren mag niet onvermeld blijven, hoe ook de Maleier, bij al zijn bekende gehechtheid aan zijn adat, wel vatbaar is voor overtuiging wanneer de toepassing van zijn oude gebruiken met den feitelijken toestand onmogelijk wordt. In gewone omstandigheden beroept hij zich op zijn adat nan teradat, dat zijn de gebruiken welke van oudsher adat zijn geweest; wanneer hij echter de noodzakelijkheid inziet van een afwijking, heeft hij daarvoor een goede uitvlucht in de adat nan di adatkan, dat is de adat die voor een bepaald geval in het leven wordt geroepen, en in gemeen overleg wordt vastgesteld. Zoo werd o. a. voor eenige jaren de volledige afstand mogelijk gemaakt door eenige negris van de districten XII Kottas en Tikoe (Padangsche bovenlanden) ten behoeve van eenige kolonisten in het landschap Loeboe Bassang. De zaak was deze. Tijdens de oorlogen der Padries ontstond in de Padangsche bovenlanden in de negri Tambangan verschil van gevoelen omtrent het al of niet aannemen der leerstellingen van die fanatieke secte. De meerderheid was voor het behoud van de oude orde van zaken, doch hoe ook aaneengesloten, bestond er weinig kans dat het haar zou gelukken zich te handhaven en aan de gehate overheersching der Padries het hoofd te kunnen bieden. Men besloot daarom te verhuizen en wel naar een streek waar de nieuwe secte nog niet was doorgedrongen en waar tevens geschikte gronden werden aangetroffen voor den aanleg van sawahs. De vlakte van Loeboe Bassang bood daarvoor een uitmuntende gelegenheid aan. Gelegen aan de westelijke hellingen van het gebergte, dat het schoone meer van Manindjoe omsluit, en rijk voorzien van water door de rivier Bertokan, uit genoemd meer vloeiende, was het uitgestrekte zacht glooiende terrein door de natuur als van zelf aangewezen, om door een

nijvere bevolking als die van Tambangan in kultuur te worden gebracht. Daarenboven werden de kolonisten met open armen ontvangen door de schaarsche bevolking der wijd en zijd verspreide negris der XII Kottas en Tikoe, waartoe de nog geheel onbebouwde vlakte van Loeboe Bassang als grensland behoorde. Ook daar was men beducht voor een inval van de zoo gevreesde Padriès, zoodat een zoo aanzienlijke versterking als de Tambangers konden aanbrengen niet anders dan hoogst welkom moest zijn. Deze waren er op bedacht om met de tijdsomstandigheden hun voordeel te doen, en stelden dus als voorwaarde voor de vestiging den eisch van behoud hunner onafhankelijkheid, bestuur door hun eigen familiehoofden en handhaving in het algemeen van de bovenlandsche gebruiken [1]). Aanvankelijk hielden zij zich streng afgezonderd binnen het onbebouwde terrein dat hun ter ontginning was afgestaan en wierpen zij daar een aarden wal op, om zich tegen een inval van den vijand te kunnen beveiligen.

Hiermede waren echter eenige negris van de XII Kottas, meer oostelijk gelegen, niet geholpen, en zoo werd al spoedig met onderling overleg bepaald, dat door de aanwending van gesamenlijke krachten ook verderop versterkingen zouden worden aangelegd, waarbij de Tambangers zich het recht bedongen van ontginning, ook binnen het terrein, reeds gedeeltelijk door de gevestigde negris in kultuur gebracht. Zoolang er gemeenschappelijk belang bestond, om zich tegen een algemeenen vijand te verdedigen, was er voor die der XII Kottas geen reden, om zich over de gedane concessie aan de Tambangers bezorgd te maken. Na de staking der vijandelijkheden en bij de invoering van een geregeld bestuur, begon men echter in te zien, dat men te ver was gegaan. Dat recht van de Tambangers, om overal naar

---

[1]) Het verschil tusschen de bovenlandsche adat en die der benedenlanden, waartoe ook de distrikten XII Kottas en Tikoe behooren, kenmerkt zich vooral door de kleeding en den bouwtrant der huizen. Reeds vroeger is medegedeeld dat de adat in de bovenlanden het ruimst bewaard is gebleven. Opmerkelijk verdient het echter nog dat de benedenlander zich daarom voor beschaafder houdt en over het algemeen met eenige minachting op een bovenlander neêrziet. Hij zegt ook rantau bersaja, darat berhamba; in de benedenlanden spreekt men met saja, in de bovenlanden met danda, beiden uitdrukkingen voor ik, waarvan de eerste voor wellevender wordt gehouden.

goedvinden gronden te kunnen ontginnen, zelfs naast en tusschen bouwlanden van andere negris, met geheel vrije beschikking over dien grond, als een gevolg van het behoud van een eigen zelfstandig familiebestuur, was strijdig met de adat en moest tot groote verwarring aanleiding geven. Zooals gewoonlijk was een moordzaak de eerste aanleiding voor een botsing tusschen de beide volkstammen. De moord was gepleegd op grond door de Tambangers in bezit genomen, doch de dader bleef onbekend. Welke negri was nu voor het gebeurde aansprakelijk.

Strikt genomen, hadden de XII Kottas den bloedprijs moeten betalen, doch deze kwamen daartegen in verzet. De grond waarop de Tambangers zich gevestigd hadden behoorde wel tot het gebied van haar negris, doch de later aangekomenen hadden hun zelfstandig bestuur behouden en moesten dus ook de verantwoordelijkheid voor hetgeen onder hen gebeurde zelf dragen. De Tambangers zagen hierin een stilzwijgende erkenning van hun rechten op den bebouwden grond en maakten daarvan geen bezwaar om den gevorderden bloedprijs te betalen, vast besloten hebbende, om daarvan in hun belang partij te trekken en tot bevordering van hun hoofddoel, het verkrijgen van een zelfstandig grondgebied, te doen strekken. Alleen om dat gebied zooveel mogelijk uit te breiden, werden nu gronden in ontginning gebracht, juist daar waar ook de bevolking der XII Kottas op denzelfden weg te werk ging. De algemeene welvaart werd echter daardoor niet in het minst gebaat, daar de ontginning een geheel ander doel had dan vermeerdering van productie. De Tambangers wilden zich eenvoudig uitbreiden, en die van de XII Kottas wilden zich slechts doen gelden als de eigengenlijke rechthebbenden op den grond, en zoo bepaalde men zich van beide zijden bij den aanleg van sawahs tot het opzetten van dijkjes, om zich door dit begin van ontginning reeds den eigendom van den grond te verzekeren.

Op den duur moest die toestand onhoudbaar worden bevonden. De besturende ambtenaren hadden dagelijks de handen vol om de eindelooze geschillen tusschen de beide partijen uit te maken; doch zoo lang de bron van het kwaad niet was weggenomen, was er aan een afdoende beslissing niet te denken. Daarenboven werden de zoo rijke hulpbronnen van het land geheel verwaarloosd, en zoo bestond er voor ons bestuur aan-

leiding genoeg om tusschen beiden te komen en aan de bestaande anomalie een einde te maken. Door overreding gelukte het eindelijk in het jaar 1860, om partijen tot een vergelijk te brengen: er werd een grens vastgesteld tusschen de XII Kottas en het landschap Loeboe Bassong, waarbij zich van den anderen kant ook Tikoe aansloot, en waardoor de kolonie der Tambangers een afgerond en afgescheiden grondgebied verkreeg. Daar had dus, hoewel geheel strijdig met de adat, doch ten gevolge van den drang der omstandigheden, bij uitzondering volledige afstand van grondgebied van de eene negri aan de andere plaats.

Bij de samenwerking, welke noodwendig moet bestaan tusschen den aard van het grondbezit en de overige maatschappelijke toestanden, behoeft zeker slechts met een enkel woord melding te worden gemaakt van het feit, dat ook daar waar de oud-Maleische gebruiken zoo verbasterd zijn, dat zelfs van een familie- of soekoebestuur weinig of niets is overgebleven, zooals o. a. in de Ophirdistricten en in de afdeeling Natal, ook de toestand van het grondbezit aanmerkelijk is gewijzigd.

Het voornaamste wat daar valt op te merken is het recht van eigendom, dat ook de vreemdeling daar krijgt van den door hem ontgonnen grond, mits hij zich verbindt, om als ingezetene ook te deelen in de lasten van de negri, en dus ook een aandeel neemt in de kultuur- of heerediensten.

Dit feit mag wel ter behartiging worden genomen, waar er gestreefd wordt naar verbetering van het bestaande. Er is zeker veel in de Maleische maatschappij wat afkeuring verdient en niet strookt met onze begrippen van recht en billijkheid. Het isolement van de negris werkt nadeelig, de gelegenheid voor den Maleier om zich volkomen vrij te bewegen, waar zijn belang dit medebrengt, is beperkt, en staat dus de verspreiding van algemeene welvaart in den weg. Maar, zooals wij gezien hebben, al die vreemde en eigenaardige gebruiken staan in onmiddellijk verband met het stelsel van solidariteit, een onding, dat, behalve dat het in een maatschappij, die op den weg der beschaving is, niet meer thuis behoort, ook aandruischt tegen alle begrip van rechtvaardigheid. Na de inmenging van een geregeld Europeesch bestuur zijn de tijden voorbij, dat de taak van bescherming van persoon en goederen bij onmacht van de overheid mag worden overgedragen op de ondergeschikten. Bij een krachtig bestuur en een goede politie is ook zulk een barbaarsche instelling ge-

heel overbodig. Men bevordere dus slechts bij den Maleier het begrip van de onhoudbaarheid van dat stelsel. Veel moeite is daartoe niet noodig: bij het toenemend onderling verkeer, een gevolg van meerdere beschaving, waartegen de beperkende voorschriften van de adat niet bestand zijn, beseft ook de Maleier dat het oude kleed onder den tegenwoordigen toestand hem niet meer past, getuige de tegenstand, die ondervonden wordt waar thans nog een beroep op de onderlinge verantwoordelijkheid moet worden gedaan.

Is eenmaal voor goed gebroken met het stelsel van solidariteit, dan is ook de kanker weggenomen, welke aan de Maleische maatschappij knaagt, dan heeft de hoofdbron van al het kwaad opgehouden te bestaan, en is de weg geopend tot onbelemmerde ontwikkeling en beschaving.

TH. A. L. KROESEN.

De Bloedprijs (Harga njawa) der Dajaks op Borneo's Westkust.

Doffe, regelmatig herhaalde toonen van tawa-tawa's [1]) trillen op het middaguur door het gloeiende luchtruim, voortrollende van het eene Dajaksche dorp naar de volgende, die door instemming ze versterken en steeds voortplanten. Angstig en somber stemmen ze het gemoed van den bewoner, evenals de alarmsignalen van de brandklok, die in het late nachtelijk uur de vreedzame inwoners uit hun slaap wekken. Van dat de zon haar eerste stralen op den rijken tropischen plantengroei neerschiet tot dat zij achter de bergen en maagdelijke wouden is weg gezonken, die met haar laatste stralen tooiende, en zelfs tot laat in den nacht, klinken deze aangrijpende, waarschuwende toonen bijna zonder ophouden voort.

Het zijn de Dajaks, die elkaar te kennen geven dat een gemeenschappelijk gevaar hun stam bedreigt en waarschuwen op zijn hoede te zijn.

Geen Dajak ontmoet men op zijn pad, allen hebben zich in hun verschanste dorpen terug getrokken en wie het al waagt zich even buiten de beschermende woning te begeven, doorzoekt bij elke schrede met zijn scherpziend oog nauwkeurig den geheelen omtrek, of niet achter een struik of stronk een vijand verborgen is, belust op zijn hoofd; en zijn rechterhand klemt de mandau vast, gereed om ten allen tijde den aanvaller te staan.

Een geheel ander tooneel levert het inwendige van een Da-

[1]) Ook wel genoemd gongs, zijn metalen bekkens.

jaksch dorp dan op, zooals een bezoek daaraan gebracht den lezer zal doen zien.

Wanneer wij de Mampawarivier in een bidar [1]) tot de Chineesche nederzetting Mendjelling op den linker oever gelegen opvaren en dan den rechter oever op gaande ons te voet naar Karangan, [2]) dat weder op den linker oever ligt, en waarvoor wij een waggelende bamboe brug [3]) tusschen twee overhangende Ringas boomen van Dajaksch maaksel over moeten, van daar ons naar Toenang begeven, komen we aan het voornaamste dorp van den stam der Tiang dajaks, waar het hoofd zijn verblijf houdt.

Op den hoogsten der heuvelenreeks is het dorp gebouwd, van waar het den geheelen omtrek overziet; diepe ravijnen, die de plaats van dalen innemen, omgeven het bijna geheel, welke evenals de heuvelen met dichte oorspronkelijke wouden zijn begroeid, waar de hand van den Dajak zich nog niet aan het vernielingswerk heeft gewaagd. Stout rijzen als zuilen de eeuwenoude reuzen stammen omhoog, die hun laatste krachten tot de bladerkroon bezigen, en omwonden door tal van lianen, welke zelf hun einde nabij, gereed staan om door den eersten krachtigen storm met hem van wien zij hun voedsel ontvingen te worden neder geworpen en dan het leven te geven aan duizende patma's. Een vruchtbare humus, door de jaarlijks zich opstapelende bladeren gevormd, bedekt den dampigen boden, waarover de steelsgewijze doorgeslopen zonnestralen trillen, een onbestendigen sluier door het geheimzinnige woud wevende. In het loofgewelf, wanneer de morgenzon de toppen met haar eerste stralen verguldt, darte-

---

[1]) Een bidar is een platbodem vaartuig uit een uitgeholden boomstam, met een tot twee planken van $2^1/_2$ palm opgeboeid, vervaardigd en overdekt met kadjanmatten. De voorste helft is voor de roeiers, die het vaartuig in beweging moeten brengen, het overige is verdeeld in een lig- en zitplaats en een klein gedeelte voor den roerganger. Deze vaartuigen zijn gewoonlijk van zeven tot tien meters lang en twee tot drie meters breed.

[2]) Karangan is de verblijfplaats van den vorst van Mampawa wanneer hij zich in de binnenlanden ophoudt.

[3]) Een bamboebrug bestaat gewoonlijk uit twee naast elkaar gebonden stokken van een soort van bamboebeton, waaraan ter weerskanten een dunne uitwijkende leuning is bevestigd. Deze gladde stokken wijken onder den druk van den voet.

len in de sierlijkste sprongen de langstaartige kra's [1]) de lucht met hun duivelsche kreten vervullende, terwijl de langarmige wou-wou's de echo's met hun zwaarmoedig geroep opwekken; en al verlaat het kwelende vogelenheir bij het eerste krieken van den dagenraad deze sombere oorden, de argus fasant houdt op de verhevenste plaatsen daarvan zijn vergaderingen, verzekerd als hij is door geen mensch bedreigd te zullen worden en tracht door bekoorlijke evolutiën onder het uitstooten van zijn vragend roeweï, de schoonste van zijn geslacht te verrukken. Door een onbekende macht gedwongen jaagt de bergstroom (een der velen waaruit de Mampawarivier ontstaat) zuchtend en klagend door het ravijn, angstig van het nimmer te zullen verlaten; doch huiverig en kil komt hij straks te voorschijn nog niet beseffende dat de boschgeest hem niet weerhouden heeft, maar nauw hebben de koesterende stralen der zon hem getroffen of lachend werpt hij het kille kleed af en blozend vol jeugdige vrolijke frischheid voert hij zijn helder water over een breed bed van rolsteenen, kussende den voet van den bewoonden heuvel en opspattende tegen elke hinderpaal welke zijn loop tracht te stuiten.

Zelden heeft de Dajak dit oord, door antoe's en pontianaks [2]) bewoond, bezocht en nimmer is zijn bliong [3]) vellend in het harde, deugdzame hout dier wouden gedrongen, want de onzichtbare regeerders daarvan zouden op den vermetele spoedig oedjang riboet [4]) doen nederdalen waardoor hij of verdwaald of door een nedervallenden boschreus verpletterd voor zijn gade en kroost voor immer verloren zou zijn.

Aangenaam wordt dan ook het oog getroffen door het geele, slingerende pad, dat van den voet van den heuvel naar het dorp voert en in onze verbeelding bevolken wij het, in het schemeravonduur, met jeugdige door een frisch bad in de klaterende beek

---

[1]) Zijn langstaartige apen in tegenoverstelling van de broq's of lamponger apen die slechts een kort, dun krullend staartje hebben.

[2]) Antoe is een booze geest of spook, pontianak is de naam van den geest der gestorven kraamvrouwen.

[3]) Bliong is een Dajaksche bijl.

[4]) De inlander gelooft dat wanneer iemand de geesten kwaad maakt, deze zich wreken door oedjang reboet, regen en wind, op hem te doen neerdalen.

afgekoelde Dajaksche schoonen en met de met rijkgevulde ambing van zijn rijstveld terugkeerenden jongeling; met den voortstrompelenden grijsaard, die uit de naburige bosschen veevoeder gehaald heeft en het oudje, dat onder den last van de met water gevulde bamboekokers zich hijgend den heuvel opsleept; met het fiere hoofd en zijn armen onderdaan alles in de bonste mengeling dooreen. Doch, op het oogenblik dat wij dien beklimmen, verrast ons een dergelijk schouwspel niet. Een doodsche stilte, gelijk die een storm voorafgaat, heerscht alom en onze gids waarschuwt ons het voetpad niet te verlaten, willen wij ons niet verwonden aan de tallooze geplante randjoe's of aan de scherpe punten van het tot stompen afgekapte kreupelhout; en zelfs wanneer wij het dorp naderen komt ons niet de vrolijke cadence van het rijststampen tegen noch zien wij een nieuwsgierig zamenscholen op de pelantaran, alleen de alom heerschende sombere stilte.

Het geheele dorp is met een bamboemuur omgeven, waaruit, op een halve mans hoogte, scherpe in het vuur geharde bamboe punten als Spaansche ruiters te voorschijn komen. Een deur op het pad uitkomende en aan de binnenzijde met stevige houten bouten gesloten geeft toegang tot het dorp en twee Dajaks houden, met het geweer in den arm, daarachter de wacht, terwijl aan de andere zijde een kleine uitgang is om ingeval van overmacht daardoor te kunnen ontvluchten.

Wij krijgen dadelijk toegang, want de orang blanda's zijn niet te vreezen; integendeel zij worden gewoonlijk als boden des vredes beschouwd.

Onze komst brengt onwillekeurig opschudding in het dorp teweeg, en te meer daar al de goederen van eenige waarde uit het dorp zijn gebracht, waaronder ook de fijnere matten, zoodat zij niet weten op welke wijze ons een geschikte zitplaats te bereiden. Wij loopen ondertusschen eenige lawangs binnen, maar vinden ze bijna allen leeg, want vrouwen, kinderen, honden en alles wat hun dierbaar is, zijn tegelijk met de goederen het dorp uitgebracht en op meer veilige plaatsen geborgen. Hier en daar vinden wij eenige oude vrouwtjes, die achter gebleven zijn om voor de mannen het voedsel te bereiden, voor water en brandhout te zorgen. De lawangs hebben nu haar eigenaardigs verloren, 'twelk vooral in haar stoffering wordt gevonden. Wij keeren derhalve tot de binnen-gaanderij terug, waar men nu geslaagd is om een zitplaats van waarlijk niet heldere matten te bereiden;

ja, het was zelf moeielijk ze van het overige gedeelte van den vloer te onderscheiden. Het kwam er voor ons nu minder op aan. De wandeling toch, waarbij wij dan eens moesten gaan door modderig terrein, dan weder door een door dauw bevochtigd hoog lalangveld; hier een beek moesten doorwaden, daar à cheval over een boomstam strompelen, die de plaats van brug innam, had ons toilet toch ook niet onberispelijk gemaakt.

Nauwelijks zijn wij nedergezeten en zonder af te wachten tot wij het hoofd de reden van onze komst hebben medegedeeld, maakt hij met een bedrukt gelaat zijn verontschuldigingen, dat hij ons geen betere zitplaats heeft kunnen bereiden, omdat alles het dorp is uitgedragen en daarenboven, het ergste van alles, dat hij heeft moeten breken met de adat, de heilige instelling zijner voorvaderen, omdat hij niet kan aanbieden hetgeen hij aan ieder bezoeker van zijn dorp, te meer nog aan ons verplicht is te geven.

Deze instelling of adat zegt, dat aan ieder bezoeker van het dorp door elke lawang, des morgens en des avonds, een tempoerong of batok [1]) witte rijst en een ei of een kip, naar mate de gegoedheid van den lawangbewoner, moet gegeven worden, zelfs wanneer zij lieden niet rijk van die zaken voorzien zijn [2]). We stelden hem gerust en verzekerden hem dat in dit bijzonder geval de wil even goed als de daad was, te meer daar de adat niet verbood het terug te nemen indien voor het aanbod werd bedankt, daarenboven hadden we daaraan geen behoefte want we waren van alles rijkelijk voorzien. Alzoo nog maar gedeeltelijk gerust gesteld, werden de redenen van onze komst uiteengezet en de middelen besproken waardoor een einde aan de vijandelijkheden tusschen de stammen konde gemaakt worden. We zullen den loop van de beraadslagingen niet mededeelen, genoeg zij het op te merken dat die raadsplegingen tot laat in den nacht duurden, waarbij zij alle schuld op de tegenpartij wierpen, maar ten laatste betuigden genegen te zijn tot verzoening en staking van alle vijandelijkheden indien, be-

---

[1]) Een tempoerong of batok is de leege dop van de kokosnoot.

[2]) De Maleiers maken dikwijls daarvan een groot misbruik en begeven zich naar de kampongs onder voorwendsel het een en ander te verkoopen, doch alleen om op die wijze gemakkelijk aan rijst te komen.

halve de gewone formaliteiten, voor de gedooden en gewonden de Harga njawa (bloedprijs) werd betaald. Niettegenstaande de bewering dat zij geheel onschuldig aan de vijandelijkheden waren, schenen ze toch genegen om het orakel te raadplegen ten einde te weten of de uitslag van het natuurlijk te volgen onderzoek hun onschuld zouden bevestigen of niet? De gelegenheid was daartoe thans bijzonder gunstig, want hoewel een ieder meer of min bekend is met de wijze van raadplegen, was er op dat oogenblik juist iemand in het dorp die daarin bijzonder geverseerd was. Het eenige bezwaar was nog maar of wij wilden toestemmen, doch van ons was er geen tegenkanting; integendeel we hadden zoo dikwijls gehoord van de orakels der Dajaks, dat, nu de gelegenheid zich aanbood om zoo iets bij te wonen, wij die gretig aannamen en dat dan ook te kennen gaven.

De persoon in kwestie wordt nu geroepen, die al spoedig met de benoodigdheden tot de raadpleging van het orakel, als een bamboezen kokertje, een schoteltje en drie djerok tipis [1]). aan de uitnoodiging gevolg geeft. Nadat het schoteltje op den grond is geplaatst wordt daarop het sap van de drie djeroks geperst en met een weinig water verdund, daarop het bamboezen kokertje ter hand genomen, waaruit drie schijfjes te voorschijn komen, welke worden voorgegeven afkomstig te zijn van een visch die niet meer bestaat, doch ons bij nauwkeurig onderzoek blijken te zijn deelen van de ruggegraat van een jonge haai. Die drie schijfjes worden als een klaverblad op de twee voorste vingers van de rechterhand gelegd en met den duim bedekt en daarna de linkerhand er bijgevoegd. Na zich naar het oosten gekeerd te hebben, brengt de leider de handen naar het voorhoofd en begint daarop hard op satoe, doea, taro, enz. tot zeven toe te tellen en met den aanhef „o Djebata!" vervolgens alle mogelijke Djebata's aan te roepen, eindigende met de bede, dat indien zij, Djebata's, dezen stam genegen zijn, het orakel ten gunste van dezen beslissen moge. Hierop keert de leider zich naar het westen waarop het zelfde manuaal herhaald wordt. Nu worden de drie schijfjes, waarvan het eene het Nederlandsch-Indisch gouvernement, het tweede de vijandige stam en het derde die waarbij wij ons bevinden voorstelt en die we verder

---

[1]) Een soort van citroen.

gemakshalve met 1, 2 en 3 zullen aangeven, op het schoteltje met het verdunde djeroksap gelegd.

Nadat de schijfjes een oogenblik in het verdunde sap hebben gelegen ontwikkelen zich boven elk belletjes en blaasjes tengevolge van de inwerking van het zuur. Daar begint zich N°. 1 te bewegen, 't heeft nog geen bepaalde richting aangenomen, waar zal 't heengaan; doch zie N°. 2 en 3 blijven ook niet meer stil leggen, neen daar gaan ze als te gelijk naar het middelpunt van het schoteltje waar ze een oogenblik, maar ook een oogenblik stil blijven; want nu scheiden zij zich weer, No. 1 en 3 te samen, waarbij zich van tijd tot tijd N°. 2 voegt. Hoe! is 't geen vergissing? Nadat N°. 2, 1 en 3 wederom genaderd is verwijdert deze zich met No. 1 die zich tot dusverre onafscheidelijk van N°. 3 getoond heeft. Zou de kans keeren, zoude deze stam verongelijkt worden door het Nederlandsch-Indisch gouvernement, de stam die zoo geheel onschuldig is aan de vijandelijkheden.

De leider die van af de eerste beweging der schijfjes, wederom, hoewel zachtjes met zijn satoe, doea, taro enz. en de aanroeping der Djebata's begonnen is, doet bij de ongunstige wending die het orakel dreigt te nemen zijn „o Djebata!" door de gaanderij klinken, die als een electrische schok de omstanders doortintelt, welke een wijden kring om het schotelje en den leider gevormd hebben. Op verschillende wijze wordt die kenbaar gemaakt. De jongeling, die op de knieën, het bovenlijf rustende op zijn armen, zich zoo dicht mogelijk tot het schoteltje heeft gerekt, zijn adem inhoudende voordat zich de beweging in eenige richting verklaard heeft, doch zoodra die hem gunstig voorkomt zich in luidruchtige gebaren wel zou willen uiten, indien niet alle heftige bewegingen verboden waren, werpt zich mistroostig terug en teleurstelling teekent zijn straks nog zoo vroolijk gelaat. De grijsaard gehurkt, de kin op de gerimpelde knieën gelegd, doet nu het doffe oog bijna zielloos over de vergaarde menigte waren, terwijl het nog een oogenblik te voren door een ongekend jeugdig vuur bezield was en onwillekeurig beweegt zijn hand zich zoekend naar de plaats waar hij gewoon was zijn mandau te dragen, doch die hij, door ouderdom niet goed meer kunnende hanteeren, reeds lang heeft afgelegd. Op het gelaat der forsche mannen teekenen zich toorn en spijt af en de hand grijpt vaster de mandau of omklemt krampachtiger het aan den voet

staande geweer. Zij, die zich te veel in onze nabijheid gewaagd hadden om met uitgerekte halzen eens goed te kunnen zien, hebben den bestraffenden blik van het hoofd niet meer noodig om zich van ons te verwijderen, want hun belangstelling is verdwenen en van zelf hebben zij zich terug getrokken. Het hoofd alleen verraadt niet de minste aandoening, zijn blik blijft steeds op den leider gevestigd, die vuriger en menigvuldiger zijn „o Djebata's" doet weergalmen.

De inwerking van het zuur wordt minder en minder en de beweging der schijfjes, daardoor trager en trager. Eindelijk zijn ze allen tot rust gekomen, het orakel heeft zich verklaard. Een twee en drie liggen van elkaar verwijderd; maar N°. 1, ligt dichter bij N°. 2 dan bij N°. 3: het Nederlandsch-Indische gouvernement zal zich ten gunste van den vijandigen stam verklaren. De spanning is tot het hoogste gestegen, de adem wordt als 't ware ingehouden, aller oogen zijn vragend op den leider gericht, want hoewel een ieder de uitlegging kent, wachten ze toch op die van den leider, die daarin meer kan lezen en misschien nog een gunstige verklaring daarvan kan geven. Daar opent hij den mond, wat zal hij zeggen?

„De Djebata's", zoo spreekt hij, „zijn ongenegen zich duidelijk „te verklaren, omdat zij niet volgens de regels zijn aangeroe-„pen, die zeggen dat de aanroeping en raadpleging moet geschie-„den in den vroegen morgen alvorens iemand nog iets genut-„tigd heeft." Oef, dat verlicht! leest men op aller gelaat dat zijn stroefheid verliest en bij de jongelingen dadelijk in vroolijkheid overgaat! 't Is waar, de Djebata's laten niet met zich spelen en dus we konden niets zekers op deze wijze verwachten. Want zij die zich altijd zoo gunstig voor den stam getoond hadden, zouden nu, wanneer de stam zoo geheel onschuldig is, hem verloochenen, dat is onmogelijk. Zoo waren de gesprekken om ons heen. De hoofden en oudsten deelden daarin niet en hoewel zij zich tegenover ons niet verklaarden, kwam het ons voor dat zij overtuigd waren dat de Djebata's de plank niet zoover mis geslagen hadden.

De séance was hiermede afgeloopen. Wij overtuigden de hoofden, dat indien ze waarlijk meenden alle vijandelijkheden te zullen staken, zij hun vrouwen, kinderen en goederen zoo spoedig doenlijk naar het dorp moesten doen terugkeeren, want aangezien wij hadden doen weten aan het hoofd van den vijandigen stam dat wij hem morgen wenschten te bezoeken, was

van die zijde niets te vreezen. Zij stemden toe. Terwijl zij daartoe de noodige schikkingen maken, willen wij nagaan waaruit de Harga njawa (bloedprijs) bestaat.

Voor elk mensch dat in, door of tengevolge der vijandelijkheden gedood wordt, moet door dengene, die de oorzaak van zijn dood is, twaalf thail — en voor elke gewonde de helft of zes thail betaald worden [1]).

De thail stelt hier geen gewicht voor, dan wel wordt daardoor de waarde bedoeld welke voor elk deel van het lichaam, dat voor den Dajak waarde heeft, betaald moet worden. De Dajak verdeelt het lichaam van een mensch in twaalf deelen, namelijk: Het hoofd (kapala), de oogen (mata), de ooren (telinga), de stem (soeara), het lijf (toeboeh), de buik (proet), de schaamdeelen (kemaloean), de handen (tangan), het bloed (darah), het hart (hati) [2]), het vel (koelit) en de haren (ramboet).

Door den dood zijn deze deelen onbruikbaar gemaakt, vernietigd, hebben hun waarde verloren en moeten dus door den bewerker daarvan vergoed worden; is men gewond dan zijn tijdelijk al die deelen of enkele er van niet in staat om hun werking te doen of weder andere blijven door de verwonding onbenutbaar, hebben dus tijdelijk of gedeeltelijk voor altijd hun waarde verloren, waarvoor natuurlijk schadeloosstelling vereischt wordt.

Zoo dan wordt onder één thail verstaan:

voor het hoofd een djempa d. i. een oude tempajan van 20 reaal [3]);

voor de oogen een stel gouden oorringen (soebing mas) van 5 tot 6 reaal;

voor de ooren ook een stel gouden oorringen van denzelfden prijs;

voor de stem een gong of tawa-tawa van 12 reaal;

voor het lijf een lilla van 8 reaal;

---

[1]) Zoo geschiedt zulks in het rijk van Mampawa. Vergis ik mij niet, dan bestaat de bloedprijs voor het overige gedeelte van Borneo's Westkust in een vaste som, zonder dat daarbij in bijzonderheden getreden wordt.

[2]) Hier zij opgemerkt dat alleen in dezen zin voor hati, hart gezegd kan worden. Het hart is in 't maleisch gewoonlijk djantong en hati beteekent de lever.

[3]) De reaal wordt hierbij berekend op *f* 2.

voor den buik een snoer van groote kralen (semali of selangké) van honderd stuks, als gordel, van 5 reaal;

voor de schaamdeelen een zilveren krisschede (trapang of pendaq perak) van 5 reaal;

voor de handen (tangan) een geweer (bedil) van 6 reaal of een tempajan van chineesch maaksel (siam) van denzelfden prijs;

voor het bloed 2 amas[1]) stofgoud (mas pasir of mas boeboer) van 4 reaal;

voor het hart een zilveren buikplaat (pending perak) van 6 reaal;

voor het vel een met goud gestikte kain (kain betaboer) of een van Surate afkomstige zijden sjerp (kain tjindeï) lang vijf asta[2]) van 6 reaal: en

voor het haar een paar zilveren voetringen (sin taggi) van 2 reaal; te samen uitmakende 86 reaal of *f* 172.

Voor de gewonden wordt eerst de waarde genomen der getroffen deelen en er zooveel bijgevoegd totdat de helft van den bloedprijs of 43 reaal bereikt is.

Het nachtelijk uur was reeds ver gevorderd en niemand zal 't ons zeker euvel duiden, dat wij, om geschikt te zijn voor den vermoeienden dag die ons te wachten stond, ons nu wenschten ter ruste te begeven. Evenwel, vooreerst wordt die ons nog niet geschonken. Een verward geluid van stemmen, dat duidelijker en duidelijker wordt, doet zich hooren. De uitgewekenen keeren ingevolge ons verlangen met al de medegenomen kostbaarheden naar het dorp terug. Eerst de weerbare mannen beladen met hun kostbaarheden en alles wat tot uitoefening van den veldarbeid als van de vischvangst noodig is, dan de vrouwen met haar jeugdige spruiten aan de hand of in een doek op den rug gedragen, daarna de meisjes, trots de nachtkoude[3]) zonder eenig ander kleed dan de bidang haar wel ge-

---

[1]) Een amas is $^1/_{16}$ van een thail en wordt bij het wegen van goud gebruikt.

[2]) De asta is de lengte van de elleboog tot den top van den middelsten vinger, vijf asta vormen een depa of vadem en twee kilan maken één asta uit.

[3]) In tegenstelling van de temperatuur des daags, zijn de nachten op Borneo's Westkust werkelijk koud te noemen.

vormd bovenlijf voor een ieder zichtbaar latende[1]), dan enkele oude vrouwtjes, niet minder beladen dan de mannen, doch die, schaarscher van het verwarmende bloed voorzien, over de magere schouders een jakje zonder mouwen van kapoea vervaardigd geworpen hebben en ten laatste wederom eenige weerbare mannen om den trein te sluiten. De knapen en honden warrelen door den stoet alle regelmaat met de meeste onverschilligheid verwaarloozende. Door het licht der maan begunstigd, hadden zij in betrekkelijk korten tijd de reis afgelegd die anders, voor den zwaar beladen Dajak niet gemakkelijk is, hoe geoefend voetganger hij ook is.

Dan nog zijn sommige stadiums van de maan geen beletselen voor dezen stam om voor zich zelf te werken of eenige veranderingen in hun levenswijze te brengen, zooals zulks bij de Dessa dajaks van Meliou en de Tjempedé dajaks van Tajan het geval is. De eersten toch mogen van af den 14den dag der maan tot den 22sten dag niets voor zich zelf verrichten, maar wel hun diensten aan anderen presteeren. Gedurende die dagen, boelan malik genoemd, werken ze voor den vorst of diens apanagehouders van daar dat die diensten malik genoemd worden. Bij de Tjempede dajaks zijn het geen achtereenvolgende dagen waarop zij geen werkzaamheden voor zich zelf mogen verrichten en vooral geen rijstvelden bewerken, maar naar gelang de verschillende standen van de maan, zooals, de twee eerste dagen van de maan, nelalo Ngawat en nelalo Djongkong genaamd, dan den dag van 1e kwartier „nelalo Kedong," vervolgens den dag vóór en den dag na volle maan, voorts den dag van laatste kwartier, nelalo Kedong loewak, en eindelijk den tweeden dag van donkere maan, nelalo mati of nelalo di dalam tanah. Ook zij mogen voor anderen op die dagen wel werken.

De komst van den stoet gaf dadelijk veel beweging en leven in het dorp, zoodat van slapen in den eersten tijd geen sprake was. Die zich evenwel voorgesteld had een tooneel bij te wonen van hartelijke ontvangst, van heftige aandoeningen, zoude zich, bittter teleurgesteld vinden, want niets wat daarop eenigzins ge-

---

[1]) De vrouwen bij de Dessa dajaks in het rijk Meliou dragen, behalve de bidang, nog een lap van een handbreedte om de borsten totdat zij gebaard hebben.

lijkt had plaats. Een ieder haastte zich om zijn lawang op te zoeken ten einde zich van zijn last te ontdoen en de lawang zoo spoedig doenlijk weer bewoonbaar te maken om dan in de binnengaanderij zich bij de vergaarderde menigte te voegen, ten einde te vernemen hoe die plotselinge ommekeer van zaken zich toegedragen had. Hierdoor werd het praten en redetwisten weder algemeen en dreigde den geheelen nacht te zullen voortduren, doch gelukkig begonnen ook zij behoefte naar rust te gevoelen en langzamerhand, nu voorgoed, hun lawangs te betrekken. En nadat wij het hoofd verzocht hadden voor den volgenden morgen ons de noodige dragers te bezorgen [1]) en toe te zien dat zij bijtijds gereed waren, was het geheele dorp ter ruste gekomen en zelfs de hardnekkigste parleur had zich in zijn kain gerold om in droomen zijn bespiegelingen over al het voorgevallene voort te zetten.

Een diepe stilte heerscht over het zoo even nog woelige dorp, alleen door de regelmatige ademhaling der hier en daar liggende slapers afgebroken, die zich om geen vijand meer bekommeren; ja zelfs niemand waakt voor de slapende.

De hars brandende in de bamboepijp tracht met zijn laatste flikkeringen de gaanderij te verlichten, doch zijn rosachtig schijnsel is niet meer in staat het hier en daar binnen tredende licht van de maan te overtreffen, die aan het woud in de diepe ravijnen een spookachtig huiverigwekkend voorkomen geeft, waaruit een onbeschrijvelijke geur van bloemen, mossen en bladeren ons toewasemt. En alsof de dag niet lang genoeg is laten myriaden insekten hun stem hooren, nu eens samen smeltende, dan ieder op zich zelf zijn lied weergalmende als hadden ze afgesproken beurtelings elkaar de tenorpartij af te staan; het waterhert als dankte het de lieve maan voor haar zilver licht op zijn weg naar de zoetste halmen en fijnste spruiten van den weelderigen plantengroei stoot zijn klagende toonen uit gepaard aan het schorre stemgeluid van de kidang; en daar tusschen zonder ophouden immer voort,

---

[1]) Volgens de adat moeten de hoofden de bezoekers van eenig aanzien, tot aan de grens van hun gebied begeleiden en zorgen voor dragers der bagage, die evenwel slechts tot het eerst volgende dorp gaan, waar ze door andere dragers vervangen worden. Aan die dragers wordt gewoonlijk *f* 0,05 per paal van 20 minuten gaans betaald.

als onbewust van 's menschen nijd en partijschap, klatert het heldere stroomtje glimlachende tegen de vriendelijke nachtvorstin, die hare kabelingen verzilvert, de zoetste melodieën de bloemen en planten, die haar boorden bedekken, toefluisterende.

's Hage, 26 mei 1874. W. H. Senn van Basel.

Een belangrijke geschiedkundige bijdrage.

Bijdrage betrekkelijk koloniale en andere aangelegenheden in den Raad van State behandeld. Getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den minister van Staat Elout, oud lid van den Raad van State. Door Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1874.

De nieuwe bijdragen, door de piëteit van den heer Elout van Soeterwoude gewijd aan de nagedachtenis van een inderdaad onvergetelijken vader, hebben hoofdzakelijk betrekking op bloot Nederlandsche onderwerpen. Voor Indië zijn echter daarbij opgenomen een drietal belangrijke stukken, van blijvende historische waarde en waarvan één althans, zonderling genoeg, nog een lichtstraal in de altoos dobberende actualiteit mag genoemd worden. Het is het advies van den Raad van State van 22 december 1828, betreffende de bevordering der kultuur op Java. De nalatenschap van merkwaardige koloniale bescheiden van den minister van Staat Elout is blijkbaar hiermede niet uitgeput; doch het schijnt, dat wij voortaan geen verdere uitgaven meer te wachten hebben van zijn verdienstelijken, doch bejaarden zoon. De heer Elout van Soeterwoude heeft in het Rijks Archief nog een groot aantal stukken gedeponeerd, die voor de Indische geschiedenis van gewicht moeten worden geacht. Zij zijn daar althans voor verlies of vernietiging behoed en kunnen er, dank zij de bereidwilligheid van den Archivaris en zijn kundige assistenten, steeds door belangstellenden geraadpleegd worden. Slechts zij genoemd: Handelingen, notulen, bijlagen, secrete registers van Commissarissen-Generaal van Nederlandsch-Indië van mei 1816 tot januari 1819, bestaande uit meer dan 50 folio ban-

den, alsmede een portefeuille met stukken betrekkelijk de oorzaken der onlusten op Java in 1825, gevoegd bij de particuliere missive van den Commissaris-Generaal van Nederlandsch Indië aan den minister van Koloniën en Marine d.d. 5 november 1827.

Bijna een halve eeuw is voorbij gegaan sedert het opperbestuur ernstig beraadslaagde over het voor Java aan te nemen stelsel van landbouw, nijverheid en handel en de Raad van State geroepen werd over dit onderwerp advies uit te brengen. Sedert is, met een volharding een betere zaak waardig, zoo ruimschoots mogelijk beproefd om heil te vinden in dwang en monopolie; sedert zijn deze hatelijke middelen van productie, die tweemaal de welvaart der inlanders verwoestten, in algemeen discrediet geraakt en hoofdzakelijk vervangen door agrarische regelingen, welke wijzen naar vrije, onbelemmerde economische ontwikkeling. Toch moet erkend worden, dat wij in menig opzicht in 1874 niet zoover zijn als in 1828 en tegenwoordig omtrent het economisch vraagstuk van Java nog altijd minder juiste denkbeelden gehuldigd worden dan die door den Raad van State weleer werden voorgestaan. Het is misschien niet doelloos dit eenigzins nader met zijn advies van 22 december van het laatstgenoemde jaar aan te toonen.

Hetgeen al dadelijk in 't algemeen in het advies treft is de zaakkundige wijze waarop het vraagstuk in den Raad van State werd behandeld. Zij ontdeed het van alle nevenquaestiën en valsche argumentatiën, waartoe vooral de étiquette, de naam van kolonisatie, waaronder het destijds aangeprezen werd, nog al aanleiding had gegeven. Om verwarring van denkbeelden te voorkomen, achtte hij het raadzaam een definitie te geven van hetgeen door kolonisatie volgens het bekende uitvoerige rapport van den Commissaris-Generaal du Bus de Gisignies van 1 mei 1827 en het daarop gevolgde ontwerp-Elout moest worden verstaan:

„De uitgifte, namelijk, voor altijd of voor zekere bepaalde „langdurige tijdperken van woest liggende doch voor de kultuur „geschikte landen aan personen en maatschappijen ter bebou„wing en vruchtbaarmaking door vrije handen en door middel „van Europeesche kapitalen, met een onbeperkt vermogen om „over de voortbrengselen van kunst en vlijt te mogen beschik„ken naar welgevallen, onder het genot van vrijdom van grond„belastingen gedurende een aantal jaren en tegen de betaling

„van zeer matige lasten in het vervolg. — Hieronder zijn al-
„mede begrepen de concessiën van gronden tot het daarstellen
„van afzonderlijke fabriekmatige inrichtingen, als suikermolens,
„indigomakerijen en soortgelijken. Uit deze omschrijving is het
„blijkbaar dat alles dienaangaande binnen de grenzen der ge-
„wone contracten en handelingen wordt beperkt en dat alle
„denkbeeld van leenroerigheid en het toekennen van eenig ge-
„zag aan den ondernemer op den arbeider en werkman, anders
„dan die uit wederkeerig contract volgt, wordt uitgesloten even-
„min als het de bedoeling zoude kunnen wezen om, op het
„voorbeeld der ouden, eene van elders overgebrachte bevolking
„in massa over de toegestane landen te vestigen."

De Raad stelde er prijs op tevens te constateeren, dat uitgifte in het groot van woeste gronden aan Europeanen geenszins moest uitsluiten de voortgang der ontginning in 't klein van onbebouwde gronden door inlanders, „naar mate de bevolking „vermeerderde en de behoefte zich daartoe deed gevoelen, even-„als zulks het geval is in alle landen, waar landbouw en nijver-„heid door een weldadig bestuur worden bevorderd en waarom-„trent 't op het eiland Java geenszins aan voorbeelden ontbreekt." De Raad deelde volstrekt niet in de vooroordeelen, die, spoedig na het weder inbezitnemen van Java door de Nederlanders, tegen Europeesche nijverheid op nieuw de bovenhand kregen en, naar zijn oordeel, „een felle slag aan Java's welvaart hadden toegebracht." Hij achtte het niet eens noodig meer „in eenig on-„derzoek te treden naar de redenen, waarmede een stelsel van „kolonisatie op Java met veel hevigheid en driftbetoon is be-„streden, en van de zwarigheden en bedenkingen bij voort-„during herhaald, zonder het opperen van eenige nieuwe rede-„nen, en alles gegrond op het erroneus begrip, dat de Europe-„aan op Java te beschouwen is als de parasite plant die „de voedende sappen verslindt en geen vruchten „draagt. De bekrompenheid dezer denkbeelden is van liever-„lede erkend en heeft plaats gemaakt voor een volledige over-„tuiging — nog bovendien toegelicht door plaatselijke ervaring „en door de vergelijking van hetgeen door andere natiën met „opzicht tot hun koloniaal stelsel wordt in acht genomen — „wegens het nuttige en noodzakelijke van deze wijze van vermeer-„dering der nationale welvaart."

De Raad geloofde aan de mogelijkheid eener fusie van de

belangen der Europeesche ondernemers en de inlandsche planters. Ontginningen in het groot, op deugdelijke grondslagen, waarbij elkanders vrijheid geëerbiedigd en gehandhaafd werd, zouden de inlanders zelf zeer ten bate komen. Java was een bij uitnemendheid vruchtbaar land. Zij die het bezochten, spraken er van met verklaarbare opgetogenheid. Overal onuitputtelijke vruchtbaarheid, overal frischheid en verscheidenheid of liever een drang van welige plantengroei, waarvan men zich in Europa geen begrip kon maken. Tot op de toppen der bergen, tot aan de kraters der vulkanen vertoont zich de krachtige wasdom van het plantenrijk. Het klimaat was gunstig; de Javanen waren gewillig, zachtaardig, niet onbedreven in het werk voor den tropischen landbouw vereischt. Jaarlijks vermenigvuldigde zeer aanmerkelijk hun zielental; doch zij leefden meestal in de waterachtige streken bij de dessa's als opeengestapeld en het zoude een weldaad zijn aan een groot aantal werk te verschaffen. Het grootste gedeelte van den bodem lag echter nog geheel woest en wachtte steeds op de hand van den ontginner. Sommigen stelden dien onbebouwden grond op zeven achtsten van de geheele oppervlakte. Vandaar dat de jaarlijksche productie niet evenredig was aan den natuurlijken rijkdom, noch zelfs aan de werkelijke behoeften der inlandsche maatschappij. Volgens het rapport van den Commissaris-Generaal was de koffiekultuur, behalve die door den invloed der ambtenaren in stand werd gehouden, niet meer van eenige waarde. Evenmin als de katoen en indigo. Zeer onbeduidend was de kultuur van tabak en aardvruchten. De suikerkultuur bestond nagenoeg niet meer. De jaarlijksche uitvoer, voor zooverre die de vrucht was van menschelijke nijverheid, ging niet hooger dan vijf millioen gulden: drie millioen aan koffie, een millioen aan rijst, een millioen aan tabak en andere voorwerpen. Hierdoor miste men de noodwendige evenredigheid tusschen de verzendingen van koopvaardijschepen naar Java en de retouren. Ook had de Javaan geen middelen om zich de voorwerpen van het Nederlandsche fabriekwezen aan te schaffen. Kwam hem zijn natuurlijke soberheid niet te stade, hij zoude niet altijd in het stricte levensonderhoud kunnen voorzien.

Java moest, volgens den Raad, uit dezen staat van kwijning worden opgebeurd, zal het voor moederland, handel en zeevaart belangrijk blijven. Het eenig redmiddel was, volgens het overeenstemmend gevoelen van deskundigen en onbevooroordeelden,

het bevorderen eener doelmatige kolonisatie. Want het kon, naar 's Raads oordeel, nimmer de eenige vraag zijn of Java, op zich zelf beschouwd, zijne inwoners, ook bij verdubbelde bevolking, zou kunnen voeden? of de Javaan in zijne geringe behoefte op den duur zal kunnen voorzien? of hij, geholpen door het zachte luchtgestel, geen gevoel zal hebben van het gemis hetwelk in andere landen het levensbeginsel zouden aandoen? Neen; werd dit al voor mogelijk gehouden, het groote doel zou op die wijze niet worden bereikt om door uitbreiding van kultuur nieuwe bronnen van welvaart te openen en den maatschappelijken vooruitgang te bevorderen. De uitbreiding der kultuur moet ten laatste leiden, zooals de Commissaris-Generaal zich wel en terecht uitdrukt, tot een meer zeker en meer individueel landbezit onder de Javanen. Het moet de hoeksteen worden van alle toekomstige ontwikkeling en welvaart.

Uitgemaakt was het dat er op Java zelf geen hulpbronnen aanwezig waren voor groote ontginningen. Het ontbrak er aan kapitalen, zonder welke aan het oprichten van fabrieken, het aanleggen van waterwerken enz. niet te denken viel. Het standpunt van den Javaschen landbouwer was te gering; zoowel de kunde als het vermogen werd bij hem gemist om eenigzins noemenswaardige ondernemingen te beginnen en te beheeren. Het was dus volstrekt noodzakelijk om Europeesch vernuft, volstandiger ernst en kapitalen in te roepen. Men moest dit, meende de Raad, zonder eenige achterdocht, zoo volledig mogelijk en met uitsluiting van alle toekomstige willekeur van het Indisch bestuur doen. Vast en onwrikbaar moesten de beginselen der te maken regeling staan, „zoodat het van de administratieve macht in „Indië nimmer zoude kunnen afhangen om eigendunkelijk „daarin eenige verandering te kunnen maken, of aan de uit„voering eenig beletsel in den weg te leggen." Het door den Koning te nemen besluit moest volledig wezen, zoodat ook in dit opzicht niets of ten minste zeer weinig aan verdere bepalingen van de Indische regering zoude worden overgelaten. „Het „spreekt wel van zelve", voegde de Raad hierbij, „dat dit een „krachtig middel zal wezen om kapitalisten aan te moedigen „tot deelneming, terwijl de minste onzekerheid, zelfs een flauwe „mogelijkheid, dat, bij de onderhandelingen met die regeering „over concessiën, bezwarende voorwaarden kunnen worden „voorgeschreven, of dat er te veel aan tijdsomstandigheden of

„ eenigzins willekeurige beschikkingen zoude worden overgelaten, „ in verband met eene wellicht te ver gedrevene voorzichtigheid, „ de opgewekte geestdrift tot groot nadeel zoude doen verkoe- „ len." Eindelijk, moesten steeds bij de uitgifte van landerijen, milde beginselen op den voorgrond staan: als bijvoorbeeld het doen der uitgiften om niet en voor een zeer langen tijd; het vrijverklaren gedurende een aantal jaren van grondbelastingen, het heffen van een zeer matige schatting in den vervolge, ten minste tot zoo lang de uitgegeven gronden niet in allen deele kunnen gelijk gesteld worden met andere aan de betaling der volle lasten onderworpen vaste goederen.

Men moet erkennen, dat hierbij de fiscale bepalingen der laatstelijk vastgestelde agrarische verordeningen tamelijk ongunstig afsteken. De argumenten, welke in onzen tijd ten gunste van fiscaliteit worden aangevoerd, schijnen in 1828 niet onbekend te zijn geweest. Althans ging destijds de Raad van State ze te gemoet met de niet ongegronde aanmerking: „ Wel is waar, dat de schatkist" uit dien hoofde „ mindere ontvangsten zoude doen. Maar dit gemis zoude zeer aanzienlijk vergoed worden door andere inkomsten uit een alom verspreide en bloeiende kultuur als daar zijn de rechten op den in- en uitvoer enz. Behalve nog de meer en meer wezenlijke toenemende waarde der kolonie zelve in het belang van het moederland, op hetwelk die meerdere welvaart een weldadigen invloed zoude uitoefenen: want hoevele schatten hebben niet de Oost-Indische bezittingen in de publieke kassen en in die van particulieren gestort!"

Milde voorwaarden, zekerheid voor de ondernemers, waarborgen voor de vrijheid der inlandsche arbeiders, ziedaar de juiste grondslagen, welke de Raad van State in 1828 reeds aanprees en die, wanneer zij de leidende gedachte der tegenwoordige agrarische verordeningen hadden uitgemaakt, voorzeker thans aan de ontginningen op groote schaal een snellere en ruimere toekomst zouden verzekeren. De Raad meende zelfs en terecht, dat er voor uitgifte in volle en vrijen eigendom redenen te geven zijn welke bijzondere opmerking verdienen.

„ Behalve," aldus luidt zijn advies, „ dat door den Commissaris-Generaal aan het afstaan van individueel eigendom zeer veel waarde wordt gehecht, als de bron van de ontwikkeling van alle industrieele krachten, kon tot voorbeeld worden aangehaald de administratie der Engelsche koloniën, volgens een resolutie

van het Britsch gouvernement dd. 7 mei 1824; en nog meer bijzonder de verkoop van den eigendom der Bataviasche Ommelanden; en naderhand van die door het Britsch bestuur in 1813 gedaan; zonder nog te spreken van den veelvuldigen afstand van kleinen eigendom aan inlanders en Europeërs.

„Ook wordt de ondernemer als 't ware vaster aan den grond gehecht; hij en zijn nageslacht kunnen zich dáár blijven vestigen; hij kan met gereedheid de kapitalen, welke een overwinst hem geeft tot verbetering en uitbreiding van kultuur bestreden; hierdoor kunnen nieuwe kapitalen, waaraan op Java zoo veel gebrek is, op dat eiland gecreëerd worden; terwijl integendeel het vooruitzicht om de toegestane landen eenmaal te zullen verliezen of het eigendom niet dan op zeer bezwarende voorwaarden te kunnen verkrijgen de lust kan doen ontstaan om de overwinst in geld naar Europa over te maken, nadat de grond zelf genoegzaam zal zijn uitgeput.

„In het „eigendom" is ook een meerdere zekerheid gelegen voor voorgeschoten kapitalen tot ondersteuning van den landbouw, indien daarvoor onderpand in vaste goederen wordt gevorderd ..... Hierbij komt, ten laatsten, dat uit het eigendom eenmaal toegestaan ten aanzien der contracten meer zuivere en meer duidelijke beginselen en voorwaarden zijn af te leiden, dan uit hetgeen men in Java ook naar sommige heerschende begrippen door „gebruik," „vruchtgebruik" of „erfpacht" zoude verstaan, en 't welk aanleiding tot weifeling in de toepassing zoude kunnen geven."

Indien de regeering desniettemin aan erfpacht de voorkeur meende te moeten geven, dan adviseerde de Raad toch daarvoor een „zeer langen termijn", namelijk van negen-en-negentig jaren te stellen, een subsidiair advies, dat 't nog altijd wint bij de vijf-en-zeventigjarige erfpacht, welke als maximum van onze moderne vrijgevigheid, in de tegenwoordige agrarische verordening is opgenomen. Uit het toestaan van landen in erfpacht vloeit van zelf voort de betaling eener jaarlijksche retributie; de Raad erkende dit met den minister Elout, evenals hij toestemde dat de regeling daarvan verband moest houden met de onderscheidene hoedanigheid der landen, volgens bijzondere daartoe aan te nemen klassen; voorts volgens den staat der kultuur en, hetgeen van zelf spreekt, in evenredigheid van den tijd van het in kultuur leggen. Het plan was om de uit te geven woeste

landerijen te onderscheiden in 1e, 2e en 3e soort en volgens die onderscheiding de retributie te regelen, met vrijdom gedurende de eerste vijf jaren van de geheele — en de volgende vijf jaren van de halve pacht. Doch de uitgifte zelve behoorde, naar 's Raads meening, te geschieden, „om niet;" want, deed hij opmerken, „behalve dat de koop of pachtwaarde niet dan zeer „gering zoude kunnen wezen, kan niet wel aan het heerschend „denkbeeld op Java worden toegegeven, dat de schatkist reeds „bij den aanvang pecuniëele voordeelen moet genieten. De voor„deelen uit deze ondernemingen (als middel en wellicht als „eenig middel van herstel beschouwd) moeten, zooals reeds is „opgemerkt, langs een geheel anderen weg in de schatkist „vloeien."

De Raad van State wenschte dus alleen aan de ondernemers de kwijting van een matige canon op te leggen, die nog wel eerst volledig verschuldigd zou wezen na een tijdperk van tien jaren. In uitvoerrechten en andere zijdelingsche bronnen van inkomst, welke ruimer door veelvuldige ontginningen zouden gaan vloeien, zag hij terecht de groote voordeelen, welke die ontginningen mede der schatkist moesten geven. Vergelijkt men hiermede de tegenwoordige fiscale bepalingen, dan zal men moeten erkennen dat het hooge Staatscollegie in 1828 inderdaad zich gunstig onderscheidde door mildere begrippen omtrent de eischen aan ontginners op Java te stellen. Thans wordt van de woeste gronden, bij oproeping tot openbare mededinging aangeboden, vereischt een inschrijving voor een pachtsom per bouw, boven een telkens bepaald, vast jaarlijksch bedrag, ingaande met het zesde jaar nadat, waarin de toewijzing heeft plaats gehad. De erfpachter heeft de kosten te betalen van het opmeten, beschrijven en in kaart brengen der aangeboden gronden. De in erfpacht afgestane gronden, de daarop geplaatste gebouwen en opstallen en de voortbrengselen der gronden of der daarop gevestigde inrichtingen van nijverheid zijn onderworpen aan de bestaande of in te voeren algemeene belastingen. Men weet, dat voor de voorname artikelen van uitvoer op erfpachtsgronden te teelen, koffie, suiker, tabak, thee en indigo een uitvoerrecht moet worden betaald. Verponding is mede een bestaande belasting die de erfpachters hebben te dragen; zij wordt echter niet geheven gedurende het jaar, waarin de gronden zijn afgestaan en de vijf volgende jaren. Eindelijk betaalt de erfpachter

voor elken volwassen man, inlander of vreemden Oosterling, die in zijn dienst en op zijn gronden woont, een hoofdgeld van vijf gulden per jaar, afgescheiden van de belasting op het bedrijf, rechtstreeks te voldoen door hen die eenigen handel, eenig bedrijf, eenig handwerk of eenige nering uitoefenen, of van zoodanige andere belastingen, waaraan die bedrijven nader mochten worden onderworpen.

Indien tegenwoordig de erfpachters geneigd zijn die velerlei lasten met hunne arbeiders te torschen, dan kunnen zij rekenen op de zekerheid, welke hun de Raad van State reeds in 1828 toedacht. Niet alleen is de agrarische wetgeving verheven boven willekeurige grepen van het Indisch bestuur, waarvoor men destijds niet zonder reden beducht was; maar dat bestuur ademt tegenwoordig een geheel anderen geest dan voorheen en toont het zich alles behalve geneigd tegenover ontginners misbruik van zijn gezag te maken. Hierin en in de meerdere en snellere publiciteit liggen misschien nog de beste waarborgen voor de ondernemers, dat zij voortaan niet meer baloorig in hun vredelievende bedrijven zullen gestoord worden.

Ook met de handhaving van de vrijheid der inlandsche arbeiders is het thans beter op Java gesteld. Nog onlangs verijdelde de Indische regeering kort en bondig een poging van enkele particulieren om langs een zijweg de wet van vraag en aanbod in hun voordeel te schenden en de arbeidsloonen te dwingen, en het is niet waarschijnlijk dat voortaan nog het openbaar gezag, in geschillen tusschen ondernemers en inlanders, de schaal zal laten overhellen ten gunste van de eersten, ten nadeele van de laatsten. Het strekt niettemin den Raad van State ter eere, dat hij in een tijd, toen schier geen Europeaan van iets anders droomde dan van feodale verhoudingen van den inboorling tot den vreemdeling, aandrong op de erkenning van het droit commun voor den inlander en zijn individueele vrijheid, zijn rechten door de meest ondubbelzinnige bepalingen wenschte verzekerd te zien. Als er iets te betreuren valt bij de lezing van zijn helder, zaakkundig advies, dan is het, dat het niet vroeger het licht mocht zien. Het zou voorzeker niet zonder invloed zijn gebleven op de regeling der agrarische aangelegenheden en menigeen overtuigd hebben, dat de toepassing van breede, vrijgevige beginselen ten aanzien van de ontginning van Java's

vruchtbaren bodem geenszins van een omwentelende, maar van een verstandige conservatieve staatkunde getuigt.

De „Bijdragen" onderscheiden zich ook nu weder door een keurige, snedige voorrede van de hand van den heer Elout van Soeterwoude. Na onder anderen met enkele kernachtige woorden te hebben herinnerd aan de verwerping van het door den Raad van State aangeprezen stelsel van vrije ontwikkeling en aan de latere mislukking van het in 1831 ingevoerde kultuurstelsel, wijst hij op het groot nadeel dat door het laatste stelsel aan het christendom werd toegebracht en knoopt hij daaraan de politieke moeielijkheden vast, welke zich later en tot in onze dagen in den Archipel hebben ontsponnen.

„Onder dat stelsel," schrijft de grijze staatsman, „waarbij alles met verdubbelde klem van de regeering uitging, kon ook de vrijheid der christelijke verkondiging niet winnen. Guerike's verzoek om den Bijbel op zijne scholen te brengen (waarvan hij de mogelijkheid aantoonde door het overleggen van een met de aanteekeningen des Sultans van Soerakarta verrijkt exemplaar des Bijbels) werd beantwoord met de woorden: dat zulks voor Heidenen wenschelijk mocht zijn, niet voor Mohammedanen die éénen God en Vader met ons hebben. Op Thomson's opname in Patnam asylum van een paar Javaansche kinderen, volgde de last om Java te verlaten. Een ambtenaar wiens lippen overvloeiden van hetgeen Christus hem in het hart had gegeven, werd ernstig berispt.

„Gelukkig zijn die belemmeringen opgeheven. Maar tevens is een schoolwezen ingevoerd dat noch Europeanen, noch Mohammedanen tot Christus zal brengen en dat eigenlijk door negatie het Mohammedanisme bevordert. De Protestantsche Kerk in Indië, niet genegen om de Staatsbanden los te maken, waardoor alleen in haar boezem nieuwe opwekking mogelijk is, betoont slechts in enkele leden ijver voor de zending. De regeering, evenmin als de natie en de kerken, bevroedt niet het gewicht der zaak. Toch moesten de oogen geopend worden én voor de onlangs nog door Sir Bartle Frere aangetoonde zegenrijke gevolgen der zending in Britsch Indië, waaraan uitnemende staats- en krijgslieden groote diensten bewezen, én voor de recrudescentie van het Mohammedanisme.

„Dit moge in Europa, Klein-Azië, Syrië en Egypte verzwakt

zijn, het is dit niet in China, in Indië, in den Archipel, in het midden en westen van Afrika. De Wahabi's werken sterk en bewijzen den Islam groote diensten. Zoo ook Sayed Ahmed's volgelingen. Voor de koloniale mogendheden geldt het in meer dan éénen zin de vraag: Mohammed of Jezus? Koran of Bijbel?

„De bij vele Mohammedanen daarentegen ontwakende behoefte aan wat beters dan Mohammed of Koran biedt, geeft der zending nieuwen moed en legt der regeering dubbele verplichting op om het beginsel van godsdienstvrijheid allomme te doen erkennen en de door haar gelukkig erkende vrijheid van evangelisatie te handhaven. Zij is zeker niet geroepen tot onmiddellijke medewerking; maar allezins gehouden zich den Christennaam niet te schamen en zooveel mogelijk te herstellen een eeuwen lang verzuim, waarin wij allen, met onze vaderen en onze vorsten en onze kerken, hebben gezondigd. Wij plukken in een dreigend Mohammedanisme (dat bij het begin der zeventiende eeuw in den Archipel nog geringe kracht had en hij christelijk geloof en trouw reeds lang voor het Evangelie had moeten wijken) wrange vruchten. Zij verdubbelen de lasten, welk een erfelijk koloniaal bezit met de lusten medebrengt. Die sleep, ook voor ons wederom sedert 1816, van kleinere en grootere oorlogen. Zoo moeielijk te vermijden; zoo moeielijk ook, gelijk trouwens evenzeer de continentale oorlogen, uit een christelijk oogpunt te beoordeelen; en die in Gods voorzienigheid slechts schijnen te worden toegelaten als wegen om de volkeren tot Hem te brengen; en als middel om ons aan onze schuld te herinneren. De jongste vrucht is Atjeh. Een volk, in 1602 ons niet ongenegen en nog in het genot van Arabische beschaving, thans een rooversstaat, jegens Nederland vervuld met fanatische haat, waarvan de ontwikkeling door eene rei van omstandigheden sedert 1824 is bevorderd. — Voorzichtigheid was hier plicht. — Immers, zie ik wel, dan stonden we voor twee gevaren. Het eene bedreigde Neerland's onverdeeld gezag, macht en invloed. — Het andere de veiligheid in de wateren des Archipels. — Een tijdig verhoeden van „faits accomplis" was der regeering opgelegd. Zij heeft zich daarvan, na ernstig en gemoedelijk overleg in het besef harer groote verantwoordelijkheid, met beleid en veerkracht gekweten. Had Nederland meer gebeden, de gang en afloop der zaken waren wellicht van den beginne af voorspoediger geweest. Toch hebben we, niettegenstaande

voortdurende bezwaren, stof tot dank. Zien we nu slechts toe ons van hooge en heilige plichten jegens het aan Nederland als aan een Christennatie, toebetrouwd Indië te kwijten en in alle dingen de hulp niet in ons zelven, maar in God te zoeken."

Het valt niet te ontkennen, dat de Islam zich voornamelijk in den Archipel ontplooid heeft sedert de Nederlandsche overheersching. In hoeverre de Nederlanders zelve daarvan de schuld dragen, valt moeielijk te bepalen. Immers schijnt de onvermijdelijke loop der omstandigheden de voortplanting der leer van Mohammed, meer nog dan menschelijke berekeningen en menschelijke tekortkomingen, bevorderd te hebben. Xaverius, die den christelijken godsdienst in de Molukken predikte, kon het pleit niet winnen van de Arabische zendelingen, die zich allerwege in den Archipel verspreidden, met het volk gemeene zaak maakten, gedeeltelijk zelfs zijne zeden en gebruiken overnamen en wederkeerig van het volk verkregen, dat het althans oppervlakkig de grondstellingen van den Islam aannam. Dieper drong echter de Islam niet in het bewustzijn der inboorlingen. Hij mag voor hun een vereenigingsleus zijn; meer vermocht hij nimmer. De streng geloovige padries op Sumatra's Westkust, een soort van Maleische puriteinen, die den Koran naar letter en geest wilden doen volgen, waren nog meer dan de Hollandsche christenen geducht en gehaat door het gros der bevolking, dat niet kon besluiten de voorvaderlijke gebruiken op te geven. En is het niet merkwaardig dat de Atjehneezen, die in het Mohammedaansch fanatisme hun voornaamste kracht putten, zoolang vrouwen-regeeringen, zoo geheel onvereenigbaar met de Islamitische instellingen, handhaafden en nog heden ten dage door de orthodoxe Musulmannen van kettersche afdwalingen beschuldigd worden?

Ware het christendom met de Nederlandsche overheersching over den Archipel verspreidt in stede van, doch op gelijke wijze als den Islam, namelijk door een compromis tusschen de zuivere leer van Jezus en de aloude overleveringen, zeden en gebruiken der inlanders, het zou een christendom zijn geweest meer in naam dan in werkelijkheid, een christendom, nagenoeg gelijk aan dat der Abyssiniërs, en dat de rechtzinnige geloovige uit het Westen weinig gesticht zou hebben. Het zou echter, ook gealtereerd, de gemoederen voorbereid hebben voor een meer zuivere opvatting van de christelijke leerstellingen en de zende-

ingen en christenleeraren zouden misschien thans niet stuiten tegen de moeielijkheden welke zij bij elke schrede op hun pad ontmoeten.

Niet alleen werd het Mohammedanisme, niet het Christendom, een volkszaak; maar het scheidt alle klassen der Indische samenleving van hare overheerschers. Opmerkelijk is het dat de godsdienst der laatsten niet eens als een aristocratisch voorrecht aangerekend wordt. In alles erkennen de inlanders de meerderheid van den blanken overheerscher, uitgenomen op het punt van godsdienst. Hoofden en vorsten imiteeren om strijd de allures van den Europeeschen gezaghebber; wanneer het de Godsvereering betreft, tellen zij hem beneden zich en toonen zij, door hun volstandige gehechtheid aan de gebruiken van den Islam, dat zij hem als hun mindere beschouwen.

Dit verschijnsel is zeker voor een groot deel te wijten aan de houding der Europeanen. Het spreekt van zelf dat de brooddronkenheid, de ongebonden levenswijs onzer voorouders weinig geschikt was om de inlanders een hoog denkbeeld te geven van de zedelijkheid hunner vreemde meesters en, overigens, waren hun handelingen in 't algemeen niet geschikt om den Oosterling te doen begrijpen dat zij voortsproten uit een hooger godsdienst-begrip en een volmaakter zedeleer, dan die de volgelingen van den Propheet hun predikte. Nog later, toen de Nederlanders in Indië meer ingetogen begonnen te leven en hun handel en wandel den inlander minder aanstoot moest geven, ontaardde vaak hun prijsbaar gevoel van verdraagzaamheid in minder prijzenswaardig scepticisme. Aan personen, die zich schaamden als christen op te treden, ontbrak het niet; aan laffe spotternijen tegen rechtzinnige plichtsbetrachting evenmin. Gemoedelijke godsvereering werd met den ironischen Voltairiaanschen glimlach begroet en de richting, welke een tijdlang in Nederland heeft beproefd met dorre wijsgeerige redeneeringen alle godsdiensten omver te halen en bij den eenvoudige het geloof aan een betere toekomst te verstikken, telde betrekkelijk haren grootsten aanhang bij de Indo-Nederlanders. Daarbij kwam het verpletterende kultuurstelsel. Oppervlakkig zou men zeggen dat dit stelsel niets gemeen heeft met Christendom en Mohammedanisme en alleen den economischen toestand beheerschte; werkelijk greep het in alle richtingen, waarin de gemoederen zich kunnen bewegen. Evenals daarop de absolute autocratie als politieke instelling

werd geënt, moest het leiden tot verdenking van den godsdienst, en voornamelijk van het Christendom. Immers, het godsdienstig leven ontsnapt bestendig aan den ijzeren arm van het gezag en moest het dus gewaagd voorkomen de verspreiding eener leer toe te laten, die de werktuigen bij de lands-ondernemingen tot nadenken, misschien tot eischen eener rechtvaardige behandeling konden voeren.

Zooals de heer Elout van Soeterwoude terecht opmerkt, zijn gelukkig de belemmeringen opgeheven, welke tegen het evangeliseeren door het openbaar gezag werden opgeworpen. Vergissen wij ons niet, dan heerscht er tegenwoordig in de Europeesche samenleving mede een beteren toon ten aanzien van het christendom. Zij geeft teekenen van een gezonder, openhartiger, ernstiger godsdienstig leven. Toen onlangs door een der Indische bladen het oprichten van een seminarium te Batavia werd bestreden met de oude redeneeringen der encyclopedisten en met voor het christendom stuitende argumenten, bleek spoedig dat het blad niet meer de algemeene opinie uitdrukte en moest het de vlag strijken voor de krachtige protesten welke zijn bestrijding had uitgelokt. Men schaamt zich niet meer christen te zijn, als christen te spreken en te handelen. De tijd schijnt te naderen, dat de leer, door het goede voorbeeld van hen die haar belijden, voor de menigte tastbaarder wordt gemaakt. Voeg daarbij den invloed eener rechtvaardige staatkunde, eener billijke en eerlijke administratie, en misschien zal dan onder zoo veel gunstiger voorwaarden op Indischen bodem ook de liefelijke plant kunnen gedijen, die er tot dus ver niet kon acclimateeren: een christenvereeniging, dien naam volledig waardig.

G. H. VAN SOEST.

Een onhebbelijke interpellatie.

Het Nederlandsche parlement verliest aan populariteit hetgeen 't aan onhebbelijkheden wint. Reeds lang wordt de degelijkheid zijner handelingen betwijfeld, worden zijne beraadslagingen geminacht. Men verwijt de volksvergadering, dat zij niet meer de stem des volks is; maar de uitdrukking van allerlei persoonlijke rancunes en van minder edele hartstochten; dat zij met den dag onmachtiger of onwilliger wordt om iets goeds tot stand te brengen; dat zij de algemeene belangen des vaderlands miskend en in elken belangrijken maatregel welke haar wordt voorgelegd, slechts een voorwendsel voor eindelooze haarkloverijen en dwarsdrijverij ziet. Bij het verkeerd opvatten der constitutioneele taak, komt de ongebondenheid van den vorm. Met miskenning van de beteekenis van art. 92 der grondwet, hetwelk de adviezen der kamerleden voor gerechtelijke vervolgingen vrijwaart, zijn er vertegenwoordigers die zich niet ontzien om personen, welke hen buiten de vergadering hinderen, aan te vallen, verdacht te maken en in een meer of min ongunstig daglicht te plaatsen. Zelf beheersching is geenszins de deugd der vertegenwoordiging. Vaak schijnt 't als of eerst gisteren de parlementaire regeeringsvorm in ons land werd ingevoerd en onze afgevaardigden in de kamer de debatten voortzetten, welke op straat of in koffiehuizen zijn aangevangen.

Waardigheid wordt vaak gemist, een gemis dat vooral bij een Nederlandsch publiek, hoe min het overigens afweet van fijngevoeligheid, geen genade kan vinden. Dit zoo hoog gewaardeerde karakter van publieke vergaderingen was vooral afwezig in de zitting van 8 juni jl. bij de interpellatie-Fabius over het militair beleid bij de expeditie tegen Atjeh. In 't algemeen, hebben zich

de telkens herhaalde debatten over de Atjehsche aangelegenheden niet gekenmerkt door vaderlandsliefde, noch door parlementaire bedrevenheid. Terwijl men overtuigd was, dat de oorlog niet meer te vermijden was, dat eenmaal begonnen, hij moest eindigen met de onderwerping van den vijandigen, inlandschen Staat, dat ons prestige in den Archipel en tegenover de beschaafde wereld met het succes onzer wapenen gemoeid was, greep men iedere gelegenheid te baat om de krachtige handelwijze der regeering te laken, de rechtmatige grieven van het Nederlandsch-Indisch gouvernement jegens Atjeh weg te redeneeren en de zaak van een ons verraderlijken Staat te bepleiten, die zich door roof en betreurenswaardige wanorde deed kennen. Terwijl de oorlog voortwoedde en de gebeurtenissen zich snel opvolgden, met onvolledige, hoogst gebrekkige inlichtingen, meende men toch gerechtigd te zijn om maar in den blinde af te keuren, de gemoederen te verontrusten met fantastische bespiegelingen en rampspoedige voorspellingen.

Blijkbaar was het doel der interpellatie's de regeering te bestormen en haar te dwingen de zetels te verlaten. De toeleg mislukte telkens; telkens trad de regeering sterker uit den parlementairen strijd te voorschijn, telkens putte zij nieuwen moed uit de tegenwerking der kamer om de taak die op haar rustte voort te zetten en te voltooien. Indien daarbij iemand eer heeft ingelegd, dan is het geenszins de vertegenwoordiging die, steeds voorbarig en overhaast, zoo slecht de oogenblikken wist te kiezen om de regeering ter verantwoording te roepen; maar de minister van koloniën, die reeds buitengewone en dure plichten had te vervullen om het Indisch gouvernement in staat te stellen het Nederlandsch gezag op te houden en, ondanks de menigvuldige hinderlagen die hem in de kamer werden gelegd, onwrikbaar in veerkracht en bedrijvigheid, volledig zijn moeielijk standpunt heeft gehandhaafd.

De voorlaatste interpellatie teekende een soort van eindpaal aan het parlementair geharrewar over Atjeh. De oppositie, in de gelegenheid gesteld om met openbare en geheime stukken in de hand, de regeering nogmaals te lijf te komen, beproefde hare uiterste langdradige welsprekenheid, en onpartijdige beoordeelaars, die het debat van het begin tot het einde bijwoonden, aarzelden niet te verklaren, dat zij, oppositie, aanmerkelijk verzwakt er af was gekomen en in haar eigen belang wel zou

doen voortaan over Atjeh te zwijgen. Deze wijze raad van verstandige vijanden moest in den wind geslagen worden om voet te geven aan de noodlottige ingevingen van onvoorzichtige vrienden. Er moest revanche worden genomen en dit zou den 8 juni, bij de interpellatie-Fabius, geschieden, naar aanleiding van het nog slechts door telegraphische berichten aangekondigde vertrek van den opperbevelhebber met de hoofdmacht der tweede Ahjehsche expeditie naar Batavia.

De heer Fabius richtte twee vragen tot den minister van koloniën. Hij herinnerde daarbij kortelijks aan den loop der Atjehsche aangelegenheden sedert verleden jaar. „Generaal van Swieten," zeide hij, „heeft een hoogst belangrijke missie aanvaardt, met opoffering eener eervolle en ruimschoots verdiende rust. Deze reeds bejaarde en door de expeditie's van Boni en Bali hooggeschatte bevelhebber nam de zending op zich, werd belast met het hoogste politiek en militair gezag. Deze aanvaarding werd naar waarde geschat en in Nederland door velen toegejuicht. Nimmer werd in Indië met zooveel krachtsinspanning (zonder van de millioenen schats te gewagen) een expeditie voorbereid en in gereedheid gebracht. Dat was goed, dat was noodzakelijk, na den treurigen afloop van den eersten tocht. Een tweede expeditie was in het belang des vaderlands dringend noodzakelijk.

„Bij zijne aankomst schreef de heer van Swieten aan den Sultan: „Ik kan, ik zal mij op den bodem van Atjeh vestigen en „daar blijven totdat het Rijk zal zijn ten onder gebracht, of „totdat ik een tractaat zal hebben gesloten voor Nederland."

„In het begin ging alles naar wensch; de landing was uitmuntend, land- en zeemacht kweten zich loffelijk van hunne taak, eenige bentings werden genomen, de missigit werd genomen en onze vlag op den kraton geplant."

Zonder eenige verdere uitwijding over de beteekenis van deze hoogst gewichtige feiten, ging de heer Fabius voort met een schets, zooals hij meende die van den daarop gevolgden staat van zaken te kunnen geven. „Men meende toen," zeide hij, „dat de zaak hiermede beëindigd was; maar de ervaring heeft ons bitter teleurgesteld; de haat der Atjehneezen is niet verminderd en alle pogingen om dien haat te temperen hebben gefaald. Van het sluiten van een tractaat met Groot-Atjeh is geen sprake; er bestaat zelfs geen autoriteit meer: de Sultan is dood.

Vele proclamatiën droegen geen vrucht. De vijanden bleven onvermoeid ons bedreigen. Gestadig kwamen telegrammen tot ons, die van nieuwe aanvallen gewaagden. Onze militairen, in den kraton opgesloten en als het ware belegerd, sloegen de aanvallen af en leden groote verliezen; op 16 april j.l. leed ons leger bijna een nederlaag. Aanvallen onzerzijds bleven zeldzaam, de onzen werden opgesloten in den kraton, zonder zich verder te wagen. Zoo sukkelen wij nu ongeveer vijf maanden voort. Aan andere Staatjes zijn proclamatiën gezonden; enkele hebben zich onderworpen. Maar deze feiten zijn van weinig beteekenis. Die Staatjes kunnen ieder oogenblik op hun besluit terugkomen en zij zullen het zeker doen, indien zij niet tegen Groot-Atjeh beschermd worden.

„In dien toestand is een groot gedeelte der strijdmacht naar Batavia teruggekeerd. Toch is de toestand van Atjeh dezelfde; het garnizoen in den kraton moet zich voortdurend tegen de aanvallen der Atjehneezen verdedigen en nog maandag jl. hebben wij in dien zin een telegram ontvangen. Onder deze omstandigheden heeft de natie recht te weten, welke de tegenwoordige stand der zaak is en welke beteekenis het heeft dat in dezen toestand de beide krijgsaanvoerders te Batavia zijn teruggekeerd.

„Onder deze omstandigheden vraag ik: is de terugkeer van den generaal van Swieten naar Batavia of van beide bevelhebbers gegrond op beschouwingen van het gouvernement, dat de Atjehsche oorlog geëindigd is en de vredelievende stemming van het volk van zelve volgen zal, — of is het voornemen van den generaal van Swieten om na verloop van den kwaden moeson naar Sumatra terug te keeren, ten einde de vijandelijke aanvallen met kracht worden onderdrukt en zoodanige regeling in het leven worde geroepen als door hem werd in het verschiet gesteld; ik herhaal: in het verschiet gesteld."

Aan deze vraag knoopte de heer Fabius zijn tweede vraag vast, namelijk „welke zijn de redenen, dat, te midden van den tegenwoordigen toestand in de militaire actie in Atjeh, de onderbevelhebber der tweede expeditie, die om zijn dapperheid en beleid algemeen bekend is, op zijn verzoek eervol ontslagen en gepensioneerd is?" Bij zijn toelichting zeide de interpellant: „Verspijck is een hooggeschat militair, die zeer groote diensten aan het vaderland heeft bewezen; hij is de trots, de afgod van

het Indische leger. Jaren lang stond hij op een hoogst moeilijken post en heeft hij zich met de meest mogelijke eer en roem van zijn taak gekweten. Wanneer zulk een man in een tijd als deze uit den dienst treedt, terwijl hij nog zoozeer benoodigd is, dan doet hij het niet zonder gewichtige, ja hoogst gewichtige redenen..... Er moeten dus bijzondere drijfveeren hebben bestaan waarom generaal Verspijck uit den dienst is getreden. Verspijck is een man van eer; hij kent zijn verplichtingen; hij heeft die altijd getoond; toch gaat hij heen en het gouvernement laat hem los en geeft hem pensioen, ofschoon art. 43 der pensioenwet aan de regeering het recht geeft in oorlogstoestand een gevraagd pensioen te weigeren."

De eerste vraag beantwoordende, herinnerde de minister van koloniën, dat de terugkeer van de hoofdmacht naar Java volstrekt geen verrassing voor de kamer kon genoemd worden, aangezien hij, minister, reeds op 18 april haar had medegedeeld, dat generaal van Swieten voornemens was naar Batavia terug te keeren en een bezettingsleger zou achterblijven. De minister had toen geconstateerd dat èn de bevelhebber èn de onderbevelhebber met het expeditie-leger naar Java zouden terugkeeren en het occupatie-leger onder kolonel Pel daar zou achterblijven. Na deze verklaring, werd destijds de discussie nog twee of drie dagen voortgezet, zonder dat de kamer verdere inlichtingen vroeg noch aanmerkingen maakte. Omtrent den toestand waarin de hoofdmacht Atjeh had verlaten, kon de minister onmogelijk op dat oogenblik zich uitlaten; de interpellant wist dat de minister nog niet kon zijn in het bezit van de rapporten die generaal van Swieten bij of na zijn vertrek aan de Indische regeering heeft ingediend en die natuurlijk het noodige licht over den toestand kunnen verspreiden. Hij moest zich dus bepalen om in 't algemeen te verzekeren, dat zoo de onderwerping niet volgde en het zenden van nieuwe troepen naar Atjeh noodig mocht zijn, de regeering naar omstandigheden zou handelen en in afwachting actief bleef en voorbereidde wat noodig bleek te zijn. Alleen meende de minister hierbij te moeten voegen, dat het oordeel van den heer Fabius, „dat de onderwerping van Staatjes van weinig beteekenis is te achten," niet juist is, een oordeel, hetwelk hij te minder had verwacht van den geachten interpellant, want die kleine Staatjes hebben een uitgestrektheid van twee geographische graden, die aaneengeschakeld zich aan

ons gezag hebben onderworpen. Men weet dat twee geographische graden gelijk staan met 30 geographische mijlen en dat de uitgestrektheid van Staats-Vlaanderen tot Ameland is één graad.

Ten aanzien van de tweede vraag, was 's ministers antwoord zoo bepaald mogelijk. „Ik zou," zeide hij, „waar de spreker op art. 43 der Indische pensioenwet verwees, mij achter art. 30 dier wet kunnen verschuilen. Ik zal er mij niet toe bepalen, te zeggen dat generaal Verspijck eervol ontslagen werd omdat hij het verzocht heeft. De geachte interpellant en de kamer weten, dat generaal Verspijck zich ten vorige jare gekrenkt gevoelde door de benoeming van den heer van Swieten tot opperbevelhebber en daarop zijn ontslag heeft gevraagd. Niettegenstaande al het mogelijke werd gedaan om Verspijck op zijn besluit te doen terugkomen, en om hem te overreden dat in die benoeming voor hem niets krenkends was gelegen, bleef hij op zijn ontslag aandringen en hij heeft toen zijn aanvraag tijdelijk teruggenomen, eerst nadat hem van wege den minister zelven de opmerking was gemaakt, dat op dit tijdstip de aanvraag minder geraden scheen en op zijn verzoek eerst zou worden beslist als de expeditie zou zijn afgeloopen. Hierin heeft de heer Verspijck toegestemd, maar zoodra hij op Java was teruggekeerd, heeft hij zijn aanvraag onmiddellijk in herinnering gebracht en verzocht 's Konings beslissing per telegram te ontvangen. Aan dat verzoek is voldaan."

Ware hiermede de interpellatie Fabius afgeloopen, de kamer zou zich een zitting hebben bespaard, die in hare „Handelingen" zal opgeteekend blijven als een der treurigste bedrijven van politieke partijziekte en onbeholpen dwaasheid. Na den minister voerde de heer Nierstrasz het woord, tuchteloozer dan ooit. In een taal, die algemeen ergernis heeft verwekt, trachtte hij een doorloopende akte van beschuldiging op te maken tegen generaal van Swieten en tegen de regeering, die den achtenswaardigen opperbevelhebber heeft benoemd. De man, beroemd door zijn groote daden, door zijn uitmuntend beleid, waarvan hij onlangs vernieuwde blijken gaf, werd door den beruchten spreker uit Delft letterlijk aangeblaft. Al pochende op eigen vermeend en verwaand doorzicht, klom de impudentie van den heer Nierstrasz zoo zeer, dat hij zich niet ontzag te insinueeren, dat generaal van Swieten ter verantwoording behoorde geroepen te worden, wegens niet nakoming van de krijgswetten, als gold

het iemand die misdreven had, niet den zegevierenden veldheer, die pas nieuwe lauweren voor Nederlands roem plukte. De toestand, reeds door den heer Fabius somber overdreven, werd door den heer Nierstrasz als hopeloos afgebeeld, en niet tevreden met zijn eigen kruiers-ameniteit, vond hij goed zijn redevoering aan te vullen met uittreksels uit particuliere brieven in echten kazerne-stijl geschreven.

Dit mengelmoes van stuitende volzinnen lokte een vaderlijke vermaning van den voorzitter uit, die den spreker verzocht zijn uitdrukkingen te matigen, en bovendien een warm protest van den heer Storm van 's Gravesande tegen de ongepaste wijze waarop de heer Nierstrasz zich over generaal van Swieten had uitgelaten. Ook de minister van koloniën meende, na deze dubbele kastijding, het fond van spreker's betoog niet met stilzwijgen voorbij te moeten gaan. Men beijverde zich om het feit van de inneming van den kraton te verkleinen; maar als de kamer zoo goed ingelicht was als de minister, die dagelijks uit Indië terugkeerende ambtenaren spreekt, en men kon vernemen welken indruk dit feit gemaakt heeft, dan zou men het niet licht tellen. Van de verkenning van 18 april was nog niets naders bekend dan de telegraaf had vermeld. Wilde men daarover oordeelen, dan moest men de stukken voor zich hebben en de minister had reeds gezegd, dat de rapporten van de laatste periode nog niet ontvangen waren. Wat de heer Nierstrasz uit particuliere brieven had voorgelezen tot afkeuring van het militair beleid van generaal van Swieten, was den minister niet bekend; maar dit wist hij wel, dat de heer Nierstrasz vroeger zelf gewaarschuwd heeft om zich toch niet te laten verlokken om den oorlog in het binnenland voort te zetten, terwijl hij er nu een verwijt van maakte, dat de opperbevelhebber het niet had gedaan. Wat betreft den toestand, vergeleek de minister dien met den toestand bij vroegere ondernemingen, welke ook gelukt zijn. De taktiek van generaal van Swieten was niet nieuw. Reeds van den Bosch, die zeer voor de uitbreiding onzer macht op Sumatra was, schreef dezelfde wijze van vredelievende annexatie voor en ontraadde offensief te werk te gaan. Dat enkele officieren pruttelden was geen ongewoon verschijnsel, vooral wanneer zij geen verantwoordelijkheid te dragen hadden. Maar als 't waar is wat beweerd wordt, dat de Atjehneezen ons trachten te lokken naar het binnenland, dan is de taktiek tot bevre-

digende oplossing toch niet zoo afkeurenswaard. Met zekerheid is niet te zeggen of de onderwerping nog lang zou uitblijven; maar dit was althans zeker, dat het militair effect der tweede expèditie wel degelijk was bereikt.

De toestand, waarop de eerste vraag van den interpellant doelde, werd nu losgelaten en het ontslag van generaal Verspijck te baat genomen, om te pogen de regeering dwars te zitten. Op aansporing van den heer van Zuylen van Nijevelt stelde daarop de heer Fabius als motie voor: „den dank der vergadering te brengen aan generaal-majoor Verspijck wegens door hem aan den lande, in Atjeh, bewezen diensten." Het insidieuse van die motie kwam in het volgende debat nog sterker uit, toen sommige sprekers niet onduidelijk lieten doorschemeren, dat eigenlijk minder een hulde aan generaal Verspijck, dan een afkeuring van de benoeming van generaal van Swieten en van de regeering, die aan generaal Verspijck ontslag had verleend, werd beoogd. Onder de meest gulle betuigingen van achting voor den op zijn verzoek eervol ontslagen bevelhebber, kwamen daarom leden van verschillende richtingen op tegen de motie. De meerderheid was blijkbaar beducht om zóó ver hare bevoegdheid te overschrijden en, zij het dan ook indirect, quaestiën op te rakelen van benoemingen en pensionneringen, waarmede zij niets te maken heeft. Ook stuitte het haar gevoel van billijkheid en rechtvaardigheid, dat in het uitbrengen der dankbetuiging aan Verspijck, na een voorbeeldeloos vijandige discussie tegen den opperbevelhebber, een afkeuring zou liggen van het beleid van generaal van Swieten en werd zij spoedig gewaar dat men haar een bespottelijke houding wilde doen aannemen, door onbekookt en zonder nog te weten waarom, den staf te breken over den opperbevelhebber, wien zij nog zoo kort geleden geluk had gewenscht met de behaalde overwinningen. Zoo lang mogelijk werd echter de motie opgehouden door de heeren Nierstrasz en van Zuylen. Zelfs slaagden zij er in enkele nuchtere leden te winnen, die beweerden dat in de motie volstrekt niets vijandigs tegen generaal van Swieten was gelegen. Eindelijk in stemming gebracht, werd zij verworpen met 36 tegen 26 stemmen.

Aan de waarheid wordt volstrekt niet te kort gedaan, indien men aanneemt, dat het de drijvers bij de interpellatie-Fabius volstrekt niet te doen is geweest om overdreven sentimentaliteit jegens generaal Verspijck. Met een onkieschheid, waartoe poli-

tieke partijschap alleen in staat is, werd de geachte bevelhebber in het parlementair debat gesleept met het doel om uit de aan hem te brengen hulde oppositie te broeien. Hij is daarvoor zijn would-be vereerders volstrekt geen dank verschuldigd en zou hen met recht mogen toevoegen: Ni cet excès d'honneur, ni cette indignité. Dat men te ver ging met den onderbevelhebber alleen te willen zien, daar waar de palm der overwinning aan den opperbevelhebber in de eerste plaats onbetwistbaar toekomt, bewijzen de enkele opmerkingen door den heer 's Jacob in de discussie gemaakt en die getuigen van rechtmatige reactie tegen verkeerde opvijzeling en onbehoorlijke loftuitingen, waarmede eigenlijk een's anders blaam wordt bedoeld. De heer 's Jacob, en iedereen zal hem dit geredelijk nazeggen, wilde voor niemand onderdoen in hooge waardeering van de boven allen twijfel verheven verdiensten van generaal Verspijck; maar ronduit moest hij toch verklaren dat de handelwijze van dien generaal, na de benoeming van generaal van Swieten, niet lofwaardig was. Generaal Verspijck heeft een gevoel van wrevel niet kunnen overwinnen, bij hem teweeg gebracht door de benoeming van een man, zooveel ouder dan hij, en de heer 's Jacob had er kunnen bijvoegen, die hem in het veld van eer was voorgegaan en een hoogeren graad in de militaire hierarchie bezat. Generaal Verspijck had grootmoediger moeten handelen dan hij gedaan heeft, in de omstandigheden waarin wij ons bevonden.

Inderdaad, een onvoorwaardelijke bereidverklaring van generaal Verspijck om, onder de bevelen van zijn ouden, beproefden chef, zijn vaderland te dienen, zou meer met zijn heroïsch karakter zijn overeengekomen; maar generaal Verspijck heeft door zijn daden te Atjeh een oogenblik van misplaatste dépit ruimschoots uitgewischt. Daarover behoeft dus niet verder uitgewijd te worden. Anders is het gesteld met zijn onhandige lofredenaars in de tweede kamer. Immers, ware het, zooals zij beweerden, een zóó onverantwoordelijke daad van de regeering geweest, dat zij generaal Verspijck op zijn verzoek pensioneerde, na hem reeds eenmaal zijn ontslag te hebben geweigerd, hoe zou dan de daad van Verspijck moeten genoemd worden, die op dat ontslag aandrong en zelfs verlangde om het per telegraaf te ontvangen? Wie zou laakbaarder gehandeld hebben, vooral indien aangenomen moest worden dat de toestand werkelijk was gelijk

hij door de heeren Fabius en Nierstrasz werd geschetst? Zou, indien werkelijk een derde expeditie werd vereischt, generaal Verspijck, dank of blaam verdiend hebben, door Indië te willen verlaten op het oogenblik dat daar misschien nog zóó veel voor hem te doen overbleef?

Hebben wij meer te zeggen om de onhebbelijkheid der interpellatie Fabius, de dwaasheid der daaruit gevloeide debatten en de onzinnigheid der voorgestelde motie te doen uitkomen. Op gronden, die het door generaal Verspijck genomen besluit, om zijn glorierijke loopbaan te eindigen, moesten doen berispen, werd het plan geopperd om hem den dank der vergadering te betuigen en werden alle zeilen bijgezet om aan de dankbetuiging de ongerijmdste beteekenis te hechten! Generaal Verspijck mag echter geenszins aansprakelijk gesteld worden voor de handelingen van hen, die verkiezen hunne plannen onder de leus van zijn naam door te smokkelen. Generaal Verspijck is blijkbaar met generaal van Swieten van meening, dat het militaire objectief in Atjeh is bereikt; dat geen derde, noch vierde expeditie noodig is; dat het garnizoen onder kolonel Pel voldoende is om Groot-Atjeh in bedwang te houden; en dat de pacificatie moet volgen op de volstandige occupatie van de strategische punten, die door onze troepen bezet blijven.

Nog weergalmde 't in de zaal der tweede kamer, toen de Penang Gazette van 2 mei te 's Hage arriveerde met een sanglant démenti van het met de interpellatie Fabius opgezette kaartenhuis. Dat blad, overigens geschreven door vrienden van de Atjehneezen en dus niet verdacht van optimisme voor Nederland, meldde het navolgende:

„De positie der Atjehneezen is thans zoo hopeloos, dat wij ter wille der humaniteit wenschen, hen een minnelijke schikking met de Nederlanders te zien aangaan. Nu de Nederlanders de hoofdplaats in bezit genomen en versterkt hebben en verscheidene kleine staten, onder anderen Pedir, zich hebben onderworpen, is het voor de overige Atjehneezen een onmogelijkheid geworden, een Europeesche strijdmacht, welke ook, het hoofd te bieden. Al kunnen zij, door een soort van guerilla-krijg, den strijd een onbepaalden tijd rekken en daarmede hun vijand kwellen, zij zouden voor zich zelven geen voordeel er bij vinden en zich misschien ten slotte harder voorwaarden zien opleggen dan hun zijn aangeboden. Op dit oogenblik hebben zij te doen met

een vijand, die bereid is om te onderhandelen; maar met in hun verzet te volharden, zouden zij bij de Nederlanders wellicht verbittering te weeg brengen en in een toestand worden gebracht, waarin niets anders zou overblijven dan de hardere voorwaarden aan te nemen. De Atjehneezen moeten trouwens zelven inzien, dat zij, en wel binnen kort, moeten toegeven en dat zij, hoe spoediger en hoe bereidvaardiger zij het doen, zooveel te meer kans hebben om zich de volledige vervulling te verzekeren van de beloften, die generaal van Swieten in zijn manifesten heeft gedaan. In Europa en Amerika is aller aandacht op hen gevestigd. Door de edele wijze waarop zij voor hunne onafhankelijkheid hebben gestreden, hebben zij overal sympathie en belangstelling verwekt, en vooral daarom is het ten eenenmale ondenkbaar, dat de Nederlanders in de vervulling hunner beloften zouden te kort komen. Met het oog op al deze omstandigheden stemmen wij in met hetgeen generaal van Swieten in zijne proclamatie heeft gezegd: dat ieder die, even als Toenkoe Payah, de Atjehneezen aanspoort om den strijd voort te zetten geen vriend van Atjeh is."

Overigens, zij herinnerd aan den nadeeligen invloed, die het mislukken der eerste expeditie, het verlaten van Atjeh's grondgebied op de pacificatie, na de inneming van den kraton, heeft uitgeoefend. De vredelievende staatkunde moest stuiten op de verwachting der Atjehneezen, dat tegen den regenmoeson, de tweede expeditie evenals de eerste spoorloos zou aftrekken. In onze versterkingen wilden zij niets dan schijnvertoon zien om hen te bewegen zich aan ons te onderwerpen. Het is dus natuurlijk, dat onderwerping eerst kan volgen, nadat het de Atjehneezen overtuigend is gebleken, dat wij voor goed hun land in bezit hebben genomen en dat zij niets tegen de in hun midden opgeworpen sterkten vermogen. Het stilzwijgen van den telegraaf sedert de laatste berichten van hunne totaal mislukte ondernemingen schijnt overigens aan te duiden dat men reeds een betrekkelijk rustiger tijdperk te Atjeh is ingetreden.

Over de motieven, die generaal van Swieten geleid hebben om Atjeh met de hoofdmacht te verlaten verwijzen mij naar de mededeelingen in het Mei-nommer van dit jaar, blz. 404 en volgende. Dat de opperbevelhebber regeerings-commissaris daarom niet aan het door den heer Fabius herinnerde dilemma zou beantwoord hebben, is onwaar. Na den dood van den Sultan wilde

generaal van Swieten geen tractaat meer sluiten; maar heeft hij wel ter dege het Rijk van Atjeh ten onder gebracht. Alleen in de verbeelding van de interpellanten in den Haag bestaat het Rijk van Atjeh nog, met duizenden strijders bevolkt en met onuitputtelijke hulpbronnen voorzien om den strijd eindeloos voort te zetten.

Eerst dezer dagen, werden eenigzins uitvoeriger berichten ontvangen van het gevecht van 16 april en de laatste dagen van het verblijf der hoofdmacht te Atjeh. Wij plaatsen die hieronder volgens het résumé dat daarvan in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 27 juni is gegeven:

Sedert 7 april werden, op last van den opperbevelhebber, dagelijks naar Pakan Atjeh en van de Tanam patrouilles uitgezonden langs de zuid- en oostzijde van Kotta Radja (Kraton). Tot 15 april hadden deze patrouilles geen bijzondere ontmoetingen met den vijand. Den 16den rukten weder twee patrouilles uit, beide van het linker half 9de bataillon, onder de bevelen van den kapitein Bardok en van den eersten luitenant Scheltus. De patrouille Bardok, die wat verder dan gewoonlijk zuidwaarts ging, stootte op een vijandelijke versterkte stelling, geraakte in een vuurgevecht, doch maakte zich daarvan los en vervolgde zijn weg. Op het hooren van het vuur, had de bevelhebber in Kotta Radja, de kolonel Pel, den majoor Romswinckel met de 4de compagnie van het rechterhalf 3de bataillon er heengezonden. Deze ontmoette op zijn weg de patrouille Scheltus, die huiswaarts keerde, maar door den majoor werd medegenomen. Voortgaande stuitte hij op den vijand, verkende diens stelling, en deed de artillerie, die hij bij zich had (een sectie 8 centimeters licht) in batterij komen. Na eenigen tijd brak hij het gevecht af, zond de gekwetsten en de aldaar minder bruikbaar gebleken artillerie terug, en nam meer achterwaarts stelling. Maar toen hij zijn macht versterkt zag door de patrouille Bardok, die hem, na hare tehuiskomst, door den kolonel Pel werd toegezonden, ging de majoor weder aanvallenderwijze te werk.

Er ontwikkelde zich een zeer hevig vuurgevecht, waaraan nog door de 1ste en 2de compagniën van het rechter half 9de bataillon en vier mortieren werd deel genomen, doch dat, gelijk bekend is, tot geen succes leidde. Toen de terugtocht werd ondernomen, waren er aan onze zijde 8 gesneuvelden (waarvan 5 in handen van den vijand gelaten werden), 1 aan vermoeienis

overleden, en 86 gewonden, waaronder 7 officieren. Van de 86 waren echter slechts een 40tal min of meer zwaar gewond; de overigen waren voor een deel slechts door schampschoten gekwetst en deden binnen weinige dagen weder dienst of zouden spoedig daartoe in staat zijn.

De opperbevelhebber, die op het punt stond met de hoofdmacht naar Java terug te keeren, achtte het, toen hij te Penajong van het voorgevallene kennis kreeg, niet raadzaam verandering in zijn plannen te maken. De zeer sterke stelling van den vijand zou niet anders dan in front aangevallen kunnen worden; de aanval zou ons waarschijnlijk weder groote offers kosten; en met het veroveren der stelling zou niets gewonnen zijn, daar zij onmiddellijk weder zou moeten worden verlaten, wilde men onze positie aan de rivier niet verzwakken en zich niet bloot stellen aan de moeielijkheden, verbonden aan het proviandeeren van vooruitgeschoven posten in een vijandig land, vooral in den regentijd en terwijl gemeenschapswegen en vervoermiddelen gemist worden.

De generaal van Swieten bepaalde er zich dus toe de achterblijvende macht te versterken met 500 man (het rechterhalf 2de bataillon), voor wien een goede positie werd uitgezocht in Kampong Djawa, tegenover het fort te Penajong. Dientengevolge zou kolonel Pel de gelegenheid behouden om, als hij werd aangevallen, met ongeveer 1500 man (of meer, zoo er niet veel zieken waren) en een batterij veldartillerie offensief op te treden, als dit noodig mocht zijn. Hem is opgedragen om zich tot een actieve verdediging te bepalen, zijn sterke posities vrij en veilig te houden, onze bondgenooten (Toekoe Nek en Toekoe Lampasei) te beschermen; maar, overigens, althans gedurende den regentijd, geen offensieve operatiën te ondernemen, die geen nut kunnen opleveren, en zooveel mogelijk naar pacificatie te streven.

Den 23 en 24 april namen de opperbevelhebber en de tweede bevelhebber afscheid van de achterblijvende troepen, waaronder een goede geest heerschte en velen zijn, die op hun verzoek van de vertrekkende bataillons bij de achterblijvende zijn overgeplaatst. Den 25 en 26 werden de vertrekkende troepen ingescheept.

Zoolang de berichten omtrent de onderwerping der verschillende Atjehsche Staten op de west- en noordkust nog niet bij

den opperbevelhebber en regeeringscommissaris ontvangen waren, had het bij dezen een punt van overweging uitgemaakt om zelf nog eenigen tijd in Atjeh te blijven, ten einde den loop van zaken af te wachten en te trachten de bezwaren uit den weg te ruimen, die tegen het erkennen van de Nederlandsche souvereiniteit mochten worden ingebracht. Maar hij achtte zijn langer verblijf onnoodig toen hem de tijding was geworden, dat de westkust van Troemon tot en met Wailah (dus ook het aanzienlijke Malaboeh of Analaboe), en op de noord- en noord-oostkust Gighen, Endjoeng, Passei, Kurtie, Edi en Soengei-Rajah zich onderworpen hadden, terwijl ook onderwerping van Atjehsch Tamian zoo goed als verzekerd was, en uit een schrijven van den radja van Pedir gebleken was, dat hij de partij van Groot-Atjeh wilde verlaten om tot ons over te gaan. Omtrent hetgeen bij de verdere aanrakingen met de onderhoorigheden te doen viel waren aan de betrokken autoriteiten de noodige instructiën gegeven.

De generaal van Swieten vertrok dus mede den 26 april, na aan de hoofden en bevolking van Groot-Atjeh de volgende proclamatie te hebben gericht:

„Aan de hoofden en het volk van de drie Sagies in Groot-Atjeh."

„Ik maak u bekend, dat mijne bezigheden mij niet toelaten om langer te Atjeh te blijven, en dat ik de regeling der zaken van Atjeh heb opgedragen aan L. J. I. H. Pel, die voort zal gaan op den weg dien ik heb aangewezen.

„Ik ben bijna vijf maanden hier geweest en had gehoopt dat de hoofden tot mij zouden zijn gekomen, om den vrede te sluiten en de zaken te regelen. Het zoude voor u voordeelig zijn geweest, want gij zult spoedig zien dat al de onderhoorige Staten, die zich onder de vlag van Nederland hebben gesteld, rust en welvaart zullen genieten en geen nadeel zullen ondervinden, dat zij onder de bescherming eener groote mogendheid staan.

„Ik zoude, als de hoofden tot mij gekomen waren, met hen hebben overlegd, aan wien het bestuur over de drie Sagies kon worden opgedragen, want ik herhaal wat ik reeds zoo dikwijls gezegd heb: met uw godsdienst, met uwe volksgebruiken en huishoudelijke zaken willen wij ons niet inlaten. Wij verlangen geen rechtstreeksch bestuur, noch eenig voordeel van u te trekken. Wij willen slechts dat er rechtvaardig bestuurd worde, dat er niet worde geroofd, noch ter zee, noch te land, noch goede-

ren, noch menschen, en dat vreemde handelaren, van waar zij komen, veiligheid genieten, en dit voornamelijk om welvaart en rust onder het volk te doen komen, en er dus ook niet onderling worde geoorloogd. Dit zijn zonden, die ook door uwen profeet veroordeeld zijn, en die gij toch altijd onder de aanroeping van Zijnen naam en Zijne leer hebt begaan. Daarom heeft hij u verlaten en is God in dezen oorlog met ons geweest.

„Ik keer met eenige van mijne soldaten naar Java terug, maar ik heb deze te voren door andere doen vervangen. Geloof dus niet dat wij zwak zijn geworden, want er blijven er nog zooveel terug als er in den aanvang van den oorlog geweest zijn.

„Al wat Toenkoe Paja u uit Penang geschreven heeft op den 20sten der maand Moeharam (8 maart 1874) is onwaar, met uitzondering van het laatste gedeelte, waar hij u berispt wegens het vermoorden van mijn zendeling. Het zijn uwe vrienden niet, die u, evenals Toenkoe Paja, tot de voortzetting van den oorlog aanzetten. Denkt gij dan dat wij onze kracht niet kennen en ons aan het gevaar om van hier verdreven te worden zouden blootstellen zoo dit mogelijk ware? Neen, zoo dom zijn de Hollanders niet, Kotta Radja zal altijd door ons bezet blijven, maar het zal onder ons gezag een welvarende stad worden, waarvan gij zelf de grootste voordeelen zult trekken, indien gij met ons in overleg wilt treden, om onder onze heerschappij het bestuur over de drie Sagies aan een van uwe meest vertrouwde hoofden op te dragen.

„Wilt gij dat, dan kunt gij u wenden tot den kolonel Pel, die in Kotta Radja het bevel voert.

„Dit zijn mijne woorden en het zijn woorden van waarheid.

„Atjeh, 23 april 1874."

Gighen aandoende, vernam generaal van Swieten van den kapitein-luitenant ter zee Rinkes, kommandant van de Citadel van Antwerpen, dat de Radja van Passangan, die 2 maart een uitstel van zeven maanden had verzocht, om zich met zijne hoofden te beraden over de erkenning der Nederlandsche souvereiniteit, thans had laten vragen of hij aan dien termijn gebonden was, aangezien hij genegen was zich reeds vroeger onder Nederland te scharen, en dat de Radja van Telok Semawe zich in een brief bereid had verklaard de Nederlandsche souvereiniteit te erkennen. Bassangan is met Gighen de grootste

Staat aan de Noordkust. Kloempang Doewa ligt daarin geënclaveerd en zal het voorbeeld van Passangan moeten volgen, zooals trouwens reeds vroeger door het hoofd van dit Staatje is te kennen gegeven. Na de toetreding van Pedir, Bassangan en Telok Semawe blijft op de Noordkust nog slechts de verhouding met Samalangan en Merdoe te regelen, twee Staatjes die vroeger dikwijls blijken van goede gezindheid gegeven hebben.

Op de noord-oostkust zijn Simpang-Olim, Langsar en Perlak, op de westkust de noordelijke Staatjes nog vijandig gebleven. Het is te hopen, dat de blokkade, streng volgehouden, deze landschappen tot onderwerping brengen zal.

Het zijn deze berichten, welke de heer Fabius had moeten afwachten om den minister te interpelleeren. Zij zouden hem natuurlijk geleid hebben om zijn toelichting aanmerkelijk te wijzigen en de kamer geheel van de verzoeking hebben bevrijd om zich aan algemeen afgekeurde excentriciteiten over te geven.

30 juni 1874. * * *

P. S. — Sedert dit artikel werd geschreven, werd het bericht vernomen van een nieuwen aanval tegen onze sterkten, met het onveranderlijk gevolg dat de aanvallers afgeslagen en zelfs verdreven werden uit een versterking die zij hadden opgeworpen. De herhaalde mislukte pogingen van het woelend gebleven gedeelte der Atjehsche bevolking om de Nederlandsche troepen te bestoken, zijn voorzeker niet bestemd om den tegenstand nog langen tijd op te houden.

VARIA.

Het onlangs aan de aandeelhouders rondgedeelde verslag over het elfde boekje der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij is zeer bemoedigend voor de toekomst der Javasche spoorwegen. Nog kan het jaar 1873 niet tellen als een volledig exploitatiejaar van alle lijnen der maatschappij (eerst op 1° februari werd de lijn Batavia tot Buitenzorg voor het publiek verkeer geopend) en toch zijn de uitkomsten boven alle verwachting gunstig. Op Samarang-Vorstenlanden werd ontvangen *f* 1,575,010.31 en uitgegeven *f* 748,251.44½; op Batavia-Buitenzorg ontvangen *f* 379,547.95 en uitgegeven *f* 174,250.37½; De netto-ontvangst was dus in Midden-Java *f* 826,758.86½; in West-Java *f* 205,297.57½ te samen ruim een millioen van nagenoeg 250 kilometers spoorwegen in exploitatie.

Het verschijnsel, dat hierbij het meest treft is de gunstige verhouding van de uitgaven tot de bruto-ontvangsten. Voor de eerste lijnen is die 48 pCt. en voor Batavia-Buitenzorg 46 pCt., cijfers die op geen enkelen spoorweg zoo spoedig zijn verkregen en voorzeker getuigen van een uitermate zaakkundig en zuinig beheer. Verder zij opgemerkt, dat de lijn Batavia-Buitenzorg nu reeds een zuivere winst van 5 pCt. van het kapitaal van aanleg heeft gegeven, zoodat de maatschappij reeds een begin heeft gemaakt met het verminderen van hare tarieven op die lijn. Het verslag zegt dat dit resultaat verkregen is door weinig kapitaal te gebruiken, door zuinigen aanleg, een gezegde dat niet voor tegenspraak vatbaar is. Toch moet hierbij niet uit 't oog verloren worden dat lijnen onder gunstige omstandigheden doch met betrekkelijk hooger kosten aangelegd, dezelfde gunstige uitkomsten kunnen opleveren. Dit is nu reeds het geval met de zoogenaamde 3de sectie van Samarang-Vorstenlanden, de lijn Solo-

Djoedjo, die, zoo wij ons niet vergissen, mede ruim 5 pCt. van het kapitaal van aanleg in 1873 heeft opgebracht. Dit gunstig cijfer verliest zich echter in de minder gunstige uitkomsten der overige sectiën en vooral in de nadeelige exploitatie van den zijtak.

Zonderling, terwijl bij de concessie, van wege regeering en vertegenwoordiging de zijtak naar Willem I zoo sterk op den voorgrond werd geplaatst dat in gemeen overleg de maatschappij zich moest verplichten om hem nog voor de hoofdlijn te voltooien, wordt, nu hij voltooid is, daaraan blijkbaar niet veel waarde gehecht. De zijtak was bestemd, behalve voor het militaire doeleinde dat er mede werd beoogd en thans werkelijk is verkregen, om de producten van Salatiga en de Kadoe te Ambarawa op te nemen en daar de benoodigden voor dit belangrijke gewest uit Samarang af te zetten. Niets of zeer weinig van dien aard gebeurt tot dus verre. Zelfs heeft het Indisch bestuur verzuimd het onlangs weder uitbesteedde contract voor den open afvoer der gouvernements-goederen naar en van Kadoe zoodanig te wijzigen dat daarbij spoorweg-vervoer van af Willem I verplichtend wordt. Waar de voornaamste transporteur voorgaat, volgen natuurlijk de kleinere, met dit gevolg, dat de regeering hoogere garantiepenningen moet uitbetalen en het oogenblik verwijderd waarop de Spoorwegmaatschappij, daartoe door grooter vervoer in staat gesteld, hare tarieven in 't algemeen zou kunnen verlagen.

Een ander middel om het spoorwegvervoer te bevorderen zijn de voedingswegen. Zeer weinig is tot dus verre geschied in dit opzicht. Vergissen wij ons niet, dan werd tot nog toe slechts een enkelen voedingsweg van regeeringswege voor karren bruikbaar gemaakt. In dit opzicht is veel meer te doen. Niet alleen zou men op die wijze het vertier op de lijnen voeden; maar de zone, waaraan de spoorweg zijn diensten verleent, belangrijk uitbreiden, met andere woorden veel meer inlandsche bedrijvigheid in de bekende voordeelen van het spoorwegverkeer doen deelen.

Bij het vaststellen der lijnen door Midden-Java, werd de niet ongegronde aanmerking gemaakt, dat het tracé over een niet onaanzienlijke uitgestrektheid door woeste streken liep. Daartoe behooren vele hectaren vruchtbare gronden, welke in kultuur kunnen gebracht worden. Uitgifte van die gronden in erfpacht

ligt voor de hand. Toch gebeurt dit niet, misschien wordt er niet eens aan gedacht, terwijl het den opmerker treft, die langs de lijnen van Midden-Java reist, hoe vele schoone landouwen, met overvloed van water voor irrigatien, er nog onbenut liggen. Het is voorzeker onnoodig te doen opmerken, dat ontginningen in de richting of op niet te groote afstanden van den spoorweg, het vertier daarop mede zouden voeden.

Eindelijk doet zich in zekere mate op Java het verschijnsel voor, dat aanvankelijk overal te erkennen valt. Het publiek heeft nog niet zijn oude gewoonten gewijzigd en maakt nog niet van de spoorwegen het gebruik dat 't er van kan maken en ook later er van zal maken. Zoo geschieden er nog transporten van goederen met karren en beproeft men nog altijd een onmogelijk vol te houden concurrentie. Van lieverlede zullen de oude usantien zich wijzigen en de ondernemers van vervoer begrijpen dat zij meer voordeel kunnen doen met hun materieel te gebruiken tot voeding van den spoorweg, dan hem daarmede afbreuk te willen doen.

Op vele omstandigheden kan dus gewezen worden, die in de toekomst nog gunstiger uitkomsten doen verwachten.

Uit een drieledig oogpunt beantwoorden de spoorwegen nu reeds aan de vooruitzichten der voorstanders van het versnelde middel van vervoer op Java. Zij hebben op de sociale en economische toestanden van het land een in 't oog vallenden invloed. De ontwikkeling der Vorstenlanden, de vlucht welke de industrie daar neemt, is voor het grootste gedeelte aan den spoorweg te danken. Althans, zonder het spoorweg-vervoer zou het de industrieelen in die gewesten letterlijk onmogelijk zijn geweest nagenoeg 300,000 picols suiker te produceeren en, wannner zij ze al geproduceerd hadden, tegen aannemelijke prijzen met de oude vervoermiddelen naar Samarang af te voeren. De spoorweg Batavia-Buitenzorg brengt die plaatsen als 't ware tot elkander en de plek, weleer bekend als het lusthof van den landvoogd, is thans op weg een soort van vorstelijke residentie te worden, waarvan de bevolking telken jare vooruit gaat en die men met der tijd onder de aanzienlijke steden van Java zal tellen.

Uit een industrieel oogpunt vallen de spoorwegen evenzeer mede. Men heeft nadrukkelijk en aanhoudend beweerd, dat de op Java aan te leggen lijnen uit dat oogpunt onmogelijk zijn en gedurende eenigen tijd is men werkelijk er in geslaagd de Hol-

landsche kapitalisten en geldbeleggers daarvan af te schrikken. Uit het verslag der Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij kan iedereen zich overtuigen dat spoorwegen op Java, mits deugdelijk beheerd, wel degelijk goede industrieële ondernemingen kunnen zijn. Die maatschappij vormt thans uit de bruto-ontvangsten niet minder dan vijf bijzondere fondsen, te weten een tot vermeerdering van materieel van vervoer, twee tot vernieuwing van den bovenbouw en tot vernieuwing van het rollend materieel op Samarang-Vorstenlanden en twee reservefondsen; zij amortiseert regelmatig om binnen 30 jaren een kapitaal van *f* 13 millioen obligatien integraal afgelost te hebben. Toch keert zij dit jaar haar aandeelhouders een dividend uit van $2^{8}/_{10}$ pCt. Ware de financieële voorwaarden harer concessie niet zoodanig geregeld dat het heden als 't ware alle lasten moet dragen om de toekomst alleen de lusten te schenken; ware bijvoorbeeld slechts de amortisatie der leeningen over een langer tijdvak verdeeld, het dividend zou de 5 pCt. zeer nabij komen en zouden reeds het eerste jaar van nagenoeg volle exploitatie de eerste Javasche spoorwegen zich bij menige andere industrieële onderneming zeer gunstig onderscheiden hebben. In Nederland is dan ook de opinie der geldbeleggers volkomen omgekeerd. Na de treurige ervaring opgedaan met de Amerikaansche spoorwegen, laten zij thans recht wedervaren aan de Javasche spoorwegen en het is merkwaardig hoe vele aandeelen Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij thans in Hollandsche handen overgaan.

Eindelijk, uit het oogpunt van Staatsbelang, zijn de verkregen uitkomsten zoo welsprekend, dat men zich moet verbazen dat nog van Staatsaanleg en Staatsexploitatie kan gesproken worden. Zonder eenige andere zorg dan de contrôle over de uitvoering der concessie, zijn de spoorwegen aangelegd ten genoege van de door de regeering benoemde deskundige ambtenaren; particulieren hebben al de moeielijkheden en bezwaren overwonnen en een uitstekend transportmiddel voltooid en georganiseerd, waarover de regeering evenzoo absoluut kan beschikken, wanneer zij het noodig heeft, als ware 't het privaat eigendom van den Staat. Al het nut dat de spoorwegen der regeering kunnen geven, trekt zij er van, zonder dat zij verplicht is haren kostbaren tijd te besteden aan de duizenden détails van den dienst, zonder de geringste verantwoordelijkheid daarvoor te dragen, en met tijdelijke opoffering van een zoo onbeduidende som dat

het schier der vermelding niet waard is. Immers, de geaccumuleerde uitgekeerde en nog niet terug betaalde garantiepeningen bedragen een rond cijfer van *f* 3 millioen. Daar deze som slechts een renteloos voorschot is, zoo zou daarvan alleen het renteverlies in rekening kunnen gebracht worden. Bij gevolg met het nietige offer van *f* 150,000 uit de Staatskas, zijn 260 kilometers spoorwegen aangelegd en in exploitatie gebracht. Welke Staatsaanleg en exploitatie kan daarmede vergeleken worden! Het is waar, de aan de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij verleende rentegarantie is gebleken onvoldoende te zijn. Voor nieuwe spoorwegen zal de Staat minder karig behooren te zijn; maar stel, dat de offers van Staatswege het dubbele hadden bedragen, dat de in elf jaren uitgekeerde en nog niet terug betaalde garantiepenningen tot *f* 6 millioen waren opgeloopen, dan zou een rentederving van *f* 300,000 nog altoos in de Indische financien een onbeduidend gat maken, in vergelijking van de interesten der sommen, welke voor Staatsaanleg en Staats-exploitatie vereischt worden. Zij die daarop steeds aandringen, zullen wel doen eens ter dege hun aandacht op dit gezichtspunt der Javasche spoorwegen te vestigen.

Δ

Men weet dat de regeering bij de kinakultuur alle denkbeeld niet alleen van gedwongen arbeid, maar ook van monopolie heeft vaarwel gezegd. Zoowel de strekking van, als de grondslagen, waarop die kultuur is gevestigd, zijn vreemd aan de oude zucht tot uitsluiting van den bijzonderen ondernemingsgeest. Integendeel reeds voor eenigen tijd werden van bestuurswege uitnoodigingen gedaan om particuliere ondernemers te overreden mede de kinakultuur ter hand te nemen. De regeering had de niet onaanzienlijke kosten der invoering bestreden; zij had op groote schaal proeven doen nemen met het kweeken van verschillende cinchona-soorten; de betrekkelijke waarde van die soorten wetenschappelijk doen constateeren; zij had volhard tot er eenigzins aanzienlijke hoeveelheden basten, ter markt in Europa tegen goede prijzen verkocht, de belangrijkheid der kultuur ook uit een industrieël oogpunt bewezen, terwijl de kundige ambtenaar belast met de leiding der gouvernements kinakultuur, de heer van Gorkum, aantoonde dat de aanwezige

plantsoenen reeds een waarde vertegenwoordigden grooter dan alle voor de kinakultuur gemaakte kosten.

Wat was dus natuurlijker dan particulieren, die een open oog hadden voor de toekomst der kinakultuur, de gelegenheid te geven om, met veel minder kosten dan de regeering zich voor de invoering getroost heeft, die kultuur te beoefenen? Verscheidene particulieren op, en zelfs buiten Java hebben van die gelegenheid partij getrokken. Zaden en stekken werden uit de gouvernements-kweekerijen ontboden en met de meeste bereidwilligheid verstrekt. Onlangs heeft nu de Nederlandsch-Indische Maatschappij van landbouw en nijverheid een onderzoek ingesteld naar den toestand van de ontluikende particuliere kinakultuur en daarvan de uitkomsten medegedeeld in haar steeds belangrijk tijdschrift, onder redactie van den heer J. G. Rovers, deel XIX, aflevering 3.

Uit het medegedeelde blijkt, onder anderen, dat de heer de Sturler op Tjomas, die, in 1866, was begonnen met een proefaanplant van 40 planten op 3500 Rhijnlandsche voeten hoogte, en sedert uit de gouvernements-kweekerijen nog ontving 1700 planten, thans 2500 planten in den vollen grond heeft. De uitbreiding der kultuur wordt er afhankelijk gesteld van de met die planten te verkrijgen resultaten, welke zich tot dus verre als bevredigend laten aanzien.

De heer Hofland, in Krawang, begon in november 1869 te werken met zaden te Soebang, Segalaherang, Pamanoekan en Tjiassem in streken van 1600 tot 5000 voeten hoog. In augustus 1873 stonden ruim 90,000 planten in den vollen grond. In juli van dat jaar bezocht de heer van Gorkum de kinakweekerijen en tuinen van den heer Hofland. De heer Mohr vergezelde hem en toonde veel belangstelling in de onderneming, die blijkbaar met veel takt is begonnen en met volharding wordt voortgezet. De oudste tuinen (1869—70) kunnen reeds in 1875 een goede hoeveelheid product afwerpen. „Over het algemeen," zegt de heer van Gorkum, „staan de plantsoenen zoo goed als de beste gouvernements-aanplantingen en zijn de lokale omstandigheden — gronden, klimaat — van den Kawatuin (5000 voet) dan ook niet minder voordeelig dan die, waaronder de gouvernementstuinen op de zuidelijke helling van het P. Prahoegebergte ter gelijke hoogte, verkeeren. De kweekerijen te Tjatis vond ik rijk voorzien van fraaie planten. Ongetwijfeld zal de kina op

deze landen een groote voldoening en winst aan den ondernemer beloven, indien te gelegener tijd met zooveel zorg geoogst, gedroogd en verpakt wordt, als men nu aan de kweekerij zelve wijdt." De gunstige berichten van den directeur der kinakultuur omtrent de betaalde prijzen voor den kinabast en de gunstige stand der aanplantingen hebben dan ook doen besluiten om de kultuur met kracht door te zetten.

In de Preanger Regentschappen, te Lembang, is de heer Meyboom in 1872 begonnen een aanzienlijke kina-onderneming op touw te zetten. Hij heeft thans ongeveer 10,000 planten in den vollen grond. Zijn plan is te Lembang 30,000 boomen te planten en te Tjioemboeloet meerdere honderd duizenden. De heer Meyboom heeft gelegenheid de gouvernements-plantsoenen te zien en met den heer van Gorkum in overleg te treden. Van zijn ijver en zijn kultuur-kennis met ruime ervaring wordt verwacht, dat hij aan het particulier initiatief een grooten stoot zal geven.

Bijzonder merkwaardig is de onderneming van den heer Dennisson te Koeripan in Buitenzorg, die in 1870 begonnen is te planten op slechts 800 voeten hoogte boven de oppervlakte der zee en in juli 1870 reeds 12000 planten in den vollen grond had. De aanvankelijke uitkomsten dezer onderneming zijn zeer bevredigend en de kultuur wordt met kracht doorgezet. De heer van Gorkum teekent hierbij het volgende aan: „De resultaten van den met ernst en volharding aangevangen en volgehouden arbeid van den heer Dennisson zijn vooral belangrijk om de lage ligging der aanplantingen. Zij weerspreken toch de oudere meening, als zou de kina alleen in de hooge bergstreken willen groeien. In 1871 bezocht ik den heer Dennisson en was zelf verbaasd over de aanvankelijke uitkomsten."

De kinakultuur is door particulieren beproefd op twee verschillende plaatsen op Sumatra, namelijk te Soerian in de Padangsche Bovenlanden, door den heer van Gils, op naar gissing 3000 voeten hoogte; en te Praoe-Sorat in de residentie Tapanoelie, door den heer Schreiber, op 2700 tot 3500 voeten hoogte. De resultaten te Soerian waren bemoedigend en scheen de kinakultuur meer te zullen opleveren dan die van de cassiavera, die er tusschen de koffie werd geplant. Te Praoe-Sorat werd de kultuur zeer belemmerd door de herten, die reeds een massa plantjes vernield hadden. Op beide plaatsen heeft zij overigens

nog een zeer precair karakter. Zij bestond uit niet meer dan respectievelijk 140 en 300 planten in den vollen grond. Het voornemen bestond niet om de kultuur te Soerian op groote schaal voort te zetten. De heer Schreiber zou spoedig repatrieëren, daarom kon hij niets bepaalds over de voortzetting zeggen, doch hij zou zijn best doen om door zijn opvolger, den zendeling Leipoldt, de zaak te doen voortzetten. Het is te wenschen dat het hierbij niet blijve en dat ook op Sumatra krachtiger pogingen worden aangewend om den kinaboom daar ruimschoots te acclimateeren.

De ontwikkeling der particuliere kinakultuur is een belangrijken stap in de richting om van die kultuur een volkskultuur te maken, hetgeen voorzeker wenschelijk is om haar voor altijd en onder alle omstandigheden te behouden. Zijn eenmaal de inlanders te bewegen om, overal waar bodem en klimaat geschikt zijn, den kinaboom behoorlijk te verzorgen, dan zou de productie verzekerd wezen ook al moesten alle gouvernements-bemoeiingen met de kultuur ophouden. De ondernemers, die in deze een flink initiatief hebben genomen, komt daarom alle hulde toe, en wel mag men hen een volledig succes toewenschen, omdat dit anderen het meest zal aansporen om hun voetstappen te drukken, hun voorbeeld na te volgen.

De toestand van het boschwezen op Java, die aanmerkelijk is verbeterd sedert de aanstelling van speciale boschambtenaren en de codificatie in 1865 van de in de Indische Staatsbladen verspreide wettelijke bepalingen, nadert van lieverlede tot het normale peil, hetwelk daarmede valt te bereiken. Over 't algemeen zijn de inlichtingen, welke het koloniaal verslag van 1873 hieromtrent mededeelt, nog al bevredigend. Ook omtrent de bezwaren, die wedervaren zijn van sommige strenge en nog strenger toegepaste bepalingen van het boschreglement ten aanzien der inlandsche bevolking, opent het verslag een wenschelijk verschiet. Het reglement wordt herzien voornamelijk met het doel om de inlanders het verkrijgen van hout gemakkelijk te maken. Niet alleen zal aan de ingezetenen der dessa's binnen wier gebied de bosschen gelegen zijn; maar aan de bevolking in het algemeen worden toegestaan om, in daartoe speciaal af te bakenen gedeelten van bosschen, onder behoorlijk toezicht, voor

eigen gebruik djatihout te kappen. Ook is in het herziene reglement een bepaling opgenomen, volgens welke aan niet vermogende inlanders de aankap van houtwerken, zoowel van djati- als van wildhout, onverschillig van welke afmetingen, welke zij voor scheepsbouw of andere takken van industrie behoeven, op zeer voordeeligen voet zal kunnen worden toegestaan, namelijk tegen betaling eener uiterst geringe retributie, die niet in verband zal behooren te staan tot de waarde van het hout, maar alleen moet dienen om bij de bevolking het besef op te wekken en levendig te houden dat de bosschen landseigendom zijn, ten einde den inlander ook langs dien weg van ongeoorloofden aankap terug te houden.

Thans heeft de bevolking vrijheid om (in de djatibosschen niet onder geregeld beheer, zoomede in de wildhoutbosschen) alleen hout van zekere afmetingen kosteloos te kappen en hout van grootere afmetingen tegen betrekkelijk geringe betaling; wijders is haar vergund om uit de onder geregeld beheer staande bosschen de ter uitdunning gekapte jonge boomen, zoomede de takken en de oude omgevallen boomen weg te voeren en voor eigen gebruik aan te wenden. De voorwaarde in het reglement van 1865, dat het kosteloos te verkrijgen hout alleen tot eigen gebruik mag dienen, geldt slechts ter vertimmering geschikte djatihout, niet het in de bosschen buiten geregeld beheer verzamelde (voor brandhout te bestemmen) oud en dood staand of afgevallen djatihout, noch ook het wildhout, welk laatste dan ook hier en daar door de bevolking in den handel wordt gebracht, bijvoorbeeld in Japara, waar veel van dit hout voor de inlandsche meubelmakerij gebezigd wordt. Ook de contractueel geëxploiteerde bosschen bieden der bevolking dikwijls een goede gelegenheid aan om ligte houtwerken te verkrijgen, omdat de ondernemers er veelal de voorkeur aan geven, dat de bevolking het afvalhout, dat gewoonlijk nog geschikt is voor de meubelmakerij, weghaalt, daar zij het anders moeten verbranden.

Wanneer nu de nieuwe zoowel als de oude bepalingen tegenover de inlanders vrijgevig worden toegepast, dan zullen de ondervonden bezwaren wel verdwijnen. Immers, het doel der boschwetgeving is de bosschen te behoeden tegen roekelooze vernietiging, niet om de inlanders in de voldoening hunner houtbehoeften en in hun eerlijke bedrijven te belemmeren.

Javasche volksspelen en vermaken. [1])

MAÏN DJANGKRIK DEN GASSIR.

Onder de spelen, die sedert onheugelijke tijden alle jaren geregeld terugkeeren en de bevolking van Java, vermoedelijk die van een groot gedeelte van den Soenda Archipel, heeft te deelen of te verduren — want voor hen, die er geen genoegen in hebben, zijn ze bepaald lastig — is voorzeker het maïn en adoe djangkrik, spelen en strijden der djangkrik, een van de meest beweging en furore makende. Als na een min of meer felle ketiga, de weelderige plantendos van Java door maanden onafgebroken droogte meerendeels schijnt te zijn verschroeid en al het niet door natuurlijke of kunstmatige bevloeiing verfrischte, het anders veelkleurige, schitterende groen een dorre tint heeft aangenomen, brengen de eerste regens, die in het begin van de rending of ngidji, westmoeson, vallen, bijna plotseling een krachtige herleving van den vorigen dag nog kwijnende verdorde planten, een verjeugdiging van geheel het rijk der natuur te weeg. Het is, vooral voor hen, die er nog niet aan gewoon zijn, inderdaad verbazend te bespeuren hoe, als door een tooverslag, alles in de planten- en insectenwereld zich ontwikkelt nadat een paar tropicale regenbuien gedurende eenige uren achtereen den uitgedroogden, door dorst gebarsten bodem hebben gelaafd. Een bijzondere voor zeer velen, aangename

[1]) Zie Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, 1873, februari- en juli-aflevering; 1874, februari- en maart-aflevering.

geur vervuld geheel de atmospheer, wel niet onmiddellijk met den heerlijken reuk van bloemen, die nog komen moeten; maar met die van hare voorbode of, zooals de Soendanees het zou noemen, haar iber, welke zich verkondigd door de eigenaardige lucht van gebrande aarde. In de hoogere en drooger gelegen landschappen is hij immer aangenamer dan in de lagere of moerasachtige. De Soendaneezen en Javanen geven daaraan dan ook zeer juist den naam van bebauw ampoe [1]) en waardeeren hem te meer omdat hij doorgaans het voorteeken is van den steeds op het einde van de drooge moeson, sterk verlangden aanvang van de regen moeson.

De oorsprong der voor de hier bedoelde seizoenen overgenomen benaming van ngidji en ketiga leerde ik eerst kennen, na reeds lang genoeg als ambtenaar te hebben gediend om er vrij wat meer van te weten, als het maar noodig was voorgekomen daarna onderzoek te doen. De toenmalige regent van Rembang, Radin Tomengoeng Tjitro Trodjo, maakte er mij mede bekend, ik zou haast zeggen malgré moi. Hij vond er blijkbaar genoegen in telkens als het te pas kwam, met zekeren nadruk en een air van autoriteit zijn gevoelen te kennen te geven als het de vraag gold of we nog lang droogte of regen zouden hebben. Mij dunk, ik zie den mageren, reeds tamelijk versleten en zeker niet mooien ouden man nog en hoor hem met den gewonen nadruk herhalen: „saja soeda prieksa kalla mangsa;" ik heb de seizoenspin nagezien, en dan daarop het resultaat zijner waarneming mededeelen. Als, wat wel eens gebeurde, er geen aandacht genoeg aan te beurt viel en men er over heen wilde spreken, herhaalde hij soms zijn gezegde en keek dan eens rond of naar den persoon, wiens belangstelling hij wilde winnen om te zien of hij al dan niet het gewenschte effect had gemaakt. Toen ik eens op een goeden dag, als secretaris der residentie Rembang, in een der altijd min of meer officieële samenkomsten, het hoofd wat minder vol had met allerlei dienst- en andere zaken, en à force van telkens hetzelfde refrein van de kalla mangsa te hooren, hem verzocht mij eens te vertellen wat hij daar toch eigenlijk mede bedoelde, was het als of zich een glans van voldoening op zijn

[1]) Ampoe is gebakken, fijne aardpap of leem, die, in zekere tijden van het seizoen, bereid en als versnapering rondgevent wordt.

gerimpeld gelaat verspreidde. In zijn matte oogen las ik als het ware „ha! eindelijk!" en met het welgevallen, dat men natuurlijk ook bij de Javanen kan opmerken van iemand die gaarne zijn meerdere wetenschap doet uitkomen, nam hij de houding aan van een docent en vertelde mij wat de kalla mangsa was en hoe hij daarop zijn waarnemingen deed, er bijvoegende dat hij den volgenden dag zou trachten de boekti of het bewijs voor zijn stelling te vertoonen.

Zóó gezegd, zóó gedaan. Des anderen daags kwam hij als gewoonlijk, in kleine statie, dus met slechts een paar volgelingen of panakawan's en den paijoengdrager te paard in zachte telpas aanzetten, stapte op de gebruikelijke wijze voor het huis af en nam, na afloop der gewone groeten, plaats om, na overeenkomstig de regels der étiquette, een oogenblik te hebben gewacht en den meerdere gelegenheid te hebben gegeven, om eerst te spreken, het woord om de reden van zijn komst bekend te maken. De hand uitstekende naar de schuins achter hem zittende panakawan, nam hij van hem over en vertoonde mij een netjes samengevouwen versch pisangblad, dicht gestoken met een bamboe speld. Toen hij het vouwsel — een pakje of doosje was het niet, ook geen peperhuisje — had geopend, zat daarin een tamelijke onoogelijke of gewone spin, zooals ik er misschien honderde malen had gezien zonder er ooit op te letten, die mij nu door den ouden vriend werd aangeduid als een soort van rondkruipende barometer, daar ze in de regen moeson slechts één en in de drooge drie oogen of daarop gelijkende vlekken op den kop vertoonen, die hij mij met blijkbaar welgevallen aanwees als de bron waaruit hij zijn niet gering te achten weerkunde putte en waardoor de benaming van kalla, spin, mangsa, seizoen; dus seizoenspin volkomen werd gewettigd. Verzuimd hebbende de deugdelijkheid der wandelende barometers te constateeren, zoo moet ik nu de eer overlaten aan anderen. Berouw komt doorgaans te laat; wie weet hoeveel partij ik er van zou hebben kunnen trekken, evenzeer als van zoovele andere toen verwaarloosde zaken die voor de hand lagen, maar niet of niet genoeg ter harte werden genomen.

De overgang van de ketiga tot de ngidji is dus een soort van algemeen hooggeschat herlevingsfeest, waarvan de zegeningen in meer of mindere mate worden gevierd door alles en door allen, naar gelang de droogte duurzamer, heviger en

dus drukkender was. Door de landbouwers wordt het met grooter verlangen verwacht naarmate het langer wegbleef, want zij weten het allen zonder ooit landbouw-instituten, congressen of iets dergelijks te hebben bezocht of iets daarvan te hebben gelezen, toch perfect uit de van geslacht tot geslacht onvervalschte overgebrachte traditiën, gestaafd door de ondervinding van vele jaren, dat de beste en kostbaarste bevloeiingswerken, slechts palliatieven zijn als de natuur niet medewerkt. Om volkomen te slagen is voor alle kultuur in de geheele wereld een geregeld verloop der mangsa of seisoenen een volstrekt onmisbaar vereischte, en zeker niet het minst voor die waarvan de Javanen, Soendaneezen en hun vele andere rasgenooten hoofdzaak maken. Zij zijn daarvan zoo innig doordrongen, dat menigmaal bij het ontvangen der bevelen van dikwerf jeugdige, onervaren Europeesche ambtenaren om het een of ander den landbouw betreffende te doen of te laten, zooals bijvoorbeeld om de rijstvelden spoedig te bewerken, enz., — bevelen die vaak komen lang voordat de deskundige inlanders het gunstigste tijdstip dáár achten, — op de ernstige bronzen tronie van den bekwamen landbouwer, een nauwlijks merkbare maar krachtig gevoelde aandoening van ironie, zoo niet van kassian is waar te nemen. Als ze Europeanen waren, zouden ze wellicht brutaal de schouders op halen en den rug toekeeren of eenige dergelijke beantwoording geven en indien ze, als ondergeschikte inlanders 't wel eens straffeloos kunnen doen, laten ze met hun eigenaardige deftigheid op een min of meer fijne, maar gevoelige wijze den bevelgever zijn onkunde gevoelen.

Alles heeft echter overal zijn voor en tegen, zoo ook het immer op zijn tijd algemeen sterk verlangde wisselen der ketiga en ngidji. Daarmede gaat bij veel goeds het minder aangename gepaard van het te voorschijn komen van alle mogelijke kanten, op en onder de aarde, in het water, in de lucht, der myriaden van veelsoortige insecten, waarvan alle landen, maar vooral de tropische zooveel merkbaarder wemelen, die echter in de ketiga of drooge moeson grootendeels verdwijnen. Geheele zwermen vliegen door de lucht en kruipen overal in en uit. Boekgeleerden hoorde ik wel eens — vermoedelijk in navolging van 't geen de Exode vertelt omtrent de bemoeiing van den Eeuwige — beweren dat het was alsof men door één der zeven Egyptische plagen werd gekweld.

Er zijn dan avonden waarop het letterlijk onmogelijk is te

zitten lezen of schrijven, tenzij men door de eene of andere kunstmatige afsluiting een middel weet te vinden om de zwervende fortuinzoekers het aanvliegen en inkruipen onmogelijk te maken. In inlandsche huizen van hout en bamboe samengesteld is dat bepaald onmogelijk en ook niet in gewone naar de Europeesche wijze gebouwde, omdat ze zeer te recht nimmer zijn bestemd om luchtdicht te worden gesloten; maar juist er op worden ingericht om ruime doorstraling van lucht te bevorderen.

Voor hen, die veel willen of moeten lezen en schrijven, zit er bijna niets anders op dan het maar zoo te regelen dat het des avonds niet behoeft te gebeuren en dat kan het best gevonden worden door des ochtends zooveel vroeger te beginnen. Men heeft dan ook, zelfs bij lamplicht, weinig of geheel geen last van de verwenschte plagers en bovendien de bijna immer overheerlijke morgenlucht, die vereenigd met de nog alom heerschende kalmte, zeer veel bijdraagt om het officieële lees- en schrijfwerk te verlichten zoo al niet te veraangenamen; want, dat, ondanks het machtige stimulent van gouvernementeel en personeel egoïsme, niet iedereen zich met evenveel lust daaraan wijdt, behoeft geen betoog.

Een mijner oudste Soendasche vrienden, de tegenwoordige regent van Galoe, residentie Tjirebon, [1]) Radin Adi Patti Aria Koesoema Adi Ningrat, — dien ik in 1834 te Tjieamies aantrof als een wakkere jongeling, vol van eenigermate geeuropeaniseerde illusiën, een soort van reeds geavoueerde erfprins van het regentschap, toen bekleed met de voor hem door het gouvernement gecreëerde betrekking van hoofdgecommitteerde bij de destijds nog in hare opkomst verkeerende veelbelovende indigokultuur, — meende er een excellent middel op te hebben gevonden om zich te vrijwaren van de insectenplaag, en stelde zich met het aan de jeugd eigene vertrouwen op zijn uitvinding of gedachten, al zijn ze vaak ook nog zoo ongegrond, er al recht veel genoegen van voor de oudjes en het volk eens goeds te toonen dat ze eigenlijk niet slim waren van zoolang geduldig die kwellingen te verduren. Hij kwam gelukkig nooit op de gedachte dat ze zich nog wel heel andere kwellingen met te

---

[1]) Cheribon. Waarom die geëngliseerde naam tot dusverre officieël behouden is bleef mij onbekend. Dr. Junghuhn en anderen hebben te vergeefs getracht de ware spelling te doen aannemen.

naïf vertrouwen lieten welgevallen. Het ging hem echter zooals het reeds zeer velen is gegaan en ook wel verder gaan zal met nieuwe uitvinders; hetgeen evenwel volstrekt niets wegneemt van zijn later meer en meer gebleken verdiensten en goede eigenschappen, die hem herhaalde malen blijken van 'sgouvernements tevredenheid deden verwerven, waarvan ik, nu hier over hem moest worden gesproken, niet geheel mag zwijgen.

Het goede is toch overal op zijn plaats en daarom zal het ook wel niet te zeer worden gegispt dat in een verhaal, dat hoofdzakelijk aan djangkrik gassir gewijd moest worden, gesproken wordt over verdiensten en onderscheidingen van hooggeplaatste Soendasche hoofden.

Een passend verband te vinden voor zoo zeer van elkaar verschillende zaken moge wel wat moeielijk zijn. Ik erken en gevoel dat zelf; maar nu de loop mijner herrinneringen er toe leidt om van hem te spreken, mag worden vertrouwd dat het niet al te vreemd zal voorkomen als hier in het voorbijgaan hulde wordt gebracht aan oude vriendschap, en dat ik daarin zelf verder ga en die ook tevens breng aan een zijner ambtgenooten. Er wordt van de Javasche en Soendasche hoofdambtenaren of voornaamste hoofden in ons land zoo zelden en zoo bitter weinig gesproken en natuurlijk van de lager staande nog veel minder, dat het bij den grooten ophef die er gemaakt wordt van betrekkelijk zeer weinig beduidende verrichtingen van allerlei personen en vereenigingen, vaak den minder ingewijde wel moet voorkomen als of ze er waarlijk in het geheel niet zijn en de gewichtige diensten die ze bewijzen al zeer weinig of niets te beduiden hebben, terwijl feitelijk het een uitgemaakte zaak is, dat we ons bestaan dáár met alle daaruit voortvloeiende voordeelen, die toch zeer zeker, hoezeer volstekt niet behoorlijk gewaardeerd, door ons niet worden versmaad, grootendeels zoo niet geheel aan hun zooveel vermogenden invloed en getrouwen, misschien wel wat al te gehoorzamen steun hebben te danken.

Radin Koesoema is in februari van dit jaar, gelijktijdig met een anderen vriend, zijn, een tiental jaren jongeren ambtgenoot, Radin Adi Patti Aria Soeria di Redja, Regent van Tjirebon, door de Nederlandsch-Indische regeering vereerd met de vergunning om den geelen paijoeng te voeren. Of hun tevens den vroeger daarbij behoorenden titel van Kiejai is verleend, blijkt niet uit de vermelding in de couranten. Beiden zijn de

oudste zonen van vorige regenten; hun vaders stonden reeds ruim een halve eeuw geleden als Adi Patti's hoog in aanzien bij de bevolking van Galoe en Koeningan en bewezen daar toen reeds zeer belangrijke diensten. De voornoemde zonen zijn dus trouwe dienaren van geslacht tot geslacht, aan wien nu, na zeer geruime ijverige dienstvervulling, de zeker wel verdiende, bijna hoogste onderscheiding ten deel valt waarop een Javasch of Soendasch volkshoofd volgens de door het gouvernement gehandhaafde landsgebruiken kan hopen. Zij mogen dus nu, in stede van de sedert hunne vorige bevordering voorgeschreven witte, met één paar groene en verscheidene vergulde cirkels beschilderde paijoeng, — den hunnen voortaan effen goudachtig geel geschilderd, dus nog niet verguld — door hun toekang paijoeng laten achterna dragen, geopend of gesloten naar omstandigheden en er mede pronken in hun standaard voor paijoengs en toembak's, die gewoonlijk in de pendoppo paradeert, in de nabijheid van de gamelan. Dat was vooral vroeger, toen de volksinstellingen nog niet zoo zeer door Europeesche inmenging, uit hun verband waren gerukt, een zeer groote eer, die immer vergezeld ging van de vele daaraan verbonden voordeelen. Of die er ook nu nog, — al ware het alleen in den veel minder poëtischen vorm van meer dubbeltjes — mede gepaard gaan, weet ik niet. Verhoogd wordt echter zeker het gewicht der onderscheiding niet door onze innovatiën en, geheel zonder de bedoelde voordeelen of voorrechten, wordt het voor de oppermachtige regeering bepaald een zeer goedkoope en schrale manier van beloonen der buitengewone diensten betoond door de hoogste klasse eener sedert eeuwen overheerschte en dus geëxploiteerde natie.

Doch om terug te komen op mijn jongen vriend te Tjieamies. Hij had dan, om de plaag der insecten te weren, laten maken een draagbaar koepeltje, samengesteld uit wila of bamboelatwerk, geheel overtrokken met het op Java zeer algemeen als bedgordijnen in gebruik zijnde groene Chineesche gaas, dus een soort van groote vliegenkast zooals in onze huishoudens veel wordt gebruikt; maar groot genoeg om een kleine tafel en stoel in te plaatsen en zou zich daarin nederzetten als hij in het bedoelde seizoen des avonds moest schrijven. Dat scheen aanvankelijk een zeer afdoend middel. Hij vooral stelde er zich toen recht veel van voor; maar er waren toch zoo vele inconvenienten aan verbonden dat het gebruik, in stede van zich uit te

breiden, zooals met het doeltreffende gewoonlijk van zelfs gaat, de praktijk geheel werd opgegeven en het geheele toestel weldra totaal in onbruik geraakte. Als de deur maar een oogenblik werd geopend, wat zoo ligt noodzakelijk kon worden gedurende een geheelen avond, dan stormden de van buiten naar het binnenstaande licht jagende indringers zoo snel en talrijk naar binnen dat het doel gemist werd en het onmogelijk was ze weer te verdrijven. Dat hij, als een zeer verstandige Soendanees, niet zulk een betrekkelijk kostbaar middel beproefde dan na tot de overtuiging te zijn gekomen, dat alle anderen meer of min algemeen bekenden volstrekt niet aan de bestemming beantwoordden, zal wel geen betoog behoeven, evenmin als dat de insecten een ware plaag zijn waaraan alle menschen op Java minstens eenige weken van het jaar zijn blootgesteld. Maar alles went als men maar tijd heeft en als 't wat lang duurt weet men niet beter of het behoort zóó.

Het ergste is gewoonlijk in het begin van de n g i d j i of westmoeson; duizenden insecten van aanmerkelijke verscheidenheid in vormen zoowel als bewegingen, vliegen en fladderen in alle mogelijke richtingen door de lucht; met of zonder de hun eigen geluiden, als gegons, gesuis of geritsel, schieten ze toe op het licht van welk soort het ook zijn moge: de kleine, walmende p l i t a van den minvermogenden inlander zoowel als de kaarsen van Chineezen of meer vermogende vreemdelingen. Vooral de helder brandende Europeesche olielampen met ballons, (gas heb ik op Java niet gekend) zijn zeer aantrekkelijke vereenigingspunten; al branden er nog zoo vele, het baat niet, ze krijgen allen hunne bestormende zwervers. Overal kruipen ze in en tusschen en sommigen verspreiden een onuitstaanbaren ransigen, anderen weer een muffen, benauwenden stank, zooals onder anderen de b a l a n g s a n g i t, een soort van kleine sprinkhaan, die vaak verschrikkelijke verwoestingen aanricht op de uitgestrekte padievelden. Op geheele landstreken van verscheidene dessa's bij groote zwermen als wolken nederdalende, wordt door hun in weinige uren de rechtmatige hoop van den ijverigen landman op een meer of min voordeeligen oogst totaal vernietigd. De als het ware een oogenblik te voren nog sierlijk door het gewicht der melkachtige vrucht of graanmelkstof neergebogen padiearen verliezen onder den absorbeerenden invloed van de vernielende stinkers, die bekoorlijke, veel belovende houding hoe langer hoe

meer en staan weldra met de toppen ten hemel geheven als om wraak te roepen over de straffeloos gepleegde vernieling.

De ongelukkige landbouwers, wien dat harde lot gewoonlijk treft een paar weken voor den oogst, blijft niets anders over dan de verdere verdrooging van geheel hun aanplant af te wachten en er dan den brand in te steken, om daarna met hunne geduldige volharding een of ander soort van zoogenaamd tweede gewas te planten. Deze bijzonder noodlottige vernielers komen echter in het begin der westmoeson slechts weinig voor; hun tijd is in den regel eerst tegen het begin van april dáár; maar er zijn onder de legioenen waarop ik hier doel toch wel eens enkele exemplaren en altijd nog een menigte anderen, die onaangename eigenschappen bezitten. De verscheidenheid is zóó groot dat ik menigmaal ervaren natuurkundigen er hunne verwondering over hoorde uiten. Alles wordt er mede bedekt; de muren, de vloer, de meubelen wemelen er van. Sommige zijn zoo klein en fijn dat men ze nauwelijks ziet; anderen zoo groot en forsch dat ze in de vaart hunner aankomst de op tafel staande kleinere voorwerpen als theekopjes of wijnglazen enz. omver werpen, en zoodoende nog grooter opschudding veroorzaken dan reeds ontstaat door de schier normaal geworden zwermen van de kleinere soorten. Vliegende witte mieren met haar vier lange fijne vleugels zijn er bij duizenden; ze fladderen eerst druk en snel in kringen rond, zetten zich tegen de lamp of elders neêr, kruipen dan weer in alle richtingen wat rond en laten spoedig de vleugels vallen om verder als ongevleugelde te blijven rondkruipen, na veel te hebben bevlekt met de olie of andere vloeistoffen waarmede vleugels en lichaam in aanraking kwamen. Allerhande soorten van sprinkhaantjes, torretjes en anderen mengen zich in het spel.

Waartoe nu alle die, ieder op zich zelf bewonderenswaardig gevormde, vaak met prachtige kleuren en sierlijk genuanceerde tinten, dan eens als in staal of brons, dan weder in zijde of fluweel gekleedde wereldbewoners, die allen begaafd zijn met een zekere mate van intelligentie, dienen moeten? Wie zal het zeggen? Het komt zelfs twijfelachtig voor of er wel specialiteiten zijn die het, ondanks de groote vorderingen op het gebied der door hoogstgeleerde menschen begonnen studie, al zoover brachten dat ze oorzaak, wording en bestemming van die schijnbaar alleen tot last en verdriet van het menschdom voortlevende

myriaden weten aan te duiden. Een nieuwe verschijning is het toch zeker niet, want het is bekend dat de landgenooten van den grooten wijsgeer Singke Khong Phoe Tsjou — Confusius, — reeds werk maakten van de kennis der insecten, evenzeer als vele geleerde mannen onder de meest ontwikkelde volken der wereld, zooals onder anderen Aristoteles en Plinius. De in de bijbelsche historie onder Israëlieten en Christenen beroemde Mozes moet het zelfs zoo ver hebben gebracht dat hij zich gerechtigd achtte bij een soort van wet te bepalen welke insecten wel en welke niet door den mensch mochten worden opgepeuzeld. Geheel die van oudsher verzamelde schat van kennis schijnt echter later zoo zeer te zijn vervlogen en in onbruik geraakt, dat men in de vorige eeuw aan Le Maître niet alleen de eer toekende van zeer groote uitbreiding aan de entomologie te hebben gegeven, waarin dus de erkenning ligt opgesloten dat ze van vroeger al bestond; maar fransche geleerden hem zelfs als den grondlegger daarvan noemden. Een niet onbelangrijk gedeelte daarvan is echter onder de inheemsche bewoners van den Archipel bewaard gebleven; want zij wisten reeds lang vóór dat de Europeanen hun de eer der kennismaking wel waardig achtten, zeer goed welke soorten van insecten zonder nadeelige gevolgen mochten worden geconsumeerd en deden dat dan ook, met evenveel lust en vertrouwen, alsof ze door den een of anderen wetgever er in optima forma toe waren gerechtigd. Of nu die kennis zich daar onder hun voormalige geleerden ontwikkelde dan wel van China, Egypte of Hindostan tot hun kwam, doet hier weinig ter zake. Het feit bestond en bestaat nog. De balang sangit en de laron werden vooral vroeger op verschillende wijzen bereid en als toespijs bij de rijst genuttigd. De oelar rottan, rotting wurm wordt door gastronomen nog als een zeer fijne, vette en machtige lekkernij gegeten. Van de bijen wordt niet alleen de honing, maar ook het nest met de larven, zooals het in 't wild soms gevonden wordt, genuttigd; weer andere soorten, die er niet minder smakelijk uitzien, valt die eer echter niet te beurt, omdat ze bekend staan als schadelijk voor den inwendigen mensch. Hieruit blijkt dus dat de kennis der insecten in zekere mate onder geheel de bevolking is verspreid, ofschoon ze van wording en bestemming nu lang zoo veel niet weten als zij die ten onzent zich met de beoefening der entomologie min of meer

bezig houden uit liefhebberij of meer bepaald in het belang der wetenschap.

Allen komen niet altijd tegelijk voor den dag bij de eerste regenbuien. Blijkbaar heeft de eene soort meer tijd noodig dan de andere om de ontwikkeling te bereiken, die gevorderd wordt voor dat de eruptie of het uitvliegen kan beginnen. Vele torrensoorten vooral schijnen tot de zich later ontwikkelenden te behooren, waarvan echter weer anderen het geheele jaar door zich vertoonen, zooals bijvoorbeeld de kwangboeng, die, tot groot verdriet van alle eigenaren van alles wat van minder deugdzaam hout en bamboe wordt gebouwd, hare verwoestingen blijven voortzetten, in spijt van de daartegen aangewende middelen. Ze boren diepe gaten in het houtwerk en door de bamboe in betrekkkelijk korten tijd, nestelen zich op moeilijk te bereiken diepten om daar haar vernielend ras uit te breiden en richten zoodoende in de eens aangetaste gebouwen hoe langer hoe meer onherstelbare schade aan. De mooiste balken worden in eene nacht op verscheidene plaatsen doorboord; alleen bijzonder deugdzame harde houtsoorten, zooals alle soorten van djati, oud rassamala en eenige andere blijven er van verschoond. Duizenden woningen, ja honderdduizenden zouden vele jaren langer dienst kunnen doen als ze niet door die onoverwinnelijke boorlustelingen, tot leed en schade van de bevolking, werden doorknaagd. Niet slechts doode houtwerken of bewerkt hout, maar ook boomen worden doorboord en bedorven.

Dit is nu maar een van de vele soorten van vernielende insecten of torren, waarmede iedereen wel genoodzaakt werd kennis te maken, die in tropische gewesten lang genoeg vertoefde om den invloed der wisseling van seizoenen waar te nemen, al heeft hij ook volstrekt geen de minste liefhebberij in de bestudeering der insectenwereld, zooals natuurlijk met verreweg de meesten het geval is. Dat er nog zeer vele andere soorten zijn, die jaar in jaar uit blijven voortbestaan, zooals bijvoorbeeld de zeer vele mierensoorten, kakerlakken, muggen, schorpioenen, zoogenaamde duizendbeenen, die er echter stellig geen honderd hebben, de Javaan noemt ze klaban, spinnen, bijen, wespen van allerlei soort, enz. behoeft geen betoog: alle tropenlanden zijn er, naar gelang der gesteldheid van den bodem, wat meer of wat minder van bedeeld, verschoond nimmer.

Niemand heeft meer last van die myriaden helsche en toch

zeker ook hemelsche diertjes dan de Europeanen in het algemeen en de Hollander in het bijzonder, vooral de categorie der deftigen. Men zal dat ligt beseffen, als men zich bijvoorbeeld eens een voorstelling wil maken van een gezelschap van op onze manier gekleedde en gekapte heeren en dames, zittende aan een thee- of diner-tafel, onder den meedogenlozen aanval van zoo'n vliegende en kruipende horde van stekende, prikkende-of jeukveroorzakende en vaak stank verspreidende plagers, die, helaas! maar al te dikwijls juist daar in en tusschen kruipen waar men ze het allerminst verdragen kan; van beneden naar boven, zoo wel als van boven naar beneden. Niets is hun heilig en van welvoegelijkheid of discretie, zooals wij menschen die begrijpen, hebben ze natuurlijk geen besef. Vaak zou men moeten denken dat ze bij voorkeur juist de meest indiscrete plekjes zoeken om daar door te dringen tot op de gevoeligste gedeelten van ons lichaam. De gecompliceerdste kapsels en gedecolteerde toilletten der schoone sekse geven het meeste lijden; hoe meer kunstkrullen, touffes, enz., hoe gevaarlijker. Uit de natuurlijk loshangende krullen of vlechten schudt men ze gemakkelijker weg en in de gladde, strak gekamde en stevig bevestigde haartooisels gelijk de inlandsche dames veelal dragen, dringen ze zoo ligt niet binnen. Geheel vrij blijft echter niets, zelfs niet onze neuzen of ooren met hunne natuurlijke beschuttingen. Het gevoelige oog, dat zich bij de nadering van elke schadelijke aanraking, instinktmatig snel sluit, kan vaak niet beletten dat van die als atomen zoo fijne diertjes er in dringen, voor dat het zich kan sluiten, om dan de allerhevigste pijnen te doen ontstaan, waaruit soms gevaarlijke ontstekingen voortvloeien. Er zijn voorbeelden dat kleine vlinders en torren plotselings zoover in het oor of eenig ander delicaat gedeelte dringen dat het onmogelijk is ze daaruit onmiddellijk te verwijderen en een chirurgijn er bij te pas moet komen, die natuurlijk niet altijd overal kan bij de hand zijn en dan toch als hij er is soms niet dadelijk de kwellingen kan doen ophouden. Men zal ligt beseffen hoe erg de regels der etiquette onder zulke omstandigheden alleronaangenaamst, maar soms ook zeer komisch worden verstoord, als men juist volstrekt niet gestemd is om daarop zelf eenigen inbreuk te maken of te gedogen en hoevele kwellingen soms met deftige volharding worden gedragen liever dan een mal figuur te maken, terwijl de lijder of lijderesse van harte het diertje verwenscht dat de marteling veroorzaakt. Bij

gemeenzame samenkomsten is het minder; men is dan niet zoo gedwongen door de regels der welvoegelijkheid, maar bij statieuse is het bepaald allerlastig. Men kan daar toch niet zoo maar telkens, als zoo'n diertje lust heeft gehad om tot op ons bloote lijf door te dringen eenige over elkander zittende kleedingstukken los maken en afleggen om den indringer er uit te halen. Wat al bandjes en knoopen of haken zouden er los en vast gemaakt moeten worden, en hoeveel zou er te zien komen dat niet daarvoor is bestemd, ten minste zeker niet om bij zulke gelegenheden als 't ware publiek te worden vertoond. Ieder oogenblik op te staan en zich te verwijderen gaat ook al slecht en dan nog waarheen; naar „achteren, zooals wij dat wel eens noemen, „staat" toch ook niet. Het zijn allerpijnlijke uren die men doorstaat.

De inlanders hebben er oneindig minder last van, omdat ze, van het oogenblik waarin ze het wereldburgerschap aanvaarden, er zich aan moeten gewennen, bovendien veel minder ingewikkeld zijn in allerlei lappen van zeer verschillende stof en vorm, dus veel gemakkelijker de ongewenschte indringers kunnen vatten en door een behendige kneep of greep schadeloos maken; maar wat vooral de plaag verminderd, is dat ze de gewoonte niet hebben om des avonds veel licht te ontsteken en zich daarom of daaronder te vereenigen. Het gros der zoo talrijke bevolking toch brandt ter nauwernood één kleine plita per huisgezin gedurende een paar uren in den vooravond; velen doen zelfs dat niet eens en zitten eenvoudig op zekeren afstand van een klein vuurtje, dat op het erf brandt en gevoed wordt met drooge bladeren, wat merang of grove dedak en anderen afval, ver genoeg verwijderd om van den gloed of warmte, die ze daar gewoonlijk niet zoeken noch noodig hebben, geen last te lijden en toch van het licht partij te trekken. Anderen, zoo als de grootste massa der landbouwers, gaan kort na zonsondergang ter ruste en hebben dan, zooals ook elders op de wereld vooral buiten de steden het geval is, volstrekt geen behoefte aan lamplicht. Bij helder maanlicht, maken ze wel eens inbreuk op dien regel en doen gedurende een gedeelte van den nacht als of het nog klaar lichten dag was; zelfs zij, die anders wèl een lampje aansteken doen het dan niet bij preferentie of uit economie. De bezuiniging is zeker bitter klein, want zoo'n plita vereischt geen groote kosten; maar ze weten toch dat vele kleine een groote maken.

De bezuiniging om bij maanlicht geen of bijna geen lampen te branden, werd in de laatste jaren ook nog al op groote schaal toegegepast door Europeanen wonende op de hoofdplaatsen. Zelfs in de prachtigst gemeubileerde woningen en villa's, wier bewoners kostbare équipages in soorten hielden met koetsiers en loopers in gegallonneerde livreien, werden van de vele bronzen en vergulde lampen en kronen slechts een of twee lichten ontstoken, soms onder voorgeven, dat men het maanlicht zóó mooi en aangenaam vond. Zeker is het dat men daardoor minder last had van de zwermen kwellende insecten. Vroeger, zoo wat een halve eeuw geleden, was het daarmede geheel anders gesteld en werden in de woningen der bemiddelde Europeanen elken avond alle stolpen en lampen aangestoken om van circa halfzeven tot tien ure te blijven branden, waardoor geheel de door hun bewoonde gedeelten der hoofdplaatsen een schier onbeschrijfelijk bevallig voorkomen kreeg, daar het grootste gedeelte der ontstoken lichten in hang en muurstolpen zoowel als in de ballonlampen van buitenshuis zichtbaar bleef, en door de immer rijke, alle woningen omgevende boomen en opgaande heestergroepen heen flikkerden als sterretjes tusschen donkere wolken, — wel niet zoo helder als gasvlammen, maar toch bepaald zeer voldoende om een alleraangenaamst zacht licht te verspreiden en het donkere der Oostersche nachten in huis en tuinen en soms zelfs vrij ver daarbuiten op zeer bekoorlijke wijze te verbreken.

Te Batavia, waar de woonplaatsen der Europeanen, nadat ze zooals men dat daar noemt „boven," dat wil zeggen buiten de oude stad, hooger het land op gingen wonen, met volkomen recht kunnen gezegd worden een grootsch park te vormen, dat zich van het bovengedeelte van Molenvliet, of K r o e k o e t volgens inlandsche benaming, uitstrekt langs Rijswijk, Noordwijk, Koningsplein, Weltevreden, met het Waterlooplein, Kramat, Selemba tot Meester Cornelis, en nog vele anderen, te talrijk om hier allen te noemen, nieuwere zeer uitgebreide wijken, ziet men een schier aaneengeschakelde reeks van helder witte villa's, allen wat meer of minder sierlijk, meest echter eenvoudig en doelmatig gebouwd en omgeven door vaak rijk versierde tuinen met bloemperken, tusschen hoog opgaande prachtige vrucht-, bloem- en palmboomen, waarvan sommige uitgestrektheid genoeg beslaan voor verscheidene kleinere of onzer stedelijke

villa's. Alle die villa's liggen op eenigen afstand van elkaar en van de daarlangs loopende breede, doorgaans goed onderhouden grindwegen, die aan weerszijden zijn beplant met verschillende boomsoorten. Van die groote wegen loopen door alle tuinen vaak in groote slingers even zorgvuldig aangelegde rijwegen, soms zoo breed, vooral naar de grootere villa's, dat twee rijtuigen elkander in vollen draf kunnen passeeren zonder de aan weerszijde staande plantsoenen van schitterend bloeiend heestergewas, kembang spatoe, gelinggam tréba, soms met rozen vermengd, opgebonden en gesnoeid op gewenschte hoogte, te beschadigen. Immers, langzaam of stapvoets rijdt op Java bijna niemand dan de inlander met zijn pedatie of kar en ook daarin is al verandering waar te nemen; ten minste voor zooveel betreft de met paardjes bespannen, en in den lateren tijd zeer in gebruik toegenomen inlandsche karretjes; de meeste toch draven ook al ferm door. Zelfs de zoogenaamde huurknollen, waarvan velen ter nauwernood een sukkeldrafje kunnen bereiken, worden door krachtige zweepslagen tot grootere vaart gedwongen.

Ook de andere hoofdplaatsen, zooals Samarang met de statige Bodjongsche kemiri- en gayalanen, Soerabaja met de wegen naar het heerlijke Simpang, omstreken en prachtige lanen, ja zelfs die van de overige residentiën zijn reeds lang en komen nog meer en meer in het bezit van dergelijke veel omvattende geëuropeaniseerde Javasche lusthoven. De Tjirebonsche lanen van Tangkiel naar de stad en langs het strand mogen zeker met nog vele andere wel onder de schoonste gerekend worden, hoezeer de Europeesche woningen er nog niet zoo talrijk zijn. Hier en daar zijn ze op de hoofdplaatsen van elkaar gescheiden door de daar naast en tusschen liggende kampoengs of dessas, bewoond door de natuurlijke eigenaren des lands; maar, overal waar men dat noodig acht, worden die op de een of andere, soms wel wat al te gemakkelijke wijze verdrongen naar door de Europeanen minder of geheel niet begeerde plekjes. Het is er gegaan zooals het overal onder dergelijke omstandigheden ging en nog gaat. Maar hoe die prachtige villagroepen er ook mogen zijn gekomen, ze zijn er reeds zeer lang en vermeerderden in de laatste kwart eeuw of daaromtrent op een inderdaad treffende wijze.

's Morgens vroeg of des namiddags en 's avonds, als de bran-

dende hitte voorbij is, die de vatbaarheid voor dergelijke genoegens zeer verminderd, is het een onbeschrijflijk genot door die betooverende streken een rijtour te maken, hetzij te paard of per rijtuig. Allen die het doen kunnen geven zich dan ook gaarne dat genot; anderen getroosten zich het in het klein te voet te doen en weer anderen willen of moeten zich soms wel vergenoegen met er maar naar te zitten kijken, wat gewoonlijk lang zoo prettig niet is als meé te doen. In zekere mate vervangen daar te lande de rijtuigen, allen van de elegantste in Europa of te Batavia zelf gemaakte calesch, vis-à-vis, char-à-banc of américaine tot de eenvoudigste ouderwetsche bendy, de voor allen die ze hebben leeren kennen, zoovele heerlijke herinneringen van velerlei soort verwekkende gondole's van het voorheen zoo machtige en immer wereldberoemde Venetië. Het zijn schier onmisbare, maar tevens zeer aangename en gemakkelijke middelen van vervoer, zoowel als van gemeenschap; men komt daardoor niet alleen zonder zich te vermoeien op nog al verwijderde punten, maar ook vaak in zeer aangenaam gezelschap. De veelzijdige bekoorlijkheden van dat „toeren" zijn zeker niet minder dan die van het gondel varen; voor hen, die het bij ondervinding weten, behoeft dat geen betoog, evenmin als dat voor de sportman die genoegens nog worden verhoogd door de liefhebberij, die van zelf zich moet ontwikkelen voor de edele dieren, die in zekere mate zijn vrienden en lotgenooten zijn en in hooge mate bijdragen om zijn leven te veraangenamen. Wat toch zou er van het „toeren" worden als er geen paarden waren? Zijn span bruintjes of zwarten stijgt in zijn affectie en waardeering naar mate de koetsier meer moeite heeft om ze in den gematigden en gelijken draf te houden, ten einde de genietingen van het avondtourtje niet te zeer te verkorten, en slechts de teugels even behoeft te vieren om, zonder slag of stoot, pijlsnel alles voorbij te draven wat zich vooruit mocht bevinden.

Niet alleen hem, den liefhebbenden eigenaar, doet het goed zulke paarden te bezitten; maar ook zijn gezellin, als hij er een heeft, deelt zijn genoegen en verhoogt het door ook van hare zijde een zeer gewaardeerd blijk te geven, zooals „wat loopen ze mooi," „we vliegen alles voorbij," „och, zegt hem dat hij niet zoo hard rijdt" met een soort van smekenden blik naar den rechten rug van den op den bok zittende koetsier, waardoor dan

al licht een aangename stemming wordt opgewekt, die, onder den invloed der verfrisschende avondlucht, het snel voortrollen van het zachtverende rijtuig en nog zeer vele daarmede gepaard gaande evenementen, meermalen inderdaad onvergetelijke indrukken doet ontstaan, waaraan, zeer vele jaren daarna, nog met levendige gewaarwordingen wordt gedacht.

Men gaat dus „toeren," niet alleen om verpozing te zoeken van den last der insecten; maar ook om frissche lucht te snijen en om te genieten van het bezit van eigen équipage en paarden, waarin de dames, vooral de jonge, soms nog meer belang stellen dan de heeren, die wel genoodzaakt worden er hunne aandacht op te vestigen, willen ze niet gestadig bloot staan aan allerlei kleine, soms zeer groote teleurstellingen. De reussite in vele zaken hangt toch ook daar meermalen af van de meerdere of mindere deugden hunner paarden.

Ik heb daar beminnelijke jonge vrouwen en meisjes gekend, inlandsche zoowel als Europeesche, zelfs uit de voornaamste standen dier Oostersche maatschappij, die met schier onbeschrijfelijke bevalligheid, in den vroegen ochtendstond, na het verfrisschende bad, waarvan de georienteerde schoone zich alleen in bijzondere gevallen onthoudt, in het dan of daarna gebruikelijke négligé, dus in saroeng of kaïn kabaja, de dagelijksche stalinspectiën met hun echtgenoot of vriend, soms ook zonder hen, op bewonderingwekkende wijze hielden, — met een in den tuin en passant geplukte Persische roos of melatie costa, soms een geheel bouquetje al wandelende gevormd in de hand, het in de volle lengte los over den rug, vaak tot ver beneden de helft van het doorgaans delicaat gevormde been, op een aan de schouders vastgespelden langwerpigen sneeuw witten doek, nederhangende hoofdhaar, dat door den overal, maar vooral dáár machtigen invloed van het water een verhoogde zijachtige glans en lenigheid heeft, met volkomen gewettigde coquetterie ten toon spreidende, zonder een zweem van die vaak zooveel bedervende en meestal bespottelijke pruderie, die elders wordt vertoond. Ik heb er gezien, die verplicht waren een knoop of strik onder in het haar te leggen om te voorkomen dat het tot den grond reikte. Het is een genre van schoon- en bevalligheden zooals in Europa, hoe rijk het ook in vele andere zijn moge, zeker zelden of nooit wordt gezien. De ligte, soms zelfs eenigermate doorschijnende, toch zoo modeste, volkomen aan alle

vereischten beantwoordende kleeding maakt kunstmatige vervorming van geest en lichaam bijna onmogelijk; maar doet des te bekoorlijker in het oog vallen de schoone rijkdom en weelde der natuurlijke gaven, waarmede de schoone sekse vooral in den bloei des levens, de eene meer, de andere minder, doch in het algemeen allen door den ondoorgrondelijken vormer van het heelal zijn bedeeld. Vaak is het alsof het een geheel onwillekeurige natuurlijke wedstrijd is van zoovele bekoorlijkheden, een dolle steeple chase van verschillende deelen van het geheel zich oplossende in eenen machtigen immer bedekten aanval naar de bewondering van allen of van één gelukkige.

De kabaja is in de hoogere standen gewoonlijk van helder wit batist, neteldoek, soms van het zoogenaamde Chineesch of Manilla graslinnen, ruim van snit; maar bij dames van smaak, die ook haar négligé zonder verwaarloozing der noodige zorgen dragen, niet zoo wijd dat ze wel wat naar een soort van rok of mislukt hemd gelijkt. De mouwen zijn om den pols met twee knoopjes, maar bij nog meer gesoigneerde toiletten met negen gouden knoopjes, die naar omstandigheden al of niet met kostbaar edelgesteente zijn bezet, strak vastgeknoopt, zoodat alleen de bloote hand zichtbaar blijft, maar de vorm van den onderarm zich duidelijk vertoont. Van voren is de kabaja open als een ochtendjasje, doch van den hals tot over de borst met een paar knoopjes of spelden gesloten, zóó dat het slot van het centuur de kapala pending of eenig ander als het beziens-waardig wordt geacht, soms als bij toeval door de een of andere beweging zichtbaar wordt.

De fijne saroeng of kain, met een zekeren voor sommigen immer onbereikbaren slag of smaak, zoo om het lijf geslagen dat ze om het midden strak, om de heupen wat minder stijf en om de beenen wijd genoeg zit om de beweging van een eleganten gang niet te hinderen, hangt bij haar die weten hoe het behoort van voren met den effen piengier of rand juist op de wreef van den voet en van achteren tot halverwege de kleine veerkrachtige, vaak rose hieltjes of nog iets lager bijna den grond rakend. Korter, hoe weinig ook, misstaat en langer past niet omdat het een vuil gesleep geeft over den grond.

De voetjes, getooid met de in ons oog, zoo lang het er nog niet aan gewoon is, wel wat vreemdgevormde Chineesche kassoet, muiltjes van rood of ander fluweel met gouddraad lovert-

jes enz. geborduurd, zijn slechts voor een klein gedeelte daardoor bedekt. Voor dames, die volstrekt geen reden hebben om dat zoo expressieve onderdeel van een schoon en bekoorlijk geheel te verstoppen in kousen en schoenen, is het een inderdaad sierlijke dracht, mits ze tevens de gewoonte hebben verkregen om er goed op te loopen en er niet malgracieus mede te sloffen, want dan is het om er medelijden meê te krijgen. Als ze trouwens maar eens weten dat het de smaak is en goed staat, dan leeren ze dat over het algemeen al zeer spoedig. Zelfs op vrouwelijken leeftijd, dus niet als klein kind op Java gekomen Europeesche dames, zag ik meermalen die Indische gewoonte of mode in toepassing brengen, vooral als ze in de zoogenaamde binnenlanden terecht kwamen en dus moesten leven met menschen, die dat mooi en het andere niet mooi of nog erger vinden. Wie toch wil niet gaarne altijd en overal schoon zijn? Het is de aangeboren eigenschap van al wat leeft.

Hoe lang die onvergankelijke kaïn kabaja en kassoet mode al bestaat, moge de hemel weten! Dat ze echter al zeer lang bestaat, zoo lang dat de oorsprong niet meer is op te sporen, mag als zeker worden aangemerkt, want in 1825 was het al lang geen nieuwtje meer en spraken de ouden er reeds van alsof het nooit anders was geweest; en in 1860 was ze nog in vollen bloei, vermoedelijk dus ook nu nog, behoudens eenige Europeesche innovatiën en dan nog maar voornamelijk bestaande in vermeerdering van ornementen aan de kabaja door kunstig bewerkte strookjes van allerlei soort door onze dames verzonnen. De inlandsche vrouwen of dames geven daaraan echter weinig toe en blijven meer bij de eenvoudige, doelmatige en gracieuse kleeding, zooals die door hunne akie mojang, voorouders of moeders, werd gedragen.

Een andere niet minder bevallige kleeding is die der inlandsche vrouwen, waaraan de Europeesche Java-dames zich niet mogen of willen overgeven, ten minste niet of zeer zelden buiten de slaapkamer. Het is alles hetzelfde als hierboven geschetst, maar de kabaja is van voren niet toegeknoopt of gespeld en hangt dus geheel open; maar de borst en het bovenlijf is tot onder de armen omwikkeld met een meest dunne batik of zijden plangie slendang, die zoo van voren is samengevouwen of ingestoken dat ze gemakkelijk kan worden losgemaakt en weer wat vaster bevestigd wanneer de draagster dat noodig

acht, en een der bekoorlijkste deelen van het lichaam, vooral van jeugdige schoonen, juist genoeg bedekt om goed te doen raden wat men niet te zien krijgt, en zoodoende doorgaans veel beter effect te maken dan door het vaak indecente decolleteeren, zooals in Europa gebruikelijk is.

De vrees of tegenzin om het goede van den Javaan te erkennen en aan te nemen is een onzer grootste fouten in het algemeen, in 't groot zoowel als in het klein. Zoo ook de vrees om de bloote voeten te vertoonen. Zij, die zich daar soigneeren, maken evenveel zoo niet nog meer werk van een mooien, van top tot teen gaaf onderhouden, voet dan bij ons vooral door niet tot zwaren handenarbeid genoodzaakten wordt gemaakt van mooie handen en nagels, en, als het goed wordt gedaan, zekef met niet minder, ik zou haast zeggen betooverend succes. Hoeveel de handen en zelfs de armen zeggen mogen in de oogen der kenners, de voetjes zeggen, ook zonder eenige trivialiteit, zeker niet minder en, evenals de handen, in alle talen, als men ze maar verstaat en dat is geen heksenwerk als men er maar eenige aanleg voor heeft, en wie heeft die niet?

Dat nu de liefhebberij voor paarden en rijtuigen, ja voor alles een verhoogde aantrekkelijkheid verkrijgt wanneer ze door de schoone sexe wordt gedeeld en zoo gedeeld als op Java, behoeft geen uitvoerig betoog. Zij kennen niet alleen de namen harer lievelingen; maar ook hunne bijzondere eigenschappen, deugden of gebreken, ik zou haast zeggen hun karakter en zijn ook wederkeerig bij hun bekend. Vaak wordt de komst van de vrouw of dochter des huizes bij de gedogan of stal met een vrolijk gehinnik en getrappel door de moedige paarden begroet en worden van weerszijde blijken van goede gezindheid met merkbaar genoegen gewisseld. Meermalen zag ik allersierlijkst gevormde paarden, bij het naderen van de bevallige meesteresse, in hun gedogan karakoleeren en piaffeerende hare nadering afwachten, den sprekenden kop met de beweeglijke fijn gespierde ooren, de fonkelende oogen en wijdgeopende neusgaten vooruitsteken om de gewone snoeperij aan te nemen, die met de noodige behendigheid wordt toegereikt, vaak met een handje dat meer heeft van een kinderhand dan van die eener matrone of huisvrouw. Het zijn dagelijksche zaken, die daar duizenden malen voorkomen, waarvan niemand spreekt en nog minder schrijft; maar die voor een bekwaam teekenaar, tevens bewonderaar

van schoon- en bevalligheden, zeker stof te over zouden geven voor menig belangwekkend tafereel. Hoevele zag ik daar, waarvan de herinnering mij nu nog dierbaar is!

Maar ik mag er nu hier althans niet verder over uitweiden, zonder al meer en meer af te wijken van het onderwerp waaraan deze schets hoofdzakelijk is gewijd, en keer dus terug tot de insecten-wereld om te komen tot de djangkrik en gassir, die, hoezeer ze daartoe behooren, volstrekt niet mogen worden gerangschikt onder de onuitstaanbare zwermen van lastige zwervers. Nooit toch komen ze in massa het gezellig samenzijn verstoren, ze prikken of stinken niet en kruipen in ooren noch oogen; het is zelfs een groote zeldzaamheid als er eens een enkele zich onder dat énorme mengsel van gespuis vertoont en dan nog is het gewoonlijk een verdwaald wijfje of onvolwassen jongen. De volwassen mannelijke djangkrik is onder de insecten zoo iets als de djago onder de kippen of als de leeuw onder de viervoetige dieren; in groepen en troepen komt hij niet voor. Hij is dus een soort van kluizenaar, die echter volstrekt niet alle gemeenschap schuwt, want waar de wijfjes zijn vindt men ook de mannetjes, die hun presentie verkondigen door een betrekkelijk zeer krachtig geluid of gekriek, dat op groote afstanden niet slechts door hun geslachtsgenooten, maar ook door andere dieren en door de menschen wordt gehoord. Voor de zwakkeren is het een waarschuwing of bedreiging; voor anderen weer het tegenovergestelde, een aanlokking of hulde. Het geluid wijzigt zich zeer merkbaar naar vereischten en is dus voor de liefhebbers tot een zekere hoogte verstaanbaar evenals dat van vele andere dieren. De wijfjes brengen zulk geluid niet voort; maar schijnen het toch zeer goed te verstaan; ze komen ten minste er van de geheele omstreek op af en zullen ook wel haar taal hebben om te antwoorden en zich te doen gelden. Daar ze echter niet, zooals bij de poejoe, moediger en sterker zijn voor het gevecht dan de mannetjes, zoo maakt men er maar weinig of geen werk van; voor de voortteeling laat men het ras en de voorzienigheid maar zorgen.

Om een denkbeeld van deze diertjes te geven, zou zeker het gemakkelijkste zijn als ik een daarop gelijkende hier algemeen bekende soort kon aantoonen; doch zoover gaat mijn Europeesche insectenkunde niet. Hoe ik ook in gedachten zoek naar een daarop goed gelijkend, het blijft te vergeefs. De wensch om de

belangstellende lezers bekend te maken met het oordeel van anderen over de helden dezer beschrijving, deed mij een paar werken over insecten raadplegen, die echter, hoe belangrijk ook, lang niet alles gaven wat wel werd verlangd, maar in andere opzichten oneindig meer dan ik ooit zou kunnen geven. In de Bibliothèque des Merveilles wordt, onder les Métamorphoses des insectes par Maurice Girard, de krekel of Europeesche djangkrik gerangschikt onder de orthoptères en zegt hij er van: „Wie heeft bij zonneschijn niet wel eens gezien den veldkrekel met zijn glurende oogen, den grooten zwarten kop vertoonende half uit zijn hol? Men biede hem een stroohalm, hij grijpt het met zijn mandibulen [1]) en laat zich naar buiten trekken; vandaar het spreekwoord van sommige landen: „Nog dommer dan een krekel." Hij gaat 's nachts uit, jaagt insecten en eet ook planten. Het mannetje roept het wijfje door de zware ribsels of boordsels zijner dekvlerken tegen elkaar te wrijven. De wijfjes hebben een verlengde tarière of sabel dienende tot het leggen van eieren. De krekels zijn zeer kouwelijk en keeren de opening hunner holen immer naar het zuidoosten. In het voorjaar ziet men slechts de larven, die den winter hebben doorgebracht in verdooving; de volwassenen zijn dood."

Dat is alles wat die deskundige er van zegt in zijn, over andere soorten zoo vele, hoogst leerzame bijzonderheden bevattende, sierlijk gesteld boek. Mr. S. C. Snellen van Vollenhoven wijdt er in het zijne over „Gedaanteverwisseling en levenswijze der insecten" veel meer over uit en herinnert op zoo genoegelijke wijze de naar zijn oordeel wel wat vergedreven dichterlijke vrijheid, die onze vermaarde Bilderdijk zich bij een mythologische vergelijking veroorloofde, dat ik de lust niet kan weerstaan om geheel dat gedeelte van zijn belangwekkend werk af te schrijven. Hij zal mij dit plagiaat wel niet ten kwade duiden en de welwillende lezer nog minder:

„Zeer na verwant aan de sprinkhanen zijn ook de krekels, mede muziekanten, waarna onze groote dichter Bilderdijk een bundel zijner gedichten Krekelzangen betiteld heeft... Vraagt men wat hij met dien naam bedoelde, zoo kunnen we

---

[1]) Dit woord is in het Hollandsch moeielijk te vertalen zonder omschrijving: „il se dit des parties saillantes de la bouche des insectes, situées au-dessus des mâchoires." Dictionnaire de l'Académie française.

ons laten inlichten door zijn „bericht" voor dien bundel, doch durven evenwel niet recht beslissen of de groote bard zich in het geven van dien naam niet aan eene te ongebonden dichterlijke vrijheid heeft schuldig gemaakt; hij zegt toch in dat bericht „wat er als het slimste nog bij komt!" de oude sukkel — hij zelf de dichter — is met den tijd niet meê gewandeld, maar ging en gaat nog zijn eigen weg; zijn ingeslagen pad in zijne eenzaamheid afloopende, waarin al het gedruisch en gewoel, dat zich in het ronde verheft, hem òf niet òf zelden ter oore komt en volstrekt de ziel niet ontrust. En waarom zou hij dan niet op zijne wijze, met den ouden Tithon, door het graan huppelen en kwelen? Voor de omhelzing der dagelijks aanbrekende Aurora van nieuwe wijsheid en verlichting deugt hij toch niet meer."

„De beeldspraak is zeker geestig en de vergelijking fraai; jammer maar dat Tithonus, de gemaal van de lieve Aurora — liever nog Eos — die van de goden het eeuwige leven verkregen had, maar vergeten had er een eeuwige jonkheid bij te vragen, en dus eindelijk het toonbeeld was geworden van den meest versleten en hulpbehoevenden ouderdom, door zijn medelijdende wederhelft niet in een krekel, maar in eene cicade werd herschapen. [1]) — Cicade zangen als titel voor een bundel gedichten was evenwel vooreerst onhollandsch, ten andere voor de meeste lezers onduidelijk — en zoo werd Tithon onder Bilderdijks pen een Krekel.

„Van de sprinkhanen verschillen de krekels vooreerst in de korte gedrongen gestalte en velerlei kleine lichaamsbijzonderheden, maar ten andere in hunne woonplaats. Zij graven namelijk kleine holen in den grond waarin zij leven, of wel zij verbergen zich onder afgestoken plaggen, onder steenen of zelfs onder de haardplaten van daglooners-woningen. Op dit laatste doelde Bilderdijk, toen hij aan Prof. Clarisse schreef met toezending zijner Krekelzangen:

---

[1]) Deze fabel mag wel als bewijs dienen dat een der grootste heidenvolken in een ver verleden reeds de aandacht op den djangkrik, vermoedelijk wel op den Siciliaansche, had gevestigd; maar het blijft de vraag of ze de voorgangers dan wel navolgers der voorouderlijke Javanen waren. Dat het diertje toen reeds in hoog aanzien stond mag wel aannemelijk worden geacht, daar een der voornaamste godinnen het waardig keurde haar echtgenoot daarin te veranderen.

Het beestjen is van 't veld gejaagd
Bij 't vallen van de halmen:
Maar klein is 't hoekje dat hij vraagt
Om den adem uit te galmen.
O gun hem, aan uwen vrijen haard
Een holletj' om in te springen:
Haast kwelt hij niemand meer op aard,
Door 't steeds eenzelvig zingen.

„Dit gezang, dat niet veel meer oplevert dan het voortdurend herhalen van de klank k r i, k r i, k r i, — van waar de Franschen ook aan de diertjes den naam geven van c r i-c r i, — wordt in sommige streken door bijgeloovige lieden voor een teeken van onheil gehouden, terwijl het gemeen in andere streken het voor een gunstig voorteeken, een teeken van naderend geluk houdt. Van de drie soorten die in ons land voorkomen, is mij alleen het gezang der twee grootsten bekend, namelijk van den zwarten veldkrekel en van den huiskrekel, de derde soort, die veel kleiner is en in eikenbosschen huist, heb ik nooit hooren zingen en ik weet niemand op te noemen die het gehoord heeft; maar zeer eigenaardig is het geluid dat zij maken op de dorre bladeren in het vroege voorjaar. Waar zij zijn, komen zij bij menigte voor en als zij dan op en tusschen drooge bladeren springen meent men dikke droppels regen te hooren vallen.

„De beide grootere soorten zijn liefhebbers van de warmte, maar vooral de huiskrekels, die dikwijls zingen achter haardplaten tegen welke een verzengend vuur ligt te branden.

„Deze laatste zijn bepaaldelijk nachtdieren, die in de schemering uit hunne holen komen om hun voedsel te zoeken, 't geen in brood, meel en allerlei overblijfselen en afval van eetwaren bestaat. Zij verlangen daarbij te drinken en worden dientengevolge dikwijls dood gevonden in bakken met water of melk gevuld. Buiten kunnen zij de november-koude niet weêrstaan, maar in huis blijven zij den geheelen winter leven. Ja men vindt hen daar gedurende het barre jaargetijde in alle toestanden van ontwikkeling, waaruit volgt dat zij geen vast tijdperk van paring en eierlegging hebben, zooals de zwarte veldkrekel, die in juni eieren legt, uit welke de jongen in juli te voorschijn komen. Het ei is vuil wit van kleur, 3 millimeters lang en 1 breed en is met een lijmachtige stof aan een kluitje aarde vast-

gehecht. De jongen brengen in een soort van winterslaap het koude seizoen onder den grond door en komen eerst weder in het voorjaar te voorschijn. Wanneer een felle onweersbui hunne holen plotseling met regen vult, komen zij in grooten haast en ontsteltenis naar buiten en springen alsdan naar alle kanten heen en weer om een drooge schuilplaats te zoeken. Het is niet onwaarschijnlijk dat daaruit het sprookje ontstond van het regenen van kleine padden, dat men van tijd tot tijd, als er gebrek is aan politiek nieuws, weder eens in de dagbladen ziet opdisschen.

„In het voorjaar trekken de krekeltjes zooveel mogelijk naar eene helling van den grond die naar het zuiden ziet en graven daar hunne holen. In het laatst van mei verwisselen zij voor het laatst van huid en zijn daarna van vleugels voorzien. De mannetjes wier muziekinstrument de bovenvleugels zijn, even als bij de sabelsprinkhanen, komen dan voor de opening van hun hol zitten zingen om het wijfje te lokken; nadert men hen of maakt men maar het minste geritsel zoo kruipen zij dadelijk achteruit in het hol. Indien men dit ziet — men moet veel geduld oefenen om het te zien, want op eenigen afstand hooren zij reeds duidelijk dat iemand nadert en zwijgen terstond stil — kan men hen gemakkelijk in handen krijgen; men behoeft daartoe slechts een grashalm in het hol te steken; het diertje bijt in den halm en met een ruk trekt men het uit zijn hol.

„Onder de krekels vindt men zonderlinge soorten; de grootste zijn, behalve die van Java en Sicilië, beiden behoorende tot het geslacht Brachytrupes van Serville, de Acheta monstrosa F. uit Senegal, kenbaar aan de zonderling verbreede en bestekelde poten en niet minder aan de vleugels, die als waaiers geplooid op den rug liggen en wier lange uiteinden als de riemen op een soldatenrandsel in spiraal opgerold zijn."

Dat de door mij bedoelde dieren werkelijk tot de twee laatstgenoemde familiën behooren, mag niet meer worden betwijfeld; maar uit het geciteerde blijkt toch onder anderen ook zeer duidelijk, dat de djangkrik een bijzonder groote soort is. Als ik dus kortheidshalve maar zonder nadere omschrijving had gesproken van krekels als helden dezer schets, zou het voor den djangkrik vernederend zijn geweest en zeer zeker een onjuiste, voor vele overigens ontwikkelde, ja zelfs geleerde lezers, ten eenenmale onbegrijpelijke voorstelling zijn gegeven.

In het Rijks-Museum van natuurlijke historie vond ik, onder een nog al groote, zorgvuldig gesorteerde massa van orthoptères wel een paar exemplaren die eenigermate naar den djangkrik gelijken, maar van den djangkrik noch gassir een enkel exemplaar. Ik moet er bijvoegen dat er toevallig niemand was die mij eenige inlichtingen kon geven; de specialiteiten waren afwezig.

De Java djangkrik, om er nu maar van te zeggen wat mij bekend is, is dus noch tor noch vlinder, en heeft slechts in de beenen eenige overeenkomst met onze zesbeenige sprinkhanen. Het lichaam is ongeveer drie centimers lang en één breed; de kop is van boven rond, van voren gezien, een afgeronde driehoek of peervormig en zit tegen of voor de borst zóó bevestigd dat de hals onzichtbaar is en bedekt wordt door het voorwaarts gebogen bekleedsel van de borst; kop, borst en bovenlijf zijn uitwendig glad als glas en hard; het onderlijf is geplooid of geribt, zacht buigzaam en wordt over twee derden der lengte van de lenden tot het achterste gedekt door twee paar vlerken; de onderste als van fijn glasgaas gemaakt vouwen of trekken in vaste plooien samen en worden dan geheel verborgen door de twee kleinere, niet plooiende bovenvlerken, die hoe dun ook, er uitzien alsof ze van glas of staal zijn gemaakt en versierd met figuren en relief als arabesken, waardoor ze wel wat hebben van op hunnen rug liggende schilden, zoodat het dier in staande of loopende houding als over het geheele lichaam bedekt is met een soort van natuurlijk kunstig bewerkt éénkleurig en blinkend harnas. Ook de vier voorbeenen, die ieder drie hoofdleden of afdeelingen hebben, waarvan de onderste deelen allen met haken of klauwen zijn bezet en de twee veel langere achter- of springbeenen, ook in drie hoofdleden verdeeld en keurig gevormd, voorzien van wel afgeronde dijen, schijnen allen als met hetzelfde metaal geharnast en de beenen met fijne doornen als sporen zeer regelmatig bezet. De kop is voorzien van twee lange zeer bewegelijke voelers of voelhoorens, die als de veren op een ridderhelm prijken, maar nog heel andere diensten doen dan doode pluimen; de oögen zijn aan weerszijden van den voorkop goed zichtbaar en de bek wordt uitwendig gevormd door twee krachtige spits eindigende knijpers of tanden (mandibulen) die aan de binnenzijde zaagsgewijze, zoo juist in elkaar passen dat ze samengevoegd zijnde, slechts een geheel schijnen uit te maken. Aan weerszijde van die krachtige als tanden dienstdoende kaken,

nabij het gewricht waarmede ze in de kop bevestigd zitten, zijn twee zeer dunne vezelachtige met donsig haar bekleedde krulletjes. Ze worden door de liefhebbers aangemerkt als de snorretjes van den djangkrik, die er dan ook in zekere mate hetzelfde gebruik van weet te maken als vele andere gesnorde dieren, maar zijn handen niet noodig heeft om ze op te strijken of neer te trekken, doch dat doen kan door de fijne spiertjes die in het nerf van die kleine organen werken, hetgeen echter niet belet dat hij er toch soms met de voorbeenen over heen strijkt alsof hij ze wil in orde maken of afvegen, bijna juist zoo als de menschelijke heeren dat ook wel doen.

De vorm en samenstelling van alle djangkrik's is hetzelfde, zooals bijvoorbeeld die van het een of het andere dierenras van dezelfde soort, dus met het gewone verschil in onderscheidene eigenschappen. De eene is omtrent een kop grooter dan de andere of wat breeder of smaller, de eene sterk, de andere wat zwakker en zoo is ook het verschil van karakter even groot als van de meeste andere dieren; vooral de mate van strijdvaardig- en dapperheid, waarop het voor de bôbôto's voornamelijk aankomt, is al zeer uiteenloopend en wordt door de geheel daarna geregelde wijze van opvoeding aanmerkelijk verhoogd.

Het moge wat vréemd klinken hier te spreken van de opvoeping van een djangkrik, alsof we niet reeds lang veel te veel met kunstmatige opvoedingen te doen hadden, zonder evenwel nog tot het ware doel te zijn gekomen zoo niet al verder daarvan verwijderd te geraken; maar het is toch een uitgemaakte zaak dat de hier bedoelde helden, vóór dat ze zijn gedresseerd, in haar miniatuur strijdperk bijna altijd het onderspit delven.

De kleur is zwart, donker bruin, bruin in zwart overgaande en soms zooals men van paarden sprekende zou zeggen voskleur; andere of gemengde kleuren vertoonen ze niet, dus vrij wat consequenter dan de meeste staatsmannen, hebben ze altijd in hun soort, dezelfde kleur en het voorkomen van van top tot teen in schitterend verlakte harnassen gehulde ridders of jagers. De wijfjes hebben geheel denzelfden vorm, althans voor het bloote oog bij oppervlakkige beschouwing, doch de oppervlerken zijn niet versierd met de ook wel naar lofwerk gelijkende figuren der dekvlerken van de mannen, dus effen en glad. Bij een microscopische beschouwing zouden ze zeer zeker nog een geheel ander voorkomen krijgen.

Aan het achterlijf loopt uit de abdomen een lange zwarte staart of angel met een punt als van een lans die achteruit steekt. De mannetjes hebben twee dergelijke, maar veel kortere soort van staarten en van geheel anderen vorm zonder de gemarkeerde lanspunt.

Op Java wordt de djangkrik niet zoo gemakkelijk gevangen als in Europa het geval schijnt te zijn met een strootje; want daar moet zijn verblijf geheel worden uitgegraven om hem in handen te krijgen, en ook dat gelukt vaak niet, daar het soms zeer diep onder den grond schuilhoeken heeft achter en onder voorwerpen die niet zijn weg te ruimen, althans niet zonder schade toe te brengen en meer moeite te besteden dan het dier waard wordt geacht, dat bovendien bij het graven zeer gemakkelijk wordt beschadigd of verpletterd. De gewone wijze om ze daar te vangen is veel gemakkelijker en al wat de Javaan nu op zijn gemak en door wat geduld kan krijgen daarvoor slooft hij zich in den regel niet af. Als hij er maar eerst één heeft, en die vindt hij met zijne gewone intelligentie al licht hier of daar op 't veld tusschen een hoop steenen, in de een of andere sleuf, dan is de basis voor een grootere vangst gelegd, vooral als de eerst gevangene een volwassen mannetje is. Hij plaatst dan dat heerschap in een kokertje van bamboe, dat, hoezeer aan de bovenzijde van de noodige luchtgaten voorzien, zoo goed is gesloten dat de gevangene er niet uit kan ontsnappen en, als de avond is gevallen, gaat hij er mede naar buiten of naar een stil en afgelegen gedeelte van zijn erf, verzameld een hoop steenen en plaatst daaronder het kokertje met den djangkrik zóó dat van buiten slechts de hoop steenen zichtbaar is. Hij doet dat alles met vermijding van alle noodeloos gedruisch en gaat dan naar huis om den volgenden morgen zeer vroeg voor het aanbreken van den dageraad, des noods als het nog duister is, met een lichtje in de hand, naar de plaats terug te keeren, voorzien van de noodige ledige kokers om de te verwachten vangst te bergen. Hij ziet eerst eens rond of er wellicht buiten rondom den steenen hoop rondwandelende djangkrik's zijn, die of nog in aantocht of op hunne retraite zijn, om dan eerst die zoo mogelijk met de hand te pakken. Eerst daarna gaat hij over tot het groote werk der vangst, door voorzichtig de steenen een voor een weg te ruimen en alle djangkrik's, die hij daar tusschen vindt, te vangen en in de kokers te stoppen totdat hij eindelijk

het daaronder geplaatste kokertje geheel heeft ontbloot en met de overige mede neemt naar zijn woning om daar de vangst nader te sorteeren.

Zoowel de koopman in djangkrik's als de bôbôto's vangen ze zóó; maar de eerstgenoemde die het voornamelijk te doen is om een zoo groot mogelijke hoeveelheid te verzamelen ten einde ze ten spoedigste op de voordeeligste wijze te gelde te maken, doet het met geheel andere gewaarwordingen dan de laatste. Hij legt niet een hoop of val aan; maar verscheidene om de dieren, die niet in de eene hebben willen komen, misschien in de andere te lokken; van de wijfjes, als voor den handel van non valeur, neemt hij volstrekt geen notitie; maar alle mannetjes mooi of niet stopt hij onmiddellijk in kleine ruwbewerkte bamboekokertjes aan weerszijden dicht gestopt met een propje van saboek klappa of iets dergelijks. Als het maar houdt tot na afloop van de passer, is het voldoende; dan toch is doorgaans geheel de voorraad verkocht en overgegaan in handen van dilettanti- of matador-liefhebbers, die er verder op hunne manier voor zorgen dat de diertjes hun niet ontsnappen. Even voordeelig is zeker de vangst niet altijd, soms zelfs zeer schraal; maar dezelfde dood gemakkelijke knip wordt alle avonden op nieuw geplaatst zoo lang men het noodig acht of de levenslust van den djangkrik de heb- en genotzucht der menschen gaande houdt. Soms wordt het mislukken van de vangst geweten aan de onvoeldoende eigenschappen van den lokker en dus een betere gezocht wiens geluid aantrekkelijker is.

De boboto is het niet om de massa, maar wel om de superioriteit van de soort te doen; hij plaatst dus zelden meer dan eene val, maar doet dat op uitgezochte plaatsen en kiest daarvoor liefst de meest geërbiedigde of geheiligde plekjes. Kramat kaboeijoetan enz., zooals er overal wel te vinden en meest algemeen bekend zijn, vooral afgelegene rustige begraafplaatsen van beroemde mannen komen zeer in aanmerking. Soms wordt door een droom de plaats bepaald waar hij zijn geluk gaat beproeven. Dat de zoo door hun gevangen djangkrik's al dadelijk een hoogere waarde hebben en een reputatie krijgen, waaraan ze soms part noch deel hebben, zal wel geen uitvoerig betoog behoeven, ten minste niet voor hen die weten hoe het met zulke liefhebberijzaakjes en vaak ook met anderen gaat. Ook dáár is het waar dat ieder zich gaarne verbeeld dat zijn

uil een valk is. Hoe nu de Javanen het eerst op de gedachte kwamen om de beste djangkrik's te zoeken op plaatsen, waaraan door het publiek een zekere mate van geheimzinnigheid wordt toegekend en op begraafplaatsen vooral van celebriteiten, is mij onbekend, dus ook of het slechts toeval of vooroordeel was, dan wel een met volstrekt niet vreemde volharding van geslacht tot geslacht sedert vele eeuwen voortgezette studie, die, hoezeer niet door boeken en geschriften opgeschroefd, in den menschelijken aanleg tot waarneming der verschillende verschijnselen aanleiding vond tot eene dergelijke conclusie als waarvan de genoemde Maurice Girard onder anderen in zijn sierlijke, wegslepende introductie spreekt:

„Ce vers dédaigneux placé par le fabuliste dans la bouche du lion résume les idées des anciens sur l'origine des insectes. Pour tous les petits animaux difficiles à bien observer, on trouve beaucoup plus commode la plus large acception des générations spontanées. La paresse de notre esprit aime ces solutions simples et générales en accord avec le naïf orgueil de la suprême ignorance. On voyait sortir du sol, du milieu des gazons, ces petits êtres aîlés qui par l'éclat de leurs couleurs rivalisent souvent avec les fleurs d'or et d'azur; c'étaient les gracieux enfants de la terre, de cette mère commune d'où naissaient à la fois les végétaux maintenus immobiles sur son sein fécondant et les insectes remplissant l'atmosphère de leurs scintillations, du murmure confus de leurs bourdonnements. La vase sèchée et crevassée par le soleil engendrait les noirs essaims des mouches qui tourbillonnent à sa surface. D'autres prenaient leurs origines dans la chair corrompue des cadavres d'animaux abandonnés à l'air. Souvent les qualités des insectes dépendaient de l'animal d'où ils tiraient le jour par une prétendue fermentation. Les abeilles mêmes, fières habitantes des monts sacrés, ces douces nourrices de Jupiter enfant, n'échappaient pas à la loi commune. Celles qui proviennent des entrailles du lion dit Élien sont indociles, farouches, rebelles au travail; celles qui naissent du mouton molles et paresseuses; au contraire, on recherchait les abeilles nées des flancs du taureau: elles étaient laborieuses, obéissantes. Virgile, dans la fable d'Aristée, nous raconte comment ce secret fut connu des hommes, etc."

Waren nu de bewoners van het heerlijke Java, die wij gemakshalve maar als zoo dom, lui, onverschillig enz. gelieven

voor te stellen en te behandelen, ten aanzien der djangkrik's ook gekomen tot dergelijke opmerkingen en dus dat die uit de aarde, waarin de overblijfselen rusten van uitstekende mannen, beter zijn dan die van andere plekken, of was het alleen het zoogenaamde bijgeloof dat hunne keuze beheerschte? Ieder zal dat wel op zijn manier uitleggen, en wat de eene zeer eenvoudig en natuurlijk vindt, wordt maar al te vaak door den andere als een groote domheid aangemerkt.

Als de djangkrik pas gevangen is, is hij schuw, onhandelbaar en wendt hij schier onbeschrijfelijke krachtsinspanning aan om zijn vrijheid te hernemen. Hij springt tegen de wanden zijner gevangenis, loopt als een gejaagde en radelooze rond en als de liefhebber hem in de hand neemt bijt en schopt hij soms van zich af. Als de kans gunstig schijnt, neemt hij sprongen zoo groot als in het gewone leven zeer zelden worden genomen; het is alsof hij de wereld wilde uitspringen om maar weer in het genot zijner blijkbaar zeer gewaardeerde vrijheid te komen. Heeft hij het geluk, al is het ook met verlies van een been, den grond te bereiken, dan loopt hij met de grootst mogelijke snelheid verder, springt of vliegt over de hindernissen heen om, als hij een opening mocht ontdekken, er met de dergelijke vluchtelingen eigene lenige behendigheid in te kruipen en zich aan het oog en de handen van zijn onverbiddelijken vervolger te onttrekken. Blijkbaar waardeert dat domme diertje de weldadige bedoelingen niet van den in vele opzichten zooveel rijker begaafden, hooger ontwikkelden tijdgenoot of levensgezel, die hem volstrekt geen kwaad wil doen, het perfekt goed met hem meent en niets, volstrekt niets meer verlangt dan hem maar zóó te dresseeren en te benuttigen als ten zijnen genoege en voordeel noodig is. Als de koker, waarin de djangkrik gevangen zit, niet goed sluit of uit te zachte bamboe is gemaakt of de gewoonlijk daarin als luchtgaten gesneden langwerpige openingen, die tevens als inkijk of venster moeten dienen, wat te groot zijn uitgevallen, dan gebruikt hij zijn sterke tanden om zijn cel te doorknagen of een der openingen af te knabbelen en wijd genoeg te maken om er zich met hand en tand door heen te werken, en den volgenden morgen vindt zijn eigenaar een ledige kooi, die dan de duidelijke kenmerken draagt dat de gevangene eerst op verschillende plaatsen heeft gezocht naar het zachtste, voor zijn doel meest geschikte plekje. Bordpapieren doosjes, in plaats van stevige

bamboes, of papieren proppen tot sluiting der bamboekokers, zooals door onze nog onervaren schooljongens wel eens worden gebruikt om hun djangkrik te bewaren, zijn natuurlijk zonder zoo groote krachtsinspanning spoedig doorboord. Weg is de den vorigen dag gekochte of gevangen held, waarmede men reeds hoopte veel genoegen en succes te zullen hebben; hij is voor goed verdwenen en teruggekeerd in het open veld om misschien aan zijn kameraden te vertellen wie weet met welk een chic wat hij al ondervond en bedreef of zit soms hier of daar in de nabijheid binnenshuis in een gat, waarin men hem tot overmaat van kwelling wel kan hooren, maar niet meer kan terug vangen.

Hoe ontzaglijk groot ook de gaven en middelen zijn door den djangkrik aangewend om zich aan de heerschappij van zijn vriend den mensch te onttrekken, het baat meestal even weinig als het verzet van een zooveel zwakkere tegen de zoo veel sterkere. De Javaansche liefhebbers hebben er toch reeds sedert onheugelijke tijden een zeer afdoend middeltje op gevonden om den wilden djangkrik te temmen. De bôbôto werpt zijn weerbarstigen patient eenvoudig in een bak of kom met koud water, waarin deze dadelijk furieus begint rond te zwemmen, driftig schoppende met de achter- en roeiende met de voorpoten, alsof hij zeker is spoedig ook uit die zeer onaangename positie door inspanning van alle zijn dan nog aanwendbare krachten te zullen geraken. Dat hij ze in dat vreemde element niet allen ter zijner beschikking heeft spreekt van zelf. Is de bak aan den binnenkant niet al te glad, dan slaat hij spoedig met kracht en resolutie een of twee der voorpooten er tegen aan en tracht zich op te halen en te redden; gelukt dat niet op de eene plaats, dan zwemt hij een eindje verder en beproeft het elders en herhaalt hetzelfde echter al slapper en slapper totdat zijn krachten geheel zijn uitgeput en hij, na verloop van eenigen tijd, door wanhopige worsteling afgemat, bewusteloos als dood op het water blijft ronddrijven. Ziet de liefhebber echter dat zijn patient vat heeft gekregen aan de wanden van den bak en op 't punt is hem te ontsnappen, dan stoot hij hem met het laconisme van een bekwamen chirurgijn, die een belangrijke operatie verricht, met den voorvinger even op den rug of op den kop en werpt hem zoo doende terug in den noodlottigen plas; is hij soms ongemerkt reeds geheel er uit en naar boven

gekropen, dan vat hij hem zoo mogelijk voorzichtig in de lenden of bij het bovenlijf en stopt hem weer in het water: er uit mag de patient niet voor dat hij geheel en al bewusteloos is.

Werpt men een stukje hout of een stevig blad van genoegzame grootte in het water, fluks pakt de patient het beet met zijn voorbeenen en als hij kan klimt hij er op om als een schipbreukeling op redding te wachten. Spoedig ziet men hem dan bezig op zijn reddingsplank zittende zich als 't ware met handen en voeten af te drogen om, als hem tijd wordt gelaten, de noodige krachten te verzamelen om weder een sprong ter zijner bevrijding te doen, ja zelfs de nog door het water verzwaarde vlerken te hulp te nemen om een zoo groot mogelijken afstand tusschen hem en zijn welwillenden meester te stellen. Zoolang er kracht en bewustzijn overblijft, geeft het moedige dier de hoop niet op, en wie zal beschrijven wat daarbij in zijn gemoed omgaat!

Na afloop van de badkuur neemt de bôbôto de patient uit het water, legt hem op de platte linkerhand en droogt hem zorgvuldig af met een watje van kapas, bevestigt aan een lidi [1]) of aan een even dun gesneden stukje bamboe; hij bestrijkt daarmede het bewegingloos liggende diertje een geruimen tijd over alle deelen van het lichaam, dus een soort van oeroet of masserassen, een geneesmiddel dat nu ook in Europa weer opgang begint te maken, maar op Java reeds lang voor onze komst inheemsch was en met ongeloofelijke uitkomsten werd uitgeoefend. Gewoonlijk echter blijft het hier bij den lijder zonder dat zich eenig teeken van leven vertoont. Als die behandeling lang genoeg heeft geduurd, trekt de bôbôto een zijner lange hoofdharen uit, slaat dat om het gewricht van een der sterke achterbeenen van zijn patient en hangt hem daaraan op door bevestiging der uiteinden van het haar, dat hier dienst doet als koord aan de galg, aan het een of ander voorwerp, bijvoorbeeld een dwarslatje van het atappen afdak der woning. In die zeker niet zeer genoegelijke positie ziet men er soms verscheidenen, gedurende een gedeelte van den dag, heen en weer slingeren boven de plaats, door den liefhebber als zetel voor zijn bekeerings- of temmings-werk gekozen, en ze blijven daarin onder zijn opzicht totdat ze door zachte beweging van

[1]) Nerf van een palmplad.

een der lichaamsdeelen blijken geven van herleving. Hij neemt hen dan een voor een af, maakt de om het been geslagen draad of het haar heel voorzichtig los en hervat het masserassen met het watten dotje. Van tijd tot tijd, als het herstel wat al te langzaam gaat, neemt hij den djangkrik in de gesloten hand en blaast daarin zijn verwarmenden adem om den terugkeer van het leven te bespoedigen.

Als de kweekeling eindelijk zoover is bijgekomen dat hij weer staan en langzaam gaan kan, wordt hij voorzichtig in een solieden koker of doos geplaatst, waarin een paar korrels gekookte rijst worden gelegd tot voedsel en verder eenige uren aan zijn lot overgelaten. Hij is dan gewoonlijk zoo goed als geheel genezen van zijn lastige overdreven vrijheidszucht en zit rustig of loopt bedaard rond in zijn cel, van tijd tot tijd zijn gezang hervattende. Mocht het onverhoopt blijken dat de operatie onvoldoende is geweest om hem mak en gehoorzaam te maken, dan is het zijn eigen schuld (?) als hij aan een herhaling wordt onderworpen, wat echter zeer zelden noodig is. Soms bezwijken ze er wel eens onder; maar dat zijn alleen de onverbeterlijken, bij wien de vrijheidsdrift slechts door den dood tot zwijgen wordt gebracht. Onder de behandeling van een bekwamen bôtôto komt het echter hoogst zelden zoo ver, wel onder die van minder ervaren radicale jongelingen, die de badkuur soms te lang rekken om maar spoedig tot het gewenschte doel te geraken.

V. DE SERIÈRE.

De familie Daing Mabella, volgens een Maleisch handschrift.

Het ondervolgende verhaal bevat de geschiedenis eener familie, wier hoofden een niet onbeduidende rol in de latere geschiedenis van Benkoelen gespeeld hebben.

Als gewone avonturiers aankomende, wisten zij landbezit te verkrijgen, en door de vorsten des lands als onafhankelijk in gelijken rang met hen erkend te worden, terwijl zij een niet geringen invloed op de handelingen van het Engelsch bestuur te Benkoelen uitoefenden.

Het laatste hoofd der familie, Daing Mabella, schrijver der geschiedenis, was een man vol moed, geestkracht, volharding en ondernemingsgeest. De uitbreiding van zijn politieken invloed, gezag en aanzien was steeds de drijfveer, die hem voor niets deed terugdeinzen en geen middel deed ontzien. Voeg hierbij een gloeiende wraakzucht, zoo is daarmede de schets van een der vele uitstekende karakters in de geschiedenis onzer Indische volkeren gemaakt.

Eenmaal beefden de Benkoeleezen voor dezen man; de Engelsche regeering ontzag hem, en hij waagde het zelfs een particuliere vete tegen den Britschen gouverneur Parker, door diens moord te wreken.

De waarheid van het door nu wijlen Daing Mabella ter neder gestelde verhaal is voor 't oogenblik door geen bewijzen te staven. Men zoude kunnen meenen dat de steller overdreven heeft, ten einde zijn familie te verheffen, ware het niet dat het verhaal gecopieerd is, naar zijn eigen handschrift, door hem aan een zijner schoonbroeders gegeven, wiens invloedrijke familie

gedurende geruimen tijd te Benkoelen gevestigd was, en die hij niet konde misleiden.

In het verhaal is sprake van oorspronkelijke contracten met de Benkoelensche vorsten gesloten. Deze contracten zouden in de Lampongs verloren zijn geraakt. Volgens mededeeling van verschillende hoofden, hebben die contracten werkelijk bestaan en zouden daarvan afschriften in het archief moeten zijn, indien niet, 't geen trouwens genoegzaam bekend is, de Engelsche regeering, bij den overgang van het bestuur in 1824 op de Nederlandsch Indische regeering, de meest belangrijke stukken uit het archief had medegenomen.

Eenige daadzaken spreken voor de waarheid der algemeene feiten door Daing Mabella aangevoerd, als: het bestaan van verscheidene eigendomsacten, waarbij stukken lands door de familie van Daing Mabella aan anderen verkocht of geschonken zijn; ook op overgang van eigendom komen hunne handteekeningen als grondheeren des lands voor; nog getuigt het hem door de Engelsche regeering geschonken recht op het slachten van rundvee, 't welk later voor een jaarlijksche schadeloosstelling werd teruggenomen.

Vertaling.

Het volgende verhaal geeft een geschiedenis van de afstamming van Sie Oenoes, later genaamd Daing Mabella, die, onder de Engelsche Oost-Indische Compagnie, te fort Marlbourough in Benkoelen, kapitein eener kompagnie Boegineezen en bondgenoot der Engelsche Compagnie was.

In het door Boegineezen bewoonde gedeelte van Celebes, in het district Toeadjo, voerde de vorst van het dorp Benteng oorlog met den vorst van Tasoera, eveneens in het district Toeadjo, en hoezeer de strijd geruimen tijd geduurd had, kon hij Tasoera niet overwinnen.

Hij had een jongeren broeder, Daing Maroepa, ook hoofd in het dorp, een stoutmoedig man. Deze stelde voor, om Tasoera met een krijgsbende te overvallen en op dood en leven te kampen; maar de vorst van Benteng wilde hiertoe zijn toestemming niet geven. Daardoor gebelgd, verliet Daing Maroepa Benteng met zijn vrouw en gezin, en stak in een vaartuig naar Java over, met het voornemen zich daar te vestigen.

Op zee veranderde hij van voornemen en wendde den steven naar Benkoelen.

In de nabijheid van deze plaats werd hij door een hevigen storm overvallen en naar Indrapoera afgedreven, alwaar hij zich vestigde en hem een zoon werd geboren, Daing Mabella genaamd; deze werd zeer machtig, was een man vol moed en werd door allen even gevreesd als bemind.

In dien tijd verkeerde de bevolking van Benkoelen in een ongelukkigen toestand; dagelijks hadden onderlinge verwikkelingen plaats, tengevolge van geschillen tusschen de verschillende vorsten onderling, rijksgrooten en dorpshoofden, en er bestond geen ontzag meer voor de overheid.

De bevolking van Benkoelen vernam toen, dat de Engelsche Compagnie een factorij te Bantam had.

De Pangeran's van Selebar en die van Balei Boentar (Soengie Lemouw) vertrokken daarop naar Bantam en verzochten de Engelsche Compagnie om zich naar Benkoelen te verplaatsen, waarop gezegde Compagnie van Bantam naar Benkoelen overzetelde.

Nauwlijks had de Engelsche Compagnie zich gevestigd, toen zij veel moeielijkheden ondervond, ten gevolge van de voortdurende baldadigheden van een groote menigte slecht volk.

De Compagnie zond daarom naar Indrapoera, en noodigde Daing Mabella uit, zich te Benkoelen te vestigen en haren bondgenoot te worden.

Nadat daarover met Daing Mabella in overleg getreden was, zond de Compagnie hem naar het land der Boegineezen, ten einde menschen aan te werven welke genegen waren soldaat te worden.

Toen deze aangekomen waren, werd een afdeeling soldaten opgericht, welke tot nu toe den naam van Boegineesche kompagnie voeren. Daing Mabella werd tot hun kapitein benoemd.

De Engelsche Compagnie maakte verder een contract met hem en deed hem zweren dat hij nimmer zijn wapenen tegen haar zoude keeren. Dat contract bevatte verder, dat, indien een vijand uit het binnenland op kwam zetten, Daing Mabella en zijn Boegineezen het eerst zouden aanvallen en de Compagnie achter blijven. Indien echter een vijand der Compagnie van den zeekant zoude verschijnen, zoo moest de Compagnie het voortreffen, Daing Mabella met zijn Boegineezen de achterhoede vormen.

Daing Mabella huwde en verwekte bij zijn vrouw een zoon,

Daing Makoleh, die na zijns vaders dood als zijn opvolger, kapitein der Boegineesche kompagnie werd.

Daing Makoleh ging daarna een huwelijk aan met de dochter van Pangeran Mangkoe radja, uit het dorp Balei boentar (Soengie Lemouw). Kort na het huwelijk maakte genoemde Pangeran bekend aan alle dorpshoofden en vreemdelingen, dat Daing Makoleh zijn schoonzoon geworden was, en deed daarbij afkondigen dat zijn dochter de rechten van een zoon verleend waren en hij daardoor Daing Makoleh als zoon erkend had. Daarna kwam gezegde Pangeran overeen met den Pangeran van Djengaloe (Andelas Selebar) om Daing Makoleh, Panghoeloe (hoofd) aller vreemdelingen en hunne afstammelingen te maken, van af Oedjoeng Poeloe tot aan Soengie Lemouw. Daarbij ontving Daing Makoleh van de Engelsche Compagnie de macht tot benoeming der vier Dato's (hoofden) der vier wijken ter hoofdplaats Benkoelen en verleende zij hem buitendien een bezoldiging van vijf realen 's maands; tevens werd overeengekomen dat, indien rechtskwestiën rezen tusschen de onderhoorigen der vier Dato's van de genoemde vier wijken of wel onder vreemdelingen en hunne afstammelingen, de Dato's deze ter eerster instantie zouden berechten. Konden deze de zaak niet beslissen, zoo moest zij voor Daing Makoleh gebracht worden; ook hier niet beëindigd kunnende worden, kon Daing Makoleh de zaak voor den Pangeran van Balei boentar of diens Pemangkoe (plaatsvervanger) brengen; en ook in deze instantie geen eindbeslissing erlangd wordende, zou de kwestie door Daing Makoleh voor de Engelsche Compagnie gebracht worden, ten einde deze de zaak onderzoeke en uitwijze.

Daarna ontving Daing Makoleh van den Pangeran van Balei boentar (Soengie Lemouw) een landstreek. Deze strekte zich uit van Passar Benkoelen tot Passar Sawah, nabij Tandjong Heiran, van de sawas (rijstvelden) achter het dorp Tandjong Agong tot de Talang Intjie radja, tot deze zijde van het huis van Pa djamoran recht op het strand. Al dit land stond onder de bevelen van Daing Makoleh. Van het huis van Pa djamoran tot aan Croë strekte zich het gebied van den Pangeran van Djengaloe (Andelas) uit, en van Passar Benkoelen tot Soengie Lemouw, Pale, Lais tot aan Binsoenan Serangie dat van den Pangeran van Balei boentar (Soengie Lemouw), tot aan de grenslijn van de stad Benkoelen.

Daing Makoleh verwekte bij de dochter van Pangeran Mangkoe radja van Balei boentar een zoon, genaamd Tjalo Benkahoeloe Daing Maroepa.

Na den dood van Daing Makoleh volgde Daing Maroepa hem op als kommandant der kompagnie Boegineezen en hoofd der vreemdelingen en hunne afstammelingen.

Daing Maroepa had een zoon, Oenoes genaamd, welke later den titel Daing Mabella aannam. Na den dood van Daing Maroepa werd deze Daing Mabella diens opvolger, tevens kapitein der kompagnie Boegineezen en hoofd der vreemdelingen te Benkoelen, zooals dit steeds de gewoonte is geweest.

Het volgende is een opgave der opvolgers van Daing Mabella, die het eerst bondgenoot der Engelsche Compagnie was:

Daing Mabella, overgrootvader; Daing Makoleh, grootvader; Daing Maroepa, vader; Daing Mabella, zoon. Deze vier geslachten waren bondgenooten der Engelsche Compagnie.

Daing Mabella stierf 80 jaren oud, Daing Makoleh stierf 71 jaren oud, Daing Maroepa stierf 58 jaren oud.

De laatste, Daing Mabella, schreef dit verhaal toen hij 34 jaren oud en kapitein der Boegineesche kompagnie werd.

Toen, ten tijde van M. Kater als gouverneur, de Franschen zich meester van Benkoelen maakten, werd mijn grootvader Daing Makoleh door dezen in het fort Marlborough gedurende zes maanden gevangen gehouden. Men legde hem aan een ijzeren ketting, en gaf hem als eten rijstpap eens per dag; terzelfder tijd roofden de Franschen zijn geheelen inboedel en kostbare Maleische sieraden, waaronder een sieriedoos, een geschenk van den koning van Engeland, alles bijeen gerekend tot een bedrag van omtrent 15,000 realen. Daardoor zijn, mijn vader en ik, steeds arm geweest.

Bij mijn vaders leven gaf de Compagnie ons de amfioenpacht, waarop eenige winsten behaald werden; nu echter heeft de Compagnie deze pacht weder aan zich getrokken en ik ben daardoor diep in schulden geraakt, omdat mijn inkomsten te gering zijn.

Dit is dê aangelegenheid, welke ik den gouverneur en allen, welke dit verhaal zullen lezen, wensch te kennen te geven.

Het bovenstaande werd van het oorspronkelijke stuk gecopieerd den 12 februari 1801.

Wijders diene, dat het oorspronkelijke stuk in handen bleef

van Pangeran Blimbing (Croë) bij gelegenheid dat Daing Maroepa schipbreuk leed op zijn reis naar Blambangan. Omdat het oude verhaal beschadigd was, liet de Pangeran van Blimbing het afschrijven, en dat afschrift nam Daing Maroepa mede naar Blambangan. Ook dit afschrift raakte gedurende den oorlog te Blambangan verloren, te gelijk met het op lontar bladeren geschreven verhaal uit het Boegineesche moederland.

Later vernam Daing Mabella dat zich dit verhaal bevond in handen van den Pangeran van Blimbing; hij verzocht deze, het hem te zenden.

Dit is de toedracht der zaak en de inhoud van dit geschrift.

Tot toelichting der feiten in dit verhaal voorkomende, diene het volgende:

Volgens Marsden's History of Sumatra, kwamen de Engelschen te Benkoelen in 1685 en vestigden zich aan de monding der Benkoelen-rivier, waar zij een kolonie uit Menangkabau onder vier Dato's vonden. Zij bouwden daar het fort York waarvan nog eenige overblijfselen te vinden zijn. In 1714 werd deze plaats wegens hare ongezondheid verlaten en een paar mijlen westelijk het fort Marlborough gebouwd.

Dit fort is in 1760 door den Franschen vlootvoogd graaf d'Estaing genomen, waarbij de hoofdplaats Benkoelen geplunderd werd. Eerst in 1763, na den vrede van Parijs, kwam Benkoelen weder in handen der Engelsche Oost-Indische Compagnie.

Het dorp Balei Boentar bestaat nog aan de rivier Soengie Lemouw en was vroeger het verblijf van de vorsten van het landschap Soengie Lemouw. Onder de Engelsche regeering breidde hunne macht zich zeer uit; later vestigden zij zich ter hoofdplaats Benkoelen; de laatste regent van Soengie Lemouw, Pangeran Mohammed Sjah, werd in 1861 gepensioneerd.

Het behoeft geen verwondering te baren, indien in het verhaal Daing Mabella en zijn opvolgers zich bondgenooten der Engelsche Compagnie noemen. Ten tijde dat de Europeanen blijde waren indien zij een stuk grond tot het bouwen eener loge of factorij konden machtig worden, was men zeker niet zeer karig met den titel van bondgenoot. Deze waren daarbij noodig tegen de eigenlijke Benkoeleesche bevolking uit de binnenlanden.

Immers in 1715 werden de Engelschen van Benkoelen verdreven en was Pangeran Mangkoe radja van Soengie Lemouw een der voornaamste vijandelijke aanvoerders, die, trouwens, later de herstelling hunner macht voorstond, onder beding van groote voordeelen en prerogatieven.

De kompagnie Boegineezen is nog in de binnenlanden van Benkoelen berucht. Ze was het groote middel waarmede de Engelsche regeering het pepermonopolie staande en de bevolking in bedwang hield. De Engelsche troepen werden meer ter bewaking der hoofdplaats aangewend. Tot en met Daing Maroepa, bestond het korps uitsluitend uit Boegineezen, later werden ook Maleiers aangeworven en kwam het meer rechtstreeks onder de Engelsche regeering; echter had het hoofd der familie van Daing Mabella steeds rang en titel van kapitein en werden de overige officiers-posten door leden zijner familie bekleed.

Het korps werd in 1842 bij de Nederlandsch-Indische troepen, in garnizoen te Benkoelen, grootendeels ingedeeld.

De schrijver van het verhaal, te Benkoelen vermaard als een grondig kenner der Maleische taal- en letterkunde, overleed den 7 augustus 1832, als hoofd der vreemdelingen. Zijn afstammelingen zijn sedert meer en meer in vergetelheid geraakt; hunne politieke beteekenis heeft geheel opgehouden, sedert de onder de Nederlandsch-Indische regeering plaats gehad hebbende pacificatie der binnenlanden en uitbreiding van gezag uitgeoefend meer rechtstreeksch door Europeesche ambtenaren.

Eenige afstammelingen van Daing Mabella dienen de Nederlandsch-Indische regeering te Benkoelen in ondergeschikte betrekkingen. De invloed en rijkdommen van den grondlegger hunner grootheid zijn verdwenen door uitspattingen en slecht beheer.

Juli 1874. W.

Bijdrage tot de kennis der geschiedenis van de Lampongs. [1])

Het Lampongsche volk is slechts weinig bekend en dat weinige biedt geenzins die spannende wisselingen van tegenspoed en welvaart aan, welke leven bijzetten aan de lotgevallen van andere natiën. De geschiedenis der Lampongers verliest zich in den nacht der vooreeuwen; noch geschriften, noch overleveringen hebben de herinnering aan hunne voorouders levendig gehouden en zijn de gebeurtenissen voor de overheersching door de Bantamsche vorsten hen ten eenenmale onbekend. De schokken en beroeringen, welke de omliggende landen hebben getroffen, zijn aan de Lampongs vreemd gebleven. De vestiging en val der oude rijken op Java en het ontstaan van Mohammedaansche Staten, de opkomst en ondergang van het rijk van Menangkabau in Midden Sumatra, dat van Palembang en verschillende andere staten, de vestiging der Engelsche Compagnie te Benkoelen in het jaar 1685 hebben een zichtbaren invloed op die gewesten

[1]) Deze bijdrage, die in een eenvoudigen, onopgesmukten vorm, vele tot dusverre onbekende bijzonderheden vermeld omtrent den staatkundigen toestand der Lampongs en de pogingen tot 1853 aangewend om die streken onder Nederlandsch gezag te pacificeeren, is afkomstig van den kapitein civiele en militaire gezaghebber der Lampongsche districten J. E. H. Köhler, die later, als generaal-majoor kommandant der eerste Atjehsche expeditie, den heldendood stierf in Noord-Sumatra. Ook om die reden verdient zij allezins het licht der publiciteit te zien.

De Redactie.

uitgeoefend en den toestand er van belangrijk gewijzigd. Geen zweem van dien invloed in de Lampongs. Ter nauwernood eenige sporen van vooruitgang en beschaving. Door beter beheerde landen omringd, zijn zij steeds het toevluchtsoord geweest van ontevreden gelukzoekers, die hun heil in bandeloosheid zochten, het nationaal gevoel bij het volk uitdoofden en den bijzonderen karaktertrek bij den Lamponger ontwikkelden van ondergeschiktheid aan vreemdelingen, waardoor de geringste omzwerver spoedig een gevaarlijk zedelijk overwicht over hem kan verwerven.

De Lampongers zijn van het Maleische ras en voor zoo verre men, bij gemis van stellige bewijzen, vooronderstellen mag, zijn zij afkomstig uit het landschap Ranau of Ranow, een landschap dat tot Palembang behoort en vroeger negentien kampongs telde. Althans zoo luidt de mondelinge overlevering. Volgens deze staan zij met de bewoners der Palembangsche bovenlanden in nauw verband. Eerst zich in het binnenland langs de oevers der rivieren gevestigd hebbende, zijn zij waarschijnlijk, naar mate de bevolking toenam, door anderen verdrongen of doordien zij wisselvallige velden bebouwden en andere gronden opzochten, langzamerhand tot aan de stranden doorgedrongen, waar zij zich vermengd hebben met Boegineezen, Linganeezen, Wester-Javanen en andere Oosterlingen.

Welke godsdienst zij vroeger beleden is moeielijk te bepalen; vermoedelijk waren zij heidenen en braminen, tot later, bij de onderwerping aan Bantam's sultan, het Mohammedaansche geloof bij hun bekend is geworden.

Sedert onheugelijke tijden is de bevolking verdeeld in geslachten of k a b o e a i j a n ' s, welke vroeger onophoudelijk met elkander, soms over onbeduidende kleinigheden, in oorlog waren. Elke stam wordt geregeerd door een hoofd, doch de ijver en heerschzucht heeft daarin veel afwijkingen gemaakt. Stammen zijn later verdeeld en eenige vereenigd onder opgeworpen hoofden, die een groot gedeelte der bevolking door list of geweld aan zich wisten te verbinden, waardoor het land in landschappen of marga's is verdeeld geraakt. De stammen zijn dan ook tegenwoordig zoo over het geheele land verspreid dat men kampongs aantreft, die beweren tot drie of meer verschillende kaboeaijan's of stammen te behooren.

De hoofden dezer marga's of landschappen voeren den titel

van dalam paksie [1]), pangeran en raden. Den titel van paksie treft men echter alleen in het district Samangka aan.

Het blijkt niet dat de marga's of landschappen een zedelijk geheel vormden en aan een hoofd gehoorzaamden of door hem bestuurd werden. Wel vindt men pangeran Baloe als opperhoofd van Toelang-Bawang vermeld, tijdens Hassan Oedin, Bantam's eersten vorst, naar de Lampongs overstak en pangeran Baloe deze op zijn tocht naar de Mohammedaansche staten op Sumatra vergezelde; doch of het hoofd over geheel de provincie Toelang-Bawang gezag voerde of slechts dien titel had aangenomen en of men in iedere provincie zoodanigen gezagvoerder had, is, bij gebrek aan overleveringen, moeielijk te bepalen.

Het grootste gedeelte der marga's of landschappen maakten een afzonderlijke heerschappij uit, waarvan het hoofdzakelijke karakter zich grondde op instellingen door gewoonten of adat gevestigd, waarbij de familie- of soekoehoofden door kracht van stem meerderheid hadden.

Al deze landschappen of marga's kan men als geheel onafhankelijk beschouwen totdat Hassan Oedien, Bantam's eersten vorst, heer van de Lampongs werd. Hoe die heerschappij door dien vorst is verkregen behoort tot de duisterheden der Lampongsche geschiedenis; doch zal vermoedelijk een gevolg van de invoering van den Islam zijn geweest.

Van dat oogenblik konden de verschillende marga's zich niet meer als geheel onafhankelijk beschouwen en werden zij verplicht een hoogere macht boven de hunne te erkennen.

Het gezag van den Sultan werd door vier gedelegeerden, onder de benaming van djindjam, in de verschillende provinciën gehandhaafd en had de Lamponger geen andere verplichtingen te vervullen dan de levering van alle door hem aangeplante peper, waarvoor een vastgestelden prijs werd betaald. De verzameling van en het toezicht over de peperproductie blijkt de voornaamste bezigheid dezer djindjam's te zijn geweest en hunne inmenging met het inwendige bestuur der Lampongers zich niet verder te hebben uitgestrekt dan tot hunne onmiddellijke nabijheid.

De heerschappij van den Sultan vond echter een grooten steun

---

[1]) Paksie is eigenlijk geen titel, maar de benaming voor marga (district), dus margahoofd.

in het geven van titels, waardoor de trotschheid van den Lamponger gestreeld werd, en hij, die een titel van den Sultan had ontvangen en door hem als hoofd was aangesteld, was zeer ijverig om met alle krachten zijn gezag te handhaven. Dat die titels niet altijd verkregen werden door verdiensten; maar veelal door kuiperijen en geld, is buiten kijf. Van daar dan ook de onophoudelijke naijver tusschen de hoofden, welke thans nog blijkbaar is en nog veelzins aanleiding tot oneenigheden geeft.

Onze eerste betrekking met de Lampongsche districten klimt op tot de Oost-Indische Compagnie. De oorlogen waarin de Compagnie zich in den aanvang harer vestiging op Java tegen de vorsten van Bantam zag gewikkeld, gaven aanleiding tot het ontstaan van betrekkingen en verplichtingen, welke bij den vrede werden geregeld.

Daar het pogen van dat handelslichaam steeds was om, door het vestigen van agentschappen of factorijen, zijn handelsbetrekkingen uit te breiden zonder veroveringen te beoogen, werden bij de verbonden van koophandel en vrede, meestal uitsluitend bijzondere voorrechten bedongen betreffende producten van het land en de nijverheid der inboorlingen.

De handel te Bantam bestond voornamelijk in rijst, hout, vogelnestjes en peper, welk laatst artikel uit de Lampongsche districten werd gehaald. Vermoedelijk gaf dit aanleiding tot het sluiten van handels-contracten, waarbij de productie van peper uit de Lampongsche districten aan de Compagnie werd afgestaan. Ten einde de levering te beschermen en ontduiking van leverantie te voorkomen werden agenten of dienaren der Compagnie te Menggala, Boemietgong en Samangka gevestigd om van de opbrengst aanteekening te houden. Wanneer dit echter plaats had is niet te bepalen, doch vermoedelijk eerst sedert 1752. Tot beveiliging van personen en goederen en vermeerdering van aanzien werden er kleine versterkingen gebouwd. Zoodanige versterkingen hebben bestaan te Menggala en te Bornai in Samangka, het eerste genoemd fort Valkenburg en het laatste de jonge Petrus Albertus. Het oprichten van versterkingen dagteekent vermoedelijk echter eerst sedert 1752, toen de Lampongsche districten door den vorst van Bantam aan de Compagnie in leen werden afgestaan, welk leenschap trouwens beperkt schijnt geweest te zijn tot de producten van het land, terwijl de bevolking, onder de djindjam's, waarschijnlijk moet dit dje-

nang's of afgevaardigden zijn, van den sultan van Bantam, in het bezit werd gelaten van hare politieke en huishoudelijke instellingen.

Dat de Oost-Indische Compagnie, ook vóór 1752, hier agenten heeft gehad, valt niet te betwijfelen. In 1737 werd Reinier de Klerk, opperhoofd der Oost-Indische Compagnie, naar de Lampongs gezonden om een geschil tusschen de vorsten van Bantam en Palembang te beslechten, die met hunne vloten op de rivier Toelang Bawang vijandig tegen elkander overlagen. Doch de opperhoofden bleven niet permanent in de Lampongs, waardoor dat land geacht werd dan eens tot de Oost-Indische Compagnie, dan weder tot den Sultan te behooren.

Toen, ten gevolge der Europeesche oorlogen in het laatst der vorige eeuw, de handel gestremd was en talrijke zeeschuimers, door medehulp der Engelschen te Benkoelen, de Lampongs afvallig maakten, was dit gewest bijna geheel aan zich zelf overgelaten. Het werd een prooi van allerlei vreemde gelukzoekers en zelfs, omstreeks 1801, door een zeerover, Datoe Agoes, met zijn aanhang vermeesterd. De invloed dier zeeroovers schijnt zich echter in den beginne meer te hebben bepaald tot de stranden. De Lampongsche hoofden vervoegden zich nog altijd bij den Sultan tot het verkrijgen van titels en het vestigen van grondbezit, zooals blijkt uit een piagem in 1799 door den sultan van Bantam afgegeven. Uit de piagem zou men tevens kunnen opmaken, dat, hoewel het rijk van Bantam alleen bij contracten van levering in betrekking stond tot de regeering, het Compagnie's-bestuur echter eenigen invloed op het benoemen van hoofden in de Lampongs uitoefende. Immers bij de op koper gegrifte piagem is tevens een Hollandsche vertaling gevoegd, geteekend door den translateur Vleeshouwer [1]).

Na den val van het rijk van Bantam in 1808, werden de Lampongs onder het onmiddellijk gezag van het gouvernement gesteld en werd in het Toelangbawangsche een versterking opgericht; doch waar en met welk doel is moeielijk te bepalen. Wanneer die versterking bestemd is geweest, zooals ondersteld wordt, tot bescherming tegen de invallen van de zijde van Palembang, dan mag men aannemen dat zij heeft gelegen bij Goe-

[1]) Deze piagem en vertaling zijn nog in het bezit van de nakomelingen van den Pangeran Djaija Singa te Oedjong Goenoeng.

noeng Trang of Paggar Dewa, omdat de kampongs langs de rivier Oempee toen tot Palembang behoorden en het landschap uitmaakten van Komering Darat. Ook werd, volgens de overlevering, Raden Intan door den gouverneur-generaal Daendels benoemd tot prins-regent van de Lampongs met den titel van kolonel.

Deze Raden Intan hield verblijf te Negara ratoe, in de marga van dien naam, waarvan hij hoofd was of zich als zoodanig had opgeworpen, voerde willekeurig gezag in het benedendeel van het district Sekampong en was door de banden van bloedverwantschap met Linganeesche zeeroovers verbonden. Het schijnt dat de benoeming van Raden Intan alleen geschiedde omdat men vermeende dat hij veel invloed had en te Bantam bij het bestuur als een machtig hoofd bekend stond, of althans als iemand die schrik verspreidde door zijn dwingelandij. Men zocht hem te streelen door hem een wijdschen titel te geven; doch zijn gezag heeft zich nimmer over de geheele Lampongs uitgestrekt, maar bepaalde zich tot de landstreek van af Tandjoeng Toea of den Varkenshoek tot bij de uitwatering van de rivier Sekampong. De weinige middelen, waarover de opperlandvoogd destijds kon beschikken, lieten dan ook niet toe om een meer geregeld bestuur in de Lampongs in te voeren en bleef dit gewest ondergeschikt aan Bantam.

Gedurende het Engelsche tusschenbestuur richtte de luitenant gouverneur-generaal Raffles aan de hoofden der Lampongs een geschrift of proclamatie, gedagteekend van Buitenzorg in het land van Batavia, den 26 februari 1812, waarbij hij hun te kennen gaf de verandering welke in het bestuur op Java had plaats gegrepen[1]) en hun uitnoodigde om het Engelsche bestuur te vertegenwoordigen, terwijl ook, volgens sommigen, een Engelsche post in de Keizersbaai, district Samangka, werd geplaatst.

Raden Intan zond zijn akte van aanstelling als prins-regent van de Lampongs door tusschenkomst van den kapitein Owen aan den Engelschen resident majoor Jule te Bantam. Het blijkt echter niet dat dit eenig gevolg had en schijnt hij niet als zoodanig te zijn erkend. Ook het hoofd van de kampong Kasoegian, die tevens shabandar was van de haven te Kalianda, wendde

---

[1]) Het origineel hiervan is nog in het bezit van den Pangeran Singabranta, hoofd van de marga Radja Bassa.

zich tot den Engelschen kapitein Owen om zijn onderwerping aan te bieden en verkreeg van hem een briefje van aanbeveling aan den majoor Jule te Bantam.

De talrijke zeeroovers, welke de Lampongsche kusten onveilig maakten en tot ver binnenlands strooptochten deden, hadden den zoo belangrijken peperhandel een gevoeligen slag toegebracht, en de Lamponger, die hoewel hij vrije beschikking over zijn peper had, stelde daarop weinig prijs. De weinige belangstelling in deze districten deden hem die kultuur dan ook zeer verwaarloozen, zoodat de Engelschen geen voordeel van de Lampongs trokken.

De bekendheid van de vroegere ruime peperproductie van de Lampongs deden de Engelschen het oog meer daarop vestigen en werd aan den kapitein Hansen, die intusschen den kapitein Owen had vervangen, een onderzoek daaromtrent opgedragen, waarvan aan de Lampongsche hoofden te Kalianda door den majoor Jule werd kennis gegeven en tevens werd gezegd, dat het plan was om de Lampongs even zoo gelukkig te maken als de andere landen onder het Engelsche bestuur. Of dat onderzoek van Hansen eenige uitwerking heeft gehad blijkt niet. Waarschijnlijk is het, dat de opvolgende gebeurtenissen in Europa daartoe ook den tijd niet hebben gelaten.

Na het herstel van ons bestuur ten gevolge van de Londensche conventie van 13 augustus 1814, werd in 1817 een ambtenaar over de Lampongs gesteld, ondergeschikt aan den resident van Bantam, die zich te Telok Betong vestigde. Aan het strand werd een kleine versterking opgeworpen voor de militaire bezetting tot handhaving van ons gezag.

De Lampongers, welke een reeks van jaren aan de willekeur van zeerovers en gelukzoekers waren ten prooi geweest, leverden nu een aaneenschakeling van klachten in. Eenige hoofden hadden zich een willekeurige macht aangematigd en zich afpersingen en knevelarijen veroorloofd, waarover men zich bij den ambtenaar te Telok Betong beklaagde. Het hoofd, dat voornamelijk reden tot ontevredenheid gaf, was Raden Intan, die, trotsch op zijn door het gouvernement niet erkenden rang van prinsregent van de Lampongs, zich allerlei afpersingen veroorloofde. Dit had ten gevolge dat, reeds in de maand juni 1817, de heer Kruseman, assistent-resident voor de Lampongs, naar Kalianda werd gezonden om de zaken op te nemen en Raden Intan tot

betere gevoelens te brengen. Dit hoofd verontschuldigde zich bij dien ambtenaar en verklaarde, dat hij nimmer van denkbeeld was geweest om zich tegen de begeerte van het Nederlandsch gouvernement te verzetten; doch dat hij wenschte op nieuw als prins-regent van de Lampongs te worden benoemd, wanneer hij verantwoordelijk wilde zijn voor de rust en vrede in het land. Raden Intan werd te vreden gesteld en door den assistent-resident Kruseman in overweging gegeven om aan hem een nieuwe akte van aanstelling als regent uit te reiken, terwijl de scriba D. J. van den Dungen Gronovius te Loeroeng Tenga geplaatst werd om op de handelingen van Raden Intan een wakend oog te houden.

Intusschen had de assistent-resident Kruseman te Telok Betong bericht ontvangen dat zekere Radja Mangoenang met zijn Boegineezen van plan was om een aanval te doen op het etablissement te Telok Betong, en dat Minak Oekong Boemie, eerste ambtenaar van Raden Intan, zich eenige dagen ophield te Katibong aan de rivier Soelai tusschen Telok Betong en Kalianda, om namens Raden Intan geld te vragen van de pengawa's, waaruit het gevolg werd getrokken dat zulks geschiedde om Radja Mangoenang daarmede te ondersteunen, terwijl Raden Intan voortging met zich te wapenen en te versterken en afpersingen te doen in de kampongs langs de Sekampongrivier. Een en ander noopten den heer Kruseman om den heer Gronovius daaromtrent een onderzoek op te dragen, en schreef hij aan dien ambtenaar voor om Raden Intan ten ernstigste aan te manen, om zich voor alsnog geen meerder gezag aan te matigen dan hij bezat, het arbeiden aan nieuwe of oude versterkingen te staken en stil de beslissing van het gouvernement van Nederlandsch-Indië af te wachten.

Om meester van de Boegineezen te worden, waarmede Radja Mengoenang schrik verspreidde, stelde de heer Kruseman aan Gronovius voor om te trachten eenige als oppassers in dienst te krijgen.

Terwijl in het district Telok Betong en Sekampong vele ongeregeldheden plaats grepen, werd ook het district Toelang Bawang door de zeerovers geteisterd, en het district Samangka afgeloopen door allerlei slecht gespuis, dat zich in de nabijheid van het Benkoelen's grondgebied schuil hield.

De heer Kruseman riep voor het laatstgenoemde district de medewerking in van den Engelschen contractant voor Kroë, Sa-

muel Garling, om de kwaadwilligen van de grenzen te verdrijven of in zijn gebied op te vatten; doch deze was volgens zijn verklaring buiten machte om daaromtrent iets te doen en bleef Samangka het tooneel van roof en moord.

Zóó verliep het jaar 1817, zonder dat het de hier geplaatste ambtenaren mocht gelukken eenigen regel te stellen. De Lampongs bleven overgeleverd aan willekeur en regeeringloosheid. De ambtenaar stond alleen tegenover en rechtstreeks in aanraking met de kampongshoofden, zonder eenige tusschenschakel. Hij kon onmogelijk alle klachten en grieven aanhooren en beeindigen. Het gevolg was dat ieder, evenals voorheen, zijn eigen recht zocht. Ook in het verzoek van Raden Intan had men, om overwegende redenen, niet kunnen treden en volhardde dat hoofd in zijn misdadig gedrag.

De vroeger zoo ruime peperhandel, waarvan de Oost-Indische Compagnie zulke schoone vruchten had geplukt, was zeer in verval. Wel werd er in den beginne door den ambtenaar te Telok Betong nog peper opgekocht; doch ook dit liet men spoedig varen omdat het weinig voordeel opleverde en de levering schoorvoetende plaats had.

In de maand mei 1818 werd de assistent-resident Dubois naar Samangka gezonden om het bestuur van dat gewest op zich te nemen, terwijl inmiddels het gezag te Telok Betong was opgedragen aan den heer Lelièvre. Eerstgenoemde ambtenaar werd in Samangka reeds spoedig vervangen door den assistent-resident Krijgsman, en vertrok over Telok Betong naar het district Toelang Bawang om de rust aldaar te herstellen en de goedwillige bevolking vertrouwen in te boezemen, waartoe reeds vroeger een detachement van 12 man, onder bevel van den sergeant Sacharias, was gezonden, dat in de kampong Kotta Boemie post had gevat. Ook in het district Samangka was een kleine militaire post van een sergeant en 12 man tot bescherming van het bestuur; doch daar de verbinding met Telok Betong zeer moeielijk was, van welke plaats gelden en vivres en des-noods ook ondersteuning moest worden ontvangen, zoo beteekende die macht zeer weinig. Later werd die bezetting zelfs, in plaats van versterkt, geheel ingetrokken.

Gedurende het verblijf van den heer Krijgsman in Samangka vestigden de Engelschen uit Benkoelen een post te Kalombaijong, waarover betoog door den gezaghebber van Telok Betong werd ingediend, en zij die post weder verlieten.

De handelingen van den heer Krijgsman in Samangka gaven alras aanleiding tot klachten van de zijde der bevolking, zoodat die ambtenaar reeds in den aanvang van het jaar 1820 uit zijn betrekking werd ontslagen. Van af dat tijdstip bleef dat landschap slechts bezet met het klein detachement militairen en een inlandschen ambtenaar men den titel van Patie, en het bestuur opgedragen aan den gezaghebber te Telok Betong.

In het district Toelang Bawang, waar de assistent-resident Dubois zich bevond, werd reeds in 1818 een post gevestigd te Mengala en later, tengevolge der verwikkelingen met den sultan van Palembang en de daarop gevolgde expeditie, verplaatst naar Boemietgong, om van daaruit in de Kommering te ageeren, waartoe een detachement van 150 man naar derwaarts werd gezonden. Ook de wegen tusschen Telok Betong en Boemietgong werden in beteren staat gebracht en bestond er zelfs last om stations met paarden op te richten om de correspondentie tusschen Palembang en Java door de Lampongs te doen plaats hebben. De mislukte expeditie tegen Palembang in 1819 bracht daarin zekere wijzigingen; althans zijn er, voor zooverre bekend, nimmer poststations met paarden opgericht.

Geen bescheiden bezittende omtrent de verrichting van de troepen uit de Lampongs in de Kommering, zoo wordt hier alleen aangehaald, dat de schout-bij-nacht Wolterbeek, kommandant der expeditie tegen Palembang, na het mislukken dier operatie, aan den assistent-resident Dubois kennis gaf, dat daar het wellicht van langen duur konde zijn eer men tot een tweeden aanval overging, hij maatregelen moest beramen omtrent hetgeen in de Lampongs zou te doen staan, en kwam het den schout-bij-nacht voor, dat men op het oogenblik meer bedacht moest zijn op het behouden en verzekeren dan op het uitbreiden der bezitting van de Lampongs.

De eigenaardige ligging en gesteldheid van het district Samangka, de moeielijke verbinding met Telok Betong, van waaruit dat district, zooals wij gezien hebben, nu hoofdzakelijk moest worden bestuurd, zoomede de verkeerde handelingen van het inlandsch gouvernementshoofd den Patie, brachten de zaken aldaar spoedig in een ergerlijken toestand. Het bedreigen van handelaren, hanenvechterijen, willekeur van ieder, die slechts eenig gezag had, waren aan de orde van den dag.

Het eerste verzet dat tegen gouvernementsdienaren gepleegd

werd, was, hoe gering ook in aanvang, gewichtig in de gevolgen. De Patie had namelijk een inlander doen arresteeren, welke in de kampong Tratas te huis behoorde, en liet die onder geleide van twee militairen naar Telok Betong brengen. Daar deze genoemde kampong moesten doortrekken, werd hun aldaar den doortocht geweigerd en waren zij genoodzaakt naar Bornai terug te keeren. Dit voorval gaf aanleiding tot vele verwikkelingen, zoodat de gezagvoerder van Telok Betong in september 1824 persoonlijk naar Samangka ging om de zaken te regelen.

Het hoofd Batin Mangoenang, die den doortocht door zijn kampong had geweigerd, benevens de paksie van Bineawang, Dalem permata Djagad, werden door den gezaghebber op Bornai ontbonden. De laatste voldeed aan dien last, doch gaf tevens te kennen dat Batin Mangoenang weigerde om voor den gezaghebber te verschijnen, dat hij zich uit zijn kampong had verwijderd en naar de kampong Tjoendoeng was gegaan. Nogmaals werd nu aan het weêrbarstige hoofd een aanmaning gezonden; doch toen hij bleef weigeren, werden er eenige hoofden met gewapende Boegineezen gezonden om hem op te vatten. Ook dit had geen gevolg, daar hij reeds 300 gewapende inlanders had verzameld om geweld met geweld te keeren.

Van den uitslag werd bericht gezonden aan den resident van Bantam en de gesamenlijke Lampongs en gevraagd hoedanig die zaak in het belang van het gouvernement te moeten behandelen, daar de in Samangka posthoudende militairen, op dat oogenblik een korporaal en 12 ziekelijke manschappen, niet toereikende waren om eenige operatie te kunnen doen. Door den resident van Bantam werd de paksie van Bineawang, Dalem permata Djagad, naar Bantam opgeroepen, die aan de oproeping voldeed, doch gedurende zijn verblijf aldaar in de maand december 1824 overleed.

Zijn broeder Jaeng Ratoe verzocht aan den resident om het overleden hoofd in waardigheid te mogen opvolgen en werd hieromtrent advies en consideratie gevraagd van den gezaghebber te Telok Betong.

Tijdens dit in Samangka voorviel had Raden Intan in Negara ratoe niet opgehouden om geweld op zijn onderdanen te plegen en in omliggende streken ongeoorloofde afpersingen te doen. In juli 1825 kwamen de Pangeran Waij Orang, van de kampong van dien naam, Radja Goudie en Kiearia Pahan, van de kampong

Betong, benevens Kiaria Soera Mauwa, van de kampong Tjangoeng, op Telok Betong bij den gezaghebber om zich te beklagen over onderdrukkingen en geweld door Raden Intan jegens hunne personen en onderhoorigen. Die hoofden beklaagden zich dat Raden Intan hun lasten had opgelegd waaraan zij vermeenden niet te moeten voldoen, bestaande in het leveren van tien bossen padie van ieder huisgezin, en vorderde hij uit iedere kampong twee huisgezinnen om een door hem pas aangelegde versterking te bevolken.

De gezaghebber van Telok Betong gaf Raden Intan zoowel als eenige andere hoofden, die hem waren toegedaan, daarover terechtwijzingen; doch zijn brieven bleven onbeantwoord, en had dit alleen tot uitwerking dat het eenigen tijd rustig bleef.

De rust was echter van korten duur. Spoedig herhaalde Raden Intan zijn eischen en waren de hierboven genoemde hoofden verplicht een wijkplaats te zoeken bij den Pangeran Warta Mangala van Radja Bassa, die hen ondersteunde.

Al deze voorvallen deden den gezaghebber besluiten een dringend voorstel aan den resident van Bantam te doen, en de noodzakelijkheid betoogen om Raden Intan uit de Lampongs te verwijderen en een kleine bezetting met een ambtenaar te Assahan aan de Sekampongrivier te plaatsen.

De oorlog op Java was echter uitgebarsten, waarvoor alle ondergeschikte belangen moesten zwijgen. De resident van Bantam schreef dan ook den civielen gezaghebber te Telok Betong om de zaken in het Sekampongsche voor alsnog te laten zooals zij waren.

De civiele gezaghebber had in dien tusschentijd hulp gevraagd aan den assistent-resident Dubois, die zich in het district Toelang Bawang bevond, om Raden Intan op te ligten. Hij verkreeg een detachement van 35 manschappen onder bevel van den luitenant Misonius. Deze officier had in last om met alle beschikbare manschappen den 29sten november 1825 op marsch te gaan naar Tiganenang aan de Sekampong-rivier, ten einde daar van den civielen ambtenaar te Telok Betong nadere bevelen af te wachten.

Den 6den december kreeg genoemde officier aanschrijving van den heer Lelièvre, gezaghebber te Telok Betong, om door te marcheeren naar Telok Betong, alwaar hij met zijn detachement, bestaande uit 1 sergeant, 1 korporaal en 33 fuseliers, benevens 7 oppassers, den 7den december aankwam.

Den 9den december embarkeerde die officier zich met zijn de-

tachement gesamenlijk met den heer Lelièvre in een prauw pantjalang en een maijang om van Telok Betong naar Loeboek in de Lampongbaai te stevenen, doch daar de wind zeer gunstig was, zeilden zij door naar Kalianda, alwaar zij den 10den 's morgens omstreeks 11 ure aankwamen.

De civiele gezaghebber, de heer Lelièvre, besloot ten spoedigste en wel dadelijk door te marcheeren tot aan de kampong Kasogian in het Sekampongsche, en van daar werd in den morgen van den 11den de tocht voortgezet naar Negara ratoe, welke plaats zij des middags ten 12 ure bereikten.

Een uur vóór dat de gezaghebber met het detachement te Negara ratoe was gekomen, ontving die ambtenaar een brief van Raden Intan, waarin hij te kennen gaf, dat hij vernomen had dat er 700 man van de zijde van den heer Lelièvre in aantocht waren; dat hij het noodige bij hunne komst zoude bereiden, doch daar de tijd daartoe te kort was, verzocht hij de komst van dat volk twee dagen uit te stellen.

Bij aankomst te Negara ratoe werd de gezaghebber met het detachement naar de seset (een soort van pendoppo) geleid, vanwaar door den luitenant Misonius een menigte volk, gewapend met allerhande soorten van geweren, pieken en andere wapenen, voor het huis van Raden Intan werd ontdekt, hetwelk hij aan den heer Lelièvre deed opmerken, terwijl Raden Intan intusschen nog niet was verschenen.

Na eenigen tijd vertoefd te hebben, liet de gezaghebber Raden Intan verzoeken om bij hem te komen. Het hoofd trachtte zich daarvan te verschoonen onder voorwendsel, dat hij ziek en bedlegerig was en zelfs zóó dat hij zich voor eenige dagen geleden naar Palas had moeten laten dragen. Deze uitvlucht werd echter niet aangenomen en kort daarna verscheen Raden Intan met een talrijk gevolg gedragen wordende op een stoel.

Op de seset werd niemand toegelaten dan zijn naaste bloedverwanten; het overige volk werd, op verzoek van den gezaghebber, door Raden Intan teruggezonden.

Nadat de heer Lelièvre Raden Intan over zijn aanhoudend wangedrag had onderhouden, beval hij hem om met hem naar Telok Betong te gaan; doch verzocht genoemd hoofd zeven dagen uitstel. Dit werd van de hand gewezen en de reis op tweemaal vierentwintig uren daarna vastgesteld, waarop Raden Intan naar zijn woning ging.

De bepaalde tijd bijna verstreken zijnde, verzocht Raden Intan nog een dag uitstel, hetwelk werd toegestaan. De luitenant Misonius kon echter niet nalaten aanmerking te maken op het verleenen van dat uitstel; maar werd door den heer Lelièvre gerust gesteld, die beweerde dat er niets te duchten was en alles naar wensch zoude afloopen. De officier bleef echter waakzaam, daar hij vermoedde dat achter het gevraagde uitstel niet veel goeds schuilde.

In den nacht van den 12den op den 13den december vermeende de luitenant Misonius eenige beweging in de kampong te ontdekken, waarop hij den heer Lelièvre opmerkzaam maakte; doch deze zoowel als de uitstaande posten verzekerden hem dat alles rustig was. Niettemin beval hij dat de sergeant en korporaal met de helft van het detachement onder de wapenen zouden blijven. Deze voorzorg was niet nutteloos, daar zij in den vroegen morgen van den 13 december omstreeks $4^1/_2$ ure door een groote menigte gewapende lieden werden aangevallen. Het detachement verdedigde zich zoo goed mogelijk; doch reeds bij den eersten aanval werden de heer Lelièvre en de sergeant gedood. Ook kreeg de luitenant Misonius een geweerschot in de rechterdij, welke het been verbrijzelde. Die officier bleef zich echter met zijn detachement verdedigen tot $7^1/_2$ ure, toen hij tot den terugtocht overging, waartoe hij genoodzaakt was, daar de oproerige bevolking de kampong begon in brand te steken. Voor den aftocht werd de seset door het detachement in brand gestoken, ten einde te beletten dat de bevolking gebruik zou maken van de wapenen der gesneuvelden en gewonden.

De luitenant Misonius, door de niet gewonde soldaten gedragen, zette zijn terugtocht voort naar Kalianda en werd onderweg beschermd door het hoofd der Boegineezen Kèsaeijan, die hem met het volk van Kalianda tot zijn ondersteuning tegemoet was getrokken. Van Kalianda vertrok genoemde officier met zijn detachement naar Telok Betong en van daar naar Bantam, waar hij rapport deed van het gebeurde. Buiten de gesneuvelden, wier aantal niet bekend was, waren de officier, 1 inlandsch korporaal en 5 fuseliers zwaar gewond.

Het bestuur te Telok Betong werd, na het voorgevallene te Negara ratoe, voorloopig opgedragen aan den luitenant Gertener.

De vijandelijkheden waren nu voor goed in het benedendeel van Sekampong uitgebroken en onze zedelijke invloed had

een geduchten slag gekregen. Raden Intan, geen dadelijken tegenstand meer duchtende, heerschte nu naar willekeur en werd daarin door verschillende hoofden bijgestaan. Zijn dood schonk echter voor een korten tijd eenige verademing; doch Kiaij Aria natta Bradja, schoonvader van Raden Imba Kasoema, zoon van den overleden Raden Intan, werd de leidsman van den nog jeugdigen jongeling en strooide de eerste vonken van haat tegen het gouvernement in zijn borst, die spoedig tot een laaie vlam aanwakkerden.

Terwijl dit in de marga Negara ratoe voorviel, bleef het gedeelte van het district Samangka, waar Batin Mangoenang zijn invloed deed gelden, weerbarstig tegen het gouvernement, terwijl ook in de nabijheid van Telok Betong het zaad van oproer wortel schoot.

De tweede luitenant Gertener, kommandant van het detachement en civiele gezaghebber te Telok Betong, had door verkeerde handelingen eenige hoofden van Telok Betong tegen zich ingenomen. Zij weigerden aan zijn bevelen te gehoorzamen en bereidden zich op tegenweer voor. Nauwelijks had Batin Mangoenang dit in Samangka vernomen, of hij trachtte zich met de ontevredenen in de vallei van Telok Betong in aanraking te stellen om een aanslag op het etablissement te ondernemen. Tot dat einde trok hij in de maand januari 1828 met gewapend volk uit de Keizer- of Samangkabaai over het gebergte naar de Lampongbaai en sloeg zich neder bij de kampong Moeton aan de westzijde der baai.

Door het hoofd der Boegineezen te Telok Betong daarvan onderricht, zond de luitenant Gertener in den morgen van den 6 januari een detachement naar Moeton, sterk 1 Europeesch sergeant, 1 inlandsch sergeant en 10 manschappen, waarbij zich nog voegden het hoofd der Boegineezen met een 20tal gewapenden.

Den Europeeschen sergeant werd opgedragen om de zaken te onderzoeken, Batin Mangoenang te ontmoeten en hem de reden te vragen van zijn komst. Het detachement werd echter met geweervuur ontvangen, kreeg een gesneuvelde en twee gebleseerden en, niet sterk genoeg zijnde om het gevecht staande te houden, trok de sergeant met zijn manschappen terug. Die terugtocht moet echter ongeregeld zijn geschied en meer naar een vlucht hebben geleken, daar onder anderen het hoofd der Boegineezen zijn lans en klewang verloor.

De zaken in de Lampongs zuiderdeel waren nu in een ergelijken toestand geraakt. Door de hooge regeering werd daarom, bij resolutie van den 11 januari 1828 n°. 2, den heer Francis in commissie benoemd, voornamelijk met het doel om de uitgebroken oproerige beweging te dempen. Ter beschikking van den heer Francis werden gesteld een oorlogsvaartuig en twee kruisbooten, terwijl bovendien nog eenige gewapende Boegineezen uit Bantam dien ambtenaar vergezelden.

Na de zaken in het district Telok Betong te hebben geschikt en de gemoederen door het vertoon van macht tot bedaren te hebben gebracht, vertrok de heer Francis naar het district Samangka. Daar vond hij de zaken in een veel ergeren toestand dan te Telok Betong. De Patie was aldaar overleden en het gezag toevertrouwd aan een Europeeschen onderofficier, die, onbekend met de Maleische taal, niet in staat was die leiding aan het bestuur te geven, welke op een plaats als Samangka volstrekt noodzakelijk was om de rust te bewaren en tevens een behoorlijk gezag te handhaven. Daarenboven had hij veel misnoegen verwekt door zaken te beslissen buiten overleg met de hoofden en met soldaten een aanzienlijk hoofd op den weg vervolgd, waardoor een aantal hoofden zich aan het gezag hadden onttrokken.

Ook de overledene Patie had redenen tot ontevredenheid gegeven en zich gezag aangematigd, dat hij niet in staat was te handhaven, waardoor zoowel in het bestuur als in de instellingen van het land verwarring was ontstaan.

De misnoegde hoofden werden door den heer Francis tot betere gevoelens gebracht en daar de paksie van Bineawang en Batin Mangoenang van de stam Boeai Binjatta niet aan de oproeping van den heer Francis om naar Bornai te komen hadden voldaan, besloot hij zich naar Bineawang te begeven om den paksie te ontmoeten. Hoewel de tocht derwaarts door verschillende hoofden als gevaarlijk werd beschouwd, werd hij toch ondernomen, en het gevolg daarvan was dat de paksie weder tot gehoorzaamheid terugkeerde. Batin Mangoenang echter bleef weerspannig.

Na ook in het district Samangka de zaken zoo goed mogelijk geregeld, eenige hoofden voorloopig aangesteld en bepaald te hebben dat het detachement militairen, toen nog bestaande uit zes ziekelijke manschappen, onder nadere goedkeuring zou

worden ingetrokken, vertrok de heer Francis naar Bantam. De inrukking van dien post werd, bij besluit van 16 augustus 1828 nº. 17, goedgekeurd, op grond dat „dezelve te zwak was om „tegenweer te bieden of bescherming te verleenen en de afstand „van Telok Betong te groot om van daaruit te worden onder„steund."

Inmiddels werden, bij gouvernementsbesluit van 23 september 1829 nº. 19, de Lampongsche districten tot een afzonderlijke assistent-residentie verklaard en bepaald dat de zetel van het bestuur te Tarabangie zoude worden gevestigd, en vermeende men door die vestiging in het centrum van het land een heilzamen invloed uit te oefenen tot versterking van ons gezag. Het verplaatsen van den zetel des bestuurs werd echter door de opvolgende gebeurtenissen vertraagd.

Hoewel de zaken in het Samangkasche, na de zending van den heer Francis, nu zoo goed mogelijk waren hersteld, bleef dat district in werkelijkheid zonder bestuur. Al spoedig ontving men dan ook van alle kanten klachten van de verregaande ongeregeldheden en willekeur der hoofden van Bineawang en Binjatta, die zich zelfs niet ontzagen om handelsprauwen welke schipbreuk leden te berooven.

Uit een en ander bleek dat het inrukken van onzen post te Samangka geleid had tot het trotseeren van het gouvernementsgezag, dat evenwel op verschillende punten in de Lampongs door vroegere voorvallen zeer ondermijnd was. Ook bevond zich de bevolking van de marga Negara ratoe, sedert het sneuvelen van den gezaghebber Lelièvre in 1825, nog voortdurend in opstand tegen ons bestuur zonder dat de euvelmoed van Raden Imba Kasoema, zoon van den overleden Raden Intan en die zijner bevolking was gestraft. Dit alles gaf den assistent-resident Dubois aanleiding om in een nota de noodzakelijkheid te ontvouwen tot onderwerping der oproerige hoofden in de Lampongs aan het gouvernementsgezag.

Tengevolge hiervan werd, bij resolutie van 10 maart 1832 nº. 22, bepaald, dat in de oostmoeson een militaire expeditie naar de Lampongs zou worden uitgerust waaromtrent de vereischte bevelen door den gouverneur-generaal zouden gegeven worden. Verder werd bij dat besluit bepaald dat de zetel des bestuurs, waarvan de verplaatsing reeds vroeger bepaald was, met de oostmoeson naar Tarabangie zou worden verplaatst; — dat het

personeel in de Lampongs in den vervolge zou worden samengesteld uit:

Een assistent-resident;

Een secretaris;

Een hoofd te Mengala in het district Toelang Bawang;

Een hoofd te Telok Betong in het district van dien naam;

Een hoofd te Seringkibo in het district Sepoetie;

Een hoofd te Boemi Agong alsmede in het district Toelang Bawang;

Een hoofd in het district Samangka;

Een inlandsch schrijver;

Een hoofd-oppasser en 26 politiedienaren;

Dat de militaire bezetting in de Lampongs zou worden gevestigd te Tarabangie en bestaan uit een luitenant en 25 onderofficieren en manschappen; de laatsten alle inlanders, terwijl die manschappen gekozen moesten worden uit de militaire bezetting te Telok Betong en Boemi Agong, welke alsnu kwamen te vervallen.

De expeditie hiervoren bedoeld had in de maand augustus 1831 plaats en bestond uit een detachement sterk 100 man infanterie, onder bevel van den tweeden luitenant Kobold, geëmbarkeerd aan boord van het particuliere barkschip Alexander, de oorlogsbrik Dourga en drie kruisbooten.

Den 8 augustus des morgens debarkeerden te Kalianda:

100 man infanterie,
50 man van de Dourga en kruisbooten en
100 Boegineesche barissan.

te samen 250 man.

Den 10den marcheerde deze gesamenlijke expeditie, onder besturing van kapitein voor memorie Hoffman, waarnemend secretaris in de Lampongs, in een noord-oostelijke richting naar de kampongs Kasoegian en Negara ratoe. De macht ontmoette nergens tegenstand; alle kampongs waren verlaten en de bewoners hadden in stilte door moeielijk gebergte en wildernissen de vlucht genomen. Men bepaalde zich tot het verbranden en gedeeltelijk verwoesten der kampongs, terwijl het den kapitein Hoffman daarenboven nog gelukte eenige hoofden machtig te worden en hun de verdiende straf te doen ondergaan voor den gepleegden aanslag op het detachement onder de orders van den luitenant

Misonius in 1825, waarbij de assistent-resident Lelièvre sneuvelde.

Den 18den augustus embarkeerde de gesamenlijke macht zich en kwam den 19den ten reede van Telok Betong.

De expeditie naar Samangka kon niet voor den 26 augustus embarkeeren, uithoofde er verscheidene lichte zieken waren wier beterschap gewacht werd en het transportschip Alexander moest gezuiverd worden. Ook kreeg de assistent-resident Dubois inmiddels ongunstige tijdingen uit het district Sekampong, waar zich het gerucht verspreidde dat Radin Mangoenang, een aanhanger van Radin Imba Kasoema, met de bevolking vandaar het etablissement te Telok Betong wilde aanvallen.

Daar men nu niet verzekerd was omtrent de veiligheid van den post te Telok Betong, als zijnde de bezetting slechts 25 man sterk, zoo kwam het den assistent-resident raadzaam voor om de brik Dourga gedurende de expeditie naar Samangka ter reede van Telok Betong te stationeeren, zoomede een 40tal Boegineezen van Toelang Bawang, die de expeditie naar Negara ratoe hadden mede gemaakt, te Telok Betong tot versterking van den post aan te houden en die te doen vervangen door 40 anderen van dien landaard van laatstgenoemde plaats.

Den 27 augustus vertrok de expeditie van Telok Betong naar de Keizers- of Samangkabaai, bestaande uit het detachement infanterie onder den tweeden luitenant Kobold, waarvan 15 zieken moesten achterblijven, 100 man Boegineesche hulptroepen en vijf kruisbooten, het geheel onder besturing van den kapitein Hoffman.

Den 2den september kwam men ter reede van Tandjongan; den volgenden dag debarkeerden de troepen en hulptroepen en hield de kapitein Hoffman zich van den 3den tot den 8sten september onledig met het oproepen van verschillende hoofden, waaronder waren de vier paksie's of hoofdbestuurders van het district Samangka, als ook de bandars of sebandars en mindere kamponghoofden met aanschrijving om zich den 5den te Bornai te bevinden.

Aan deze oproeping werd door hun allen voldaan, met uitzondering van den paksie van Bineawang, die verzocht om op den 6den te mogen komen, en Batin Mangoenang.

De expeditie, voornamelijk ten doel hebbende om genoemden paksie en het hoofd Batin Mangoenang van den stam Boeai Binjatta gevangen te nemen, werd dan ook de vergadering der hoofden op den 6den bepaald, als wanneer dit hoofd met een groot gevolg aankwam. Batin Mangoenang verscheen niet.

Om tegen alle voorvallen te zijn beveiligd, was de seset of pendoppo, waar de vergadering plaats vond, door de troepen en hulptroepen omringd.

De kapitein Hoffman plaatste zich tegenover de vergaderde hoofden, bracht hun de verschillende daden welke zij in hunnen euvelmoed tegen het gouvernement hadden gepleegd onder het oog, waarvan de expeditie een gevolg was, en besloot met de kennisgeving dat het gouvernement bevolen had, de personen met name Dalam Sangoen Ratoe, paksie van Bineawang; Mienak Soekoe Ratoe, Mienak Bienawa Kling, Radin Bangsa ratoe van Limouw; en Dalam Poerba Ngasessa, paksie van Waijnipa, te arresteeren en naar Batavia op te zenden.

Nauwelijks was deze toespraak geëindigd of al de aanwezige Lampongers met eenige onder hun zijnde Boegineezen stonden op en sloegen de hand aan hun kris.

Met opgeheven wapen sprong de kapitein Hoffman dadelijk op hun toe en riep gebiedend om te gaan zitten. Hierdoor verrast, gehoorzaamden zij; doch de schoonzoon van den paksie van Waijnipa, een Boeginees, was de eenige die dit bevel niet opvolgde, waarop de kapitein hem zijn wapen op de borst zette en hij, onthutst door de snelheid waarmede dit geschiedde, zijn kris opstak. Van de hierdoor veroorzaakte verbijstering werd gebruik gemaakt, genoemde hoofden gevangen genomen en onder geleide van een detachement aan boord van de bark Alexander gebracht.

Door dit stoutmoedig gedrag van den kapitein Hoffman was een gedeelte van het doel der expeditie bereikt: het voornaamste, de bemachtiging van Batin Mangoenang, bleef echter nog over. Batin Mangoenang, een ondergeschikt hoofd van Dalem Sangoen Ratoe, paksie van Biniawang, onder wiens vleugelen hij al zijn misdrijven pleegde, had zich op wederstand voorbereid.

Den 9den september toog de kapitein Hoffman met 70 man infanterie, 30 matrozen van de kruisbooten, benevens 100 man Boegineesche hulptroepen, naar de hoofdkampong van de paksie, Bineawang Negara ratoe genaamd, om van daaruit tegen de kampong Taratas Tombaij, waar Batin Mangoenang zich versterkt had, op te rukken. Hoewel het reeds laat op den dag was, wilde de kapitein Hoffman nog dadelijk aanvallen en rukte verder door. De weg liep door een bij uitstek wild bosch kronkelend en steil naar boven. Eensklaps stootte men op een versterking

volgens de op Sumatra gebruikelijke wijze ingericht en op een der heuvelruggen van den Keizerspiek of Tankamoes gelegen. Om de zaak spoedig te beslissen, liet de kapitein het geweer vellen en met den stormpas aanvallen. De vijand wachtte echter dezen aanval bedaard af, en loste, toen onze voorste manschappen op omtrent 30 passen van hunne borstwering waren genaderd, een stuk geschut met schroot geladen, waaronder zich kogels van $^1/_2$ en $^3/_4$ pond bevonden. Dit eene schot, vergezeld van eenige geweerschoten, was zoo wel aangebracht dat de kapitein Hoffman, de sergeant van Petegem, de tamboer Visser, twee Europeesche en een inlandsch fuselier, zoomede 4 man der Boegineesche hulptroepen geblesseerd werden, terwijl op hetzelfde oogenblik een Europeesch fuselier, een hoofd der Boegineezen, en een man dier hulptroepen sneuvelden.

Het blesseeren en sneuvelen van zoovelen der onzen tegelijk en vooral het verwonden van den kapitein benam de soldaten en hulptroepen den moed om verder voorwaarts te rukken. De kapitein Hoffman, schoon gekwetst en genoopt zich neder te zetten, moedigde de manschappen tot een tweeden storm aan. Eenigen gehoorzaamden, doch het grootste gedeelte, ontmoedigd en zonder aanvoerders zijnde, en daar ook de avond reeds begon te vallen, besloot de kapitein om op Negara ratoe, hoofdkampong van Bineawang, terug te trekken, hetwelk dan ook met medeneming der gewonden geschiedde.

De tweede luitenant Kobold was, uithoofde van ziekte, op het barkschip Alexander achtergebleven en dus bij het gevecht van dien dag niet tegenwoordig. In den vroegen morgen van den 10den zond de kapitein Hoffman hem bevel om zoo spoedig mogelijk met de nog beschikbare macht en een paar stukken kanon, welke van de kruisbooten moesten worden genomen, naar Negara ratoe te marcheeren. De luitenant Kobold kwam nog dien dag met 50 man, een kanon van 6 pond en een 2ponder te Negara ratoe in Bineawang.

Op den 11 september werd opnieuw opgerukt naar de kampong Taratas Tombaij, gelegen op omstreeks 400 passen van de versterking des vijands, ter plaatse alwaar op den 9den te voren het gevecht had plaats gehad. Uit die kampong kon men door het geboomte heen een gedeelte van 's vijands versterking gewaar worden. Alsnu werden de volgende beschikkingen genomen: de luitenant Kobold stelde de beide stukken in batterij;

100 man Boegineesche hulptroepen bekwamen order om links, en een sterk peloton infanterie, onder den sergeant van Petegem, om rechts zich een weg door het bosch naar de versterking te banen. Terwijl beide troepen afdeelingen door het bosch voorwaarts drongen moest tegelijkertijd het geschut vuur op de versterking openen om de aandacht van den vijand af te leiden.

Zoodra deze beschikkingen waren genomen, rukte de troepen onder bescherming van het kanonvuur voorwaarts, en spoedig daarop ontving de kapitein Hoffman bericht dat beide afdeelingen de versterking waren genaderd, en gaf hij last tot den stormaanval. Middelerwijl het geschutvuur ophield, klom de luitenant Kobold met een peloton den nauwen weg op, waar men op den 9den had gevochten, om de verschansing van de voorzijde aan te tasten.

De vijand de beweging van onze troepen bespeurende en door eenige wel aangebrachte schoten reeds in verwarring gebracht, nam met overhaasting de vlucht, met achterlating van een groot gedeelte kruid, kanon- en geweerkogels, geweren en andere wapenen. Kanonstukken werden in de versterking niet gevonden; men veronderstelde dat de vijand die in de nabij zijnde rivier had geworpen. Behalve een gesneuvelde, die zij onder de borstwering hadden begraven, onderstelde men dat er nog een aanzienlijk getal moet gebleven zijn, vermits de legmatjes die in hunne legerplaats werden gevonden, voor het grootste gedeelte als met bloed doorweekt waren, terwijl men ook vermeende dat het hoofd der muitelingen gesneuveld of zwaar gewond was.

De vijand zette zijn vlucht voort in het wildste gedeelte van het gebergte, waar alle verdere vervolging nutteloos zoude zijn geweest.

Met roem werd genoemd het gedrag van den sergeant van Petegem, die, hoewel een schot door het rechterbeen en een aan de rechterhand, in het gevecht van den 9den hebbende bekomen, niet te bewegen was zich onder geneeskundige behandeling te begeven; maar, bij het bestormen der versterking, zich, door de doelmatige en juiste aanvoering van het hem toevertrouwde peloton en de stipte uitvoering der hem opgedragen bevelen, op een zeer aanbevelende wijze had onderscheiden.

De landstreek van Binjatta, waarvan Batin Mangoenang hoofd

was, werd verwoest en op den 17den september keerde de expeditie naar Telok Betong terug.

Door het vertoon van deze macht vermeende men de marga Negara ratoe en Radin Imba Kasoema, zoomede de landstreek Binjatta in het district Samangka en Batin Mangoenang in onderwerping gebracht, en de bewoners tot gewillige navolgers van gouvernementsbevelen te hebben gemaakt en de overige onruststokers schrik te hebben aangejaagd; doch al spoedig bleek dat die macht niet voldoende was geweest om den moedwil van de weerspannelingen te fnuiken.

De bevolking van de marga Negara ratoe en Dantaran, bijgestaan door een aantal gelukzoekers, begonnen alras een versterking op te werpen bekend onder den naam van Radja Gepee, terwijl Batin Mangoenang met zijn volk in Samangka de door de expeditie verbrande kampongs weder opbouwde, en daardoor bewezen dat hun zedelijke kracht niet was bezweken.

Inmiddels was de zetel van het bestuur te Tarabangie gevestigd in de overtuiging dat de rust zoover in het zuiderdeel hersteld was om dit met zekerheid te kunnen doen; doch reeds in de laatste dagen van januari 1833 kreeg de assistent-resident Dubois bericht van den inlandschen ambtenaar te Telok Betong dat Raden Imba Kasoema en diens aanhang een aanval gedaan hadden op de kampong Waij Orang, in de marga van dien naam, en op Radja Bassa, met het doel om de bevolking van die kampongs aan 's gouvernements gezag te onttrekken, als ook uit wraak omdat zij, hoewel in geringe mate, de hand had geboden aan de plaats gehad hebbende expeditie in het vorige jaar.

Volgens de berichten bij den assistent-resident ontvangen, was de vijand voor Waij Orang weggetrokken en had zich neergeslagen te Boemi Agong, een kampong gelegen tusschen Waij Orang en Kalianda en meest door vreemdelingen bewoond.

De assistent-resident vreesde, dat wanneer aan het oproerige gedrag van Raden Imba Kasoema niet spoedig paal en perk werd gesteld, hij vasten voet in het grootste gedeelte van het district Telok Betong en in Sekampong zoude krijgen, en de verbinding tusschen Tarabangie en Telok Betong zoude afsnijden, welke laatste plaats van het grootste belang was voor de gemeenschap met Java. Dit alles gaf den assistent-resident Dubois aanleiding om aan het gouvernement voor te stellen den kapitein Hoffman, die uit de Lampongs naar Java met verlof was

vertrokken, terug te zenden om den stand der zaken persoonlijk op te nemen en om dienovereenkomstig te handelen.

Raden Imba Kasoema, die, zooals wij gezien hebben, op Boemi Agong was teruggetrokken, met het plan om meerder volk te verzamelen en daarna den aanval te vernieuwen, had zich echter genoodzaakt gezien naar zijn schuilplaats, Radja Gepee te retireeren, daar er verdeeldheid onder zijn benden was gerezen en Waij Orang hulp had gekregen van een Boegineesche prauw, welke te Kalianda was aangekomen.

Hoewel Waij Orang nu voorloopig ontzet was, kon de bevolking zich toch niet zonder hulp staande houden. Zij kon hare sawahvelden niet gerust bebouwen en de omliggende kampongs geheel verwoest zijnde, moest de bevolking, wilde zij niet van honger omkomen, wel genoopt worden aan den vijand toe te geven. Om dit te voorkomen en Waij Orang zooveel mogelijk te ondersteunen, zond de heer Dubois een brief aan den anachoda der Boegineesche prauw te Kalianda met verzoek om, zoo lang deze zich aldaar voor zijn handelszaken ophield, de bevolking van Waij Orang tegen nieuwe aanvallen van Raden Imba Kasoema te ondersteunen.

Als een gevolg van het vroeger vermelde werd, bij kabinetsmissive van 31 maart 1833 n°. 537, den kapitein Hoffman gelast zich van Batavia naar Telok Betong te begeven en ter zijner beschikking gesteld 2 kruisbooten, 1 kanon van 1 pond op bergaffuit en 2 handmortieren van 4 duim, benevens een sergeant en 4 artilleristen tot bediening, om daarmede tegen Raden Imba Kasoema te ageeren, terwijl verder in de Lampongs tot het doen dier expeditie hulptroepen werden verzameld.

Daar die hulptroepen voor het grootste gedeelte in de districten Sepoetie en Toelang Bawang, als het meeste aan ons gehecht, moesten worden verzameld, zoo begaf de kapitein Hoffman zich naar Tarabangie om aldaar, in overeenstemming met den assistent-resident, alles voor de expeditie in orde te brengen.

De hulptroepen werden in den aanvang van de maand augustus verzameld. Kapitein Hoffman ging den 8sten dier maand op marsch van Tarabangie naar Telok Betong. De verzamelde macht bestond uit 14 man infanterie uit het garnizoen te Tarabangie,

5 man artillerie,
559 man hulptroepen;
578 te samen.

Met deze macht scheepte de kapitein Hoffman zich te Telok Betong in en zeilde naar Kalianda, van welke plaats tegen de versterking Radja Bassa werd opgerukt, waarin Raden Imba Kasoema zich met zijn volk had teruggetrokken.

De onderneming tegen Radja Gepee werd niet met geluk bekroond en was de kapitein Hoffman met zijn troepen verplicht terug te trekken.

Door het mislukken van deze expeditie, hetwelk voornamelijk was toe te schrijven aan onbekendheid met het terrein en de vijandelijke versterking, was een tweede onderneming noodzakelijk geworden om onzen invloed en het vertrouwen op het gouvernement te herstellen. Hiertoe werden dan ook onmiddellijk troepen gevraagd en werd van Batavia een versterking gezonden van een detachement sterk 2 officieren en 100 manschappen, onder bevel van den luitenant de Vicq de Cumtich. Ook deze expeditie had geen uitkomst en trok de luitenant de Vicq de Cumtich terug naar Waij Orang, waar hij een versterking opwierp en met zijn detachement post vatte. Daarop vertrok de kapitein Hoffman naar Batavia om persoonlijk rapport te doen omtrent den toestand der oproerige margas Nëgara ratoe en Dantaran en de daar aangelegde versterking.

Door het mislukken van beide expeditiën tegen de versterking Radja Gepee was het moreel van den vijand ten hoogste opgewonden. De aanhang en macht van Raden Imba Kasoema won dagelijks meer veld, en hoewel Waij Orang door het plaatsen van een versterking aldaar, tegen aanvallen van den vijand was beveiligd, bleek echter de landstreek zoo ongezond te zijn dat er in den aanvang van het jaar 1834 een voorstel werd gedaan om de versterking te verplaatsen, ten einde de troepen aan het doodende klimaat te onttrekken, waardoor dus Waij Orang weder in gevaar konde komen.

Op het voorstel der verplaatsing van de versterking bij Waij Orang beschikkende, kwam het den gouverneur-generaal doelmatiger voor, den post aldaar geheel te doen vervallen, door het overmeesteren der benting welke de muitelingen opgeworpen hadden. Tot dat einde kreeg de assistent-resident Dubois last om, indien de voorhanden middelen in de Lampongs niet toereikende waren om de benting te overmeesteren, hij zich alsdan tot den kommandant van het leger had te wenden, die zoodanige maatregelen van voorziening zou nemen als hij zou vermeenen te behooren.

Ten gevolge hiervan begaf de assistent-resident Dubois zich naar Waij Orang om, in overleg met den militairen kommandant aldaar, den eersten luitenant Steinmetz, die inmidddels de Vicq de Cumtich had vervangen, de middelen tot het vermeesteren der versterking te beramen.

De uitslag daarvan was dat de adsistent-resident berichtte, dat het hem voorkwam dat de versterking moest worden ingesloten en van allen toevoer worden afgesneden, van welken maatregel hij verwachtte dat, indien aan die insluiting door het bezigen van geschut van genoegzaam groot kaliber nadruk werd bijgezet, de vijand genoodzaakt zoude zijn zich spoedig over te geven.

Daar noch de adsistent-resident, noch de militaire kommandant op dat oogenblik met het terrein en de grootte der versterking Radja Gepee bekend waren, was het aan eerstgenoemde onmogelijk om de benoodigde macht tot het vermeesteren dier stelling op te geven, doch vermeende de heer Dubois dat 300 militairen, waarbij nog 80 Boegineesche hulptroepen konden gevoegd worden, daartoe voldoende waren, en zulks niettegenstaande een veel sterkere macht reeds tweemaal was terug geslagen. Wel is waar werden nu 300 militairen gevraagd, die men met het dubele getal hulptroepen kon gelijk stellen, doch het plan was een insluiting en dan toch zouden die 300 man spoedig door den vijand en het doodende klimaat verminderen.

Inmiddels werden er te Telok Betong, Seringkibouw en Mengala hulptroepen verzameld om bij de op handen zijnde expeditie te worden gebezigd, en daar Waij Orang zeer door den vijand benauwd werd, vroeg men voorloopig toezending van 100 man troepen en 2 kruisbooten om het garnizoen van Waij Orang te versterken en de verbinding met Kalianda en Telok Betong te kunnen onderhouden.

Volgens de memorie van den Pangeran Sempornadjaija Poetie van Tarabangie, destijds den naam voerende van Passawik Batien, die steeds bij den heer Dubois te Waij Orang is geweest, kwam in de laatste dagen van juni of in het begin van juli 1834 een expeditie van Batavia naar Waij Orang, sterk 400 man, waarmede tegen Radja Gepee werd opgerukt.

Het gevecht wat nu te Radja Gepee plaats had, duurde, volgens die memorie, van des morgens 5 tot 11 ure, waarbij de onzen 61 dooden en gewonden bekwamen, waaronder de eerste luitenants Huismans en Neuenborger, zonder dat men de vijan-

delijke versterking had kunnen bemachtigen, en men genoodzaakt was op Waij Orang terug te trekken.

Na deze nederlaag, kwam de kolonel Elout, vergezeld van den luitenant Bernhardt, te Waij Orang om den staat der zaken op te nemen, en werd er versterking gevraagd. Volgens evengemelde memorie, bestond die versterking uit 800 man infanterie, 4 kanonnen van 12 pond en mortieren van zwaar kaliber.

De vijandelijke versterking Radja Gepee lag op een der lage heuvelruggen der noord-oostelijke helling van de Radja Bassa, besloten tusschen twee rivieren met hooge en steile oevers, op nagenoeg 800 passen zuid-west van de in 1832 verwoeste kampong Negara ratoe en op ruim 1000 passen noord-west der kampong Loeroeng Tenga, naar welke beide kampongs een voetpad liep. De zuid-westelijke zijde der versterking werd gedekt door een rawa of moeras, terwijl de toenadering aan de noord- en zuid-oostelijke zijde door wolfskuilen werd verhinderd, en was overigens de gracht door drie paggers of heggen omringd. De versterking bestond uit een onregelmatig langwerpig vierkant, waarvan de noord-oostelijke zijde eenigzins uitsprong; bovendien bevond zich in iedere zijde nog een uitspringend vierkant of bastion door twee traversen gedekt, waardoor de flanken der gracht en de toegangen werden verdedigd. De uitgangen waren aan de zuid-oostelijke zijde tegenover het voetpad naar de kampong Loeroeng Tenga en aan de noordzijde naar de rivier. Overigens was de borstwering opgeworpen uit klipsteenen en aarde waarop een pagger van bamboe was geplaatst. In het inwendige der versterking waren goten voor regenwater en wachthuizen in de boomen; de huizen waren op overdekte gaten in den grond gebouwd om zich tegen het vuur der onzen te kunnen beschermen. Zoodanig was de toestand der versterking, waarvoor men reeds drie malen het hoofd had gestoten en die verdedigd werd door zeeroovers en allerlei slecht gespuis, welke Raden Imba Kasoema en zijn familie aan zich hadden weten te verbinden.

Nu men het terrein en de versterking kende, waren de middelen welke men thans aanwendde geëvenredigd aan het te bereiken doel. De expeditie, onder aanvoering van den kolonel Elout, bestond uit het 7e bataillon infanterie met artillerie tot bediening van vier kanonnen van 12 pond, twee mortieren van 16 pond, drie handmortieren van 4 duim en 1 houwitzer op

bergaffuit. De zeemacht, welke langs de Lampongsche kusten kruiste, stond onder het bevel van den kapitein ter zee Machielsen.

Zoodra deze troepen te Kalianda waren ontscheept werden zij bij Waij Orang gelegerd, van waar over kampong Negri een weg werd gemaakt tot het vervoeren van het zwaar geschut, en zoodra deze gereed was, rukte men tot in de nabijheid van Radja Gepee op en werd te Lima, op een vlakte tusschen twee rivieren, het bivak betrokken.

Daar het te voorzien was dat men hier eenigen tijd zou moeten legeren, zoo werden er loodsen voor de troepen en de koelies opgeslagen en werd het bivak met wachthuizen omringd. Ook werd er achter een pepertuin een observatorium opgericht, om van daaruit het voorliggende terrein nauwkeuriger te verkennen en de bewegingen van den vijand te kunnen bespieden. Op een afstand van 200 passen van de noordelijke face der vijandelijke versterking, werd een bres- en mortierbatterij opgeworpen met palisadeering afgesloten en loodsen voor de troepen en een kruidmagazijn gebouwd, terwijl het vaandel van het 7e bataillon, op de batterij geplaatst, den moed van den soldaat, bij zoo veel vermoeienissen en gevaar, levendig hield. Het opwerpen dier batterij, dat onder het vijandelijk vuur geschiedde, kostte zeer veel inspanning en verliezen, waarbij wonderen van dapperheid zijn verricht waarvan het jammer is dat zij zoo weinig bekend zijn.

De versterking Radja Gepee werd na een geduchten tegenstand door onze troepen genomen, doch Raden Imba Kasoema had zich weten te redden en was met Kiai Aria nata Bradja en Raden Mangoenang over Maringai naar Linga ontvlucht. Daar het van belang was bedoelde oproerige hoofden in handen te krijgen, wilde men eenigen waarborg hebben voor de rust van de Lampongs, zoo werd de korvet Ajax, onder bevel van den kapitein-luitenant Koops, naar Linga afgevaardigd, ten einde pogingen bij den Sultan in het werk te stellen ter uitlevering van bovengenoemde hoofden. Aan den kommandant van de Ajax werd toegevoegd de eerste luitenant P. C. Steinmetz om als tolk te dienen en inlichtingen te geven. De zending van dat oorlogsvaartuig had de uitlevering ten gevolge en kwamen genoemde hoofden in de eerste dagen van maart 1835 te Batavia. Kiai Aria nata Bradja overleed te Batavia; en Raden Imba en Raden Mangoenang werden naar Timor verwijderd.

Door het bemachtigen van de versterking Radja Gepee wer-

den de marga's Negara ratoe en Dantaran tot rust gebracht. Ook in Samangka schenen de zaken een gunstigen keer te nemen. Batin Mangoenang was in 1833 te Boeai Binjatta overleden en werd opgevolgd door zijn zoon, die den naam aannam van Dalem Mangkoe negara en zich eenigen tijd rustig hield.

Inmiddels was de handel, gedurende de onrustige bewegingen in het zuiderdeel der Lampongs, zeer achteruit gegaan. De vroeger zoo rijke peperproductie in de beneden-districten beteekende bijna niets meer; de kusten werden nog voortdurend door zeeroovers onveilig gemaakt, zoodat geen eerlijk handelaar er zich gaarne waagde. De smokkelhandel daarentegen was toegenomen, en daar de sluikgoederen veelal van Linga en Singapore kwamen, zoo vond ook het grootste gedeelte der producten naar de markt dier plaatsen een uitweg.

J. E. H. KÖHLER.

VARIA.

Uit een schrijven van een bevoegde hand uit Indië, d.d. 15 juni l.l., meenen wij het volgende te moeten overnemen:

„Het schijnt dat men nog al ontstemd is in Nederland over het niet wreken van den tegenspoed door een klein detachement op 16 april te Atjeh geleden. Men gewaagt zelfs van een belangrijk échec en beweert, dat de tijding van het vertrek der hoofdmacht, zonder dat generaal van Swieten revanche had genomen, zelfs bij zijn vrienden een verpletterenden indruk heeft gemaakt.

„Als dit waarlijk het geval is, dan is het weder een bewijs van de voorbarigheid van oordeel over zaken en omstandigheden die men niet kent. Ge weet dat ik ruimschoots in de gelegenheid ben geweest om niet alleen de handelingen van generaal van Swieten te Atjeh, maar zelfs zijn drijfveeren gade te slaan. Ik kan u dus over deze aangelegenheid de beste inlichtingen geven.

„De verliezen op 16 april geleden door de schuld van een hoofdofficier, die op eigen hand lauweren heeft willen plukken, zijn voorzeker te betreuren en hebben niemand meer dan den opperbevelhebber ontstemd. Wanneer toch het bloed onzer officieren en soldaten vergoten wordt, zonder dat het eenig nut heeft, zonder dat daartoe last was gegeven, dan heeft de schuldige voor zijn geweten een groote verantwoordelijkheid te dragen, die op hem alleen behoort te drukken. Maar te willen, dat de opperbevelhebber de verliezen, bij dit onbevolen en geheel doelloos engagement geleden, moest wreken door er het bloed van een honderdtal brave en onschuldige soldaten andermaal aan te wijden is toch wat al te dwaas. Als het in het plan van operatie

of in het belang van den oorlog noodig ware geweest, zou het iets anders zijn. Dan alleen kan repressie voor de eer der wapenen noodig zijn, als ook het staatsbelang, de veiligheid van het leger, kortom de algemeene toestand er door gebaat of gebeterd wordt.

„Wanneer men echter bij alle gevechten die van boven zijn bevolen, schitterende overwinningen heeft behaald en die gevechten vele zijn geweest, is het niet juist te zeggen, dat de eer der wapenen zou zijn gecompromiteerd, omdat een onbeduidende afdeeling van het leger het hoofd heeft gestooten bij den aanval eener versterkte kampong, die niet aangevallen mocht worden, die ons niet hinderde, die slechts een deel is van een groot getal versterkte kampongs, die eindelijk genomen zijnde, dadelijk had moeten verlaten worden, omdat zij buiten den rayon ligt, die wij voor onze vestiging hebben aangenomen. Neen, zulk een luttel oogmerk was het bloed van zooveel braven niet waard.

„Het gebeurde van 16 april is in het telegram geresumeerd juist zooals het heeft plaats gehad. Kolonel Pel zendt een patrouille uit, gelijk dagelijks plaats had, om zich te vergewissen dat binnen den rayon van veiligheid geenerlei werken worden opgericht noch zich vijanden ophouden. De patrouille gaat wat verder dan gewoonlijk en wordt uit een kampong beschoten; maar keert wijsselijk terug. Op het hooren van het nog al goed gevulde geweervuur des vijands, zendt Pel een ondersteuning van 100 man om de patrouille te degageeren. Majoor Romswinkel, in stede van zich aan zijn last te houden, gaat verder en tast de versterkte kampong aan; zijn middelen zijn onvoldoende en hij vraagt versterking. Pel, die niet weet wat er gaande is, geeft die versterking, meenende dat zij noodig is, om den terugtocht te verzekeren. Romswinkel valt andermaal aan en zou de kampong genomen hebben als dapperheid alleen had kunnen doen overwinnen; maar hij heeft met groote overmacht en duchtige verhakking en dergelijke te doen en moet eindelijk met aanzienlijk verlies terug trekken.

„Zijn aanval was een groote fout omdat hij hem niet was opgedragen; ook omdat de kampong een onderdeel uitmaakt van een aantal om de zuid gelegen kampongs, die generaal van Swieten wijsselijk ongemoeid heeft gelaten, omdat we ze niet bezetten kunnen en hij ons niet in een oorlog heeft willen wikkelen, die ons groote verliezen zou hebben gekost zonder een

evenredig nut er van te hebben; vooral ook omdat het ons zoude afgeleid hebben van ons hoofddoel, het versterken en in goed verdedigbaren staat brengen van de vestiging, die bij het invallen van den regentijd aan een goede bezetting zou worden toevertrouwd en den terugkeer der hoofdmacht moest mogelijk maken.

„Toen het ongelukkige gevecht van 16 april had plaats gehad, deed zich natuurlijk de vraag voor wat te doen om de feil te herstellen? De kortzichtigen dachten, dat de opperbevelhebber op de bewuste kampong een aanval met groote overmacht zou doen om het zoogenaamde échec te herstellen; maar dit zoude ons veel bloed gekost hebben en onze militaire positie geen stap verbeterd hebben. Daarom handelde generaal van Swieten anders. Om den moreelen indruk aan beide kanten te neutraliseeren, aan kolonel Pel grootere defensieve en, zoo noodig, offensieve kracht te geven, besloot hij onze rivierstelling van Kota-Radja, naar zee te versterken en Pel 500 man troepen, dat is een bataillon infanterie, meer achter te laten. Dit was een veel beter herstel dan hetgeen de kortzichtigen gedacht hadden, en ik moet zeggen dat zij, toen het besluit van den opperbevelhebber bekend werd, het schenen te beamen en beter te vinden dan een nieuwen noodeloozen aanval, al zijn er weer later tot hun eerste meening teruggekomen.

„Het gebeurde van 16 april was niet ongedaan te maken. Het was geheel buiten last van generaal van Swieten geschied en kan hij er dus niet verantwoordelijk voor gesteld worden. Het te wreken door een tweeden aanval ware geweest een tweede fout op een eerste te stapelen zonder eenig voordeel en met het stellig vooruitzicht het leger weder met een honderdtal dooden en gekwetsten te verminderen.

„Kolonel Pel had order, na het vertrek der hoofdmacht, zich niet met offensieve bewegingen in te laten; maar speciaal te letten op het behouden zijner stelling, en wanneer de vijand zou aanvallen hem de verliezen toe te brengen, die wij zullen te lijden hebben als wij de zijne aanvallen. Zóó is geschied. Men moet daarbij in 't oog houden, dat dit alles is berekend op de wetenschap dat binnen een niet verwijderden tijd de vijand in onderwerping moet komen, dat vele hoofden er reeds toe genegen zijn, maar door de oorlogpartij worden teruggehouden en er slechts op het vertrek der hoofdmacht gewacht werd, om onze defensieve kracht op de

proef te stellen, kon het zijn ons te verdrijven, zoo niet zich aan het onvermijdelijke te onderwerpen. Kolonel Pel heeft, vooral door de 500 man die hem meer zijn gelaten, zijn stelling kunnen versterken en uitbreiden; hij heeft al de aanvallen met groot verlies aan de zijde des vijands en zeer gering aan de onze kunnen afslaan en, naar men hier meent te weten, verwacht ook hij dat de vijand spoedig het hoofd in den schoot zal leggen.

„Trouwens, onverklaarbaar is thans de driftige eisch om met telegraphische snelheid te Atjeh volledig kant en klaar te komen. De geschiedenis van Nederlandsch-Indië leert ons dat anders. Immers, hoewel we onder anderen in 1666 Padang op den Sultan van Atjeh veroverden en in bezit namen, is toch eerst in 1838 het aangrenzende XIII Kotta onder ons gezag gekomen. Moeten wij dan nu wanhopen dat we met Groot-Atjeh in vijf maanden nog niet verder gekomen zijn en dat nog wel met een soort van democratisch georganiseerd volk, waarbij zoovelen stem hebben en daardoor zoo moeielijk tot een unaniem besluit is te brengen?"

Uit de verslagen van den president en van den raad van commissarissen der Javasche Bank, uitgebracht in de algemeene vergadering van stemgerechtigde deelhebbers van 6 juni 1874, blijkt, dat deze belangrijke inrichting ruimschoots aan haar doel blijft beantwoorden met niet gering voordeel voor den handel, het publiek en de aandeelhouders. Reeds is bekend dat dit jaar een dividend wordt uitgekeerd van *f* 47.50 per geheel of *f* 23.75 per half aandeel, zijnde $9^1/_2$ pCt. van het nominaal kapitaal der Bank.

De operatiën der Bank hebben zich in den loop van het boekjaar 1873/74 nog al aanmerkelijk uitgebreid. De middelcijfers der maandelijksche uitzettingen overtreffen die van den vorigen jaarkring: zij waren toen *f* 12,410,000; thans *f* 13,389,000. Het handelspapier heeft daarvan het grootste aandeel gehad, namelijk ruim *f* 600,000 vermeerdering, het vendupapier *f* 451,000, de beleeningen *f* 100,000. De gesamenlijke disconteeringen hebben bedragen te Batavia, Samarang, Soerabaja, Padang, Makas-

ser, Cheribon, Soerakarta en Pasoeroean *f* 43,047,921.57. Minder dan in 1872/73 werd gedisconteerd te Batavia voor *f* 2 millioen; meer te Samarang voor *f* $1^1/_2$ millioen, te Soerabaja voor bijna *f* 3 millioen en te Makasser voor *f* $1^1/_2$ millioen.

Het is niet onbelangrijk hier de verklaring over te nemen, welke de president der Bank, de heer van den Berg, van dit verschijnsel meent te kunnen geven:

„Het is mogelijk dat de handel te Batavia in de laatste jaren niet vooruit is gegaan, maar bezwaarlijk zal men kunnen volhouden, dat hij in gelijke mate in omvang is afgenomen als uit bovenstaand overzicht zou kunnen worden afgeleid. Met dat al is het een feit dat de handel te Batavia in het laatst verloopen vijfjarig tijdperk veel minder behoefte gehad heeft aan de crediethulp der Bank dan vroeger, en de rede hiervan kan geen andere wezen dan dat de handel zelf over meer eigen middelen heeft te beschikken gehad, of dat hij bij anderen op meer voordeelige voorwaarden de hulp heeft kunnen vinden, die in vroegeren tijd alleen bij de Javasche bank verkrijgbaar was. Ik geloof dat beide omstandigheden hebben samengewerkt om het verschijnsel te weeg te brengen, waarop ik uwe aandacht met te meer klem wensch te vestigen, wijl het volstrekt niet vast staat dat de handel ten allen tijde en onder alle omstandigheden op die hulp van anderen zal kunnen blijven rekenen. Het is zeer denkbaar, dat ten gevolge van een min of meer langdurige spanning op de geldmarkt in Europa, een deel van het kapitaal, waarmede thans voor Europeesche rekening op Java geopereerd wordt, weder zal worden teruggeroepen, en in zoodanig geval niet alleen het verleenen van hulp aan den handel moeten gestaakt worden door de geldkantoren, die thans van deze operatiën hun werk maken, maar deze laatsten zelf zullen wellicht op uitgebreide schaal de hulp der Javasche Bank behoeven voor het te gelde maken van hunne portefeuilles. Het is nog niet veel jaren geleden dat de Bank het ondervonden heeft hoe plotseling de credietbehoefte kan opkomen en tot een waren credietstorm kan aangroeien, en de kalme tijden, die wij nu laatstelijk doorleefd hebben, mogen ons dus niet verleiden om te dralen met het nemen van al die voorzorgsmaatregelen, waardoor de Bank ook in tijden van crisis zal kunnen blijven voortgaan met het verleenen van de hulp, die dan vooral noodig zal zijn om groote onheilen te voorkomen."

De beleeningen wijzen in het afgeloopen boekjaar een totaal cijfer aan van *f* 10,162,952.17 of ongeveer *f* 1,600,000 meer dan in 1872/73. Het hoogere cijfer is schier geheel toe te schrijven aan de stijging van het artikel koffie, want terwijl de beleende hoeveelheid koffie slechts 20 pCt. meer bedroeg dan in het boekjaar 1872/73, was het geldswaardig bedrag der op koffie gesloten beleeningen ruim 54 pCt. hooger. In het geheel werden namelijk beleend 67,900 picols koffie tot een bedrag van *f* 2,619,000, tegen 56,850 picols en een bedrag van *f* 1,695,000 in het voorgaande boekjaar. De rente, die hierop te goed is gekomen, steeg echter niet in evenredigheid tot de meerdere geldswaarde, maar gaf ruim *f* 7,000 minder, omdat de meeste beleeningen in veel korter tijd afliepen dan in het vorige jaar. De beleeningen van uitvoer-producten bij de verschillende kantoren op Java namen niet noemenswaardig in omvang toe, en stellig zouden zij zeer aanmerkelijk beneden de omzettingen van het vorig jaar gebleven zijn, indien de beleeningsrente niet gedurende een groot deel van het jaar op 4 pCt. ware teruggebracht. Alleen tengevolge van dezen maatregel zijn vrij belangrijke transactiën tot stand gekomen, die de Bank anders stellig zouden ontgaan zijn.

Bij het bestuur der Bank is de neiging blijkbaar om de hypothecaire uitzettingen te beperken. Deze zijn teruggebracht van *f* 1,857,204 onder ultimo maart 1873, tot *f* 1,400,000. Het blijft steeds wenschelijk voor de Bank om van de haar deswege verleende bevoegdheid zoo min mogelijk gebruik te maken en haar Integraal te bezigen voor de ware doeleinden welke met circulatie-banken beoogd worden.

Aan assignatiën werden afgegeven 7654 stuks tot een bedrag van *f* 41,909,752, of *f* 2 millioen meer dan in 1872/73. De handel in munt en muntmateriaal heeft een winst afgeworpen van niet minder dan *f* 72,521, het hoogste cijfer dat deze tak van operatie tot dus ver heeft opgeleverd. Op 31 maart 1874 had de Bank aan bankbiljetten in omloop voor een waardebedrag van *f* 41,159,317, of *f* 8 millioen meer dan op hetzelfde tijdstip in 1873. Zij waren gedekt door een metaalvoorraad van gemiddeld *f* 32 millioen.

Ten slotte mag uit het verslag van den directeur der Javasche Bank afgeleid worden, dat de geldmarkt op Java van lieverlede gunstiger wordt. Zoo moest de Bank van af juni tot medio december 1873 de disconto-rente voor handelspapier te Batavia,

van 6 pCt. tot 5 pCt. verlagen wilde ze haar portefeuille niet aanzienlijk zien verminderen. Dit feit, in verband met hetgeen hierboven is gezegd omtrent de beleeningen, bewijst dat de industrie en de handel in Indië zich ruimer kunnen bewegen dan men ons, te oordeelen naar de klaagtoonen der Indische pers, zou willen doen gelooven. Zooals de president der Javasche Bank terecht opmerkt, moet men het als een wijze voorzorg beschouwen, dat men steeds bedacht zij op de mogelijkheid van het losbreken eener crisis en dat men zich daartegen zoo goed mogelijk wapene; maar dat men tijden van blijkbaren voorspoed en vooruitgang als jammerlijk en rampspoedig voorstelle is minstens verkeerd pessimisme, waarvan voor niemand heil is te wachten en dat slechts noodeloos ontmoedigd.

M.

Amsterdam, 25 juli 1874.

MIJNE HEEREN,

In de juli-aflevering van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië komen, onder de Varia, eenige beschouwingen voor over de Javasche spoorwegen, waarmede ik mij wel kan vereenigen. De schrijver, wijzende op de betrekkelijke voordeelen van particulieren aanleg en particuliere exploitatie, beweert, mijns inziens, terecht dat de regeering al het nut 't welk de spoorwegen kunnen geven daarvan trekt zonder dat zij verplicht is haren kostbaren tijd te besteden aan de duizende détails van den dienst, zonder de geringste verantwoordelijkheid daarvoor te dragen en met tijdelijke opoffering van een zoo onbeduidende som dat het schier der vermelding niet waard is.

Wanneer de klemtoon op het in den laatsten zin gebezigde woord tijdelijke gelegd wordt, ben ik het ook in dit opzicht volkomen eens met den blijkbaar deskundigen schrijver, geenszins indien men de in het bewuste stuk aangegeven globale som van *f* 150,000 wegens rentederving van de door den Staat voor rentegarantie voorgeschoten gelden, als een doorloopende opoffe-

ring van Staatswege zou willen beschouwen. Om deswege vergissing te voorkomen, zij het mij geoorloofd dit punt eenigszins nader toe te lichten en eenige bewijzen aan te voeren, dat de voordeelen, welke de Staat al dadelijk van de Javasche spoorwegen geniet, ruimschoots opwegen tegen de rentederving van zijn voorgeschoten kapitalen.

Aannemende de rente-standaard der concessie Samarang-Vorstenlanden, dat is 4½ pCt., zou de rente te betalen van de voorschotten der regeering zijn geweest op 31 december

1865	van het	voorschot	v.	1864	à *f*	29,704.14	. *f*	1,336.69
1866	„	„	„	1865	„	117,660.91½	„	5,296.09
1867	„	„	„	1866	„	246,530.85	„	11,093.89
1868	„	„	„	1867	„	474,364.67½	„	21,346.41
1869	„	„	„	1868	„	861,944.32½	„	38,787.49
1870	„	„	„	1869	„	1,483,400.65	„	66,753.03
1871	„	„	„	1870	„	2,003,866.52	„	90,173.99
1872	„	„	„	1871	„	2,680,232.17	„	120,610.48
1873	„	„	„	1872	„	3,339,067.63½	„	150,258.06
1874	„	„	„	1873	„	3,706,720.14	„	166,802.40
1875	„	„	„	1874	„	3,855,962.09½	„	173,518.29

Dit zal nagenoeg het maximum zijn, indien ten minste, zooals wordt verwacht, de winst over 1875 reeds *f* 765 zal bedragen.

Laat ons thans nagaan welke rechtstreeksche en zijdelingsche voordeelen door den Staat behaald worden.

Door de spoorwegen is het karrenvervoer in Midden-Java veel goedkooper geworden, zoodat thans het vervoer van Kadoe en Zuid-Samarang is aangenomen voor 3.39 centen per picol-paal. De vorige aannemer ontving 4.32. Het vervoer wordt geschat op 200,000 picols; geeft dus voor een gemiddelden afstand van 48 paal van 200,000 × *f* 0.45 = *f* 90,000.

Het vervoer van koffie van Soerakarta over den spoorweg is nu aangenomen voor *f* 1.39 per picol. Vroeger werd betaald, indien ik mij niet vergis, naar Soerabaja over de Solorivier minstens *f* 2. Dit maakt voor 30,000 picols een verschil van *f* 18,000. Het vervoer van hetzelfde product uit Djocdjokarta, laatst *f* 4, nu *f* 2.98 per picol, geeft voor ± 5000 picols een verschil van *f* 5000.

De militaire transporten, aangenomen voor 5½ cent per picol-

paal, worden nu, waar dit kan, per spoor gedaan. Dat is voor Samarang-Willem I een verschil van ± *f* 0.50 per picol. De te vervoeren hoeveelheid is zeer afwisselend. In 1861 was zij alleen naar Ambarawa ± 30,000 picols. Dat zou geven *f* 15,000 verschil.

In 1873 werden vervoerd 11,400 militairen en gevangenen over een afstand van 82 kilometers voor *f* 6554. Zonder spoorweg zou dit transport zeker gekost hebben *f* 1.10 of 2 centen per paal, dus *f* 12,540; verschil *f* 6000.

Verscheidene houtcontracten werden uitgegeven, die alleen langs den spoorweg Samarang-Vorstenlanden kunnen afvoeren. Zoo ik meen, zijn er nu 5 hout-ondernemingen; zeker is er een, Gedangan, dat een jaarlijksche retributie van *f* 60,500 betaald.

De in- en uitvoer te Samarang is aanmerkelijk toegenomen en worden daardoor meer inkomende rechten en havengelden verkregen. Deze zijn zonder langdurig onderzoek niet in cijfers aan te geven. Zij moeten echter belangrijk zijn. Voor de spoorwegmaatschappij alleen zijn ± 18,000 ton goederen aangevoerd, waarvan gedeeltelijk inkomende rechten zijn betaald, met 118 schepen, waarvan havengeld werd geheven. Volgens het koloniaal verslag was de productie van suiker in Solo in 1864 63,000 picols, in 1871 114,000; in 1873 werden door den spoorweg alleen van Solo en Tjepper vervoerd 140,000 picols. Koffie werd in Solo geproduceerd in 1864 56,000 picols, in 1871 71,000; in 1873 werden vervoerd van station Solo alleen 90,000. Evenveel of nagenoeg als de afvoer vooruit gaat, neemt ook de opvoer toe. Van 1864 tot 1873 is de benoodigde scheepsruimte toegenomen met ten minste 15000 ton en werd daarvoor minstens *f* 15,000 aan havengeld geïnd. Een goed deel van het ingevoerde was belastbaar aan inkomend recht. Hoeveel dit heeft bedragen is wel niet op te maken, doch zeker niet minder dan aan havengeld werd geheven.

De havenhoofden van Samarang zijn gemaakt van kalksteen uit een heuvel 25 kilometers van die plaats gelegen. Het zou niet mogelijk zijn geweest, zonder spoorweg, die steen tegen een bereikbaren prijs te verkrijgen.

Hoeveel bezuinigd is op het postwezen is niet te begrooten.

Van al deze voordeelen alleen die bijeen nemende, welke in stellige cijfers zijn uit te drukken, krijgt men reeds *f* 90,000 + *f* 18,000 + *f* 5000 + *f* 15,000 + *f* 6000 + *f* 60,000 =

ƒ 184,000 of meer dan de hierboven genoemde rente ad ƒ 173,000.

Het mag den Staat buitendien als een voordeel worden aangerekend, dat hij als 't ware ieder jaar eigenaar wordt van een 99ste gedeelte van de spoorwegen in Midden-Java, daar die na 99 jaren onbezwaard op hem overgaan. Dit geeft tegen het kostende ad ƒ 20 millioen, ieder jaar een verkregen kapitaal van ƒ 200,000.

In verhouding tot hetgeen hierboven is aangevoerd, meer bepaald omtrent de spoorwegen in Midden-Java, geniet de Staat dezelfde voordeelen op de niet gegarandeerde lijn Batavia-Buitenzorg. Door den aanleg van twee honderd kilometers spoorwegen te waarborgen, heeft hij inderdaad spoorweg-vervoer over twee honderd zestig kilometers verkregen. Bij het concedeeren van nieuwe lijnen zal ook dat voordeel zich voortdurend blijven aanbieden, daar, wanneer maatschappijen eenmaal aan de verplichtingen haar bij de concessiën opgelegd hebben voldaan en zich met tijdelijke hulp van Staatswege hebben geconsolideerd, zij met eigen krediet en met eigen middelen, zonder verdere tusschenkomst der regeering, steeds geneigd zijn haar spoorwegen te completeeren met die lijnen welke nog in haar exploitatiegebied passen.

Met den schrijver van het artikel in het juli-nommer acht ik het dan ook wenschelijk dat de voorstanders van Staatsaanleg en Staatsexploitatie op deze zoo bij uitnemendheid gunstige uitkomsten van particulieren aanleg en particuliere exploitatie eens ter dege hunne aandacht vestigen.

Q.

Eene nieuwe phase in een gewichtig vraagstuk.

Nauwelijks is er in politieke kringen en daarbuiten van de koffiekultuur op Java sprake, of men vindt de geesten verdeeld en wordt er strijd gevoerd tusschen den voor- en tegenstander van monopolie, dwangstelsel en vrije arbeid; niet enkel als tak van tropischen landbouw boezemt de koffieteelt rechtmatige belangstelling in, maar, en zeker niet 't minst ook als kultuur, op hoog gezag gedreven in verband met hare toekomstige vestiging op gewijzigde politieke en staathuishoudkundige grondslagen; en bedenkt men, dat de winst op de koffiekultuur een der hoofdbronnen is van staatsinkomst, dan is het licht verklaarbaar, waarom het vraagstuk ruimschoots eene nauwgezette overweging ondervonden heeft, en nog steeds waardig is. Jammer alleen dat bij de bespreking er van de nadeelige invloed van partij- en oppositiegeest zich zoo vaak gelden laat.

Aan lust en ijver om de zaak ernstig te onderzoeken heeft het niet ontbroken. Allerminst in en voor onze wetgevende vergaderingen. Men herinnert zich, dat de Indische regeering bij besluit van 31 December 1863, nº 1, overeenkomstig de noodiging van den Minister van Koloniën van 9 September 1863, he houden van een opzettelijk onderzoek betreffende de koffiekultuur op Java heeft bevolen. De heeren C. P. C. Steinmetz en C. J. Bosch werden achtereenvolgens voor de uitvoering dier taak aangewezen, en tengevolge van dien last zond laatstgenoemde een algemeen verslag in van de door zijn onderzoek verkregen uitkomsten. Men vindt het opgenomen als bijlage der voordracht van de Indische begrooting voor het dienstjaar 1870 onder nº 168 (nº 35) der zitting 1869—1870, waaraan later,

als een gevolg van nieuwe toezeggingen van de zijde des Ministers op deswege tot hem gerichte aanvrage, gedurende de zittingen der Tweede Kamer over 1870/71, nº 60, 1871/72, nº 29 en 1872/73, nº 5 stukken werden gevoegd onder den naam van „Bijlagen van het algemeen verslag der uitkomsten van het onderzoek betreffende de koffiekultuur op Java." Een omvangrijke bundel van bescheiden, waaronder bij veel van minder gewicht een onwaardeerbaar rijke schat, waartoe behooren: het rapport van den directeur van binnenlandsch bestuur over het plaats gehad hebbend onderzoek; het advies van den Raad van Nederlandsch-Indië nevens de beschouwingen van den Gouverneur-Generaal over den toestand der koffiekultuur op Java en voorstellen tot hare regeling betrekkelijk; de ambtelijke schrifturen, die als het uitvloeisel der werkzaamheid van den heer Steinmetz kunnen worden beschouwd, eindelijk om niet meer te noemen, de aanteekeningen, waartoe het plaatselijk onderzoek in de verschillende residentiën van Java aan den hoofdinspecteur Bosch heeft aanleiding gegeven.

Het was wel te verwachten, dat deze jongste officiëele bescheiden ook de aandacht zouden trekken van bestuurders en leden van het Indisch Genootschap. Zij die de vergaderingen van 24 Febr. en 23 Maart dezes jaars hebben bijgewoond, zagen zich dan ook geenszins daarin teleurgesteld. De nota's zoowel des heeren Joosten als die der bestuurders C. Castens en van Dedem beheerschten het debat, waarvan onlangs in het Juni-nommer van dit Tijdschrift een beredeneerd verslag werd gegeven tegelijk met eene beschouwing over S. L. W. van der Elst's brochure over Staats-koffiekultuur op Java, terwijl nog weinige dagen geleden de heer van Dedem eene nadere nota schreef ter wederlegging vooral van 't geen de heer Castens tegen hem had ingebracht.

Wat intusschen onze Tweede Kamer aangaat, de van Regeeringswege toegezonden stukken lokten wel de belangstelling van verschillende leden uit; doch een bepaald oordeel, op die stukken gegrond, werd tot dusver daarover niet uitgesproken. Bij besluit van 9 November 1870 besloot zij al 't haar toegezondene in handen eener commissie te stellen, waartoe eerst werden benoemd de heeren Sloet van de Beele, Hasselman, de Brauw, Fransen van de Putte en Mirandolle; later werden de twee eerstgenoemden vervangen door de heeren 's Jacob e

Blom, terwijl in de plaats van het als Minister opgetreden lid Fransen van de Putte de heer Lenting optrad en tengevolge van het overlijden van Mr. de Brauw de heer Mees als diens plaatsvervanger werd aangewezen.

Met het oog op de gedurige verwisseling van leden in die commissie zal het niemand verwonderen, dat zij haar taak niet spoedig kon vervullen. Eerst onlangs, den 22sten Juni, was zij daarmeê gereed. Haar verslag, dat zeker door kortheid (het bevat slechts 22 folio-bladzijden) uitmunt, zal ongetwijfeld de koffiekultuur eene nieuwe en belangrijke phase doen intreden en, naar we hopen, ook eenige praktische uitkomsten opleveren.

Is er, naar het oordeel der commissie, door de van Regeringswege bevolen enquête aangaande den feitelijken toestand, waarin zich de koffiekultuur bevindt, grondige kennis en wetenschap verkregen? Bestaat er zekerheid omtrent hare bedreigde of gewaarborgde toekomst, uit een landbouwkundig oogpunt allereerst, en kunnen er in het een of ander geval, hetzij tot haar behoud, hetzij tot hare opbeuring en uitbreiding maatregelen worden genomen? Is men omtrent de werking der kultuur, als staatsinrichting, genoegzaam voorgelicht, en moeten er geene wijzigingen worden aangebracht, die haar zoowel met het landsbelang als met het huishoudelijk belang der betrokken inlandsche bevolking meer in overeenstemming brengen? Heeft de enquête de bouwstof verschaft om te komen tot een besluit, in hoeverre en langs welken weg de vestiging dezer inrichting op andere grondslagen, met wijziging of toelating van het stelsel van kultuurplichtigheid op hoog gezag en van verplichte levering van het product, voor uitvoering vatbaar is?

Omtrent een en ander openbaarde er zich in den boezem der commissie groot verschil. Hare minderheid meende alleen te kunnen volstaan met er op te wijzen, dat de uitslag van de gehouden enquête geen reden geeft om voor de toekomst bezorgd te zijn ten aanzien van de koffieteelt in het algemeen, als tak van landbouw beschouwd, evenmin, dat de op hoog gezag ingevoerde koffiekultuur voortaan verminderende oogsten zal leveren, terwijl ook eene geleidelijk klimmende productie niet te verwachten is; voorts geloofde zij, dat, niettegenstaande in meer dan één opzicht omtrent de maatregelen vereischt voor de instandhouding en den bloei dezer inrichting verschil van meening onder de deskundigen bleek te bestaan, de enquête evenwel zon-

der vruchtbaar gevolg is gebleven met betrekking tot de uitvoering der zaken, blijkens de gedurende haren loop en daarna door het gezag gedane stappen, tot wegruiming of verlichting van bezwaren; dat, wat aangaat de kultuurplichtigheid en de verplichte levering van het product, door het onderzoek geen gegevens noch grondslagen zijn aangewezen, waarop eene gewijzigde inrichting kan worden gevestigd; dat derhalve de bezwaren, naar sommiger oordeel aan het koffiestelsel verbonden, voor opheffing niet vatbaar schijnen, zonder dat in ieder geval de Staat een aanzienlijk cijfer van inkomsten prijs geeft. Een gemotiveerde conclusie wordt intusschen niet voorgedragen; 't uitspreken van een beslissend oordeel over de werking der koffiekultuur zou, meende men, niet op den weg der Kamer liggen. „De slotsommen toch, door de enquête verkregen, zijn niet in allen deele bondig en afdoende. Daarin veeltijds vruchteloos naar een vast steunpunt zoekende, meende de minderheid dat het niet tot de roeping der commissie behoorde een op eigen bevinding rustend besluit voor te dragen. Tenzij geworteld in de stukken en rustende op de eenparige getuigenis der geraadpleegde deskundigen, scheen het zonder waarde en bestonden tot het nemen daarvan geen gegronde beweegredenen." Mitsdien dankbetuiging aan den Minister, aanneming voor kennisgeving der meegedeelde stukken, toezending van een afschrift van het daarover uitgebracht rapport: — ziedaar, volgens de minderheid, al hetgeen waartoe men zich maar bepalen moet.

Met die gewone plichtplegingen tegenover den Minister meende intusschen de meerderheid niet te kunnen volstaan. Zij is integendeel van oordeel, en dat oordeel moest tot besluit worden gemaakt: dat namelijk de bezwaren, die bevonden zijn te bestaan ten aanzien der op hoog gezag ingevoerde koffiekultuur op Java, niet vatbaar zijn om te worden opgeheven, althans niet zonder afstand te doen van de geldelijke voordeelen, welke die kultuur in verband met de verplichte levering voor de schatkist afwerpt; dat geene vermeerdering van productie te wachten staat, zoolang de tusschenkomst des bestuurs bij de kultuur en bij den handel in koffie blijft bestaan; dat aan de tot dusverre te veel verwaarloosde voorschriften van het Regeeringsreglement voor Nederlandsch-Indië gevolg behoort te worden gegeven, niet alleen door de bestaande bezwaren zooveel doenlijk op te heffen, maar ook door maatregelen te beramen die

met het oog op 's lands financiën de tusschenkomst des bestuurs allengs ontbeerlijk zullen maken.

Met 't oog op dit principiëel verschil is het alleszins te verwachten, dat in de aanstaande kamerzitting uitvoerige debatten over 't gewichtig vraagstuk der koffiekultuur kunnen worden tegemoet gezien.

Dat zij tot een gewichtig besluit mogen leiden, wie zou 't niet wenschen; doch niemand kan 't ons nog met eenigen grond voorspellen. Het zou intusschen zeer te betreuren zijn, zoo men zich onthield van het uitspreken van een beslissend oordeel, van het nemen van eenige gemotiveerde conclusie, hoe zij dan ook luiden moge. Ongetwijfeld „biedt zich tot gezette overweging der groote belangen, daarbij betrokken, bij de vaststelling der begrooting van Nederlandsch-Indië jaarlijks de meest ongezochte gelegenheid aan," terwijl mede moet worden toegegeven, dat „ook de stukken, in het onderwerpelijk verslag behandeld, bij de begrooting van het dienstjaar 1871 behooren," en „bovendien in de jaarlijksche grondwettelijke verslagen de lotgevallen der koffiekultuur en de handelingen der Regeering omstandig medegedeeld worden." De Kamer kan van de daaruit geputte kennis zoodanig gebruik maken als zij nuttig oordeelt. Maar waarom zou zij, nu 't vraagstuk afzonderlijk aan hare overweging wordt aangeboden naar aanleiding van een daarover ingediend verslag, 't uitspreken van eenig oordeel verdagen? Welk oordeel men ook over de ingediende stukken betreffende het onderzoek over de koffiekultuur op Java moge vellen, al ontkent men niet, dat het onderzoek zelf reeds in den aanvang van 1868 gesloten werd, en dat de daartoe behoorende bescheiden, hoe merkwaardig ook, de waarde der actualiteit verloren hebben, 't onderwerp dagteekent niet van heden of gister. „Gedurende het sints verloopen zestal jaren is de koffiekultuur en al wat daartoe betrekking heeft, reeds meermalen in de Kamer een onderwerp geweest van schriftelijke en mondelinge gedachtenwisseling en beraadslaging," zoodat 't uitspreken van een beslissend oordeel zoowel over de hoofdzaak als over de vraagstukken, die daarbij betrokken zijn, niet onvoorbereid, noch ontijdig kan heeten. En zoo zulks onvermijdelijk tot breede beschouwingen mocht leiden over den staatkundigen en huishoudelijken overzeeschen stand van zaken, wat zou 't deren? Of acht men 't in allen ernst raadzamer, in 't belang der koffiekultuur en in,

dat der schatkist, dat 't onderwerp een onopgelost vraagstuk blijft, een twistappel in den boezem der wetgevende vergaderingen en daarbuiten? raadzamer op den ingeslagen weg voort te dommelen?

Ons schijnt het echter toe de roeping der Kamer te zijn door eene gemotiveerde conclusie te verhinderen, dat men bij voortduring omtrent de toekomst der koffiekultuur in onzekerheid verkeert. Het tegenovergestelde dreigt verlammend te zullen werken op de volkswelvaart, waarmeê zij als huishoudelijke instelling in het nauwste verband staat, terwijl wanneer men bedenkt dat uit een financieel oogpunt hare waarde gestadig klimt, de bevordering van de belangen der schatkist 't nemen eener beslissing alleszins rechtvaardigt.

Wil men een besluit uitlokken, dan geve men zich allereerst rekenschap omtrent de praeliminaire vraag, of handelswinst op den duur niet „een hoogst onzeker en daarom zeer gevaarlijk middel is tot bestrijding van staatsuitgaven." Zal hierop — waaraan wij niet twijfelen — een bevestigend antwoord worden vernomen, eveneens behoeft niet in 't breede te worden aangewezen, welk beginsel bij 't koffiestelsel moet worden gehuldigd. De tusschenkomst des bestuurs bij de kultuur en bij den handel in koffie wordt, dunkt ons, evenmin op Java als elders door de economische wetten geboden, wil men gunstige uitkomsten van dien tak van landbouw verwachten. Geen gedwongen arbeid bij die kultuur, geen koffiemonopolie. De eisch van vrijheid moet ook hier worden gehuldigd, en waar we, krachtens ons beginsel, legale liefdadigheid, legale matigheid, legale godsvrucht,... en ook legale arbeidzaamheid wraken, verge men, onzerzijds althans, niet dat wij eene lofrede houden op de voordeelen, die gedwongen kultures opleveren.

Maar, terwijl het beginsel der superioriteit van den vrijwilligen arbeid streng gehandhaafd moet worden, zal, gelooven we, ten anderen, het recht niet betwist kunnen worden, om bij de toepassing daarvan den actueelen toestand, waarin we ons bevinden, niet te miskennen. Immers voor welk onloochenbaar en voldongen feit heeft men ons geplaatst? Dat de behoeften in Indië, waaronder nog zelfs schreeuwende, grooter worden en dien ten gevolge ter voorziening daarin de uitgaven steeds klimmen; dat de bronnen van inkomsten niet verbeterd zijn, geen nieuwe van eenige beteekenis geopend worden en voor 's hands ook niet

te wachten zijn; dat de winsten van het koffiemonopolie de hoofdbron van inkomst uitmaken, voor de behoeften van Indië zelve onmisbaar. Slaat men op eens de hand aan de koffiekultuur, decreteert men met een pennestreek het vonnis over de baten, welke zij afwerpt, men zou een noodlottigen greep in de Indische financiën doen. Beiden zijn thans, helaas! zoo gekoppeld, dat aan afschaffing van de eerste zonder equivalent geen ernstig staatsman denken kan, en helaas! een andere even productieve bron van inkomst is er, wellicht nog in de eerste jaren, niet aanwezig.

Moet intusschen ons streven daarheen gericht zijn die maatregelen te beramen en in te voeren, welke er toe leiden om, ingevolge de voorschriften van het Regeeringsreglement, de tusschenkomst des bestuurs allengs onnoodig te maken, om, door invoering van andere bronnen van inkomsten tot een toestand te geraken, waarin Indie veilig de winsten van het koffiemonopolie kan missen: voor 's hands is de vervulling eener andere taak ons opgelegd. Nu 't vraagstuk der gouvernements-koffiekultuur niet meer op zich zelf kan worden beslecht, maar alleen beoordeeld in verband met dat van 't financiewezen, zou men eenigszins roekeloos te werk gaan door nu radicale, diep ingrijpende hervormingen in te voeren of daarop aan te dringen; hoe aanbevelenswaard ze ook overigens in theorie mogen zijn, hoe gaarne we er ons anders over zouden verheugen: nu trachte men de fout, die begaan is, niet door een tweede te doen volgen. Niet door de spil, waarop de staatshuishouding draait, los te laten, of op den ouden voet voort te gaan, maar, met handhaving van 't beginsel van vrijheid, terwijl men 't alleen op grond van den actueelen, bedroevenden toestand niet in al zijne consequentiën toepast, toone men door 't invoeren van verbeteringen niet blind te zijn voor de gebreken aan de gouvernementskoffiekultuur verbonden, welke door de gehouden enquête duidelijk zijn aan het licht gebracht.

Het is overbekend dat op Java en elders genoeg beschikbare gronden en werkkrachten zijn voor groote uitbreiding der koffieproductie. Intusschen is het niet wederlegbaar dat zij „gedurende bijna 40 jaren nagenoeg stationair is gebleven", ondanks de vermeerdering der bevolking, het toenemend gebruik en de stijging der marktwaarde, terwijl eveneens „jaarlijks ten koste van veel arbeid uitgestrekte beplantingen plaats vonden". Van waar dit

„ongunstig en schijnbaar onnatuurlijk feit?" Twee omstandigheden kunnen ter verklaring daarvan gelden: eerstens, de kultuur schijnt op eene wijze gedreven te worden, die niet beantwoordt aan de eischen, die daarvoor gesteld mogen worden, en ten anderen kunnen de maatregelen van bestuur, te dien aanzien vastgesteld, nadeelig werken op haar ontwikkeling.

Wat 't eerste betreft, in 't verslag der commissie wordt terecht ook de aandacht gevestigd op de resultaten, die de gehouden enquête heeft opgeleverd ten aanzien van de koffiekultuur in engeren zin, „omtrent de aanplantingen, de daarvoor meest geschikte gronden, de bewerking die ze hebben ondergaan, het onderhoud der plantsoenen, de pluk en de bereiding der vrucht; in één woord, aan de voornaamste werkzaamheden, waarop het aankomt." Veel is er in dit opzicht, wat gewijzigd en verbeterd verdient te worden, veel, waarover geenszins overeenstemming, doch twijfel bestaat. Zoo is er bijv. verschil „over de wenschelijkheid van het al of niet open laten liggen der plantgaten, alvorens tot het planten over te gaan. In sommige streken laat men ze gedurende eene maand of langer open: in andere daarentegen wordt de bibiet er onmiddellijk in geplant," en wat de bibietsoorten aangaat, men is het nog niet eens, aan welke daarvan de voorkeur moet worden gegeven. Ontijdig schoonmaken der koffietuinen wordt met ernst afgeraden even als het omwoelen van den bodem in den droogen tijd. Het schijnt „dat zelfs de strengste bevelen, om de tuinen in den oostmoesson onaangeroerd te laten, thans niet meer baten." Wat den aanplant, 't onderhoud en den pluk betreft, de bezwaren daarvan bij de kampongkoffiekultuur schijnen niet drukkend te zijn, wel die van de tuin- en boschkoffie. „De pluk geschiedt met weinig zorg. Er gaat veel verloren. Bevelen tot bevordering van zorgvuldigheid worden niet opgevolgd." Niet bestreden is voorts de mededeeling, „dat een niet onbelangrijk gedeelte van het koffieproduct niet in 's lands pakhuizen komt, en dat bij den pluk dikwerf veel verloren gaat. Dit laatste is veelal het geval in ver afgelegen tuinen... Behoorlijk toezicht bij den pluk, vooral in ver afgelegen tuinen, is een dringend vereischte." Met opzicht tot de bereiding der vrucht wordt aangeteekend dat zij nog veel te wenschen overlaat, terwijl eveneens het transport niet geheel zonder bezwaar voor de bevolking kan heeten. Ook is 't denkbeeld geopperd, „om, waar de krachten der bevolking ontoereikend zijn, voor een behoor-

lijken pluk en goede bereiding van 't product, de particuliere nijverheid toe te laten, ten einde de taak der ontbolstering, de bereiding en het transport op zich te nemen."

Uit dit een en ander blijkt voldoende dat er in de wijze, waarop de kultuur der koffie zelve gedreven wordt, nog vele verbeteringen zouden in te voeren zijn. Wel zijn er — de commissie heeft niet nagelaten 't in haar verslag te vermelden — gedurende de uitvoering van het onderzoek en na den afloop daarvan verschillende bestuursmaatregelen genomen, die strekken moeten tot tegemoetkoming in bestaande bezwaren, en hoewel ze niet onvermeld mogen gelaten worden, is er echter nog veel te doen en te regelen, eer de koffiekultuur in alle opzichten bevredigend kan genoemd worden. Onder meer verdient 't aanbeveling dat zij aan een bepaald toezicht van een speciaal corps van ambtenaren worde opgedragen. Hoewel de Raad van Indië geene deugdelijke voorlichting der bevolking verwacht van een speciaal Europeesch koffiekultuur-personeel en vreest het niet te kunnen bijeenbrengen, verdient echter 't voorstel van den directeur van binnenlandsch bestuur alleszins overweging. Niet zonder gewicht schijnt ons 't gevoelen van de meerderheid der commissie uit de kamer dat „de leiding toevertrouwd is aan ambtenaren, die, behoudens loffelijke uitzonderingen, uit den aard hunner opleiding en betrekking niet geschikt zijn voor het bestuur van kultuurondernemingen en die mitsdien dikwerf, ofschoon met goede bedoelingen, onoordeelkundig te werk gaan bij de aanwijzing van gronden en de behandeling der boomen, waarvoor veel vruchtelooze arbeid wordt geëischt."

Maar wat hiervan zij, nog meer dan de vorming van een afzonderlijk kader van ambtenaren zou 't voor 's lands ter verbetering der koffiekultuur en vermindering van bestaande bezwaren wenschelijk zijn die maatregelen te nemen, waarvan 't doel vooral moet zijn 't loon van den arbeid evenredig te maken zoowel aan de inspanning van de werklieden gevorderd als aan de waarde van het product. Men streve er naar om de belooning, welke wordt verleend in den vorm van een vasten prijs door 't gouvernement betaald voor elken picol koffie, bij de inkooppakhuizen geleverd, geleidelijk te verhoogen. Behartigenswaard is de wenk van een deskundige in 't Indisch genootschap, den heer van Alphen, waaraan de heer Castens zich aansloot, dat „de maatregel van het vorige jaar, waarbij de prijs per picol is verhoogd met

één gulden, een stap is in de richting van de volkskultuur. Bij de koffiekultuur heeft men wel degelijk te onderscheiden de twee verschillende categoriën: de koffieplanters, die hoofdzakelijk zich op die kultuur toeleggen en zij die voornamelijk andere producten teelen. De eerstgenoemde klasse der koffieplanters, waaronder de meeste vrijwilligers zijn, wordt uitgebreid door elke verhooging, zelfs van een kwartje per picol."

Bij deze gestadige vermeerdering van den inkoopprijs voege men intrekking der koffiekultuur daar waar slechts weinig aangebracht en de bevolking slechts gering beloond wordt. Voorts wordt terecht er op aangedrongen den inlander of bij de koffietuinen ingedeelde gezinnen aan te moedigen zelf zich aan eene onderneming te wagen door aan de exploitatie van afgeschreven perceelen enkele voordeelen te verbinden, terwijl, bij ontstentenis van zulke ondernemers, in overweging zou kunnen genomen worden in hoeverre dergelijke gronden eventueel kunnen gebruikt worden om in huur of erfpacht te worden uitgegeven aan de Europeesche industrie. Met den schrijver van eenige „Nieuwe denkbeelden omtrent de gouvernements-koffiekultuur op Java" in 't Juni-nummer van dit Tijdschrift, gelooven wè, dat, wanneer men in die richting zich beweegt, „de gouvernements-koffiekultuur een ander, oneindig gunstiger aanzien zal vertoonen dan tegenwoordig met hare heen en weêr zwervende armoedige plukkers en hare stilstaande productie; dat zij dan niet zonder weldadigen invloed zal zijn op den algemeenen economischen toestand van Java."

Den Haag, 19 aug. 1874. Dr. T. C. L. Wijnmalen.

Javasche volksspelen en vermaken.

MAÏN DJANGKRIK DEN GASSIR [1]).

De getemde djangkrik toont zich volkomen op zijn gemak, blijft rustig in al zijn doen en laten; de schuwheid is bijna geheel verdwenen. Hij knaagt niet meer aan de wanden zijner cel, loopt niet driftig met zijn kop er tegen aan; maar wandelt bedaard daarin rond of zit, bijna als een verstandig man die kamerarrest heeft, op zijn gemak te zingen of te tjekken. Vooral het laatstbedoelde wordt als een doorslaand bewijs aangemerkt, dat hij zich, zooals men dat daar noemt, „lekker gevoelt." Het is een geheel ander geluid dan het luidruchtige gekrik en heeft wel wat van den klank, die de mensch bij ons voortbrengt door het uitspreken van tsjek, tsjek, tsjek, eenige tiental keeren of honderden malen achter elkaar, want ze houden het geruimen tijd vol. Zijn kameraden en vriendinnen schijnen het zeer goed te begrijpen en beantwoorden het met hetzelfde of dergelijk geluid, dat voor hun misschien een zeer gewichtige beteekenis heeft en zeker een geheel andere dan het luide gekrik; maar door de liefhebbers slechts bij deductie wordt gegist en op hun manier begrepen.

Om te zien of de djangkrik dapper genoeg is en goede krachtige tanden heeft, streelt de liefhebber hem met een kilian of kwastje, van een zeker soort van grasbloesem, roempoet kilian, gemaakt, over den kop. Het diertje verheft zich op zijn beenen of stelt zich in postuur, zet dan de dekvlerken eenigermate op en begint te zingen, tevens den bek openende

[1]) Vervolg en slot van de augustus-aflevering, blz. 81.

om naar de kilian te bijten. Hoe harder het die twee zaken doet, zingen en tanden vertoonen, hoe meer belovend. Konden we 't van onze schoonen ook maar zóó à volonté verkrijgen! Doen de djangkrik's noch het eene noch het andere of loopen ze bij het aanraken met de kilian weg, dan hebben ze weinig of geen waarde en de koopman in djangkrik's moet dan wel een gedeelte van zijn welsprekende ervaring aanwenden om de lustige maar terugdeinzende koopers te bewijzen, dat ze er eigenlijk niets van weten; dat het dier geschrokken, vermoeid, bek af of zoo iets is, maar dat het zeker spoedig geheel in zijn voordeel zal veranderen en een uitstekende strijders-baas zal worden. Immers, hij kan het hun wel stellig verzekeren, dat alle zijn djangkrik's zijn van zeer uitmuntende afkomst en niet zonder eenig gevaar gevangen op de astana of makam daar en daar, gewoonlijk volgen dan de namen van in de omstreken algemeen als min of meer heilig bekende plekjes, waarmede geen gekheid gemaakt noch gespot mag worden, als men zich geen ongelukken op den hals wil halen. Hij kan daarom het dier niet voor den geboden veel te lagen prijs laten; hij moet er de gevraagde som van allerminst vier of vijf duiten voor hebben, geen pèssèr minder; later zal het nog wel eens zoo vele guldens waard zijn. Hij is al weer bezig het kokertje uit de handen der bedillende jongens of deskundige jongelui te nemen om het weer in een der manden te plaatsen van het paar dat aan zijn pikoelan hangt of op de passar voor hem staat, terwijl hij er gehurkt, berdjongkok, soms wel, als het mooi weer en de grond droog is, zeer op zijn gemak, bersila, achter zit, terwijl de koopers er voor staan of ook al zijn gaan zitten om uit de hoeveelheid, die daar te koop is, de in hunne oogen meest belovende en met hunne beschikbare duiten best in overeenstemming komende uit te zoeken. steeds met elkaar keuvelende en overleggende welke zij zullen kiezen.

En welk een toer om uit zulk een schat, als daar niet alleen bij één, maar bij verscheiden andere toekang's in hun bakoels, manden, ook wel op den grond uitgestald ligt, in allerlei soort van ruwe, zeer onoogelijke boengboeng's, soms zèlfs twee of drie van die strijdlustigen in een geheel onbewerkt stèrk bamboe slechts door stevige proppen van saboek klappa gescheiden! Welk een toer om daaruit één goede, liefst de beste te kiezen, vooral voor vroolijke jongens! Hoe gaarne zouden ze

maar in eens een stuk of vijf tegelijk koopen; de geheele voorraad zouden ze nooit aandurven, dat zou een al te groote weelde zijn; ze zien er toch allen zoo versch en vlug uit en laten zich zoo lustig hooren alsof ze om strijd hun best doen om in een verleidelijk concert de aandacht der jeugdige liefhebbers te wekken.

De ruwe, vaak nog blijkbaar pas gekapte bamboe strekt ten bewijze, dat het geen „oude waar" is; de koopman weet dat even goed en zorgt dus wel dat hij geen djangkrik's op de passar te koop brengt in mooie boengboeng's: de koopers zouden er zeker niet zoo gaarne aan willen en allicht beginnen te denken dat het niet pluis was. Het moet al de vereischte kenmerken hebben van versch product; dat wekt de meeste illusiën. Het gaat er mee zooals met meest alle dergelijke zaken, het moet nieuw en veel belovend zijn, gelijk, bijvoorbeeld, om er maar eens eene te noemen die op Java alle jaren voorkomt, met de paarden van Bima en Makasser, — de Sandelwoeds zijn van lateren datum, — als ze goed gaaf en in 't vleesch worden aangevoerd bevallen ze den inlandschen paardenliefhebber lang zoo goed niet; ze moeten dood mager zijn, met wonden over het lichaam en bijna niet meer kunnen gaan of staan, soms letterlijk niet meer op de beenen kunnen komen zoodat ze door vier koelies naar het verblijf van den kooper moeten worden gedragen om groote verwachtingen op te wekken, betrekkelijk fabuleuse prijzen te halen, later vaak uitmuntende paarden te worden. Het is merkwaardig dat sommige kenners zich in het beoordeelen van zulke op sterven liggende, zwaar verminkte paarden zelden vergissen en na een, liefst onbemerkt maar nauwkeurig onderzoek van den toestand van den lijder, evenzeer als van zijne koelintjiran, teekens, er sommen voor laten bieden die anderen er zeker nimmer voor zouden over hebben. Het bod op de veiling wordt dan door den een of anderen onbekende gedaan; deden zij, als algemeen bekende specialiteiten, zelf in 't openbaar een bod, dan zou daardoor alleen de waarde te zeer stijgen; zij houden er zich dus buiten, totdat de koop is afgeslagen. Het zijn van die in den handel algemeen bekende manoeuvres, die ze met evenveel tact weten toe te passen als de besten. Werden de djangkrik's op publieke vendutie verkocht, dan zou het er vermoedelijk ook al op dezelfde wijze toegaan.

Het is een lust om te zien hoe, vooral op druk bezochte passars, oud en jong uit alle standen, ieder op zijn manier, zich vermaakt en den eenen koker met één djangkrik er in, na den andere ter hand neemt om het diertje nog eens goed te bekijken en, met toestemming van den koopman, te kili om 't te doen kriken. De opgewekte stemming duurt voort ook lang nadat de koop reeds is gesloten en krijgt nog een geheel ander karakter als de koopers zich verwijderen om huiswaarts te keeren en het dier daar verder te verplegen. Kinderen en jongens hebben vaak het geduld niet eens om te wachten tot ze te huis zijn en beginnen onderweg al dadelijk een proefje te nemen van de kracht en den strijdlust hunner helden. Een afgelegen plekje onder de schaduw van den een of anderen boom aan den kant van den weg of in het veld is spoedig gevonden. Het kan zeer klein zijn, want veel ruimte is er natuurlijk voor het miniatuur duël niet noodig. Ze hurken daar maar even neêr op den grond, leggen de twee kokertjes. met de opening tegen elkaar en beginnen met de kilian hunne pas aangekochte vechters aan te zetten en naar elkaar te lokken totdat ze zich in 't oog krijgen. Onmiddellijk daarop volgt de aanval en de hevige strijd, die echter dan zelden lang duurt en wordt afgebroken door tusschenkomst van de jongens, die de strijders scheiden, omdat ze genoeg hebben gezien van hunne werkelijke strijdvaardigheid en dat ze brani genoeg zijn, of omdat een der wilde kampers al ras de vlucht neemt en dus voor 't oogenblik een mal figuur maakt, natuurlijk tot groote teleurstelling van zijn meester, die zich echter geenzins daardoor zoo maar dadelijk laat ontmoedigen en zich stellig voorneemt het hem wel beter te zullen leeren. Hij zal door de noodige palè, kweeking, er wel een flinken vechter van maken, en wie dat niet wil gelooven is een bongol, een domkop, een botterik, die, als hij nog veel praat een pak kan krijgen, zooals het hem belieft, een gottjo vuistslag, boks, of gelord, worstelpartij, hij is tot alles bereid en gaat er waarlijk, ondanks de gewone geduldigheid, met entrain toe over als men het hem wat al te warm maakt.

De genoegens van het pigi di passar of ka passar zijn te veelvuldig om ze hier te beschrijven; ze krijgen echter in de moesin djangkrik een verlevendigd aanzien, vooral op het plekje waar de meeste toekang djangkrik zich vereenigen, veroorzaakt door het gekrik en getjsek van de massa ter markt

gebrachte aspirant-celebriteiten en door de woelige drukte der zich daar verzamelende meest jeugdige liefhebbers uit alle standen der Indische maatschappij, want niet slechts de Javaansche jeugd; maar ook de Chineesche, Arabische, Maleische en zelfs de Europeesche jongens, signo's, loopen er heen als ze maar mogen of kunnen, en verdringen zich met of zonder geleide van een Ma of Soedara bij de te koop gestelde waar. Onze schooljongens zijn daar vaak al even dol als de inlandsche; ze stoppen hun djangkrit in een klein doosje in den zak, nemen hem meê naar school, waar ze moeite hebben om het diertje stil te doen zwijgen en, als de meester eens toevallig de school moet verlaten, verzamelen ze zich, over banken en lessenaars heenspringende, om eens eventjes een batailletje te hebben en bij het terugkeeren van den meester, weer in allerijl naar hun plaatsen te springen, waardoor natuurlijk allerlei grappen en rampen ontstaan, maar toch de pret is het grootste.

Geheel anders is de houding van den gevormden bôtôto. Van haast of gejaagdheid geen zweem. Hij gaat, als lust of gelegenheid hem ontbreken om zelf te pikat, met den gewonen ernst flaneerende naar de passar, zet zich bij een der verkoopers neêr om geheel op zijn gemak een keuze te doen, koopt zonder veel marchandeeren het door hem uitgezochte individu en steekt het gewoonlijk kleine ruwe kokertje in zijn saboeg, gordel, of in een broekzak, het laatste natuurlijk niet, als hij deftigheidshalve geen broek aan heeft; doet desnoodig nog eenige andere aankoopen, gewoonlijk van weinig belang, want voor de huiselijke benoodigdheden zorgt de vrouw des huizes, en keert dan huiswaarts om zijn nieuwen djangkrik nog eens goed te bekijken en dan aan de beschreven kuur te onderwerpen. Hij doet dat als amateur en kenner ook al weêr op zijn gemak. Na afloop van het temmingswerk, begint de dressuur met de bevordering der kracht- en moedsontwikkeling, zoowel door de voeding als door verschillende andere, men zou haast kunnen zeggen gymnastische behandelingen, zooals bijvoorbeeld om het diertje te gewennen aan het hooren van gerucht en gedruis, het zien van eenige vreemde voorwerpen enz., opdat het voor verschrikking zooveel mogelijk gevrijwaard blijft en op het gewichtige moment van den strijd niet te ligt zou worden verstoort. Om het te gewennen aan het staan, gaan en strijden op een gladden vloer, wordt de bodem van den bamboekoker, aan de binnenzijde zoolang gewre-

ven dat hij het voorkomen heeft van te zijn gepolijst, en alle dagen op nieuw gezuiverd van alles wat de gladheid zou kunnen verminderen, dus ook van de niet verbruikte rijstkorrels, die door versche worden vervangen. In de laatste periode der opvoeding zijn die rijstkorrels bestrooid met het een of ander verhittende kruidenpoeder, zooals van djinten, anijs, of tjabè, Spaansche peper; ook wel een stukje versche tjabè, allen middeltjes die zoo wat hetzelfde effect hebben als „een slok courage water;" maar nimmer aanleiding geven tot een enkele der zoovele soorten van ellende die hier te lande, in spijt der goede bedoelingen der afschaffers, helaas! maar al te veel ontstaan uit het misbruik van dat verderfelijk voortbrengsel onzer uit geldzucht opgezweepte industrie.

De djangkrik wordt door het gebruik van die kruiden nog strijdlustiger dan hij reeds van nature is en vervalt soms in een soort van mutisme, laat zich weinig of geheel niet meer hooren; maar vliegt zonder aarzelen woedend alles aan wat hem voorkomt, zelfs individuen die twee tot driemaal grooter en sterker zijn. De opleiding heeft dan het hoogste punt van volmaaktheid bereikt; velen zijn echter ook onder de djangkrik's, — gelukkig ... of ongelukkig?.... want het is nog de vraag wat waarachtig het beste is — daarvoor niet vatbaar en behouden onder de welwillendste zorgen van den bôbôto toch nog maar immer een goed gedeelte van hun natuurlijken levenslust; ze kriken en tjsekken er maar ferm en vroolijk op los en zijn er meestal toch niets minder om. Zijn ze in dat opzicht, natuurlijk alleen in dat eene opzicht, er niet veel beter aan toe dan de zonen van het menschdom, dan de jeugd vooral der zoogenaamde beschaafde volken, die de grenzen van het gedecreteerde perfectionnement, naar 't niet altijd even humane oordeel der commissiën van examinatoren, niet kunnende bereiken, door het grootste gedeelte der domme massa inderdaad worden beschouwd alsof ze zijn mislukt, dus minder zijn dan de voldoende geachten en dan alleen daardoor nog veel meer moeite hebben om op een eerlijke wijze door de wereld te komen en te toonen dat ze in werkelijkheid vaak vrij wat meer zijn dan zoovele voldoende geoordeelden en gediplomeerden!

De bôtôto's djangkrik, dus de mannen die zich met de opvoeding en beschaving van dat strijdhaftige wezen bezig houden, geven aan hunne niet tot verstommens toe geslaagde discipelen,

dat is dus ook aan de niet volkomen voldoende bevondene, evenzeer de gelegenheid om door daden te toonen wat ze kunnen en willen doen, als aan den het toppunt van voldoende bereikt hebbende en bemoeielijken hun daarin niet alleen in geenen deele; maar helpen hun zelfs met, ik zou haast zeggen nog veel meer zorg in het bevechten der overwinning, die bij dat opvoedings-systeem einddoel is. Doen nu ook onze mannen van het onderwijs dat in den regel? Het moet, met het oog op den gang der zaak, wel worden betwijfeld en het kan, de menschelijke natuur en de maatschappelijke toestanden in aanmerking genomen, moeielijk anders. De bôtôto behandelt voor eigen rekening en risico uit liefhebberij zijn eigen zaak; de onderwijsmannen, daarentegen, vooral aan de zoogenaamde openbare scholen, behandelen als loontrekkende dienaren hetzij van een gemeente, hetzij van den Staat, de zaken van anderen; hun eigenbelang en voordeel is er volstrekt niet aan verbonden of de leerlingen slagen, voldoende of onvoldoende gekeurd, gewogen en dan nog — de gelukkige uitzonderingen uitgesloten — hoe gewogen? en te licht bevonden worden. Wat deert het hun; zij hebben immers bijna altijd hun plicht gedaan en als dan een der veelsoortige commissiën van examinatoren hun leerlingen ten slotte afkeurt, kan men daarvoor toch de leeraren niet verantwoordelijk stellen en straffen. En de leerlingen?.... Ze worden dood eenvoudig met een zeker soort van deftige officiëele gemoedelijkheid, — die, op den keper beschouwd, soms al zeer zonderling met allerlei consideratiën doorweven blijkt te zijn — teruggestooten in den chaos der door allerlei natuurlijke en onnatuurlijke behoeften gestimuleerde dubbeltjesjacht van de kunstmatig opgehoopte menschen-massa, zonder dat de met de keuring belaste heeren zich, in hun min of meer bezoldigde waardigheid, het minst bekommeren over de stroomen van verdriet en ellende, die ze uitstorten over de hoofden der vaak naar geest en lichaam afgematte en ontmoedigde onvoldoende gedecreteerde leerlingen, maar ook en voornamelijk over de ouders die aan hun, mannen van het onderwijs of hunne collega's — want leeraren en examinatoren wisselen elkaar maar af, het rouleert onder elkaar, — vele jaren achtereen de zorg voor de verstandelijke opvoeding hunner kinderen geheel moesten toevertrouwen, zonder zelfs eerlijker wijze iets anders te kunnen doen om de reussite te bevorderen

dan in gespannen stemming passief toezien en..... betalen.

Er zijn, zooals ik reeds zeide, eervolle uitzonderingen, dat is zeker een groote troost; maar is dat dan een zoo schitterend resultaat van de reeds al te lang aan ons, wel wat te hoog geroemde onderwijs, in noodlottige richting besteede zorgen en kosten?

De vergelijking moge wat ver gezocht, de gevolgtrekking wat al te kras schijnen; maar zij die niet te erg lijden aan de reeds door velen scherp gelaakte menschelijke ingenomenheid en eigenwaan, waarop ook Maurice Girard bij zijn hiervoor geciteerde inleiding wijst, zullen er toch wel niet van terugschrikken, en wel willen erkennen dat de djangkrik's in de insectenwereld evenzeer verheven schepseltjes zijn als onze kinderen in de menschenwereld; en dan daarom de vergelijking van opvoeding met opvoeding wel willen toetsen aan de zeker weinig vermogende, maar daarom niet minder goede bedoelingen. Of vergis ik mij? Is de zaak der opvoeding werkelijk reeds zoo goed geregeld als velen wel willen doen gelooven? Zijn we integendeel niet reeds vrij hard op weg om ook in die gewichtige aangelegenheid hoe langer hoe meer het hoofddoel uit het oog te verliezen, dat toch zeker in een wel geordenden Staat wel immer zal moeten zijn en blijven, om het opkomend geslacht zoo spoedig mogelijk, na het verloop der kinderjaren, als nuttige leden der maatschappij in het praktische leven naar stand en vermogen te zien optreden, liefst lang voor dat ze de illusiën der jeugd reeds grootendeels hebben verloren, die onmisbaar zijn om met lust het werk der pas beginnenden aan te vangen en voort te zetten. Wordt dat hoofddoel niet al te zeer opgeofferd aan de zucht om een steeds grootere massa, ik zou haast zeggen onmogelijke volleerden voort te brengen, die, na wat meer of minder getob en geblok — de extra-vluggen uitgezonderd, — niet voor hun twintigste jaar en soms veel ouder, de schoolbanken, en dan nog wel pas die van de middelbare scholen, verlaten in een stemming, die weinig of volstrekt geen lust meer overlaat voor nog meer inspanning vorderende studiën. Zoo voortgaande vervreemden wij de instellingen aan het doel en zal het er weldra mede gesteld zijn als met andere takken van bestuur, die niet meer bestaan ten gerieve van de bestuurders en betalenden, maar juist omgekeerd. Zoo komen we ook op dat gebied in een bepaald onhoudbaren toestand en daaraan hebben we toch waarachtig geen behoefte!

Er zijn bôbôto's djangkrik, die zich als een soort van professoren uren, ja dagen achtereen verlustigen in de beschouwing en bewondering hunner het allerbest getemde en gedresseerde kweekelingen. Ze doen dat met het eigenaardig gevoel van iemand die tevreden is over zijn eigen werk, daarin zich zelf bewondert en wel eens vergeet dat de natuurlijke aanleg zijner kweekelingen er toch zeker niet weinig deel aan heeft. Soms hebben ze er een vrij groot getal, een stuk of tien voor zich staan, allen geplaatst in afzonderlijke kokers van uitgezochte lichtgeele of als schildpad van nature geel en donkerbruin gevlamde bamboe koening of pèlèt, allen voorzien van zorgvuldig gesneden, goed in de bamboe passende houten bodems en deksels van hout of hoorn met wat meer of minder oekiran, lofwerk, versierd en immer voorzien van genoegzame luchtgaten, die, zooals reeds gezegd is, tevens dienen om in den koker te kunnen zien zonder hem te openen en er den kilian door te steken, ten einde er, naarmate de bôbôto het bij zijn waarnemingen en onderzoekingen noodig oordeelt, dan eens de eene, dan weer een andere van voren, van achteren of op zij te streelen en zoo doende niet alleen de gewenschte evolutiën te laten maken, maar ook aan het zingen te brengen. Dat streelen, kili, geschiedt op verschillende wijzen: voor den kop om den bek te doen openen en mag dan vooral niet te veel worden gedaan omdat het vermoeiend is en, zooals de deskundigen zeggen, ngiloe gigi, de tanden wee maakt; op zijde en van achteren, om te zien of de kweekeling wel vlug en waakzaam genoeg is om te zwenken en flank attaque's evenzeer als aanvallen van achteren af te weren door ze het hoofd te bieden; doet hij dat niet, zwenkt hij niet vlug, dan is het zeer gewaagd hem in 't strijdperk te brengen, want op een van die gevoelige plaatsen aangevallen wordende, is hij doorgaans verloren en dat weten alle liefhebbers van gevechten. Een flank attaque heeft voor den djangkrik vaak even doodelijke gevolgen als voor geheele legerafdeelingen.

Is de djangkrik nu eindelijk voor goed klaar, dan behoeft de meester hem niet eens meer aan te raken; het is voldoende de kilian maar even te vertoonen om hem een strijdvaardige positie te zien aannemen en te hooren kriken, — wel te verstaan als hij nog niet tot de verstomde behoort — en als aanvaller of verdediger te laten ageeren. Vrienden en goede beken-

den mogen in het genoegen dier exercitiën deelen; de volgelingen, panakawans, en dergelijke huisgenooten doen dat natuurlijk ook en wijden dan uit over bekende of verwachte eigenschappen der miniatuurstrijders, waarvan soms vrij lange vertellingen en mededeelingen het onvermijdelijk gevolg zijn. De eene weet er dit van; de andere weêr dat en, zooals het altijd gaat in dergelijke omstandigheden, er komen op het laatst wonderen van djangkriken dapperheid en kracht voor den dag en de meest beroemde niet alleen van het saizoen maar ook van het vorige of nog vroegere worden nog eens besproken.

In het Soenda's gedeelte van Java gebruikt men tot verblijf van den djangkrik bamboekokers, die gewoonlijk de lengte hebben van nagenoeg twintig centimeters en doorsneden van vier à vijf, liefst van bamboe toetoel, gevlamde, of eenige andere fijne goed volwassen, dus harde soort. Aan beide uiteinden wordt de koker gesloten door een daarin passende houten schijf of stop, die aan de voorzijde van den koker gemakkelijk kan worden geopend en als deur dient; de bovenzijde is voorzien van twee tot drie langwerpige openingen, die zich uitstrekken over bijna de geheele lengte van den koker, dus tot dicht bij de voor- en achtersluiting; aan de tegenovergestelde of benedenzijde is de koker door wegsnijding van een gedeelte der nerf zóó afgeplat dat hij niet licht omrolt, maar vrij vast blijft liggen, zoodat de bewoner zich gerust kan heen en weer bewegen zonder te zijn blootgesteld aan het hoogst onaangename van met kamer en al ondersteboven te vallen en bovendien rond te rollen. De bôbôto's weten maar al te zeer welke nadeelige gevolgen zulke tuimelingen zouden kunnen hebben en stellen dus daaraan hunne kweekelingen nimmer opzettelijk bloot. Sommigen gaan in hunne voorzorgen nog verder en bevestigen aan de benedenzijde van de boengboeng een voetstukje uit hout of bamboe wat meer of minder doelmatig en netjes gesneden. Groote liefhebbers hebben kotakkan, bakken of dozen zonder deksels waarin ze alle de boengboeng's zorgvuldig rangschikken. Aan de vier hoeken van de kotakkan zijn koorden bevestigd, die, daarboven bij elkaar geknoopt, dienen zoowel om het geheele toestel in de hand of aan een pikoelan te dragen naar de vereenigingspunten, als om het in huis op te hangen in een rustig hoekje, zooveel mogelijk buiten gevaar van beschadiging of ruwe verstoring door onvoorzichtige huisgenooten of djangkrik's

lüstende huisdieren. De ratten, muizen, en kippen zijn er tuk op en veroorzaken de bôtôto's zeer ongewenschte verliezen.

Te Soerabaja woonde in 1825 op een der hoeken van de Alonalen een inlandsch hoofd, een Ngebèi van minderen rang, die dáár groote vermaardheid had verkregen als kenner en kweeker van djangkrik's en ze niet alleen hield voor zijn liefhebberij, maar ook om met voordeel te verkoopen. Hij had de gewoonte om des avonds zijn ruime kotakkan vóór zich op den grond te plaatsen, liefst bij mooi weêr in den maneschijn, op een rustig plekje, bezijden de kleine pendoppo zijner woning. Hij bleef daar dan uren zitten, nu eens het een of ander licht hand- of knutselwerk verrichtende, dan weêr niets doende dan eenige cigarettes rooken, maar steeds het oog houdende op zijn allen in geopende dozen staande of liggende kweekelingen, wel zorgende dat ze er niet uitkropen, maar overigens hen volkomen vrijheid latende om alles te doen wat ze maar wilden. Hij had het zoover gebracht dat hij hunne stemmen wist te onderscheiden en hunne bijzondere gewoonten zoo goed kende dat hij beweerde daaruit te kunnen opmaken of het al dan niet de ware tijd was om den eenen of den anderen ten strijde te voeren en dat hij, om tot die kennis met te meer zekerheid te kunnen komen, het zijn kweekelingen zoo moest maken alsof ze in volkomen vrijheid verkeerden. Om dat doel te bevorderen permitteerde hij de op het vrijwillige gezang zijner discipelen van heinde en verre afkomende en toezwevende wijfjes, de jongelui een minzaam bezoek te brengen en een delicieus oogenblikje te samen door te brengen. Alleen als de zang of andere charmes van een zijner jongelieden te veel dames in zijn kamertje lokte, achtte hij het noodig met zijn meesterlijke bemiddeling tusschen beiden te komen en de door hem overtollig geachte dametjes daaruit te verwijderen, haar overigens volkomen vrijheid latende om elders hare bekoorlijkheden ten toon te spreiden en van de eene miniatuurkamer naar de andere te wandelen om zoodoende als 't ware verschillende visites te maken. Dat die kleine heertjes en liefelijke dametjes elkaar vaak heel wat hadden te vertellen en de ontvangst zeer verschillend was, kon ook de oppervlakkige waarnemer zeer goed zien en hooren, want het eene bezoek duurde veel langer dan het andere, dan eens luidruchtig en dan weer stil. Soms gebeurde het wel dat de vriendelijke bezoekster onmiddellijk bij het binnentreden nog al norsch werd

weggejaagd en de bezochte strijder, waarom dan ook, blijkbaar niets van haar wilde weten. De heertjes, die zich aan zulke verregaande onhoffelijkheden jegens het schoone geslacht overgaven, werden door den djangkrikkundigen Ngebèi aangemerkt als volkomen rijp voor een heete bataille en genoten dan ook gewoonlijk de eer van den volgenden dag naar het strijdperk te worden gebracht.

Vermoedelijk zullen er vele andere hoofden en inlanders geweest zijn en ook nu nog wel zijn, die het even ver brachten in de kennis van den djangkrik, en zou ik dat zeker gemakkelijk te weten zijn gekomen als ik niet, kort na de kennismaking met den éminenten liefhebber, Soerabaja had moeten verlaten om te Buitenzorg aan geheel andere zaken, die mij toen veel belangrijker schenen, de aandacht te geven. De djangkrik was te klein geworden voor den aankomenden jongeling die er nu, als grijsaard, en passant nog eens met genoegen aan denkt en zijn herinneringen ten beste geeft, in de hoop daardoor, hoe weinig dan ook, toch iets bij te dragen om over de volken, die wij daar overheerschen, niet nog langer een al te onjuist oordeel te vellen.

Dat de koopman in djangkrik's niet zoo heel ver van de waarheid was als hij verzekerde, dat zijn waar nog wel eens zoo vele guldens kon gelden als er toen duiten voor werden gevraagd, blijkt onder vele andere uit een omstandigheid, die mij toevallig niet ontschoot. De bedoelde Ngebèi eischte voor zijn discipelen van de liefhebbers doorgaans zeer hooge prijzen, zoodat zelfs de geheele inhoud van den tjèlèngan [1]) van den Javaanschen jongen onvoldoende zou zijn geweest om de kosten van den aankoop te bestrijden en er dus om tot het doel te geraken transactien moesten worden aangegaan van allerlei soort, waardoor dan een ruilhandel ontstond van zeer verschillende voorwerpen, die de jongens gemakkelijker konden vinden dan de gevorderdè guldens, zooals om maar eenige te noemen, bamboe, soeloe, brandhout, vruchten, vooral klappa's, kippen, eenden, enz., allen artikelen die de Negbèi steeds zeer goed kon gebruiken.

Het was in dat tijdperk in zekere mate mode geworden onder de

---

[1]) Tjèlèngan, varkentje of zwijntje, gewone benaming voor spaarpot, vermoedelijk naar den vorm der van aardewerk gebakken varkentjes.

inlandsche hoofden om op hun traditioneelen hoofddoek bij plechtige gelegenheden en wandelingen, — het is zoo ongeloofelijk dat ik aarzelen moet de waarheid te zeggen — een Europeeschen zwarten of grijzen hoed te dragen. Hoe ze daaraan kwamen is mij niet bekend geworden, maar het laat zich wel vermoeden dat de menschelijke zucht tot na-aperij, waarvan ik, helaas! mijn bronskleurige vrienden volstrekt niet geheel kan vrijspreken, er het meeste toe heeft bijgedragen, want van gouvernementeele verordeningen om Europeesche kleeding aan te nemen was, zoo ver ik weet, nimmer sprake en het is een waar genoegen daarvoor de welverdiende hulde te brengen aan de Hollandsche regeeringen, die elkaar daar snel opvolgden; wel was er in die oude tijden meermalen kwestie van het in stand houden der inlandsche gebruiken enz., dus juist het tegenovergestelde der Europeesche hoedendragerij. Maar hoe ze er dan ook toe mogen zijn gekomen, een feit is het dat de inlandsche hoofden toen de gewoonte hadden om een der allerondoelmatigste van de Europeesche hoofdtooisels toe te voegen aan hun gewoon toilet, ter vervanging van den dáár oneindig doeltreffender, even eenvoudigen als gemakkelijken s o n g k o.

De s o n g k o is een soort van groote klep met een rondom het achterhoofd loopenden band van dunne rottan of open cirkel; de vorm is overigens zeer verschillend evenzeer als de stof waarvan hij wordt gemaakt; gewoonlijk echter van donker laken, naar omstandigheden wat meer of minder sierlijk met gouddraad of gallon gemonteerd. Het hoofd geheel door het zware haar en de i k a t gedekt zijnde, dient de s o n g k o voornamelijk om het gezicht te beschutten tegen de zonnestralen en doet dat veel beter niet alleen dan de lastige stijve smalle randen onzer onzinnige hoofddeksels, maar zelfs veel beter dan de breede randen der Chineesche of andere stroohoeden, omdat die te veel door regen en wind in zeer ongewenschte richting worden gebracht. De gewone stroohoeden toch zijn tegen het doorwekend effect der tropicale regens zeer slecht bestand en worden zoo slap dat men ze vaak den volgenden ochtend nog niet goed kan opzetten; de van bamboe en rottan gevlochtene behouden beter den gewenschten vorm, maar zijn zwaarder en minder buigzaam en dat is op lange ritten in de brandende zon zeer lastig. De s o n g k o was dan ook destijds wegens zijn doelmatigheid door de in de binnenlanden geplaatste Europeanen, die, uit den aard hunner be-

trekking verplicht waren tot groote reizen te paard, met een zeker welgevallen overgenomen en werd, als een breeden lossen rand van een hoed, gemaakt van dunne rotting, overtrokken met wit katoen ook wel met andere stof, gedragen op de reis- of kostuumpet, die daardoor de eigenschappen verkreeg van een pet, met breede rondgaande rand en het gezicht zoowel als den nek beschermde tegen de brandende zonnestralen.

Zoo een geeuropeaniseerde songko had boven den gewonen rand van een stroohoed het zeer gewaardeerde voordeel van vóór zonsopkomst en na den ondergang, als men gaarne zoo veel mogelijk de vrije lucht van alle kanten wil genieten en zelfs de dunste kleeren zou willen uittrekken, geheel te kunnen worden afgenomen om hem aan een der volgelingen te geven, die er dan een zijner armen doorstak en hem dus op een der schouders droeg of op zijn rug vastbond met de daaraan zittende kinbanden. Een ander voordeel van den songko was — en dat werd door velen volstrekt niet gering geschat — van beter dan stroohoeden te vallen in den smaak der Javanen, die het zoozeer beneden hunne waardigheid achten zoo'n toppi roempoet, grashoed, op hun boven alles gerespecteerd hoofd te zetten dat nimmer een inlandsch hoofd of deftige Javaan zich leent om daarmede rond te loopen, veel minder er mede in het publiek te verschijnen en ook de Europeesche ambtenaar, wanneer hij daarvoor vriendschap heeft, ongaarne met dat hoofdtooisel ziet, bij altijd min of meer officieele inspectie-reizen en ambtelijke verrichtingen. Zij hebben, wat trouwens wel overal min of meer het geval is, het gebrek, eigenlijk de deugd van niet gaarne bevelen te ontvangen van iemand, die niet in hun smaak valt, dus hun sympathie niet bezit.

De songko is Javaansch; de Soendanees, in den regel wat eenvoudiger, blijft de voorkeur geven aan zijn veelsoortige doedoekoeï, wil van toppi's noch songko's weten en ziet gaarne andere natiën zijn traditioneele hoofddekking dragen, vooral als ze dat goed en naar zijn smaak weten te doen; zij rijzen daardoor altijd iets, en als het samengaat met andere door hem gewaardeerde eigenschappen, zooals goede kennis van zijn zeden en taal, zooveel in zijn achting dat hij ze als het ware met welgevallen den beleefden eerbied betoont, die hij zijn eigen hoofden zelden of nooit onthoudt. Men zou kunnen zeggen hij zweert bij zijn dierbare doedoekoeï, waarmede hij, behalve alles wat

wij met een hoed doen, ook nog andere dingen doet. Bij hun was er dan ook nimmer sprake van het opzetten van den Europeeschen hoed.

Onder de Javanen is er echter, zooals ik zeide, een tijd geweest, waarin een der allerondoelmatigste onzer kleedingstukken werkelijk kans scheen te hebben van in de mode te komen, wel gelukkig nog niet onder de massa; maar bij hen, die meenden daardoor hunne waardigheid als hoofden te verhoogen. Geheel vreemd zijn zulke verschijnselen niet. Waarschijnlijk bespeurende hoe de oppermachtige overheerschers vooral bij plechtige gelegenheden hun hoofd dekten en hun ronde hoeden als deftigheid aanbrengende zoo zeer schenen te waardeeren, dat zij zonder dat hun statie-toilet incompleet achtten, zal denkelijk de een of andere Javaansche diplomaat de stoute schoenen hebben aangetrokken en zijn hoofd in allen ernst met een Europeeschen hoed hebben getooid; daardoor den volke toonende, dat hij in dat niet onbelangrijk gedeelte minstens op dezelfde hoogte kwam te staan als de Walanda's, die hun zoo vaderlijk beheerschen. Dat zal aanvankelijk bijval hebben gevonden of wie weet welk voordeelig effect hebben gehad en zoo zich tot een zekere hoogte hebben uitgebreid.

Het was toen voor die soort van hoofden maar de vraag hoe op de minst kostbare wijze zoo'n heilaanbrengend sieraad machtig te worden; want dat het hun niet convenieerde er den hoogen prijs voor te besteden die er toen in de toko's voor werd gevraagd van *f* 15 tot *f* 20, zal wel geen betoog behoeven, als men maar in 't oog houdt dat die som meer dan het maandelijksch tractement van menig inlandsch hoofd beliep.

Er moest dus een middeltje op gevonden worden om in die Europeesche luxe te voorzien en de genoemde Ngebèi nam de liefhebberij van Europeesche of daarmede gelijkstaande jongens te baat om een of twee zijner djangkriks te ruilen tegen een min of meer presentabelen toppi itam, zwarten of des noods toppi poeti, witten of grijzen hoed, die, als hij hem uit de tweede of derde hand had moeten koopen, altijd toch nog wel een gulden of vijf zou hebben gekost. Beiden deden dan goede zaken, de jonge kreeg, voor een afleggertje van papa of van een ander zijner familieleden, de djangkrik's, die hij nimmer voor contant geld zou hebben kunnen koopen, want ook in zeer wel gestelde huishoudens vindt men gemakkelijker een half of drie kwart

versleten hoed en dergelijke voorwerpen dan de som van vier tot vijf gulden overcompleet voor speelgoed en nog wel zulk speelgoed. De Ngebèi bekwam zonder een cent uit te geven het anders door hem zeker te kostbare voorwerp en maakte dus feitelijk voor een heldje, dat hem weinig of niets had gekost, de som van verscheidene guldens. Jammer dat zulke zaken niet in 't groot kunnen worden gedaan om dan te worden geexploiteerd, immer in het welbegrepen belang der bevolking en het dierbare vaderland!

Als eindelijk alles is voorafgegaan wat een ernstige adoe-partij in den regel moet voorafgaan, wat, zooals ook hier blijkt, waarlijk niet weinig is, en waarbij de kilian altijd een gewichtige rol speelt, en men het eens is geworden in de keuze der strijders en de voorwaarden van den strijd, dan worden de twee boengboeng's met de tot het gevecht bestemde djang-krik's, met de geopende voorzijden tegen elkaar gelegd, met een stukje pisangblad of iets dergelijks tusschen de scheiding, zoodat de strijders elkaar niet te zien krijgen voor dat de spelers het geraden achten. Voornamer spelers houden er een afzonderlijke boengboeng pangadoean op na; iets grooter en langer dan de gewone, aan de beide uiteinden van sluitingen of gemakkelijk af en aan te zetten deksels voorzien en in het midden door een verticaal schuifdeurtje gescheiden, dat, zooals het scherm van een theater, wordt opgetrokken, als alles klaar is om de vertooning of den strijd te beginnen, en neergelaten, als die is afgeloopen, ook wel wanneer het noodig wordt geoordeeld die te staken, iets dat niet mag geschieden dan met toestemming der wederzijdsche bôbôto's of volgens vooraf bedongen voorwaarden. Dat die boengboeng's nog wat steviger of breeder rustpunt hebben dan de anderen, opdat ze onder het vuur der actie niet te licht ombuitelen, zal wel geen betoog behoeven.

De kilian, die kan worden vergeleken met den staf van den bôbôto djangkrik, wordt, gelijk reeds is opgemerkt, gemaakt van een soort van grasbloesem; wel worden ook nog een paar andere grassoorten daarvoor gebezigd in den natuurlijken staat, namelijk de badjangbadjang, een soort van klissen of verklikkers; maar dat doen alleen de jongens die nog geen andere kilian bezitten of in der haast maar een halmpje van de meest bij de hand staande grasbloesems afplukken. De ware

kilian wordt over geheel Java en vermoedelijk wel in geheel den Archipel — ook op Sumatra is het djangkrik-gevecht bekend, misschien nog wel elders — door alle liefhebbers gemaakt van een en dezelfde soort van grasbloem, waarvan de vorm wel eenigermate overeenkomt met een zeer verkleinde korenaar met fijn en zachte haarachtige vezels bezet. Die kleine aren worden van den natuurlijken stengel afgescheurd en naast elkaar gebonden rondom een zeer dun van bamboe zorgvuldig gesneden steeltje, zoodat het voltooid zijnde wel wat heeft van een miniatuur bezempje vooral van een Japansch met slechts een staart of veger en ook zou kunnen worden vergeleken met een penseel. Die grasbloeisels, van matgroene, later geelachtige kleur, worden soms door omwinding met gekleurde zijde, ja zelfs met een gouddraadje aan het steeltje gehecht, waardoor het geheel een zekere mate van onder de kenners zeer gewaardeerde sierlijkheid verkrijgt. Het is volstrekt niet iedereen gegeven even mooie en deugdzame kilian's te maken. Het is een slag, zooals wij dat noemen. Die van den eenen maker zijn wel ééns zoo veel waard dan die van den andere. Om het beschadigen van een zoo teer en toch gewichtig voorwerp te verhoeden zijn ze gedekt door een schede van een daarvoor bijzonder geschikte soort van tamiang, dunne bamboe, die iets dikker zal zijn dan een gewoon potlood met een opening die juist wijd genoeg is om er het kwastje van de kilian te kunnen intrekken; men steekt eerst het steeltje in het kokertje, dat eenige centimeters korter is en haalt dat dan zoo ver door dat het kwastje geheel daarin verborgen is. De zoo in de schede zittende kilian blijft echter altijd zeer subtiel en wordt dan ook steeds voorzichtig zoo veel mogelijk buiten ruwe aanraking gehouden. Daar nu de Javanen en Oosterlingen in 't algemeen, gelijk bekend is, hun hoofd beschouwen als een soort van heiligdom huns lichaams, ziet men gewoonlijk de bôbôto's de kilian tusschen een plooi van hun hoofddoek dragen, wat dan tevens wordt aangemerkt als een soort van volkomen geoorloofde cranerie, dergelijk effect makende als de pen achter het oor van den schrijver en de karawats onder den arm van den jockey, of een vogelvlerkje op den hoed van den dandy, maar toch een beter distinctief, want niemand tooit zijn kapsel met een kilian als hij geen liefhebber is, en dan nog wel in functie, van den djangkrik.

In Oostelijk- en Midden-Java zijn de boengboeng's van

geheel anderen vorm, van dikker en wijder bamboe, overeind staande, dus meer als ronde dozen ter hoogte van ongeveer zes tot acht centimeters met een diameter van nagenoeg dezelfde maat, van onderen gedekt door een goed passende houten schijf en aan de bovenzijde van een dergelijke deksel voorzien, met de noodige lucht- tevens lichtgaten in het midden en een knopje of vatsel, veel overeenkomende met de deksels van hoorn en schildpad, die daar in massa gemaakt en verkocht worden om onze drinkglazen des avonds te dekken, ten einde den inhoud te beveiligen tegen de verwenschte zwervende insecten. Die dozen staan wel vaster dan de boengboeng van den Soendanees, maar zijn minder geschikt om tevens als kleine strijdplaats te dienen; twee djangkrik's, in zoo'n doos geplaatst, missen de noodige ruimte om behoorlijk te vechten, en tusschen behoorlijk en onbehoorlijk vechten is ook hier, zooals alle deskundigen volkomen begrijpen, bij een georganiseerden kampstrijd een zeer groot verschil, dat hoogst waarschijnlijk in den natuurstaat of in 't wild er minder op aan komt, maar hier, waar het belang der menschelijke liefhebbers er bij betrokken is, volstrekt niet gering mag worden geacht. Daarom worden dan ook die dozen nimmer gebruikt als kampplaatsen, maar daarvoor afzonderlijke doosjes gemaakt met traliën van fijn gevlochten bamboe of dunne houten plankjes, van langwerpig vierkanten vorm, aan weerszijden voorzien van een deurtje of schuifje om de strijders in te laten en in het midden gescheiden door een dergelijk. De vloer bestaat immer uit één plankje, dat goed glad gewreven is, en het geheel is zoo ingericht dat ook de omstanders of beter gezegd omzitters tot op een paar passen afstand de belangrijke evolutiën der strijdende helden kunnen gadeslaan en ook werkelijk met vaak zeer groote belangstelling volgen.

Zijn het jongens en aankomende jongelingen, wien het doorgaans meer te doen is om de eer der overwinning van hun djangkrik of van die hunner vrienden, dan verandert de belangstelling wel eens in hevige verontwaardiging over een valschen streek of een onregelmatige manoeuvre, waardoor het genoegelijk samenzijn der jeugd al ligt, ten minsten voor een oogenblik, een tamelijk vijandig aanzien krijgt en de aspirant-bôbôto's in persoon wel eens als ware djangkrik's aan 't worstelen geraken, maar dan toch meestal vrij wat minder verwoed. Aan zulke excessen maken de mannen van ondervinding

zich niet schuldig; ze weten zich te beheerschen, soms, ja bijna altijd op inderdaad bewonderenswaardige wijze. Onder hen gaat ook bij dit spel alles met die eigenaardige deftigheid en eerbied voor de adat biassa, waardoor zich alle wel opgevoede Javanen onderscheiden, hoezeer ze vrij wat minder dan menig ander volk geneigd zijn lompheden of beleedigingen ongestraft te laten voorbijgaan.

De liefhebbers gaan in hun luchtige kleeding als naar gewoonte gewapend met de kotakkan of boengboeng in de hand naar het plaatsje voor de samenkomst bestemd in of bij de een of andere pendoppo, dan wel onder een grooten schaduwrijken boom of elders, het lukt overal. Zijn het mannen van boven het gewoon niveau verheven rang, dan met hun gevolg van een paar panakawan's, waarvan een de strijders met of zonder kotakkan draagt. Daar gekomen zet men zich in kleinen kring of ook wel in verschillende groepjes, op de gebruikelijke wijze, neêr en spoedig daarna begint het tanding of wegen, niet als van de jockeys der race clubs van het materiël gewicht, maar van de werkelijke en veronderstelde eigenschappen, waarbij soms heel wat valt te bespreken en het oordeel van de meeste tegenwoordig zijnde kenners gevraagd of ongevraagd te pas komt. De eene aspirant-strijder is te groot om tegen den andere te strijden; een ander is weêr blijkbaar te sterk of heeft reeds te veel blijken van brani en biesa, moed en beleid, gegeven bij vorige gevechten, waarin hij zonder groote schade de overwinning behaalde om er dien nog volstrekt geen reputatie hebbende nieuweling aan te wagen. Een ander is van zoo'n gerenomeerd heilig plekje afkomstig, anker sekali, dat het dwaas zou zijn de in een onbekend oord gevangen candidaat daartegenover te stellen; neen, dat gaat niet, hij mag niet strijden dan tegen een van ten naasten bij even heiligen of geeerbiedigden, liefst van geheel gelijken oorsprong. Anderen weêr, die met ongeduld verlangen naar een begin, trachten alle die zwaarwichtige bedenkingen maar weg te cijferen, en bewijzen op zeer overtuigenden toon, dat al dat wikken en wegen niets of niet veel heeft te beduiden; zoo'n spreker voert des noods eenige bewijzen aan en beroept zich op bij allen bekende feiten, historische, vooral uit de geliefde waijanggeschiedenis, zoowel als recente van het dagelijksche leven, waaruit blijkt dat de zwakkere en onoogelijke zeer dikwijls krachtiger vijanden

overwonnen. Oentoeng oentoengan! roept hij uit, „op goed geluk waag het maar;" pegimana bagdja sadja! „het lot beslist toch alles," en door de kracht zijner overtuiging in opgewonden stemming gebracht, sleept hij de nog huiverigen mede en maakt aan het delibereeren een gewenscht einde.

Uit de aangevoerde strijdlustigen, die zich intusschen al ferm laten hooren en elkaar al wie weet wat voor soort van uitdagingen toeroepen, zijn er twee gevonden, die geschikt worden geacht on tegen elkaar te kampen. De pengadoean of miniatuur-arène wordt nog eens nagezien en goed geplaatst, terwijl de eigenaren hunne uitverkorenen nog eens met een onuitsprekelijke uitdrukking aanzien alsof ze uit geheel hun voorkomen willen navorschen hoe ze zich gevoelen, ik zou haast zeggen, wat ze er wel van denken. Van het gewone kili is nu geen sprake en noodeloos gekrik wordt als een soort van ongepaste fanfaronnade beschouwd. Liever spreken ze hem een woordje toe, zij 't dan ook maar in gedachten; ze prevelen soms de een of andere heilige spreuk ten zegen uit, terwijl zij met een soort van gewichtigheid den rand der opening van de hokjes op gelijke hoogte houden van die der arène om de intrede te vergemakkelijken. Zoo dit noodig is, als de strijder er niet van zelf in treedt, wordt met de kilian hem als het ware den weg aangewezen. Hetzelfde geschiedt aan weêrszijde van de strijdplaats, die, na het binnen komen der strijders, onmiddellijk aan de twee buitenkanten wordt gesloten, terwijl de twee bôbôto's reeds dadelijk bezig zijn om de kampvechters als het ware in positie, recht tegenover elkaar, nabij de middenschijding te lokken en te doen stand vatten. Voor reeds goed gedresseerden is dat vaak overbodig; zij weten wat hun te doen staat en toonen het door in blijkbaar ernstig opgetogen houding met de noodige bedaardheid voort te gaan tot nabij de middenscheiding om dáár, als geroutineerde schermmeesters, het gewichtige oogenblik der opheffing van het scherm af te wachten en zich dan op hun manier en garde te plaatsen. Ze staan daar eerst nog zonder elkaar te kunnen zien; maar met al de waakzaamheid van wakkere strijders, lettende op en luisterende naar alles wat er in de nabijheid gebeurd; zoowel de beweging der voelhoorens, die bijna stijl overeind maar niet stil staan, evenzeer als die van den kop en oogen toonen dat zeer duidelijk, terwijl een zachte beweging van den mond en mandibulen het voorkomen geeft dan

eens alsof ze onhoorbaar morren, misschien wel, zooals de menschen, als ze niet heel fatsoenlijk zijn in dergelijke omstandigheden ook wel eens doen, vloeken en razen; dan weder alsof hen een hooghartigen grimlach om den harden mond speelt. Het lichaam, eenigzins hooger opgeheven dan in den rustigen of gewonen toestand, steunt op de vier voorbeenen, versterkt door de twee achterbeenen en geeft hen in de oogen van alle deskundigen een allerbelangwekkendst voorkomen, dat gestadig wordt gewijzigd door vele nauwlijks merkbare, maar in de oogen der kenners veel beteekenende bewegingen, die onmiddellijk worden gecommentarieerd en met de uitsluitend daarvoor bestemde, dus technische termen worden bestempeld, terwijl de toeschouwers zich rondom de strijdplaats achter en voor de bôbôto's heen als het ware samenpakken, de oogen gebraqueerd houdende op de strijders, die zich gedragen alsof ze waarlijk weten met welk een schier koortsachtige belangstelling ze worden gadegeslagen.

Het wordt als een doorslaand blijk van moed en strijdvaardigheid aangemerkt als de strijders in die verheven houding door de wippende beweging der beenen aan geheel hun lichaam een schuddende beweging geven alsof ze van ongeduld gaan dandineeren. Min of meer huiverigen doen dat nooit, ook dan niet als ze, door de kilian opgewekt, zich vrij krachtig laten hooren en zijn eer geneigd om, vóór dat het scherm wordt opgehaald, een zekere onrust en onwilligheid te laten blijken door niet vooruit te willen, ja zelfs maar in eens rechtsomkeer te maken en naar de opening van het strijdperk te loopen alsof ze besloten hadden om zich te retireeren, zoodat er onder de belanghebbenden groote sensatie ontstaat en de betrokken bôbôto al zijn talenten moet aanwenden om zijn wankelmoedigen kweekeling tot geheel andere gedachten te brengen, wat hem trouwens gewoonlijk nog al goed gelukt, zoodat niet altijd de aanvankelijk vreesachtige wordt verslagen en vaak nog met eer het strijdperk verlaat.

Als eindelijk het gewichtig oogenblik gekomen is en het scherm dat de tegenover elkander staande strijders nog gescheiden houdt wordt opgeheven, is het als of ze elkaar eerst nog eens even aanzien, als twee gladiatoren, die, voor den aanvang der worsteling, zich nog eens met alles omvattenden scherpen blik willen meten, om onmiddellijk daarna den doodstrijd te beginnen,

soms na zich eerst nog eens te hebben laten hooren als een paar hanen, die, vóór dat ze elkaar aanvliegen, nog eens kraaien, soms ook door zondere verder preliminairen woedend op elkaar in te loopen en kop aan kop, de mandibulen in elkaar geslagen om het hardst duwen, zoodat bij gelijke krachten dan de eene en dan weêr de andere achterwaarts wordt gedrongen, terwijl beiden trachten de tegenstander van de beenen te brengen en om te doen kantelen of tegen de wanden van de arène te dringen zóó dat de achterwaarts wijkende slechts door een behendige beweging het gevaar ontkomt van te worden verpletterd. Als die worsteling lang genoeg vruchteloos heeft geduurd, laten ze elkaar uit eigen beweging een oogenblik los, als om nieuwe krachten te verzamelen, om dadelijk daarna weer op nieuw te beginnen, en zoo voort te gaan tot dat een de vlucht neemt of, zooals vaak gebeurt, geheel uitgeput en zwaar verminkt, soms met verlies van armen en beenen, in het strijdperk blijft liggen of door de verwoede overwinnaar wordt rondgesleurd zonder daarom nog den hopeloozen strijd op te geven en steeds trachtende de triompheerende tegenpartij, met zijn tanden en nog overblijvende doch ten einde spoedende krachten zooveel mogelijk afbreuk te doen. De overwinnaar is daardoor wel genoodzaakt hem den genadestoot te geven, tenzij hij zich vergenoegt met op den noodigen afstand zijn machteloos daar nederliggende tegenstander gade te slaan.

Daarmede is het drama geëindigd, natuurlijk tot groot genoegen van de winnende, tot droevige teleurstelling van de verliezende partijen, die er zich echter doorgaans nog al goed in weten te schikken en evenmin als zoovele andere liefhebbers door laten ontmoedigen, zich stellig voornemende om zoo spoedig mogelijk zoo niet dadelijk een schitterende révanche te nemen.

De djangkrik verliest gemakkelijk zijn beenen, vooral de twee achterste, en kan natuurlijk veel beter een zijner zes, dan vele andere soorten van strijdlustige dieren een der twee beenen missen, zonder daardoor voor het gevecht minder bruikbaar te worden, zoodat het volstrekt geen zeldzaamheid is er een op slechts vijf, ja zelfs op nog minder beenen in het strijdperk te zien brengen, en toch nog de overwinning te behalen. De inlanders noemen hem dan djangkrik kipa, en hebben voor zulke beproefde strijders hetzelfde gevoel dat ons zoo vaak beheerscht bij het zien van blijkbaar nog krachtvolle mannen, die

op slagvelden hun gehoorzame toewijding en moed ter verdediging van maar al te dikwerf onverantwoordelijke misgrepen met het verlies van armen en beenen moesten boeten, helaas meestal zonder daardoor de middelen te hebben gewonnen, die onmisbaar zijn om in hun, zij het ook maar sober levensonderhoud te voorzien. Wij achten maar heklagen hun tevens, en dat doen ook de bôbôto's; maar zij betreuren het volstrekt niet dat de djangkrik zich ook in dien verminkten toestand nog zoo gretig tot een gevecht ten hunnen genoegen laat gebruiken. Of wij in dat opzicht wel veel beter zijn, durf ik waarlijk niet te verzekeren, en ben, met het oog op 't geen als het ware ten allen tijde kan worden waargenomen, geneigd het te betwisten, ja te gelooven dat wij nog veel erger egoïsten zijn.

De gassir heeft, voor zooverre ik mij herinneren kan, volkomen denzelfden vorm en hetzelfde voorkomen, maar is wel twee tot drie malen grooter dan de djangkrik, dus een colossale reus van het geslacht. Hij komt dan ook niet zoo talrijk voor en heeft niet de heroïque eigenschappen van laatstgenoemde of is verstandiger en laat zich niet zoo door de menschen voor hun vermaak gebruiken en dresseeren. Hij is niet zoo vlug en ongevoeliger, zoodat het streelen met de kilian volstrekt geen effect op hem maakt en geheel andere middelen moeten worden aangewend om hem in een eenigermate strijdlustige stemming te brengen. De Javanen weten dat en laten hem daarom meer aan zijn lot over. Geheel echter ontsnapt hij niet aan den smaak voor immer min of meer levendige aandoeningen van alles wat naar strijd gelijkt; maar het zijn meer de kinderen en aankomende jongens die zich van tijd tot tijd met hem amuseeren. Hij vertoont zich wel in hetzelfde saizoen als de djangkrik, maar mist ten eenenmale de onderscheiding van het na zich te hooren noemen een mousin of tempo gassir. Toch is hij in zijn soort minstens even mooi als de djangkrik en oneindig veel sterker, hetgeen niet belet dat hij soms door dezen wordt aangevallen en op de vlucht gejaagd. Om hem tot den strijd op te wekken bezigt men een stukje lidi, waarvan het eene eind tusschen de voorvingers van de rechterhand wordt gehouden en

het andere eind met de linkerhand wordt omgebogen en dan zoo losgelaten dat het tegen den grooten kop of stevige achterpooten van den gassir springt; de Javanen noemen dat tjentil of tjentik, knippen; die behandeling wordt snel achter elkaar eenige keeren herhaald, maar dikwijls geheel zonder het gewenschte gevolg. De gassir blijft er kalm onder, laat den tegenover hem geplaatste staan of loopt waar hij wil en doet dat zelfs ook van tijd tot tijd, bij het ontvangen van een knip tegen de beenen, ze even bewegende of er mede achteruitslaande als om zich te verzetten tegen die lastige aansporing tot een gevecht, waarvan hij blijkbaar niets wil weten.

Hebben de jongens eens een enkelen keer het geluk er een paar te hebben gevonden, die wel willen vechten, dan is het nog maar van korten duur en haast nooit zoo vermakelijk als dat van den djangkrik, en dan kost het altijd veel te veel moeite om er hun nogmaals toe te brengen, zoodat ze er dan maar op een geheel andere wijze mede gaan spelen. Ze maken dan een miniatuur passangan of juk, zooals dat waaraan de kerbo, niet zooals wij gewoonlijk schrijven karbouw [1]), voor de pedatie en ploeg wordt gespannen, bevestigen dat met een agel, draadje, aan den korten dikken hals achter den kop van het dier en spannen er een paar voor van het een of andere palmblad, klappa lontar, of iets dergelijks gemaakte pedatietje, ook wel voor andere zulke lichte voorwerpen en, als ze dan maar gewillig trekken en rondloopen tot genoegen der spelende kinderen, dan kunnen ze op een vrij goede behandeling rekenen; maar als ze, na hunne onwilligheid tot den nobelen kampstrijd te hebben getoond, ook dat niet willen, blijft er niets anders over dan hem als een extra fijn hapje toe te werpen aan een der nabijzijnde hanen, die hem spoedig heeft afgemaakt en met zijn gewone hoffelijkheid onder zijn serail van gefavoriseerde dames verdeeld.

Zij, die nu mochten meenen, dat dit wreede, barbaarsche vermaken zijn en die gaarne alle dergelijke maar geheel zouden willen afschaffen om ze te vervangen door allerlei meer vreed-

---

[1]) De Soendanees noemt die dierbare medewerkers in den landbouw moending, de Javaan kerbo en, in hooger taal sprekende, maieso, nimmer karbauw noch karabauw; hoe wij aan die officiëele benaming kwamen is onbekend.

zame, zeden verheffende en beschavende, maar niet in den smaak vallende, vaak erg vervelende, wensch ik volstrekt niet te beantwoorden met de vraag of er wel ooit aan is gedacht, veel minder iets aan is gedaan, om op doeltreffende wijze den volkssmaak te leiden naar de door hun, niet door mij, gewenschte richting; maar zou hun wel in overweging willen geven zich eens een oogenblik op een zuiver onafhankelijk standpunt te plaatsen, hoog genoeg om bevrijd van alle convenancen dwang, een blik te werpen op de innerlijke waarde der volken dáár en hier, dus ook de gedachten te openen voor de reeks van gruwelijk ingekankerde kwalen bij zoogenaamde beschaafde volken waar te nemen en dan eerst te beslissen of het hier, ondanks de in groote mate op allerlei wijze aangewende middelen ter verzedelijking, wel werkelijk zoo veel beter gesteld is dan dáár. Indien ze dat kunnen en willen, zou het mij toch verwonderen als niet velen tot de overtuiging kwamen dat het meer dan tijd is onze aanmatigende houding merkelijk te 'temperen.

V. DE SERIÈRE.

De Maleiers van Borneo's Westkust.

Ongetwijfeld is de Kapoeas de schoonste rivier van Borneo's Westkust en een reis op die rivier zal de moeite wel beloonen. Nu zijn het ondoordringelijke wouden die u vergezellen, dan weder ladangs, die met hun frisch groen u tegen lachen; hier vertoont zij zich als een uitgestrekt meer van 800 tot 1000 meters middellijn; daar is het een reeks eilanden, die de rivier versperren en de snelheid van den stroom aanmerkelijk vermeerderen; en al is de bovenrivier schaars in stoffeeringen als de Maleische nederzetting Meliou, zoodra men de kleine rivier, die bij het dorp Soeka-lanting begint, is ingevaren, bestaan de beide oevers bijna uit een aaneenschakeling van dorpen.

Het eerste, dat wij op onzen tocht ontmoeten, wanneer wij stroomopwaarts gaan, is Telók Kompeï, voor het meerendeel op den rechteroever gelegen, vooral kenbaar door de suikerriet-aanplantingen, wier productie moet strekken tot het in werking houden van een Chineesche suikerfabriek van zeer primitieve constructie en waar de suikerbereiding even eenvoudig is. Toch levert deze fabriek goede winsten op, hoe gebrekkig de wijze van werking is, en de bewoners, Chineezen, der huizen, die men overal tusschen het riet ziet staan, worden al heel spoedig in staat gesteld om met hun bespaarde penningen, gewoonlijk niet meer dan 300 tot 400 dollars, [1]) naar China terug te keeren. Dan komen we aan het dorp Nibong seriboe, waarvan de huizen bijna geheel in het dichte loof der sagopalmen verscholen zijn,

[1]) De dollar heeft gewoonlijk de koers van *f* 2,66[5] en komt op Borneo's Westkust veelvuldig voor.

wier stammen, zoodra zij den vereischten ouderdom bereikt hebben, tot het bereiden der sago gebezigd worden, doch als van hun lot bewust door het geven van jeugdige loten voor de instandhouding van hun geslacht gezorgd hebben. De stellages aan den oever, waarop de Maleier de sago bereidt, en die gedeeltelijk van een dak van kadjan matten voorzien zijn, terwijl anderen daarentegen geheel blootstaan aan de stralen van de zon, wijzen de plaats aan van het dorp. Op den rechter oever daagt nu Pengarapan op, duidelijk kenbaar aan de ruine van een suikerfabriek, door de krachtige vegetatie van Borneo bijna geheel onder het omslingerende groen bedolven, welke tot bewijs dient van hen die beweren dat particuliere nijverheid van Europeanen in dat gewest tot de onmogelijkheden behoort.

Eindelijk zijn we aan de voorstad, de Kapala negri, van Pontianak gekomen.

De kalme bedrijvigheid eigen aan landbouwer en dorpeling, welke wij in de vorige dorpen opmerkten, heeft plaats gemaakt voor een werkzaamheid van meer levendigen aard, die toeneemt naarmate men de stad nadert en tot een bijna onbeschrijfelijk gewoel overgaat als men aan de Chinesche wijk of kamp is gekomen.

Een voetpad met tal van bruggetjes en vonders scheidt de huizen, welke als overal elders met den voorgevel naar de rivier gekeerd zijn, van den stroom, waaraan voor elke woning een pangkalan of aanlegplaats is, waardoor de bewoners tot hun geliefkoosd vervoermiddel, de prauwen afdalen of naar hun drijvende badplaatsen, lantings, gaan, die voor den inlander onmisbaar zijn. Hier en daar verbreekt een woning aan de rivier gebouwd de symetrie, het front naar den weg gekeerd en een trap van uit den vloer naar de rivier neemt de plaats van pangkalan en lanting in.

Grooter verscheidenheid in de woningen vindt men zeker nergens. Nu eens verheft zich, somber door zijn verweloosheid, een geheel van ijzerhout opgetrokken gebouw met omwanding en dakbedekking van hetzelfde materiaal, dan weder wordt het oog verkwikt door een kleurenrijke woning eveneens van hout, doch van mindere kwaliteit samengesteld, waarvan het erf door een net hekwerk is omgeven. Een weinig verder is het een groep woningen van de eenvoudigste bouwstoffen gemaakt met kadjan omwanding en nipa dakbedekking, die door haar nieuwheid niet onsierlijk zijn, naast eenigen, die duidelijk de sporen dragen dat

zij aan den tand des tijds geen weerstand hebben kunnen bieden, ja zelfs van die welke uit duurzamer materialen opgericht zijn, zien wij vertegenwoordigers, welke een zeer vervallen voorkomen hebben. De pangkalans en lantings zijn in overeenstemming met de woningen waarvan zij als 't ware een deel uitmaken, want een woning zonder pangkalan is op Borneo's Westkust ondenkbaar. Verscheidene zijn van een goede bevloering, rustende op stevige ijzerhouten palen en van breede trappen voorzien, ja gebeeldhouwde leuningen zijn geen zeldzaamheid, doch het meerendeel bestaat uit ruw hout met trappen, die veel overeenkomst hebben met een kippenslaapplaats en waarvan de bevloering niet altijd zonder gevaar te betreden is.

De meeste bedrijvigheid vertoont zich aan den waterkant, want de Maleier, koopman in zijn hart, hoewel meer geneigd zijn waren in zijn winkel, kadei, aan den man te brengen, ziet niet tegen de moeite op aan zee- en riviervaart verbonden. Hier wordt een mast in een lantja gelaten ter vervanging van den vorige, welke de woede van den laatsten storm niet heeft kunnen doorstaan; daar wijzen walmen rook aan dat uit een bandong de paalworm wordt gebrand die door zijn verwoestenden aard dat vaartuig onbruikbaar heeft gemaakt. Langs deze lanting ligt een sampan, die met allerlei vruchten wordt beladen, als pisang, djeroks, mangistan, aan de volgende wordt er een met katoenen goederen als kain's, slendangs, ongebleekt katoen enz., gepakt ter rondventing op de rivier. In zijn morsige kain gehuld, nog droomende over de visioenen welke in de verloopen nacht hem verschenen zijn, zit een Maleier gehurkt op de pangkalan die werkzaamheid aan te staren, alsof zulks nimmer zijn deel is op dit ondermaansche en onbewust geeft hij daardoor voedsel aan het beweren, dat de Maleier zich door luiheid kenmerkt. Visschers met hengel en net betwisten elkaar den rijken voorraad, die de Kapoeas in haar wateren bevat, ieder op zijn wijze; vrouwen jong en oud verkwikken zich door zich te overgieten (siram) met het frissche water van den stroom, waarin den geheelen dag door knapen, door niets gebonden plassen en spartelen, de lange vlottende lok, een teeken dat zij nog niet besneden zijn, telkenmale als zij boven komen uit mond en oogen strijkende; terwijl over den weg de statige Arabieren of hun afstammelingen, in hun verre van zindelijke tabbaards wandelen als verdiept in de vereering van hun Allah.

De voorstad eindigt op den linkeroever in de verblijfpaats van de Klingaleezen, een somber blok met de achterzijde naar de rivier gekeerd, waartoe zij door smalle trappen toegang hebben en waaruit u het treurig geblaat van leelijke geiten en schapen tegenkomt, die met hen die woningen deelen, en met dit blok wordt de Chineesche wijk of kamp geopend.

Op den rechteroever is het de dalem van den Sultan, die de voorstad perkt waar, op de punt door de samenvloeiing van de Kapoeas- en Landa-rivier, de moskee staat. Zoo we noch mochten twijfelen waar we genaderd waren, de huizen en de bewoners zouden ons spoedig aangeven dat hier zich de zonen van het hemelsche rijk ophouden, wier rumoer en gewoel u onwillekeurig aan een Europeesche koopstad doen denken en niet aan een plaats onder de evennachtslijn, waar het dolce far niente zoo gaarne gekweekt wordt en woeligheid zich zoo zelden vertoont. Boeiend is het tooneel dat zich hier aan ons voordoet; een wangkang, zoo even aangekomen met zijn reuzenoogen in de voorplecht en opgerolde groote matten zeilen, trekt allereerst de aandacht door de luidruchtigheid die op het dek heerscht; Chinezen, die de geëngageerde nieuwelingen (singké) komen halen of met den kapitein over handelsaangelegenheden spreken, onder het genot van thee en pijp, alles met de luidruchtigste gebaren, warrelen over dek, waartusschen het bereisde varken, onafscheidelijk van een Chineesch vaartuig, knorrende heen loopt; dan een bandong, wier lading rijst door aan en afloopende Chineesche koelies gelost wordt of een rottanvlot lokt een loven en bieden uit, dat in de verte reeks is te vernemen. Nu is het de vischmarkt, die, door de pelele's[1]) van allerlei zeevisch ruim voorzien, zoowel de mannelijke als vrouwelijke bevolking tot zich roept en waar zich ook het Maleische element vertoont, dat, even als de Europeaan door kokki's en huisjongens vertegenwoordigd, op versche zeevisch belust is; dan weder zijn het artikelen van Europeeschen oorsprong door gindschen schoener van Singapore aangebracht, die een samenscholen en dringen aan de landingsplaats te weeg brengen.

Tal van schoeners, bandong's, lantja's liggen voor hun ankers

---

[1]) Pelele's zijn platbodemvaartuigen die voor en achter scherp toeloopen en door twee lange riemen worden voortbewogen. Ze worden algemeen door de Chineesche visschers gebezigd.

te zwaaien, de een zich herstellende van de gedane reis, de andere zich gereed makende om beladen met de producten van handenarbeid en der bosschen spoedig een nieuwe te ondernemen; een menigte groote en kleine vaartuigen, bidars en sampans varen onophoudelijk daar tusschen door; hier is het een statige inlander door een viertal roeiers pijlsnel vooruitschietende, daar een oud vrouwtje onder haar Chineeschen zonnescherm langzaam door een man aan den achtersteven gezeten voortbewogen en ginds een sampan met vrouwen in haar kains gehuld, niets anders vertoonende dan een paar gitzwarte oogen, die u als diamanten toeflikkeren; het tambakoe, siri gapoer, pinang, of het kain-kain slendang, batik op eenigzins zangerige toon van de Chinesche rondventers, welke in hun volgeladen prauwtjes de plaats der Bataviasche klonton's innemen, klinkt door het gewoel en maakt een scherp contrast met de zware sombere toonen van de bedoek, die van uit de moskée de geloovigen tot het middaggebed roept. Onbeschrijfelijk is het gejoel dat van uit de bazaar opstijgt en waarboven uit, ofschoon de bewerkers daarvan, van de rivierzijde niet zichtbaar zijn, het gemook der smidshamers dreunt.

De Europeesche nederzetting, met haar fort en residentiehuis, waar om heen de overige gouvernementsgebouwen en de particuliere woningen zich gegroepeerd hebben, enkele verscholen onder het dichte groen, andere blootgesteld aan het volle licht van de tropische zon, grenst aan de bazaar en het oorlogsschip met de gouvernementsstoomers, gewapende en adviesbooten houden als trouwe bondgenooten daarvoor de wacht. De inlandsche woningen, eerst groot en fraai, getuigen van de welvaart der eigenaren, later minder en minder van aanzien en gehalte, om straks in onbehagelijke bouwvallige hutten te eindigen, lost de nederzetting zich op; en wanneer wij de vorstelijke begraafplaats op den rechteroever, Batoelajang, zijn voorbijgevaren, treedt de woeste natuur weer te voorschijn, waar apen en varkens onbetwist regeeren, slechts hier en daar door een eenzame pondok afgewisseld, waarvan de eigenaar den omliggenden grond tot klappertuin heeft herschapen, steeds strijdvoerende tegen de gemelde boschbewoners, welke zijn arbeid alleen toejuichen om zich daaraan op een onbewaakt oogenblik te verlustigen.

Naast de Kapoeas kan men voorzeker de Sambasrivier noemen, al vermag zij niet naar den palm te dingen, die onwillekeurig

eerstgenoemde als de schoonste en belangrijkste rivier wegdraagt. Haar breedte en diepte, haar veilige baai door de monding gevormd persen onze bewondering af, terwijl de gelegenheid om bij hoog getij met schepen van 12 voet diepgang de rivier binnen te varen, hetgeen de Kapoeas mist, haar meer voor den handel geschikt doet zijn, en al wachten ons bij het opvaren niet die levendige tafereelen welke daareven beschreven zijn, haar boorden zijn met een aaneenschakeling van dorpen bezet, verscholen onder het lommer van uitgestrekte klapperbosschen of omgeven door het lachende groen der golvende rijstvelden, wier bewoners onze aandacht te over waardig zijn, omdat zij, van natuur handelaren en zeevaarders, door de tijdsomstandigheden genoodzaakt zijn geworden landbouwers te worden, in welke ommekeer de toekomst van Borneo's Westkust, de ontwikkeling en bloei van dat gewest gelegen is.

Wat ook sommige vluchtige bezoekers en reizigers over Borneo en nog jeugdige ambtenaren, die zich in hun ijdelheid gekrenkt meenen omdat hun pet met geüsurpeerde zilveren band van den Maleier geen eerbied afdwingt, ook mogen beweren, zij, die hun vriendschap en vertrouwen hebben weten te verwerven, zullen moeten erkennen, dat ten onrechte zedeloosheid, luiheid, speel- en twistzucht als de heerschende karaktertrekken den Maleier toegeschreven worden.

De Sambas-rivier opvarende, moeten we eerst de aan den linker oever uitkomende stroompjes Prapakanilir, Prapakantengah en Prapakanoeloe voorbij zijn, alvorens wij aan het nu bijna geheel verlaten dorpje Gresik komen, dat de rij der kampongs opent, welke op den linkeroever liggen. De rechteroever is minder bebouwd en vindt men daar alleen de dorpen Segarau Api-Api en Tekarang, de laatste van de rivier niet zichtbaar, maar een weinig binnenwaarts, tien minuten roeiens de rivier van dien naam op, welke in volkrijkheid winnen wat zij in talrijkheid van de dorpen op den linkeroever gelegen verliezen. Na Gresik komen we aan Sempadong, Poetingbliong, Ensere, Prigirebah, Bekoet, Merampei, Tebas aan de rivier van dien naam gelegen, die een dagroeiens voor prauwen bevaarbaar is en waardoor men aan een Chineeschen ijzerhout aankap komt, van waar een weg, door uitgemijnde streken van ± 2 uur naar de Chineesche nederzetting Seminis loopt; vervolgens Selipik, Merampei en Empalei. Elk dorp afzonderlijk of eenige dorpen bij elkaar

staan onder een hoofd pembekel [1]) genaamd, die de bevelen van den vorst bekend maakt en voor de naleving daarvoor zorgt, terwijl zij door stroompjes of sloten (parit) van elkaar gescheiden zijn. Vriendelijk wenken die dorpjes u toe uit het groen der klapperpalmen of der pisangboschjes, waarboven de rieten daken der woningen uitsteken, en wier schommelende bladeren klappend tegen elkaar slaan met het zacht ritselen der palmen maathoudende. Elk plekje grond om en voor de huizen is benut; hier zijn het nette van alle onkruid gezuiverde drooge rijstvelden, daar is het een kribang veld dat met zijn kruipende ranken alles groent en afgewisseld wordt door stoelen suikerriet, meer tot versnapering dan tot een artikel van handel geteeld en tjabè, kladi of andere groentensoorten, onmisbaar bij de gekookte rijst, terwijl altijd de eeuwen oude boschreuzen den gezichteinder zoomen.

Stil is het op het broeiend, zonnig middaguur op deze rivier, waar de levendigheid, die men bij Pontianak van het v a e t v i e n t der vaartuigen van allerlei grootte, vorm en kleur aantreft, wordt gemist en slechts hier en daar schuift een enkel vaartuig onder den wal voort, den vloed benuttigende die zooeven is opgekomen. Ook wij willen onder een der gastvrije daken der vele dorpen den zoelen avond, zoo aangenaam na de afmattende warmte des daags, afwachten, waartoe het eenvoudige huis van onzen vriend Achmad, in het dorp Segarau, door ons gekozen wordt. En wanneer wij, door dien vriendelijken grijsaard ontvangen, ons op de heldere pandan matten, die de bamboesen vloer bedekken, hebben neergevlijd en de blauwe rookwolkjes van onze sigaren in niet te volgen kronkelingen door allerhande landbouw werktuigen en vischgereedschappen naar het atappen dak opstijgen, is alle terughoudendheid van beider kanten verdwenen en dankbaar nemen wij de onderwijl aangeboden jonge klappernoten aan, met wier zoet koel water wij ons recht verkwikken.

Spoedig knoopen wij een gesprek aan met onzen vriend Achmad, en vragen hem of hij reeds lang te Segarau woont.

„— Ik woon reeds hier vijftien jaren, heeren, antwoordt Achmad, en ben een anak batoer [2]) van dit dorp."

---

[1]) In Tajan heeten de Maleische dorpshoofden Pengarah, in Mampawa Penghoeloe.

[2]) De dorpelingen in de afdeeling Sambas worden niet anak kampong maar anak batoer genoemd.

„— Zijt gij dan een anak Soengei?"

„— Neen, heeren, ik ben geen anak Soengei, maar een orang malajoe Sambas, daar woonden mijn ouders en voorouders, daar heb ik ook gewoond alvorens ik mij hier nederzette. In de kotta Sambas heb ik nog een ijzerhouten woning, een erfdeel (poesaka) mijner ouders, waar ik nu van tijd tot tijd kom, vooral in de boelan poeasa om den vasten te houden."

„— Zijn de anak Soengei geen Maleiers?"

„— Eigenlijk zijn zij geen Maleiers, maar wel beleiders van den Islam (orang Islam). Hun voorouders waren Dajaks, die den Islam hebben omhelsd en door dat zij zich van de overige afgescheiden hebben en zich aan de boorden van de kleine stroomen en rivieren neergezet, hebben zij den naam van anak Soengei gekregen. Zij zijn, even als de Dajaks, verplicht de rijstvelden van de vorsten of diens apanagehouders te bewerken en te onderhouden en betalen jaarlijks een belasting van tien gantangs [1]) rijst of twee gulden."

„— Waarom, Achmad, hebt gij Sambas verlaten waar gij zeker, even als alle van uw natie, u met den handel onledig hield, om u hier bezig te houden met den landbouw, waar gij, Maleiers, niet van houdt en dikwijls weinig mede bekend zijt!"

„— Indien ik u de reden daarvan moest vertellen zoude ik bang zijn u te vermoeien, want het verhaal daarvan is zeer lang."

„— Neen, Achmad, zeiden wij, gij behoeft u niet bang daarvoor te maken; dus vertel gerust de reden van uw komst en zijn te Segarau."

„— Indien de heeren het wenschen zal ik het vertellen:

„Onze voorouders zijn, zooals de heeren wel weten, op Borneo gekomen op het bericht van de groote voordeelen die de handel met de Dajaks in de binnenlanden opleverde en die jaren na het ontstaan der vorstenhuizen voortduurden. Wel is waar moesten wij daarvoor dagen lang onze bandongs de snelstroomende Sambas-rivier op halen [2]) of met kleinere vaartuigen de kreken en rivieren in roeien; wel moesten we dikwijls langs de

---

[1]) De gantang te Sambas is tien kattis groot.

[2]) Om de vaartuigen de rivieren op te varen bedienen de inlanders zich van lange bamboestokken, waaraan een haak bevestigd is, die zij in de boomen haken welke langs den oever staan en zoodoende hun vaartuigen voortbewegen. De stokken heeten gala.

meest ongebaande wegen met onze waren op den rug van het eene dajaksche dorp naar het andere trekken om die den Dajaks aan te bieden; doch wij getroostten ons die moeiten en de ontberingen onvermijdelijk aan zulke tochten verbonden, want de winsten waren zeer groot welke die handel opleverde. En al moesten wij voor de inning dikwijls ons maanden lang in de binnenlanden ophouden, deed zulks niets ter zake indien wij slechts waakten dat we de rijst en boschproducten, die in ruil werden genomen, voor de aangevoerde artikelen maar voor het invallen van de westmoeson aan de handelaren op de kustplaatsen op en buiten Borneo waren overgedaan. Toen echter door een bepaling van het Nederlandsche gouvernement de Chineezen en anderen natien aan den handel mochten deelnemen, die tot dat tijdstip alleen door de vorsten, prinsen en ons Maleiers werd gedreven, begonnen die groote winsten langsamerhand te verminderen tot ze eindelijk door ons Maleiers niet meer te behalen waren. De Chineezen voornamelijk, met kleine winsten te vreden, indien die zich maar dikwijls in een kort bestek herhaalden, waren de meest gevreesde concurrenten; en toen eindelijk de vorsten en apanagehouders zich met die Chineezen gingen vereenigen, wier geldschieters meerendeels te Singapore woonden, werd aan dien handel door ons den doodslag gegeven. Voor hen bleef een kleine winst groot, om dat zij dezelfde waren uit de eerste hand hadden, welke wij eerst uit de derde hand konden machtig worden, behalve nog de pressie tot koopen, die zij als vorst of apanagehouders onwillekeurig op de Dajaks uitoefenen.

„Toen namen wij onze toevlucht tot den kleinhandel in de negri en naastbijzijnde plaatsen, doch hierin streefden ons spoedig de Arabieren en Klingaleezen voorbij, zoodat ook dit middel niet in staat was in ons onderhoud te voorzien. Wat bleef ons derhalve over, wilden wij onze vrouw en kinderen het noodige verschaffen, dan ons aan den landbouw te wijden, waartoe vele met mij besloten hebben, en, vooral met het oog op de gunstige gelegenheid voor klapperteelt, zich langs de boorden van deze rivier hebben neergezet.

„Ja, heeren, indien gij de dorpen langs de beide oevers van dezen stroom bezocht, zoudt ge ondervinden dat het meerendeel der anak batoer, Maleiers van Sambas zijn."

„— Zooals gij zijt, Achmad, zijn voorwaar niet al de Maleiers; hoevelen ziet men niet dagelijks leeg rondloopen, spelen en

allerlei andere ongeoorloofde zaken verrichten; gij maakt een uitzondering, niet de regel uit."

„— O, neen, heeren, gij dwaalt wanneer gij dat denkt, doch gij zijt niet de eenigen die in dat geval verkeeren. Het is mij genoeg bekend dat wij steeds als lui, speelziek, zedeloos en trotsch door de Blanda's worden gebrandmerkt, die onze landen bezocht hebben en een heel volk beoordeelen naar het laagste gedeelte daarvan; hoe zoudt gij, heeren, het vinden indien wij de Blanda's beoordeelden naar dat gedeelte dat er bij u ook op uit is ten koste van de vreemdelingen te leven, hen te bedriegen of indien wij ze afmaten naar de vele militairen die wij te zien krijgen. Gij, heeren, weet het even goed dat men geen volk kan leeren kennen dan door een langdurig verblijf onder hen, dan nadat men met dat volk geleefd, met hen lief en leed gedeeld heeft.

„Met wie komen de gewone bezoekers van deze streken in aanraking? Wat zijn zij, die tot voorbeeld genomen worden? Afstammelingen van pandelingen, volgelingen van vorsten en grooten, die nimmer hebben leeren werken, nimmer hebben getracht in hun eigen onderhoud te voorzien, ware parasieten van de rijken en grooten; of bedienden van de Blanda's, gepasporteerde militairen en hun afstammelingen. Zijn dat nu de lieden, heeren, waarna men een volk kan of mag beoordeelen?"

„— Neen, Achmad, die individuen kenmerken een volk niet, maar zeg ons eens, Achmad, wat men van een volk moet denken, dat zijn rijstvelden verwaarloosd om te dwalen door de bosschen of zijn diensten verre van hun dorp te gaan presteeren of het gemakkelijke werk van nipa dakbedekkingen te maken verkiest boven de bearbeiding van zijn velden; zij, die wij hierbij op het oog hebben, maken toch de kern van een volk uit."

„— Oppervlakkig schijnt het u toe dat deze wijze van doen weinig pleit voor de werkzaamheid van den Maleier, en toch is de schijn verre van de waarheid af. Die verre tochten, die de Maleier doet, onderneemt hij niet uit eigen beweging, als hij weet dat hij daardoor zijn te veld staande padi ten prooi laat aan de veldmuizen of door het opschietend onkruid moet laten verstikken; maar wel omdat zijn heeren en meesters, wien hij heeredienst moet presteeren, verre van de plaats zijner inwoning zich ophouden en, al blijkt het zwerven in de bosschen of het maken van nipa dakbedekkingen een daad uit geheel

vrijen wil verricht, in de werkelijkheid wordt hij daartoe gedwongen, want de weinige zorg, die hij aan zijn velden kan besteden, is oorzaak dat zij niet voldoende voor zijn levensonderhoud opleveren en hij door het zoeken van boschproducten en het maken van dakbedekkingen daarin moet voorzien.

„Het zijn ook alleen zij die in dit geval verkeeren, die dat doen; menschen van mijn stand verwijderen zich niet voor geruimen tijd van hun velden, wanneer die voortdurend toezicht en bewerking vereischen. Eerst wanneer de oogst binnen is, verwijderen wij ons geruimen tijd van ons huis, hetzij om de noodige inkoopingen te bewerkstelligen voor den kleinen handel, die naast den landbouw wordt uitgeoefend, hetzij om ingezamelde klappernoten of de daaruit bereide olie ter markt te brengen."

„— En waar wordt die olie gewoonlijk ter markt gebracht?"

„— Is de opbrengst nog gering, dan is Sambas de plaats waar de olie naar toe gebracht wordt; maar zoodra die eenigzins aanzienlijk is, wordt die naar Singapore gebracht, waar men goede prijzen voor de olie kan maken?"

„— Maar zijn de kosten van vervoer niet hoog?"

„— Neen, daarvoor zijn geen kosten; alleen presteert men zijn diensten als matroos of roerganger, naarmate men de bekwaamheden daarvoor bezit op het vaartuig, dat uw artikelen overvoert; waardoor men het voordeel heeft steeds er bij tegenwoordig te zijn en zelf den verkoop te kunnen regelen."

„— Doet gij dat nu nog, Achmad?"

„— Jaarlijks ga ik nog naar Singapore wanneer de rijstoogst afgeloopen is, doch niet meer als opvarende; maar met mijn eigen vaartuig dat u daar ziet liggen en dat ik uit de winsten van den verkoop van de olie mij heb aangeschaft en waarop nu anderen als opvarenden hun diensten ten beste geven."

„— Gij spraakt daar zooeven van de schade, die de veldmuizen aan het rijstgewas veroorzaken, Achmad; wordt daar niets tegen gedaan?"

„— Wel zeker, op verscheidene wijzen trachten wij die dieren te vernietigen, waartoe de honden, vooral die van dajaksche afkomst, ons zeer goede diensten bewijzen, als ook strooien we balletjes rijst met rattenkruid vermengd over het veld en zorgen vooral dat het gras van de omringende braakliggende velden steeds kort gesneden is, want daarin huizen de muizen het liefst

overdag; daarenboven passen we het navolgende middel toe, waardoor onder die dieren een groote slachting wordt aangericht.

„Wanneer er namelijk bij de rijstvelden een stuk land ligt, waarvan het gras in langen tijd niet is gesneden, worden al de dorpelingen, mannen zoowel als vrouwen, die maar een parang [1]) kunnen hanteeren op een bepaalden dag vereenigd en om het bewuste veld geschaard. Daarop begint men van de kanten naar het midden gaande het hooge gras zeer kort af te snijden tot er nog maar een plekje over is van ± 3 meters middellijn.

„De muizen op het veld hebben zich onder het snijden naar het midden van het veld begeven, waar ze nu allen verzameld zijn. Nu worden de parangs weggelegd en door de snijders en snijdsters stokken in de hand genomen en de honden geroepen. Op een gegeven teeken loopen de honden in het ongesneden gelaten plekje en bijten de daarin opgestapelde muizen dood. Zij die den honden ontsnappen, worden door de slagen der met stokken gewapenden afgemaakt, zoodat gewoonlijk geen enkel muisje aan den dood ontkomt.

„Het aantal dat dan sterft is zeer groot en de rijstvelden zijn voor een geruimen tijd van die plaag bevrijd."

Onder dit verhaal was een krachtvol jongman binnen gekomen, die Achmad als zijn schoonzoon Djamboel ons voorstelde, wiens vader, evenals hij van Sambas afkomstig, zich in dit dorp tot het uitoefenen van den landbouw had nedergezet.

Na eenige oogenblikken met ons gesproken te hebben verzocht hij zich te mogen verwijderen, daar hij zich voor het avondgebed (magrib) wenschte voor te bereiden, hetgeen hij zoo bemorst als hij was niet goed kon doen. Ook Achmad verzocht ons voor een oogenblik te mogen verlaten, ten einde zijn godsdienstige plichten te vervullen, daar de zon zich reeds achter de hooge boomen van de aangrenzende wouden had verscholen en het einde van haar dagelijkschen loop naderde, het tijdstip waarop het avondgebed dient verricht te worden.

Nu de frissche avondlucht de verstikkende warmte des daags langsamerhand vervangt en de zachte kleuren, waarmede het avondrood de toppen der boomen en de gevels der huizen tint, het oog, door het schelle licht overdag verblind, balsemt, bevolkt

---

[1]) Een parang is een soort van hakmes, waarvan de Maleier zich ook bedient om het gras te snijden.

zich de zooeven nog verlaten Sambasrivier met tal van vaartuigen der huiswaarts keerende dorpelingen. Na den geheelen dag onder den gloeienden hemel op de rijstvelden te hebben gewerkt, begeven zij zich vroolijk de zoete rust, die hen in de belommerde woning wacht, te gemoet. Uit menig vaartuig klinkt u het lied van Abdul moeloek of de romance van den schoonen jongeling Soleram tegen, op de maat waarvan de korte riemen beurtelings het water ploegen of tegelijk op de boorden van het ranke vaartuig neêrdalen en, opgewekt door den levenslust der nog jeugdige gezellen, spannen de gindsche beide oudjes hun laatste krachten in om hun vaartuig tegen den sterken stroom op te roeien.

Doch spoedig verminderen de tinten, waarin wij ons nog zoo even verlustigden en breede schaduwen spreiden zich over de rivier uit; de laatste vaartuigen hebben hun bestemming bereikt, elk lied verstomt, zelfs het gekweel der vogelen is gestaakt en met hen schijnt de geheele natuur zich ter ruste te begeven. Alleen uit de hut van Achmad trilt het plechtige Allahoe Akbaroe (Allah is machtig)! na een oogenblik meer zangerig gevolgd door Bismillahi 'r-rahmani 'r-rahimi (in naam van den albarmhartigen Allah), dat over de immer voortvlietende watervlakte rolt, zuchtend en spottend als smeekte zij om de zoete rust welke zij nimmer zal genieten.

Wanneer dan de azure hemel met duizende sterren is bezaaid, wier helder flikkerend licht de duisternis breekt; wanneer ook de stem van Achmad zwijgt en de koele landwind de ranke bandongs en lantja's door een Maleier bestuurd ons voorbij doet glijden om hun kostbaren last naar verre havens te voeren, door hun stamgenooten, nu in den versterkenden slaap gedompeld, aan de aarde ontwoekerd of in de wouden verzameld, werpen wij verre van ons het onbillijk oordeel over dit volk uitgesproken en stemmen in met het ruischen der schommelende pisangboomen en het gelispel der zacht bewogen palmen: „dit volk is „niet luiër, speelzieker en zinnelijker dan eenig andere inland„sche natie."

'sHage, 17 augustus 1874. W. H. Senn van Basel.

Het Maleisch op de volksscholen in Indië.

Onder den titel van „Eenige denkbeelden over het inlandsch onderwijs" heeft de heer Neurdenburg, in zijne functie van „lid der commissie voor het schoolfonds der Maatschappij tot Nut van den Javaan", eene bijdrage gepubliceerd, die door overname in de Locomotief ook in Indië is bekend geworden.

Het doel daarvan is de wijze uiteen te zetten, waarop volgens zijn oordeel het onderwijs van den Javaan werkelijk goede resultaten zou kunnen opleveren.

Al ben ik het niet in alle opzichten met den schrijver eens, zoo komt het mij echter voor, dat zijne opmerkingen op degelijke gronden berusten, en in elk geval eene proefneming in dien geest door de Maatschappij tot Nut van den Javaan wel te verdedigen is.

In die bijdrage komt echter eene beoordeeling voor van de 2e alinea van art. 3 van het Koninklijk besluit d.d. 3 Mei 1871, die, hoezeer niet op Java toepasselijk, toch als een bezwaar tegen de door de regeering gevolgde methode wordt opgegeven.

Schr. meent, dat men het voorgestelde doel niet zal bereiken, en laat zich daarover volgender wijs uit:

„Immers: Art. 3 van het Kon. besl. d.d. 3 Mei 1871 luidt: „Het onderwijs wordt gegeven in de volkstaal". Voortreffelijk. „Waar deze voor het onderwijs onbruikbaar is, hetzij wegens hare geringe ontwikkeling, hetzij wegens het ontbreken van hulpmiddelen, wordt onderwijs gegeven in de Maleische taal." Hierin ligt een gewichtige fout, die ik echter daarlaat, omdat zij in Indië bijna niet meer te herstellen schijnt, door ons

Hollanders althans niet. Ik merk intusschen op, dat nagenoeg al de talen van de Zuidzee, soms gesproken door bevolkingen, die geen 20000 zielen tellen, tot literarische talen verheven zijn; dat de Engelschen machtig veel werk hebben gemaakt van die Indische talen, en toch Engelsche scholen voor de inlanders hebben gesticht, waar zij er prijs op stelden, dat de inlander zich op de hoogte zou stellen van de westersche wetenschap; en dat het Maleisch de taal is van den vroegeren veroveraar, waarbij dan nog zeer opmerkelijk is, dat men meer acht heeft gegeven op het behoud van literarisch Maleisch, dan op de behoeften van de verschillende bevolkingen, door te bepalen, dat men bij uitsluiting het Maleisch van Riouw gebruiken zal.

Ik meen dat dit, behoorlijk ontleed, in dubbelen zin antinationaal is. Dat de Portugeezen hun best deden in de overwonnen landen het Portugeesch element te doen heerschen, was niet menschkundig, maar toch zeer nationaal. Hebben de Hollanders hunne taal onder de Hottentotten overgeplant, 't heeft niet bijgedragen tot de ontwikkeling van die volken, maar den stempel onzer nationaliteit hebben onze voorvaderen toch op hen afgedrukt.

Dat men in den jongsten tijd er veel over gesproken heeft, het Hollandsch in Indië in te voeren, bewijst, dat men niet veel idee van taal had; maar 't was in allen geval recht nationaal. Dat men als Hollander den Timorees, den Amboneés, den Cerammer enz. enz. wil helpen, hunne taal te verwaarloozen, om een zoogenaamde lingua franca, die hier en daar een rechte brabbeltaal is, te gaan verheffen, en zoo de taal van den veroveraar het burgerrecht, de Mohamedaansche propaganda gereeder ingang te verschaffen, dat acht ik in dubbelen zin anti-nationaal."

Ik heb hiertegen deze bedenkingen:

Eerstens, gelijk ik zooeven reeds opmerkte, kan de volkstaal op Java hiertoe niet gebracht worden, daar het Javaansch volgens de bedoelde alinea èn bruikbaar èn genoegzaam ontwikkeld is, terwijl er ten minste eenige schoolboeken en meerdere literarische producten in die taal bestaan.

Voorts, dat de verheffing tot literarische talen van de talen der Zuidzee-eilanden minstens zeer twijfelachtig blijft, zoolang verreweg de meeste der daarin geschreven boeken niet van zuiver inlandschen oorsprong zijn.

Bovendien, dat het Maleisch volstrekt niet de taal is van den vroegeren veroveraar, daar reeds vóór de invoering van den Islam

uitgebreide handelsbetrekkingen tusschen de verschillende volkeren van den Indischen Archipel bestonden, en het Maleisch daarbij als gemeenschappelijke taal dienst deed; zoodat de vrees voor eene aanmoediging der Mohamedaansche propaganda, door eene meer algemeene kennis van het Maleisch, geheel denkbeeldig is.

En eindelijk, dat de veroordeeling van het gebruik van Riouwsch-Maleisch, zonder te letten op de behoeften der verschillende bevolkingen, volkomen overeenkomt met het verkiezen van provinciale dialecten in Nederland boven de op alle scholen aangenomene zuivere Hollandsche taal; terwijl die ook in tegenspraak is met de latere erkenning, dat de zoogenaamde lingua franca op vele plaatsen tot een rechte brabbeltaal ontaardde.

Het bedoelde artikel is echter naar mijn oordeel zeer doelmatig en geheel toepasselijk op den thans bestaanden toestand.

Ik zal trachten dit in het kort aan te toonen.

M. i. behoort men, bij de beoordeeling, of eene inlandsche taal al dan niet geschikt is voor het onderwijs, op deze punten acht te geven:

1° Of de gesproken taal werkelijk recht heeft op den naam van taal, hetzij door rijkdom van vormen, hetzij door hare literarische waarde;

2° Of het aantal zielen, waardoor die taal wordt gesproken groot genoeg is, om de vele moeilijkheden, aan eene nauwlettende studie verbonden, te beproeven;

3° Of de bevolking zelve aan hare taal gehecht is; en

4° Of reeds thans de middelen voorhanden zijn, om in die taal onderricht te geven.

Wat het eerste punt betreft, zoo vermeen ik, dat eene taal hare hoogste waarde ontleent aan hetgeen daarvan in geschreven oorkonden is bewaard, zoowel om reden alzoo onwillekeurig de zuiverste vormen behouden blijven, als ook omdat de oorzaken van latere veranderingen alleen op die wijze zijn na te gaan. Mist eene taal dus een eigen letterschrift, en is derhalve de gelegenheid verloren gegaan, om belangrijke gebeurtenissen anders dan door mondelinge overleveringen te vergelijken, zoodat de taal niet eens dienstig kan gemaakt worden aan de herinnering van verledene voorvallen, dan kan men gerust aannemen, dat zij als taal niet hoog ontwikkeld is, maar steeds beperkt bleef binnen den engen kring van mondelinge gesprekken, meerendeels over dagelijksche onderwerpen handelende.

Men ziet dit o. a. duidelijk bij het Maleisch, zooals het in verschillende deelen van den Indischen Archipel op verschillende wijze gesproken wordt.

Die de spreektaal leerde kennen, veroordeelde haar onbewimpeld als arm en onontwikkeld; zij daarentegen, die de taal beoefenden op die plaatsen, waar zij als literarische taal zich eene eigene literatuur had geschept, en daarvoor meer beschaafde personen tot grondiger studie had aangespoord, erkenden spoedig, dat het Maleisch in ontwikkeling voor vele Aziatische talen niet onderdeed, ja zelfs enkelen in rijkdom van woorden verre overtrof.

Waar dit reeds voor het Maleisch is aangenomen, daar kan men gerust verklaren, dat andere talen, op allerlei eilanden verspreid, zonder eigen geschriften op eene zekere hoogte zijn blijven staan, die eeuwen lang voortduurde, om de eenvoudige reden, dat er geen behoefte bestond aan eene zuivering, onnoodig als die was bij de behandeling van alledaagsche zaken.

Weet men nu, dat op de bezittingen buiten Java, en vooral in de Molukken, het aantal talen en dialecten zeker meer dan 100 bedraagt, — dat al die talen, noch een eigen letterschrift hebben, noch eenig geschrift van welken aard ook daarin bestaat, — dan kan men, dunkt mij, niet anders dan instemmen met de aangenomen regeling, om die te eenemale ongeschikt te verklaren voor het inlandsch onderwijs; te meer, daar volstrekt niet is uitgesloten, dat hierop later kan worden teruggekomen, als de meest noodzakelijke leermiddelen zijn ontstaan, of door onderzoek de meerdere ontwikkeling van eenige taal mocht blijken.

Ten tweede moet, naar mijne meening, wel degelijk in aanmerking genomen worden het aantal zielen, dat een zelfde taal spreekt, en waardoor in zeker mate het meerdere of mindere belang dier taal wordt bepaald. Als in de kleine Minahasa door 110000 zielen acht verschillende talen gesproken worden, — voor de geheele residentie Manado tot een dertigtal uitgebreid, — en op gelijke wijze Ceram voor bijna elke negorij eene andere taal heeft, ja zelfs op het kleine Roti nog zes dialecten worden aangetroffen, om niet te spreken van de vele talen op de overige eilanden bij eene even geringe zoo niet nog dunner gezaaide bevolking, dan wordt het wezenlijk een hopeloos werk in al die talen onderwijs te geven.

Want het gaat niet aan, een der meest ontwikkelde talen in

eenige residentie als voermiddel voor het onderwijs aan te nemen; eerstens, omdat het zeer moeilijk schijnt voor de bewoners, om een gewijzigden vorm van hunne eigene taal te spreken; maar bovendien heeft het bezwaar, daar de onderlinge naijver tusschen de verschillende stammen oorzaak is, dat zij nimmer de taal van een anderen stam zullen aannemen, om reden zij dit beschouwen als eene meerderheid aan dien stam verleend, welke zij niet gezind zijn te erkennen. Zoodanig bezwaar vervalt, wanneer men het Maleisch als schooltaal aanneemt, aangezien dit voor allen hetzelfde is.

Ik voor mij ben het geheel met den schrijver eens, als hij het Christendom een der oorzaken van den vooruitgang der Europeesche volkeren noemt, en acht het ook voor de heidensche stammen in Indië verre te verkiezen boven het Islamisme; al ware het alleen daarom, dat het onloochenbaar een vereenigingspunt daarstelt tusschen overheerschers en onderworpenen. Het spreken eener zelfde taal zou dien band nog nauwer kunnen maken, en als onze voorouders waren aangevangen de Hollandsche taal in te voeren, zouden we reeds thans op een geheel ander standpunt ons kunnen bewegen. Nu dit echter niet is geschied, ja zelfs zendelingen liever aan het gebruik eener onverstaanbare Maleische bijbelvertaling de voorkeur geven, is er al niet veel anders aan te doen dan het Maleisch meer algemeen in te voeren, om alzoo aan vreemdelingen (vooral Hollanders) den weg te openen, zich met de bevolking in meer direct contact te stellen.

Zoo komen we onwillekeurig tot het derde punt nl. of de bevolking zelve aan hare taal gehecht is. Voor Java, de Soendalanden en Makasar ongetwijfeld, en de wetgever heeft derhalve het onderwijs in die talen met recht verplichtend gesteld. In den Oostelijken Archipel behoeft men evenwel slechts eenigen tijd verkeerd te hebben, om al spoedig te kunnen waarnemen, dat zulks aldaar volstrekt niet het geval is.

In de Minahasa o. a. is de bahasa dakoeloe, de taal der oude volkszangen, bijna geheel verloren gegaan, en wordt het spreken der thans bestaande Alfoersche dialecten gewoonlijk met spot begroet, terwijl er van het verkrijgen van meerderen invloed zooals op Java, om die reden nooit sprake is. Hier is bij de ontmoeting van verschillende stammen het bezigen der Maleische taal, wegens onbekendheid met andere dialecten, zelfs onmisbaar om zich te doen verstaan.

Op Ambon zijn de landstalen in alle Christennegorijen (waar tot nog toe alleen scholen voorkomen), op een paar na volkomen uitgestorven, en heeft het Maleisch deze vervangen, zoodat er bij de bevolking niet de minste lust bestaat, ziet daarop andermaal te gaan toeleggen.

Op de Oeliasers leeren de ouders in vele negorijen aan hunne kinderen eerst Maleisch, om als ze volwassen zijn hen zoo noodig op de hoogte te brengen van de taal des lands, voorzeker niet pleitende voor een bijzonder gewicht aan die taal gehecht.

Op de Banda-eilanden is van inlandsche talen zelfs geen sprake.

In den Timorschen Archipel moet de bevolking al evenzoo gebruik maken van het Maleisch, niet alleen om zich aan vreemde handelaren, maar vooral om zich aan hunne eigene landgenooten, die eene andere taal spreken, verstaanbaar te maken.

Bij eene zoo in 't oog vallende blijkbaar geringe waarde door verschillende volkeren aan hunne eigene taal gehecht, terwijl nergens eenige tegenzin tegen het aanleeren van de Maleische taal wordt aangetroffen, kan het m. i. niet eene zoo gewichtige fout genoemd worden, dat men dat Maleisch als taal van het onderwijs heeft aangenomen; te meer nu men den stelregel huldigt, van op de kweekscholen aan de toekomstige onderwijzers Hollandsch te leeren, met het doel om zich daardoor meer uitgebreide kundigheden in enkele vakken eigen te maken, om die later, op eene voor den inlander bevattelijke wijze in hunne eigene taal aan de inlandsche jeugd te kunnen mededeelen.

Maar al had, in strijd met den daadwerkelijken toestand, de regeering besloten, alom de volkstaal voor het onderwijs verplichtend te maken, waar blijven dan de middelen om daarin onderricht te geven? Waar zijn de meest noodige boeken te vinden, niet alleen tot aanleering der taal, maar om zelfs de allereerste beginselen van eenig vak te onderwijzen? Het antwoord is kort: Er is niets, volstrekt niets, dan een paar onbeteekenende leerboekjes in twee of drie van de 100 verschillende talen, zoodat het feitelijk onmogelijk zou zijn aan zoodanigen last te voldoen. Ja, er zijn niet eens personen, een paar uitgezonderd, in staat om in eenige dier talen iets dragelijks uiteen te zetten; zoodat het met recht tot de pia vota blijft behooren, aan de verwezenlijking van een dergelijken toestand te denken.

De heer N. zou de regeering willen toeroepen: „zendt uwe

zendelingen uit om die te gaan onderzoeken!" Maar taalkenners als de heer van der Tuuk worden zeldzaam aangetroffen, en het blijft nog altijd de vraag, of eene dergelijke op uitgebreide schaal genomen proef goede vruchten voor het onderwijs zou opleveren.

Ik heb in weinige woorden mijne denkbeelden over het gebruik van het Maleisch op de volksscholen in Indie aangegeven. Ik ben niet genoegzaam ingelicht om te weten, of diezelfde motieven geleid hebben tot de bepaling, dat op de kweekscholen buiten Java alleen het Maleisch wordt onderwezen; maar wel kan ik verklaren met die regeling volkomen in te stemmen, zonder daarom de studie der inlandsche talen iets van hare werkelijke waarde te ontnemen, of eene verwaarloozing hiervan door met den inlander in aanraking komende personen zelfs in het minst goed te keuren.

Gedurende een reeks van jaren zijn van alle zijden stemmen opgegaan, dat het meer dan tijd werd, door verbetering van het onderwijs, den inlander op te heffen uit den achterlijken staat, waarin hij twee eeuwen lang aan zichzelven werd overgelaten; — de meest uiteenloopende meeningen werden over dat onderwerp verkondigd, zoodat de keuze van eene bepaalde richting steeds moeilijker werd. Eindelijk verscheen het Kon. besl. van 3 Mei 1871 en het daarop gebaseerde reglement, wat zeker in de toepassing later zal moeten gewijzigd worden.

In elk geval is er iets tot stand gekomen, en de opleiding van degelijke onderwijzers (tot heden algemeen verwaarloosd) het hoofddoel geworden, waarnaar thans wordt gestreefd.

De uitkomst zal leeren, in hoeverre het voorgestelde doel kan worden bereikt; intusschen blijve het aan particuliere maatschappijen voorbehouden, naast het gouvernementeel onderwijs volgens hare subjectieve opiniën met andere middelen naar hetzelfde einddoel te streven.

DE C.

Naar aanleiding eener Advertentie.

In het „Zondagsblad van het Nieuws van den Dag," waarvan de uitstekende hoofdartikelen beiden naar gehalte en vorm tegen den geheelen overigen inhoud opwegen, las ik onlangs de volgende advertentie:

J. H. A. WANSLEVEN & ZOON te Zutphen hebben uitgegeven:

I. SCHETSEN UIT TJIDRABOEMI,

DOOR

PERIPATETICUS.

Prijs 80 cents.

„Met uitnemend genoegen hebben wij kennis genomen van de Schetsen uit Tjidraboemi.

„De novelle, die wij bespreken, is in den vorm behagelijk. Scherp geteekende karakters en eenige natuurtooneelen komen er in voor, die inderdaad boeiend zijn. De ondragelijke resident een wandelend Staatsblad, zooals er ongelukkig meer zijn, zijn lieve en niet gelukkige wederhelft Mevrouw Quast, de kontroleur van Pallant en de familie Peperman zijn alleraardigst weergegeven of geïdealiseerd. Hetgeen ons over Tjidraboemi, de inlandsche bevolking en den oorsprong van dien naam wordt medegedeeld, is op levendigen toon geschreven.

„Het geheel is de lezing overwaard." (Indiër.)

En van denzelfden schrijver:

II. BEO SCHETSEN UIT DE OOST,

Eerste bundel. Prijs 80 cents.

Inhoud: I. Dokter Kwiklever's Dagboek. II. Oost en West. III. Iets over zendelingen. IV. Tresna en Droepadi.

„Deze werkjes bevelen zich aan door behagelijken vorm, boeienden schrijftrant, aantrekkelijk onderwerp en zeer goedkoopen prijs.

„Ze zijn bij iederen boekhandelaar te verkrijgen."

Inderdaad ik durfde schier mijne eigen oogen niet vertrouwen toen ik op mijn lessenaar de boekjes vond liggen van welke het heette: behagelijk, boeiend, aantrekkelijk en goedkoop. L'âpre métier de critique biedt dus ook nog wel eens oogenblikken van onvermengd genot en ik stelde mij voor, nu de redactie van dit tijdschrift mij de werkjes van Peripateticus ter beoordeeling had gezonden, eene hoogst dankbare taak te zullen gaan verrichten. In hoever ik daarin slaagde, vindt de belangstellende lezer hier opgeteekend.

Als levend bewijs van eene der vele „sympathetische mysteriën," die in Indië gevonden worden, doet de schrijver der „Schetsen uit Tjidraboemi." ons kennis maken met den resident van T. en zijne echtgenoote. De heer en mevrouw Quast verschillen van elkander als de dag en de nacht, naar uiterlijke zoowel als innerlijke hoedanigheden. „Hij (was) een lang, schraal mager persoon, hoekig à la Thorbecke; zij eene zeer elegante gracieuse dame, eene schoonheid zelfs. Hij een man, die aan den slender van den officieelen tredmolen gebonden ging; zij eene vrouw van zeer algemeene ontwikkeling. Hij een man, die geen oor had voor muziek, noch gevoel voor poëzie of iets anders dan een schouder ophalen voor geestdrift; zij, die dweepte met Byron en Victor Hugo en Beethoven vereerde als haren muziekalen afgod."

In weinig woorden, mijne heeren, zij een wonderliefelijke, schier hemelsche verschijning, die „Koningin had moeten zijn in een feeënrijk" en natuurlijk „nooit de vrouw had moeten

worden van dat dorre, saaie, leelijke, koude monster: den heer Quast, wiens leven zich oplost in de studie van staatsbladen en het regeeringsreglement en die nooit „beter in zijn element" is dan wanneer hij onder de officieele missives zijn naam kan teekenen.

Dat wij dus hier te doen krijgen met eene miniatuur-uitgave van den resident Stevens van Langendijk, ons uit Mej. Kruseman's roman Een huwelijk in Indië bekend, mag als vrij zeker beschouwd worden. Ook de figuur van mevrouw Quast toont min of meer overeenkomst met die van Louise van Amerongen. En de jonge controleur van Pallant kan voor — verre familie van den jeugdigen planter George Werner worden aangezien. Zoodra van Pallant in de woning van den resident is aangekomen en met diens echtgenoote heeft kennis gemaakt, schijnt mevrouw Q., die — naar de schrijver ons mededeelt — dikwijls in een onbestaanbare wereld van aesthetische sympathiën zweeft, die haar menigmaal verleidden tot dweepende gedachten over idealen welke voor haar nooit werkelijkheid zouden kunnen worden, weder aan die aesthetisch-sympathetische zweefmigraine te lijden, want na hare vraag aan v. Pallant, of hij nog broeders of zusters heeft maakt zijn antwoord diepen indruk op haar. Het waas van droefgeestigheid dat bij de woorden „Neen mevrouw, ik sta geheel alleen, triste exilé sur la terre étrangère", over v. P.'s gezicht trok, herinnerde de schoone vraagster aan een „portret van Michaël Angelo peinzende over Fornarina. De droge en dorre resident heeft het waas natuurlijk niet opgemerkt en vermoedt dus allerminst de smarten zijner vrouw. Arme mevrouw Q. welk lijden wacht haar nog! Daar komt zij op den inval om den jongen controleur te vragen of hij aan muziek doet, daar plaatst zich de aangesprokene voor de piano, daar phantaseert hij „eenige oogenblikken zulke prachtige accoorden, dat mevrouw Q. in verrukking was." Nog wil zij meer lijden, want hoor:

„En u zingt ook, zeide u straks, is het niet?"

„Ik heb het geleerd, mevrouw, en wil u wel een stukje voorzingen, als u mij belooft niet boos te zien, zoo mijne stem schor blijkt."

Behalve het niet weinig deftige zoo mijne stem schor blijkt, zou men meenen een twaalfjarig juffertje tot hare tante te

hooren spreken. Nu speelt de jeugdige Werther een praeludium en zingt dan met zeer fraaie stem en vol gevoel Herder's meesterlijke parafraze van den Paulinischen stelregel omtrent de liefde. Ik kan mij volkomen begrijpen hoe vreemd een man als de hr. Q., die niet van muziek houdt, moet opkijken bij het vernemen van dat een dozijnmaal herhaalde „Liebe Liebe!" zingend aangeheven door een ambtenaar, die nauwelijks een paar uur in zijne woning is, te meer nu die ambtenaar op een paar eenvoudige vragen hem door zijn chef, den resident, gedaan over zaken van hun vak, onwetendheid en onverschilligheid — een andere vorm der eerste — aan den dag heeft gelegd. Dat mevrouw Q. na het eindigen van den zang „zonder het te weten en bijna onhoorbaar" Liebe, Liebe, fluistert komt natuurlijk op rekening van en overeen met haar aesthetisch-sympathetische zweefmigraine.

René of Werther van Pallant gaat voort met het Cesariaansche komen, zien en overwinnen op de al kranker wordende residentsvrouw toe te passen. Mevrouw, spreekt hij ongeveer, dat lied van Herder, dat ik u zooeven voorgezongen heb, gelijkt wel iets op eene romance, ook daarin is sprake van liefde. Maar Herder heeft het oog op een algemeen begrip van philantropie, terwijl in de romances de liefde bedoeld wordt, die Venus en Cupido onder hunne beschermende vleugels hebben genomen. En zoo veel hooger en edeler als de eerste is, zooveel voortreffelijker is ook Herder's lied en de muziek waarnaar de woorden worden gezongen.

Door deze diepzinnige verklaring geloof ik, dat mevrouw Q... tot het toppunt van lijden gebracht werd, waarvan de kwalijke gevolgen niet voor haar konden uitblijven, en het verwondert mij dus allerminst, dat zij, na haar echtgenoot hatelijker dan ooit gevonden en de heeren „wel te rusten" gewenscht te hebben, geen slaap heeft maar wel allerhande visioenen over utopiën van levensgeluk, toen zij in haar chaise-longue gedoken, hare denkbeelden liet gaan over den kontroleur van Pallant.

Intusschen schijnt Peripateticus zelf ingezien te hebben, dat de hette zijner fantazie wel wat al te verschroeiend op de spanning van de lezers zou werken, want hij geeft ons de betuiging ten

beste, dat het „was een min of meer gevaarlijk onderwerp van gesprek, dat Mevrouw Quast en mijnheer van Pallant daar hielden."

„Beide jong, beide vol geestdrift voor dezelfde aesthetische waarheden, beide innemend van uiterlijk en dan den eersten avond der kennismaking reeds dadelijk een discours over liefde; men zou het spelen met vuur kunnen noemen."

Wat mij betreft, ik ben eerder geneigd het krankzinnigenwerk te noemen, doch de gustibus enz.

Even vóordat mevrouw Q. de heeren „wel te rusten", heeft gewenscht, is den lezer een overtuigend bewijs gegeven van de beschaafde en innemende vormen die onmiddellijk in van Pallant den man van uitstekende opvoeding deden zien (pag. 25). Op de bewering toch van zijn superieur den heer Quast, dat ambtenaren beter deden met niet op piano's te „trommelen" en liedjes te zingen over Liebe, Liebe, geeft dit uitstekend opgevoed jongmensch o. a. vrij onbescheiden 't volgende geantwoord: „Overigens doet de muziek misschien meer goed dan kwaad. Het is mij ten minste dikwijls voorgekomen, dat ik, half suf van den paperassen-winkel of half lam geschreven aan een proces-verbaal van een landraad-zitting, door een beetje muziek weer heelemaal opwakkerde..."

Overigens schijnt v. P. het voor zeer gepast te houden tot zijn Chef te spreken van het opdiepen zijner voorvaders, hetgeen in de weegschaal der beschaafde spreektaal wordt opgewogen tegen de uitdrukking, die de auteur op pag. 70. ten beste geeft waar men van twee jonge dames leest, dat zij met hunne (sic) voeten schuifelden alsof St. Vitus hun (sic) te pakken had. Doch vertellen wij eerst zeer verkort den afloop der verhouding tusschen de zwevende Mevr. Q. en den beminnelijken controleur v. P.

Na eenigen tijd „op tournée" te zijn geweest, keert v. P. in de woning van den resident terug, en woont daar eene receptie bij, die hem gelegenheid biedt zijn geheele ziel voor mevrouw Q. uit te storten; hij eindigt zijne bekentenis met de volgende woorden:

„Ja mevrouw, ik heb mijn ideaal ontmoet. Het bestaat en toch is het voor mij onbereikbaar; ik ben er mede [1]) in aanra-

[1]) Het ideaal schijnt zielloos te wezen.

king gekomen en toch, eene groote kloof scheidt mij er van. Het is met mij als in de fabel met Tantalus, die de vruchten, welke boven hem hingen, terug zag wijken, als hij er zijn hand naar uitstak.

Maar in zeker opzicht verschillen wij. Tantalus werd gestraft, doch waarvoor moet ik boeten? Hij wilde de vruchten verslinden, maar ik zou mijn idéaal verzorgd en beschermd hebben, mijn leven lang, met al de kracht, die in mij is.

Ik zou haar [1]) als op mijne handen hebben gedragen enz. O, mevrouw! het is wreed, om zoo door het noodlot in zijne liefde te worden gedwarsboomd."

Het gevolg van dit gesprek met mevr. Q. dat door haar echtgenoot min of meer is gehoord, is voor van Q. eene plaatsing naar Soromandi „een eenzaam bergdistrikt" en voor mevr. Q. zelve allerwaarschijnlijkst eene uiterst hevige, de grenzen des waanzins rakende zweefliefhebberij.

Na zich in zijne standplaats, zooals hij meent, zeer verdienstelijk te hebben gemaakt voor de inlandsche bevolking, wordt v. P. gedwongen overplaatsing te vragen wegens onrechtvaardige handelwijzen van den resident; zijne trouwe en goede bedoelingen werden verdacht gemaakt, zoodat hem de overplaatsing wordt geweigerd; dan ontkiemen er zulke misanthropische denkbeelden in zijn door de voortdurende herinnering aan mevr. Q mede zeer zweefziek brein, dat hij tot het zeer wanhopige besluit komt van zich dood te schieten, waaraan hij na eenige wijsgeerige bespiegelingen over den zelfmoord, het toekomstig leven, de maatschappij en de eeuwige stofwisseling, gevolg geeft.

Toen mevrouw Q. de tijding van v. Pallant's dood vernam, „wierp (zij) zich neer op de rustbank en v e e l v u l d i g e tranen v e r g e z e l d e n de gedachten, die o p w e l d e n en natuurlijk van Pallant en zijn vertoef te Tjidraboemi tot s c h e r i n g e n i n s l a g hadden."

Één gelukkig ding heeft de dood van v. Pallant tengevolge; mevrouw Q. schijnt er door genezen te worden van hare zweefmigraine want krachtig en van g e z o n d e denkbeelden getuigend, klinkt hare taal tot den resident, die de doodsklok over den jongen kontroleur luidt door te zeggen dat er toch nooit een bruikbaar ambtenaar uit hem gegroeid zou zijn. „Daar

[1]) Hier krijgt het ideeal een ziel.

stond mevrouw Quast op. Haar gelaat gloeide en haar oog flikkerde van verontwaardiging, toen zij zeide: „Mattijs Quast laster den doode niet. Volgens uwe denkbeelden moet een goed ambtenaar een levend staatsblad, een slaafsche volgeling van bepalingen, een machine zijn, zonder eigen denkbeelden en eigen oordeel. In dien zin was Eduard van Pallant wellicht nooit een goed ambtenaar geworden."

Hetgeen zij verder over v. Pallant's werkelijke verdiensten zegt, is juist gedacht en flink uitgesproken.

Na het voornaamste bestanddeel der Schetsen uit Tjidraboemie te hebben ontleed, waarbij tevens een gering bewijs is geleverd van den behagelijken vorm, den boeienden schrijftrant en het aantrekkelijk onderwerp, mag ik vooral niet verzuimen melding te maken van een ander gedeelte dier schetsen, dat mij de aangename gelegenheid biedt met lof over schrijver's komische kracht te spreken. Ik bedoel de beschrijving der familie Peperman, het leven en de werken harer verschillende leden en inzonderheid haar gedrag op de receptie bij den resident. Daarbij ontwikkelt Peripapeticus een komische, soms een burleske kracht [1]), die hij vooral behoede tegen overrompeling van de zijde zijner tragisch-pathetisch-ziekelijk-romantische zwakheid. Alleen hebbe hij zich dubbel te wachten tegen onbeschofte indringerijen, van platheden, waartoe zoo licht het komisch burleske genre, zijne toevlucht neemt en waarvan hij zelfs in zijn tragische methode niet vrijbleef. De grootste vijandin van elke schoone kunst is de platheid. Is het b. v. niet volkomen leelijk en tegen elk kunstgevoel luide indruischend wanneer men zegt: (pag. 36) iemand keek naar de zee-engte, die door de maan beschenen, er uitzag als een groote bak met kwikzilver, dat geschud wordt? Is het b. v. niet ruw te schrijven: „Als kapiteinsvrouw, heeft zij zich, door na veelvuldig dansen in een tochtige gallerij te gaan staan, de tering op het lijf gehaald en is daaraan te gronde gegaan", (pag: 93) nog daargelaten dat de taal in dien zin op de pijnbank

---

[1]) Deze kan ook uit de schetsen „Een geval van krankzinnigheid" en „Een jaloersch echtgenoot" uit Dr. Kwiklevers Dagboek (Beo schetsen uit de Oost) ten duidelijkste blijken.

ligt. Is het b. v. niet wat al te vrijgevig op het punt van geestige beschrijving wanneer wij den auteur hooren verzekeren dat de heer Quast zeer corpulent is geworden en dientengevolge moeielijk verplaatsbaar en dat het Beijersch bier dit op zijn geweten heeft (pag. 90)?

„Ook in „Beo" stuiten wij op ergerlijke platheden o. a. pag. 33: hij trok de lippen op als een jakhals, die zich in een onaangename positie bevindt; pag. 34 een ligte rilling gaat door zijne dikke spierbundels; pag. 34 hij zonk als verlamd, gelijk een meelzak in zijn stoel terug; pag. 95 hij blies en veegde zich het gezigt af, dat glom als een spiegel, dronk daarna een glas ijswater en liet toen zijne corpulentie in een wipstoel zakken. Pag. 111 ook vindt mevrouw er geen been in. Deze en nog zooveel andere uitdrukkingen verraden maar al te zeer den ongeoefenden letterminnaar, die zich vooral op zuiverheid en kieschheid in taal en stijl zal hebben toe te leggen vóór hij weder een werk zijner verbeelding in 't licht geeft, en die daarenboven wèl zal doen nimmer te vergeten dat er, om naar de uitspraak eener onbevooroordeelde critiek behagelijk, boeiend en aantrekkelijk te wezen zoo naar vorm als inhoud, nog een letterarbeid van eenig ander gehalte wordt vereischt dan waarmeê deze schrijfproeven gestempeld zijn.

8 augustus 1874. FRITS SMIT KLEINE.

BOEKAANKONDIGING.

Java, geographisch, ethnologisch, historisch, door P. J. Veth, hoogleeraar te Leiden, afleveringen 7—10. Haarlem, erven F. Bohn. 1874.

Het reeds vroeger in dit Tijdschrift aangekondigde werk van den heer Veth over Java voldoet meer en meer aan de natuurlijk hoog gespannen verwachting, naar mate de kundige schrijver zijn beschrijving van land en volk voortzet. Het geographisch gedeelte is in de vorige afleveringen afgehandeld en wij zeggen voorzeker niet te veel wanneer wij beweren, dat dit gedeelte met een zóó volledige nauwkeurigheid is geschetst, dat 't niet licht door latere verhandelingen in de schaduw zal gesteld worden.

De zevende aflevering begint met een schets van den physischen type der Javanen en van de karaktertrekken, die hun werden toegescheven sedert zij in aanraking kwamen met Europeanen. De heer Veth ontveinst zich blijkbaar niet de moeielijkheid om van hunne moreele en intellectueele hoedanigheden te gewagen zonder tegenspraak te ontmoeten. Te recht stelt hij voorop dat „het oordeel over die hoedanigheden door vooroordeelen wordt beheerscht en in hooge mate afhankelijk is van de persoonlijke ervaring, in den omgang met een meestal beperkt aantal individu's opgedaan. Omtrent het karakter en den aanleg der Javanen is het oordeel dat men bij verschillende, zoo oude als nieuwe schrijvers aantreft, zoo verbazend uiteenloopend, dat men schier zou wanhopen ooit tot eene gevestigde meening te kunnen geraken. Zoo ongustig als de getuigenissen der oude reizigers, zijn, wel is waar, die der nieuwere zelden, maar nog

altijd blijft er een groot verschil van gevoelen bestaan. Wellicht echter zou het dieper indringen in het Javaansche volksleven en de grootelijks vermeerderde kennis van taal, zeden en levenswijze in de laatste jaren, tot veel grooter eenstemmigheid van oordeel geleid hebben, indien niet de vinnige strijd over de wijze waarop Java in zijn eigen belang en dat van het moederland moet bestuurd worden, de goede en kwade eigenschappen van den Javaan had aangegrepen, om òf een stelsel van vrijheid en ontwikkeling door onderwijs aan te bevelen, òf de noodzakelijkheid van dwang en de ijdelheid aller pogingen tot veredeling van den inlander te handhaven."

Keurig is het résumé, dat de geleerde schrijver vervolgens geeft van de oordeelvellingen van Europeanen over de Javanen, van af de Venetiaan Nicolo de Conti, die Indië omstreeks 1430 bezocht, tot de oude en nieuwere Nederlanders, die beweerden daartoe gerechtigd te zijn. Dit résumé, met scherpe onpartijdigheid gesteld, doet nogthans de overtuiging ingang vinden dat de Javanen, wat er ook al ten kwade van hun werd verhaald, een beminnelijk, zacht en lief volk zijn en dat zekere gebreken, die in hun niet vallen te ontkennen, zooals, om slechts iets te noemen, hunne overdreven gedweeheid, maar al te zeer verklaard worden door de jammerlijke politieke onderworpenheid waarin zij sedert eeuwen hebben verkeerd. Merkwaardig is het echter," zegt de heer Veth, blz. 297—298, „dat een man als Junghuhn, die zooveel met de Javanen verkeerd had, zich geheel heeft geschaard aan de zijde van hen die het ongunstigst oordeel over hun karakter geveld hebben. Hij haalt in zijn groot werk over Java's gedaante, bekleeding en structuur de uitspraak uit de „Javaense reyse" van Rijklof van Goens in haar geheel aan, en voegt er deze woorden bij: „Het karakter der Javanen „schijnt in den loop van twee eeuwen bijna geen verandering „ondergaan te hebben. Het oordeel dat in 1656 over hunne „inborst werd geveld, is van dien aard, dat het als eene nauw„keurige schildering van den Javaan van onzen tijd mag be„schouwd worden. Moge het voorbeeld en de invloed der Euro„peërs eenige wijziging hebben te weeg gebracht in sommige „karaktertrekken des Javaans, op zijn karakter *in het algemeen* is het nog heden van toepassing." De groote wetenschappelijke verdiensten en de uitgebreide ervaring van Junghuhn zijn wel geschikt om aan zijn meening een groot gezag bij te

zetten, en het is niet te verwonderen dat ook anderen er zich op beroepen hebben. Zij wordt echter door schier niemand gedeeld, die op Java met den geringen man in veelvuldige aanraking is geweest. Zeer naar waarheid zegt ergens de heer van Hoëvell, dat weinige menschen den Javaan leeren kennen, die zich niet, in weerwil zijner gebreken, tot hem getrokken voelen, die niet veel met hem op hebben en wier hart niet warm voor hem klopt. Ofschoon ik het heerlijke eiland niet in persoon mocht aanschouwen, heb ik kennis gemaakt met vele tientallen van personen die daar een deel van hun leven gesleten hebben, en ik durf het, op grond van hetgeen ik van hen vernam, den heer van Hoëvell volmondig nazeggen, dat van tien Europeanen die eenige jaren onder de Javanen hebben doorgebracht er negen zijn die hun eene warme genegenheid toedragen. De heer K. F. Holle, zelf een der warmste en tevens verstandigste vrienden van den inlander heeft dan ook niet geaarzeld, onder erkentenis dat Junghuhn een buitengewoon knap man in zijn vak was, zijn oordeel over het Javaansche volkskarakter geheel en al te wraken. „Hij sprak" zegt hij, „niet eens redelijk goed „Maleisch, verstond Javaansch noch Soendaneesch, en staat al„gemeen bekend als iemand die vrij barsch kon zijn tegen Euro„peanen, en nog meer tegen den inlander, op wien hij met ver„achting nederzag. Ik heb menigmaal met den heer Junghuhn „over het karakter van den inlander gesproken, en de persoon „leeft nog, die getuigen kan, dat genoemde geleerde mij op het „laatst voorwaardelijk gelijk gaf, namelijk als men met den in„lander omging zooals ik dit bedoelde."

Toch zijn tot in den laatsten tijd stemmen vernomen, die het Maleische ras, waartoe ook de massa der bevolking van Java word geacht te behooren, niet alleen ongunstig beoordeelen, maar het als 't ware tot een altijddurende inferioriteit doemen en het zelfs de kiem van hoogere ontwikkeling ontzeggen. De heer Veth verwerpt geheel deze harde veronderstelling en wederlegt haar op geheel wetenschappelijken grond in deze schoone woorden:

„Een algemeen oordeel over de vatbaarheid van het Maleische ras zou moeten berusten op eene ervaring veel omvangrijker dan wij tot dusverre in de gelegenheid waren te verkrijgen. Hoe zouden wel de Grieken gedacht hebben over die vreemde volken die zij met den naam van barbaren bestempelden, of de

Romeinen over onze Germaansche voorouders? — Gelooft men werkelijk dat zij zich die ooit als hun gelijken in aanleg en vatbaarheid hebben voorgesteld? dat zij eenig vermoeden hebben gehad van hetgeen hunne nakomelingen worden zouden? En inderdaad, zij waren destijds hun gelijken niet, en er was een tijdsverloop van vele eeuwen noodig om hen zoo hoog op te voeren. De veredeling van eęn menschenras is een werk van tijd. Er bestaat eene opvoeding niet slechts van individuen, maar ook van rassen; want hetgeen door en voor het eene geslacht gedaan is, gaat voor het volgende niet geheel verloren. Er is in al onze gaven en vermogens veel erfelijks, en als de ouders tot hooger standpunt zijn opgevoerd, worden de kinderen geboren met eene predispositie die hen in staat stelt om weder eene schrede hooger te stijgen. En zoo gaat het voort van geslacht tot geslacht, als maar eenmaal de rechte aanvang is gemaakt. De nieuwere wetenschap erkent zelfs een vooruitgang in de dieren; zou zij dan het vermogen daartoe aan eenig menschenras ontzeggen? Al stellen wij het dus als zeker, dat het Maleische ras ver bij den Europeaan achterstaat, er is geene reden om aan zijne toekomst te wanhopen. De geschiedenis geeft ons geen recht tot de bewering, dat aan eenig menschenras de geschiktheid om zich tot hooger standpunt te verheffen geheel ontbreken zou.

„Beschouwt men het vraagpunt in dit licht dan zal men ook over de enkele verspreide sporen van hoogeren aanleg en ontwikkeling geheel anders oordeelen. Men zal ze niet aanmerken als voorbijgaande flikkeringen, maar als de nog uiterst flauwe schemering die in de volheid des tijds wellicht door een dag van thans niet te vermoeden luister zal gevolgd worden."

Met opzet hebben we eenigzins uitvoerig de aandacht gevestigd op dit hoofdstuk van professor Veth's belangrijk boek. Immers, is het niet onverschillig welke theoriën men bij ons ingang tracht te doen vinden over het Maleische ras in 't algemeen en de Javanen in 't bijzonder. De ervaring heeft het ruimschoots geleerd en de geschiedenis elders geeft er meerdere voorbeelden van, naarmate men goede of kwade bedoelingen met een volk voor heeft, wordt van dat volk goed of kwaad gezegd en al denken schrijvers niet altijd aan de gevolgtrekkingen, welke uit hunne oordeelvellingen afgeleid worden, nooit faalt de sterke, die iets noodlottigs in den zin heeft jegens een eerbiedwaardige,

doch zwakke bevolking, zich te beroepen op degenen, die haar trachten te smaden en te vernederen. Met onze betere kennis van de volken die den Archipel bewonen past 't ons niet meer, uit een bloot wetenschappelijk oogpunt, de oppervlakkige, vaak plompe oordeelvellingen te herhalen, die hen door onze voorgangers werden naar het hoofd geslingerd, nadat zij zichzelve dikwerf aan hen hadden vertoond in een karakter, dat verre van onberispelijk mag genoemd worden, en, uit een staatkundig oogpunt, zou het slechts snoode ondankbaarheid verraden, indien voor alle diensten welke het Maleische ras ons heeft bewezen en voortgaat te bewijzen, wij niets anders veil hadden dan betoogen over zijn onderstelde ondeugden en theoriën over zijn beweerde erfelijke en altijddurende ondergeschikte minderheid.

De godsdienst en het recht geven den heer Veth aanleiding om al hetgeen de jongste studiën in dit opzicht aan het licht hebben gebracht, in een aaneengeschakeld exposé te condenseeren, dat op zijn beurt een nieuw licht doet opgaan over de intieme zeden en gebruiken der Javaven. Zeer is den geleerden schrijver hierbij te stade gekomen zijn grondige kennis van de islamitische instellingen. Hierbij bleef het toch een niet geringe moeielijkheid om de juiste maat en in zekeren zin de schakeeringen aan te geven van de op Java in het volksleven doorgedrongen godsvereering. We behoeven niet te verzekeren, dat die moeielijkheid door den heer Veth is overwonnen; alleen achten wij het noodig te constateeren dat zijn meening over de vermeerdering der hadji's eenigzins zwaarmoedig is en hij het voor een illusie houdt dat bij de toepassing van liberale beginselen het toenemend aantal der hadji's allengs hun prestige verminderen zal. Indien de geachte schrijver wil kennis nemen van hetgeen de heer Wiselius nog onlangs in dit Tijdschrift heeft medegedeeld over de hadji's op het eiland Bawean, zal hij wel gelieven te erkennen, dat vermindering van het prestige der hadji's door vermeerdering van hun aantal, op dit kleine punt althans, sints lang geen illusie, maar een heusche werkelijkheid is gebleken te zijn.

De laatst verschenen aflevering is gewijd aan de talen en de literatuur van Java. Schrijver dezer regelen acht zich onbevoegd over dit gedeelte een meenig uit te spreken; doch wenscht toch te verklaren, dat hij nergens tot dus verre iets vond, dat hem een zoo duidelijk en helder algemeen denkbeeld in het Hollandsch gaf van de door de Javanen gebezigde talen. Vergissen

we ons niet, dan is dit hoofdstuk van professor Veth's boek, de beste inleiding, welke men voor den aanvang der studie van het Javaansch zal kunnen ter hand nemen.

Zijn werk is thans genoegzaam gevorderd (reeds zijn bijna 500 bladzijden verschenen) om ons te veroorlooven het met het volste vertrouwen aan alle in Java belangstellenden aan te bevelen. Het is blijkbaar een echt compendium, waarvoor de beste bronnen met fijne kritische gevatheid zijn gebruikt en dat bestendig door een helderen, sierlijken stijl de lectuur en raadpleging aangenaam maakt. Met belangstelling zien we het laatste, namelijk het historische gedeelte, te gemoet.

D.

Nederlandsch Oost-Indië, door A. J. A. Gerlach, commandeur, officier en ridder van verscheidene orden, oud-kolonel der artillerie. Tweede stuk. 's Gravenhage, Joh. IJkema. 1874.

Ofschoon dit tweede stuk, waarmede het werk van den heer Gerlach compleet is, vele goede eigenschappen met het eerste gemeen heeft, kunnen wij er toch niet zóó onverdeeld onze lofspraak aan hechten. Het heeft ons minder voldaan. Van den kundigen schrijver, die bewijzen had gegeven van het talent om overdadige stof binnen de perken van een nauw bestek te dringen, verwachtten we dat hij vooral de moderne gebeurtenissen in Indie pittig in 't licht zou stellen, en openhartig moeten we erkennen dat we ons in die verwachting teleurgesteld vinden. Misschien ligt de fout aan ons, niet aan den schrijver; misschien is het tijdperk van 1800 tot onze dagen eigenlijk niet vatbaar om in een honderdtal bladzijden te worden samengevat, tenzij men de toevlucht neme tot de philosophie de l'histoire, die weder niet passen zou voor een leesboek, dat tevens leerboek moet zijn.

Dat aan het gewichtige feit 't welk zoolang den geheelen toestand van Indië beheerschte: het kultuurstelsel, een uitermate beperkte plaats wordt ingeruimd, schijnt met het bestek van den schrijver overeen te komen; doch hoe weinig hij er van zegt,

zou dat weinige juister kunnen wezen. Onder anderen troffen ons, op bladz. 259, weder de reeds lang volledig ontzenuwde beweringen, dat het kultuurstelsel niet in strijd was met de adat der Javanen, en dat de rampen die het over de bevolking stortte, niet aan het stelsel, maar aan de afdwalingen waren te wijten. Ziehier woordelijk de volzinnen van den heer Gerlach: „Het kultuurstelsel, door sommigen ten hemel verheven en door anderen diep verguisd, maar zelden geheel onpartijdig beoordeeld berustte op het denkbeeld: om, zonder dat de adat geschonden, verkregen rechten gekrenkt of den inlander gedwongen werd, een gedeelte der sawahs en dessagronden af te zonderen, tot het verbouwen van eenig ander winstgevend product. Het steunde op de volgende grondslagen: elke dessa die $^1/_5$ van hare rijstvelden afstond ten behoeve van de door het gouvernement verlangde kultuur, zonder meer arbeid te vorderen dan de rijstkultuur, was van de daarvoor te innen grondbelasting verschoond; leverde het product bij taxatie meer op dan het bedrag der verschuldigde landrente, zoo deelde de dessa in dat voordeel; en bij misgewas, zonder toedoen van den planter verkregen, kwam de schade voor rekening van het gouvernement. Men beloofde zich gouden bergen van dit stelsel, en, ware het zóó ingevoerd en toegepast, had men zich getrouw aan die bepalingen gehouden, dan zou het werkelijk reeds bij den aanvang gezonde en rijke vruchten hebben kunnen dragen."

Het is thans genoegzaam bekend, dat in de praktijk het door van den Bosch vooropgezette denkbeeld door hem zelf al dadelijk werd opgegeven. Zelfs dat denkbeeld in zijn primitieven vorm, kon niet geacht worden, de adat der Javanen te eerbiedigen, verkregen rechten ongeschonden te laten en dwangmiddelen te vermijden. 't Is waar, geheel in den aanvang heette 't dat men overeenkomsten aanging met de dorpen, maar nadat de heer Merkus had aangetoond, dat die overeenkomsten van zwakke en arme inlanders tegenover het alvermogende gouvernement volstrekt niet vrijwillig van de zijde der dessas werden aangegaan, viel ook deze parodie spoedig in onbruik. Van de grondslagen kwam mede al zeer spoedig niets in werkelijkheid. Het bleek al aanstonds, dat zoo men die trouw opvolgde, het geheele stelsel in duigen moest vallen, vóór er eenige merkbare uitkomst zou verkregen zijn. Niet om een, overeenkomstig den aard der Javanen, deugdelijk stelsel van landbouw was het van den Bosch

te doen, maar om klimmende remises naar Nederland en daaraan offerde hij zoowel de grondslagen van zijn eigen stelsel als het welzijn der bevolking op, zoodra hij bespeurde, dat met die grondslagen geen geld was te maken. Gezonde en rijpe vruchten waren daarvan niet te plukken althans in het belang van het moederland en uit loutere philantropie voor de inlanders zou men zeer zeker op Java geen economische omkeering bewerkt hebben die zoo diep in het volksleven greep. Afdwalingen en overdrijvingen werden door den stichter van het kultuurstelsel niet alleen ontzien, maar aangemoedigd en uitgelokt; „producten, veel producten, zoo goedkoop mogelijk, liefst om niet," was zijn leus en ieder, die hem in dien geest ter zijde stond, kon zeker wezen van zijn onverholen steun. De afwijkingen van de primitief op het papier gestelde grondslagen vormden eigenlijk het kultuurstelsel en het is even onjuist die grondslagen voor het stelsel te doen doorgaan als het onjuist zou wezen de werkelijke rechterlijke organisatie van Nederland te willen zien in de latere wet, welke in het Nederlandsche staatsblad prijkte, doch nooit werd uitgevoerd.

In weerwil van deze bemerkingen, wenschen wij toch dat het werkje van den heer Gerlach zijn weg moge vinden naar onze inrichtingen van middelbaar onderwijs, voor welke het meer bijzonder bestemd is. Den leeraren zij daarbij aanbevolen om hunne leerlingen, althans die der hoogere klassen, de bronnen aan te wijzen, waaruit zij zich, desverkiezende, meer volledig op de hoogte kunnen stellen van de moderne geschiedenis van Nederlandsch-Indië.

v. S.

VARIA.

Een nieuw ministerie is in Nederland opgetreden en zal, naar men beweert, een conciliante staatkunde gaan volgen. Is die onderstelling juist, dan ligt daarin in de gegeven omstandigheden een niet geringe geruststelling. Aan „agitatie" heeft Nederland voorzeker minder behoefte dan aan kalme „actie", aan verstandig voortschrijden op den weg van zedelijke en stoffelijke ontwikkeling, en 't is wel dat althans de optredende regeering zich niet à priori opwerpt als een struikelblok tegen redelijken vooruitgang.

Voor Indië is de politiek, die men aan het nieuwe kabinet toedenkt, zelfs een levenskwestie. Zóó ergens dan zou hier reactie blijken noodlottige gevolgen te hebben. Veel is in Indië hervormd, gewijzigd, veranderd; voor veel is de de kiem gelegd van ontwikkeling; er wordt nog veel overleg en intelligente leiding vereischt om de zaden van een betere maatschappelijke en economische orde te doen gedijen. Het spreekt van zelf dat stuiten en afbreken van hooger hand niet geschikt zijn om Indië het genot te schenken van normale toestanden; maar integendeel niets dan jammerlijke verwoestingen kunnen te weeg brengen.

Droomerijen van lang vervlogen toestanden, waarmede nog enkele voorstanders van het oud-koloniaal régime vervuld zijn, heeft men minder van een nieuw man te vreezen. De heer van Goltstein zou zich kunnen vergissen in den strijd der meeningen op Indisch gebied; maar dat hij een oogenblik zou gelooven aan de mogelijkheid om het beheer van Indië terug te voeren op den voet van voorheen, is niet waarschijnlijk. Hoe novice men hem gelieft te noemen op koloniaal gebied, kan hem, evenmin als ieder politiek man in Nederland, het feit zijn ontgaan van

de hoogst belangrijke ontwikkeling van Nederlandsch-Indië gedurende de laatste vijf-en-twintig jaren. Hij behoeft slechts de hand aan het werk te slaan, om zich te overtuigen, dat thans het beheer van Indië eischen stelt, die niet met een beroep op de theorie van het dwang- en monopoliestelsel zijn af te wijzen. Hetgeen de minister Mijer in 1866 zoo terecht inzag en hem later, als gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, nog duidelijker bleek, is in 1874 voorzeker handtastelijk waar te nemen, namelijk, dat de toestanden zóó opmerkelijk zijn gewijzigd dat Indië niet meer kan geregeerd worden met de beginselen van vóór 1848. In dit opzicht is de omkeering onherroepelijk volbracht en geen staatsman, hoe stout, hoe roekeloos ook, zal zich met slechts eenige flauwe kennis van zaken in een dergelijke waaghalzerij begeven.

Toch blijft het vooralsnog een open vraag hoe de heer van Goltstein zich van zijn gewichtige taak zal kwijten? Tegen een voorloopig gunstige beantwoording van die vraag pleit voorzeker zijn gemis aan koloniale antecedenten; doch de positie van den opgetreden minister van koloniën heeft of kan ook hare gunstige zijde hebben. Vaak werd het betreurd en te recht door mannen van verschillende richting op koloniaal gebied, dat men de Indische vraagstukken vastkoppelde aan de inzichten der Nederlandsche staatspartijen en de Indische belangen medeslingerde in de wisselvalligheden van het publiek leven in Nederland, waarmede zij niets te maken hebben en waarvan zij maar al te dikwerf den noodlottigen terugstoot wedervoeren.

Vele oprechte vrienden van Indië hebben er gestadig naar gestreefd de Indische belangen van die verkeerde samenkoppeling los te maken en de Indische vraagstukken tot hun intrinsiek recht te laten komen. Dit is niet zonder aanvankelijk succès beproefd. Niet alle liberalen zijn het tegenwoordig eens met de Indie-mannen over ernstige kwesties van koloniale regeering en daarentegen bestaat er oprechte, welgemeende, loyale samenwerking ten minste tusschen verschillende talentvolle anti-revolutionaire en koloniale mannen, die overigens hunne algemeene beginselen van staatsrecht, onderwijs enz. niet deelen. Alleen van conservatieve zijde werd tot dus verre absolute weerzin ondervonden tegen intrinsieke behandeling van koloniale onderwerpen afgescheiden van Nederlandsche partijoogmerken. De jongste parlementaire „campagne" leverde daarvan nog een treffend bewijs. Alleen omdat de oorlog tegen Atjeh was losgebroken onder

een liberaal bewind, achtten de conservatieven, geen enkel uitgezonderd, zich geroepen een luidruchtige oppositie te voeren, met de blijkbare ofschoon gestadig mislukte bedoeling dat bewind een nederlaag te berokkenen.

Nu een conservatief ministerie het bewind voert, ligt 't op den weg van den minister van kolonien de conservatieven te overtuigen, dat scheiding van de koloniale vraagstukken van de moederlandsche inderdaad een voor het goed beheer van Indie heilzaam denkbeeld is; dat ook zij voortaan in het wezenlijk belang van Indie en Nederland zullen handelen door de koloniale vraagstukken te beoordeelen afgescheiden van alle politieke nevenbedoelingen en aldus de Indische belangen te behoeden voor de gevolgen van staatkundige „reviramenten" in het moederland.

Nederland toch, deelt al 't lief en leed van den constitutioneelen regeeringsvorm. Met zijn uitmuntende gemeentelijke organisatiën, de hooge mate van vrije bedrijvigheid zijner ingezetenen, is het veelvuldig verwisselen zijner bewindslieden een kwaad dat niet veel te beduiden heeft, misschien een betrekkelijk voordeel, omdat telkens de mogelijkheid gegeven wordt om nieuwe en versche talenten in het Staatsbestuur te beproeven. Indië, dat geheel andere inrichtingen bezit, dat onder een bestuur leeft, waarvan bestendigheid, esprit de suite de grondslag is, kan gedurige wijziging van inzicht in de hoofdvoorwaarden van zijn beheer niet zonder groot nadeel torschen. Zelfs de hoop dat staatkundige veranderingen in het moederland veranderihg in de Indische regeering, misschien terugroeping en vervanging van den landvoogd ten gevolge kunnen hebben, werkt verslappend voor die regeering. Hoeveel te meer wordt dus voet gegeven aan vertwijfeling en verbijstering door verwachtingen dat een ministerieele wijziging in het moederland tot gevolg kan hebben het intrekken van wetten en verordeningen, die als 't ware de geheele samenleving beheerschen.

Op grond van deze overwegingen zouden wij bijna geneigd zijn te gelooven, dat, indien het optreden van den heer van Goltstein geen andere uitwerking had dan het behandelen van Indische vraagstukken en belangen geheel onafhankelijk van zuiver Nederlandsche partijbedoelingen, de nieuwe minister van kolonien voor Indie niet vruchteloos zou gewerkt hebben.

De oorlog te Atjeh werd onlangs besproken door de Times in den geest dergenen, die tot leus hebben gekozen: „verdelg uwe vijanden om ze te onderwerpen." Een der correspondenten van het groote Engelsche blad ontving van het militaire bestuur te Batavia verlof om een transport troepen naar Atjeh te vergezellen. Hij werd daar door kolonel Pel en de officieren der land- en zeemacht zeer heusch ontvangen en door hen in de gelegenheid gesteld om de aangelegde versterkingen en den kraton in oogenschouw te nemen. De correspondent roemt over het algemeen de door de militaire macht genomen beschikkingen, geeft een uitvoerige beschrijving van het terrein en van onze posities; maar eindigt met een kritiek van het beleid van den oorlog, zooals die door generaal van Swieten is gevoerd.

„Ik kan," schrijft hij, „slechts oordeelen van een niet-militair standpunt, en mijn meening worde slechts opgevat als een persoonlijke, niet als door iemand of éénige partij geïnspireerd; — doch ik moet verklaren, dat ik de politiek der Nederlanders, zoowel hunne vroegere als hunne tegenwoordige ondoeltreffend acht. Generaal van Swieten is, geloof ik, van een humane gezindheid en geneigd om verzoenende maatregelen toe te passen als een soort van palliatief na belegeringen en bestormingen. 't Totaal mislukken van eenig dergelijk systeem, in 't bijzonder tegenover een zoo fellen en dweepzieken vijand als de Atjehnees, moet zelfs de groenste nieuweling in de kennis van Oostersche rassen kunnen voorzien. Menschen in wier taal voor dankbaarheid geen woord bestaat, zoeken natuurlijk achter elke verzoenende handeling slechts vrees of dwaasheid, en in stede van er vreedzamer door gestemd te worden, doen zij er eenvoudig hun voordeel mee. Als een klein staaltje kan ik melden, dat van de zeven Atchineezen, dezer dagen krijgsgevangen gemaakt, er drie herkend werden als lieden die weken lang vriendschappelijk in 't kamp als neringdoenden waren toegelaten. Ik heb met zeer vele van de bij dezen strijd betrokken officieren verkeerd; en een bekwamer en moediger korps zou Nederland zich niet kunnen wenschen. Doch zij hebben een zware taak vóór hen. 't Beleid van den oorlog is veel te langzaam en kleingeestig.

„Om vooruit te komen, zou men slag op slag moeten toebrengen, en op elk succes, terwijl de vijand nog gedesorganiseerd is, dadelijk doorgaan, in plaats van één of twee weken tusschen elke beweging te laten verloopen. Heeft Nederland (gelijk beweerd wordt) geen krachten beschikbaar voor eene dergelijke tactiek, dan zou 't mij wijzer schijnen, alle gevechten te vermijden, totdat de vereischte strijdmacht zou kunnen bijeengebracht zijn.

„De Hollanders zeggen dat deze oorlog niet overhaast kan worden, en zij schijnen te meenen dat hij den loop moet volgen van hunne vroegere oorlogen op Borneo, Bali, Sumatra, enz. Ik echter kan mij met dat gevoelen niet vereenigen. De Atjehneezen zijn geen volk om zich tot onderwerping te laten dwingen door

kleine tuchtigingen, hoe vaak ook herhaald. Zelfs ben ik er niet zeker van dat merkbare vorderingen van den kant der Nederlanders den strijd zouden doen eindigen. Intusschen, een reeks van gevoelige en snel opeenvolgende nederlagen, samengaande met totale verwoesting van een groote uitgestrektheid land, en met 't onderhouden van een voldoende blokkade langs de geheele kust, zou onvermijdelijk een verzoek om vredesvoorwaarden ten gevolge hebben, waaruit eventueel een duurzame vrede zou kunnen voortvloeien. Dit is een wreedaardig programma; doch men moet hier rekening houden met 't karakter van zijn vijand, liever dan met aangenomen gebruiken van oorlogvoeren. Een vijand, nu, zooals de Atjehneezen, hebben de Hollanders tot dusver bij hun worstelingen met de verschillende eilanders dezer zeeën niet ontmoet. Het is een ras, dat een grooten moed en een schier ongeevenaarde vastberadenheid bezit, willig om liever te sterven dan zich te bukken, zelfs onder de meest hopelooze omstandigheden. Een ras, dat in dit opzicht onder kleurlingen vermoedelijk zijn gelijke niet vindt — of 't moesten de Sikhs wezen. Een ras, dat slechts door zijn minder goede wapenen aan zijn Europeeschen aanvaller inferieur is."

Naar aanleiding van deze beschouwingen van zijn correspondent, wijdt de Times zelf uit over onze politiek jegens Atjeh en komt tot dezelfde gevolgtrekkingen. Hij begint met een vergelijking en herinnert dat de jongste transactie tusschen Engeland en Nederland betreffende Sumatra en de Goudkust voor beide Staten, maar voor Nederland in 't bijzonder onaangename gevolgen heeft na zich gesleept.

De Engelschen, meent de Times, waren zoo gelukkig den oorlog tegen Ashanti in februari tot een goed einde te brengen. „Wij hebben," zegt hij, „reeds voor hem betaald, en zijn hem al haast vergeten. Doch de Hollanders, na zichzelf geluk gewenscht te hebben met den afloop van hun Atjehneeschen oorlog in april, zijn, naar 't schijnt, sedert in voortdurenden nieuwen strijd gewikkeld geweest, en zetten nog steeds langzaam een hardnekkige en kostbare worsteling voort. Teekenen van 't einde dier worsteling zijn op dit oogenblik nog niet te bespeuren, en 't vooruitzicht is zorgelijk en duister voor Nederland."

Hierna doet het blad uitkomen, dat de Hollanders met een veel geduchter vijand te doen hebben, dan die welken de Engelschen aan de Westkust van Afrika bekampen moesten. „De Ashantijnen," heet 't, „waren in hun bosschen volstrekt geen te verachten vijanden; doch hadden zij de helft van de vastberadenheid en 't krijgstalent van de Atchineezen bezeten, zoo zouden zij ons deerlijk in 't nauw gebracht hebben. De lieden van Atjeh weten hun land te beschermen met even goede fortificatien als die der Hollanders: — fortificatien, die, zoo zij met goed geschut gewapend waren, onneembaar zouden wezen. Ook man tegen man zijn de Atjehneezen geduchte vechters; en bedenkt men daarbij, dat geen enkel gekleurd ras (de Sikhs wel-

licht uitgezonderd) hen in moed en taaiheid evenaart, dan wordt 't duidelijk welk een zware taak de Hollanders aanvaard hebben. Artillerie en Europeesche oorlogskunst, zoo niet een bepaald overwicht ten opzichte van physieke eigenschappen, moeten hun in 't eind de zege bezorgen; maar zeker is 't, dat Engeland in Ashanti, behalve 't klimaat geen zulke moeielijkheden te overwinnen had."

„Intusschen," vervolgt de Times, „valt 't blijkens de beschrijving van onzen correspondent niet te betwijfelen, dat Nederland tot heden nog geenszins zoodanige energie heeft aan den dag gelegd, als noodig zou wezen tot de onderwerping van een zóó kloeken vijand. Telkens als de Hollanders hun vijand aanvallen, verslaan zij hem; doch zij vergenoegen zich, naar beweerd wordt, met voorwaartsche bewegingen tusschen welke een week of langer verloopt. Dit is een manier van oorlogvoeren, die zoowel de hulpbronnen van Nederland als de volharding van de Nederlandsche soldaten uitputten moet, lang voordat de tegenstand der Atchineezen zal hebben opgehouden. De eenige wijze om een oorlog tegen zulk een vijand met succes te bekronen, is, de worsteling kort en scherp, de nederlaag verpletterend te maken. Wat de Hollanders doen, doen zij goed; onze correspondent laat zich gunstig uit over de inrichting van hun kampement en hospitalen. Doch, daar wij niet wenschen de Hollanders slechter te zien varen dan wijzelf bij onze jongste ruiling, zoo moeten wij vertrouwen dat zij hunne operatien met wat meer energie zullen gaan doorzetten. Zij zijn in karakter nauw aan ons verwant; in sommige van onze eigenschappen, o. a. in de langzaamheid waarmede zij zich van een onderneming kwijten, overtreffen zij ons. Daar zij echter niet minder dan wij volharden bij 't eens begonnene, verwachten wij spoedig van krachtiger stappen hunnerzijds te vernemen. De positie, die zij op Sumatra aanvaard hebben zal hun wellicht even zwaar op de schouders wegen, als sommige onzer koloniale bezittingen 't ons doen. Maar zij zullen zich beloond zien, wanneer 't hun gelukken mag een zoo krachtig volk als de Atjehneezen onder hunne heerschappij en onder den invloed der beschaving te brengen. Overal schijnt 't tegenwoordig de roeping van Europeanen, de boeien te verbreken waarin de volkeren der Oude Wereld gekluisterd liggen. Die roeping schijnt, wat 't Maleische ras betreft, aan Nederland te zijn opgedragen."

Het is treffend hoe de beschouwingen van het Engelsche blad overeenkomen met de kritiek, die sommige onzer eigen landgenooten zich gerechtigd achten over het oorlogsbeleid en de staatkundige inzichten van generaal van Swieten en de Nederlandsche regeering te uiten. Het eenige verschil ligt in den vorm. Onze buren verliezen althans de courtoisie niet uit 't oog, terwijl vaak bij ons de toevlucht tot straattaal wordt genomen. Daarbij komt, dat men zich bij ons deerlijk zelf in 't aangezicht slaat. Toen de kraton nog genomen moest worden, waren aller

oogen op generaal van Swieten gevestigd en toen hij genomen was, ging er slechts één stem op over zijn uitstekend beleid; maar toen de onderwerping der Atjehneezen er niet het dadelijk gevolg van was, hoezeer die wat later toch onvermijdelijk moet plaats grijpen, is men gaan smalen van een leegen kraton en heeft men het bezetten van die buitengewone sterkte zelfs durven vergelijken met het bezetten van het Huis ten Bosch, zóó weinig scheen toen weder te beteekenen onze vestiging in den hoofdzetel des vijands en het bezit eene stelling die de hartader van het land is en eens het gevolg moet hebben, dat men er van verwacht.

Tusschen het systeem door de Engelschen vroeger in Abyssinië, onlangs in Ashanti gevolgd en dat van Nederland te Atjeh bestaat een hemelsbreed verschil, waarop de aandacht wel mag gevestigd worden. De Engelschen schijnen tegenover barbaarsche of minder beschaafde vijanden slechts een zeer eenvoudig doel te beoogen: „verdelging." Een machtige expeditie trok naar de hoofdplaats van Theodorus, vernietigde zijn leger, verwoestte al wat het kon en trok vervolgens af, om verder Abyssinië aan zijn lot over te laten. Evenzoo werd tegenover Ashanti gehandeld. Na Comassie in den brand te hebben gelegd, waren de Engelschen voldaan en brachten zij den veldheer, die zóó geheel naar hun zin handelde, de meest volledige hulde, die den zegevierenden militair in Engeland kan ten deel vallen.

Is dit nu werkelijk een zoo veel betere oorlogspolitiek dan die welke Nederland jegens Atjeh volgt? Men mag 't ernstig betwijfelen. Het komt ons althans voor, dat voor een groote, beschaafde natie gelijk Engeland, die wijze om met barbaarsche of minder beschaafde stammen af te handelen, alles behalve beschaafd mag heeten en, uit een praktisch oogpunt, volstrekt geen aanbeveling verdient. Onverholen komt men er voor uit, dat men met barbaren anders moet omspringen dan met beschaafde volken, met andere woorden, dat men even ruw als zij zelf moet te werk gaan, wil men indruk op hen maken. Voortreffelijk; maar toont dan de christennatie hare meerdere beschaving wel in iets anders dan dat zij het verder heeft gebracht in de middelen om personen en goederen te verdelgen? Zoo na een dezer bloedige kastijdingen, het beschaafde leger aftrekt, wat kan er anders bij de nog levende vijanden overblijven dan wrok en spijt het onderspit gedolven te hebben? Welk zedelijk, hooger

begrip wordt hun gegeven van Europeesche superioriteit, welke aansporing om hunne woeste zeden en gebruiken te wijzigen na het aanleggen van een bloedblad gevolgd door het te vuur vernietigen van alle have en goed? Heeft zich Abyssinië opgeheven sedert de Engelsche expeditie? Zal de koning van Ashanti, na de verbrande hutten zijner hoofdstad weder uit de asch te hebben opgetrokken, het slachten van menschen voor zijn feesten opgeven en zijn zwarte onderdanen gaan leeren zich tot het christendom te bekeeren en een industrieel volk te worden?

Niemand, die van zoo iets kan droomen. Doch, het bereiken van een zedelijk oogmerk met den oorlog is een denkbeeld, dat het tegenwoordige praktische Engeland als een utopie beschouwd. „Moet er gevochten worden," zoo redeneert men, „dat het dan zoo hard mogelijk en binnen den korst mogelijken tijd zij. Dit is het onkostbaarste en sleept geen andere gevolgen na zich dan de rekening eener expeditie te kwijten." In deze stelling voortredeneerende zou het nog verstandiger en stellig goedkooper zijn in het geheel niet te vechten en de vergrijpen van wilde of minder beschaafde stammen eenvoudig door de vingers te zien. Het dooden van enkele Europeesche reizigers, het rooven van kooplieden zijn zeker betreurenswaardige verliezen; maar worden die wandaden vergoedt door duizenden aan expedities te wagen, georganiseerd met het uitsluitend doel om oneindig meer menschen te dooden en veel aanzienlijker bezittingen te vernietigen?

Met allen eerbied voor de praktische denkbeelden onzer buren zouden we meenen, dat de oorlog van beschaafde tegen minder beschaafde natien aldus zou dalen tot het laagste en onedelste van alle bedrijven, die zich de menschelijke hartstochten veroorloven en tevens zou blijken te zijn de grootste der duperien waarin zij kunnen gesleept worden.

Nederland had, voorzeker, het Engelsche expeditie-systeem kunnen volgen. Generaal van Swieten had de macht om Groot-Atjeh te vuur en te zwaard te verwoesten. Hij heeft het niet gedaan, en de geschiedenis zal hem volkomen recht laten wedervaren omdat hij 't niet gedaan heeft en den oorlog tegen de Atjehneezen heeft gevoerd overeenkomstig de beginselen die een beschaafden staat betamen. Gesteld niet generaal van Swieten, gesteund door een verlichte regeering, maar de partij, die blijkbaar het Engelsche systeem is toegedaan, had het heft in han-

den gehad en Groot-Atjeh doen afloopen, welke uitkomsten zouden in dit geval zijn verkregen? Het in een dorre wildernis veranderde en schier geheel ontvolkte land zou men weer hebben moeten verlaten. Men zou hoog hebben opgegeven van de verschrikkelijke tuchtiging, den Atjehneezen toegebracht; maar niets beslissends zou men verkregen hebben. De haat en wrok der Atjehneezen tegen de Hollanders zou nog grooter zijn geweest en, zoodra zij zich weder eenigzins hersteld hadden, zou men 't pleit weder van meet af hebben moeten gaan opnemen. Men heeft, altijd redeneerende in een onderstelling buiten het staatkundig-militair plan van generaal van Swieten om, veel gesproken van de noodzakelijkheid eener derde expeditie. Maar indien in omgekeerden zin ware gehandeld geworden, zou stellig een derde expeditie noodig zijn geweest, ja het tegenwoordige geslacht zou het einde niet gezien hebben van die bloedige expeditien tegen Atjeh.

Eenmaal besloten hebbende een duurzame uitkomst te Atjeh te bekomen en bijgevolg het land te bezetten, was de taktiek van generaal van Swieten de ware. De hardnekkigheid der Atjehneezen om den strijd voort te zetten in aanmerking genomen, was 't de vraag, niet om een vijand, onmachtig om iets ernstigs tegen onze macht te ondernemen, in zijn schuilhoeken te gaan opzoeken en daarbij onze troepen af te matten en aan noodelooze vermoeienissen prijs te geven; maar de Atjehneezen te overtuigen, dat Nederland onherroepelijk stelling heeft genomen op den zetel der voormalige sultans, dat het zijn gezag daar zal blijven handhaven en men zijn geduld niet zal uitputten. De onderwerping van zoovele vassalstaten bewijst dat generaal van Swieten de zaak goed ingezien heeft en dat door volstandig zijn inzicht te volgen men het doel van lieverlede nadert. Onderwerping van allen kan alleen meer een kwestie van tijd zijn. Behalve het onderhouden van een betrekkelijk groote bezetting, zijn daartoe geen buitengewoone offers noodig, en, wanneer eindelijk het werk der beschaving onder bescherming der Nederlandsche driekleur, ongestoord te Atjeh zal aanvangen en voortgezet worden, dan zal het voldingend blijken, welk systeem als het beste moest geacht worden, dat van moorden en branden, van het barbaarsche verdelgen, of dat van inlijven, van verzoenen en sparen. Wij voegen er bij dat men ook dan generaal van Swieten volkomen recht zal laten wedervaren en zich onvoorwaardelijk zal verheugen dat hij bestendig toonde de edele vertegenwoordiger te zijn geweest eener natie, voor wie de beginselen van ware humaniteit geen ijdele klanken zijn.

COMPTABILITEIT.

OVER DE WAARDE VAN HET COMPTABILITEITSBEGINSEL: AFSCHEIDING VAN HET AMBT VAN BEWAARDER VAN DAT VAN BESCHIKKER OVER 'S LANDS GELDEN EN GOEDEREN.

(Artikel 85 der Indische comptabiliteitswet).

In iedere behoorlijk ingerichte staathuishouding wijzen de openbare verordeningen des lands de ambtenaren aan, bevoegd om den Staat jegens derden te verbinden, schulden aan te gaan ten laste van het Rijk, ten einde voor zoo veel noodig geregeld in de opkomende behoeften des lands te voorzien, en wijders om de aangegane schulden te kwijten.

De openbaarheid dier verordeningen heeft o. a. het nut, dat een ieder in de gelegenheid is gesteld van bekend te worden met de bevoegdheden der betrokken ambtenaren, zoodat b. v. de Staat het recht blijft behouden aan een schuldeischer zijne vordering te ontzeggen, wanneer deze het gevolg is van een aan den Staat bewezen dienst, gelast door eene onbevoegde autoriteit.

Heeft echter een schuldeischer, binnen de grenzen der openbare verordeningen behoorlijk voldaan aan eene bevolene voorziening in 's lands behoeften, dan moet betaling uit 's lands kas het onmiddellijk gevolg van die voorziening zijn.

De schuldeischer zendt dus zijne rekening aan den ambtenaar, die tot de voorziening last gaf en voegt daarbij voor zooveel noodig de bewijsstukken van de lastgeving, van de behoorlijk plaats

gehad hebbende aflevering, van het bedrag der vordering, enz.

Een nauwgezet onderzoek van de zijde des bestuurs naar de gegrondheid der vordering heeft vervolgens plaats.

Bestaan er bezwaren, zoo wordt de schuldeischer andermaal gehoord, totdat de vermeende ongelijkheden uit de rekening zijn weggenomen, rijksschuldenaar pro parte en schuldeischer het eens zijn over het werkelijk bedrag der vordering, totdat de rekening is effen gemaakt, vereffend of, gelijk men in onze Comptabiliteitswet leest, verevend (liquidé).

Het gevolg der verevening behoort bij eene goede comptabiliteitsregeling te zijn, dat onmiddellijk op die verevening de fiat betaling plaats grijpt (ordonnancé), zoodat de schuldeischer zich nu nog slechts tot een kasbewaarder behoort te wenden, om zijne betaalbaar gestelde vordering uitbetaald te erlangen (payé).

Daar het stellen der fiat betaling alzoo gepaard gaat met eene zekere beschikking over 's lands gelden, worden o. a. de daartoe bevoegde ambtenaren in het algemeen beschikkers geheeten, ofschoon ook de lastgevers tot voldoening in 's landsbehoefte reeds als zoodanig kunnen worden aangemerkt.

Met het oog op een ordelijk schatkistbeheer kan het evenwel den Staat niet onverschillig zijn, op welke plaats, bij welke landskas de betaalbaar gestelde vordering door den schuldeischer ter kwijting worde aangeboden.

Verschillende belangen, waaronder b. v. dat de kassen steeds voldoende voorzien blijken om de noodige betalingen te verrichten, maken het noodzakelijk dat immer bij de fiat betaling aan den schuldeischer een bepaalde kasbewaarder als betaalmeester wordt aangewezen, door wien de schuld moet voldaan worden.

Van daar dat de autoriteit, die de vordering behoort betaalbaar te stellen, m. a. w. de beschikker, aan den schuldeischer na de verevening van zijne vordering, een schriftuur overhandigt, waarbij de ondergeteekende kasaanwijzer (beschikker) den betaalmeester (kasbewaarder, gevestigd op de in het geschrift vermelde plaats, uitnoodigt om aan den met name aangeduiden schuldeischer op enkel vertoon van het geschrift uit te betalen de daarin uitgedrukte som.

Met dit schriftuur, dat wij kasaanwijzing noemen, begeeft zich nu de schuldeischer naar den aangewezen kasbewaarder.

De plaats van aanwijzing der betrokkene kas hangt van onderscheidene omstandigheden af: als van de plaats, waar het werk is afgeleverd, of wel waar de levering werd aangenomen, of ook van de woonplaats der schuldeischers enz.

De aangewezen betaalmeester heeft bij ontvangst der kasaanwijzing niet meer te onderzoeken den aard der schuld.

Hij heeft zich alleen te overtuigen:

in de eerste plaats, dat hij het gevorderd bedrag uitkeert aan den werkelijk in de kasaanwijzing vermelden persoon;

in de tweede plaats, dat de ondergeteekende kasaanwijzer de bevoegde beschikker was, om de betaling op zijne kas aan te wijzen; want evenzeer als een schuldeischer zijne vordering slechts bij een bepaald aangewezen betaalmeester kan betaald krijgen, evenzoo hebben de verschillende autoriteiten, welke bevoegd zijn tot het verleenen van het fiat betalen, slechts die bevoegdheid binnen bepaald aangewezen administratieve kringen, zoodat wanneer een kasaanwijzer eene vordering betaalbaar stelde op eene buiten den aangegeven kring gelegene kas, de betaalbaarstelling niet door den aangewezen kashouder zou mogen voldaan worden.

Levert daarentegen, noch de houder der kasaanwijzing, noch de persoon van den kasaanwijzer eenig bezwaar, dan keert de betaalmeester de verlangde som uit, terwijl door den schuldeischer de kasaanwijzing voor voldaan wordt geteekend.

Er zijn derhalve vier persoonlijkheden, die wij bij de voldoening van 's lands schulden opmerken: de schuldeischer, de lastgever tot de voorziening in 's lands behoefte, de kasaanwijzer en eindelijk de betaalmeester.

Om nu den Staat bij de beschikking over 's lands gelden voor schade door toedoen der landsbeheerders te behoeden, is eene gestrenge contrôle volstrekt noodzakelijk. Ieder ambtenaar moet zich over zijne handelingen voor zoover zij met het financieel staatsbeheer in betrekking staan verantwoorden aan autoriteiten, aangewezen tot het afnemen van rekening en verantwoording en die autoriteiten belasten den ambtenaar met de voldoening van het uit 's lands kas betaalde, voor zoover het blijkt dat hij schuldig was aan eene betaling, zonder de Staat tot die betaling verplicht was:

De lastgever tot voorziening in 's landsbehoefte, voor zoover het blijkt, hij eene schuld onwettig heeft aangegaan.

de kasaanwijzer, voor zoover hij de bij de vordering overgelegde bewijsstukken ten onrechte als voldoende heeft aangenomen;

de betaalmeester, voor zoover hij betalingen aan personen heeft gedaan, waarop zij blijkens de overgelegde kasaanwijzingen geen recht hadden.

De lastgever verantwoordt zich dus voor zooveel noodig o. a. met zijne instructiën, de kasaanwijzer met de bewijsstukken, waarop hij de vordering gegrond heeft verklaard, de betaalmeester met de kasaanwijzing bij zijne kas aangeboden en voor voldaan geteekend.

Uitvoeriger behoeft, naar het voorkomt, de toelichting niet te zijn, om de bespreking van het bij artikel 85 der Indische comtabiliteitswet bedoelde beginsel te kunnen volgen.

Krachtens dat beginsel namelijk behoort geen ambtenaar belast met de bewaring van 's lands geld of goed, als ontvangers, betaalmeesters, pakhuismeesters, eenige andere administratieve landsbetrekking te bekleeden, waaraan de bevoegdheid verbonden is schulden aan te gaan ten laste van den Staat of bevelschriften te verstrekken tot het doen van betalingen uit 's lands kas, een beginsel dat o. a. in artikel 17 in het Wetboek op de Fransche comptabiliteit aldus is geformuleerd: „Les fonctions d'administrateur et d'ordonnateur sont incompatibles avec celles de comptable," (or onnateur = beschikker; comptable = bewaarder).

Dat gebod is ook in artikel 85 der Indische comptabiliteitswet opgenomen doch, in aanmerking nemende, gelijk de regeering in de memorie van toelichting op art. 85 schreef dat „het in kleine buitenbezittingen geen ongewoon verschijnsel is dat zich aldaar slechts één geschikt ambtenaar bevindt, wien men alsdan genoodzaakt is, bij zijne administratieve betrekking ook die van comptabele op te dragen" werden op het in den aanhef van het wetsartikel gesteld gebod: afscheiding van het ambt van bewaarder van dat van administrateur en beschikker, bij de tweede alinea van dat artikel noodzakelijke uitzonderingen gewettigd: In Nederlandsch Indië kan in bijzondere gevallen van dit voorschrift worden afgeweken." Maar, lichtte de regeering wijders toe, dergelijke uitzonderingen zullen dan toch slechts van tijdelijken aard mogen zijn, opdat „zoodra mogelijk, op meer regelmatige wijze in de dienst worde voorzien."

Het bleek echter spoedig, dat de wetgever bij de vaststelling van artikel 85 zich nog onvoldoende rekenschap had gegeven van de werkelijke behoeften onzer Indische staathuishouding.

Op de buitenbezittingen met name, zijn, en wel niet als bij uitzondering, maar een groot getal van gezagvoerende ambtenaren gevestigd, die men met de inning van 's lands inkomsten behoort te belasten, omdat er zich ter plaatse geen andere ondergeschikte ambtenaren bevinden, aan wie men zonder bezwaar de functiën van ontvanger zou kunnen opdragen, terwijl dáár dan toch een ontvanger behoort te zijn, opdat er voldoende gelegenheid blijve bestaan tot de storting van aan den Staat verschuldigde gelden in de landskassen. Bovendien blijkt het noodzakelijk aan die gezagvoerende ambtenaren, alzoo reeds landsontvangers, de bevoegdheid te geven schulden aan te gaan en kasaanwijzingen te verleenen, wijl hunne afgezonderde standplaats het in vele omstandigheden niet doenlijk maakt ter voorziening in landsbehoeften eerst te wachten op de lastgeving van een elders b. v. op een ander eiland gevestigd ambtenaar, waarmede soms in maanden niet v.. te correspondeeren, en men evenmin van schuldeischers, gevestigd op die geïsoleerde plaatsen, kan vergen, dat zij de hun toekomende gelden bij eene zoo moeilijk bereikbare kas gaan innen.

Wel is waar had ook de wetgever bij het stellen eener uitzondering op het gebod van scheiding der ambten deze ongewone toestanden op het oog; hij veroorloofde echter de afwijking slechts in bijzondere gevallen, terwijl daarentegen de gevallen weldra zóó veelvuldig bleken, dat de strikte opvolging van het wetsartikel eene doelmatige inrichting van onze Indische staathuishouding volstrekt onmogelijk maakte.

Toen nu bij besluit van 12 augustus 1869 in Indië eene commissie werd benoemd, bestaande uit de departementschefs, voor zooveel het algemeen burgerlijk bestuur aangaat, zoomede uit den hoofd-intendant der militaire administratie en uit den secretaris van het departement der marine, ten einde de gebreken in de bestaande comptabiliteitswet na te gaan, „en, zoo noodig, voorstellen in te dienen, welke de herziening dier wet zouden kunnen voorbereiden", kwam ook in den boezem dier commissie het gebod, vervat in artikel 85 der wet ter sprake en luidde het eindoordeel, blijkens haar rapport van maart 1872: „De commissie acht het dringend noodzakelijk, dat art. 85 der C. W. worde ingetrokken."

Op zich zelve genomen, kan men zich met den wensch der commissie in deze volkomen vereenigen. Immers al ware ook het gebod, in artikel 85 der Wet opgesloten bij gewone staathuishoudkundige toestanden aan te prijzen, wanneer voor eene bijzondere huishouding als de Indische zoovele uitzonderingen volstrekt noodzakelijk worden, als waartoe men reeds de toevlucht heeft moeten nemen, wordt het bestaan van het wettelijk voorschrift slechts eene belemmerende bepaling voor de uitvoerende macht bij het streven om de huishouding van Staat op de oordeelkundigste wijze in te richten, eene bepaling te meer te veroordeelen, wanneer dan toch nog ten slotte de omstandigheden dringen het wetsartikel openlijk te overschrijden.

Dit is geschied met artikel 85 der comptabiliteitswet.

De strikte opvolging van de wetsbepaling bleek niet mogelijk. Wel onthield zich de Indische regeering in den aanvang om beschikkingen te nemen op voorstellen, strekkende de uitzonderingen te vermeerderen tot eene mate, die niet was overeen te brengen met het karakter van bijzondere gevallen; maar, getuigen de heeren Mossel en Gonggrijp in hun werkje over de comptabiliteitswet, nu zag de Rekenkamer zich meermalen verplicht om te berusten in ordonnateurs-daden van ambtenaren die volgens de bepalingen daartoe niet gerechtigd waren, ten einde, verklaren schrijvers „geheele stilstand in de administratie te voorkomen."

Aan dien abnormalen toestand werd in 1871 een einde gemaakt. Met een beroep op artikel 21 regeerings-reglement gevende o. a. aan den Gouverneur-Generaal de bevoegdheid „in dringende omstandigheden" onder nadere bekrachtiging door de wet, algemeene verordeningen vast te stellen omtrent onderwerpen waarvan de regeling door de wet moet geschieden, zoolang die regeling niet heeft plaats gehad, werd bij koloniale ordonnancie van den 14^{en} juni 1871 (Indisch Staatsblad n°. 86) „in het belang eener spoedige voldoening van 's Lands uitgaven" de beperkende uitzondering bij alinea 2 van artikel 85 op het gebod van afscheiding der ambten aanmerkelijk uitgebreid: „in afwachting dat ter zake meer bepaalde regelen gesteld kunnen worden", gelijk het in den aanhef dier ordonnancie luidt.

Dat alzoo de directeuren-commissie, bekend als zij was met al het belemmerende in artikel 85 gelegen, de intrekking van die bepaling heeft aanbevolen kan geen verwondering baren en

evenmin, althans naar onze meening, tegenspraak opwekken. De commissie heeft zich echter in hare beschouwingen over artikel 85 niet beperkt tot het enge terrein der Indische staathuishouding. Bevindende dat het gebod der afscheiding in de wetgevingen van zoovele andere staten wordt aangetroffen, dat zijne juistheid en gewicht algemeen en onvoorwaardelijk zijn aangenomen, zag zij, bij de reeds bestaande bezwaren tegen de nakoming van het bij art. 85 gesteld gebod, in die algemeenheid eene reden te meer „om het beginsel te onderwerpen aan een logisch onderzoek" en dat onderzoek leidde haar tot de overtuiging „van het volslagen gemis aan nut van het verbod in art. 85 der C. W."

In het algemeen zijn collegiën niet genoeg te wantrouwen wijsgeeren. Het is alsof over de waarheden, die men meent ontdekt te hebben, bij meerderheid van stemmen wordt beslist.

't Ligt in den aard van collegiën: tot generaliseeren zijn zij niet geroepen. Ieder lid der vergadering moge in gemoede meenen, dat hij waarlijk geheel alleen voor zich zelven heeft gedacht, feitelijk is hij niet in staat zich te onttrekken aan den invloed der meeningen van de met hem aanzittenden. Wanneer b. v. van een uit zeven personen bestaand collegie zes leden het over een denkbeeld eens zijn, is het van het zevende lid niet te verwachten, dat hij zich even streng rekenschap geeft van de juistheid van het gedachte, dan wanneer hij geheel alleen de verantwoordelijkheid van het gestelde behoorde op zich te nemen.

Ook het rapport der directeuren-commissie levert het bewijs, dat die commissie, waar zij zich van het terrein der feiten op het gebied van meer wijsgeerige bespiegelingen begeeft, te veel van hare intellectueele krachten heeft gevergd. Niet alleen ten aanzien van het onderwerpelijk artikel 85 maar ook elders; — doch bepalen wij ons tot artikel 85. Althans voorloopig. Wellicht dat wij later nog eens nader het rapport doorbladeren: het is toch der lezing overwaard, al verzekert ons dan ook het onlangs verschenen koloniaal verslag, dat het door andere deskundigen in Indië zegevierend is wederlegd. Waarom ook heeft de directeuren-commissie in de mede adviseerende Rekenkamer gezocht „ongeavoueerde hulpeloosheid, eene schaduw zonder lichaam, die, zacht uitgedrukt, niets is dan eene bron van eindeloozen last voor de Regeering." Ondertusschen — het wordt nu maar weer ondervonden — lichaam of geen lichaam — met een

dergelijk brevet van machteloosheid kon de Rekenkamer onmogelijk te vreden zijn, of tot instemming worden opgewekt.

Wanneer wij, het beginsel van afscheiding der ambten aan een logisch onderzoek, onderwerpende, den door de directeuren-commissie aangewezen weg volgen, namelijk door na te gaan „welke waarborgen worden aangeboden door de vereeniging, en welke door de afscheiding van het ambt van ordonnateur en dat van comptabele", dan vinden wij inderdaad met de commissie onderscheidene voordeelen in de vereeniging der ambten.

Vooreerst zoo een en dezelfde ambtenaar de vorderingen van door hem zelven aangegane schulden kan betaalbaar stellen en tevens de vorderingen kwijten, moet het afnemen van de rekening en verantwoording vrij wat eenvoudiger zijn, dan dat er b. v. drie personen moeten opgeroepen worden: één die de schuld aangaat, één die de vordering betaalbaar stelt, één die de betaalbaar gestelde vordering betaalt.

De vraag blijft dan echter nog of niet de correctheid der verantwoording onder die vereeniging lijdt, m. a. w. of in de scheiding ook meerdere waarborgen voor eene juiste rekening-aflegging, voor eene wel ingerichte comptabiliteit gelegen zijn.

De directeuren-commissie beantwoordt die vraag ontkennend.

Immers, ons herinnerende wat tot inleiding van dit opstel is medegedeeld, de lastgever verantwoordt zich voor zooveel noodig o. a. met zijne instructiën, de kasaanwijzer met de bewijsstukken waarop de vorderingen zijn gegrond, de betaalmeester met de voor voldaan geteekende kasaanwijzingen.

De rekening-afnemer kan dus alleen bedrogen worden, doordien hij eene verantwoording goedkeurt, zonder te bemerken, dat er vervalsching heeft plaats gegrepen; òf ten aanzien der instructiën enz., òf ten aanzien der bewijsstukken, òf ten aanzien der kasaanwijzingen.

Wat den lastgever aangaat, op zich zelven beschouwd, kunnen wij hem bij het afleggen van verantwoording buiten rekening laten. Zijne instructiën zijn aan de controleerende autoriteiten bekende verordeningen. Vervalsching zou hem als lastgever, in welk opzicht ook niet baten, welke betrekking hij er ook bij bekleedde. De vereeniging met het betaalmeesterschap kan hem evenmin van nut zijn, als dat de schei-

ding voor de controleerende autoriteiten eenige meerdere waarborgen tegen onopgemerkte vervalsching zou opleveren.

Waar het op aankomt: — het zijn de bewijsstukken, waarop de kasaanwijzer de vorderingen gegrond aanneemt en dientengevolge kasaanwijzingen afgeeft, die daarna de betaalmeester voldoet.

De vervalsching dier bewijsstukken kan echter even goed geschieden, hetzij de kasaanwijzer al of niet, tevens betaalmeester is. Want al zijn de ambten gescheiden dan oefent toch niet de betaalmeester eenig toezicht op den kasaanwijzer uit. De betaalmeester moet immers iedere in behoorlijken vorm opgemaakte kasaanwijzing voldoen. Met de bewijsstukken, waarop zich de vorderingen gronden heeft de betaalmeester niets te maken: — het nader ouderzoek dier stukken is eene zaak van contrôle, niet van betaling. Als betaalmeester kan alzoo de titularis van dat ambt, nimmer bedrog van den kasaanwijzer tegengaan. Voor de controleerende autoriteit moet dientengevolge de vereeniging of de scheiding der ambten volkomen hetzelfde zijn; want voor haar levert de scheiding niet eenigen meerderen waarborg op tegen vervalsching dan wanneer de ambten vereenigd waren.

Volgt de betaalmeester. Merkten wij het reeds op, dat slechts bedrog kan plaats vinden door vervalsching der bewijsstukken, dan kan ook de verantwoording van den betaalmeester alléén met door hem vervalschte kasaanwijzingen, dien titularis niet baten. Immers de kasaanwijzer moet bij het afleggen van rekening en verantwoording eene rekening, eene lijst van de door hem afgegevene kasaanwijzingen aan de controleerende autoriteit vertoonen, opdat deze zou kunnen nagaan, op welke kasaanwijzingen de overgelegde bewijsstukken betrekking hebben en door vergelijking van de lijst der afgegevene kasaanwijzingen, opgemaakt door den kasaanwijzer met de kasaanwijzingen zelven, overgelegd door den betaalmeester, kan de rekening-afnemende autoriteit zich gemakkelijk vergewissen, in hoever de betaalmeester bij de voldoening van 's lands schulden een goed beheer heeft gevoerd [1]).

---

[1]) Het behoeft niet herinnerd te worden, dat hier slechts sprake is van het plegen van onopgemerkt bedrog. Zoo b. v. zou de kasbewaarder wel de kas kunnen ledigen ten eigen bate, hetgeen natuurlijk uit moet komen,

Alzoo kan de betaalmeester in deze geen bedrog plegen, tenzij hij den kasaanwijzer tot medeplichtige heeft, en.... dus gemakkelijk bedriegen wanneer hij, betaalmeester, tevens kasaanwijzer ware. Men meene nu echter niet dat wij hier een voordeel hebben gevonden, dat op de nuttige zijde van de afscheiding der ambten wijst. Immers het is bij de hier behandelde rekening-aflegging niet de vraag in welke qualiteit er door 's lands ambtenaren bedrog kan gepleegd zijn: als lastgever, als kasaanwijzer, als betaalmeester. 't Is den Staat volkomen onverschillig wie in deze bedrog zou hebben gepleegd. Er moet slechts naar gestreefd worden, dat ieder bedrog, door wien ook begaan bij de rekeningaflegging aan het licht kome en dat omgekeerd de vrees voor ontdekking, van bedrog terughoude. Wordt nu bij de voldoening van 's lands schulden de kans vermeerderd voor ontdekking van bedrog door de controleerende autoriteit wanneer de ambten zijn gescheiden? Het komt voor van niet, want altijd bestaat het gevaar dat de kasaanwijzer verdichte bewijzen voor verdichte vorderingen ten behoeve van zich zelven opmaakt; dat kan even gemakkelijk geschieden bij scheiding als bij vereeniging der ambten. Gescheiden bega de kasaanwijzer vervalschingen: de betaalmeester moet desniettemin de door den bevoegden kasaanwijzer afgegevene aanwijzingen onmiddellijk kwijten; vereenigd kan natuurlijk de betaalmeester, immer in hoedanigheid van kasaanwijzer precies hetzelfde doen.

Zoo erkennen wij dat de scheiding der ambten op geenerlei wijze meer waarborgen tegen bedrog doet ontstaan, althans voor zooveel ontdekking door de landsbeheerders zelven zou moeten plaats hebben; want terwijl de ambten blijven bestaan, die de mogelijkheid van het kwaad medebrengen, controleeren bij scheiding de titularissen elkander niet, die betrokken zijn in het aangaan der schulden, in het betaalbaar stellen der vorderingen, in het betalen der kasaanwijzingen. De kasaanwijzer moet eene door de bevoegde autoriteit aangegane schuld, indien behoorlijk gemotiveerd, betaalbaar stellen, de betaalmeester moet de be-

---

indien bij opneming der kas, de voorhandene geldvoorraad niet overeenstemt met de boeken, voor zooverre deze behoorlijk zijn bijgehouden, m. a. w. dat daarin geen fictieve posten, zich grondende op valsche kasaanwijzingen voorkomen.

taalbaar gestelde vordering, op enkel vertoon der kasaanwijzing voldoen.

Levert nu ook de scheiding der ambten in geenerlei ander opzicht waarborg tegen bedrog, dan moet vereeniging der ambten verkozen worden boven scheiding, niet slechts wegens het aangegeven voordeel vereenvoudiging der rekening-aflegging, maar ook tevens op grond der volgende voordeelen:

De verevening der vorderingen kan vaardiger en correcter geschieden.

Immers de persoon, die de vorderingen moet onderzoeken vóór de betaalbaarstelling, is dan terstond geheel op de hoogte van het onderwerp der schuld, die hij zelf aanging. De schuldeischer vindt bij deze spoedige verevening baat, omdat hij te korter op betaling behoeft te wachten. Den schuldenaar, den Staat, biedt de vereeniging ten deze voordeel aan, eensdeels omdat hoe sneller de arbeid voortgaat, hoe minder handen er noodig zijn om dezelfde hoeveelheid werk te verrichten, ten andere omdat de meerdere waarborg in correctheid der verevening de contrôle minder omslachtig behoeft te doen zijn.

Ten derde: de vereeniging der ambten maakt de kwijting der kasaanwijzingen gemakkelijker voor de schuldeischers.

Waar toch het afgeven der aanwijzingen en de daad der uitbetaling door den zelfden persoon geschieden, vindt de schuldeischer onmiddellijk gelegenheid zijne betaalbaar gestelde vordering betaald te krijgen ter plaatse namelijk: zonder dat hij van het eene kantoor (des kasaanwijzers) naar het andere (des betaalmeesters) behoeft te loopen.

Ten vierde: vereeniging waarborgt den Staat meer tegen bedrog van de zijde des publieks.

Want wanneer de ambten van kasaanwijzer en betaalmeester gescheiden zijn, zou een bedrieger bij den betaalmeester eene kasaanwijzing kunnen aanbieden, waarop de handteekening van den bevoegden kasaanwijzer was nagemaakt en de betaalmeester zulks niet bemerkende, zou het in de aanwijzing uitgedrukt bedrag aan den bedrieger uitbetalen. Zijn echter de functiën van kasaanwijzer en betaalmeester in den zelfden persoon vereenigd, dan bestaat er veel minder gevaar voor een dergelijk bedrog, zoowel omdat bij vereeniging der ambten betaalbaarstelling en betaling gewoonlijk terstond ter plaatse geschieden en er alzoo

geen gelegenheid voor de vervalsching bestaat, als omdat eene eventuëele vervalsching der handteekening eerder zal worden gemerkt door den persoon zelven wiens handteekening werd nagemaakt, dan door een derde.

En ten slotte: verminderen bij vereeniging der ambten de gevaren voor diefstal te plegen door de kasbeheerders.

Hoe aanzienlijker de positie is van een kasbeheerder, hoe hooger bezoldiging hij ontvangt, hoe minder aanleiding er bestaan zal, daden te begaan, als 's lands kassen te bestelen, waardoor hij tevens zijne positie in gevaar brengt. Zijn nu de ambten van kasaanwijzer en betaalmeester vereenigd, dan zal de titularis eene betere bezoldiging ontvangen, dan bij scheiding der ambten; zoo b. v. geniet bij scheiding de kasbewaarder gewoonlijk minder tractement dan de kasaanwijzer, en bestaat er dientengevolge meer gevaar dat de bewaarder de onder hem berustende kas ledigt en zich vervolgens uit de voeten maakt, dan wanneer hij tevens kasaanwijzer ware.

Hetzij nu de lezer de opgegevene voordeelen in vereeniging der ambten gelegen, al of niet als min of meer wezenlijk wil beschouwen, in ieder geval de scheiding der ambten leerde ons nog slechts mogelijke nadeelen kennen. Nogthans in een tal van gevallen, kunnen de omstandigheden voorhanden zijn, die veroorzaken dat door de administratie de scheiding wordt verkozen boven de vereeniging.

Wat de functiën van lastgever aangaat, het is daarvoor voldoende te herinneren, dat aan vele ambtenaren de bevoegdheid moet worden gegeven den Staat jegens derden te verbinden en die men toch niet met eenig meerder kasbeheer kan belasten. Ieder toch die eenigen arbeid ten behoeve van het gouvernement gelast, die een reis- of marschorder afgeeft, die krachtens het hem opgedragen gezag eenige daad verricht, welke uitgaven ten laste van den lande tengevolge heeft, gaat eene staatsschuld aan [1]); afgezien nu dat men bezwaarlijk aan al die ambtenaren daarvoor onbeduidende kassen zou kunnen toevoegen, brengt de aard hunner betrekkingen het dikwerf

---

[1]) Vergelijk Mossel en Gonggrijp blz. 73.

niet mede, dat zij zich verder met eenig financiëel beheer inlaten.

De personen echter, die voornamelijk schulden ten laste van den Staat moeten kunnen aangaan, „in de eerste plaats" zouden wij zeggen met artikel 1 van de Regelen voor het administratief beheer in Indië (Indisch Staatsblad 1866 n°. 149), moeten wel zijn de eigenlijk bevoegde bestuurshoofden, zij die door hunne positie geroepen worden kennis te dragen van het overgroot gedeelte der behoeften, voor zoover ze binnen ieders administratieven kring, de aan hen toevertrouwde takken van bestuur, betreffen. Immers uit den aard der zaak, die kennis is in de eerste plaats noodig om in eene behoefte te kunnen voorzien en ten andere zijn die hoofden, ingevolge hunne besturende bevoegdheid, de aangewezene personen bij kennisneming der behoeften, ze ook zoo spoedig doenlijk te bestrijden.

Erkennende dan de voordeelen, gelegen in de vereeniging der ambten van lastgever, kasaanwijzer en betaalmeester, zou het doelmatig voorkomen, dat althans aan ieder van die bestuurshoofden, welke met name zijn aangesteld schulden ten laste van den Staat aan te gaan, eene kas wierd toegevoegd, opdat ook onmiddellijk de o. a. door hen zelven betaalbaar gestelde vorderingen uit die kas konden worden betaald.

Intusschen de aanstelling van een bestuurshoofd, belast om in de opkomende behoeften van den Staat, binnen den hem aangewezen kring te voorzien, stelt op den voorgrond centralisatie ter plaatse, in het algemeen ten aanzien van voorziening in landsbehoeften, in het bijzonder ook ten aanzien der inning van landsinkomsten.

Hand aan hand gaat hiermede een min of meer belangrijk kasbeheer.

Zulk een kasbeheer in al zijne deelen, kasaanwijzen, uitgeven, bewaren, innen enz. enz., aan het betrokken bestuurshoofd op te dragen kan bezwarend zijn, te bezwarend met het oog op de menigvuldige werkzaamheden, waartoe het hoofd overigens reeds, ingevolge de centralisatie van macht, wordt geroepen.

Wellicht dat de voldoening van schulden voortvloeiende uit de op zijn bevel plaats gehad hebbende voorziening van 's lands behoeften nog geen bezwaren oplevert, om aan het bestuurshoofd eene kas toe te voegen, waaruit hij zelf de betalingen kon doen; maar de inning van 's lands inkomsten zou in zijn

gewest zoo'n uitgebreide administratie kunnen vorderen, dat het toch noodzakelijk zou blijken een afzonderlijken ontvanger te benoemen. In stede dan ter plaatse eene ontvangst- en eene uitgaaf-kas te vestigen, blijkt het in een dergelijk geval dan toch wel zoo doelmatig één kasbewaarder aan te stellen, belast, én met het ontvangen, én met het uitgeven van landsgelden.

Zoo ook kunnen er op ééne zelfde plaats onderscheidene bestuurshoofden zijn, bevoegd over bepaalde takken van beheer schulden aan te gaan. Met name is dit het geval waar de zetel van het hoofdbestuur is gevestigd, waar men aantreft de zoogenaamde departementen van algemeen bestuur.

De hoofden van die departementen hebben ieder eene bepaalde bevoegdheid in 's lands behoeften te voorzien en wel bepaald tot de takken van bestuur, welke onder het beheer van die departementen gebracht zijn. Wilde men nu aan die departementschefs tevens den werkkring van betaalmeester opdragen, dan zoude men op ééne plaats, even zoovele landskassen moeten hebben, als er chefs bestaan. Eene dergelijke omslachtige en volstrekt ondoelmatige kasadministratie wordt voorkomen, door op die plaats slechts één afzonderlijken betaalmeester aan te stellen, die alle op zijne kas afgegevene aanwijzingen voldoet.

Men ziet hier alzoo uit, dat het streven naar eene behoorlijke werkverdeeling oorzaak kan zijn dat men de functiën van lastgeven, kasaanwijzen en betaalmeester, ook in weerwil van blijkbaar bestaande voordeelen bij vereeniging, niet immer in bestuurshoofden vereenigd aantreft m. a. w. doen zich die eischen van verdeeling van arbeid niet gelden b. v. waar een bestuurshoofd slechts eene geringe administratie heeft te voeren, dan behoort men weder tot de vereeniging terug te keeren, omdat die vereeniging voordeelen aanbiedt, welke bij de scheiding niet zijn te erkennen.

Maar de wet verbiedt de vereeniging volstrekt. Niet alleen in ons staatsrecht, doch „in schier alle landen", verklaart de directeuren-commissie.

't Is duidelijk dat zulk een wettelijk verbod veel verder gaat, dan de ambten slechts incidenteel dáár te scheiden, waar, naar het oordeel der uitvoerende macht, verdeeling van arbeid de scheiding rationeel doet zijn.

Met zulk een volstrekt verbod moet de wetgever de handhaving van een beginsel beoogen, strekkende tot tegengang van een kwaad, van een misbruik, dat plaats kan hebben, indien de ambten vereenigd waren.

De vraag rijst dan op welke gronden worden de ambten van beschikker en bewaarder, krachtens wettelijk gebod van elkander afgescheiden gehouden?

Indien men de beantwoording dezer vraag wil zoeken in de verslagen der Staten-Generaal over het verhandelde ter gelegenheid van de vaststelling der Indische comptabiliteitswet, dan wordt men teleurgesteld.

Bij de behandeling dier wet heeft men drie of vier dagen steeds gezweefd in hoogere sferen, daar is hooge politiek behandeld, beginselen, zuiver beginselen. Maar met de bijzonderheden dier wet hebben zich onze volksvertegenwoordigers genoegzaam niet ingelaten. Artikel voor artikel ging onder den hamer des voorzitters door, in één dag negen en negentig artikelen, waaronder van de meest gewichtige bijna zonder tegenspraak of inlichting. Waren al die vertegenwoordigers zonder onderscheid zóó zeer op de hoogte van de niet gemakkelijke comptabiliteitszaken, dat geen vragen of inlichtingen noodig werden geacht, of stond men zoover beneden die hoogte, dat men vreesde te groote onkunde te verraden, met het maken van eene of andere bescheidene opmerking?

Het rapport der directeuren-commissie geeft omtrent de gronden van het wettelijk verbod evenmin licht, want wij lezen: „Ondanks het raadplegen van meerdere schrijvers, gelukte het haar evenwel niet tot de kennis van die gronden te geraken."

Dan meenen wij gelukkiger te zijn geweest.

Op blz. 421 van Bouchard's werk „L'administration des finances de l'empire romain dans les derniers temps de son existence" lezen wij het volgende:

„L'opération préalable de tout paiement, est ce qu'on appelle „l'ordonnancement, opération qui elle-même doit être précédée „de la liquidation de la dépense. Les administrateurs, qui, con„formément aux autorisations du pouvoir législatif, ont entretenu „des employés, levé des troupes, ordonné des travaux, etc., „doivent constater ce qui revient à ces employés, à ces soldats, „aux entrepreneurs de ces travaux, et, la constatation faite, don-

„ner les ordres nécessaires pour les faire payer par les compta-„bles qui détiennent les ressources du trésor.

„Cette règle, qui ne permet aucune relation im-„médiate entre le créancier et le comptable, „et soumet avant le payement l'exactitude de la créance au „contrôle de l'administrateur, est entièrement conforme à la „nature des choses, et doit exister nécessairement dans tout „système ordonné. Elle était appliquée dans la comptabilité ro-„maine."

Alzoo: het gebod van afscheiding der ambten, als een grondbeginsel, reeds bij de oude Romeinen.

Dat de volken der oudheid, bij wie overigens aan arbeidsverdeeling zoo weinig behoefte bestond, niettemin toch streefden naar afscheiding van het ambt van kasaanwijzer van dat van betaalmeester doet reeds a priori verwachten dat het wettelijk beginsel toch niet bepaald het gevolg zal zijn geweest van toevallige bijkomende omstandigheden; zou, ook bij voorloopig gemis aan bewijs, beletten dat men het der directeuren-commissie gaaf toegaf dat het beginsel niet „eene enkele goede eigenschap bezit", dat het „een redelijke grondslag" mist, dat „het niets anders is dan een van die gevolgtrekkingen, zooals wel meer uit aanwezige toestanden worden gemaakt; die imponeren door den vorm waarin zij worden voorgedragen, en, in abstracto beschouwd, al het karakter van beginselen schijnen te bezitten."

Er is, naar ons voorkomt eene leemte in de bewijsvoering der commissie. Waar wij, op haar voetspoor, de voordeelen in de afscheiding der ambten gingen zoeken enkel en alleen in de wederzijdsche contrôle, die lastgever, kasaanwijzer en betaalmeester op elkander kunnen uitoefenen, hebben wij niet ver genoeg gezocht en dientengevolge de voordeelen der afscheiding niet gevonden. Waar wij moeten zoeken, wijst Bouchard ons, zij het ook tusschen de regels door, als met den vinger aan, leerende dat het beginsel der afscheiding „ne permet aucune relation immédiate entre le créancier et le comptable."

In het gansche overigens zoo nuttig betoog der directeuren-commissie wordt over de factoor het publiek, gezwegen. Alleen wordt er de door de ons bereids aangeteekende opmerking gemaakt, dat het publiek wel eens, bij scheiding der amb-

ten, valsche aanwijzingen bij den betaalmeester zou kunnen aanbieden, maar de opmerking wordt nagelaten, dat omgekeerd de betaalmeester ook wel eens het publiek zou kunnen bedriegen, dan wel het, met of zonder opzet, medeplichtig maken aan bedrog ten koste der schatkist.

Inderdaad het heeft ons reeds voorlang bij de lezing van het rapport der commissie niet ontbroken aan medegedeelde en zelf waargenomene feiten uit de Indische huishouding van Staat, die niet waren overeen te brengen met de beweerde nutteloosheid, gelegen in de afscheiding van het ambt van bewaarder van dat van beschikker, maar wij wisten, vóór wij Bouchard gelezen hadden, niet juist te zeggen, waar dan eigenlijk het zwaartepunt van het beginsel moet worden aangewezen. Het is echter naar wij meenen nu gevonden: het geldt hier het verbod dat de betaalmeester in onmiddellijke betrekking met het schuldeischend publiek komt, een doel, dat bereikt wordt wanneer de functiën van administrateur en beschikker afgescheiden worden gehouden van die van bewaarder.

Nemen wij ter toelichting enkele voorbeelden uit de overzeesche staathuishouding.

Het is bekend, dat de regeering premiën uitlooft voor het dooden van schadelijk gedierte als b. v. tijgers en krokodillen.

Stel nu iemand heeft een tijger gedood. Hij begeeft zich naar den kasaanwijzer, ten einde de bij de wet gestelde premie te erlangen, medevoerende als overtuigingsstuk een lichaamsdeel van het beest, den kop, den staart, de huid. De kasaanwijzer verklaart zich overtuigd en verstrekt dientengevolge eene kasaanwijzing, maar vermeldt bij voorbeeld, in strijd met de waarheid, twee gedoode tijgers.

Met die aanwijzing vervoegt de schuldeischer zich bij den betaalmeester.

Wat zal er nu gebeuren, indien de ambten van kasaanwijzer en betaalmeester gescheiden zijn? Dat de schuldeischer eene premie ontvangt voor twee gedoode tijgers, terwijl hij slechts op ééne premie recht heeft. In zulk een geval geniet de schuldeischer een voordeel, niet de kasaanwijzer.

Maar zoo nu de functiën van betaalmeester en kasaanwijzer in één persoon zijn vereenigd, dan bestaat er een prikkel voor den kasaanwijzer om zich straffeloos door oneerlijkheid te verrijken, niet ten koste van den schuldeischer; maar ten koste van

de schatkist, hetgeen voor den Staat te gevaarlijker is, wijl nu in het eigenbelang van den schuldeischer geen drijfveer [1]) bestaat, om de door den ambtenaar begane oneerlijkheid, zoo bekend, aan het licht te brengen, of op diens handelingen in die mate te letten, dat ze den schuldeischer gemakkelijk bekend konden worden.

Immers heeft de kasaanwijzer-betaalmeester wederrechtelijk de uitbetaling van eene dubbele premie geautoriseerd, dan geeft hij den schuldeischer de premie voor één tijger, waarop die persoon dan ook slechts recht heeft, maar de kasbeheerder laat voor voldaan teekenen het dubbele, zoodat de kasaanwijzer-betaalmeester wederrechtelijk het bedrag van ééne premie ten behoeve van zich zelven uit 's lands kas neemt.

Welke waarborgen biedt nu de scheiding der ambten aan tot tegengang van een dergelijk bedrog?

Wanneer de kasaanwijzer in het onderwerpelijk geval zoude willen bedriegen, dan behoorde hij den houder der kasaanwijzing te gelasten, na ontvangst van de dubbele premie uit handen des betaalmeesters, terug te keeren ten kantore van den kasaanwijzer ten einde aan dien ambtenaar een deel van het ontvangene ter hand te stellen. Vóór echter zulk een bevel wordt gegeven, zal de kasaanwijzer zich nog wel eens twee malen bedenken; want hij stelt zich daardoor te zeer aan verraad van de zijde des schuldeischers bloot, die, al durft hij ook niet aan het bevel ongehoorzaam zijn, als ter loops b. v. op het kantoor van den betaalmeester gaat verhalen, dat hij nu weder naar den kasaanwijzer terug moet gaan, om daar de helft van de ontvangene geldsom terug te geven.

In gevallen, als het onderwerpelijk voorbeeld aangeeft, is bij vereeniging der ambten voor het ongemerkt plegen van het bedrog slechts noodzakelijk, dat men den schuldeischer eene kasaanwijzing voor voldaan doet teekenen tot een hooger bedrag, dan waarop deze recht heeft, terwijl aan hem slechts het door den Staat verschuldigde wordt uitgekeerd. En is er nu dikwerf iets gemakkelijker dan eene dergelijke erkenning te bekomen — vooral in eene maatschappij als de Indische [2])? Wordt aan een

---

[1]) A propos van vereffenen en verevenen: welke waren de drijfveeren van de heeren de Vries en Co., om alléén onze juffrouwen te vereffenen?

[2]) Men denke aan hetgeen men nog onlangs in de nieuwsbladen kon

inlander het hem bekend toekomend deel in de vangst ter hand gesteld en hij verder niet bemoeilijkt, dan is hij volkomen tevreden en zou hij voor kwitantie alles teekenen wat hem wordt voorgelegd, al ware het ook zijn doodvonnis. Welnu waar met name op dergelijke erkenningen aan een kasbeheerder door de controleerende autoriteit acquit moet worden gegeven, staat, bij vereeniging der ambten, 's lands kas aan besteling bloot zonder aanmerkelijk gevaar voor ontdekking.

Eene der oorzaken van de onjuiste beschouwingen der directeuren-commisie over de beweerde nuttelooshеid van het gebod tot scheiding der ambten is hierin gelegen, dat zij o. a. over het hoofd heeft gezien het ontstaan van schuldvorderingen „welker verevening", volgens artikel 69 der comptabiliteitswet „niet afhankelijk is van eene voorafgaande oplevering van stukken door belanghebbenden."[1]) Wanneer dan de controleerende autoriteit verantwoording vordert van den kasaanwijzer, zoo gaat de bewering niet meer op dat de kasaanwijzer zich verantwoordt met de stukken, waarop hij de vordering gegrond heeft verklaard, want de verevening heeft plaats gehad, als in het onderwerpelijk geval, op vertooning van een bewijs, dat niet aan de controleerende autoriteit als een opgeleverd stuk kan worden vertoond.

Het is mogelijk dat er lezers zijn die meenen te weten dat

---

lezen in zake het proces von Ranzow c. s. Er werd wederrechtelijk geld genomen uit de vendukas, maar om nu de controleerende autoriteiten te misleiden, moesten de uitgenomene gelden gedekt worden door fictieve kwitantiën van venduhouders. Had b. v. de beheerder van de vendukas *f* 10000 er wederrechtelijk uitgenomen, terwijl hij de opbrengst van eene vendutie groot *f* 6000 aan den venduhouder moest uitkeeren, dan liet de ambtenaar eene kwitantie teekenen groot *f* 16000. Chineezen wisten zeer goed wat zij teekenden; maar het was om den assistent-resident te helpen en zij konden er immers nooit schade door lijden. Zoo luidden de verklaringen der getuigen.

[1]) Door stukken heeft de wetgever blijkbaar bedoeld schrifturen; op dien grond kan „de vraag", door de heeren Mossel en Gonggrijp in hun werkje over de Compt. Wet, blz. 29 naar aanleiding van de in den tekst aangehaalde zinsnede van art. 69 gedaan nl.: „of er wel eene vordering denkbaar is, waarop het regt of de aanspraak niet door een of ander door de belanghebbenden te leveren bewijs moeten gestaafd worden", bevestigend beantwoord worden.

vervalschingen als hier bedoeld, en die te varieeren zijn b. v. met reiskosten, koeligelden, getuigegelden enz., nimmer geschieden; ook zullen er wellicht enkele hunner zich herinneren, dat voor de uitbetaling van premiën, wegens het dooden van schadelijk gedierte, er tevens erkenningen noodig zijn van inlandsche hoofden, die men overigens even gemakkelijk als de valsche kwitantien kan bekomen. In ieder geval het bijgebracht voorbeeld stelde slechts de mogelijkheid in het licht van bedrog zonder benadeeling van het schuldeischend publiek. [1]) Nemen wij nu daarom eens een ander voorbeeld, om met Thorbecke te spreken klaar en openbaar, waaruit ons duidelijk kan worden, hoe het, bij vereeniging der ambten van beschikker en bewaarder, ook mogelijk en gemakkelijk gemaakt wordt een onzelfstandig publiek te knevelen, zonder onmiddellijke schade voor 's lands kas, waardoor wij tevens leeren erkennen een ander fundamenteel gebrek in de bewijsvoering der directeuren-commissie, naast het reeds aangegevene, waar zij namenlijk schrijft: „Het plegen van ontrouw bestaat in de verduistering door den beheerder van hetgeen toebehoort aan hem, ten behoeve van wien beheerd wordt," d. i. in het onderwerpelijk geval de Staat.

Van deze grondstelling uitgaande beschouwt de commissie alleen de mogelijkheden van besteling van 's lands kas. Nogthans ook wordt er ontrouw gepleegd wanneer de beheerder van 's lands kas gelden verduistert, die ten behoeve van schuldeischers uit 's lands kas moeten genomen worden en alzoo niet meer tot 's lands kas behooren. Wanneer die gelden er door

---

[1]) Wij namen als voorbeeld het uitloven van premiën voor het dooden van schadelijk gedierte, omdat men ten deze het menigvuldigst de vereeniging der ambten van kasaanwijzer en betaalmeester aantreft; — ook zelfs op plaatsen, waar overigens de gezagvoerende ambtenaren geene eigenlijk gezegde kassen onder zich hebben, of althans waar hun in het algemeen niet de bevoegdheid is gegeven kasaanwijzingen te verstrekken. — Om het uitkeeren der premiën voor belanghebbenden gemakkelijk te maken, wordt niettemin ook aan die ambtenaren het recht verleend zonder machtiging van een kasaanwijzer premiën uit te betalen. De betrokken kasaanwijzer ontvangt dan periodiek een staat van de uitbetaalde premiën en verstrekt daarna eene kasaanwijzing ten behoeve van de autoriteit, die den staat inzond. — Het is duidelijk dat ook bij dergelijke toestanden, in het wezen der zaak, de ambtenaar, die de premie uitkeert, de functiën van kasaanwijzer en betaalmeester in zich vereenigt.

den beheerder ten eigen bate worde uitgenomen, dan besteelt hij niet zoozeer 's lands kas als wel dengene, wien dat geld toebehoort.

Hoe zulk eene besteling mogelijk is kan uit het volgende blijken:

Er bestaat in de Indische huishouding eene klasse van ambtenaren, voor wie de gelegenheid tot straffeloos stelen zóó gemakkelijk is, dat het publiek zich niet schijnt te kunnen voorstellen, dat er onder zijn, welke die verleiding op den duur kunnen weêrstaan. Wij hebben op het oog de pakhuismeesters, in de wandeling veelbeteekenend pakhuisdieven, meer speciaal, zout- en koffiedieven geheeten.

Die heeren ziet men dan ook niet zeldzaam zoo spoedig in opvallenden welstand toenemen, dat pakhuismeesters, welke bij de aanvaarding hunner betrekking, als gewoonlijk, weinig of niets bezitten en eene bezoldiging ontvangen, waarvan zij zeker niet in overdaad kunnen leven, binnen een paar jaar huizen gaan bouwen, fraaie parken gaan aanleggen, een flinken stal er op inrichten, en wanneer het inlanders zijn, het getal hunner gemalinnen van de eenvoudige éénheid, allengs op 2, 3 en 4 brengen.

Toch moeten die pakhuismeesters worden gecontroleerd. Van waar dan dat de contrôle zoo ondoelmatig blijkt, dat geen vrees voor ontdekking die onwettige handelingen in staat is tegen te gaan? Ons antwoord is de onmiddellijke betrekking tusschen het schuldeischend publiek en de betaalmeesters.

Bepalen wij ons tot de administratie van de zoogenaamde inkoop-koffiepakhuismeesters.

Het is bekend dat de door de bevolking uit de gouvernementstuinen geoogste koffie aan de plaatselijke koffiepakhuizen moet worden afgeleverd, alwaar de bevolking als belooning voor het ter plaatse afgeleverd product eene bepaalde som gelds per picol uit handen des pakhuismeesters ontvangt. Hier is dus die ambtenaar: kasaanwijzer en betaalmeester tevens: de wegens inneming der aangebrachte koffie verschuldigde sommen, wijst hij op zijne eigene kas aan.

Wat kan nu de pakhuismeester indien hij bedrog wil plegen, gemakkelijk doen? Hij boekt de juiste hoeveelheid van het aangebracht product tegen den bij de wet gestelden prijs, maar den aanbrengers keert hij, onder voorgeven van eene mindere hoeveelheid, de som uit, welke met die mindere hoeveelheid verband houdt, zoodat de pakhuismeester zich verrijkt met de waarde

van het verschil tusschen de aangebrachte hoeveelheid en de voorgewende hoeveelheid koffie.

De boeken met de kas en de in het pakhuis voorhandene hoeveelheid koffie kloppende, kan de controleerende macht het bedrog niet constateeren [1]). De eenige, die te kort wordt gedaan is de koffieaanbrengende inlander. Deze zou zich daarover bij het bestuur moeten komen beklagen, hetgeen hij echter niet licht zal doen. Ook, zelfs al ware hij een geheel zelfstandig persoon, zou hij meestentijds niet in staat zijn eene behoorlijk gemotiveerde klacht wegens knevelarij in te dienen. Niet alleen dat de weging te midden van honderde wachtende toeschouwers zoo snel gaat, dat hij onmogelijk kan nagaan, in hoever er wel eerlijk wordt gewogen, maar hij zelf is in den regel niet precies bekend met de hoeveelheid der door hem ter weging aangebodene koffie, dikwerf slechts eenige weinige katti's bedragende, en waarop dan eene voor den aanbrenger onmerkbare hoeveelheid gestolen wordt [2]). Voor den pakhuismeester zijn evenwel die mingewichten, hoe klein ook, ruim voldoende, om zich allengs meer en meer te verrijken, want zijne administratie over honderd duizenden picols loopende, brengen die onbeduidende mingewichten in het geheel nog een aardig stuivertje op.

---

[1]) Wanneer de controleerende macht in het pakhuis eene opneming bewerkstelligt, vóór nog de pakhuismeester gelegenheid heeft gehad de hoeveelheid koffie, die hij zich zelven wil toeeigenen, te boeken, moet het bedrog uitkomen, zooals eens door schrijver is bijgewoond. Doch die gelegenheid tot ontdekking biedt zich zeldzaam en dan nog tengevolge van onhandigheid des bedriegers aan.

Zoodra namelijk in een pakhuis eene eenigszins aanmerkelijke hoeveelheid koffie ligt opgestapeld, kan er van eene geregelde opneming nl. *natelling van het product* geen sprake meer zijn. Men moet dan bij de opneming der kas en de afteekening der boeken aannemen, dat de door den pakhuismeester geboekte hoeveelheid koffie juist is opgegeven.

[2]) In zeker opzicht ware *meting* dan ook beter dan *weging*. Belanghebbenden zullen *eerder in de gelegenheid zijn* zich te overtuigen van de hoeveelheid van het product dat zij aanbieden door *meting* dan door *weging* en bij de inneming is gemakkelijker bedrog bij meting waar te nemen. Trouwens ook zout, granen enz. worden wel bij de maat gekocht en verkocht. Waarom koffie niet? Waarschijnlijk omdat *in den regel* kooper of verkooper *eene bepaalde hoeveelheid*, die in maat kan worden opgegeven, vraagt of aanbiedt, terwijl bij de koffieinneming de pakhuismeester aanneemt *wat door de individuën gebracht* wordt; de hoeveelheid dan te bepalen gaat het gemakkelijkst *bij weging*.

Verschijnt de controleerende macht ter plaatse, dan gaat daarentegen de weging met een opvallende en ergerlijke nauwgezetheid. De naald der balans schijnt geen haar van het midden te mogen afwijken. De inneming geschiedt dan zóó nauwkeurig, zóó langzaam — dat het den controleur duidelijk is dat de pakhuismeester nooit ten einde zou komen, wanneer hij op die wijze voortging. De comedie duurt dan ook maar — tot de controleur zijn rug heeft gedraaid.

De verleiding tot bedrog is zeker niet verminderd sedert de wetgever een onderscheid in de belooning ging maken bij de aanbreng van g o e d e koffie en van zoogenaamde i n f é r i e u r e soort; voor de laatste erlangt de inlander slechts de helft der belooning voor g o e d e koffie bepaald.

Daargelaten de last, die daarmede den inlander is opgelegd, want hoe goed hij ook ten zijnent de koffieboontjes meent uitgezocht te hebben, de pakhuismeester kan hem nog den ganschen dag aan het pakhuis bezig houden om de boontjes nog beter te sorteeren; daargelaten nog die last, — blijft het gevoelen over g o e d of m i n d e r g o e d altijd eene meer subjectieve meening, waarover de inlander niets, de controleur weinig, de verantwoordelijke pakhuismeester alles te zeggen heeft.

Welnu al is hij eerlijk bij de weging wat d e g e w i c h t s o p g a v e betreft, hij verklaart koffie voor i n f é r i e u r, die hij bij nader inzien toch nog zeer gevoeglijk voor s u p é r i e u r kan boeken. Hij geeft alzoo den aanbrenger der supérieure, maar v o o r g e w e n d e inférieure soort, de helft van de belooning, in stede van de geheele, waarop de inlander recht had, omdat deze eigenlijk goede koffie had aangebracht: de pakhuismeester eigent zich zelve de andere helft der belooning toe.

Kas, koffievoorraad en boeken in orde alsvoren.

De controleur teekent af a c c o o r d b e v o n d e n; de pakhuismeester wordt rijker dan hij behoort te zijn, de inlander — ja, somwijlen krijgt men den indruk of de schatkist er ook wel door schade lijdt; want het is opgemerkt geworden dat de gouvernementskoffie aan particulieren door den inlander verkocht wordt, tegen m i n d e r e n prijs, dan hij zou kunnen erlangen bij het o n m i d d e l l i j k a a n g r e n z e n d e pakhuis, indien het er behoorlijk toeging.

Intusschen wil ons voorbeeld weder iets bewijzen, tegen de de vereeniging der ambten van beschikker en bewaarder, dan

moet nog worden aangetoond, natuurlijk niet dat onmogelijk bedrog bij scheiding kan plaats hebben, maar dat de verleiding tot bedrog door de grootere gevaren voor ontdekking aanzienlijk zijn verminderd, wanneer men den pakhuismeester de bevoegdheid van betaalmeester ontneemt.

Geven wij ons daartoe eerst nog rekenschap hoe eigenlijk de controleerende macht bij den bestaanden toestand zou moeten handelen om knevelarij te ontdekken.

Een dessabewoner, het verblijf van den controleur voorbijgaande met een mandje koffie, voor het naastbijzijnde pakhuis bestemd, zou moeten aangehouden worden. De controleur behoorde de koffie (daargelaten nog het onmogelijke uitzoeken van goede en slechte soort, hetwelk altijd toch aan de eindbeoordeeling van den pakhuismeester blijft) ten zijnent te wegen, en vervolgens het product aan den wachtenden dessabewoner terug te geven, met last van al het voorafgaande aan niemand iets mede te deelen en om zich weder bij den controleur te vervoegen, zoodra hij het loon van den pakhuismeester heeft ontvangen.

Neem nu aan dat Pa Anoe werkelijk aan niemand iets ter zake vertelt en hij aldus aan het door den controleur reeds gegeven schandaal geene verdere bekendheid geeft, dat Pa Anoe niet schroomt bij den controleur terug te komen en hij eerlijk mededeelt, wat hem aan het pakhuis is ter hand gesteld, neem aan dat de controleur bevindt dat Pa Anoe is te kort gedaan — dan moet nog het bewijs worden geleverd dat de pakhuismeester schuldig is aan knevelarij.

Dat bewijs is niet gemakkelijk te leveren.

De controleur zelf kan zich vergist hebben, Pa Anoe kan wel wat koffie onder weg hebben verloren en bovendien ook is eene onbeduidende vergissing aan het pakhuis zeer wel mogelijk. Die vergissing wil men echter niet straffen, het is de stelselmatige knevelarij, die men wenscht tegen te gaan.

Welk verstandig controleur zal zich aan zulk eene onhebbelijke contrôle over de administratie van een hoofd willen wagen, met den bijna zekeren uitslag dat alle zijne pogingen ten goede slechts op schandaal, op bespotting, op eene flinke vermaning van zijn chef zullen uitloopen.

Voorzeker contrôle in het algemeen is nog geen bewijs van verdenking tegen den goeden trouw van den administrateur, al-

thans daar mag het door den gecontroleerde niet voor gehouden worden. Maar de van geen kwaad bewuste ambtenaar heeft volkomen recht zich beleedigd te gevoelen, wanneer men buiten hem om, in alle stilte een onderzoek gaat instellen naar zijne eerlijkheid met het blijkbaar doel e.r h e m i n t e l a t e n l o o p e n. De controleerende autoriteit laadt eene groote verantwoordelijkheid op zich, wanneer zij aldus hare plicht vervult tegen ambtenaren, voor wier oneerlijkheid geene voldoende aauwijzingen bestaan, wanneer hare opzienbarende maatregelen tot niets anders leiden dan tot de erkenning dat de gecontroleerde, z o o v e e l b e w i j s b a a r i s, trouw en eerlijk heeft gehandeld.

Worden alzoo bij den bestaanden toestand alle middelen gemist om eene behoorlijke contrôle op de pakhuisadministratie uit te oefenen, hoe eenvoudig zou dat toezicht zijn, wanneer de betaalmeester niet in o n m i d d e l l i j k e betrekking stond met de bevolking, zoo b. v. de inlandsche ondercollecteur ter plaatse betaalmeester ware.

Voor den pakhuismeester zelven wordt dan de verleiding tot bedrog aanzienlijk verminderd; want wil hij voor de onrechtmatig verkregene koffie geld erlangen, dan kan hij dit niet meer in alle stilte uit de onder hem berustende kas nemen, maar moet hij, òf de koffie c l a n d e s t i e n verkoopen, òf den ondercollecteur tot medeplichtige maken.

Beide pogingen stellen hem echter aan gevaren voor ontdekking bloot, die bij de vereeniging der ambten niet bestonden.

De ondercollecteur zou nu wel, misbruik makende van de onnoozelheid der inlanders, de aangebodene kasaanwijzingen slechts ten deele kunnen voldoen en het ander deel zich z e l v e n toeeigenen, maar, terwijl men eensdeels onbekendheid met de waarde der b o n ' s zooveel mogelijk kan tegengaan door ze af te geven in onderscheidene kleuren en vormen, die met de waarde verband houden, worden nu toch de pogingen tot ontdekking van bedrog niet meer blootgesteld aan straffelooze bespotting. Immers het onderzoek naar de waarde der ontvangene b o n ' s en naar het daar op uitbetaalde is eenvoudig: dat vereischt geen opzienbarenden omslag, noch eene voor den gecontroleerde vernederende geheimzinnigheid. De contrôle geschiedt regelmatig en hare regelmatigheid zal eerder voldoende blijken om zucht naar bedrog te onderdrukken, dan de buitengewone maatregelen

waartoe de controleur zijne toevlucht zou moeten nemen om bij den bestaanden toestand knevelarij te ontdekken.

Men versta ons echter niet verkeerd.

Wij wilden de betwiste waarde van het beginsel, neergelegd in artikel 85 der Indische comptabiliteitswet in het juiste licht stellen, geene verbeteringsplannen te berde brengen. Het ras der verbeteraars, controleerende, besturende, commissoriale, particuliere, is reeds zoo ontzettend groot.

Ongetwijfeld dient men zich echter bij iedere hervorming wel af te vragen, is het geneesmiddel dat wij ter wegneming van een kwaad willen aanbrengen niet nog erger dan de kwaal; doen wij het kwaad, zij het ook onder anderen vorm, weer niet elders geboren worden; zijn de voorwaarden vervuld noodzakelijk voor het welslagen van de altijd min of meer kostbare hervormingsplannen; hebben wij onze maatregelen ter verbetering dermate genomen, dat een opvolger, die gewoonlijk wat anders wil, ons werk weer niet zal vernietigen of er geen zorg meer voor zal dragen?

Doen wij die vragen onwillekeurig, — als afdruk van te dikwerf ontvangene indrukken, — om tot ons onderwerp terug te komen, het moet aangenomen worden dat de nakoming van alinea 1 artikel 85 onzer comptabiliteitswet, voor eene huishouding als de Indische hoogst bezwarend is.

Het beginsel van scheiding der ambten is dáárom in Indie zoo moeilijk op te volgen, wijl men er niet zeldzaam administeatieve kringen heeft, die slechts onbeduidende finantieele administratien vereischen. Voor ieder van die administratien dan nog behalve den administrateur een afzonderlijken kasbewaarder aan te stellen, ware zeker, ook afgezien van de bestaande voordeelen bij vereeniging, uit een economisch oogpunt af te keuren, het geneesmiddel erger dan het te weren kwaad.

Hetzelfde zou zich voordoen wanneer een verbeteraar op de gedachte kwam, aan de koffie en zoutpakhuismeesters hun geldbeheer te ontnemen en het aan de ondercollecteurs over te dragen. Vooreerst heeft de vereeniging het voordeel dat de inlander nu nog slechts gevaar loopt door één ambtenaar en anders door twee autoriteiten gekweld te worden; dan is het nog altijd de vraag of de pakhuismeester de gestolene koffie niet ten kantore van den ondercollecteur zeer gemakkelijk zou betaald kunnen krijgen op bon's niet door de rechtmatige schuldeischers aangebo-

den en eindelijk, om niet meer bezwaren te noemen, niet zeldzaam zijn de ondercollecteurs op grooten afstand verwijderd van een koffiepakhuis, zoodat de hervormingsmaatregel ten slotte nog slechts strekken zou tot overlast van de bevolking.

Trouwens dat ziet men nog al eens gebeuren!

Is de lezing van het rapport der directeuren-commissie in vele opzichten hoogst leerrijk, — met name is dit het geval ten aanzien van haar betoog over de scheiding van het ambt van beschikker van dat van bewaarder, wijl daarin zoo helder de wederzijdsche bevoegdheid en verhoudingen tusschen die ambtenaren wordt uiteengezet.

Uit dankbaarheid voor het ontvangene heeft evenwel de booze geest van critiek dat betoog niet voetstoots aangenomen, maar gemeend te moeten wijzen op eene kleine leemte — misschien eenigzins vreemd dat zij hier juist is begaan met het oog op het eigenaardig karakter van onze Indische maatschappij, doch die overigens aan de slotsom van het betoog der commissie hoegenaamd niets afdoet.

Leiden, september 1874.

P. H. VAN DER KEMP.

De eersteling onder de Indische nieuwsbladen.

Wie zich in onzen tijd met de gebeurtenissen van den dag in Nederlandsch-Indië bekend wil maken, kan aan zijn lust daartoe den vrijen teugel vieren. Nevens de officiëele Java-courant worden hem niet enkel te Batavia, Samarang en Soerabaja, maar ook uit de binnenlanden van Java en onze buitenbezittingen tal van nieuwspapieren aangeboden, die geregeld dagelijks of wekelijks in de behoefte van het beschaafde publiek voorzien. Nauwelijks kan men zich nu den tijd meer voorstellen, waarin de lectuur van eene courant niet op de lijst der dagelijksche bezigheden voorkwam, gelijk werkelijk vóór 1744 in Indië 't geval was. Men verwondere zich intusschen over dit feit niet. „Het geheimhoudings-systeem der Vereenigde Oost-Indische Compagnie", schreef terecht Mr. J. A. van der Chijs [1]), „die schier alle publiciteit als gevaarlijk voor haar monopolie beschouwde, was vermoedelijk de oorzaak, dat geen harer dienaren, noch onderdanen in Azië het toenmaals, evenzeer als thans, nuttige denkbeeld der uitgave eener courant bij de regeering durfde voor te stellen, laat staan (indien zulks mogelijk ware geweest) buiten de regeering om te verwezenlijken." Eerst in 1744, onder 't bestuur van den vrijgevigen Gouverneur-Generaal Gustaaf Willem Baron van Imhoff, kon daaraan met eenige hoop van slagen worden gedacht. In dat jaar verscheen dan ook 't eerste nieuwsblad in Indië.

Zeer weinig is er daarvan bekend. Wel gaf het lezenswaard

[1]) Zie zijn artikel over: De Bataviasche Nouvelles van 1744—1746 en de Bataviasche koloniale Courant van 1810—11.

bericht des heeren Mr. J. A. van der Chijs, dat we straks aanhaalden en opgenomen is in het Tijdschrift voor de Indische taal-, land- en volkenkunde, ons enkele aanwijzingen, die geenszins te versmaden zijn, doch, kon de geëerde schrijver ons tegelijkertijd over de latere Bataviasche koloniale Courant van 1810—1811 genoegzaam inlichten, tot zijn leedwezen moest hij zelf verklaren over hare oudste zuster ons niets meer te kunnen mededeelen dan de weinige gegevens zoowel over haar pleegvader als over haar voorspoedige geboorte en vroegtijdigen dood. Een opzettelijk door ons ingesteld onderzoek verschafte ons echter 't genoegen verrassende resultaten te verkrijgen, waarvan de mededeeling, naar we ons vleien, velen niet onwelkom zal zijn. Moge zij eene bijdrage zijn tot de kennis van het beheer der O. I. Compagnie, van de beginselen, waarvan men hier en in Indië uitging, zij zal ons tevens een blik doen werpen in de geheele toenmalige Indische huishouding, terwijl zij bij den lezer de overtuiging zal wekken, dat het zeer te bejammeren is, dat er nergens in eenige verzameling, evenmin in ons vaderland als in Indië, een volledig exemplaar van dezen eersteling der Indische nienwsbladen aanwezig is.

De mededeeling des heeren van der Chijs bepaalt zich tot het feit, dat met de uitgifte der courant den 7^{en} Augustus 1744 een aanvang werd gemaakt; de Gouverneur-Generaal had de vergunning daartoe verleend aan den onderkoopman en adjunct. eerstgezworen klerk der generale Secretarie, Jan Erdman Jordens; aanvankelijk heette het „ter preuve", doch toen Jordens een „redelijk succes" mocht hebben, en dientengevolge verzocht zijn arbeid te mogen voortzetten, werd hem bij resolutie van 2 Februari 1745 een octrooi voor den tijd van drie jaren verleend. Bij 't nemen van dit besluit had men echter buiten den waard, ditmaal de Heeren XVII^{nen}, gerekend. Nauwelijks was hun de mare ter oore gekomen van de verschijning in Indië van een nieuwsblad, of hun gelaat teekende bekommering; bij missive van den 20^{en} November 1745 schreven zij aanstonds op ietwat schamperen en knorrigen toon terug: „ dewijl men van het drukken en uitgeven van de couranten te Batavia, 't geen nu sedert kort is gepractiseerd, al nadeelige gevolgen hier te lande heeft bespeurd, zoo zal UEd. aanstonds na de ontvangst dezer het drukken en

uitgeven van die courant. doen verbieden." Onverwijld werd dit bevel ten uitvoer gelegd; met Maandag, den 20en Juni 1746, werd de uitgave van 't nieuwsblad door Jordens gestaakt, „in weerwil van het hem verleende driejarige octrooi, waarop bij het uitvaardigen van het verbod niet eens schijnt gelet te zijn." En vraagt ge nu, „waaruit de nadeelige gevolgen in Nederland voor de Compagnie van de uitgifte te Batavia eener courant hebben bestaan", het „wordt", zegt de heer van der Chijs t. a. p., „niet nader opgegeven en zal zich vermoedelijk ook moeielijk in eenigszins voegzame, der Compagnie niet tot oneer strekkende bewoordingen laten omschrijven: waarom het natuurlijk raadzamer was die gevolgen niet te noemen. Misschien hebben de Heeren XVIInen op het oog gehad eene soort van nadruk der Bataviasche Nouvelles, welke inmiddels te Amsterdam was verschenen. In de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage wordt namelijk een werkje in klein octavo bewaard, ook ten titel voerende Bataviasche Nouvelles en te Amsterdam gedrukt en uitgegeven, dat in den vorm eener kronijk, door op elken datum te vermelden, wat in Indië is voorgevallen, vermoedelijk uittreksels bevat uit de Indische Bataviasche Nouvelles voor een gedeelte van het jaar 1745."

Had de heer van der Chijs die zoogenaamde kronijk in handen mogen hebben of zelf raadplegen, hij zou ongetwijfeld daaromtrent meerdere bijzonderheden hebben medegedeeld, dan dat sobere bericht, dat hij „door welwillende tusschenkomst van een vriend uit 's Gravenhage" had ontvangen. Evenmin was 't den geëerden schrijver mogelijk omtrent de courant zelve iets naders aan te voeren, vermits 't hem „ook daarvan niet is mogen gelukken een exemplaar te ontdekken," 't geen, voegt hij er bij, „zeer te bejammeren is, te meer, omdat in de Bataviasche Nouvelles ongetwijfeld menige wetenswaardige en haren tijd kenschetsende bijzonderheid moet aangetroffen worden, of, zoo alle exemplaren daarvan verloren zijn gegaan (hetgeen best mogelijk is), moet aan te treffen geweest zijn."

Door de vriendelijke tusschenkomst van den oud-majoor der mariniers, thans ambtenaar bij 't Rijks-Archief, den heer P. A. Leupe, hebben wij in de rijke verzameling van Indische stukken, welke zich in 't koloniaal Archief bevinden, een paar nommers van de Nouvelles zelve mogen ontdekken, en wel die van Dinsdag, den 28sten September, en Dinsdag, den 19en October 1745, n°. 39 en 42.

Nevens de inzage van dit origineel hebben wij 't klein 8vo boekjen, waarop de heer van der Chijs doelde, en dat het eigendom is der Haagsche Boekerij, zelf ter hand genomen. Het bleek ons al dadelijk, dat de titel daarvan eenigszins anders luidde, en wel: „Oostindische Nouvelles, of Journaal van alle het Nieuws 't geene op Batavia bekent is geworden, van den 5 Juli tot den 19 October, A° 1745 incluis. Te samen getrokken uit de nu jongst aangekomene Bataviase couranten. Te Amsterdam, bij Tjeert Bliek, Boekverkooper, op de Lelygragt, bij de Heeregragt." Het bevat 200 blz., en schijnt bij drie termijnen te zijn uitgegeven: aanvankelijk schijnen de eerste 103 bladzijden 't licht te hebben gezien, behelzende 't nieuws gedurende 't op den titel vermelde tijdvak; aan den voet van blz. 103 maakt de drukker bekend, „dat hij voornemens is de Oostindische Nouvelles op dezen trant in den tyd te vervolgen." Dat „Vervolg" vindt men van blz. 105—128 en bevat berichten, loopende tot 9 November. Een geruimen tijd na de uitgave daarvan moet 't „Tweede vervolg" (blz. 129—167) in 't licht zijn gekomen; zij melden ons 't wetenswaardige van Januari tot medio Maart 1746 met dit voorafgaand „Bericht aan den Lezer": „De Nieuwspapieren van half November tot ultimo December 1745, ons met het Schip Nieuwland toegezonden, zyn vermits het agterblyven van dien Bodem tot nog absent: dan nu de nadere Nouvelles tot half Maart by ons ontfangen zynde, deelen wy die den Lezer, op den vorigen trant geschoeit, weder mede, met gedagten dezelve in der tyd te blyven vervolgen, indien wy zien dat zulx d' Ingezetenen hier te lande behagelyk blyft." Die nieuwspapieren intusschen werden met het schip Nieuwland aangebracht, toen men juist „het tweede Vervolg compleet afgedrukt" had; een „Supplement" werd daaraan toegevoegd (blz. 149—200), dat eindigt, waar het tweede Vervolg begint.

Dit wat den vorm van het zeldzaam boekje betreft. Met opzicht tot zijn inhoud moeten we doen opmerken, dat de Indische berichten daarin in alphabetisch-geografische orde met eenige aanteekeningen worden medegedeeld; bij eene vergelijking van een groot deel daarvan met de voor ons liggende nommers der courant blijkt, dat de inhoud gelijkluidend is; immers de tijdingen, die wij in die courant hebben aangetroffen uit Amboina, Soerabaja, Batavia, Nagapatnam en elders, vinden wij van woord tot woord terug in de „Oostindische Nonvelles", waar wij ze op die plaatsen naslaan, zoodat

de gevolgtrekking alleszins gerechtvaardigd schijnt, dat, waar het origineele nieuwsblad ons ontbreekt, wij toch den inhoud daarvan genoegzaam kunnen nagaan uit den Amsterdamschen nadruk daarvan, althans voor een goed deel, bepaaldelijk voor de couranten der laatste helft van 1745 en de drie eerste maanden van 1746.

Maar er is meer. Nevens die Amsterdamsche 8vo uitgaaf bezitten wij een niet minder zeldzaam, bijna zeide ik onvindbaar werk in 4to, dat ons mede 't gemis van de Nouvelles kan vergoeden, ook voor de eerste maanden van het jaar 1745, en wel van den 4en Januari tot den 8en Maart. Het berust evenzeer ter Koninklijke Bibliotheek, in hare terecht benoemde pamflettenverzameling, de zoogenaamde Bibliotheca Duncanniana, en voert ten titel: „Bataviaase Nouvelles en Politique raisonnementen, Zo als dezelve zedert den Vierden January tot den 8aten Maart dezes jaars 1745 aldaar gebeurt zyn. En nā de eerste Tien uytgekoomen gedrukte Nieuws-papieren den inhoud daar van exactelyk nagevolgd. t' Amsterdam, bij Arnoldus Olofsen, Boekverkoper in de Gravestraat by de Voorburghwal, in 't Wit-Gekroonde Musiekboek." Jammer dat alléen het „Eerste stuk" voor ons ligt; 't is ons echter niet gelukt te ontdekken, of er wel ooit een vervolg daarop verschenen is; dat evenwel eene uitgave daarvan in de bedoeling des uitgevers lag, blijkt ons, waar hij aan 't einde van 't werk zijnen lezers bericht: „Dit Egte Bataviaas Nieuws, dat na de aldaer gedrukte Compagnie-Nouvelles van woord tot woord is nagevolgd, zal by de eerst van daer verwagt wordende, als een tweede Stukje vervolgen."

Hoewel nu tot eene alleszins volledige schets een compleet exemplaar der Nouvelles wenschelijk zou zijn, behoeven wij echter daarvan niet af te zien, nu wij in de beide genoemde werken getrouwe copijen bezitten van 't origineel, waarvan bovendien, gelijk we reeds zeiden, een paar nommers voor ons liggen. Gemakkelijk kan men daaruit 't eigenaardig karakter en de betrekkelijke waarde van het eerste Indische nieuwsblad beoordeelen.

Wat allereerst zijn vorm betreft, 't heeft op verre na niet de groote afmetingen, welke de tegenwoordige couranten bezitten: 't beslaat slechts één enkel blad in klein folio, aan beide zijden bedrukt, in twee kolommen; letter en druk zijn niet bijzonder fraai; zelfs schijnt men verschillende lettersoorten gebruikt te hebben, althans de nommers, die we raadpleegden, zijn me

twee lettersoorten gedrukt. Aan den voet dezer exemplaren vindt men voorts de aanwijzing, dat zij gedrukt zijn „by 's Comps: Druckers", terwijl in den Amsterdamschen 4to nadruk 't bericht voorkomt, dat de „de Nouvelles alle Maandagen 's namiddags te krygen zyn in 't Casteel by Comps. Boekbinder Jan Abel." De doorloopende nommers staan aan 't hoofd ter rechterzij en ter linker 't jaartal, en, onder den titel, dag en datum der uitgave. Het wapen, dat in 't midden van den titel prijkt, is 't bekende Bataviasche. De titel zelf luidt niet maar eenvoudig: „Bataviase Nouvelles", doch men leest verder „en Politique Raisonnementen," welke bijvoeging ons zou verleiden de gissing te opperen, of niet juist daarin wellicht voor Heeren XVIInen een genoegzame reden lag, waarom zij de uitgave van 't nieuwsblad aanstonds verboden wilden hebben: politieke redeneeringen toch zouden wel eens hen, die nu tevreden waren over 't gevoerde beheer over Indië, in hunne rustige rust kunnen storen. Doch hun vrees schijnt ons overdreven, en wordt geenszins gewettigd door den inhoud der Nouvelles, althans voor zooverre we dien hebben kunnen nagaan. Immers welke mededeelingen worden daarin aangetroffen? Uit de voor ons liggende materialen blijkt dat we daarin allereerst opgaven vinden van voorname maatregelen van bestuur. Zoo verneemt men den inhoud van het placcaat, waarvan de strekking is: „voor te komen verdere incommoditeyt, die men bevonden heeft te zijn veroorzaakt, door zoo veel gesnoeit klein geld, als hier op de Marktplaatsen sedert eenigen tyd geroulleert heeft." In zijn geheel vindt men overgedrukt het placcaat van 10 November 1744, houdende „intrekking van het Maandaat de dato 3 July 1641 betreffende Luyden met vaste goederen op Interest in Indiën geseten". De Courant van Dinsdag, 28 September 1745, n°. 31 is bijna geheel ingeruimd voor de mededeeling van het belangrijk „Project Associatie van geprivilegeerde kooplieden, buyten dewelke door niemand anders eenige Amphioen, geduurende de aanstaande 5 jaren uyt Bengale te wagten van de Comp. zal kunnen gekogt worden"; de 32 „conditien onder welke het Privilegie geaccordeert staat te werden", worden woordelijk vermeld. Eveneens wordt in zijn geheel overgenomen 't besluit tot het houden van den jaarlijkschen dank- en bededag voor het vertrek der retourschepen.

Bij de enkele mededeeling van dit een en ander blijft 't gewoonlijk; eene beoordeeling, 'tzij afkeuring of adhaesie zoekt

men te vergeefs; van eigenlijk gezegde „politique raisonnementen", zooals we die thans gewoon zijn, geen zweem. Intusschen 't gemis daarvan wordt ons ter andere zijde ruimschoots vergoed door tal van berichten, die uit een historisch oogpunt van niet geringe waarde zijn. Wij hebben hierbij niet bepaald op 't oog 't verhaal van de „Opkomst en ondernemingen van Nadir Sja", waarvan 't begin in de eerste nommers der Nouvelles schijnt opgenomen te zijn, en waarvan in den Amsterdamschen nadruk in 4to achtereenvolgens het derde, vierde, vijfde, zesde en zevende vervolg is geplaatst. Voor ons Indië is die geschiedenis van weinig belang; we zouden haar in onzen tijd in een feuilleton hebben geplaatst. Daarheen zouden we ook de uitvoerige berichten verwijzen omtrent de Marhettas, „bezitters", gelijk 't heet, „van verscheyde Provintien, in 't Zuydwester gedeelte van 't Mogolse Ryk", en de „Source hunner pretensie" op dat rijk, waarmede vele Nouvelles gevuld werden. Meer waarde hebben echter voor ons de daarin voorkomende nieuwstijdingen uit en over Java, Sumatra, Amboina, Ceylon, Colombo, de Kaap de Goede Hoop, kortom uit de verschillende landen, waarover ons voormalig bestuur strekte. Enkele grepen slechts uit den grooten voorraad.

Men verlangt ingelicht te worden omtrent een belangrijken maatregel, ten tijde van van Imhoff tot stand gekomen, de oprichting namentlijk van een Seminarium: onze weetgierigheid wordt alleszins bevredigd. Uit een bericht, uit Batavia, van den 12den Juli 1745, verneemt men, dat „een seer bequaam Huys daartoe bereids is ingekogt, buyten de Rotterdammer Poort, op de Verburgsgragt, met nog twee kleyne Huysjes ter wederzyden, waarvan er drie zullen dienen tot Woningen voor de Praeceptoren, en het eene, dat nog overschiet, tot de Inlandsche Drukkerye: verder verneemt men, dat op Comps. kosten in gem. Seminarium jaarlijks souden onderhouden werden een getal van 36 Leerlingen, eerlyker Afkomst, dog anders sonder onderscheyt van Natie of Geslagt, als het Talent maar goed is, en mits hunne Ouders, Voogden of Opzigters geheel ten dienste van dese Lands kerken overgeven; vervolgens souden uit deselve, in der tyd, jaarlyks vier na een Nederlandsche Academie gesonden werden, die echter souden gehouden blyven, omme na absolveringe hunner Studiën, in de Theologische Faculteyt, weder na dese Landen te keeren, en sig hier na bevinding te laten employeeren".

Wie de eerste curatoren van dit seminarie, welke hunne bevoegdheden waren, wordt eveneens vermeld, evenals de keuze en de verplichtingen van den Rector; ook de leervakken worden in 't bijzonder aangewezen. Onze tijdgenooten, die mochten meenen, dat in onzen tijd inderdaad reeds genoeg voor 't onderwijs in Indië gedaan wordt, zullen ongetwijfeld wel doen, van eens acte te nemen van wat op dat gebied reeds in 't midden der vorige eeuw in Indië werd beproefd en gedaan en daarmeê eens te vergelijken wat, met 't oog ook op de veranderde omstandigheden en dringende behoeften des tijds, nu te dien aanzien verricht wordt. Niet enkel het lezen, schrijven, cijferen en de gronden van den godsdienst, de Maleische en Portugeesche taal werden als vakken van onderwijs opgenomen, maar ook de beginselen en gronden der Latijnsche taal, verder hetgeen „tot comprehentie" van die taal behoort, „om Autores te verstaan, te verteeren, en deselve te imiteeren, nevens de beginselen van de Hebreeuwsche en Grieksche taal, item van de Philosophie, Historie, Geographie, Genealogie en diergelijke nodige Wetenschappen..... met byvoeging van andere studien, soo in de Orientalische talen, als de soogenaamde Studia humaniora, waarover dan de conrector ook collegia zal houden; eyndelyk sal in de vyfde classe soo voort geprocedeert werden tot soodanigen Habitum, als er op de Academie vereyscht werd."

Geen wonder, dat men de oprichting van zulk eene nuttige instelling van onderwijs met sympathie begroette; de opening of plechtige inwijding daarvan scheen dan ook een ware feestdag voor Batavia's ingezetenen geweest te zijn: getuige 't volgend verhaal daarvan. „Des morgens vroeg marcheerde een Detachement Granadiers onder commando van een Capt. Lieut. en Vendrig met het eerste Vaandel van 't Bataillon Infanterye van den Heer Brigadier de la Fontenelle, na de binnen Portugeeze Kerk, en vatte post voor de Ooster Ingang van deselve, staande aan de deuren der Kerke twee Granadiers, en aan de oosterdeur, voor dewelke de Militie geposteerd stond, daarenboven nog twee sergeanten by hare Hellebaarden; ter zelver tyd wierd ook tot Escorte van de hooge Indiase Regering gecommandeert een Esquadron van de Dragonder-Lyfwagt, opgevoert door den Majoor en Ritmeester Ossenberg, nevens de Pauk en Standaart van 't Regiment, stellende zig ter regterhand van de steene Brug voor 't Casteel, met de rug naar 't Provisie Magazyn: omtrent

half negen begaf zig de hoge Regering van Indiën en corps in Koetsen, met zes en vier paarden bespannen, uyt 't Casteel na de voorsz. binnen Portugeese Kerk, rydende twaalf Dragonders onder het commando van een Wagtmeester vooruyt, vervolgens twee Trompetters van zyn Hoog Edelheyt, daarna twee Hellebardiers, daarop de eerste Koets met ses paarden, waarin den Heere Gouverneur Generaal met den Heer Raad ordin. van Aerden zat, den Majoor en Ritmeester van Thal, in de Functie van Stalmeester, ter zyde rydenden, en gevolgd door ses Hellebardiers te paard, de volgende Koetsen, waarin de verdere Heeren Leden van de Hoge Indiase Regering met haar Eds. Secretaris paar aan paar plaats hadden genomen, en eyndelyk het voorsz. Corps Dragonders: voor de deure van de Kerk wierden haar HoogEds. gecomplimenteert door de Heeren Curatores van het Seminarium, de Heer extraordinaire Raad Crul, de Heer Reverhorst, Lid in den Agtb. Raad van Justitie, de Heer van Suchtelen Baillieuw van de stad, en den Eerw. Strohe Praeses in Kerkenrade voor dese Maand, met dewelke zy vervolgens zig in de Kerk begaven onder een fraay Entrade van Pauken en Trompetten met andere musicale instrumenten op het Orgel geplaatst, waar na haar Hoog Eds. in het ordinair gestoelte van deselve, en de Collegianten in selver voegen op hare gewoone sitplaatsen, dog de Curatoren nevens den Rector en den Eerw. Braarda op expres daartoe gestelde stoelen, ter regterhand van de Predikstoel, nedergeseten en het Concert circa een quartier uurs aangehoort zynde, wierd eerst door zyn Hoog Edelheyt een aanspraak gedaan ter materie dienende, en den Rector in zyne qualiteyt voorgesteld, en daarna door den Eerw. Braarda eene geleerde Redenvoering in de Nederduytsche tale over de Uytmuntenheyt van den Christelyken boven andere Godsdiensten, dewelke zyn Eerw. besloot met eene danksegging aan de Overigheyt voor het opregten van dit Seminarium, en verscheyde Zegenwenschingen en Aanspraken ook onder anderen in 't Portugeesch en Maleydsch aan de inlandsche Gemeentens, waar na den nu g'installeerden Rector den Eerw. Mohr de predikstoel beklom en eene Latynsche Redenvoering gedaan hebbende over de Voortplantinge van het Geloof in deze gewesten, dese plegtigheyt besloot door zyn Eerw. plegtige belofte zig in dit Rectoraat naar uytterste vermogen te zullen quyten van zynen pligt, onder herhaalde Dankseggingen en Zegenwenschingen aan de hooge Regering van Indiën, de heeren

Curatoren, Kerkenraad, de Jongelingen, de Praeceptoren en de gantsche Gemeente, waarop het Musiek zich nogmaals hebbende doen horen, de Regering door de Curatoren verselt, weder naar het Casteel terugkeerde, en voorts de Leden van deselve nevens die van den Raad van Justitie, Schepenen en den Kerkenraad met eenige hoge Gequalificeerdens in het Generale Gouvernement getracteert wierden: Zijnde de toevloed der menschen soo binnen als buyten de Kerk seer groot geweest en alles in goede ordre afgeloopen."

Geeft deze beschrijving der inwijding van het Seminarie ons eenig denkbeeld omtrent de toenmalige omstandigheden, zeden en gewoonten: gewichtiger bijdrage daarvoor levert het dagverhaal omtrent een „landtogt", dien de Gouverneur-Generaal „met een gedistingueerd Geselschap van verscheyde Heeren en Juffrouwen" had ondernomen. Ziehier den hoofdinhoud daarvan.

Den 18den Augustus 1745, des morgens ten 2 ure, nam men in verschillende rijtuigen de reis aan; de eerste halt was de post Mr. Cornelis; 't ontbijt nam men vervolgens op Tjiawong, en na verscheidene kampongs voorbijgetrokken te zijn, kwam men ten half negen ure in de kampong Tjimangis, waar men 't middagmaal gebruikte; ten 3 ure des namiddags ging men weder op reis, totdat men tegen den avond kampong Baro bereikte. Den volgenden dag „was het rustdag": men ging „zig des voordemiddag diverteren op een Eylandje, dat de groote rivier te Campong Baro, op een aangename wijze geformeerd heeft tot een Thuyn, in welks midden een Speel-Huysje geplaatst is." Des anderen daags ging men te paard en met draagstoelen 't terrein opnemen; de Gouverneur had 't voornemen er „een lustplaats aan te leggen"; men „nam daar het ontbyt in een Turksche Tent", doch op kampong Baro 't middagmaal, „waar na het Gezelschap, na een plaats 2 uuren boven het gewone Logement, genaamd Joerok Cotta, betekenende binnen de Stad, zig begaf, ten einde zekere, om hunne Zeldzame Antiquiteit niet onaardige Beelden, en Steenen, met onleesbaare Inscripten te bezien, zynde dit de overblyfzels, of Gedenkstucken der oude Heydensche Koningen in deze Gewesten, die hier hunne Residentie gehad hebben, waar van nog eenige flauwe Voetstappen te vinden zyn, aan welke van den superstitieusen Inlander een Godsdienstige Eerbied bewezen, en met Geld, Bladeren en Bloemen, g'offert word."

Na dit uitstapjen kwam men weder op kampong Baro terug,

waar men tot Dinsdag, den 24en Aug., bleef. Den Zaterdag te voren had men nog „de post Chiampia" bezocht, „gelegen aan den voet van den zogenaamden Vogelberg, bekend om zijne Abundantie van Nesjes". Des Zondags ging men, na de godsdienstoefening, onder 't gehoor van Ds. Dreier, die de gasten stichtte met een preek uit Job 37, vs. 14, 15 en 16, naar de plaats, waar de Gouverneur zijn lustoord wilde vestigen; men deed dit ook den volgenden dag; „zyn Hoog Edht. schetste zelfs het Plan; zullende ingevolge van dien de woning en verdere Bygebouwen geplaatst werden op het hoogste dier aangename Landstreek, dat een grote en vlakke Heuvel is, hebbende aan de Oostzyde de groote Revier, aan de Westzyde de Revier Sidany, stoot aan de eene zyden tegen de blaauwe Berg, en aan de andere kant tegen 't gebergte Salak; voorts ziet men aan alle zyde een Regel van Hooge en Laage Bergen, daar het gezigt zig op een verrukkende wyze in verliest; door het Terrein zelfs loopt een Waterryk Spruytje, dat de nieuwe woning overvloed van water verschaffen, en met verscheide Canalen door en om de gebouwen geleyd werden zal."

Gelijk reeds gemeld is, was 't vertrek uit kampong Baro op Dinsdag bepaald; de reis voerde naar „het verlokkende Tsitrap, daar het Gezelschap zig vermaakte in het beschouwen van eene der schoonste Landsdouwen der Waereld, omsingeld zynde door een Regel van Hooge en Lage Bergen, die een half rond om die aangename plaats formeren." Men bereikte voorts de kampong Tjilingsie, en, na er overnacht te hebben, zette men den tocht voort, eerst naar de kampong te Tjikarring, vervolgens naar Tanjongpoura „met de Rytuygen, die hier voor de eerstemaal gezien wierden"; de hooge gasten werden ontvangen „met 3 Charges uit het Handgeweir van het in de Wapens staande Garnisoen, door den Lieutenant en Posthouder Knoust gecommandeerd, waar na het Geschut van die Vesting mede wierd gelost." Men vertoefde hier eenige dagen, bracht „den Depatty van Crauwang een visite, op de Hoofd-Negorye Babakan", en vermaakte zich voorts „met allerley divertissante Uitspanningen, waartoe de situatie en de aangename Lugtstreek dezer vermakelyke plaats en Landstreek overvloedige gelegentheit verschaft", terwijl eindelijk de Zondag evenals de vorige werd gevierd. Maandag verliet men de vesting Tanjongpoura; na eenige minuten halt in de hoofdnegorij Babakan, passeerde men „door een woeste Bosschaadje, en langs een gebroken weg, een Distantie

van circa vyf uuren", men kwam vervolgens in de negorij Soedimara, en tegen den avond in de negorij Tampouran, „circa twee uuren van de Zee gelegen, na dat zyn Hoog Edelheyt alvorens en passant de wildbaan was gaan bezien,..... een zeer grote en effene vlakte van veele uren in het rond, tien mijlen in het Noord-oosten van Tanjongpoura gelegen, abunderende in een grote menigte wilde beesten."

Den volgenden dag had hier de aangekondigde wilde zwijnenjacht plaats. „Het was inderdaad eene der aangenaamste vertooningen, te zien, hoe wyd en zyd verscheyde Personen door het veld renden, om het wild, te paard zittende, of te doorsteken, of na de plaats, alwaar welgem. zyn Edt. met verscheide personen van het Gezelschap zig geposteerd hadde, te dryven, daar zommige wilde zwynen, tusschen de beenen der Paarden heen loopende, met allerley Scherp, maar geen Schietgeweer, ja zelfs met gescherpte Bamboezen werden afgemaakt, indiervoegen dat er slegts weynige dier Beesten, welke zig na dezen Hoek retireerden, schoon dodelyk gekwetst, in 't Bosch ontvlugten."

Voldaan „over die wel geslaagde Jagt", keerde de Gouverneur-Generaal naar de negorij terug, „en zond aanstonds met een gereed leggend inlandsch Vaartuig een gedeelte van het wild naar Batavia." Daags daarop bezocht men weêr de wildbaan, doch de jagers hielden zich nu alleen bezig „met jagt op de wilde Koeyen en Hartebeesten te maken, die hier in eene ongelooflyke menigte zijn." Na deze „exercitie" keerde men in het Logement in de negorij terug, dat men in den vroegen morgen van den daaropvolgenden dag verliet om over de negorijen Soedimara en Babakan weder naar Tanjongpoura terug te keeren en vervolgens den tocht te vervolgen naar Tjikarring en Bokassie, in betrekkelijken korten tijd, „waar toe de makkelyke wegen zeer veel contribueerden, want twe Jaren bevorens was het nauwlyx met een Paard van Tsikarring naar Tanjongpoura in vele uren te ryden, en thans is het met 2 stel Paarden binnen twee uren te doen; in zelver voegen is de weg van Tsikarring na Bakkassy en van daar verder na Tsinsing hersteld; zo dat het thans vermaaklyk en gemakkelyk is dezelve te passeren." Tsinsing werd des Zondags bereikt; de oud-Landdrost Vink onthaalde er den Gouverneur „treffelyk ter maaltyd"; „het overige van den dag werd hier doorgebracht met een wandeling om de doorgraving, door Heeren Heemraden geschied, van de Revier Ma-

ronda in de Songolandat tot de Revier Tsingsing of Trousang; zullende deze doorsnyding dienen om een communicatie te hebben met de Landen van Bakkassy, en daar om steeeks, ten eynde de producten dier gewesten met weinig kosten en moeyte naar de Hoodplaats te brengen." Het bezichtigen van de „doorgraving, die van Tsinsing af, naar de Revier van Anjol geleyd zal werden", werd voor den volgenden dag bewaard, tevens de laatste, dien de Gouverneur in de „Bovenlanden" doorbracht; des middags verliet hij die plaats en „arriveerde met den Avond in de Thuyn op Jaccatra, zynde volkomen gezond, en voldaan over de reise."

Jammer dat we alléén van deze kleine reis van den Gouverneur een gedétailleerd verhaal in de Nouvelles hebben gevonden. In de latere nommers, die berichten tot juni 1746 bevatten, doch die helaas! niet in ons bezit zijn, en waarvan we den inhoud ook niet uit de nadrukken kunnen kennen, daar deze niet tot dien datum doorloopen, zouden we ongetwijfeld ook détails hebben gevonden van die latere, niet onbelangrijke en ook in de Nouvelles aangekondigde reis over Java, in Maart 1746 ondernomen, na het eindigen der toenmalige verwikkelingen. Het gemis daarvan wordt ons intusschen vergoed door een breedvoerig relaas dier onlusten zelve, van de handelingen van den extraordinairen raad Verijssel en de gevolgen, welke de expeditie naar Java's oosthoek heeft gehad. Het zou ons te ver leiden, zoo we daarvan een verslag wilden leveren. We teekenen daarom hier slechts aan, dat de belangstellende lezer den loop dier gebeurtenissen, onder meer andere bronnen, ook uit de Nouvelles kan nagaan.

Nevens deze en andere bijdragen, voor de Indische krijgsgeschiedenis niet van belang ontbloot, zal men voorts in dat nieuwsblad eene menigte andere feiten vermeld vinden, die voor de kennis van den toenmaligen toestand niet zonder beteekenis zijn. Om ons tot enkele daarvan te bepalen, wijzen we allereerst op de scheepstijdingen, de mededeelingen van aankomst of vertrek der verschillende vaartuigen, waarvoor een goed deel der Nouvelles wordt ingeruimd, terwijl daarnevens een niet minder groote serie voorkomt van berichten omtrent benoemingen en bevorderingen, van aankomst of vertrek, van ontslag of overlijden van Compagnie's ambtenaren. Men zie op beide niet laag neêr. Zijn de eerste niet te versmaden, bijvoorbeeld bij eene beschrijving eener Indische handelsgeschiedenis, veel minder de laatste, niet enkel als bron van kennis van de samenstelling des be-

stuurs in de verschillende gewesten; meer dan eens vindt men daaronder een merkwaardigen, historischen naam, dien men elders te vergeefs zou zoeken; menige bijzonderheid wordt soms daarbij aangeteekend, van belang vooral ter inlichting omtrent toestanden en gebruiken van eenig land in zeker tijdperk. Enkele voorbeelden mogen dit staven.

Men wil de eerste ambtenaren kennen, werkzaam bij de in dezen tijd aangelegde „Societeyt in den Amphioen-Handel", waarop we reeds met een enkel woord wezen. De Nouvelles melden, dat in de eerste vergadering van „Hoofd-Participanten" dubbeltallen zijn opgemaakt en aan de Regeering verzonden ten einde daaruit eene keuze te doen van een directeur, kassier, boekhouder en twee administreerende hoofdparticipanten. We treffen daaronder de bekende namen aan van Jacob Mossel en van Jeremias van Riemsdijk.

Wie de Indische kerkgeschiedenis beoefent, zal met belangstelling de in de Nouvelles voorkomende berichten omtrent de werkzaamheden der verschillende predikanten nagaan, bijv. niet onopgemerkt laten 't bericht uit Batavia van de aankomst uit Nederland van den predikant Hermannus Grize met deze aanteekening, dat hij zijne intreê-predikatie „in de Casteels-kerk niet sonder applaudissement gedaan heeft." Meer karakteristiek zal hij de meedeeling vinden uit Colombo omtrent den bekenden Philip de Melho. „Alhier", zoo lezen we, „is een Persoon die het voorwerp onser aller verwondering is. Het is de Proponent Philippo de Melho, een Chity van geslagte, die in het Seminarium van dese Stad door den goeden yver van den Rector in dat Kweekschool de Eerw. Wetzelius soo ver is gebragt, dat hy de Hebreeuwsche, Grieksche, Latynsche, Hollandsche, Portugeese, Mallabaarse en Singaleese talen verstaat, en dat hy in de vier laatsten stigtelyke predicatien doed. En (zegt den berigter deses van hem) dat men op de predikstoel ziet staan, een swarten Indiaan met een paar ooren, die hem op de schouderen hangen, wiens vel zoo donker als de nagt selfs, ja blinkende van swartheid is, die zet ons daar (zegt hy) het ligt des suyveren Evangeliums op den kandelaar, en uit zyn zwarten mond komt voort die blyde Taale Canaans, die onse swarte en bevlekte zielen sneeuwwit, ja witter dan witte wolle maken kan. Men kan (voegt hy er by) met regt zeggen dat hy zyne studiën maar pas begint, want hy is een jongman van 20 jaren, wiens ligte

bevattingen, suyvere en klaare geest, verzelt en onderschraagt door een ongemeen geheugen, hem de weg tot de kennisse van soo vele Taalen gebaant, en tot de subtielste gronden van Godgeleerdheid en Wysgeerte opgeleid heeft."

Elders wordt het overlijden van Mr. Samuel van de Putte, een „vermaard Reisiger in de Oostersche Landen", vermeld; ge verneemt daarbij, dat hij, te Vlissingen in 1690 geboren, de zoon was van den Vice-Admiraal van Zeeland, Carel van de Putte, te Leiden gestudeerd heeft, schepen en raad in zijne geboortestad geweest was en in 1718 „nevens twee aansienelyke Heeren uyt de Nederlanden" op reis was gegaan, van welke reis vervolgens een beknopt verslag wordt gegeven, terwijl tevens wordt gemeld, dat al wat omtrent zijne onderzoekingen door hem was op schrift gebracht, ingevolge zijn wil moest worden verbrand, „omme hier mede te praevenieren alle gelegentheyt en aanleyding tot frauduleuse geschriften, die in later tyd op zyn Ed: Name konden uytkomen.".

Deze geleerde reiziger, wiens verlies „ider een beklaagt", werd op het binnen Portugeesche Kerkhof te Batavia „statelyk" begraven. Dat men ook in de kerken begroef, blijkt ons uit 't bericht van 't overlijden van den ordinairen Justitie-Raad, Mr. Anthony Pauw, wiens lijk „in de Hollandsche Kerk, met de gewone statie, onder 3 Decharges van een comp: Grenadiers bygezet wierd."

Zulk eene „statie" kon soms groot zijn. We zijn daarvan getuige bij de begrafenis van den Raad ordinair van Nederlandsch Indië, Mr. Jakob Lakeman, die „op het Hollands kerkhof bygezet" werd. Des voormiddags, zoo lezen we, van 11 tot half 12 ure, luidden al de klokken, alsmede des namiddags van het begin tot het einde der lijkstatie; van het commandeursschip op de reede woei de vlag halver stok, terwijl 11 schoten, bij het reglement vastgesteld, van minuut tot minuut werden gedaan. De „processie" werd geopend „door een Bataillon Grenadiers, dat vooraf marcheerde, onder commando van zyn Majoor; daar aan volgde het Rouwpaard met swart Laken omhangen, en geleyd door een Vendrig, twee Trompetters in den rouw, een Capitein Militair met den Degen, een Coopman met de Sporen, een Capitein Militair met het Helmet, een Coopman met de Handschoenen, nog een Coopman met het Wapen; Agt Aansprekers met Mantels en hangende Rouwbanden en daarop

het Lyk, met swart Laken overdekt en behangen met 8 Quartieren, in een Rouw-Koets, van 6 paarden, alle met swart Laken bekleed; ter zyden van hetzelve gingen de Lyfschutters met het geweer ter Lyk, en daar agter volgden eerstelyk 3 paren van de vrienden des overledenen, daar na de Heeren van de hoge Regering, dan wederom 4 paren van de vrienden des overledenen, en vervolgens na rang meest alle de Gequalificeerdens van de Justitie, de Kerk, Politie, Militie, &c. Werdende van het Bataillon laatstelyk, wanneer het lyk bygezet was, drie Decharges, en van de Stads-Bolwerken, 9 canonschoten gedaan."

Verplaatst de beschrijving dezer plechtige begrafenis ons in gansch andere tijden, de Nouvelles bevatten ook berichten van geenszins verouderde gebruiken. Zoo blijkt ons o. a. dat men, toen, evenals in onzen tijd, op nieuwjaarsdag ter receptie bij den Gouverneur-Generaal ging; we lezen, dat toen de leden der hooge Indische regeering, de collegiën van Justitie, de hoogere en mindere ambtenaren en burgers aan zijne Hoog Edelheid „de ordinaire complimenten af leyden." Zijn nu maaltijden niet ongewoon bij feestelijke gelegenheden of bij vertrek van ambtenaren: ook toen was het gebruikelijk, bijv. „voor de Gequalificeerdens na Nederland en de Westersche comptoiren op hun vertrek staande": we vernemen, dat „haar Hoog Edelens de Heeren van de hoge Regering met de meesten uit de eersten Bediendens van Politie, den Degen, van de Zeevaart en de Kerk, deftig zyn onthaalt, binnen 't Generaale Gouvernement agter op het water." Ook werden er soms maaltijden gehouden bij gelegenheden, waaraan we in onzen tijd niet zouden denken. De Nouvelles melden ons o. a. dat na de gewone jaarlijksche verpachting van de domeinen in 't koninkrijk Jaccatra „de Heeren van de hoge Regering, item de meesten van 's Comps: hoge en mindere gequalificeerde Dienaren na gewoonte getracteert werden."

Bij deze en andere feestvieringen of plechtige gelegenheden verzuimde men intusschen niet ernstige gedachten op te wekken. Men leze, onder meer, de hoogernstige toespraak van den Gouverneur-Generaal tot de Heeren Officieren van de Retourvloot bij de plechtige voorstelling van den Commandeur dier vloot, Christoffel Blom, welke „met alle de gewone Ceremoniën en een gedistingueert Geselschap" aan boord van 't schip Leyden plaats had. Het blijkt eveneens uit de bewoordingen, waarin 't bevel vervat is tot het houden van een dank- en bededag bij 't vertrek dier retour-

schepen; een ieder — heet het daarin — moest zich schikken „tot een Godvruchtige viering" van dien dag, „met stilstand van alle Neeringe ende Handteeringe."

Wij laten het bij deze uittreksels uit de Nouvelles; wij zouden de ons toegestane ruimte verre moeten overschrijden, zoo we voortgingen daaruit meer andere soortgelijke bijzonderheden of den tijd karakteriseerende feiten mede te deelen. Niet dan noode onthouden wij ons ook nog de aandacht te vestigen op de collectie van advertentiën, die telkens onder de nummers der courant geplaatst werden, en de gebruiken en behoeften van het land in dien tijd helder in 't licht stellen. Het medegedeelde moge intusschen voldoende zijn om den lezer eenig denkbeeld te geven van 't eerste nieuwsblad, dat de Indische pers ons gaf.

Den Haag,
21 September 1874.

Dr. T. C. L. Wijnmalen.

De rijstkultuur op Java.

De rijstkultuur in Italië en op Java, door J. H. F. Sollewijn Gelpke, Oost-Indisch ambtenaar. Uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1874.

Tijdschrift voor nijverheid en landbouw in Nederlandsch-Indië. Batavia, Ogilvie en Co.

Men moge zich steeds verheugen in de ongemeen voordeelige uitkomsten van het financieel koloniaal beheer, de millioenen uit Indië mogen voortgaan te vloeien in de schatkist van het moederland nadat reeds zoo dikwerf het einde der „batige saldo's" werd aangekondigd, — het onbehagelijk besef wint tevens meer en meer veld, dat het volk, aan 't welk in de eerste en voornaamste plaats die schatten te danken zijn, het landbouw-volk van Java, in een alles behalve bevredigenden socialen toestand verkeert. IJdel is het 't over 't algemeen karig en sober bestaan van den Javaschen landman te loochenen. Buiten en behalve de door de regeering beschermde aristocratie, mogen enkele Javasche kooplieden en industriëelen in een goeden doen bevonden worden; hier en daar wordt misschien wel eens een landbouwer ontmoet, die een voorspoedig grond- en veebezitter mag genoemd worden, de schaal waarop verreweg de groote meerderheid leeft en teert, klimt niet hooger dan tot sukkelende middelmatigheid en daalt veelzins tot spening, soms tot gebrek der eerste levensbehoeften. Schier alle ambtenaren en particuliere Europeanen, die buiten de hoofdplaatsen verblijf hielden en met den kleinen man in de binnenlanden in aanraking kwamen, geven den indruk weêr van een bevolking, tot geringe middelen

beperkt, bij den dag levende en die, bij de geringste ramp, in haar bestaan wordt aangetast. De honderd duizenden landbouwgezinnen van Java, die voor millioenen en millioenen producten voortbrachten voor den wereldmarkt, vermochten het nooit zoo ver te brengen, om voor zich zelven eenig beduidend kapitaal, eenige reserve te vormen, waarmede zij althans mislukte oogsten en andere bezoekingen van hooger hand zonder nijpende ontberingen zouden kunnen doorworstelen. Wat men ook gelieft op te geven van de sieraden en kleinooden, welke in dergelijke gevallen bij Chineesche en andere woekeraars verpand worden, het is een treurig, doch onomstootelijk feit, dat de meeste landbouwers met hunne gezinnen geheel afhankelijk zijn van hunne te velde staande oogsten. Vallen deze gunstig uit dan is hun lot dragelijk, zoo niet, dan verkeeren zij alras in een toestand, die zelfs der regeering in hooge mate bezorgdheid inboezemt.

„In de maand october 1872," aldus meldt zij in het koloniaal verslag van 1873, „verspreidde zich het gerucht als zoude in enkele streken van Java rijstgebrek of althans buitengewone rijstprijzen te vreezen zijn. Uit een ter zake op last van den Gouverneur-Generaal ingesteld onderzoek bleek, dat, mocht de toestand toen al niet onrustbarend zijn, de bevolking toch in sommige streken een moeielijken tijd te gemoet ging en dat uit dien hoofde de plaatselijke ambtenaren op den verderen loop van zaken al hunne aandacht gevestigd behoorden te houden. Meer bepaald was dit het geval in Bantam (Tjikandi), Batavia, het westelijk gedeelte van de Preanger regentschappen, Samarang (Demak), Japara, Rembang en Soerabaja.

„De regeering besloot dan ook, om, waar hulp van landswege mocht worden gevorderd, de bevolking in de gelegenheid te stellen door handenarbeid in haar onderhoud te voorzien, hetzij door daarvoor een dagloon uit te keeren, hetzij door er voeding op ruime schaal voor te geven, al naar gelang van de plaatselijke omstandigheden. In dien zin werden door den Gouverneur-Generaal, bij kabinetsbrief van 30 october 1872, de hoofden van gewestelijk bestuur op Java en Madura van bevelen voorzien en werd hun daarbij tevens met den meesten ernst opgedragen om den toestand voortdurend nauwlettend gade te slaan en om telken veertien (later vijf) dagen omtrent den stand van zaken onbewimpeld te berichten.

„Als gevolg van een en ander werd in de eerste maanden

van 1873 de bevolking op vele plaatsen, voor zoover zij zelve niet genoegzame middelen bezat of door arbeid voor eigen rekening dan wel bij particulieren kon verkrijgen om aan de duurte het hoofd te bieden, van bestuurswege te gemoet gekomen meerendeels door werkverschaffing tegen goede betaling, ook aan werken die anders in heeredienst moesten worden verricht, terwijl daar, waar in den naasten omtrek geen werken vielen uit te voeren, de tegemoetkoming bestond in goedkoope verstrekkingen van rijst en zaadpadi tegen nader te verrekenen betaling. Behoeftigen, die niet konden werken, werden in geld of in rijst bedeeld.

„Op groote schaal was de hier bedoelde werkverschaffing, enz. alleen noodig in de residentie Samarang, namelijk in het Demaksche en in een paar districten der afdeeling Samarang. In een twaalftal andere gewesten, waar in enkele streken de tusschenkomst des bestuurs noodig bleek, kon de hulp zich grootendeels tot eenige weinige dessa's bepalen. Alleen in sommige districten van de residentien Japara, Madura, Cheribon en Soerakarta waren de voorzieningen van meerderen omvang.

„De in 1872 nader aan het licht getreden onvoldoende toestand van de rijstkultuur in vele gedeelten van Java had intusschen de Indische autoriteiten bij vernieuwing aanleiding gegeven om aan dit aangelegen onderwerp in algemeenen zin hare ernstige aandacht te wijden. Ondanks de jaren lange aansporingen der regeering tot verbetering van dezen hoofdtak van den inlandschen landbouw, bleek toch nu de toestand in sommige streken van dien aard te zijn, dat bij eenigzins aanzienlijk misgewas, groote aanvoeren van elders vereischt werden om gebrek te verhoeden. Vooral in Midden-Java stond het productie-cijfer van vele streken niet in verhouding tot de vruchtbaarheid van den grond en het verdiende daarom bepaalde zorg naar middelen om te zien om de productiviteit te verhoogen."

De onvoldoende toestand der rijstkultuur en bijgevolg van de rijstbouwers kan nader blijken onder anderen uit de statistiek der residentie Kadoe, van oudsher beroemd wegens haren uitmuntenden rijstbouw. De Javaansche bevolking van dat gewest bedroeg in 1822, 322,326 zielen; zij verkreeg in dat jaar 932,276 picols padi van 27,772 bouws of 33.57 picols per bouw. In 1840 was zij verminderd tot 304,356 zielen, doch verkreeg van 38,110 bouws 1,603,369 picols padi of 42.07 picols per bouw. In 1869

telde zij niet minder dan 560,603 zielen; 101,312 bouws werden met padi bezet, waarvan een oogst werd verkregen van 1,198,932 picols of 11.92 picols per bouw. Voor een sedert 1840 met ruim 84 pCt. vermeerderd zielental dus een verminderde productie van 30 pCt. Het is waar, 1869 was een bijzonder ongunstig jaar. Alleen in 1836 daalde de productie per bouw nog lager, namelijk tot 10.54; doch het is een bestendig feit dat de productie in dertig jaren niet vermeerderde in verhouding noch tot den aanwas der bevolking noch tot de oppervlakte beplante gronden. Over tienjarige tijdperken genomen, blijkt de productie per bouw gestadig te zijn afgenomen. Van 1840 tot en met 1849 was zij nog gemiddeld 32.08 picols; van 1850 tot 1860 daalde zij reeds tot 25.78 picols en gedurende het volgende tienjarig tijdvak tot 22.77 [1]).

Een ander ongunstig verschijnsel is de aanzienlijke vermindering van de rijstuitvoeren te Samarang, de afvoerplaats van de streken welke eenmaal de „korenschuur van Java" werden genoemd. In 1868 bedroeg de uitvoer 14,250 picols, in 1869 6794, in 1870 3347. Het jaar 1871 gaf een buitengewoon grooten oogst, de prijzen voor eerste soort rijst daalden tot *f* 5, de uitvoer steeg tot 35,416 picols; maar het volgende jaar ontstond er schaarste te Samarang, de prijzen rezen tot *f* 14 en aanzienlijke hoeveelheden moesten weder van elders worden aangevoerd. Met een uitnemend transportmiddel, dat het vervoer zoo zeer vergemakkelijkt, blijven toch de rijstuitvoeren zeer beneden die van vroegere jaren. Immers werden nog uitgevoerd: in 1859 85,000 picols, in 1858 104,000, in 1857 314,000 picols.

Niet tot eenige dessa's, tot enkele districten in een gering aantal residentien schijnt zich het bedenkelijke feit te bepalen van een gestadig verminderende rijstproductie in verhouding tot de behoefte eener telken jare aangroeiende bevolking. Verreweg in de meeste residentien hebben de rijstplanters aanzienlijke deficitten op hunne rijstoogsten. Zoo wij den heer Sollewijn Gelpke mogen gelooven, werken zij overal met aanzienlijk verlies, behalve in Pasoeroean, Bezoeki en Banjoewangi, een verlies dat door hem op 60 millioen gulden in 't jaar wordt geschat. Het cijfer is allezins geschikt om verbazing te wekken, men mag de

---

[1]) Verg. „De residentie Kadoe naar de uitkomsten der statistieke opname en andere officiele bescheiden," bewerkt door de afdeeling statistiek ter Algemeene secretarie. Batavia, lands-drukkerij, 1871.

neiging moeielijk onderdrukken om het als overdreven uit te krijten; toch komt men bij eenig nadenken over den socialen toestand der Javasche landbouwers, tot een slotsom, die ons behoedzaam doet zijn in het absoluut verwerpen van de berekening van den heer Gelpke. „De inlander" zegt hij tot toelichting, „is natuurlijk te arm, om die verliezen met geld of andere waarden te vergoeden. Alleen werkt hij er harder of liever langer voor, en dekt verder het tekort door zich te onthouden van goed voedsel of gepaste kleeding. Hij kan echter onmogelijk door aanhoudenden rijstbouw zooveel verdienen, als hij noodig heeft om te leven. Hij wordt gedwongen koelie te worden op een fabriek of daglooner in een anders tuin.

„Vroeger was zulks niet noodig, want toen was hij gewend de rijst als een artikel van weelde en voor anderen te verbouwen, terwijl hij zich zelf met kruiden en koolgewassen voedde. Bitter beklaagden zich de inlandsche hoofden bij een enquête naar de rijstkultuur, drie kwart eeuw geleden in Demak gehouden, over den toenemenden lust der bevolking in rijst, en wierpen daarvan de schuld op de soldaten der Compagnie, die de slechte gewoonte van het rijsteten na het verstrijken van hun dienstijd in de dorpen meêbrachten.

„Sedert werd rijst hoofdvoedsel, waartoe niet weinig bijdroeg de overvloed, welken riet- en koffieplant in vele streken aanbrachten. Doch weêr stegen de behoeften, en de uitputtende rijstkultuur joeg de boeren als lastdragers naar een fabriek, of als arbeiders naar vreemden grond, en hun vrouwen met koopwaar naar de markten of langs de wegen. Niemand roeme dien zoogenaamden binnenlandschen handel op de pasars, waar honderden menschen noodig zijn voor den omzet van tientallen guldens en waar dag aan dag het vrouwelijk deel der bevolking met zware lasten henen trekt voor luttel gewin, met achterlating van woning en kinderen. Die handel is zoo onbeduidend, dat de inlander hem noemt met een term, welke, vertaald, zou luiden: „verkoopertje spelen."

„De vagebond op Java heeft het beter dan de gezeten landbouwer. Terwijl de eerste dikwijls ruim voor zijn huisgezin kan zorgen, kan de laatste zich het noodzakelijk onderhoud slechts verschaffen door de vereenigde inspanning van zijn persoon, van zijn vrouw en kinderen.

„Op nieuw drijgt de rijst voor hem weelde, en kruiden en

wortels, soms met giftige bestanddeelen, hoofdvoedsel te worden. Waar de rijst moeielijk vervoerbaar is in het diepe binnenland, wordt zij door den landbouwer verkocht, om ze weêr terug te verdienen, omdat zijn overwerk er in betaald wordt. Waar goede wegen naar een stad of naar een haven zijn, daar verkoopt de planter zijn padi voor belasting, voor schuld en voedt hij zich met „obis en pataten" evenals honderd jaren geleden. Gelukkig voor hem, indien hij een fabriek niet ver van zich heeft liggen, waar hij heden verdienen kan, om den dag van morgen te halen.

„Aan wien of waaraan de schuld? Sommigen werpen haar op het gebrek aan wegen, van waterleidingen, anderen op de koffie- en suikerkultuur, op de heerediensten; zelfs vindt men er, die aan het gemeentelijk bezit der velden de schuld geven.

„Hoe dikwijls men ook dat alles als zondebok gebruiken kan, het zou, met uitzondering van de zoogenaamde gemeentediensten en van het watergebrek in sommige plaatsen voor de rijstkultuur, geheel ten onrechte zijn. De schuld van den ellendigen toestand, waarin de rijstkultunr verkeert, ligt geheel aan den Javaan zelf. Hij wil of kan niet begrijpen, dat hij een slechte bouwwijze van vroegere eeuwen niet meer volgen mag, nu hij met denzelfden grond een bevolking moet voeden, die vier maal grooter is, en bovendien veel meer behoeften heeft."

Voor het oogenblik releveeren we slechts dit betoog voor zoover betreft de schets van den socialen toestand der rijstbouwers om 't verder uit andere oogpunten te bespreken. Is die schets der werkelijkheid getrouw of moet ze als zeer overdreven zwaarmoedig worden beschouwd? Voorzeker, velen die zich het schilderachtige verblijf van talrijke Javanen herinneren, zullen haar als algemeen kenmerk van den landman niet zoo gaaf willen aannemen. Toch mogen we haar niet beschouwen als geheel bezijden de waarheid te zijn. Zij wijkt althans niet af van 't geen ons van andere zijden wordt gemeld over den socialen toestand der meeste Javasche landlieden. Particulieren, zendelingen, ambtenaren, die veel met den „kleinen man" omgingen, zijn schier eenstemmig over de geringe bezittingen van den inlander en over zijn eindeloos getob om zich slechts staande te houden. De heer G. B., onder anderen, die gelegenheid had vele dessabewoners in Oost-Java van nabij te leeren kennen, schat het geheele vermogen van den nog wel gegoeden dessaman (huis, erf, trekossen, paard met zadel, landbouwgereedschappen, gouden en zil-

veren sieraden) op niet meer dan 300 gulden [1]). Niet weelderiger wordt ons de dessaman voorgesteld door den heer Poensen, zendeling te Kediri, die bewijzen heeft gegeven van degelijke opmerkingsgaven. Hij beschrijft de bevolking zijner omgeving als armelijk, die, wel is waar, niet het gebrek en de ellende kent zooals zij in onze groote steden des winters zich vertoonen; maar die toch bij den dag leeft, die vaak geen korrel padi in de lomboeng meer heeft vier maanden na den oogst en soms haar schulden niet eens kan afdragen met de geheele opbrengst harer velden [2]). Meer andere schetsen van Europeanen uit de binnenlanden sluiten zich aan bij het minder behagelijke tafereel dat de heer Gelpke van den socialen toestand der rijstbouwers ophangt.

Opmerking verdient 't, dat de Javaan over 't algemeen zoo gretig gebruik maakt van elke gelegenheid, die hem aangeboden wordt om betrekkelijk kleine sommetjes geld te verdienen. Reeds lang is men vergeten te gewagen van gebrek aan arbeiders voor allerlei publieke werken en ondernemingen op Java. Vroeger werd dit gebrek vaak gevoeld en nog meer geconstateerd, om de eenvoudige reden dat men arbeiders verlangde om niet of tegen bespottelijke dagloonen; doch nauwelijks toonde men zich geneigd een loon van 30 tot 40 centen uit te keeren of het mangelde nimmer aan Javasche arbeiders [3]). De Nederlandsch-Indische Spoorweg-Maatschappij had er somtijds tot tien duizend tegelijk aan hare belangrijke werken. Nergens verrijst een onderneming van particulieren of Javanen melden zich aan om tot de zwaarste werkzaamheden tegen loon te verrichten, en zoo in

---

[1]) Zie Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, 1873, I, blz. 123.

[2]) Ibidem, maart-aflevering 1874, blz. 219.

[3]) „Over het algemeen werden op Java geen moeielijkheden ondervonden in het verkrijgen van het benoodigde werkvolk," zegt het koloniaal verslag van 1874 en het laat er onmiddellijk de oorzaak op volgen: „Schaarschte aan voedingsmiddelen in de meeste gewesten van Java verplichtte de bevolking werk te zoeken en hare diensten aan te bieden zoowel aan particulieren als aan het gouvernement." Daarentegen worden onveranderlijk de vroegere klachten herhaald over den arbeid van heeredienstplichtigen." Hunne ongeregelde opkomst, gevoegd bij hunne groote onverschilligheid, onwil en traagheid, maakte onafgebroken toezicht noodig en was dikwijls oorzaak, dat de werkzaamheden zeer langzaam vorderden."

den laatsten tijd door sommigen in Indië werd geijverd tegen, zooals 't heette, te veel ontginningen in dezelfde landstreken, geschiedde dit, niet uit vrees voor mogelijk gebrek aan arbeiders, maar uit de niet verborgen en misschien ook niet ongegronde vrees, dat door vermeerdering van aanvraag, de prijs van den handenarbeid zou stijgen en industriëele landbouw-ondernemingen den ondernemers minder winsten zouden afwerpen.

Het is duidelijk, dat dit heenstroomen van Javasche landbouwers naar de plekken waar geld verdiend kan worden, vaak met arbeid waarvoor zij niet zijn opgegroeid en die hun minder toelacht, een sprekend bewijs is van de onvoldoende verdiensten welke met eigen neringen en bedrijven zijn te behalen. Nergens ter wereld zal men landbouwers, die deel nemen aan het grondbezit en daarbij welvaren, naar de steden en fabrieken zien trekken om hun lot te verbeteren. De Javanen, een landbouwbevolking bij uitnemenheid en die een zoo poëtische opvatting heeft van den landbouw, zouden 't nog minder doen indien de nood hen niet uit hunne dessa's en van hunne geliefkoosde rijstvelden dreef. Trouwens, diegenen welke op de algemeene strekking letten van ons Indisch beheer, behoeven schier geen andere vingerwijzing om de overtuiging te verkrijgen, dat de Javasche landbouwer in bekrompen omstandigheden moet verkeeren. Hij is, in verhouding tot zijn smal inkomen, de zwaarst belaste belastingschuldige van de wereld. Niet kultuurplichtig, betaalt hij van een inkomen geschat op *f* 180 's jaars, *f* 23.40 of 13 pCt.; kultuurplichtig, staat hij af van *f* 200 's jaars, *f* 48.33 of *f* 26.79 pCt. [1]). Van de overwinsten, welke de meest kostbare voortbrengselen van zijn bodem en van zijn onverdroten vlijt afwierpen genoot hij slechts een uitermate karig deel. Thans nog ontvangt hij aan de landspakhuizen slechts veertien centen voor een pond goed bereide koffie, waarop de Nederlandsche Staat veertig centen winst behaald. Hoezeer de honderd duizenden landbouwgezinnen zich afsloofden in indigo- en koffietuinen, in suikerrietvelden, in fabriekmatige ondernemingen van landbouw, hetzij zij als daglooners of eenvoudige koelies dan wel als een soort van commanditaire deelgenooten van den grooten landsondernemer te werk werden gesteld, hun lot verbeterde zich niet merkbaar; de

---

[1]) De Economist, april 1872, blz. 446.

meerdere kapitaalvorming, door grootere en verscheidenheid van productie te weeg gebracht kwam hunn niet ten bate; het gewonnen kapitaal werd bestendig naar Nederland gedraîneerd en kon niet strekken om den landbouwerstand op Java te verheffen boven deprecaire positie waarin hij thans verkeert.

Integendeel, schier al onze bemoeiingen met den tropischen landbouw hadden een noodlottigen invloed op de rijstkultuur, de hoofdbron van bestaan der inlandsche landbouwers. Alleen met miskenning van alle geschiedkundige deductie, kan dit feit zoo absoluut als 't door den heer Gelpke geschiedt, miskend worden en kan hij ons den Javaan voorstellen als de eenige schuldige aan den achteruitgang der rijstkultuur. Niet zonder glimlachen bespeurt men in zijn betoog zelfs de strekking om de Nederlanders voor te stellen als degenen die den inlander geleerd hebben zoo niet rijst te teelen, althans rijst te eten. 't Is waar, de heer Gelpke ziet niet ver terug wanneer hij die enormiteit begaat en, goed beschouwd, ziet hij niet eens juist. Zijn historische aanhaling doelt op een geïsoleerd feit uit het laatst der vorige en het begin der negentiende eeuw. Evenwel kan 't hem niet onbekend wezen, dat de rijstkultuur op Java gedreven en goed gedreven werd lang vóór de verschijning der Nederlanders in den Archipel. Zij, die in de zeventiende eeuw, Midden-Java mochten bezoeken, aanschouwden geheel andere tooneelen dan van schaarschte en armoede. Rijckloff van Goens, onder anderen, die dikwerf naar Mataram toog om van den Soesoehoenan de rijst af te troggelen, welke de Compagnie voor hare nederzetting Batavia noodig had [1]), stelt ons dat rijk voor als zeer bevolkt en ruim voorzien van allerlei levensmiddelen, waarin de rijst een hoofdrol vervult. Samarang noemt hij een fraaie Javaansche zeestad met 40,000 zielen, „hun ernerende met visscherijen, houthacken, zagen, rijstplanten." Langs den weg naar het gebergte liggen een aantal dorpen, waarvan de bewoners de rijstkultuur beoefenen. De hoogte van Oenarang brengt van Goens in verrukking: „dezen berch is meest tot boven toe gecultiveert ende met swarte suijcker ende andere vruchtboomen beplant, die van 't aff- ende uijtvloeijende waeter altoos connen bevochticht werden; alhier begint zich 't eijland als een wonder ende sieraet van de nature op te doen,

[1]) Verg. De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, van Jhr. Mr. J. K. J. Jonge, zesde deel.

met zoo schoone en heerlijcke rijstvelden, item allerleij boom- en aerdvruchten, dat zulx, niet te plaisant can afgebeeld worden." Tusschen Oenarang en Salatiga ontplooit zich een vallei van 3 mijlen, geheel met rijst beplant, die „door ontallijcke afloopende rivierkens van het hooge geberchte nederdaelende, bevochticht wert." Te Salatiga talrijker dorpen met heerlijke landdouwen. Verder, in het hart van het Mataramsche rijk, steeds rijstvelden „ongelooffelijk groot" die tallooze menschen voeden „soo dat het schijnt dat de Myrmidones haer selven hier geplant hebben. Dese rijstvelden werden hier rondsom soo groot, dat men die niet mogelijk is over te sien, schoon men op een taemelijcken berch staat, stuytende 't gesicht rondsom in de velden, tegens zeer fraeije, hooge berchachtige heuvelen, zeer schoon met allerleij boom- ende aerdvruchten beplant, ende met ontallijcke dorpen beslaegen, die, een goede canonschot van malcanderen, rondsom verspreijt leggen."

Dat de Javanen, althans honderd vijftig jaren vóór het tijdperk van 't welk de heer Gelpke gewaagt, de kunst verstonden om hun overvloedige rijst te stampen, au bain marie te kooken en te eten, verhaalt Rijckloff van Goens ons tevens. „Haer broot is van hagelwitte nieuwe rijst, die zeer aerdich over den waessem van 't waeter gaer gemaect ende in zeer fijne witte mantiens opgeset wert, welcke mantiens omgekeert ende van de rijst affgetrocken staet 't selve in sulcken forme voor haer, soo hoogh dat die met haer schouders (soóse op zijn snijders sitten) eeven hoogh zijn." Het is waar, van Goens beschrijft hier een maal aan 't hof, doch zeer opmerkelijk is 't hoe hij, verder de positie der daar verblijfhoudende grooten en bedienden met die van den eenvoudigen boerenstand vergelijkende, tot de wijsgeerige slotsom komt, dat „niemant noch geluckiger schijnt dan de landbouwers, de boeren in 't geberchte met haer ontallijcke vrouwen ende kinderen die soo naeuw niet bekeeken werden, hebbende maer te passen om haer heeren, onder wiens district zij bescheijden zijn, de cost te verschaffen, ende haeren overvloed van cooren enz. over te leveren [1])."

[1]) Verg. „Javaense reijse gedaen van Batavia over Samarangh na de Koninklijke hoofdplaats Mataram" gedrukt te Dordrecht in 1666 en op nieuw uitgegeven door den heer Leupe in de Bijdragen van het Koninklijk Instituut voor de taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, deel IV, blz. 302.

Het is bekend hoe van lieverlede de Compagnie, haar gezag langs de Noord-Oostkust van Java uitbreidende, de rijstplanters vooral in die streken dienstbaar maakte aan haar handelsmonopolie. Zij waren 't, die de aanzienlijke rijstcontingenten moesten leveren voor de voeding van Batavia, voor de uitzendingen naar den grooten Oost en elders. Denk daarbij aan 't geen de beambten der Compagnie, van af den Gouverneur en de residenten tot den geringsten dienaar, van de bevolking wisten af te persen en men zal begrijpen, hoe, op het laatst der vorige eeuw de toestand der inlanders in de nabijheid van Samarang zóó rampzalig was geworden, dat zij zich met ruichten en wortels moesten voeden; doch, de billijkheid betrachtende, zal men tevens moeten erkennen dat wij hun reeds destijds het rijsteten niet geleerd, maar verleerd hadden.

Tot aan onzen tijd is onze verkeerde inmenging in de landbouwaangelegenheden van Java de hoofdoorzaak geweest van den achteruitgang der rijstkultuur. Men zal toch niet durven volhouden dat de rijstplanters, afgemat door overmaat van arbeid bij gouvernements-kultures, daarbij juist overvloedige tijd, kracht en opgewektheid verkregen om zich buitendien met de borst op den rijstbouw toe te leggen. Zelfs de aansporingen van hooger hand welke in zwang kwamen onder den indruk der vrees voor hongersnooden, om toch maar tijdig de rijstvelden te doen bearbeiden — aansporingen die ongetwijfeld van betere bedoelingen voor den Javaan getuigen dan hun africhten voor de gedwongen kultures — hebben de rijstkultuur meer kwaad dan goed gedaan. Ambtenaren, zonder ervaring van den tropischen landbouw, gaven vaak verkeerde bevelen, die den ondervindingrijken planter tot zijn schade moest opvolgen. Het baatte hem niet de kenteekenen voor den juisten tijd van zaaien, het bewerken der velden, het uitplanten te raadplegen en daarna iedere soort van arbeid te regelen. De bevelen moesten gehoorzaamd worden, meestal met het treurig gevolg dat de oogsten tegen vielen, soms geheel mislukten en de planter voor de betweterij van den ambtenaar moest boeten. Juist is de opmerking van den heer van Gorkom, dat „in strijd met de betere bedoelingen der regeering, meermalen inbreuk werd gemaakt op den natuurlijken gang van zaken, waardoor het verbroken evenwicht zich zelven tracht te herstellen; dat door locale opdrijving van heere- en kultuurdiensten in vroegere jaren vruchtbare streken verlaten, andere plaatsen

overmatig bevolkt werden." Hij haalt daarbij het district Singgahan (Rembang) tot voorbeeld aan. De gedwongen tabakskultuur en de blandongdiensten deden er de massa verhuizen. Tot in 1862 bleven jaarlijks uitgestrekte velden onbenut, wegens gebrek aan handen, terwijl in aangrenzende districten behoefte aan goede velden bestond. Voor Patjitan constateert hij, hoe omgekeerd persoonlijke inzichten en bevelen van bestuurshoofden noodzakelijke ontginningen belemmerden. De heer K. F. Holle toont mede aan hoe soms uit kortzichtigheid alleen op uitbreiding der velden werd gewerkt, met het noodlottig gevolg, dat ook de oude velden niet genoeg water kregen en een vierde of meer van den aanplant elk jaar totaal mislukte of althans een uiterst schraal product afwierp. Te Grissee moet dergelijk euvel op groote schaal hebben bestaan of nog bestaan en op meer andere plaatsen zal het nog wel te vinden zijn. De heer J. J. H. van Hall, die herhaaldelijk door de Indische regeering werd belast met onderzoeken betreffende de rijstkultuur, constateert dat thans vrij algemeen de sawa's voor de padikultuur veel te laat worden bewerkt; maar doet tevens zien dat de te late bewerking aan verkeerde inmenging van hooger hand moet worden toegeschreven. „Het is" zegt hij, „alsof de landbouwer bang is, dat hij niet vroeg genoeg zijn p a w i n i h a n zal hebben bezaaid en alsof een geheime macht hem aandrijft om vooral gauw met zijn bibiet bij de hand te zijn. Algemeen wordt de p a w i n i h a n aangelegd en bezaaid, voordat de geheele akker een eerste bewerking heeft ondergaan, dikwijls, ja, al te vaak, als de p a l a w i d j a nog niet is geoogst; het is vooral de w i n i h, die op de bewerking van den akker wacht met verbleekte bladen, alsof haar den angst om 't hart was geslagen, dat zij op de zaadbedding zou moeten versmachten. In vroegeren tijd was dat anders; toen was het omgekeerde het geval, daar toen de akker, die tijdig bewerkt werd, wachten moest tot de w i n i h ver genoeg was gevorderd, om te kunnen worden uitgeplant. Oude landbouwers en bejaarde inlandsche hoofden, die toenmaals nog een zeker aandeel in sawa's hadden, hebben mij dikwijls verklaard, als zij zagen op welke wijze ik verbetering in de padikultuur trachtte te brengen, dat de tijdige bewerking en langdurige bewatering, die ik de gronden verschafte, geheel overeenkwam met de wijze, waarop in vroegere jaren, toen de opbrengst hooger was dan thans, de voorloopige werkzaamheden voor de pa-

dikultuur werden geregeld. Zij voegden er bij, dat de sawa's zoo lang water kregen, dat bij de laatste egging kinderen, met b a k o e l s in de hand, achter de eg aangingen, om visch van tamelijke grootte als k ê t i n g, s ê p a t en w a d ê r in te zamelen, die overvloedig gelegenheid had gehad, om zich op de sawa te ontwikkelen. Ik weet niet of al die berichten juist zijn, maar ik moet de waarheid daarvan wel aannemen, daar ik ze van verschillende monden mocht vernemen. Naar men mij verhaalde, hebben de gouvernements-kultures aan die verandering veel schuld."

Meer anderen zouden kunnen getuigen dat, niet aan den Javaanschen rijstbouwer, maar aan onze verkeerde inmenging grootendeels de achteruitgang der rijstkultuur moet worden geweten. Zoowel de gedwongen kultures en heerediensten als de lastgevingen voor het zaaien, bewerken en beplanten der rijstvelden werkten vaak daarop noodlottig. Hoe soms de bevolking van de bevelen van hooger hand afhankelijk kon wezen in al haar doen en laten, toont de heer Holle aan met een enkel feit uit de Preanger regentschappen. „Zij," zegt hij, „moest soms tot de bewerking van hare sawa's g e d w o n g e n worden, doch dit was dwang in schijn, want de kleine man zei mij dikwerf: „Zie zoo, „nu is de prenta dat we onze sawa's moeten bewerken en zal „de wedana ons er niet voor andere zaken van afhalen," hetgeen zonder die prenta maar al te dikwerf gebeurde. Onder het planten werden ze soms uit de sawa's gehaald en naar de koffietuinen gedreven." Men wijte dus niet aan den Javaan en aan den Javaan alleen de schuld van den achterlijken toestand der rijstkultuur, waarvan wij zelf in de eerste en voornaamste plaats de verantwoordelijkheid behooren te dragen. Niet alleen uit een besef van rechtvaardigheid jegens onze te lang miskende bruine onderdanen; maar om althans uit het verleden een wijze les voor de toekomst te trekken en te voorkomen dat we een dubbele fout begaan en ten tweede maal den weg inslaan die niet tot intrinsieke verbetering kan leiden.

Gereedelijk laat het zich verklaren, dat de rijstkultuur, zooals die door den Javaan naar zijn eigen begrippen wordt beoefend, uit een bloot modern industrieel oogpunt beschouwd, de afkeuring van den heer Gelpke moest wegdragen. Het idealisme van den inlandschen rijstplanter, de kleine pieuse ceremonien, maaltijden en offers die hij ter eere van Dewie Srie, de Javaansche

Ceres veil heeft, moesten natuurlijk hinderlijk zijn voor iemand, die zich blijkbaar den bodem voorstelt in den vorm van een chemisch laboratorium, hetgeen daarop gedaan wordt als een vooraf met mathematische formules bepaalde mechanische bewerking en de arbeiders, die er hun handen aan slaan, als zoovele eenheden van zekere som berekende krachten. Evenwel dit gezichtspunt heeft met betrekking tot den landbouw in 't algemeen en tot den tropischen in 't bijzonder zijn bedriegelijke zijde. De landbouw gehoorzaamt aan natuurkrachten waarvan de werking niet vooraf met wetenschappelijke zekerheid valt te bepalen. Den mensch is 't gegeven de natuur te leeren kennen, van hare wetten partij te trekken tot zijn voordeel; maar haar te willen dwingen en door berekeningen hare actie te willen verijdelen is louter hoogmoedige dwaasheid. Het is met dit juiste bewustzijn dat de Javanen den rijstbouw hebben beoefend. Natuurkinderen, hebben zij de natuur gesymboliseerd en langs empirischen weg veelvuldige waarnemingen gedaan die zij zich ten nutte maakten en in veel van 't geen de wetenschappelijke opgeleide, doch desniettemin vaak oppervlakkige Europeesche opmerker dikwerf hooghartig afkeurt ligt misschien meer praktischen zin dan in de onbruikbare theorien, die men hen wil opdringen. Het symbolisme, dat bij de rijstkultuur op Java gestadig te pas komt en den liefhebber der klassieken zoo aangenaam herinnert aan de oude Grieken en Romeinen, schaadt volstrekt niet aan de goede bewerking der velden. Immers of de landman een nederig gebed prevelt, aan de hoeken van het beplante veld wat arenbladeren en pisangloten steekt, of met brandend padistroo vóór den oogst rondloopt, — zijn onschuldige praktijken, die een goede behandeling van het product volstrekt niet uitsluiten en, het moge den prosaïschen Europeanen minder treffen, maar moeielijk is 't toch niet te bespeuren, dat in al 't geen men in de Javanen als kinderlijk bijgeloof gelieft te stempelen, de erkenning ligt van een eenvoudige en altoosdurende waarheid, dat wat ook de landman onderneemt, weinig baat, indien de natuur hem niet goedgunstig te gemoet komt.

Erkennen we dat de Javaansche landman niet de schuld heeft van den minder gunstigen toestand der rijstkultuur, maar dat daarvan veel op rekening moet gesteld worden van onze verkeerde inmenging, dat ook zijn oorspronkelijke werkwijze in 't algemeen niet zoo afkeurenswaard is, dan kunnen we ons ge-

makkelijk voorstellen welke weg ter verbetering ingeslagen behoort te worden. Allerminst komen in aanmerking de overmoedige plannen van den heer Gelpke, die slechts getuigen, dat het dwaalbegrip nog niet uitgeworteld is om Java te beschouwen als een voorbeschikt terrein voor allerlei Staatsexperimenten en het Javasche volk als een ras dat zich maar aan die proefnemingen in corpore vili gedweê moet onderwerpen. Het streven zou moeten zijn om de bouwwijze van Italië op Java in te voeren, het middel reglementatie der rijstkultuur. Het gouvernement zou de rijstkultuur als een tak van openbaren dienst moeten gaan beheerschen, daarvoor een geheele brigade speciale ambtenaren aanstellen die, voorgelicht door wetenschappelijke theoristen in proefstations gehuisd, eindelijk den Javanen eens zullen gaan leeren hoe zij hun akkers moeten bewerken, besproeien, beplanten, oogsten; misschien ook op nieuw hoe zij rijst moeten leeren eten! Nog schijnt men niet genoeg te hebben aan de geschiedenis van de voortbrenging van zoo menig product voor de Europeesche markt onder beheer van kultuurambtenaren! Nog spookt de geest van van den Bosch in sommiger verbeelding! Ja, hij schijnt zijn meester gevonden te hebben in den heer Sollewijn Gelpke, die hem nog voorbijstreeft en meent dat ook thans de rijstkultuur behoort verstelseld te worden.

De heer Gelpke schijnt zelf in te zien, dat de omkeering, die hij der regeering aanraadt, op groote bezwaren en moeielijkheden moet stuiten, dat zelfs iets hapert aan zijn gronddenkbeeld: invoering van de Italiaansche methode op Java. Immers het kan niet eens een vraag zijn, dat verschil van klimaat een beslissenden invloed moet hebben op de kultuurwijze en dat hetgeen in Lombardije uitmuntend werkt, hoogst waarschijnlijk op Java geheel tegenovergestelde uitkomsten zou geven. Verre van zich hierdoor te laten afschrikken, verwacht hij van proefnemingen op groote schaal dat men de tropische natuur toch eindelijk den baas zal worden. Iets meer ontziet hij de bevolking en hare beweerde vooroordeelen; toch niet genoeg om zijn plannen op te geven, slechts om ze in de uitvoering ietwat te temperen. De Javaansche landbouwers zou hij wenschen tot de Italiaansche kultuurwijze in drie tempo's over te halen. Eerst zou hij verlangen ze te leeren goed zaad te gebruiken en zorgvuldig te wieden; vervolgens andere werktuigen te bezigen, ploeg en egge beter te bespannen, de gronden droog te bewerken; eindelijk al wat nog te nemen proefnemingen aanwijzen met betrekking tot

wisselbouw, braakligging, grondvermenging, gebruik van water in ziekten, groote plantwijdte enz. Grootere revolutie in de Javaansche rijstkultuur, met miskenning van de eigen ervaring en het zelfstandig streven van den inlandschen landman, laat zich bezwaarlijk denken. Gelukkig dat we slechts met plannen op het papier te doen hebben en de regeering zich wel tweemaal zal bedenken om tot de invoering van de aangeprezen Staatsrijstkultuur over te gaan!

Wil men den toestand der Javaansche volkskultuur verbeteren, men wachte zich zorgvuldig om haar bare kenmerkende eigenschappen te ontnemen. Zij is nog altoos door den inlander geliefd; men make haar niet hatelijk. Geen intrinsieke verbetering is denkbaar dan die, welke door de bevolking zelve gewild is en die zoo voorzichtig wordt aangewend dat zij als 't ware ongemerkt in de gebruiken overgaat. Moeten wij intelligente, praktische deskundigen uit Indië gelooven, dan bestaat een eerste rij van verbeteringen in het eenvoudig terugkeeren tot vroegere werkwijzen van den Javaan, die hij door onze verkeerde inmenging verleerd heeft. In de eerste plaats, is het zaak hem zooveel mogelijk vrijen tijd te gunnen om hem zijn sawa's naar hartelust te laten bewerken. Het is een erkend feit, dat de inlanders voorheen meer werk maakten van hun padivelden en dat veelvuldige bewerking betere oogsten gaf. Toen zij soms maanden aan andere kultures en aan heerediensten moesten doorbrengen, konden zij natuurlijk niet tevens dezelfde zorgen wijden aan hun sawa's: een meer haastige bewerking voor spoediger rijpende, maar minder deugdelijke padisoorten kwam in zwang en gaf natuurlijk in verhouding tot de vroegere oogsten zeer treurige uitkomsten. In dit opzicht zou dus het hervatten der oude Javaansche manier van bewerken reeds eene verbetering van den tegenwoordigen toestand mogen genoemd worden.

Van het langdurig bewateren der sawa's, dat de velden op den duur productiever maakte, trok de oordeelkundige Javaan tevens partij om zoetwatervisch te laten teelen. Gedurende een gedeelte van het jaar werd zijn akker een soort van vischvijver, waaruit hij mede voedsel en soms nog kleine winsten trok. De Indische regeering heeft in deze praktijk van den Javaan te recht een vingerwijzing gezien en den zaakkundigen ambtenaar van Hall belast om die inlandsche industrie te gaan waarnemen in de Preanger regentschappen, waar zij weder sedert 1861 in

gebruik is gekomen. Zie hier wat hij er onder meer van getuigt:

„De sawa-vischteelt vereischt nagenoeg geenerlei moeite of arbeid. Nadat de padi van het veld is, kan een sawa met visch worden beplant, waartoe men niets anders heeft te verrichten, dan het ophoogen van de galengans, terwijl het water op het veld wordt gelaten door middel van bamboezen kokers, waardoor het aan de andere zijde ook weder afstroomt. Deze laatste zijn met een traliewerk van gevlochten bamboe voorzien, om het ontsnappen van den visch te voorkomen. Na deze gemakkelijke voorbereiding brengt men de plantvischjes (bibit), in de Preanger ikan mas, op het veld en men heeft niet anders meer te doen, als de sawa te bewaken, om na drie tot vier maanden (soms indien er geldgebrek bestaat of als men het levend water niet langer kan houden, reeds na 20 tot 30 dagen, wanneer de visch echter nog niet voor de consumtie geschikt is, maar als plantvisch wordt verkocht) de visch, die nu voldoende grootte heeft om te kunnen worden genuttigd, in te zamelen.

„Het zal wel aan geen groote tegenspraak onderhevig zijn, dat lichamelijk de inlander van de vischteelt een groot voordeel trekt. Het is toch sedert lang door de wetenschap uitgemaakt, dat proteïne een onmisbaar bestanddeel is van het menschelijk voedsel en dat de mensch, om in lichamelijken en geestelijken zin krachtig en opgewekt te leven, zelfs een vrij aanzienlijke hoeveelheid dierlijk voedsel behoeft.

„In 1864 was in de afdeeling Limbangan reeds een aantal van 467 bouws beplant geweest, welke *f* 16,985 opbrachten en in het jaar 1870 was dit getal reeds tot 1227 bouws gestegen, terwijl de opbrengst *f* 25,640 bedroeg; zij was dus in 1864 *f* 36 per bouw, in 1870 slechts *f* 20. Dit verschil is daaraan toe te schrijven, dat de teelt sterk was uitgebreid en de visch daardoor zeer in prijs was verminderd; bovendien is onder dit cijfer niet begrepen de visch, die voor eigen consumtie had gediend, welk verbruik bij uitbreiding der teelt, zooals duidelijk is, eveneens toeneemt."

Niet alleen vermeerdert de opbrengst met de waarde van den visch; maar uit door den heer van Hall overgelegde staten blijkt, dat op de sawa's tot tijdelijke vischvijvers gebruikt, de productie in padi bestendig stijgt. Zóó was de productie van één sawa vóór den aanleg van vischvijvers 100 gedeng, na twee jaren vischvijver 135 gedeng; van een andere vóór 2 tjaeng 100 gedeng, na

drie jaren 3 tjaeng 50 gedeng; van een derde vóór 4 tjaeng, na zes jaren 7 tjaeng 20 gedeng.

Ongetwijfeld, behoort men van de vischteelt op sawa's evenmin als van eenig ander middel tot opbeuring der rijstkultuur een stokpaard te maken, waarmede onoordeelkundig gedweept wordt. Men moet haar vooral den landman niet opdringen, die zijn veld met meer voordeel voor het een of ander tweede gewas weet te gebruiken; maar dat de oppervlakte sawa's geschikt om met winst aan de teelt van zoetwatervisch te worden dienstbaar gemaakt aanzienlijk grooter kan worden dan 1200 bouws, is aan geen redelijken twijfel onderhevig. Men make de landbouwers slechts bekend met 't geen in dit opzicht door hun lotgenooten elders geschiedt; men hale hen over om het ook eens te beproeven en men stelle genoeg vertrouwen in hun eigen gezond verstand om de zaak naar goedvinden al dan niet voort te zetten.

De noodzakelijkheid van meerdere verbeteringen valt niet te ontkennen zelfs met medewerking der regeering, al moet ten sterkste elk plan ontraden worden, waardoor hare actie en die harer ambtenaren gesubstitueert wordt aan de vrijwillige, zelfstandige bedrijvigheid van den inlandschen rijstplanter. Steeds zal de regeering wijs handelen door zich daarbij te bewegen in de eigenaardige richting, die de inlanders zelven aan de rijstkultuur hebben gegeven. Niet door met hand en tand iets anders te willen dan 't geen in de natuurlijke neiging van den Javaanschen landman ligt; maar door hem langs den door hem gekozen weg voort te helpen wanneer zijne zwakke krachten te kort schieten, zal men gunstige uitkomsten verkrijgen. De regeering, bij voorbeeld, kan nog veel doen voor gewenschte irrigatien. De kunst om levend water af te dammen ter bevloeiing der rijstvelden is een echte Javaansche kunst. De Javanen hebben haar zoo ver gebracht als hun graad van ontwikkeling, vooral hun beperkte middelen 't toelieten. Aan onze hooger geoefende technici is 't gegeven die kunst te volmaken; voor de regeering, die zulke aanzienlijke winsten uit den Javaanschen landbouw trekt, is het een eerste en dure plicht, betrekkelijk groote kapitalen af te zonderen om waterwerken op grootsche schaal aan te leggen. Zij zal daarmede veel goed doen aan de rijstkultuur zonder den rijstplanter in 't minst in zijn werkwijze te dwarsboomen.

Het is waar, nu zij eindelijk begonnen is aanzienlijke afdam-

mingen te bekostigen, zooals die van het Kabooh-kanaal in Soerabaja en van de Sampean-rivier te Sitoebondo in Bezoeki, schijnt men meer, zoo niet uitsluitend heil te verwachten van verbetering der bestaande padivelden dan van irrigatien voor nieuwe sawa's. Intensieve, niet extensieve verbetering is thans de leus en, laat ons er terstond bijvoegen, de ware leus van schier alle Indische landbouwkundigen. Toch zal men wel doen in deze rationeele richting niet te overdrijven. Nieuwe grootsche irrigatien behoeven niet te schaden aan verhooging der productie elders op oude sawa's; in zekeren zin moeten zij zelfs onder de intensieve verbeteringen gerangschikt worden. Van de ongeveer drie millioen bouws door inlanders voor eigen kultures gebezigd in alle residentien van Java en Madura behalve in Batavia, Soerakarta en Djokdjokarta, behoort niet eens de helft tot de door water besproeide; de tegalan's en de padivelden van regenwater afhankelijk beslaan een oppervlakte van niet minder dan 1,400,000 bouws. Dat deel der drooge rijstkultuur, welke door middel van irrigatien in natte kultuur veranderd wordt, mag dus gerust geacht worden over 't algemeen tot intensief verbeterde over te zijn gegaan. We weten zeer goed dat verstandige leiding ook bij nieuwe irrigatien noodig blijft. Zoo dient er gewaakt te worden tegen onbekookte drift om spoedig de geheele bewaterde oppervlakte in sawa's bebouwd te krijgen met het doel om daarvan de landrente te heffen, zonder acht te slaan op het vermogen der rijstplanters om die oppervlakte naar eisch te bebouwen. De besturende ambtenaren kunnen, maar zijn niet verplicht dwaasheden te begaan, zooals de dwaasheid om van een bevolking, in staat 1000 bouws bewaterde sawa's te bewerken, te vergen dat zij er 2000 zal beploegen, beplanten en oogsten omdat de regeering pas water heeft doen aanvoeren voor 2000 bouws. In dit geval gelijk in menig ander, verwachtte men alleen van geleidelijke vermeerdering en ontwikkeling der werkkrachten, wat toch op geen andere wijze zonder teleurstelling en nadeel te verkrijgen valt.

Bij het aanleggen van groote irrigatiewerken kan het stelsel van inlandsche beambten, zoogenaamde mantri's oeloe oeloe, die toezicht houden op de waterleidingen en besproeiingen, uitgebreid en verbeterd worden. Waar is hetgeen de heer Gelpke van het waterverbruik zegt, dat er op Java veel water vermorst wordt, dat nergens de hoeveelheid wordt berekend, die

de sawa's vereischen, zoodat dikwerf het eene perceel overdaad, het andere gebrek aan voldoende irrigatie heeft. Indien al de inlandsche beambten niet geschikt geacht worden om berekeningen daarvoor te maken, Europeesche waterbouwkundigen kunnen hen op praktische wijze aantoonen hoe de goede waterverdeeling behoort te geschieden en in 't algemeen kan men, wanneer men zich met hunne opleiding onledig houdt, betere diensten van hun verkrijgen dan die zij thans bewijzen. Men verlieze nooit uit 't oog, dat men van het vormen van knappe inlanders, in alle vakken waarbij zij gebruikt worden, oneindig meer voor de ontwikkeling van het volk mag verwachten dan van een heirleger van Europeesche ambtenaren. Hetgeen de eerste in Indië doen vermeerdert in den regel uitsluitend de kennis van het Nederlandsch element; de ervaring van den inlander blijft alleen voor zijn landgenooten behouden. Wie twijfelt er nog aan welk een voordeel 't zou wezen, indien men op dit oogenblik over een duizendtal geschikte inlandsche onderwijzers kon beschikken!

Onder de middelen, welke van regeeringswijze tot opbeuring der rijstkultuur kunnen uitgaan, behooren nog ontegenzeggelijk het aanleggen van wegen en het verzekeren van het grondbezit, alsmede de herziening van de landrente-belasting.

Het is overbodig te doen uitkomen hoezeer de vermeerdering der gemeenschapsmiddelen den landbouw overal te stade komt. Java maakt daarop geen uitzondering. Zoodra het eiland zich zal verheugen in voldoende afvoerwegen voor zijn thans nog veelvuldige geïsoleerde zone's van productie, zal men ook daar bespeuren hoezeer zij de kultuur van den bodem prikkelt en aanmoedigt.

Dat het verzekerd grondbezit mede gunstig op de productie moet werken, beseffen niet alleen Europeanen, maar zelfs inlandsche rijstplanters. Het is den Indischen landbouwer evenals den Europeeschen boer volstrekt niet onverschillig op welken akker hij werkt; hij zal steeds meer arbeid, meer vlijt, meer overleg besteden aan zijn sawa, wanneer hij weet dat die onder alle omstandigheden zijn eigendom blijft, dan wanneer hij daarop slechts een precair bezitrecht kan doen gelden en het vooruitzicht bestaat dat de verbeteringen die hij er aan brengt niet hem, maar zijn hoofd of een familielid van zijn hoofd ten bate komen. In dit opzicht verloochent de natuur van den mensch zich evenmin onder de tropen als in de koude streken van Europa.

De heer van Hall aarzelt zelfs niet te verklaren, dat het gemeen bezit doodelijk op den landbouw terug werkt, omdat het de vorming belet van een degelijken stand van landbouwers. „Het tegenovergestelde", vermeent hij, „zou het geval wezen indien genoemde stand door toekenning van individueel bezit zich kon ontwikkelen, zoodat niet ieder onbevoegde, even goed als de beste, maar aan het boeren kon gaan en het dus bij voorbeeld niet iederen timmerman of metselaar mogelijk zou wezen, om, na voor een b e k e l eenig meubel te hebben vervaardigd of een vloer in de pendapa zijner woning te hebben gelegd, een aandeel in de gemeentegronden te erlangen. Die gronden zouden langzamerhand in handen van meer geschikte landbouwers geraken, voor wien zij meer waarde hebben, daar deze er een grootere productie van zouden vermogen te trekken; er zou zich behalve den landbouwenden stand ook een handelstand ontwikkelen en een schrikverwekkende afneming der productie, gepaard aan een steeds kleiner wordende bouw, welke tot een algemeen proletariaat moeten voeren, zouden in hunne langzame doch zekere vaart worden gestuit en de eenzijdige richting worden overwonnen, die een noodzakelijke ontwikkeling van den landbouw in den weg staat. In sommige streken van Java zijn toch de sawa-aandeelen door onophoudelijke verdeeling reeds tot zoo geringe brokken gereduceerd, dat zij onmogelijk in de behoeften van den landbouwer, laat staan in die van zijn gezin, kunnen voorzien. In Kadoe bedragen zij $^1/_8$ bouw, terwijl ook daar de jaarlijksche vermindering der productie het duidelijkst wordt waargenomen. Ook in deze residentie (Banjoemas) kan ik de streken, waar teruggang der productie merkbaar is, met den vinger aanwijzen."

Zaakkundige adviseurs der Indische regeering komen er rondborstig voor uit dat het belastingstelsel krachtige ontginning en productieven landbouw in den weg staat. „Houdt men vast aan het beginsel", zegt onder anderen de heer van Gorkom, „om heere- en kultuurdiensten bij voorkeur op den grond te laten drukken, dan heft men van dezen in werkelijkheid een drieleedige belasting en is het voor vele inlanders een voorrecht, om niet tot de bezitters, althans niet tot den landbouwstand te behooren. Konden landrenten, kultuur- en heerediensten te zamen plaats maken voor een billijke grondbelasting, om de vijf jaren op redelijke taxatiën der velden vast te stellen, geen twijfel, of

menig geschikt plekje zou weldra vruchtbaar gemaakt, de controle vereenvoudigd, de algemeene welvaart bevorderd worden, want een veeljarige ervaring heeft genoegzaam bewezen, dat door heere- en kultuurdiensten massale krachten verspild worden, dat er moeielijk een improductiever, hoewel schijnbaar goedkooper arbeid te denken is." De heer Holle ijvert evenzeer althans voor conversie der landrente in een vaste grondbelasting en meermalen toonde hij aan, dat de inlanders die hervorming volkomen doorgronden en daarmede ingenomen zouden wezen. Bekend is het feit, door het Bantamsch onderzoek aan het licht gebracht, dat vele Bantammers zich voor een grondbelasting verklaarden. Hun werd voorgehouden dat het gouvernement die ook zou moeten heffen al mislukte de oogst geheel. Dit, antwoordden zij, had echter voor hen geen het minste bezwaar, daar dit nadeel door de voordeelen die men er mede zou verkrijgen en de grootere oogsten van voorgaande jaren zou worden opgewogen. Daarenboven zou men mislukking wel weten te voorkomen door betere bewerking en bemesting van den grond, meer zorg voor de leidingen enz., wat thans niet genoeg behartigd wordt, omdat men zich niet voldoende beloond acht voor de bestede moeite en kosten [1]). Volgens den heer Holle, was bij de hervorming van het Preanger-stelsel voorgesteld om, voortbouwende op de omstandigheid, dat de bevolking drie klassen van gronden kent (lendo vette, sêdêng middelmatige en angar magere, slechte), ook drie klassen aan te nemen, naarmate van de hoedanigheid van den grond; dan voor elke dessa eerst na te gaan hoeveel gronden in de 1ste, 2de en 3de soort vallen; daarna van $^1/_{10}$ van elke soort de opbrengst te constateeren, bij slechte gronden in aanmerking nemende dat ze braak moeten liggen, bijvoorbeeld 1 of 2 jaar van de 5, en dan de gemiddelde opbrengst per bouw van dat $^1/_{10}$ der gronden voor de overige gronden van elke soort als type te nemen. Op last van den directeur van binnenlandsch bestuur was in drie dessa's een proefaanslag gehouden en bleek toen, dat, niettegenstaande de aanslag veel hooger was dan de bestaande, de bevolking er zeer mede tevreden was, want ze had zekerheid; — als ze door meer zorg

---

[1]) Zie Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, 1872, II, blz. 372.

en kosten de opbrengst verhoogde, was dit geheel in haar voordeel. De heer Holle verhaalt nog, dat hij in de kampong Tjiboeroej met het dessa-bestuur en een deel der gemeente sprekende over de grondbelasting, die hij in aantocht waande, op de vraag: „hoe zal het gaan met de p a d j e g? ten antwoord kreeg: „Nu, dat is goed, dan hebben we zekerheid, dan weten we waar we aan toe zijn." — „Ja, maar als de belasting is vastgesteld, zijt gij er aan vast al krijgt ge minder." — „Dat is niets, want we zullen zeker goed op ons veld passen." Dit is het oordeel over grondbelasting van de als zoo behoudend afgeschilderde Tjiboeroejers! voegt de heer Holle er als conclusie bij.

Voor de nieuwe regeling der landrente bestond reeds feitelijk hier en daar een grondbelasting. In Bantam was de aanslag individueel, in Probolingo werd van een sawa 1ste soort, 2de soort en 3de soort een vaste belasting per bouw geheven; ook in Kediri gebeurde dit, terwijl elders weder van zekere soort tweede gewas een vaste belasting per bouw werd geheven, al naarmate dit op een sawa of droog veld werd verbouwd, en bovendien de gaga's een vaste belasting per bouw opbrachten, evenals op de particuliere landerijen, waar men van tipar's en gaga's een vaste belasting heft onverschillig hoeveel de opbrengst bedraagt. In die streken, zegt de heer Holle, is de positie der rijstplanters door de nieuwe regeling der landrente verergerd in stede van verbeterd, in plaats van den individueelen aanslag hebben zij den dessa-aanslag gekregen met de willekeur van dessa-hoofden, die door de weinige Europeesche ambtenaren niet te controleeren en af te wenden zal zijn. Het is gebleken met hoe veel moeielijkheden de invoering der nieuwe regeling gepaard gaat en hoe de Indische regeering overtuigd blijft van de noodzakelijkheid van nadere hervorming in dit opzicht. Voorzeker, indien zij, met medewerking van het opperbestuur, ophield te dobberen tusschen het begrip van landrente en dat van grondbelasting, maar het laatste in praktijk bracht zou zij de rijstplanters en de rijstkultuur niet weinig te gemoet komen.

Hoezeer de Javaansche landbouwers niet de harde verwijten verdienen, die hun naar het hoofd worden geslingerd, zou het belachelijk zijn te beweren dat zij volmaakte rijstplanters zijn; dat zij niets te vergeten noch te leeren meer hebben. De Javaan is evenmin een agronoom als de rijstkultuur een industrieel opgevoerde kultuur is. Men zij echter zeer voorzichtig met de les-

sen die men hem gelieft te geven voor het bebouwen van zijn akker, en men lette vooral op de wijze hoe ze hem gegeven worden. De richting waarin zich de heer Holle beweegt komt ons voor de ware te zijn. Diep ingedrongen in de zeden, gebruiken tot in de spreekwijze van den inlander, met een warm hart voor zijn belangen, een intelligenten, praktischen zin voor den inheemschen landbouw, een stalen geduld, wenscht deze uitstekende landbouwkundige alleen door overreding te werk te gaan en wel met betrekking tot verbeteringen welke voor de hand liggen, minder ingrijpen in geliefkoosde gewoonten en die de inlander gemakkelijk kan waardeeren. Zijn handleidingen voor den terrasgewijzen aanleg van rijstakkers en voor het ijl uitzaaien, zijn opmerkingen over de patjol zijn uitnemend geschikt om door den inlandschen planter begrepen en opgevolgd te worden. Vijand van arbeid op hoog bevel, die gewoonlijk op teleurstellingen uitloopt, wees hij, nog onlangs in een verdienstelijke nota over de padikultuur, de houding aan welke het bestuur tegenover den rijstplanter behoort in te nemen. Na de verbeteringen te hebben aangetoond, welke, volgens de Javaansche methode, in de rijstkultuur kunnen ingevoerd worden, zooals het aanleggen der kweekbedden na een eerste bewerking der sawa, het ijl uitzaaien, het beplanten der velden op het juiste tijdstip enz., stelt hij de vraag: „Maar als die zaken goed zijn, waarom ze dan maar niet in eens gelast, dan is de zaak uit?" en hij antwoordde: „Op grond van de in de Preanger opgedane ondervinding betwijfel ik dit. De last, die over zoo veel schrijven (en welke wel eens?) gaat, komt onvolledig, verkeerd tot den kleinen man en de zaak mislukt; doch wat nog erger is, zijn misnoegen of teleurstelling is opgewekt; hij wantrouwt de landbouwkennis der ambtenaren, is tegen de zaak ingenomen, want ze mislukte. 't Waarom, dat deert hem minder, daar vraagt hij niet naar. De uitslag is ongunstiger geweest dan volgens de oude wijze, de wijze, waarop zijn vader en grootvader te werk gingen. Hij ziet er half en half een straf in, dat hij van voorvaderlijke gebruiken of sleur afweek. Dat hij te dicht uitzaaide, het kweekbed slecht bewerkte, slecht voor het water zorgde, de korrels na de weeking droogde en wellicht slecht zaad nam, dat alles komt hem niet in de gedachte. „De nieuwe a t o e r a n deugt niet" en, helaas! vindt hij dan bij vele hoofden ingang en spreken die met hem mede en helpen zoo de invoering van verbeteringen

vertragen. Zij hebben medelijden met den kleinen man, die volgens hun zeggen het slachtoffer was van de zucht naar nieuwigheden (ik spreek bij ondervinding); doch eigenlijk hebben zij dit niet en helpen hem van den wal in de sloot.

„Waar het dus op aankomt is, dat het waarom den kleinen man duidelijk worde gemaakt en hij tastbare voorbeelden voor zich hebbe. Om overal den aanleg van model-kweekbedden persoonlijk te leiden, kan bij het vele werk, waarmede de ambtenaren belast zijn, moeielijk worden gevergd. Daarentegen biedt menige tournee in den zaaitijd en planttijd gelegenheid aan om hier en daar, na voorafgaande waarschuwing, door voorbeeld de zaak aanschouwelijk te maken. Veel tijd is er niet meê gemoeid, als men de zaak bij voorbaat geregeld of besteld heeft en een uur zóó besteed, levert meest goede en veel vruchten op. Kiest men dan het district van den besten wedono uit en dáár weder den flinksten loerah en den energieksten landbouwer, dan is er kans van gelukken. En gelukt de proef, dan kan de zaak even als koepokstof van den een op den ander overgeplant worden, dan kan in één jaar heel wat goeds voorbereid worden en na een paar jaren zijn beslag krijgen.

„De kleine man is zoo blind en doof niet voor sprekende bewijzen, doch die dienen er te zijn, anders wil het niet vlotten en stuit men op stillen wederstand, stelt de zaak aan mislukking bloot en wekt ontevredenheid op. De kleine man zal wel meegaan, als men van boven maar met tact en volharding, met geduld telkens en telkens op de zaak terugkomt, en is er eindelijk één schaap behouden over de brug, dan volgen er ook wel andere en eindelijk de heele troep. De Preanger en Banjoemas bewezen dit. Ook de controleur van Hall kan van de Javanen, evenals ik van de Soendaneezen getuigen: „de kleine man gaat „meê, als de zaak maar goed en met oordeel wordt aangepakt."

„Is eens door proeven bewezen, dat de zaak goed is, dan kan men des noods de dessahoofden dwingen de kweekbedden hunner bêngkok's volgens het voorschrift te bezaaien en verder die bêngkoks of ambtelijke sawa's beter te bewerken en beplanten, hetzij geheel hetzij voor een gedeelte. Zij toch zijn het dikwerf, die de zaak tegenhouden en is het dus wenschelijk den tegenstand van die zijde te breken en die zal van zelf ophouden, als de feiten tot hen spreken. Men zorge echter, voor het geval men op de dessahoofden eenigen aandrang uitoefent, dat zij

behoorlijk worden ingelicht en getuigen zijn van een proef volgens den eisch genomen, zoo mogelijk in elk district en is daar geen gelegenheid toe, dan op een paar plaatsen in elk regentschap. Ook de districtshoofden moeten goed op de hoogte zijn en niet alles uit de verte en bij prentah willen afdoen. 't Zijn slechte leermeesters, die het zelf niet weten en kunnen.

„En als men nu bedenkt, dat één bouw sawa, goed bewerkt en als alles meeloopt, tot 100 picols opbrengen kan, dat een beschot van 60, 70 picols en meer in de Preanger en Pasoeroean (om van andere streken niet te spreken) geen zeldzaamheid is, en men daarbij in aanmerking neemt, dat in een groot gedeelte van Java de opbrengst per bouw slechts 15 tot 20 picols en hoogstens 30 per bouw bedraagt, is er dan niet alle reden om van de Europeesche en inlandsche ambtenaren te verwachten, dat zij deze zaak, welke in het nauwste verband staat met de welvaart van Java's bevolking en de belangen der schatkist, al die aandacht schenken, welke zij meer dan waard is?"

De regeering heeft zich in den jongsten tijd veel aan de rijstkultuur en aan de rijstplanters laten gelegen liggen. Zij zocht licht overal waar zij het meende te kunnen verkrijgen en zij toonde zich geneigd tot het nemen van maatregelen geschikt om de rijstkultuur op te beuren. Op dien weg met overleg, beleid en volharding voortgaande zal zij stellig het beoogde doel nabijkomen. Ook dan wanneer zij zich wars blijft betoonen van dwaze plannenmakerijen, is er voor hare hand nog genoeg te doen en kan haren invloed ten goede werken. Wanneer zij steeds bedenkt dat het welzijn en het geluk der Javaansche rijstplanters tevens moet geacht worden een voornaam gouvernementsbelang te zijn, zal zij zich in den regel behoeden tegen het toepassen van verkeerde middelen tot intrinsieke verbetering der rijstkultuur.

G. H. VAN SOEST.

BOEKAANKONDIGING.

De koloniale kwestie, door Jonkheer Mr. H. C. van der Wijck, oud-lid van den Raad van Nederlandsch Indië. Tweede herziene uitgaaf. 's Gravenhage, de gebroeders van Cleef 1874.

Is het eigenlijk wel de koloniale kwestie, welke in deze vernieuwde uitgaaf van een voor eenige jaren verschenen brochure behandeld wordt? Niet alleen les idées marchent, maar ook de wijze hoe de denkbeelden zich trachten te verwezenlijken verschilt naarmate van het tijdstip, waarin zij geopperd en verdedigd worden. Toen de heer van der Wijck voor de eerste maal in het strijdperk trad, mocht hij althans nog de hoop koesteren dat Indische hervormingen bij algemeene herziening van het regeerings-reglement, niet bij fragmentarische wijziging en aanvulling zouden plaats grijpen. Thans moet stellig die hoop worden opgegeven. Na 't geen bij de agrarische en de suikerwetten tusschen regeering en vertegenwoordiging als 't ware stilzwijgend is overeengekomen en de belangrijke vraagstukken van koloniaal beleid, die telkens ter beslissing bij de Indische begrootingen worden voorgelegd is 't een even ondankbaar als vruchteloos streven op een soort van prealabele kwestie te willen terugkomen, de bevoegdheden der verschillende staatsmachten op nieuw te gaan regelen en andere machineriën van bestuur en beheer aan de in volle vaart werkende te substitueeren. Buitendien Indië heeft niet zoozeer behoefte aan betere instellingen of gouvernementeele organismen. Over 't algemeen zijn deze zoo deugdelijk als de omstandigheden 't toelaten. De eisch, die men met meer recht mag stellen is, dat die instellingen steeds bezield worden met een vruchtbaren adem, dat met kennis van zaken,

met beleid en klem geregeerd worde, dat de mannen die de regeering voeren tegen hun zware en moeielijke taak opgewassen zijn.

In zekeren zin heeft de hoog geachte schrijver zelf gevoeld dat zijn brochure niet meer paste in den stand van de koloniale kwestie en heeft hij getracht haar in overeenstemming te brengen met enkele wettelijke faits accomplis; doch, waar dit is geschied, zooals bij voorbeeld voor de suikerkultuur, gelooven we dat hij gelukkiger had kunnen zijn. Immers hij verlangt niets minder dan een aanzienlijke uitbreiding der suikerkultuur door tusschenkomst der regeering. Deze zou eenvoudig het stelsel van landverhuur der Vorstenlanden in alle gouvernementslanden hebben toe te passen zóó dat twee vijfden van alle door de Javanen gecultiveerde en bewaterde sawa's met riet konden beplant worden. De heer van der Wijck gaat hierbij uit van het begrip, dat de suikerkultuur te voordeelig is én voor het gouvernement én voor de bevolking (van de winsten der fabriekanten wordt geen melding gemaakt) om haar niet vast te houden en haar terrein van operatie niet te vergrooten.

Vergissen we ons niet, dan heeft zijn denkbeeld een nog wijdscher strekking dan vermenigvuldiging der suikerfabrieken. We hebben weêr te doen met een algeheele verstelseling van den Javaschen landbouw à l'instar de van den Bosch. De particuliere Europeesche en Chineesche ondernemers zouden eigenlijk een schakel worden tusschen het gouvernement en den inlandschen planter. Zij zouden met de bevolking overeenkomsten mogen aangaan, waarbij die ondernemers zich verbinden de geheele door haar van al hare velden verschuldigde belasting tegen evenredige vermindering van plantloon te voldoen, en natuurlijk, als bij de uitvoering der overeenkomsten niet alles vlot gaat, op den steun van het voor de kwijting der belasting ijverende gouvernement kunnen rekenen om de noodige pressie uit te oefenen op de verbonden dorpsgenooten. Welken socialen toestand de heer van der Wijck hierbij de Javaansche landbouwers toedenkt valt gemakkelijk te bevroeden: die van arme zwoegers, die, zelfs voor de belastingen welke de landsheer hen oplegt, gedrongen worden om zich bij vreemde industriëelen duurzaam te gaan verhuren, een soort van vermomde pandelingen, die nooit hebben te rekenen op een zelfstandig bestaan, verkregen onder wettelijke bescherming hunner rechten, door zelfstandige ontwikkeling.

Wij vreezen dat dit plan voor een kultuurstelsel onder een gewijzigden vorm met recht het verwijt mag gedaan worden, 't welk de heer van der Wijck ten onrechte richt tot de vervaardigers der agrarische wet, namelijk, „dat het utiliteits-beginsel, de goede bedoeling, waaraan niet getwijfeld wordt, te veel op den voorgrond is gesteld en het legale standpunt, waaruit iedere goede wet moet beoordeeld worden, te veel over het hoofd is gezien." Afstand van bebouwde gronden voor nieuwe ondernemingen van landbouwnijverheid, zoomede uitbreiding van kultuurplichtigheid, de onvermijdelijke gevolgen van de aangeprezen toepassing van het stelsel der Vorstenlanden, werd door alle onpartijdige rechtsgeleerden voorlang reeds beschouwd als onwettig, als geheel in strijd met de rationeele, gezonde opvatting van art. 56 van het regeeringsreglement, en om allen twijfel dienaangaande voor goed op te heffen, heeft de wetgever, juist bij de agrarische wet bepaald, dat de rechten van den inlander op zijn akker en op de vruchten van zijn vlijt voortaan aan geen utiliteits-beginsel meer mogen prijs gegeven worden. Wij voegen er bij dat, indien de heer van der Wijck mocht verlangen daarom de agrarische wet gewijzigd te zien, wij de laatsten zouden wezen om zijn wensch te ondersteunen. Voor ons ligt de ware vooruitgang van Indië in het algemeen en van Java in 't bijzonder niet hierin dat jaarlijks meer koffie, suiker, tabak, tin enz. voortgebracht en meer belasting opgebracht wordt, maar dat de rechtstoestanden der bevolking zich verbeteren, dat men de inlanders als vrije onderdanen meer en meer leere eerbiedigen en de vermeerderde productie de prijs zij van hunne meerdere veiligheid en van hunne spontane inspanning, in stede van de dwingende bemoeizucht der regeering. Wij meenen dat Java behoefte heeft aan orde, vrijheid, rechtszekerheid, geenszins aan nieuwe plannen en stelsels, aan nieuwe economische omwentelingen.

Ongaarne zouden we, ook bij verschil van meening over een zoo gewichtig punt als de economische ontwikkeling van Java, evenals over de opportuniteit van een algemeene herziening van het regeeringsreglement, den lezer een ongunstigen indruk wenschen te geven van deze gemoedelijk geschreven brochure. Wij vestigen daarom de aandacht op een paar nuttige wenken, die er onder meer in gegeven worden.

De heer van der Wijck geeft den raad om te beproeven den

gomelastiekboom, ficus elastica, die thans nog slechts in 't wild groeit, zoowel op Java als op Sumatra, geregeld te teelen. Hoe vreemd 't moge klinken de tropische kultures te willen verrijken met een gomelastiek-kultuur, het denkbeeld zelf is volstrekt niet verwerpelijk. Immers, alle landbouw-voortbrengselen, alle vruchten van planten, heesters en boomen zijn aanvankelijk aan den natuurstaat ontleend en door geregelde kultuur verbeterd en veredeld. De geregelde teelt van gomelastiek-planten vereischt waarschijnlijk niet eens zooveel zorg als de nederigste groenten-plant. Een proef op voldoende schaal schijnt dus wel der zaak waard te zijn.

Een tweede werk betreft een geheel ander onderwerp, waaromtrent de heer van der Wijck bij uitnemendheid bevoegd is mede te spreken: het raderwerk der Indische regeering, dat hij terecht „onnoodig omslachtig" noemt. „Het regeeringsreglement," zegt hij verder „laat thans toe de directeuren van algemeen bestuur in den Raad van Indië te roepen tot het geven van inlichtingen en hen tot een raad van directeuren te vereenigen. Zeer zelden en slechts bij uitzondering wordt van die bevoegdheid gebruik gemaakt. Nemen de directeuren in den Raad van Indië zitting, zoo worden zij in staat gesteld hunne voorstellen steeds zelf toe te lichten en te verdedigen. Het gevolg zal zijn meer eenheid in het bestuur, betere samenwerking en groote vereenvoudiging in den gang van zaken. De bureaux der algemeene secretarie en die der directeuren zullen alsdan kunnen worden samengesmolten, en de directeuren zullen hunne voorstellen dadelijk in den vorm van besluiten kunnen redigeeren. De hoofden van gewestelijke besturen staan thans behalve onder den Gouverneur-Generaal, onder vier of vijf hoofden van algemeen bestuur, die allen bevoegd zijn hun rechtstreeks bevelen te geven. De stelling dier hoofden van gewestelijk bestuur, die op die wijze onder zes meesters staan, wordt daardoor zeer moeilijk. Er zal veel meer eenheid in het bestuur komen, wanneer als beginsel wordt gesteld, dat alle bevelen aan de hoofden van gewestelijk bestuur door of namens den Gouverneur-Generaal worden gegeven."

De heer van der Wijck voegt hierbij, dat het regeeringsraderwerk in Indië op den door hem aangewezen eenvoudiger voet kan worden ingericht „met eene slechts geringe wijziging van het regeerings-reglement." Hij veroorloove ons de opmerking, dat zelfs zonder eenige wijziging van dat reglement, al het es-

sentiëele der door hem aangegeven verbetering, kan worden in praktijk gebracht. Daartoe behoeft alleen de vaste wil te bestaan om zich uit de routine te werken, een niet gering vereischte evenwel in 't oog dergenen, die weten welke overwegende macht de geest van routine in alle regeerings-inrichtingen doet gelden.

S.

Bezoek aan Nederlandsch Indië. Leesboek voor de lagere school, burger-avondschool en het huisgezin door J. Wijma en J. C. Sander, hoofdonderwijzers te Schiedam. Met een voorrede van Prof. P. J. Veth. Schiedam. — J. Odé. 1874.

Er zijn vijf en dertig lesjes in dit schoolboekje en niet een is er daaronder waarin niet iets geleerd wordt op zulk eene wijze die het loffelijkst getuigenis aflegt van de takt en den goeden smaak der beide leermeesters. Ziehier ons dan weder eens bij schoolmeesters verplaatst, die ten volle recht op den zeer eervollen titel van onderwijzers der jeugd kunnen doen gelden, bij mannen, wien de zorg voor de moeitevolle taak der opvoeding van het jonge geslacht, als altoos de hoop des vaderlands, op uitnemende wijze is toevertrouwd.

Zij geven het bewijs in hun arbeid, dat om het zoo ontvankelijk gemoed van knapen en meisjes te treffen door mededeelingen uit de wetenschap der land- en volkenkunde er nog iets anders wordt gevorderd dan eene hoewel nauwkeurige, helaas bij tallooze schrijvers veeltijds zeer dorre beschrijving van de gesteldheid van het land en zijne rijkdommen, benevens de zeden, gebruiken en gewoonten der bewoners. Er schuilt poëzie in hun boekje, dat daardoor ver verheven is boven zoovele voortbrengselen op het gebied der land- en volkenkunde waarin zich niets dan proza openbaart. Zij hebben aan de hand van uiterst bekwame gidsen een pooze rondgedoold in onze Indische gewesten en hun tocht blijkt niet te vergeefs geweest te zijn voor hunne leerlingen, en voor allen die naar hun verkwikkelijken kout wenschen te luisteren. Door hen geleid komen wij goed en wel te Batavia aan, leeren de oude en de nieuwe stad kennen, maken zeer gemakkelijk op 's Konings verjaardag met den Gouverneur-Generaal en de verdere civile en militaire auto-

riteiten kennis, bezoeken Buitenzorg en ontvangen over het leven en het bedrijf des Javaans belangwekkende inlichtingen. Of we gaan naar de Preanger.

„Van Buitenzorg begeven we ons langs den grooten postweg naar de heerlijke en vruchtbare Preanger-Regentschappen, een residentie, die bijna zoo groot is als geheel Nederland. De weg naar Tjanjor, de hoofdplaats van dit gewest, is trotsch en indrukwekkend: eerst over den top van den Megamendong en verder langs rotsige hoogten, bruisende bergstroomen, stuivende watervallen, donkere bergkloven, met het gezicht op de bergreuzen, den Pangerango en den Gedeh.

„Doch Tjanjor voorbij, op weg naar Bandong, daar vertoont het Preanger-landschap zich in al zijn verrukkende schoonheid en weelde, in honderderlei afwisseling, stout en liefelijk te gelijk! Wilt ge betooverende tooneeltjes? In allerlei kleurschakeeringen vragen ze om strijd uw aandacht, hier, klaterende, blinkende beekjes, die lachend van de hoogten afdalen en zich door de zonnige vlakte voortspoeden; daar, op de hellingen der groene bergen, rijke, bloeiende koffietuinen en malsche rijstvelden, door duizenden heldere stroompjes besproeid; ginds, op de heuvelen nette theetuinen, en lager bloeiende gaarden, vol geur en kleur, vol bloemen en vruchten! En begeert uw oog daarna weer trotsche tafereelen, richt het dan op die steile bergwanden, op die schuimende en huppelende bergstroomen en donkere rotsspleten, op die fiere bosschen vol woudreuzen, allen omstrengeld door sierlijke, bloeiende kruip- en slingerplanten. En het geheele landschap gezegend met een verkwistende (kwistige) (schier) ongeloofelijke vruchtbaarheid overgoten met stroomen van licht en kleuren, de geheele bodem bedekt met bloemen, daar, waar de mensch ze slechts een plekje heeft willen overlaten. En overal een rustige, werkzame, onbedorven bevolking, wel waard in zulk een Eden te leven."

Hofdijk zou zich niet schamen dergelijke regelen met zijn handzegel te stempelen. Hier hebt ge al zij het dan ook met zwakke niettemin met zuivere kleuren den gloed en de poëzie van een Oostersche natuur weergegeven.

Wenscht ge iets forschers, wilt ge de oogen van uw moedigen twaalfjarigen zien schitteren, met ingehouden adem uw lieftallig elfjarig blondkopje zien luisteren, welnu dan naar het Diënggebergte, of den Galoenggoeng, naar de Dajak's en de Terna-

taansche zeeroovers. Of bekoort hun meer de landbouw en de nijverheid, lees ze dan — tot uw eigen beleering tevens — de lesjes voor over de rijst-, de koffie- en thee-kultuur, het suikerriet, de inzameling der eetbare vogelnestjes, Banka en zijn tinmijnen en de kruidnagelen- en muskaatnotenteelt.

Ten slotte een paar opmerkingen, zij betreffen den vorm. Taal en stijl zijn gekuischt, juist daarom zij de aandacht der schrijvers bepaald bij de volgende zinnen en uitdrukkingen: opgeruimd door het vooruitzicht op een aangenamen dag, stijgen we op (blz. 35) opstijgen; hoogerop rustte het oog op (blz. 83). Die jacht is echter zoo gevaarlijk, dat er meestal één of meer ongelukken bij voorvallen (blz. 47). Schoon de zon naar het westen nijgt, schiet ze nog met kracht haar gloeiende stralen op den bijna amechtigen drager neder. Toch flikkert diens oog, en verhaast zich diens tred enz. (blz. 60). Mijne heeren, lees Dr. J. van Vloten over het gebruik van het stijve diens na; een noot, zoo groot als een kinderhoofd (blz. 61) is plat en daarom ongepast; een palmenwoud dat uit elf millioen boomen bestaat, klinkt mij wat te statistiekachtig. De mensch, die in een arbeid een helper in de zee vindt, vindt zeker iets bijzonders; gewone menschen kunnen hun medearbeidster in de zee aantreffen (blz. 62); en op blz. 90 bovenaan dreigen wij over het voornaamwoordje die te struikelen.

Wie zich deze uitgave van den heer Odé voor weinige stuivers aanschaft, zal moeilijk zijn jongens en meisjes met prettiger en leerzamer lektuur kunnen beschenken; het boekje is klein maar rein.

29 september 1874. FRITS SMIT KLEINE.

VARIA.

Het schijnt niet onbelangrijk de laatste berichten uit Atjeh te resumeeren, te meer daar eenige bijzondere mededeelingen ons in staat stellen die eenigszins te verduidelijken.

Zooals uit de bladen reeds is gebleken, hebben nog Telok Semawe, Aër Laboe, Pasangan en Perlak zich onderworpen en de Hollandsche vlag geheschen; doch Groot-Atjeh blijft steeds afkeerig van onderwerping. Dit hardnekkig verzet stemt geheel overeen met 't geen men van het karakter der Atjehneezen vermeent te weten. Reeds de Beaulieu schetste hun voorouders als een bijzonder ras, dat zich van zijne buren te Priaman en andere streken van Sumatra onderscheidde door hoogmoed, soberheid en wraakzucht en onder den destijds regeerenden musulmanschen vorst den naam had verkregen van de beste krijgslieden van geheel Indië op te leveren. Een ander Europeaan, die in onzen tijd veel met de Atjehneezen heeft verkeerd, meent te weten, dat een oude sage van Atjeh beweert, dat het land niet kan worden overwonnen. Toen Atjeh vroeger bedreigd werd met verovering, daalden twee oelema's of schriftgeleerden uit den hemel neder, één gezeten op een bruin, de ander op een wit gevleugeld paard en onthoofdden met een enkelen slag van hun zwaard 6700 vijanden. De Atjehneezen vertrouwen blijkbaar nog altijd op een wedererschijning van deze bovenmaansche beschermers en beweren dat, als de nood ten toppunt is gestegen, zij zich op nieuw zullen vertoonen.

Wat hiervan zij, de achtergebleven macht der Nederlanders

doet al het mogelijke om de Atjehneezen uit den waan te brengen, dat zij nog iets tegen haar vermogen. Uit de in den jongsten tijd verschenen meer nauwkeurige kaart van het door onze troepen geoccupeerde terrein kan ieder bespeuren hoe formidabel de stelling is, welke door generaal van Swieten werd ingenomen en steeds door kolonel Pel wordt versterkt. Die stelling vormt een driehoek uitgaande van Kotta Radja naar de zee ten zuid-westen en ten noord-oosten en waartusschen de rivier in een diagonale richting slingert. Het hart van het land is hierdoor, gelijk meermalen is opgemerkt, wel degelijk bezet en geducht bezet.

De Atjehneezen hebben eerst beproefd hun krachten te meten tegen de door de onzen opgeworpen versterkingen; maar daarin onveranderlijk te kort schietende, zijn zij zich gaan nestelen op korte afstanden van de linie van versterking en hebben zelfs beproefd hier en daar er tusschen te kruipen. De operaties van kolonel Pel nu hebben ten doel hen dit te beletten. Niet alleen zijn in den jongsten tijd bij verschillende gevechten de Atjehneezen verdreven uit hun nabijzijnde stellingen; maar om de nieuwe zuidoostelijk aangelegde debarkements-plaats te beschermen, is kolonel Pel verplicht geweest het kort daarbij gelegen zeer versterkte Soerian te nemen, dat eerst na een hardnekkig gevecht is genomen met verlies aan onze zijde van 6 dooden en 47 gekwetsten, waaronder 4 officieren. Dit wapenfeit is te belangrijk om het niet uitvoerig hier, volgens de Indische bladen, te beschrijven:

Nadat de artillerie van uit Kotta-Radja en Blango-ë den vijand gedurende een uur met haar granaatvuur overstelpt had, rukte den 26 juli ten 7 ure uit laatstgenoemd kampement een kolonne onder bevel van den majoor Phaff, samengesteld als volgt:

1°. de 3e en 4e kompagnien (Afrikanen) van het rechterhalf 2e bataillon, aangevuld met Europeanen van de verschillende posten, en daardoor op een sterkte gebracht van ± 100 man elk.

2°. twee kompagniën van het linker half 3e bataillon infanterie;

3°. vier getrokken kanons, 8 cr., licht;

4°. een sectie mineurs, en eindelijk

5°. het benoodigde ambulance- en dienst-personeel.

De kolonel Pel woonde met zijn staf de beweging bij en gaf ook ditmaal, door zijn onveranderlijke kalmte, den soldaat de zekerheid van den goeden afloop der onderneming.

De marsch ging door Lang-Djabat (300 pas zuid-westelijk van Blango-ë), de richting was zuid.

De 4e kompagnie, kapitein Perelaer, als voorhoede, stootte, deze kampong uitkomende, op een door den vijand sterk bezet terrein, waar, tusschen de bamboe-doeri door, al spoedig zijn versterkingen zichtbaar waren.

Majoor Phaff deed de voorhoede halt houden, de artillerie in batterij komen en de versterkingen beschieten. Als altijd hield, onder een hevigen kogelregen, dat wapen zich uitmuntend. De majoor van Zijll de Jong, die vrijwillig den dienst van batterij-kommandant op zich genomen had, richtte zelf met de meeste juistheid en kalmte de stukken. Rechts van de artillerie gaf een peleton Afrikanen salvo's. Onder bescherming van dat vuur trok de 4e compagnie door het eenigszins bedekt, en links van de artillerie gelegen terrein.

De hoofdmacht hield halt in Lang-Djabat.

Perelaer, op 300 pas den vijand genaderd, opent tirailleur en salvo-vuur, de buiten de versterkingen staande vijand trekt daarachter terug, en al spoedig blijkt, dat bentengs door kanon- en geweervuur de verdediging op zich namen.

Doortastend en snel handelen was hier voor Phaff hoofdzaak geworden; 't centrum van den vijand nemen, en daardoor de beide andere bentings neutraliseeren, ziedaar het plan.

De artillerie ontving last haar vuur geheel op de middelste benting te richten; 20 minuten hield dat vuur aan zonder noemenswaardige vermindering van dat des vijands te weeg te brengen. Perelaer lag in een netelige positie; het eens gewonnen terrein prijsgeven was onmogelijk, daarom werd eindelijk het zoo lang verbeide signaal: „attaqueeren" gegeven, en terwijl Perelaer met zijn kompagnie de oost-face aanviel, deed van Wijk dit met een peleton Afrikanen de noordelijke.

Te vergeefs opende de vijand een overmachtig vuur, de vlaggestok van het rechter half 2e bataillon infanterie werd middendoor geschoten, de adjudant-onderofficier drager ontving een schot in de borst, een 20-tal Afrikanen buitelden in de sawah, de aanloop werd onverflauwd doorgezet. In een oogwenk was men vóór de borstwering, die, door aangebrachte chicanes stormvrij zijnde, de beklimming onmogelijk maakte, doch eer de vijand het plan kon vermoeden was dit uitgevoerd, en hadden de Afrikanen de benting omsingeld. Den luitenant van der Zee gelukte het op

een, zelfs nu nog, onbegrijpelijke wijze, door de bamboe-doeri heên te komen, hij beklom de borstwering, doch viel ernstig gewond achterover.

Aan de achterzijde lag een kleine aarden wal, die daarmede evenwijdig en op 3 pas afstand liep, en dekking gaf tegen het vuur uit de benting. Vruchteloos werd nu van alle zijden door den vijand gevuurd, de Afrikanen hielden stand, niettegenstaande er menigeen in het zand beet.

Phaff verkende inmiddels de benting en plaatste van Wijk met een sectie op de hoogte, met last salvo's te geven op den verdediger, ontbood mineurs en deed hun de chicanes opruimen tot het maken van een bres. Met het toenemen van het gevaar voor den vijand, scheen ook diens moed te vergrooten. Te vergeefs was zijn worsteling tegen de salvo's, te vergeefs trachtte hij de werkzaamheden der mineurs te beletten, waarbij van Wijk, die door zijn revolver-vuur den achterkant der deur schoon hield, met 2 mineurs en 2 Afrikanen, gewond raakte en achteruit moest; 2 maal werd den vijand toegeroepen ampon te vragen; een diep verachtelijk „tida!" was zijn antwoord.

De mineurs, door het goede voorbeeld van luitenant van Dentzsch aangemoedigd, hadden hun taak volbracht, de kracht der verdedigers was door de salvo's aanmerkelijk geknakt, het ongeduld der Afrikanen ten top gestegen, de hoofdtroep, opgemarcheerd, had het flank- en rugvuur tot zwijgen gebracht. Phaff achtte het oogenblik dáár een 2e stormaanval te doen, het signaal: „attaqueeren" gaf daartoe het sein, en terwijl Perelaer met eenige Afrikanen de zuid-face beklom, deed Krijgsman dit aan de oostzijde. Kort was nu het volgende gevecht van man tegen man; wat door geweervuur was gespaard werd de prooi der bajonet. Perelaer met den sergeant Vorsterman van Ooijen, gevolgd door eenige Afrikanen, sprong in de benting, de rest der zich nu wanhopend verdedigende bezetting werd afgemaakt en de Hollandsche driekleur wapperde in Soriean.

Vreeselijk schouwspel, dat zich nu aanbood: een 70tal lijken lagen in verschillende groepen op en over elkander, van de geheele bezetting was slechts één man ontkomen; veel munitie, wapens en drie stukken geschut vielen in onze handen, maar ook wij betaalden die nieuwe overwinning met ruim 50 dooden en gewonden.

Maar de zege was niet te duur. Door de snelle doortastende

handelingen van den majoor Phaff scheen de hoofdmacht van den vijand de paniek te hebben gekregen. Den volgenden dag werd Soriean bezet door 100 bajonetten onder Perelaer, en werden er dien dag 7 bentings geslecht die, allen in en om de kampong gelegen, met het omliggend terrein een meer dan sterke linie vormden.

Voegen wij nog hierbij dat volgens onzen berichtgever, het over 't algemeen zeer goed gaat met de bij Soeriean gekwetsten. Verreweg de meesten, waaronder alle officieren zouden, na verloop van korten tijd, hunne diensten kunnen hervatten. De kapitein Perelaer en de luitenant Krijgsman hadden zelfs niet opgehouden dienst te doen.

Na Soeriean bezet te hebben, heeft kolonel Pel in oostelijke richting geageerd, hetgeen zonder noemenswaardige verliezen heeft plaats gehad. Een groote strook was reeds zoo goed als verlaten door de Atjehneezen. Den 16 augustus werd Poe-Oe bij verrassing genomen, waar zij voornemens waren zich weder te versterken en zij reeds een hoeveelheid bamboe-doerie verzameld hadden. De onzen hebben er terstond met zandzakken een sterkte opgeworpen, die sterkte met een kompagnie bezet, twee stukken in batterij gebracht, door de verzamelde bamboe doerie de stormvrijheid bevorderd en de huizing voor de troepen opgericht, alles zonder eenig verlies.

Door het openkappen van het terrein beoosten den kraton, verkregen de onzen van uit Pakan Atjeh een ruim gezicht op het omgelegen terrein en ontdekten zij den gemetselden grafheuvel, waarachter zich dagelijks eenige vijandelijke schutters opstelden, die Kotta Radja en Pakan Atjeh beschoten en er soms in slaagden enkele manschappen die zich in die sterkten bloot gaven te kwetsen. Het was dus zaak dien op 600 meters gelegen heuvel te nemen en te versterken. Dit geschiedde in den vroegen morgen van den 17 augustus bij verrassing; maar toen de troepen met het versterken begonnen, daagde de vijand van alle kanten op en werd er van 6½ tot ongeveer 12 ure scherp gevochten. Intusschen werd met kracht doorgewerkt en 's avonds om 5½ ure waren de borstweringen opgezet, was het wachthuis gereed en werd de nieuwe sterkte door een detachement van 1 officier en 50 bajonetten onder een kapitein bezet. Onze verliezen bedroegen dien dag 3 gesneuvelden (2 soldaten en 1 vrije koelie) en 26 gewonden (20 mindere militairen, 5 koelies en 1

dwangarbeider); onder de gewonden zijn echter 10 met schampschoten begrepen.

Het schijnt dat het in bezit nemen van den grafheuvel samengetroffen heeft met een voorgenomen algemeene beweging der Atjehneezen. Den 15 waren 3000 man aangekomen, hoofdzakelijk uit Merdoe en Parangan en den 17 om 6½ ure werden bijna al onze sterkten meer dan gewoonlijk beschoten en bevond zich buitengewoon veel volk in de omstreken. Het toeval wilde dat het nemen en versterken van den grafheuvel met die algemeene beweging samen liep. Om 12 ure, even nadat de Atjehneezen het gevecht aan de oosterface gestaakt hadden, werd kolonel Pel bericht, dat te Ketapang Doea in de missigit vereenigd waren Toeankoe Hassim (de onlangs gesignaleerde pretendent voor het sultanaat) en Toekoe Abdoel Madjie met alle panglima's. Er werd hun dadelijk een salut met puntgranaten gegeven en den volgenden morgen vernam men, dat zij weder waren vertrokken met een gedeelte hunner strijdkrachten.

Op het laatste van augustus was kolonel Pel bezig de zuiderface te versterken; hij zou vervolgens Setoe nemen, op den zuid-ooster saillant nog een werkje aanleggen om aldus de veiligheid binnen Kotta Radja volledig te verzekeren. Het 6e bataillon is van Padang gezonden ten einde hem in staat te stellen Langkroek te nemen, waardoor de val van Lembroek wordt voorbereid en de vijand zich niet rustig meer in Pinang, Limbaroe, Lamnga, Tjandej en Pohama zal kunnen ophouden, hetgeen de onderwerping der III Moekims moet bespoedigen. Men mag er stellig op rekenen dat dit plan volledig zal worden uitgevoerd door den vastberaden kommandant van Atjeh.

Oppervlakkig beschouwd, zou men allicht geneigd zijn om, uit de operatie's van kolonel Pel een verschil af te leiden tusschen zijn inzichten en die van generaal van Swieten. Werkelijk volgt kolonel Pel geheel het plan van zijn beleidvollen voorganger; maar hij volgt het zooals een wakkeren, intelligenten luitenant de bevelen van een ervaren opperbevelhebber uitvoert, door daarbij tevens de omstandigheden in aanmerking te nemen. Even als generaal van Swieten huldigt hij het beginsel, dat onze militaire operatien moeten afhankelijk blijven van het politiek voordeel 't welk er mede te behalen is; daarom schuift hij als op een schaakbord vooruit, waar zulks noodig blijkt te zijn, ten einde de door generaal van Swieten veroverde stellingen zoo goed mo-

gelijk te beveiligen en te beschermen. Dit kon onmogelijk vroeger geschieden zonder alles in de waagschaal te stellen. Het leger kon niet te gelijkertijd de hoogst noodige stellingen versterken en tevens gestadig uitrukken en vechten. Onze verliezen zouden aanzienlijk zijn geweest en waren de troepen al opgesteld zoover als zij gekomen zouden zijn, men zou de moeielijkheid ondervonden hebben verbonden aan een geregelde legerverzorging niet alleen in, maar door vijandelijk land. Thans is dit anders. Men kan nu reeds partij trekken van den door generaal van Swieten versterkten driehoek en dat dit met klem en het noodige kalm beraad geschiedt, doet voorzeker den kloeken kommandant Pel alle eer aan; maar getuigt mede voor de menschenkennis zoowel als voor het doorzicht van den vroegeren opperbevelhebber, die een opvolger zijner waardig wist te kiezen om zijn hoogst moeielijke onderneming zoodanig te voltooien dat Groot-Atjeh, in weerwil van alle tegenstribbelingen, eindelijk tot onderwerping zal moeten komen.

P.S. Volgens een telegram van 2 october, is werkelijk op 28 september Langkroek bij verrassing genomen.

Bijdrage tot de kennis der geschiedenis van de Lampongs [1]).

Na het overlijden van den verdienstelijken resident Dubois, in het laatste van 1834, werd het bestuur tijdelijk opgedragen aan den kapitein waarnemend secretaris der Lampongs Hoffman, die, wegens zijn ziekelijken toestand, weêr spoedig moest worden vervangen. Het bestuur onderging hierdoor eenige verandering. Bij resolutie van 14 maart 1835 n°. 4, werd bepaald dat het bestuur der Lampongsche districten voortaan zou zijn opgedragen aan een geschikten officier als civiel en militair gezaghebber en werd, op voordracht van het militair departement, benoemd de kapitein der infanterie Buitenhuis, aan wien, bij besluit van 20 mei 1835 n°. 3, een commies werd toegevoegd.

Reeds spoedig na zijn aankomst in de Lampongs had de nieuwe gezaghebber met onrustige bewegingen te worstelen. Dalem Mangkoe negara, die, zooals wij gezien hebben, in 1833 zijn vader Batin Mangoenang als hoofd van den stam Boeai Binjatta in het district Samangka had vervangen, bewees spoedig dat hij de voetstappen van zijn voorganger maar al te zeer zou drukken. In 1836 poogde hij een aanslag te doen op het gouvernementshoofd den Patie van het district Samangka, die daardoor verplicht werd van de kampong Tandjongan naar Bornai te verhuizen. In januari 1837 nam Dalem Mangkoe negara een handelsprauw en benauwde hij zoo zeer den Patie, dat deze den gezaghebber om hulp vroeg.

[1]) Vervolg en slot, zie de augustus-aflevering, blz. 122.

Om deze onrustige bewegingen in Samangka te doen ophouden, stelde de gezaghebber voor om een sterk detachement infanterie met eenig licht geschut in dat district post te doen vatten, tot beteugeling der euveldaden van het weerspannig hoofd, waardoor de gezaghebber vermeende dat het vertrouwen onder de bevolking zou terugkeeren en Dalem Mangkoe negara door het grootste gedeelte van zijn aanhang zou worden verlaten.

Het gouvernement deelde niet in dat voorstel, doch werd de gezaghebber gemachtigd om te trachten Dalem Mangkoe negara en zijn voornaamste aanhangers door beloften van geld als anderzins tot zich te lokken, en voor het gouvernement te winnen, en om, indien die pogingen vruchteloos bleven, als dan te trachten hem in zijn macht te krijgen door het uitloven van een premie. Den gezaghebber werd vooral aanbevolen om te zorgen dat het gouvernement in geen militaire expeditiën werd gewikkeld en zooveel mogelijk politie maatregelen en invloed van het bestuur te doen werken. Bovendien werd er een kruisboot ter beschikking van den gezaghebber gesteld om in de Samangka- of Keizersbaai te kruisen, terwijl de kommandant van den in Sunda kruisende civielen gouvernementsschoener werd aangeschreven om zijn aandacht op de kust der Lampongsche districten te vestigen.

De civiele en militaire gezaghebber richtte toen een brief aan Dalem Mangkoe negara waarin hij hem tot onderwerping aanmaande; een kruisboot werd in de Samangka- of Keizersbaai gestationeerd en ook de civiele schoener uit straat Sunda deed een kruistocht naar die streken.

Het antwoord dat de gezaghebber op zijn schrijven van Dalem Mangkoe negara ontving, behelsde eenige verontschuldigingen omtrent zijn handelingen en grieven tegen den Patie; doch hij onderwierp zich niet.

In het midden van het jaar 1837 verzocht de kapitein Buitenhuis zijn pensioen, en werd vervangen door den kapitein de Pruizenaere de la Woestijne, die het bestuur den 14 juli overnam. Deze bezweek echter spoedig na zijn aankomst aan een kortstondige maar hevige ziekte en werd vervangen door den kapitein der infanterie Simons.

Kort nadat deze het bestuur op zich had genomen maakte Dalem Mangkoe negara zich schuldig aan het rooven van een inlandsche prauw geladen met onderscheidene koopgoederen.

Bij het ontvangen van dit bericht bleek het tevens dat de handel in de Keizersbaai weder zonder bescherming was, daar de aldaar gestationeerde kruisboot zonder voorkennis van den gezaghebber zijn station had verlaten. Om tot eenige beslissing te komen betreffende de Samangkasche zaken, werd op voorstel van den gezaghebber een som van *f* 2000 bestemd om Dalem Mangkoe negara en zijn aanhangers voor het gouvernement te winnen, en het inlandsche gouvernementshoofd van Telok Betong, Intjie Mohammad naar Samangka gezonden, om aldaar plaatselijk werkzaam te zijn, terwijl tevens een civiele schoener en een kruisboot ter beschikking werden gesteld.

Intjie Mohammad vertrok met beide vaartuigen naar Samangka om de Paksie's van dat landschap, die Dalem Mangkoe negara zeer waren toegedaan, voor het gouvernement te winnen, zelfs zoodanig dat de gezaghebber vermeende dat er in den vervolge niet alleen op hunne neutraliteit maar zelfs op hunne medewerking mocht worden gerekend; doch spoedig kon men reeds zien. hoeverre die medewerking zich zou uitstrekken om Dalem Mangkoe negara tot gehoorzaamheid aan het gouvernement te nopen, daar eenige dier hoofden, bij het afleggen van een bezoek bij den gezaghebber, hun verlangen te kennen gaven om met militaire macht hoe gering ook hen ter hulp te komen, aangezien zij, volgens hun zeggen, verzekerd waren dat een vertooning van militairen Dalem Mangkoe negara tot inkeer zou brengen. De gezaghebber betoogde hun de onmogelijkheid hiervan, zoo mede werd hun verzoek om hen met wapenen te ondersteunen niet toegestemd, en hun gezegd dat het de bedoeling niet was om de Samangkasche bevolking tegen elkander te wapenen; dat hij het als een familiezaak beschouwde en hun de eer der beslechting liet om Dalem Mangkoe negara te onderwerpen.

Na afloop van de zending van het inlandsche hoofd van Telok Betong Intjie Mohammad, beschouwde de gezaghebber de ververhouding van het bestuur tot Samangka op zulke goede gronden te rusten als het nog nimmer sedert onze vestiging in de Lampongs had gestaan. De vier hoofden of Paksie's van het district Samangka deden dan nu ook na het vertrek van het hoofd Intjie Mohammad pogingen om Dalem Mangkoe negara tot betere gevoelens te brengen en had er een bijeenkomst plaats waarbij hij verscheen onder geleide van 48 gewapende manschappen. De uitslag van die bijeenkomst met de Paksie's was, dat hij be-

loofde geen redenen tot klachten meer te zullen geven: maar dat hij uitdrukkelijk bleef weigeren om bij het gouvernementshoofd te Bornei te verschijnen, en dat hij bevreesd was voor gouvernementsdienaren.

Ingevolge de gunstige berichten omtrent de Samangkasche zaken werd, bij gouvernementsbesluit van 28 april 1839 n°. 8, de hooge tevredenheid van den gouverneur-generaal aan den gezaghebber kenbaar gemaakt, onder mededeeling, dat de aanvankelijke goede uitslag van zijn pogingen tot fnuiking der geweldenarijen van den weerspanneling Dalem Mangkoe negara met genoegen waren vernomen. Het inlandsch hoofd van Telok Betong Intjie Mohammad werd benoemd tot Tommongoeng regent onder den naam van Mohammad ben Alie en later aan hem een sabel als geschenk uitgereikt.

Ten aanzien van den handel in de Lampongsche districten werden, bij gouvernementsbesluit van 1e januari 1832 n°. 2, verschillende bepalingen gemaakt, waarbij werd vastgesteld, dat er vooreerst bij voortduring in de Lampongsche districten geen inkomende noch uitgaande rechten zouden worden geheven, terwijl de invoer werd verboden van vreemde kopermunt en ongestempelde duitenplaatjes, buskruid, schietgeweer, zout niet op Java vervaardigd, opium niet anders dan door den pachter in de 1e afdeeling op Java aangebracht, wollen en katoenen goederen vervaardigd bewesten de Kaap de Goede Hoop, wanneer daarvan niet bleek dat zij op Batavia of Padang waren in- en weder uitgevoerd, gambier niet anders dan komende van Java, terwijl bij den invoer van wettige koperen munt een certificaat moest zijn van den resident ter plaatse van uitvoer.

Bij besluit van den 22en october 1839 n°. 7, werd al verder bepaald dat met intrekking van § 1 van het besluit van den commissaris-generaal van 24 october 1828 n°. 12, de goederen afkomstig uit de Lampongsche districten, wat betreft het stelsel van in- en uitgaande rechten, zouden beschouwd worden niet te vallen in de categorie der tarieven voor Sumatra's Westkust uitgevaardigd, maar dat de heffing der rechten van goederen, zoowel uit de Lampongs aangebracht als derwaarts uitgevoerd wordende, zou plaats hebben op Java en Madura, overeenkomstig de tarieven voor die eilanden gearresteerd bij publicatie van 25 september en 10 november 1837.

Door deze bepalingen werd de gemeenschap met Java belang-

rijk bevorderd, daar de invoer van onderscheidene artikelen van andere plaatsen dan van Java was verboden, en getuigde de richting, die de overige handelsmassa nam, dat het verkeer dezer districten zich bijna uitsluitend tot Java bepaalde en verminderde daardoor allengskens de gemeenschap met vreemde havens, zooals Linga en Singapore.

Niets was voor de Lampongs meer noodzakelijk dan vrede en aanmoediging van handel en landbouw, om dit land in ontwikkeling te doen toenemen; doch de vermeende rust was van korten duur. In het begin van de maand november 1839, dus slechts korten tijd nadat de gezaghebber aan het gouvernement had gerapporteerd, dat Dalem Mangkoe negara aan de vier Paksie's van Samangka had beloofd zich rustig te zullen houden, maakte genoemde weerspanneling zich op nieuw aan geweldenarijen schuldig door den Paksie van het landschap Boeai Beloengoe op een verradelijke wijze om het leven te doen brengen. Uit het daaromtrent ingestelde onderzoek bleek tevens dat zekere Radja Kaesoema Ratoe, die reeds lang met den weerspanneling Dalem Mangkoe negara heulde, er op uit was zich tot hoofd van het landschap Boeai Beloengoe op te werpen.

Verschillende middelen werden nu door den gezaghebber aangewend om Dalem Mangkoe negara tot inkeer te doen komen. Die middelen bestonden in het oproepen der hoofden in het district Samangka om met hun te raadplegen; doch zij verklaarden volmondig den gezaghebber dat zij met den besten wil geen middelen konden aanwijzen om tot een gewenscht resultaat te geraken.

In dien stand van zaken vermeende de gezaghebbber eene proclamatie te moeten uitvaardigen en daarvan aan Dalem Mangkoe negara een exemplaar toe te zenden.

Den weerspanneling werd twee maanden tijd gelaten om zich te onderwerpen, met bedreiging om hem, na verloop van dien tijd, daartoe te zullen dwingen en alsdan een premie van *f* 300 uit te loven voor zijn uitlevering. Daar de gezaghebber geen middelen had om Dalem Mangkoe negara tot onderwerping te dwingen, werd zijn handeling niet goedgekeurd door het gouvernement, 't welk vermeende, dat 't niet was overeen te brengen met de bevoegdheid van den gezaghebber om over te gaan tot bedreigingen, in wier uitvoering hij, bij gemis van de vereischte middelen, noodwendig moest te kort schieten. De

uitvaardiging van de proclamatie had nogthans het goede gevolg dat Dalem Mangkoe negara zich eenigen tijd rustig hield, doch zonder in onderwerping te komen.

In het midden van het jaar 1840 werd de gezaghebber naar Palembang ontboden om den raad van Indië Mr. P. Merkus, gouvernements-commissaris voor Sumatra, inlichtingen te geven omtrent de regeling van de civiele aangelegenheden in de Lampongs. Het gevolg daarvan was dat, bij besluit van den 19 augustus 1841 nº. 15, de ambtenaar D. C. Steyn Parvé in commissie werd benoemd om, in overeenstemming met den gezaghebber, de noodige onderzoekingen te doen overeenkomstig de voor beide ambtenaren te arresteeren instructie.

Bij die instructie werd als hoofddoel aangewezen, het inwinnen van alle narichten omtrent de aangelegenheden des lands, de zeden, gewoonten en instellingen, om zich in staat te stellen het gouvernement de meest volledige rapporten in te dienen en die voor zooveel noodig vergezeld te doen gaan van alle zoodanige voorstellen als konden leiden tot het invoeren van nuttige verbeteringen of het uitvaardigen van doelmatige bepalingen. Vooral werd gewezen op de aankweeking van nuttige kultures, als rijst, peper, koffie enz., de werking van de amfioenpacht, op den verkoop van zout en den verboden aanmaak van dit artikel, op den loop van den smallen handel en op de maatregelen te nemen om hem de richting naar Java te doen nemen.

Na voorafgaand onderzoek, werd door de gecommitteerden achtereenvolgens in de maanden october en november 1841 rapport uitgebracht over de kultuur van rijst, den verkoop van zout, de kultures van peper, koffie en boomwol, betreffende de verplaatsing van den zetel des bestuurs van Tarabangie naar Telok Betong als zijnde de vestiging op eerstgemelde plaats gebleken ondoelmatig te zijn, zoomede over den handel en de reorganisatie van het bestuur.

De eerste uitwerking van de uitgebrachte rapporten was, dat, bij gouvernements besluit van 8 november 1841 nº. 4, reeds bepaald werd om Javaansche mantries naar de Lampongs te zenden ten einde aldaar onderwijs te geven in den landbouw, voornamelijk den aanplant van rijst en koffie.

Intusschen overleed de civiele en militaire gezaghebber Simons in 1842 gedurende een inspectiereis te Telok Betong en ging het gezag over op den luitenant Juch, assistent bij den gezaghebber.

De Lampongs waren nu betrekkelijk gesproken een geruimen tijd rustig geweest; doch daar de Lamponger alles aanvat om oude grieven op te halen, vermeende Dalem Mangkoe negara in de verandering, welke in het bestuur had plaats gegrepen, een geschikte gelegenheid te zien om zich op den Paksie van Bineawang, zijn vroegeren bondgenoot, te wreken over zijn nauwere verbinding aan het bestuur. Reeds in maart 1843 zond de regent van Telok Betong bericht aan den assistent-resident waarnemend gezaghebber, dat Dalem Mangkoe negara zich aan roof had schuldig gemaakt, acht stuks buffels had ontvreemd van den Paksie van Bineawang, den pangerang Wiro Otama, en dat de bevolking van bovengemelden pangerang en die van Dalem Mangkoe negara vijandelijk tegenover elkander stonden en hun landschap hadden afgesloten. In dit geval vermeende de waarnemende gezaghebber zich zoo spoedig doenlijk naar Samangka te moeten begeven om de zaken te onderzoeken.

In de maand juni 1843 vertrok hij derwaarts met den Tomonggoeng regent van Telok Betong en het hoofd van Tarabangie. Uit het onderzoek bij de hoofden van Samangka werd het duidelijk, dat de plaats gehad hebbende ontvreemding door het volk van Dalem Mangkoe negara alleen was geschied met het doel om twist te zoeken en zoodoende het landschap Bineawang in bezit te krijgen. Er werden nu pogingen gedaan om Dalem Mangkoe negara tot een mondgesprek over te halen; doch hij weigerde die ontmoeting daar de gezaghebber daarbij van zijn kant een genoegzame macht tot dekking wilde medebrengen.

Na deze weigering verzamelde de waarnemende gezaghebber op eigen hand 800 gewapende weerbare mannen, waaronder 100 tot 120 met buksen en geweren. Hij liet de Paksie's den eed van trouw aan het gouvernement afleggen, op grond dat de bevolking zeer aan het gewicht van den eed gehecht was, en trok met dien troep tegen Dalem Mangkoe negara op, om hem uit zijn kampongs te jagen. „Den goeden wil, den vollen ijver en „de genegenheid voor het gouvernement," schreef de waarnemende gezaghebber, „waarmede de bevolking alhier is bezield „geven mij het volle vertrouwen, van den goeden uitslag, ter„wijl de vijand geacht kan worden slechts sterk te zijn 250 „weerbare mannen, 2 kleine kanonnen, 3 lila's en 20 geweren, „en hij geen munitie bezit voor zijn vuurwapenen."

Den 25en juni trok de waarnemende gezaghebber tegen de kampong Sukadana op. Zijn macht bestond uit: 750 gewapende mannen, waarvan 100 met geweren of buksen, 2 kanons van 1 pond en 2 lila's. Voor de kampong Soeka Radja en Torbaja lagen de schoener Calypso, van den handelaar Alferes Mandor, een pandjalang-prauw en de kruisboot n0. 44 geankerd. De geheele macht werd verdeeld in zes troepen, terwijl de vaartuigen in last hadden hun vuur te openen zoodra zij dat der gewapende handelaren en Lampongers hoorden.

Ten $11^1/_2$ ure werd de kampong ingesloten en het vuur geopend. Omstreeks $2^1/_2$ ure in den namiddag verflauwde het vuur uit de kampong; er werd last gegeven om storm te loopen, en spoedig was men meester van de kampong. Geschut werd er niet gevonden; het was, zooals het bericht luidde, weggevoerd.

Den 26en juni werden de batterijen geslecht en eenige kampongs verbrand. Den 27 deed de pangerang Semporna djaija poetie een verkenning met 300 man, terwijl den volgenden dag alles in gereedheid werd gebracht om den vijand te vervolgen.

Den 30en juni marcheerde de waarnemende gezaghebber met de gewapende bevolking, handelaren en geschut, naar de kampong Kaloegoe, om te overnachten, en zond van daar twee spionnen uit. De berichten welke deze mededeelden deden den gezaghebber besluiten een aanval te doen op de kampong Waij Blan.

Den 1en juli had die aanval plaats en werd de kampong Waij Blan genomen, waarbij slechts eenige schoten vielen. Geen geschut werd gevonden en niettegenstaande alle moeite was 't niet mogen gelukken het getal gesneuvelden en gewonden van den vijand te ontdekken. Daar Dalem Mangkoe negara en zijne broeders ontvlucht waren, zoo verklaarde de gezaghebber hem den 3en juli vervallen van zijn naam. Tevens werd een onbepaalde som uitgeloofd aan degenen die hem of zijn broeders zouden opbrengen zoomede op de begraven kanonstukken.

Hiermede was de tocht tegen Dalem Mangkoe negara afgeloopen, en zwierf hij, volgens de berichten, met nog slechts veertien aanhangers in de wildernissen rond. Men vermeende zijn macht alsnu te hebben vernietigd en 't gouvernementsgezag bij de overige bevolking van Samangka meer dan op hechte grondslagen te hebben gevestigd. Dat zulks evenwel het geval niet was, bleek later maar al te duidelijk, en noch het afnemen van den

eed van de vier Paksie's, noch het verwoesten der kampongs van Dalem Mangkoe negara en het vervallen verklaren van zijn naam hadden eenige verzekering der rust voor de toekomst opgeleverd. Zijn zoogenaamd rondzwerven in de wildernis met een geringen aanhang was niets anders dan dat hij een oogenblik moest buigen voor de overmacht, zich terugtrok naar hooger liggende streken en op nieuw het hoofd weder opstak, zoodra zijn gewapende naburen waren teruggetrokken, die daarna even gretig met hem samenspanden.

Gedurende het jaar 1844 viel er niets belangrijks in de Lampongs voor, doch nauwelijks was het jaar 1845 aangebroken of er openbaarden zich op nieuw verschijnselen van onmin onder de bevolking en de hoofden van Samangka, die op dat oogenblik wel weder werden bijgelegd, maar waarvan de kiem bleef bestaan.

Om Dalem Mangkoe negara van het strand verwijderd te houden trachtte de gezaghebber de Paksie van het landschap Waij Nipa over te halen om met zijn bevolking van woonplaats te veranderen, op grond dat zij te weinig bouwgrond hadden, en zich te vestigen in het landschap Boeai Binjatta; doch de verhuizing had nimmer plaats en gaf dit later aanleiding tot weerspannigheid.

De onrust, in 1845 in Samangka tot zwijgen gebracht, nam echter in het geheim toe en kreeg de weerspannigheid tegen het gouvernement iederen dag meer voet. In de maand mei 1846 ontving de gezaghebber bericht van den regent van Telok Betong, dat er in het district Samangka onrustige bewegingen bestonden; doch was het nog onzeker welk doel daarmede werd beoogd. De Tomonggoeng regent werd onmiddellijk naar Samangka gezonden om den staat van zaken op te nemen en de vier Paksie's op te roepen; hun, wanneer er werkelijk kwade voornemens bestonden op den goeden weg terug te brengen en te wijzen op hunnen vroeger afgelegden eed van trouw.

Den 16^{en} juni daaraanvolgende berichtte de regent dat hij nog geen der vier Paksie's had ontmoet; doch dat, volgens de geruchten, de Paksie's van Waij Nipa, Boeai Beloengoe en Ngarep met Dalem Mangkoe negara een verdrag hadden gesloten om zich tegen het gouvernement te verzetten, en dat hij, regent, de stellige overtuiging had dat de Paksie van Waij Nipa niets goeds in zijn schild voerde, terwijl de hoofden van Kolombaijang,

Pertiwie, Poetie en Limouw geen deel aan de samenrotting wilden nemen en rustig waren.

Om den opstand zooveel mogelijk te beperken, gelastte de gezaghebber het sluiten der havens in de Samangkabaai, met uitzondering van de hierboven trouw gebleven landschappen; de verbinding over land zou almede gesloten zijn.

Den 24 juni vertrok de gezaghebber met de gouvernements kruisboot n°. 45 naar Samangka. Bij zijn aankomst te Tandjongan gelastte hij den regent met de Paksie's van Ngarep en Bineawang om rustig te blijven, en droeg hij aan beide laatste hoofden een zending op naar den Paksie van Waij Niepa en Waij Bloengoe, om hen over te halen op Tandjongan bij den gezaghebber te komen. Beiden voldeden oogenschijnlijk aan die oproeping, doch gaven ontwijkende antwoorden en waren den volgenden dag verdwenen, zonder dat het den gezaghebber was mogen gelukken, om te ontdekken wat aanleiding tot ontevredenheid en weerspannigheid had gegeven. Men onderstelde dat er vreemdelingen in het spel waren, daar aan de Paksie's verhaald was, dat alle Europeanen bij een oproer in Bantam waren afgemaakt en dit valsch gerucht waarschijnlijk ook hier tot verzet had aangemoedigd.

De gezaghebber, overtuigd van het weerspannig gedrag der voornaamste hoofden in Samangka, vroeg een expeditie van troepen groot 200 man, om daarmede de rust te herstellen, en stelde tevens een geheele reorganisatie voor betreffende dat district.

Inmiddels was Dalem Mangkoe negara op eigen veiligheid bedacht, dwong de bevolking van de kampong Tioememang en Sekampong Halem, in het bovendeel van het district Sekampong, om zijn zaak te omhelzen, en bezette beide die plaatsen om de door hem en zijn volk bewoonde streken aan de achterzijde te dekken.

Zoodra de gezaghebber, uit Samangka op Tarabangie teruggekeerd, van de beweging van Dalem Mangoe negara bericht ontving, was hij bedacht dat deze tot aan den grooten communicatieweg tusschen Tarabangie en Telok Betong zou doordringen, en daardoor de verbinding stremmen, en nam hij maatregelen om den voortgang van den weerspanneling te stuiten; hij verzamelde een hulptroep uit de bevolking van het district Sepoetie sterk 235 man en begaf zich den 23 juni daarmede op weg naar Tiganenang aan de rivier van Sekampong.

Te Tegienenang was inmiddels de regent van Telok Betong reeds met 70 gewapende mannen aangekomen, zoodat men niet meer voor de gemeenschap met Telok Betong behoefde te vreezen. De geheele sterkte, waarover de gezaghebber nu kon beschikken, bestond uit 305 man. Zij werden in tweeën verdeeld en het eene gesteld onder den assistent en den Tommongoeng regent, het andere onder den gezaghebber en den pangerang Semporna djaija Poetie van Tarabangie.

Den 24 juli ging de tocht verder over de kampong Marga Ratoe tot Niegrie Sipien; den 25 naar Allangan Ratoe negrie katoen tot Kagoengan Ratoe; den 26 naar Bandarmata tot Negrie Saktie; den 27 naar Malabawang; den 28 naar Kotta Ratoe op nagenoeg 3 uren oostelijk van Tioememang, en op $2^1/_2$ uur van Sekampong Halem.

Tot dus verre had men nog niets vijandelijks ontmoet. Het lange verwijl en de korte marschen worden toegeschreven aan de onbegaanbaarheid der wegen, zoomede aan de omstandigheid dat eenige kampongs, uit vrees voor de muitelingen, door de bevolking waren verlaten, waardoor het zelfs op dien korten afstand moeielijk was om voeding voor de hulptroepen en koelis te bekomen. In de kampong Kotta Batoe aan de Sekampongrivier vond men slechts een persoon, die later bleek een spion van den vijand te zijn geweest. De bij die kampong aanwezige rakkets, welke de bevolking gebruikte tot verbinding met den tegenover liggenden oever der rivier, waren verdwenen, zoodat men genoodzaakt was vlotten te maken om de rivier te passeeren.

Den 29 juli ging de marsch verder op Tioememang, hetwelk ten half twaalf ure werd bereikt. Tioememang was een schoone en groote kampong, welke in 1838 slechts drie honderd en tien zielen telde, doch sedert dien tijd tot op het tijdstip waarvan wij spreken, aanmerkelijk was vermeerderd. De kampong had een langwerpige gedaante, was in twee deelen verdeeld en werd door twee riviertjes omsloten, wier hooge en steile oevers en met groote steenen bedekte beddingen de toenadering zeer moeielijk maakte, welke overigens slechts langs een smalle strook gronds, beplant met rantjoes, mogelijk was. Na een oppervlakkige verkenning van het omliggende terrein, werd tot den aanval langs den eenigen toegang overgegaan, en spoedig was men meester van het eene gedeele der kampong,

terwijl in het andere geen weerstand werd geboden. Na het nemen der kampong ging men onmiddellijk tot het vernielen over.

Den volgenden dag, 30 juli, trok men naar Sekampong Halem, doch werd daar geen vijand aangetroffen, en na ook die kampong te hebben vernietigd, nog dienzelfden dag de terugmarsch naar Telok Betong aangenomen.

Na het geven van een feestmaal werd de gewapende bevolking te Telok Betong afgedankt, en ging de gezaghebber met die van Sepoetie terug naar Tarabangie. De tocht had in zijn geheel zeven dagen geduurd en bij den aanval op de kampong Tioememang had men een gewonde bekomen, doch waren velen der gewapende bevolking door ziekte aangetast.

Inmiddels werd den gezaghebber door het gouvernement kennis gegeven, dat hij vooreerst niet op de toezending van een militaire expeditie had te rekenen, en daar nu de rustverstoorders uit het bovendeel van Sekampong waren verdwenen, zoo vermeende de gezaghebber dat er dan ook vooreerst geen dringende behoefte bestond om troepen naar Semangka te zenden, vooral daar de berichten van dien aard waren dat de Paksie's, na de verdrijving van Dalem Mangkoe negara en zijn volgelingen uit de kampong Tioememang, betere gevoelens aan den dag legden en bevreesd waren geworden. Om zich echter daarvan te overtuigen, en ook de kwaadgezinden in Samangka terecht te wijzen, vertrok de gezaghebber met de kruisbooten nos. 45 en 23 den 4en october derwaarts, en stevende rechtstreeks naar Waij Nipa.

Bij zijn aankomst, 6en october, liet hij het hoofd van Waij Nipa bij zich ontbieden, doch die gaf ten antwoord dat hij bevreesd was om aan boord te komen. Een tweede sloep, naar den wal gezonden werd zelfs met geweerschoten ontvangen en was genoodzaakt terug te keeren. Intusschen had de gezaghebber van boord gezien, dat er een batterij aan het strand was opgericht, waarop een stuk geschut was geplaatst en dat Dalem Mangkoe negara met zijn volk Waij Nipa ondersteunde.

Na het terugkeeren der tweede sloep liet de gezaghebber onmiddellijk het vuur der kruisbooten tegen de batterij openen en dit verdedigingswerk vernielen; van wal werd echter niet met geschut geschoten daar het, zooals later bleek, onbruikbaar was.

Des middags ten 2 ure wilde de gezaghebber aan wal gaan

om de kampong te verbranden; doch de opgekomen zuidewind noodzaakte hem het anker te doen ligten en naar Tandjongan te zeilen. Aldaar aangekomen deelde het districtshoofd mede dat de Paksie van Waij Nipa en Dalem Mamgkoe negara van plan waren om naar Tandjongan te komen, doch door de komst van den gezaghebber waarschijnlijk dit voornemen hadden opgegeven. Daar de handelaren aldaar tot den strijd gereed waren besloot de gezaghebber met hun naar Waij Nipa te gaan om die plaats verder te tuchtigen.

Den 10 october reeds vroegtijdig ging men onder zeil. De geheele macht bestond uit twee kruisbooten en een achttal goed bemande vaartuigen der handelaren. Nadat men nog dienzelfden morgen voor Waij Nipa was aangekomen, werd omstreeks 9 ure het vuur tegen de kampong geopend en na eenige schoten ging men onmiddellijk tot de landing over. De bevolking van Waij Nipa nam de vlucht, werd eenigen tijd vervolgd en de kampong verbrand, waarna men naar Tandjongan terugkeerde.

Men had drie kanonnen van zes pond in de kampong gevonden, doch zij waren zoo sterk gevuld dat daaruit niet zonder gevaar kon geschoten, en zoodanig door den vijand geplaatst dat er geen gebruik van kon gemaakt worden.

Intusschen had de gezaghebber de Paksie's van Bineawang en Ngarep bij zich doen ontbieden onder bedreiging, dat, wanneer zij niet op den 11^{en} october te Tandjongan waren, hij hun zou gaan halen. Op den 12^{en} nog niet verschenen zijnde, deed dit den gezaghebber besluiten om met de beide kruisbooten en een achttal gewapende prauwen naar Bineawang te zeilen. Na aankomst aldaar deed hij den Paksie weten, dat, wanneer hij nu niet met eenige hoofden aan boord kwam, de gevolgen voor zijn rekening waren. De Paksie, vergezeld van eenige hoofden, kwam toen aan boord, en werd de terugtocht naar Tandjongan aangenomen, waar nu ook spoedig de Paksie van Ngarep verscheen.

De einduitslag van alles was, dat de gezaghebber, om de zaken in Samangka te regelen, een instructie uitvaardigde, waarin hij verklaarde, dat het gouvernement geen Paksie's van Waij Nipa en Boeai Bloengoe meer erkende; dat het ieder vrij zou staan deze beide hoofden op te vatten of te dooden, en diegenen, welke met hun bleven heulen en zich niet bij den Patie onderwierpen, als oproerig zouden worden beschouwd; — dat op

de hoofden van de Paksie's van Waij Nipa en Boeai Bloengoe, Dalem Mangkoe negara en op zijn broeder Radin Setie djawang een prijs werd gesteld van *f* 500. Verder werd nog voorgeschreven dat de bevolking van de marga Ngarep en Bineawang alles moest aanwenden om de oproerlingen op te sporen en den Patie, het districtshoofd, ondersteunen, en, opdat die bevelen zouden worden uitgevoerd en de rust volkomen zou zijn hersteld, bepaald, dat de Paksie's van Ngarep en Bineawang met twee hunner familieleden als gijzelaars naar Tarabangie zouden vertrekken. Wijders werden de landschappen van Limouw, Bodak Poetie, Pertiwi en Kolombaijang, welke geen deel aan de weerspannigheid hadden genomen, van het bestuur van den Paksie van Bineawang, waaronder zij tot dus verre hadden behoort, afgescheiden en zouden ieder een afzonderlijk landschap uitmaken. Na deze bevelen te hebben uitgevaardigd keerde de gezaghebber den 15en october, vergezeld van de Paksie's van Ngarep en Bineawang naar Telok Betong terug. De rust was nu oogenschijnlijk hersteld, en door het medenemen van gijzelaars wilde men die verzekeren.

Gedurende deze voorvallen in Samangka werd er een aanvang gemaakt met de uitvoering der voorstellen tot reorganisatie van het bestuur, vervat in de rapporten van de gecommitteerden voor de Lampongs, de heeren Steijn Parvé en Simons, in 1841 uitgebracht. Daar de zetel des bestuurs ten gevolge dier rapporten van Tarabangie naar Telok Betong moest worden verplaatst, zoo werd de kapitein der genie Fredzes naar de Lampongs gezonden om de plaats voor de versterking tot bescherming van het bestuur te bepalen, en daarna, bij besluit van den 2 maart 1847 no. 13, die plaatsing vastgesteld; ook werd den sergeant-majoor Steck ter beschikking gesteld van den gezaghebber tot het doen van een topographische opneming.

Had men van dat tijdstip geleidelijk met de uitvoering der voorstellen van de gecommitteerden kunnen voortgaan, vermoedelijk zouden de Lampongs zich nu reeds (1853) anders aan het oog voordoen en meer materieele voordeelen aan het gouvernement opleveren; doch de opvolgende gebeurtenissen schijnen zulks te hebben verhinderd.

In augustus 1847 begaf de gezaghebber zich op nieuw naar het district Samangka, de beide gijzelaars, de Paksie's van Bineawang en Ngarep, medenemende. De bevolking was daar te

de vroegere rust teruggekeerd, doch niettemin had er een gewapende tocht plaats naar het landschap Boeai Teraga en werden de kampongs aldaar verwoest. De beide bovengenoemde gijzelaars bleven in Samangka, daar de gezaghebber waarschijnlijk vermeende de rust genoegzaam te hebben gewaarborgd.

Door deze onophoudelijke tochten bleef het volk voordurend in onrust zonder dat het bleek dat ons gezag daardoor meer werd bevestigd en mocht men nu al tijdelijk eenige vrees inboezemen, de rust was echter niet duurzaam, daar Dalem Mangkoe negara, de ziel van alle weerspannigheid in Samangka, zich in de laatste dagen van 1848 reeds weder in het bovendeel van Sekampong vertoonde en strooptochten deed. De daar door dien weerspanneling weggevoerde veertig menschen werden wel door zachte maatregelen terug erlangd en zelfs een bijeenkomst met Dalem Mangkoe negara bepaald, waardoor de gezaghebber zou trachten hem tot betere gevoelens te brengen, doch toen hij in november 1849 tot dat einde in Samangka verscheen, werd door Dalem Mangkoe negara onder allerlei uitvluchten uitstel gevraagd en had de ontmoeting geen plaats. Op dat tijdstip echter onderwierp zich de Paksie van Waij Nipa, die sedert 1846 met Dalem Mangkoe negara gemeene zaak had gemaakt.

De voorvallen, welke nu opvolgend in Samangka plaats vonden, betroffen den sluikhandel en den aanmaak van zout, waartegen door den gezaghebber zoo goed mogelijk maatregelen werden genomen.

Hoewel de gemoederen in het district Samangka eenigzins tot bedaren waren gekomen en de Lampongs rust genoten, was die slechts van korten duur. De onlusten, in de residentie Bantam uitgebroken, werden door eenige vluchtelingen naar de Lampongs overgebracht. Zij wisten de bevolking van de marga Negara Ratoe en Dantaran tot hunne zaak over te halen, zelfs was er sprake dat zij van de Lampongs naar Bantam wilden oversteken om de oproerlingen aldaar te gaan versterken, en hoewel dit nimmer tot uitvoering is gekomen, werden echter door den gezaghebber maatregelen genomen om zulks zoo mogelijk te beletten, en werd tot dat einde een kruisboot op de kust gestationeerd om het uitzeilen van vaartuigen van Rogo, Joemoer en Pegantongan te beletten.

Reeds spoedig werden door de muitelingen middelen beproefd om de kruisboot van daar te verwijderen. Tot dat einde gebruik-

ten zij de list om aan het strand van de kampong Soemoer een witte vlag te plaatsen, als teeken van vredelievende gevoelens, en toen een gewapende sloep naar den wal werd gezonden tot onderzoek, werd deze met geweervuur ontvangen, waardoor een schermutseling ontstond waarbij de roerganger Kapi sneuvelde. De muitelingen hadden echter hun doel bereikt, daar de kruisboot dadelijk het anker ligte en naar Telok Betong stevende om rapport te doen.

De overgekomen oproerlingen van Bantam kregen nu dadelijk meer aanhang; de voornaamste onder hun waren hadjie Wachia, Wah Maas en Loeroe Satoe, waarbij zich al spoedig eenige Lampongers aansloten. In den aanvang trachtte de gezaghebber het kwaad te stuiten door de hoofden te waarschuwen voor die oproerlingen en hun tot rust aan te manen; doch spoedig bleek dat de bevolking van de margas Negara Ratoe en Dantaran met hun gemeene zaak maakten. De pogingen van het bestuur om de onruststokers te doen opvatten bleven zonder gevolg en later beproefde onderhandelingen hadden geen uitkomst.

De oude vermeende grieven van Raden Intan, zoon van den in 1835 verbannen Radin Inba kesoema en diens familie, werden door de muitelingen weder opgerakeld. De bevolking van de marga Waij Orang en vooral de kampong van dien naam, welke in vroegere jaren steeds blijken van trouw aan het gouvernement had gegeven en weerstand geboden tegen de oproerige bevolking van Negara Ratoe, en ook nu de zaak des oproers niet wilde omhelzen, stond spoedig aan hunne aanvallen bloot. Ook de marga Radja Bassa bleef getrouw, doch het hoofd, pangerang Singa Branta, speelde een dubbelzinnige rol: hij liet muitelingen door zijn marga trekken zonder hen op te vatten, waartoe hij last had. Hierover door den gezaghebber ter verantwoording geroepen, verontschuldigde hij zich door voor te geven, dat hij door zachte maatregelen het doel had willen bereiken; doch het bleek maar al te duidelijk dat dit een uitvlucht was. Intusschen moest men voorzichtig handelen om openlijken weerstand te voorkomen en te beletten dat de bevolking van die marga zich niet bij den vijand aansloot.

Door bedreigingen en geweld volgden verscheidene kampongs van de marga Waij Orang de zaak der oproerlingen en stond de bevolking van de kampong Waij Orang spoedig geheel alleen tegen over hun. De vijand waagde nu, onder aanvoering van

den Javaan Wah Maas, in de maand september 1850, een aanval op Waij Orang; maar werd door de bevolking met verlies afgewezen; hij hield echter die plaats ingesloten om de bevolking door gebrek tot de overgaaf te dwingen.

Zoodra van den toestand van de kampong Waij Orang bericht bij het bestuur was ingekomen, zond de gezaghebber den broeder van den Tomongoeng regent van Telok Betong met eenige gewapende Boegineezen af om die plaats zoo mogelijk te ontzetten. Het bericht van de aankomst van die hulp was dan ook voldoende om den vijand van Waij Orang te verdrijven en keerde die hulpmacht zonder bijzondere verrichtingen op Telok Betong terug.

Kort daarop werd ten tweede male Waij Orang met een aanval bedreigd en spoedde de gezaghebber zich met eenige gewapende Boegineezen derwaarts, om de bevolking tot volharding aan te moedigen.

Waij Orang, nagenoeg ¾ uur oostelijk van Kalianda, telde 45 huizen en omstreeks 450 inwoners. Om deze plaats te naderen klimt men van het strand een zachten heuvelrug op, links en rechts door een ravijn begrensd. Het voetpad wordt op ongeveer 60 passen van de kampong door een tak van het ravijn doorsneden. Overigens wordt de kampong door beide ravijnen omsloten, en is aan de voor- en achterzijde van een gracht voorzien, waarover de toegang tot de kampong langs een enkelen boomstam verleend wordt, verder omringd met een uit aarde en steenen bestaande borstwering, met een poortje aan de voor- en achterzijde. Langs de geheele uitgestrektheid der borstwering treft men houten kokers aan, als schietgaten, terwijl bovendien de borstwering van boven nog met een pagger is beplant. Reeds hieruit kan men opmaken dat de bevolking alleen gewapend veilig is. Nimmer verlaat een bewoner dier streken zijn huis ongewapend.

Bij aankomst van den gezaghebber te Waij Orang had de vijand nog geen tweede aanval beproefd; doch de bevolking was slechts binnen haar kampong veilig en kon hare rijstvelden niet bebouwen, zoodat het den gezaghebber voorkwam dat zonder militaire macht geen uitkomst zou worden verkregen. Intusschen werd zij tot standvastigheid aangemoedigd en haar door den gezaghebber een Nederlandsche vlag toevertrouwd met het opschrift Hormat segala hoelong Waij Orang, ter-

wijl ook de pangerang Tjindra Boemi, hoofd van Waij Orang, den naam ontving van pangerang Mangkoe Boemie. Na deze verrichtingen keerde de gezaghebber naar Telok Betong terug.

Ten gevolge der verschillende rapporten over de onrustige beweging in de Lampongs werd, bij besluit van 2 december 1850 no. 3, den gezaghebber te kennen gegeven, dat hij met de middelen onder zijn bereik moest trachten de onlusten te dempen; doch tot dat einde voor alsnog niet moest rekenen op een expeditie van troepen van Java; wijders werd het militair departement uitgenoodigd om zoo mogelijk de bezetting van Telok Betong tijdelijk eenigermate te versterken en het marine departement om nu en dan een stoomschip derwaarts te zenden ten einde het gouvernements gezag aldaar door vertoon van macht te ondersteunen.

Intusschen waren de versterking en de gebouwen tot verplaatsing van den zetel des bestuurs te Telok Betong, waarmede men sedert 1847 een aanvang had gemaakt, opgericht, en kreeg de geheele verplaatsing in den aanvang van 1851 haar beslag.

Te Tarabangie werd een inlandsch hoofd geplaatst met vier politie-dienaren, terwijl alsmede vijftig stellen wapens aan dat hoofd werden verstrekt om vijftig inwoners van het district Sepoetie als pradjoerits te bezigen.

De oproerlingen in de marga Negara Ratoe en Dantaran gingen — niettegenstaande de kusten bewaakt werden, waardoor de handel geheel stil stond, en hun nadeel werd toegebracht, — voort met het plegen van geweld en hadden reeds begonnen versterkingen aan te leggen. Ook begonnen zij de kampong Waij Orang weder te benauwen. In deze omstandigheden vermeende de gezaghebber nogmaals op een gewapende tusschenkomst van gouvernementswege te moeten aandringen, zonder welke geen einde aan die onrustige bewegingen zouden komen. Ten gevolge van de ingekomen rapporten betreffende de onrustige bewegingen in de Lampongs werd, bij gouvernements besluit van 30 september 1851, bepaald, dat er een expeditie naar de Lampongs zou worden gezonden, sterk een inlandsche kompagnie op groot kompleet met vier Coehoorn mortieren met bediening onder kommando van een luitenant der artillerie, ten einde, in vereeniging met de aldaar beschikbare hulptroepen, onder bevel van den civielen en militairen gezaghebber der Lampongs, de weerspannige marga's dier districten tot onder-

werping te brengen; tevens werd het stoomschip Borneo, onder bevel van den luitenant ter zee 1e klasse van Gorkum, bestemd tot het overbrengen der troepen van Samarang naar de Lampongs en aldaar in het belang der expeditie te handelen in overleg met den gezaghebber der Lampongs.

Den 8en october 1851 kwam Z. M. stoomschip ter reede van Telok Betong, aan boord hebbende de voor de expeditie bestemde troepen. Onmiddellijk werden nu door den gezaghebber 300 man hulptroepen uit de binnenlanden ontboden, en 100 Boegineezen te Telok Betong verzameld. Den 9en october vertrok de gezaghebber en de Tomongoeng regent van Telok Betong met de Borneo naar Kalianda, aan boord hebbende de geregelde troepen terwijl drie tjinia-prauwen met vivres op sleeptouw werden genomen. Den 10en debarkeerde men op Kalianda en marcheerden de troepen naar Waij Orang, terwijl met het verzamelen der koelies een aanvang werd gemaakt.

De gezaghebber beproefde nu nogmaals om de vijandelijke hoofden tot onderwerping over te halen en vaardigde daartoe brieven aan hun af. Dit had ten gevolge dat de omliggende kampongs in de nabijheid van Waij Orang, die hun margahoofd waren afgevallen, zich onderwierpen. Het hoofd van de marga Dantaran beloofde mede te zullen overkomen zoodra de troepen oprukten, doch was voor alsnog bevreesd dat zijn kampongs door de muitelingen zouden worden vernield. De hoofden van de marga Negara Ratoe, het brandpunt der muitelingen, gaven echter ontwijkende en misleidende antwoorden; evenzoo was het met den hadjie Wachia, de ziel van den opstand, zoodat er geen twijfel overbleef omtrent hunne ware bedoelingen.

Den 17en october was eindelijk de geheele expedie te Waij Orang verzameld. Zij bestond uit:

Infanterie, 4 officieren en 144 onderofficieren en manschappen.

Artillerie, 1 officier en 14 onderofficieren en manschappen tot bediening van vier Coehoorn mortieren van $11^1/_2$ duim.

Hulptroepen, 300 Lampongers en 100 Boegineezen te samen 563, het geheel onder bevel van den kapitein Juch.

De zeemacht bestond uit:

Z. M. stoomschip Borneo, onder bevel van den luitenant ter zee 1e klasse van Gorkum en de kruisbooten no. 6, 10 en 35.

Den 20en october namen de operatiën een aanvang met een offensieve verkenning, welke zich over de kampongs Tjango, Pa-

mattan en Katjappe tot Taman uitstrekte. Bij Pamattan werd de kolonne door eenige geweerschoten ontvangen. De voorwacht, bestaande uit Boegineesche hulptroepen, beantwoordde in verstrooide orde het vuur, en werd spoedig ondersteund door een peloton infanterie onder aanvoering van den luitenant van Heemskerk, die al tirailleerende de kampong naderde, den vijand verdreef en noodzaakte om op Katjappe terug te wijken.

Nadat het peloton van den luitenant van Heemskerk zich weder bij de kolonne had aangesloten werd de marsch naar Katjappe vervolgd. Bij deze kampong hield de vijand, gedekt door een ravijn, andermaal stand, doch een achttal worpen uit den mortier waren voldoende om hem te verdrijven.

Het moeielijke, door bosch begrensde voetpad, dwars over lage door diepe ravijnen gescheidene bergbruggen van de Radja Bassa loopende, dat de kolonne volgde, maakte den marsch uiterst moeielijk en langzaam, zoodat de troepen bij Katjappe reeds zeer vermoeid waren en men genoodzaakt was hun eenige rust te geven. Tegen den midddag werd de verkenning voortgezet naar Taman, het verblijf van den hadjie Wachia. In de nabijheid van die kampong gekomen, stuitte de kolonne op een uiterst moeielijk ravijn, waar de vijand zich had opgesteld en het passeeren daarvan trachtte te beletten; doch ook hier waren eenige schoten der tirailleurs voldoende om hem te verdrijven. Aan de andere zijde van het ravijn hield de vijand op nieuw stand en had zich achter steenmassa's genesteld, vanwaar hij een hevig geweervuur op het hoofd der kolonne richtte. Om hem te verdrijven zond de bevelhebber der expeditie een peloton in 's vijands rechterflank, waardoor hij genoodzaakt was zijn positie te verlaten en de overige troepen gelegenheid hadden om veilig op te rukken. Nu werden de muitelingen met een krachtig tirailleurvuur verder vervolgd en uit de kampong Taman verdreven, waarbij de inlandsche fuselier Sarieman sneuvelde. De vijand nestelde zich toen op een stijlen bergrug achter de kampong en trachtte van daar het in bezit nemen van Taman te betwisten; maar werd ook uit die positie door eenige schoten verdreven. Taman en de overige hiervoren genoemde kampongs werde in de asch gelegd en keerde de kolonne over de kampong Kasoegian en Paningahan naar Waij Orang terug. De drie volgende dagen verbleef de kolonne te Waij Orang en eerst de 24^{en} rukten de troepen op nieuw uit om den vijand op te zoeker

Alvorens tot het vermelden van dien tweeden tocht over te gaan zullen wij de verrichtingen van het stoomschip Borneo volgen, waarvan de kommandant in last had om een landing te doen bij de kampongs Pegantoengan, Soemoer en Bogoh, om te trachten deze voor de goede zaak te winnen, of, indien zulks niet gelukte, den vijand van daar te verdrijven en de kampongs te verwoesten. In den morgen van den 23en october vertrok de Borneo met drie kruisbooten op sleeptouw van Kalianda, koers zettende naar Sekeppel, alwaar de kruisboot n0. 35 werd losgelaten en post vatte voor de kampong Baloeboh; van daar werd gestoomd naar Anjer tot het overbrengen van brieven en vertrok men weder in den morgen van den 25en naar Rogoh. Op de hoogte der Zutphensche eilanden vier prauwen ontwarende, welke met den meesten spoed tusschen de eilanden door, koers om de zuid namen, liet de Borneo aldaar de twee kruisbooten los, die gemelde vaartuigen tusschen de eilanden vervolgden, terwijl de Borneo buiten om bij den Varkenshoek hen zoude afwachten.

Ten zuiden van Poeloe Kalappa werd een prauw ontdekt, terwijl de kruisbooten benoorden dat eiland geankerd waren. De djoeragan van de prauw kwam aan boord van de Borneo en toonde een pas, waaruit zijn bestemming bleek te zijn Radja Bassa; ook de overige prauwen werden door de kruisbooten onderzocht en liet de kommandant der Borneo die vaartuigen naar de Lampongbaai verjagen, en vertrok met de kruisboot n0. 10 naar Rogoh en Soemoer, terwijl de kruisboot n0. 6 voor Pegantongan post vatte.

In den morgen van den 25en werd er een geschikte landingsplaats gezocht bij Soemoer en die gevonden hebbende, stoomde de Borneo in den namiddag tot zeer nabij. Ten 5 ure werd er een schot gedaan in de hoop dat een der hoofden aan boord zoude komen; doch niemand verscheen. Den 26en des morgens ten 5 ure debarkeerde de luitenant ter zee 2e klasse Andrau, de officier van gezondheid 2e klasse Muller en de adelborst van Oordt met 45 manschappen en een achttal matrozen van de kruisboot n0. 10. De gidsen welke men medegegeven had, bleken van weinig nut te zijn, onbekend als zij waren met het terrein. Daar de weg naar Rogoh door de kampong Soemoer loopt, liet de luitenant ter zee Andrau met zeer veel overleg deze laatste onbeschadigd. Vijanden waren hier niet te zien, en naar Rogoh

optrekkende, zag men er een tiental, die echter spoedig verdwenen. Rogoh en vooral de padischuren werden verbrand. Overigens was alles medegevoerd of verlaten. Na eenige rust werd de terugtocht aangenomen en alstoen Soemoer in brand gestoken. De luitenant ter zee Andrau keerde nu met de gezamenlijke manschappen weder aan boord terug, waar allen behouden aankwamen, uitgezonderd de matroos 2e klasse van Diemen, die bij het beklimmen van den oever van een riviertje het ongeluk had zich door zijn hand te schieten.

Den 27en des middags stoomde de Borneo tusschen de Zutphensche eilanden door naar Pegantongan, alwaar de kommandant van den djoeragan van de kruisboot no. 6 vernam dat er zich nog geen der hoofden vertoond had. Den 28en debarkeerde de luitenant ter zee 2e klasse van Oordt met eenige manschappen en werd Pegantongan, alwaar zich zeer veel padi bevond, in de asch gelegd.

De aan den kommandant der Borneo opgedragen last vervuld zijnde, verliet hij met zijn bodem en de kruisbooten op sleeptouw des voormiddags omstreeks 11 ure Pegantongan en kwam ten 2 ure op de rede van Kalianda ten anker.

Keeren wij thans tot de kolonne bij Waij Orang terug. Nadat den 24en october het kampement te Waij Orang door wachten van de hulptroepen was bezet, richtte de kolonne haren marsch over de kampongs Kedanton, Panjang, Denjan, Tjango, Negrie, Oemboel, Kaliling, Negara Ratoe, hoofdkampong der marga op Loerang Tenga. Van hier werd een verkenning gedaan in de richting van de grenzen der kampong Kalou. De vijand, die hier het eerst ontmoet werd, verontrustte die verkenning door eenige schoten en verdween daarna in de wildernis.

Na de kampong Loerang Tenga en Kalou te hebben verbrand, rukte de kolonne, nu en dan door den vijand verontrust wordende, verder naar de kampong Koenjaja in de marga Dantaran, die des avonds ruim 6 ure werd bereikt. De bevolking was hier in de kampong gebleven en werd de kolonne met blijken van toegenegenheid ontvangen. De goede gezindheid dezer bevolking was hoofdzakelijk toe te schrijven doordien haar hoofd in familiebetrekking stond tot den pangerang hoofd van Waij Orang. Dat hoofd was door de muitelingen heimelijk vermoord omdat hij hunne zaak niet wilde omhelzen.

Den 25en en 26en october verbleven de troepen te Koenjaja, en

daar het hoofd van Waij Orang rapporteerde, dat hem drie gehuchten bekend waren, waar de uitvoerders van den moord van den kriai van Koenjaja zich ophielden, werden die onderzocht, doch onbevolkt gevonden, zijnde in brand gestoken. Gedurende het verblijf der kolonne te Koenjaja kwamen er onderscheidene goedgezinde Lampongers en Javanen over, die in de marga Dantaran werden ingedeeld; ook melde zich een voorvechter der muitelingen aan, genaamd Sleeman. Genoemde Sleeman woont thans (1853) in de kampong Kasoegian in de marga Waij Orang, is een zeer geslepen inlander, die veel gereisd heeft, en is het mij later voorgekomen, dat hij meer als spion van den vijand, dan wel uit toegenegenheid tot ons overkwam, doch later, toen hij zag dat de muitelingen niet bestand waren tegen onze troepen, den schijn aannam voor goed onze zijde te kiezen. Tot dit vermoeden ben ik geleid doordien Sleeman mij vergezelde toen ik een samenkomst met Raden Intan had, en hij door deze niet alleen met blijken van toegenegenheid, maar bijna met vreugde werd ontvangen, 't welk zeker het geval niet zou zijn geweest wanneer hij de zijde der muitelingen voor goed had verlaten en geen dubbelzinnige rol speelde.

Den 27en october werden de troepen van een dag vivres voorzien en verliet de kolonne Koenjaja en richtte haren marsch op Loerongtenga en van daar over Kalou om de versterking van den vijand op te zoeken. Omstreeks een half uur aan de andere zijde van Kalou werd de voorwacht bestaande uit Boegineesche hulptroepen door den vijand aangevallen, waarbij drie voorvechters van den vijand sneuvelden. Na een korte schermutseling verdwenen de overigen in het bosch en werd de marsch vervolgd. Het was kort daarna dat de aanvoerder der expeditie, de kapitein Juch een hevige hartklopping en zenuwtoeval kreeg en machteloos nederstortte, waardoor het bevel tijdelijk door den kapitein van Oldenborgh werd opgenomen. Na nog eenigen tijd te zijn voortgerukt, werd door den gids een batterij aangewezen, welke den weg afsloot. Deze hindernis trok men over het gehucht Toelangkring om, doch vond men die batterij verlaten. De afsluiting of batterij werd vernield en hield de kolonne te Toelangkring een korte rust.

De marsch werd vervolgens gericht op de hoofdversterking Merambong en aan den tweeden luitenant Stennekens met een peloton infanterie opgedragen, om de voorwacht der Boegi-

neesche hulptroepen te versterken en den weg welke de kolonne volgde en het terrein waar de versterking lag te verkennen. Na een steilen bergrug te hebben bestegen, werd de plaats der versterking aangeduid door de geweerschoten welke de vijand op de kolonne richtte. Hierop kreeg de artillerie last eenige grenaten naar die zijde te werpen, doch deze hadden geen uitwerking doordien zij over de versterking terecht kwamen. Inmiddels was de tweede luitenant Stennekens met zijn peloton en de Boegineesche hulptroepen ter verdere verkenning voortgerukt en, oostwaaarts omgetrokken zijnde, stootte hij op de versterking daar, waar die blijkbaar nog niet was voltooid, gaf daarvan kennis aan den kommandant der expeditie en, toen hij de kolonne zag naderen, last tot den stormaanval, en was weldra binnen Merambong. De vijand sprong over de borstwering en verdween in de wildernis.

Bij den aanval op Merambong worden genoemd als zich te hebben onderscheiden de tweede luitenant Stennekens, de Europeesche sergeant Breedenbeek, de inlandsche sergeant Sadio en de inlandsche fuselier Wartodongso. Verliezen had men niet te betreuren, terwijl de inlandsche fuselier Singokono gewond werd in de rechterhand, door het afgaan van zijn geweer bij het beklimmen der borstwering.

Na Merangbong te hebben vernield keerde de kolonne op hare schreden terug, verbrandde de gehuchten Toelangkring en Kedatoen, richtte vandaar den marsch op Tamam en rukte des avonds omstreeks 8 ure de kampong Waij Orang binnen.

Den 29^{en} october werden door de Boegineesche hulptroepen nog eenige kwaadwilligen opgespoord en, daar de gezaghebber vermeende dat de verrichtingen in de onrustige marga's geheel waren afgeloopen, zoo werden den 30 en 31 october de troepen en hulptroepen geëmbarkeerd en keerde de expeditie naar Telok Betong terug. Den 2^{en} november werden de hulptroepen afgedankt en vertrok Z. M. stoomschip Borneo met de geregelde troepen naar Batavia.

Tot verder herstelling en behoud der rust werden nu nog door den gezaghebber eenige maatregelen genomen, doch daar de hoofdaanleggers der onrustige bewegingen, de hadjie Wachia, Wah Maas, Raden Intan en diens familie, niet gevangen waren genomen, en ook niet tot onderwerping kwamen, zoo was de rust nog verre van verzekerd en had de expeditie weinig uit-

komst opgeleverd, daar de onruststokers in het gebergte en de bosschen gevlucht waren en zich daar schuil hielden. Men had echter door het vertoon van macht onzen invloed bij het welgezinde gedeelte der bevolking meer doen klimmen.

De rust in de overige districten liet weinig te wenschen over en in Samangka, waar Dalem Mangkoe negara nu juist gelegenheid zou hebben gehad om van de onlusten in de marga's Negara Ratoe en Dantaran partij te trekken, bepaalden zich de voorvallen tot eenigen sluikhandel. Wel kwam in de maand januari 1852 zekere Radja Mangkoe negara, hoofd van Boeai Terega te Telok Betong en deed aanzoek om vuurwapenen en munitie, om die tegen den beruchten Dalem Mangkoe negara te gebruiken, aangezien die muiteling tegen hem en zijn volk was opgetrokken; doch daar bovengenoemd hoofd tot dus verre gemeene zaak met Dalem Mangkoe negara had gemaakt, en hij alleen toevlucht bij het bestuur zocht uithoofde hij thans in onmin met vermelden muiteling leefde, werden hem wapens en munitie geweigerd, en werd hij aangemaand om, wanneer hij geen last meer wilde hebben van bedoelden muiteling, alsdan met zijn volk de thans door hem bewoonde streek te verlaten en zich neder te zetten in de marga Bineawang.

Intusschen was de toestand van de marga's Negara Ratoe en Dantaran nog maar weinig verbeterd en hoewel Raden Intan en diens aanhang zich schuil hielden, wachtten zij slechts op een gelegenheid om het hoofd weder op te steken; vooral koesterden zij een fellen haat tegen het hoofd van de marga Waij Orang. Langzamerhand begonnen de gevluchte muitelingen zich dan ook weder te vertoonen en strooptochten te doen op kleine handelsvaartuigen langs de Zutphensche eilanden, waardoor eenige opvarenden van een verongelukte prauw in hunne handen vielen. Ook begonnen zij weder hutten op te slaan op de plaatsen van de vroegere kampongs Rogoh, Soemoer en Pegantongan. Dit had ten gevolge dat, toen de gezaghebber daarvan bericht ontving, hij aan den pangerang Mangkoe Boemoe, hoofd van Waij Orang, in de maand februari 1852 opdroeg, om met gewapende bevolking uit zijn marga zich rechtstreeks naar Rogoh te begeven en vandaar over Soemoer naar Pegantongan om zoo mogelijk de aldaar aangehouden wordende opvarenden van verongelukte of geroofde vaartuigen op te sporen.

Ook de pangerang Singabranta, margahoofd van Radja Bassa,

begon weldra een zonderlinge houding aan te nemen, waartoe het volgende aanleiding gaf. In de maand juni 1852 werd het gerucht verspreid dat de pangerang Singabranta een aanslag op het leven had laten doen van zijn zwager Tingie Bezaar, medehoofd van Radja Bassa, en deze daarbij gewond was geworden en werd dat gerucht weldra bevestigd. De gezaghebber gaf daarop last aan den Tommongoeng regent om den pangerang uit zijn naam te verzoeken, Tingie Bezaar en de beide uitvoerders van dien aanslag naar Telok Betong te zenden en zelve zoo mogelijk derwaarts te komen. Op dat verzoek werd geantwoord dat de uitvoerders van den aanslag op het leven van Tingie Bezaar waren gevlucht, en de pangerang niet inzag waarom hij zich naar Telok Betong zou begeven. De gezaghebber besloot alsnu persoonlijk naar Radja Bassa te gaan, stelde een hulpmacht samen van gewapende politiedienaren en handelaren, voegde daarbij eenige militairen der bezetting met een mortier, en vertrok met de gouvernements kruisboot no. 35 naar Tjantie.

Den 30^{en} juni debarkeerde die hulpmacht op Tjantie en begaf zich op weg naar Radja Bassa om den pangerang zoo mogelijk te overvallen. Dit mislukte en de pangerang ontvluchtte naar den bergrug Bedoewa. De gezaghebber, hierin teleurgesteld, verklaarde de pangerang Singabranta vervallen als margahoofd en stelde in zijn plaats zijn zwager Tingie Bezaar. Deze Tingie Bezaar was geenzins de geschikte man voor die betrekking; ook zou hij zeker zonder den gezaghebber nimmer door het volk tot hun hoofd zijn gekozen, daar hij niet zeer gunstig bekend stond en daardoor geen invloed kon uitoefenen in een tijd waar die vereischt werd om de bevolking rustig te houden. Het kan dus geen verwondering baren dat hij later uit vrees voor zijn betrekking bedankte. Bij het tegenwoordige bestuur staat hij bekend als een voorbeeldelooze smokkelaar.

De pangerang Singabranta voor zijn veiligheid bevreesd, verzamelde weldra eenigen aanhang om zich, en begon zijn verblijf op den bergrug Bedoewa te verzekeren. De verschillende berichten daarover in omloop deden den gezaghebber tot een tweeden tocht besluiten; doch ook deze liep vruchteloos af doordien de bevolking der marga Radja Bassa geen hulp wilde verleenen tegen haar hoofd, en hare kampongs had verlaten, waardoor de gezaghebber genoodzaakt werd naar Telok Betong terug te keeren, terwijl den Tommongoeng regent werd opgedragen om de

bevolking tot hare kampongs terug te voeren en tot rust aan te manen.

Door beide mislukte tochten naar Radja Bassa was de invloed van onze macht door de expeditie in 1851 teweeg gebracht zeer gedaald, en won de zaak der muitelingen in Negara Ratoe en Dantaran daardoor weder veld. In de maand december deed de gezaghebber met het stoomschip Hekla en de kruisboot no. 35 op nieuw een vertooning langs de kusten van de marga Radja Bassa, waarna het stoomschip naar Batavia terugkeerde en de gezaghebber met de kruisboot een tocht deed langs de Zutphensche eilanden. Op dien tocht bleek het dat zich langs het strand vele uitgewekene Javanen uit Bantam ophielden en zich nog aansloten aan hadjie Wachia en Wah Maas. In februari 1853 werd opnieuw door den gezaghebber met de kruisboot no. 35 een tocht ondernomen, tot het tegengaan van rooverijen langs de stranden der oproerige marga's, en werden er bij die gelegenheid eenige geweerschoten gewisseld met een sloep, welke zich bij de kampong Pegantongan trachtte te redden, waardoor een Javaan uit die sloep een schot in de zij ontving en aan de gevolgen overleed.

Uit al die tochten bleek het duidelijk dat de rust nog niet in de marga's Negara Ratoe en Dantaran was gevestigd en de gezindheid van de bevolking in de Marga Radja Bassa, door de afwezigheid van haar hoofd, zeer weifelde, daar het door den gezaghebber aangestelde hoofd Tingie Bezaar geen invloed kon uitoefenen en weldra, uit vrees voor zijn betrekking bedankte, terwijl de pangerang Singabranta na het verlaten zijner kampong zich al meer en meer met Raden Intan en diens familie had verbroederd.

J. E. H. KÖHLER.

Het eiland Soemba, volgens de jongste mededeelingen.

Bijdrage tot de kennis van taal, land en volk op het eiland Soemba, door S. Roos, controleur aldaar. Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen. Deel XXXVI, 1—160.

Men kent het verhaal der eerste teleurstelling van den jeugdigen controleur op Java. Na jaren onafgebroken studiën en een voldoend afgelegd examen in allerlei positieve en letterkundige vakken, wordt hij geplaatst in het uithoekje van een afdeeling, waar hij, naar zijn schatting, even onbeduidende als eenvoudige bezigheden te verrichten heeft. Na zich overtuigd te hebben dat voor 's hands zijn werkkring zich daarbij zal bepalen, roept hij wanhopend uit: „Mijn hemel! moest ik mij daarom zoo afsloven en zooveel aanleeren!" Op lateren leeftijd, zal, zelfs in de binnenlanden van Java, de teleurgestelde ambtenaar wel tot andere gedachten komen, en welke ook de lotgevallen zijner Indische loopbaan mogen zijn, zal hij menigmaal dankbaar de personen en de omstandigheden herdenken, die hem de gelegenheid schonken een wetenschappelijke opleiding te genieten. Hij zal ze leeren als een benijdenswaardig voorrecht beschouwen, al is er uit zijn kennis voordeel noch roem te halen. Zelfs als tegenspoed, in stede van geluk, zijn schreden volgt, is een ontwikkelde geest steeds een waarborg tegen demoralisatie, de prikkel om toch zijn plicht te betrachten en met zich de meest

troostrijke overtuiging te dragen dat men zich althans geen zelfverwijt heeft te doen.

Op de bezittingen buiten Java, is de jeugdige ambtenaar reeds terstond verplicht van zijn speciale opleiding partij te trekken. Reeds terstond kan hij toonen, dat het voorbereidend onderwijs niet vruchteloos aan hem is toegediend, en dat hij in het werkelijke leven veel kan gebruiken van de kiemen in de theoretische leerschool gelegd. Van dergelijke ambtenaren heeft natuurlijk het gouvernement in de eerste plaats het genot; maar, kinderen van de wetenschap, in plaats van de routine, bewijzen zij op hun beurt, hun voedster belangrijke diensten, door over de taal, het land en het volk, waarmede zij leven en werken, meer licht te verspreiden en de kennis van den Indischen Archipel te verrijken met hunne waarnemingen en de uitkomsten van meer gerijpte studiën.

Het is aan de zucht voor wetenschappelijke bedrijvigheid, dat wij de uitvoerige monographie van het eiland Soemba te danken hebben, welke de heer Roos heeft geplaatst in de werken van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, die in den loop van 1872 zijn uitgegeven. Het is de meest volledige en tevens de meest grondige en vertrouwbare studie, welke tot dus ver van dat niet onbelangrijke eiland werd geleverd. Immers, hetgeen vroeger over Soemba hetzij in dit tijdschrift [1]), hetzij elders werd medegedeeld, berustte slechts op onvolledige waarnemingen van personen, die het land ter loops bezochten en op verklaringen van een daar gevestigden Arabier, Sjarif Abdoe'l Rachman, meer geneigd de vragende personen te believen dan hen juist op de hoogte te brengen. De heer Roos, voor eenige jaren benoemd tot controleur op Soemba, was ruimschoots in de gelegenheid het eiland, zijn bewoners, hun zeden en gebruiken alsmede hun taal en de materieële hulpbronnen die den bodem oplevert te bestuderen en hij heeft van die gelegenheid uitnemend partij getrokken. Wij wenschen de aandacht van een grooter publiek dan dat 't welk gewoonlijk de „Verhandelingen" van het Bataviaasch Genootschap raadpleegt, op zijn degelijke studie te vestigen.

---

[1]) Zie, onder anderen, Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, 5e jaargang II, 335; 1853, I, 48; 1855, I, 277, 305; 1858, I, 69; 1860, I, 87.

Soemba beslaat een oppervlakte van 251 vierkante geographische mijlen. Het ligt ten zuiden van het eiland Floris of Mangaraij, waarvan het door straat Soemba of straat Sandelhoot is gescheiden. Het maakt sedert lang een onderafdeeling uit van de residentie Timor; doch eerst in 1866 werden er geplaatst: een controleur, een ambtenaar ter beschikking, een tolk en tien politie-oppassers. De controleur heeft zijn standplaats te Kabaniroe in het rijkje Kambera, niet ver van de kampong Waingapoe, gelegen aan het strand aan de noordkust van het eiland. In de baai voor die kampong, meer bekend onder den naam van Nangamessi-baai, komen de meeste schepen ten anker, vooral die welke voor den paardenhandel worden bevracht.

Langs de kust is het land meerendeels vlak, hier en daar afgewisseld door heuvelachtig terrein; dieper landwaarts in wordt het bergachtig. Hoog gebergte heeft Soemba echter niet: de bergtoppen bereiken zelden een grootere hoogte dan 1000 voet; de hoogste top rijst niet boven de 1800 voet. Aan de noord- en oostkust wisselt het terrein in de nabijheid van het strand af van heuvelachtig tot vlak en ofschoon hier en daar steenachtige en onvruchtbare plekken worden aangetroffen, bestaat echter een groot deel uit uitgestrekte grasvelden. Het bergachtig gedeelte, dat over het algemeen zeer kaal is, heeft een steenachtiger, met slechts een dunne aardlaag bedekten bodem. Waarschijnlijk bestaat voor het meerendeel de bodem uit kalksteen, waarvan de zwarte aardlaag bijzonder vruchtbaar is. Evenmin als aan uitgestrekte velden geschikt voor rijst en andere kultures, is er gebrek aan water. Het land telt legio wellen, bronnen, beekjes, spruitjes en uit het binnenland naar zee vloeiende rivieren. De Kambera is de grootste rivier van Soemba. Zij is op vele plaatsen meer dan 80 meters breed en voor kleine vaartuigen, vooral bij hoog water tamelijk diep het land in bevaarbaar. Bij hoog water zijn vele rivieren zelfs niet te paard te doorwaden; doch zij zijn aan hare mondingen zeer verzand en daardoor bij laag water onbruikbaar voor de scheepvaart. De vele bochten of inhammen leveren voor kleine vaartuigen voldoende veilige ankerplaatsen op. Voor groote schepen is dat minder het geval. De beste ankerplaats is aan de noordkust vóór Nangamessi en voor Waingapoe tusschen Tandjong Mandolo en de Tenawatoe-rivier op 11 tot 12 vadem diepte. De groot-

ste schepen liggen daar zoowel in de west- als in de oostmoeson veilig.

De gemiddelde thermometerstand is 's morgens om 6 ure 77° Fahrenheit, om 9 ure 84°; 's middags om 12 ure 89°, om 3 ure 89°, om 6 ure 84°. November is de heetste maand, wanneer de thermometer dikwijls 95° aanwijst. Van de laatste helft van juni tot en met augustus zijn de nachten zeer koud en wijst de thermometer niet zelden 60°, des ochtends om 7 ure nog 65°. De in augustus heerschende oostenwind is onaangenaam en veroorzaakt dikwijls katharrale aandoeningen en koortsen. Onweder doet zich weinig voor, doch aardbevingen herhalen zich elk jaar. De westmoeson, welke in het laatst van november aanvangt, is het hevigste in de maand februari. De bandjirs zijn dan zoo geweldig, dat de meeste rivieren niet zonder levensgevaar zijn over te steken. Van mei tot october regent het aan de kust te Kambera zelden, hetgeen echter wordt vergoed door den sterken dauw, welke des nachts valt. Te Kadoembo valt meer regen. In september en october ziet het land in de nabijheid van het strand er droog en verdord uit, doch niet verder dan slechts een uur gaans is het gras groen en voor de paarden volop voedsel. Epidemien zijn zeer zeldzaam. In 1844 hebben de pokken veel offers geëischt; sedert bleef Soemba van deze en dergelijke calamiteiten verschoond, zoodat het eiland een zeer gezond verblijf mag genoemd worden.

Soemba levert de meeste nuttige planten en gewassen op van den Indischen Archipel: padi, djagong, katjang, gierst, ketan, komkommers, laboe, kool, uien, verschillende obi-soorten, tabak, katoen, suikerriet, indigo. De tabak en de katoen zijn wezenlijk van superieure kwaliteit. Voorts treft men er China's appelen, citroenen, mangas, nangkas, ananas, den broodboom, sirih, pinang, pisang, papaija, vogelnestjes, een zeer goede soort van wilde kaneel, harst (damar), rottan en bamboe, zoo ook den tamarinde-, klapper- en lontar-boom, uitstekend timmerhout, sandelhout, rood en geel verwhout en vele andere houtsoorten.

Behalve paarden, waarvan, zooals bekend is, Soemba een rijken schat bezit, heeft men er ook karbouwen. Tusschen Kadoemba en Melodo worden in de bosschen een menigte wilde buffels aangetroffen. Aan geiten en varkens is geen gebrek. Even als de karbouwen worden zij echter alleen geslacht bij

feestelijke gelegenheden. Van pluimgedierte ziet men slechts kippen, waaraan de Soembanees trouwens niet rijk is. Voor eigen gebruik worden zij alleen bij sommige feesten gegeten. Zij worden meestal geslacht om de ingewanden te raadplegen bij ziekten, moord, diefstal, het op reis gaan enz. Aan hetgeen bij zulk een gelegenheid de kippen-darm zegt, hecht de Soembanees veel waarde, en, zonderling genoeg, het vindt zelfs ingang bij den beschaafden Arabier Sjarif. Schapen zijn zeer schaars. Te Melolo en Mendjeli treft men er een honderdtal, die den radja van Savoe toebehooren en te Waingapoe en Kambera bezitten de Arabier Sjarif en de controleur er eenige; zij zijn van Savoe overgebracht en teelen zeer goed. Koeien worden nergens gezien dan bij den zooeven genoemden Arabier. Een aantal jaren geleden liet Sjarif een zestal koeien en twee stieren van Bali overbrengen, welke, losgeraakt, zich in het wilde hebben voortgeplant. Nu en dan ontmoet men een enkel van die dieren in de nabijheid van Lawanapoe, op twee uren afstands van Waingapoe. Het binnenland heeft veel herten en wilde varkens. Honden ziet men bijna in elk huis, somtijds in menigte. Weinig voedsel krijgende, zijn zij stok mager. Zij worden door den Soembanees gegeten en, meer het binnenland in, bij de herten- en varkensjacht gebezigd. Ook houden er sommigen katten op na, doch dit is een zeldzaamheid, zoodat de ratten en muizen ongestoord hun vraatlust kunnen bot vieren en des nachts den mensch tot veel last zijn. Apen, doch van de gewone soort, zijn er in groote hoeveelheid; verder wilde eenden, boschkippen, poejoes, pergams, poenis, kakatoeas, loeris, een menigte van duiven en andere vogels, zoomede groote roofvogels en vleermuizen; wijders schildpadden, hagedissen, gekkos, leguanen en kaaimans; eindelijk, zooals overal in Indië, vliegen, muskieten, witte, zwarte en roode mieren, bloedzuigers, sprinkhanen, schorpioenen, zeer groote duizendpooten en meer andere kleine insecten.

Onder de fauna behooren ook vele vergiftige en groote slangensoorten. Te Ketewe werd den heer Roos door den radja van die plaats verhaald, dat nog niet lang geleden, een Soembanees door een reuzenslang werd overvallen, welke niet minder dan 3 voet Rijnlandsch in omtrek had. De slang had zich slechts eenmaal om den man heen gekronkeld; maar dit was genoeg om hem zoodanig te vermorselen, dat de omstanders het kraken der beenderen van den ongelukkige konden hooren, totdat zijn

lichaam tot gruis was gedrukt. Dat kraken der ledematen en beenderen, en het bedekken van het slachtoffer met een slijmachtig vocht, was verschrikkelijk om te hooren en te zien. Allen, die op het geschreeuw waren komen aanloopen, stonden roerloos, totdat eindelijk een broeder van den ongelukkige met een kapmes het ondier een krachtigen slag toebracht; en toen eerst durfde men het wagen om met vereende krachten het monster af te maken. De heer Roos beweert dat, te oordeelen naar de slangen die hij op Soemba heeft gezien, geen reden bestaat om aan de waarheid van het hem te Ketewe medegedeelde te twijfelen. In het Massoegebergte, waar hij eens in een bosch, van 's morgens 10 tot 's avonds half 7 ure ronddoolde, was het hem gegeven de grootste slang te aanschouwen die hij ooit had gezien. In een Europeesche diergaarde zou zij toeschouwers gelokt hebben.

Aan visch, waaronder een zeer groote verscheidenheid van de meest lekkere soorten, is aan de kusten van Soemba en in de rivieren geen gebrek, evenmin als aan tripang, die veel wordt gevangen aan de oostkust van het eiland.

Hetgeen echter Soemba in de laatste jaren vermaard heeft gemaakt zijn de Sandelhootpaarden, het edelste ras van den geheelen Indischen Archipel. De paarden teelen er welig voort; zij loopen los in de weide en veroorzaken den eigenaar geen werk. In den regel eten zij dus niets dan gras, hetwelk op eenige plaatsen aan de noordkust in de zeer drooge maanden bijna gelijk aan hooi is. Wil de Soembanees zijn paard verkoopen en het vóór dien tijd goed voeden en rond maken, waarop door de paarden-koopers, vooral met 't oog op de reis, wordt gelet, dan geeft hij het volop te eten daun djagong, daun obi ketella of daun katjang tanah, de djagong bladeren zoo groen mogelijk, doch die van de katjang en obi immer eerst goed gedroogd, ten einde verstopping te voorkomen. Bij het oogsten van djagong, katjang tanah en obi zal men nooit vergeten de bladeren aan de paarden te geven. Vooral de djagongbladeren, te oordeelen naar de graagte waarmede het paard ze eet, schijnen een ware lekkernij voor dat beest te zijn. Eet een paard niet ijverig of gulzig genoeg, dan wordt het naar zee gebracht en laat men het zeewater drinken. Te ver van zee af, kan een handvol zout dezelfde dienst doen.

Zoo als bekend is, hebben de Soemba-paarden een snee in

de ooren. Vraagt men waarom, dan is het antwoord, dat het de tanda, herkenningsteeken, is. Daaraan is echter niet te hechten, omdat toch al die teekens bijna aan elkander gelijk zijn. Het is de gewoonte het veulen, 3 tot 4 maanden oud zijnde, een stukje ter lengte van 1 tot 1½ duim van den staart af te snijden, de wond met een gloeiend ijzer dicht te branden, en het haar, loopende bijna over de geheele lengte van den staart met een mes weg te schrappen, doch alleen het bovenste gedeelte, niet op zij. Vervolgens wordt de staart eenige malen langzaam doch met kracht naar boven gebogen, zoodat deze het kruis bijna raakt. Is het veulen van edel ras (volbloed), dan draagt het, ook zonder die bewerking, den staart omhoog, doch in elk geval dient die kunstbewerking om het releveeren van den staart te bevorderen, waardoor het paard ontegenzeggelijk een fraaier voorkomen heeft. Beantwoordt de operatie niet voldoende aan de verwachting, dan wordt op 1½ tot 2 jarigen leeftijd van het paard, de punt van den staart, naar gelang die weêr is aangegroeid, nogmaals afgesneden en op de zooeven aangegeven wijze behandeld. Sommigen willen weten, dat die bewerking de vurigheid of levendigheid van het paard zou bevorderen. Overigens zijn op Soemba vele paarden, welke noch de ooren, noch den staart gesneden hebben.

Een paard, dat met opgeheven staart loopt en daarbij een gemakkelijke beweging heeft, bijna schuift, veel gelijkende op den telgang, wat men noemt lakoe reengang (gauw loopen), heeft voor den Soembanees de meeste waarde, vooral wanneer het daarbij goed kan kabrioleeren. Wordt het hem door den radja niet afhandig gemaakt dan ontdoet hij er zich niet van, behalve in den hoogsten nood en dan nog tegen hoogen prijs. Paarden, welke aan die vereischten niet voldoen, waarin geen vuur zit of welke lui zijn, doch die bij voorbeeld goed kunnen draven en galoppeeren, noemt men djara daangga en dezen zijn het, welke aan de Arabieren paarden-handelaars worden verkocht.

De schoone paarden, van edel ras, worden gevonden van Soedoe (Kawangoe) naar het westen gaande tot aan Waidé (Tandjong Sassar). Ze hebben dunne, vaste pijpen, fijne en korte vetlokken, zijn goed en schoon gebouwd, sterk en vurig, doch over het algemeen weinig hooger dan vier Rijnlandsche voeten. Wil men de prachtigste paarden zien, men bezoeke den radja

van Napoe (Sassar) en trachte door een verblijf van eenige dagen zijn wantrouwen te overwinnen: dáár is eigenlijk de bakermat van de volbloed Sandelhoot paarden. Hooge doch gewoonlijk minder goed gebouwde paarden worden gezien te Melolo, Redeh, Mendjeli en Wajeloe. De paarden van Memboro zijn van minder gehalte, misschien wel de minste op Soemba. Zij zijn klein, zonder vuur en mak, doch eigenen zich goed om lasten te dragen. Voor wagenpaarden schijnen ze te voldoen, misschien beter dan de paarden van Napoe of Kambera, welke door hun levendigheid en drift voorzichtigheid vereischen en beter als rijpaard dienen.

De Soembanees is een geboren paardrijder. Hij moge door zijn ongelukkige bewapening als vijand niets beteekenen en bij andere eilanders achterstaan; maar hij overtreft hen ongetwijfeld als ruiter. Bij het opvangen van karbouwen of van wegrennende paarden en bij feestspelen vliegt hij als 't ware over steenen, rotsen, bergen, dalen, soms langs afgronden en men zegt onwillekeurig, dat ruiter en paar één zijn. Toch ontbreekt 't hem aan alles wat wij verstaan onder paardenkennis. Het kan niet anders of het moet hem verwonderen, dat dezelfde djara daangga, die hij verkoopt omdat er toch niets in zit, onder de behandeling van den deskundigen Europeaan een geheel ander dier wordt. Hij is ten eenenmale onbekend met de kenteekenen des ouderdoms van het paard en weet alleen, dat als de haaktanden nog niet uit zijn, het paard nog jong is. Op de vraag naar den ouderdom van zijn paard, weet de Soembanees soms te zeggen, hoeveel kinderen of hoeveel oudere broeders het heeft; of, weet hij dat niet, dan wijst hij naar de haaktanden zonder iets te zeggen. Vele paarden zijn gedrukt. De pijnlijke en wezenlijk venijnige steek van de vlieg en de onkunde en onverschilligheid van den Soembanees doet de wond dikwijls zeer groot worden. Gelukkig voor hen, dat ziekten onder de paarden op Soemba iets vreemds zijn. Nog nimmer werd er een droezig paard gezien en men beweert dat de kwade droes er niet bestaat, waarschijnlijk omdat de paarden in den natuurstaat voortleven.

Niet langer dan een 25 jaren geleden, waren er vele Soembaneezen, die in het bezit waren van 60 tot 100 paarden, waaronder zeer prachtige; doch toen verkochten zij ze onderling voor een of twee gongs of een paar stukken goed ter waarde

van 8, 12 tot 15 gulden, en werden ze ook tegen die prijzen door den Arabier Sjarif opgekocht en uitgevoerd. Geld was toen op Soemba nog niet bekend. Hij leerde de bevolking het gebruik — niet de waarde van het geld ten einde haar de geringste snuisterijen te kunnen verkoopen voor souvereigns of rijksdaalders. Nog heden ten dage, willen de Soembaneezen niets weten van kleiner geld, zoo als guldens of halve guldens. Waar moest dus dat groote geld van daan komen, zoo niet van de paarden? Naarmate die nuttige dieren meer en meer in waarde stegen en tegen steeds hoogere prijzen naar Java en Mauritius werden uitgevoerd, maakten de radjas er zich zooveel mogelijk meester van, zoodat tegenwoordig de grootste rijkdom aan paarden bij de radjas en hun familie zit.

De radja van Taaimanoe, bij voorbeeld, heeft zooveel paarden dat het juiste getal hem onbekend is. Hij rekent alleen de hengsten, welke hij overal, uren ver heeft losloopen. Men schat dat getal op 250 tot 300. Een zijner slaven houdt het toezicht over 2, 3 of 4 babas, dat wil zeggen hengsten met hun merries. Wanneer men nu in aanmerking neemt, dat een hengst 6, 8 tot 10 merriepaarden en, wanneer hij sterk en vurig is, zelfs meer heeft, dan kan men den rijkdom aan paarden nagaan van de radjas op Soemba. De slaven overtuigen zich een tot twee malen per dag, dat de aan hun toezicht vertrouwde paarden aanwezig of in de buurt zijn, en geven van het werpen of van sterfgevallen kennis aan hun meester: wat voor hen trouwens gemakkelijk is na te gaan, doordien elke hengst met angstvallige zorg zich beijvert zijne vrouwtjes bij elkaar te houden en niet gedoogt, dat één harer zich van de kudde verwijdert, evenmin als hij zou toelaten, dat een andere hengst in zijn rechten treedt. Soms hebben om die reden tusschen twee hengsten bloedige gevechten plaats. Er zijn slaven van den radja van Taaimanoe die het opzicht houden over eenige babas allen van dezelfde kleur, zooals Isabellen, weder anderen, die alleen schimmels, bruin- of bontkleurigen hebben na te gaan, hetgeen het oppassen tevens gemakkelijk maakt.

Algemeen wordt op Soemba beweerd, dat de radja van Tarimbang nog meer paarden bezit dan die van Taaimanoe. Ook die van Soedoe, Melolo, Mendjeli, Kapoendoe, Batoe, Kapedoe, Tariembang en vele anderen zijn rijk aan paarden, ongerekend

nog die, welke in het bezit zijn van hun broeders, zonen en andere familieleden.

De paardenhandel is zeer karakteristiek. De paardenkoopers, meestal Arabieren, slaan op de kust waar zij met hun schepen voor anker komen, voor de paarden een noodstal en voor zich zelf een klein huisje op; een en ander wordt door het scheepsvolk gebouwd, waartoe zij materialen (kadjangmatten en bamboe) van Java medebrengen. Vóór of in de gaanderij van dat huisje moet een bank of zitplaats zijn voor de Soembaneezen die paarden te koop aanbrengen. Op die bank zet zich de man, die een paard wil verkoopen. Hij blijft uren achtereen daar zitten. Het paard is in de buurt ergens aangebonden. Biedt hij het eindelijk te koop aan of wordt de Arabier ongeduldig en vraagt hij naar den prijs van het paard dan is de eisch onveranderlijk: „10 dikke dukaten (pond sterling), 10 rijksdaalders, 10 mattas (vademen rood, geel en wit katoen) en soms ook nog 10 gulden."

Haalt het paard 4 voet Rijnlandsch of meer hoogte en ziet het er goed uit, — waarmede meer wordt bedoeld, dat het goed in het vleesch zit, dan wel goed en evenredig gebouwd is — dan veranderen de 10 in 20.

De ouderdom en de hoogte zijn het eenige, waarop de paardenkooper let. Sommigen zien naar de teekens, waarnaar de Javaan op zijn wijze het karakter van het paard beoordeelt en of het dier geluk of ongeluk aanbrengt. Het paard op en neer te laten stappen en het als een kenner te keuren, daarvan is geen kwestie. Zóó ver gaat hun kennis niet; de meesten volgen in dat opzicht den Soembanees: zij kijken of er al of niet haaktanden zijn.

Men doet daarop een bod. De eigenaar blijft nog een uur of langer zitten en laat eindelijk zijn paard in handen van den Arabier voor 10 rijksdaalders, 3, 4, 5, of 6, soms 7 of 8 kleine dukaten (van 6 gulden) en 5 tot 6 vadem of soms een rol Madapollam van de slechtste soort. Natuurlijk zijn de prijzen afhankelijk van het getal paardenhandelaars, die te gelijk Soemba met hun schepen aandoen. Zijn er vele, dan weten de Soembaneezen er meesterlijk van te profiteeren. In 1867 lagen voor Waingapoe en Nangamessi vijf schepen te gelijk: de paarden werden toen uitgevoerd tegen ƒ115 en ƒ120; daarentegen lag in dat zelfde jaar voor Waidé slechts een bark welke 200 paarden voor ƒ15,000, dus tegen ƒ75 gemiddeld het stuk kocht.

Brengen radjas een paard te koop, dan vragen zij nooit minder dan 20 pond sterling en wat er verder bij behoort, dikwijls meer. De Arabier weet daarop af te dingen; doch betaalt het paard van een radja duurder ten einde geen tegenwerking van zijn kant te ondervinden in den paardenhandel met gewone Soembaneezen. De heer Roos zag eens een Arabier voor een zwart paard niet hooger dan 4 voet, den radja van Taaimanoe betalen 40 pond sterling 10 rijksdaalders en nog eenige goederen te samen een waarde van *f* 650 uitmakende.

Vóór er op Soemba ambtenaren waren, had Sjarif den paardenkoopers geleerd hem *f* 3 te betalen voor ieder paard. Het heette, dat zij daarvoor wederkeerig van hem hulp en bijstand ontvingen tegenover kwaadwilligheid van radjas of van het volk; dat bij het losraken en wegloopen der reeds gekochte paarden, hij, Sjarif, die zou laten opvangen; dat hij hulp zou verleenen in het verkrijgen van gras en andere benoodigdheden; dat hij een tolk en ook wachtvolk zou leveren, en eindelijk al die diensten zoude bewijzen, welke mochten noodig zijn. Was de betaling groot, de diensten daarvoor verleend waren het vooral in dien tijd waard. Een zoodanige overeenkomst, gesloten tusschen zekeren Döhne en Sjarif, waarvan, volgens laatstgenoemde, een contract te Koepang zou zijn opgemaakt ten tijde van den resident Gronovius [1]), was in alle opzichten billijk en in het belang van beide partijen. Het voorbeeld, door den eerste gegeven, werd door andere paardenkoopers onder 's hands en later stilzwijgend, alsof het zoo behoorde, gevolgd, zelfs nog toen zij bespeurden, dat de hulp van Sjarif gaandeweg verminderde en eindelijk achterbleef. Naar gelang hij zich geruster en sterker begon te gevoelen, zijn verdiensten van grof goud toenamen en Endeneezen, Arabieren en andere Mohamedanen hem al meer en meer eerbiedig en eindelijk onderdanig naderden, begon hij zich te verbeelden, dat de opbrengst van drie gulden voor ieder paard verplichtend was; hij liet dan ook niet na dit aan vreemdelingen van Mauritius zijdelings (al wat hij doet, geschiedt indirect) te doen verstaan. De vlaggestok met de Hollandsche driekleur, vóór zijn huis geplaatst, was hem hierbij be-

---

[1]) Dezelfde, waarvan de aanteekeningen over Soemba zijn opgenomen in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, 1855, I, 277.

hulpzaam. Later moest voor den tolk en het wachtvolk afzonderlijk worden betaald; maar de hulp verminderde; wegrakende paarden kwamen niet terug.

Aan den radja moesten door de paardenkoopers aan ankeragegeld 10 ducaten, 10 rijksdaalders, 10 guldens en 10 stukken goed worden gegeven en toch betaalden zij bij hun vertrek naar Java voor een lading van 200 paarden *f* 600 aan Sjarif. Zij wisten wel (en daar rekende hij op), dat, zoo hij hen ook al geen goed wilde doen, hij hen echter veel schade en kwaad kon berokkenen; de ondervinding, de beste leermeesterresse, had hen dat reeds geleerd. Ook nu nog, in weerwil er ambtenaren op Soemba zijn, brengen zij dat offer, omdat een paardenkooper, die van het gebruik was afgeweken, de gevoelige gevolgen daarvan heeft ondervonden, en men voor de wraak van Sjarif zich liefst wil wachten.

In navolging van Sjarif, is ook de radja van Soedoe (Kawangoe) begonnen het den handelaren lastig te maken en drie gulden te eischen voor elk paard. Bij het verlaten van Soemba bedraagt de som, welke de Arabieren opgeven, dat de paarden hun zouden gekost hebben, van 80 tot 85 gulden per paard, met inbegrip van alle gedwongen uitgaven, daaronder begrepen ongeveer 60 gulden voor een tolk, bijna even zooveel voor wachtvolk, een ton Boslemmer messen, een massa kleine koralen, voor aankoop van gras voor de reis naar Java. De heer Roos acht die opgaven echter overdreven. Het is waar, dat onder een lading van 150 paarden een 30 of 40tal met *f* 100, *f* 120 en eenigen zelfs hooger worden betaald, doch hij is er zeker van, dat de paarden door elkaar niet meer kosten dan van *f* 65 tot *f* 70, waarvoor de Arabieren 5 tot 6 weken op Soemba moeten blijven en al hun geduld noodig hebben.

Met uitzondering van die paarden, welke terstond in het oog vallende gebreken hebben, worden ze over het algemeen gekocht zooals ze zijn, omdat het zoo goedkoop en gemakkelijk mogelijk koopen op den voorgrond wordt gesteld. Ware er kwestie van keuren in den geest, zoo als reglementair met de remonte-paarden plaats vindt, en wilde men geen andere paarden hebben dan die, welke de maat hebben en aan de overige vereischten voldoen, dan zou de prijs niet alleen enorm hooger zijn, doch het schip zou ook veel langer moeten blijven en de tijd, daartoe benoodigd, moeielijk kunnen worden bepaald. Het paarden-

opkoopen geschiedt gewoonlijk van het begin van maart tot ultimo augustus. In mei 1868 verliet de Arabier Seih Mohamad bin Osman Bahasoan Soemba met een lading van 151 paarden, aldaar gekocht volgens zijn opgaaf voor ƒ 12,809, en verkocht op Java voor ƒ 34,000. Volgens zijn zeggen, toen hij in juli daaraanvolgende op Soemba terugkeerde om andermaal paarden te halen, zou hij aan het gouvernement 100 stuks hebben verkocht voor ƒ 25,000, dus tegen ƒ 250 per paard.

De schets, welke de heer Roos geeft van de Soembaneezen, hun zeden en maatschappelijken toestand, is minder behagelijk. „De eerste indruk," zegt hij „dien het volk op elken vreemdeling maakt is zeer gunstig. Bij een voorkomen dat over het algemeen gezondheid, kracht en welgemaaktheid van lichaamsbouw aanwijst, heeft de Soembanees een wat men noemt goedig uiterlijk. Door ons beschermd zou hij, onder goede leiding en rechtvaardige behandeling, aan dat goedige uiterlijk ook beantwoorden. Hij zou goedaardig en goed, ja meer dan dat, hij zou nuttig werkzaam zijn. De toestand echter, onder welken hij reeds sedert jaren gebukt gaat, heeft hem er toe gebracht om dat te zijn, wat hij nu is, namelijk een leugenaar en huichelaar, die vol draaierijen zit, die nimmer is te vertrouwen en op wiens woorden geen staat is te maken. Gastvrij jegens den hem bezoekenden vreemdeling (meer uit vrees dan uit gulheid) is hij overigens in al zijn doen en laten dom inhalig; hij taxeert zijn eigen goed zoo hoog, en dat van anderen zoo laag mogelijk; vraagt, bedelt, bedriegt, en steelt, en is onbeschaamd nieuwsgierig. Hij is over het algemeen vreesachtig en zeer wantrouwend en beoordeelt het karakter van anderen naar zich zelven. Hij weet zich onder het spreken naar alle richtingen als een slang te kronkelen en komt, na vele om- en bijwegen, ten laatste tot het door hem gestelde doel. Hij wordt een moordenaar niet alleen uit wraak of roofzucht maar ook uit lafhartige vrees voor zijn vorst. Wanneer deze hem met aandrang opdraagt om iemand te vermoorden, zal hij, uit vrees dat bij weigering hem zelf dat lot wacht, niet durven nalaten aan dien last te gehoorzamen. Hij vergeet alsdan al het goede, dat hij van het slachtoffer mocht hebben genoten, en houdt, zelfs onder den maaltijd met dezen den strik gereed om hem er meê te wurgen. Men rekene niet op erkentelijkheid of dankbaarheid van den Soembanees, want dat zijn tot nu toe in zijn taal onbekende woorden. Met andere negorijen leeft de Soembanees dikwijls in onmin, doch tusschen

de bewoners eener zelfde kampong komt weinig overdeeldheid voor. Ruzie, slaan, schelden of gebruik van beleedigende woorden komen zelden voor. Diefstal of vrouwen-perkaras leiden soms tot gevechten met de lans, doch meestal tot wraakneming. Van lichtgeraaktheid is geen kwestie bij de mannen en de vrouwen zijn over het algemeen vriendelijk, lief en zeer vroolijk."

De kleeding der Soembaneezen is zeer eenvoudig; een of twee stukken lijnwaad (sarong en slendang) worden om het midden van het lichaam met een of twee strengen touw vastgebonden en een stuk boomschors, om het hoofd geslagen, voltooit de kleeding der mannen. Tot sieraad dragen de mannen om den pols armbanden van koperdraad, sommigen zware armbanden van ivoor boven den elleboog; verder een tongal of bakje van een decimeter lang, bij een breedte van twee centimeters, van kamoening of zwart hout vervaardigd. Dit bakje, waaraan tot verfraaiing eenige koralen hangen, is op den buik bevestigd en dient tot bergplaats voor geld, kleine stukjes of schraapsel van goud of zilver om te offeren; het bevat tevens een klein kokertje van bamboe, waarin met de meeste zorg een soort van kruiden, schraapsel van hout of wortel, tada ai moeroe kawini, wordt bewaard. Het volksgeloof wil, dat deze tada ai den bezitter het vermogen geeft om jonge meisjes tot zijn wil te krijgen. Het wordt met sirih en pinang op een bordje gelegd, onder het prevelen van een gebed. Die sirih en pinang, bij een geschikte gelegenheid het meisje aangeboden, doen haar bezwijken. Om straffeloos te kunnen moorden of stelen en gevrijwaard te zijn tegen wonden of ongelukken, bevat het kokertje een ander mengsel, tada ai moeroe koboel geheeten. Ieder Soembanees heeft buitendien onafscheidelijk bij zich de kaloemba, een platten, bijna vierkanten zak, gevlochten van boombast, waarin hij zijn sirih, pinang en kalk bewaard.

De vrouwen zijn zoo mogelijk nog eenvoudiger gekleed. Zij dragen slechts een sarong (laauw) van katoen, die zeer dik, grof en smal is, doch een lengte heeft, welke de draagster veroorlooft dat kleedingstuk des nachts bij koude tot boven haar hoofd te halen. De sarong is zwart geverwd, soms met figuren doorweven; ook worden er wel eens kleine zeeschelpjes en kralen opgenaaid. Zij wordt gewoonlijk zoo gedragen dat de borsten bloot zijn. Kralen en ivore dunne armbanden dienen tot sieraad.

De radjas en grooten dragen soms gebatikte hoofddoeken van donkere kleur. Overigens verschillen zij in kleeding, voorkomen,

manieren en gelaatstrekken hoegenaamd niet van het volk, hebben niets vorstelijks en gelijken meer op een koeli van Java dan op een aristocratisch persoon.

Nooit heeft de Soembanees meer dan een stel kleedingstukken. Er zijn echter duizenden, die zich misschien nooit de weelde van een slendang kunnen veroorloven en niets anders hebben dan een ouden, vuilen, bijna versleten lap katoen even voldoende om hun schaamdeelen te bedekken. Dit is voornamelijk het geval in het binnenland. In het gebergte van Massoe zag de heer Roos verscheidene mannen, die niets aan het lijf hadden dan een lapje boomschors voor de schaamdeelen. In die armoedige streken hebben de vrouwen buitengewoon groote gaten in de ooren, versierd met oorknoppen van hout.

Het hoofdhaar wordt lang gedragen, door de mannen met een knoop op het midden van het hoofd. De vrouwen winden het in den vorm van een krans om het hoofd en bevestigen het met een kam van ivoor of buffelhoorn. Vele vrouwen hebben het haar vóór met een scheiding zorgvuldig glad gekamd. De tanden zoowel van mannen als van vrouwen worden akelig kort weggeslepen, bij velen tot aan het tandvleesch. Het weinige, dat van de tanden zichtbaar blijft, is zwart.

De wapens van den Soembanees zijn de niemboe, lans, ter lengte van iets meer dan 12 voet Rijnlandsche maat en de kabela, parang of kapmes. De lans wordt op Soemba vervaardigd van ai menera, een eenigzins buigzame houtsoort, welke veel voorkomt in de bosschen van Massoe; de punten zijn meestal van slecht ijzer, dat door de Makassaren wordt aangebracht en op Soemba wordt gesmeed. De kabela is of een parang van de gewone soort, die in den Archipel alom wordt gebruikt als kapmes, of een kabela madita, lange parang. Deze is in vorm gelijk aan de gewone, maar iets dikker, de helft langer en bevat een weinig meer staal. De schede is vervaardigd van rood, zeer ligt Soembasch hout; de greep of het gevest wordt mede op Soemba gemaakt, hetzij van kamoening of goed zwart hout, van buffelshoorn of van ivoor. Een kabela madita is het geliefkoosd wapen van elken Soembanees; met een gevest van ivoor heeft het de waarde van een niet al te duur paard. De kabela wordt gedragen tusschen het om den buik gewonden lijnwaad, met het gevest voor en nabij den rechter schouder. Verder is de Soembanees tot zijn verdediging

nog voorzien van een teming, schild, gemaakt van in de zon gedroogde buffelshuid en ongeveer 3 voet in doorsnede. In het oostelijk en middengedeelte van het land tot en met Palmedo is elk man steeds gewapend; bij het doen van kleine uitstapjes neemt hij zelfs zijn lans mede. Niet alzoo te Memboro en Ketewe (Laura). Daar heeft men de kabela slechts van tijd tot tijd bij zich en de lans alleen op reizen naar afgelegen vreemde negorijen.

De Soembanees leeft met zijn buren niet zelden in vijandschap, hetgeen hij oorlog noemt, maar zich bepaalt tot het onderling rooven van paarden, karbouwen en zoo mogelijk ook van menschen, welke alsdan als slaven worden verkocht. Hoewel van tijd tot tijd wel eens een negorij in massa wordt aangevallen, gebeurt dit toch zelden. Liever overvallen zij ter sluiks eenige weerloozen, op wien zij in getal veel vooruit hebben. Het gebeurt echter somtijds, dat, wanneer twee aanzienlijke familiën met elkander oneenigheid krijgen, een gevecht te voet met de lans volgt. Zulk een gevecht gaat volgenderwijze toe:

De mannelijke familieleden met de hun toebehoorende slaven plaatsen zich zoo dicht mogelijk naast elkaar en tegenover hun vijanden. Gewapend met lans en schild, tracht elk zijn tegenpartij te treffen, waarbij zeer veel wordt geschreeuwd en elkeen zijn tegenstander toeroept, dat deze het eerst moet steken. De grootste rol speelt echter het schild, want de weinige stooten welke worden gedaan, komen daarop terecht; veelzins bereiken de punten der lansen dit niet eens. Het gevecht eindigt gewoonlijk zoodra een hunner, hoe ligt ook, wordt gewond. De gewonde zet het onmiddellijk op een loopen en zijn makkers haasten zich dat voorbeeld te volgen. Even zoo gaan allen aan den haal als een hunner valt. Doodelijk of ligt gewond, hij wordt in den steek gelaten en door zijn vijanden afgemaakt. „Het gaat met de Soembanezen," merkt de heer Roos op, „juist zóó, als met „de tweegevechten van niet weinige Europeanen, die zich ver„beelden iets voor de eer te moeten doen, doch heel blij zijn „als het met een sisser kan afloopen. De gevechten der Soem„baneezen loopen dus in den regel niet zeer bloedig af." Dikwerf worden de geschillen in der minne en met geschenken bijgelegd.

Te paard is de Soembanees echter een niet te versmaden tegenstander. Te Membora namelijk wordt wel eens gestreden op

rossen met de sowar, een soort van pijl, gemaakt van zeer dunne bamboe- of pinanghout, met een scherpen en hard gebranden of met een ijzeren punt. De ruiter heeft geen lans; maar, behalve zijn schild, een zoo groot mogelijke hoeveelheid sowars bij zich. Pijlen van bijna een arm lengte worden geborgen in de over den linkerschouder en links afhangende kaloembo (siri-zak). Ook onder elke knieholte en tegen het paard gedrukt voert de ruiter zoo veel mogelijk pijlen met zich, terwijl hij vóór zich, op den hals van het paard, pijlen van een vadem lengte heeft. In vollen ren zijn vijand te gemoet en vervolgens voorbij snellende, werpt hij hem eenige zijner pijlen toe; rent weg, werpt ze achter zich over zijn hoofd, rechts en links in alle richtingen in de hoogte, in de hoop, dat ze bij het neêr vallen wel zullen treffen; zijn schild, dat hij eerst voor zich had, houdt hij dan op zijn rug om zich te dekken. Hij keert zich om, herhaalt zijn aanval, werpt achtervolgens al zijn sowars en vlucht. Een variatie in deze wijze van vechten, die bloediger is dan het gevecht met de lans, bestaat in het vervangen der sowars door stukken zwaar hout van een half el lang en tamelijk dik, welke de strijders elkaar toeslingeren. Het werptuig door den een geworpen, tracht de andere te ontwijken door zijn bovenlichaam naar de andere zijde van het paard voorover te buigen; dikwijls zelfs buigt hij het hoofd tot onder den buik van het paard. Hij die door de tegenpartij een paar malen goed is getroffen, ziet er niet beter uit dan een duchtig toegetakelde Engelsche bokser.

Hoezeer het kampen met de sowar oefening vordert en tot de feestspelen der Soembaneezen behoort, zijn zij geen strijdlustig volk. Het gebruik van vuurwapens is hun over 't algemeen vreemd; zij schieten ze af met afgewend hoofd en de oogen dicht geknepen. Een landing van 150 inlandsche soldaten en van een 50tal gewapende matrozen van den gouvernementsstoomer en van de kruisbooten zou, volgens den heer Roos, voldoende wezen om de bevolking te imponeeren en haar meer eerbied in te boezemen voor het Nederlandsch gezag, waarvan zij nog niets hebben gezien en ook geen grooten dunk hebben.

De Soembanees eet djagong, rijst, gierst, katjang, tanah, obi, vruchten, kippen, buffels, varkens, paarden, geiten, visch, in een woord alles wat hij kan krijgen, zelfs hondenvleesch. Djagong is echter het meest algemeene voedingsmiddel. De radjas en zoogenaamde grooten voeden zich niet beter dan het volk. Zij

hebben echter rijst en in geen geval gebrek, zooals wel eens het geval is met den minderen man.

De kampongs zijn over het algemeen klein. Een kampong van 15 tot 20 huizen heet reeds groot. Er zijn echter ook grootere, van 40, 70, 100 en meer woningen. Te Laura telde de heer Roos meer dan 300 huizen; doch alsdan woont er tevens de radja en heet zij paraing, negorij. De overige tot de negorij behoorende kampongs, waaronder er zijn van slechts 3 of 4 huizen, worden kotta genoemd, waarschijnlijk naar den muur of dikke omheining, waardoor zij voorheen werden omringd. Vroeger toch werd veel werk gemaakt van huizen van groote steenen, welke ter hoogte van 5 en ter breedte van 2½ voet losweg op elkander werden gelegd. Tegenwoordig zijn de meeste kampongs omheind met verschillende houtsoorten, zooals waroe, doeri en anderen, ook met cactusplanten, in één woord, met alles wat het gemakkelijkste kan worden gevonden. De ingang wordt des avonds gesloten. De kampongs hebben meest allen een zeker aantal klapperboomen. In het binnenland zijn de dorpen of negorijen veelal op steenachtige, hooge en moeielijk genaaktbare bergen gelegen. Het drinkwater wordt verkregen uit de langs die bergen stroomende rivieren of beekjes, of uit wellen. De vrouwen moeten daar dagelijks eenige malen dalen en klimmen om water te halen, hetgeen een vermoeiend werk is.

Bij het plaatsen der huizen wordt geen regel gevolgd; zij staan meestal door elkaar. In sommige groote negorijen staan de woningen echter in twee rijen tegenover elkaar met een ruimte in het midden voor de graven. Elk graf is bedekt met een platten steen. Aan de grootte dier steenen zijn de graven van vorsten of andere voorname personen te erkennen. De huizen zijn hoog van den grond en ruim, allen op dezelfde manier gebouwd. Die van de radjas zijn niet beter dan de anderen, alleen soms iets grooter. De lontar dient voor palen en balken; meer het binnenland in bezigt men daarvoor zware en goede houtsoorten, waaraan op Soemba geen gebrek is. De vloer, van bamboe, pinang- of laroehout, is zoo hoog van den grond, dat onder het huis paarden, varkens, geiten en kippen kunnen verblijf houden. Tusschen de reten laat de bewoner gemakshalve al het vuil vallen, zoodat ieder huis met zijn eigen mesthoop is bevoorrecht, die eerst wordt weggeruimd en verbrand als hij begint te hinderen. De daken zijn van alang-alang meer of min spitsvormig,

en loopen zoo laag af, dat de huizen geen omwanding behoeven.

De keuken of stookplaats is in het midden van het huis en bestaat uit eenige op den vloer naast en tegen elkaar geplaatste balken van 2 meters breedte bij een lengte van 3 tot 3½ meters; daarop wordt flink aarde aangestampt tot op een paar voet dikte en de stookplaats is klaar. De rook moet zich maar een uitweg zoeken door het dak heen en door den ingang van het huis. Men zit dan ook in die door zwart roet gekleurde woningen altoos in rook en duisternis.

Voor slaapplaats van den eigenaar en zijn familie is soms een klein hokje afgezonderd; meestal is het slechts door een matje of eenige lontar-bladen, soms door pinang-latten van het overige gedeelte der woning gescheiden. In die kleine afgesloten ruimte hangen aan het dak een of meer gevlochten mandjes, waarin de Soembanees het weinige dat hij aan waarde heeft bewaart. Behalve een lans, een schild, eenig touw, een paar ligmatjes, het weefgetouw, een paar aarden potten, een djoegga, guitaar, en bij de grooten of rijken eenige gongs, is er niets in het geheele huis te vinden als eenige voorraad djagong. De bewoners slapen op een matje met een stuk hout tot hoofdkussen. Ook de radjas kennen niets anders. Wat men bij de voornamen en meer gegoeden wel ziet, is een sluitblok ter bewaring van menschen, van wien zij zich hebben meester gemaakt en die zij tot slavernij bestemmen.

Hoewel vorm en inrichting van alle huizen op Soemba overeenkomen, zijn toch de woningen in het binnenland over het algemeen slechter dan die aan de kusten. De ellendigste woningen van het geheele eiland zag de heer Roos te Memboro, waar de radja nog slechter was gehuisd dan de armste koeli op Java. Te Laura daarentegen worden de ruimste en beste woningen gevonden. Vloer en omwanding zijn daar gemaakt van bamboe en de kleine kamertjes zijn er mede door bamboe beschotten afgesloten. Padi en andere levensmiddelen worden er in afzonderlijke schuren geborgen.

De Soembaneezen zijn bedreven in het maken van gevesten en scheden voor hunne parangs: verder vervaardigen zij schilden en lansen; enkelen onder hen smeden het voor de lans benoodigde ijzerwerk, vlechten koperen kettingen en hebben eenige bedrevenheid in het maken van gouden oorhangers. Zij draaien touw, paardenlijnen, halsters en teugels en eenigen hunner

breiden vischnetten. Men ziet soms allerfijnst en prachtig touw, welks vervaardiging des te kunstiger mag heeten, omdat de Soembanees geen gereedschappen heeft en de geheele bewerking met de vingers geschiedt. De vrouwen houden zich bezig met het spinnen van katoen tot garen, weven en verwen hare sarongs en de kleedingstukken der mannen en vlechten een weinig matwerk. Verder wordt door haar kalk gebrand, zout bereid en suikerstroop gekookt uit de sap der lontar-boomen. Op Memboro leggen zij zich bijzonder toe op het bakken van aarden potten, pannen en verdere huisselijke benoodigdheden.

Gezetten arbeid kent de Soembanees echter niet. Hij is geen zeeman en dus ook geen visscher en zijn landbouwkennis is nog zeer primitief. Egge, ploeg, noch patjol weet hij te gebruiken. Hij omwoelt den bodem zijner akkergronden met een langen puntigen stok en hij wiedt ze met de handen of met een stuk hout of ijzer. Te Kambera zag de heer Roos in 1869 verscheidene Soembaneezen den patjol gebruiken, een bewijs van vooruitgang in die kuststreek. Te Laura werd hij nog aangenamer verrast door het gezicht op uitgestrekte sawas. Dat zoogenaamde rijkje van 600 huizen, een der grootste nog wel van Soemba, is tevens een soort van oasis te midden van de overige nog zoo achterlijke negorijen en kampongs. Rijst, niet djagong, is daar hoofdvoedsel. Het volk verstaat daar evenals op Java de kunst om het water naar de velden te leiden. De ploeg wordt er echter niet gebruikt. Nadat de grond is onder water gezet, worden er de buffels op gejaagd, die hem losmaken, omwoelen en van onkruid zuiveren. De aanplant geschiedt overigens volgens de elders gebruikelijke wijze. Toen de heer Roos Laura bezocht stond de voor een zestal weken geplante padi zeer gunstig. Hij zag karbouwen bij honderden; zij zijn evenals op Java mak en worden als lastdier gebezigd. „Hier heerscht een zekere Soem-„basche welvaart," zegt hij. „Het gewoel der vele kinderen en „de drukte der vrouwen bij het water halen geeft iets levendigs. „Men waant zich hier als het ware in het binnenland van Java „verplaatst." Hij geeft tevens de oorzaak op van dit gunstig verschijnsel. „Het bestuur is in handen van de broeders Oemboe „Koondi en Oemboe Mitiboro, die beiden in de kracht van hun „leven zijn en zeer goed Maleisch en Endeneesch spreken. De „eerste is een viertal jaren geleden met een Arabier naar Gris-„see vertrokken, heeft Soerabaja, Samarang en Batavia bezocht,

„is gedurende een jaar op Java gebleven en staat daardoor in „beschaving en manieren boven al de radjas van Soemba."

Over de geschiedenis van Soemba en van zijn eerste bewoners valt niets te zeggen. De Soembanees kent geen letterschrift en weet niets zelfs bij overlevering te vertellen van zijn voorouders in de verschillende dialecten welke op het eiland gesproken worden. Het gezegde: „heureux les peuples qui „n'ont point d'histoire" kan men daarom nog niet op hem toepassen. Hij is ter nauwernood den wilden natuurstaat ontwassen en heeft dan ook nog niet met de betere levenswijze de ondeugden van meer beschaafde stammen overgenomen. „Het „rooken van tabak," zegt de heer Roos, „is den Soembanees vreemd. In het binnenland hebben de meesten dit zelfs nog niet gezien. Sterke drank heeft voor den Soendanees alleen waarde, als hij ze voor niet krijgt. Geeft men hem een slokje, dan drinkt hij dit gaarne; hij durft er zelfs om vragen. Maar hij zal drank niet of hoogst zeldzaam koopen en moet dan een buitengewoon liefhebber er van zijn. In het binnenland is men er geheel onbekend mede. Ook het dobbelspel bestaat op Soemba niet. Alleen zij, die met de bewoners van Waingapoe en met de Endeneezen veel in aanraking zijn gekomen, hebben het spel en de arak leeren kennen. Voor het gebruik van opium bestaat niet de minste neiging. Ik heb nog nimmer een Soembanees opium zien schuiven, weshalve het zeker een zeldzaamheid zal zijn, indien op Soemba een opiumschuiver wordt aangetroffen. Onder de Endeneezen vindt men een aantal, die aan den opium zijn verslaafd. Ook te Waingapoe zijn eenige liefhebbers, die echter den lust er voor bij den Soembanees nog niet hebben kunnen opwekken." Hij is echter een niet te verzadigen sirihkauwer. Op reis kan hij zeer goed een geheelen dag honger lijden en vermoeienis doorstaan, doch aan het noodige om te sappa mag het hem niet ontbreken. Van pinang en kalk is hij altoos voorzien; hij verkoopt er des noods zijn eten voor. Hij slaapt met zijn sirih-zak. Midden in den nacht of des morgens wakker wordende, is het eerste wat hij doet, de sirih en de pinang in den mond, waarmede hij is gaan slapen, tegen versche te verwisselen.

De Soembanees onderscheidt zich door onreinheid zoowel op zijn lichaam als in zijn woning. Hoogst zelden gebeurt het, dat hij zich wascht. Zelfs het woord wasschen bestaat niet in de

Soembasche taal; wel pabasa, nat maken en rosoe, wrijven. Oude klappers worden door kinderen, die nog scherpe tanden hebben, fijn gekauwd en met speeksel vermengd, in een klapperdop met de vingers dooreen gewerkt en met dit walgelijke sop wordt het aangezicht en het geheele lichaam gewreven. De vrouwen, die het meeste werk doen, zien er doorgaans 't vuilste uit. Ook de kleederen worden niet gewasschen; als ze al te vuil en onooglijk zijn, worden ze zwart geverwd en dan gedragen totdat zij onder een korst vet zijn gesleten.

Van tijd of afstand geeft de Soembanees zich geen rekenschap. Hij wijst den tijd van den dag aan naar den stand der zon en verdeelt eenvoudig het jaar in veertien tijdperken, overeenkomende met de verschillende verrichtingen op de velden en met de seizoenen. „Onder de vijftig Soembaneezen," merkt echter de heer Roos op, „treft men er trouwens slechts één aan, die in staat is de namen van deze tijdperken in behoorlijke volgorde op te noemen of zeggen kan in welke maand men leeft." De Soembasche taal staat natuurlijk in verhouding tot den lagen trap van ontwikkeling van het volk. Zij is arm en onbeschaafd, ofschoon zacht en aangenaam voor het gehoor, en met een weinig moeite gemakkelijk aan te leeren. Vorst en slaaf spreken elkaar op dezelfde wijze toe; zij kennen slechts één uitdrukking voor het persoonlijk voornaamwoord gij: njomoe. Uitdrukkingen voor deugden, ondeugden, voor kunsten en wetenschappen ontbreken: eer, eerloos, eerlijk, eerbied, achting, braaf, beleefd, dankbaar en meer dergelijke woorden zijn den Soembanees onbekend. „Ik dank u, goeden dag," enz. zijn mede hem vreemde spreekwijzen. Hij weet niet wat groeten is; komt hij dan zet hij zich neder zonder iets te zeggen of te buigen en gaat op dezelfde manier weer heen. Niemand, resident of welk ambtenaar ook, rekene dan ook op eenig uiterlijk eerbetoon. Plichtplegingen brengt de Soembanees noch aan zijn vorst, noch aan iemand anders. Toch is hij op zijn manier gastvrij.

„Op reis wordt elkeen, waar hij in huis komt," verhaalt de heer Roos, „hetzij hij een bekende of een vreemdeling is, onmiddellijk onthaald op sirih en pinang of pinang alleen. Merkt de gastheer, dat de aangekomenen bij hem blijven vernachten, dan ziet men na eenige uren de vrouwen bezig padi te stampen. Bij gebrek aan padi zijn de buren behulpzaam. Minstens éénmaal per dag wordt den vreemdeling rijst voorgezet, waarmede

men, zoo slechts eenigzins mogelijk, voortgaat, al mochten de bezoekers hun verblijf dagen, ja weken rekken. Men zal het niet wagen te doen blijken, dat men van de gasten ontslagen wenscht te worden... Het is gebruikelijk, dat men den gastheer eenige geschenken aanbiedt, welke op een bakje met een weinig pisang worden gelegd, en uw tolk voert het woord. Meestal begint men bij aankomst daarmede en geeft dan het doel der reis te kennen. De geschenken zijn als 't ware verplichtend, doch men kan overigens aannemen, dat de Soembanees nimmer iets geeft dan met het doel om iets van meer waarde terug te krijgen. Hij verbeeldt zich aan het hengelen te zijn en offert een klein vischje om een grooteren te vangen. Zonder dat zal hij uit eigen beweging niets geven. Hij, die een geschenk heeft ontvangen, tracht in den loop van den dag te weten te komen, wat als tegengeschenk wordt verlangd, aan welk verlangen wordt voldaan, omdat men niet durft weigeren. Indien het verlangde te bezwarend mocht zijn, geeft de begiftigde de ontvangen artikelen terug, voegt er een stuk lijnwaad of koperen ketting bij als blijk van welwillendheid en laat door een tolk zeggen, dat men het verlangde niet heeft."

Een ware curiositeit in de zeden der Soembaneezen is de gestadige tusschenkomst van tolken. Ieder persoon, die eenigzins voornaam kan heeten, heeft minstens één tolk, de radjas hebben er meer. „Hebben," volgens den heer Roos, „twee verschillende familien of personen de eene of andere gewichtige zaak met elkaar te verhandelen, hetzij in vriend- of vijandschap, bij voorbeeld een huwelijk, diefstal, overspel, of iets anders, altoos zijn het de woordvoerders — voor elke partij één — welke de zaken vereffenen. Al komen ook de belanghebbenden persoonlijk bij elkaâr, toch spreken zij over de zaak elkander niet toe. A zegt aan zijn tolk op voor elkeen hoor- en verstaanbare wijze wat hij te zeggen heeft; die tolk brengt dat, luid sprekende, over aan den tolk van B, voegt er naar gelang van zijn knapheid het een en ander in het belang van zijn heer bij en B verneemt het nog eens van zijn eigen tolk, zoodat hij dat stukje driemaal heeft moeten hooren. Op dezelfde wijze moet A aanhooren, wat B heeft te zeggen. Zoo kunnen zij over in ons oog nietige zaken een geheelen dag zitten babbelen, waarmede zij zoo noodig den volgenden dag voortgaan totdat zij het eens zijn. Aan eten wordt alsdan minder gedacht, doch zoo veel te meer aan pisang

kauwen. Telkens wordt de kaloemba geopend en tusschen de pinang gezocht, alsof de woorden welke zij spreken van daar te voorschijn moeten komen. Bij elke gelegenheid, waarbij het heet, dat veel gepraat moet worden, doen de tolken hun best om hunne babbelkunst te laten luchten. Uren achtereen kunnen zij met de meeste snelheid door praten en hunne toehoorders tot bewondering brengen. Nimmer gaan zij direct op het doel af, doch altoos met de meeste omwegen en komen eindelijk daar waar zij wezen moeten terecht. Die het mooist en het langst praat, slaat zijn tegenpartij uit het veld en wint de zaak. Hij die spreekt wordt nimmer in de rede gevallen."

Het is vooral bij huwelijks- en begrafenis-plechtigheden dat de bijzondere zeden van een volk uitkomen. Het sluiten van een echtverbindtenis is voor den primitieven Soembanees evenwel geen gemakkelijke zaak. De te betalen bruidschat is gewoonlijk zoo hoog, dat het gros van het volk niet aan trouwen kan denken. Zooveel als voor de moeder werd betaald, moet ook de dochter opbrengen en al wordt de prijs soms gewijzigd dan is het gewoonlijk door verhooging van den uit te keeren bruidschat. Het meisje wordt letterlijk verkocht ten voordeele van den vader of van den voogd, dikwerf mede ten bate van den radja. Zelfs wordt geen huwelijk in een familie van eenige beteekenis gesloten zonder dat de radja daarin wordt gekend en in den regel door geschenken zijn toestemming laat afkoopen. De heer Roos woonde eens een huwelijk bij, dat gesloten werd tusschen een jongeling te Kambera met een meisje uit Taaimanoe. De vader van den bruidegom met een gevolg van 75 mannelijke leden der familie en vrienden toog te paard naar de kampong om de bruid te halen. De bruidegom moest thuis blijven en mocht zich gedurende de feestdagen aan niemand vertoonen. Te Taaimanoe gekomen, moest de cavalcade buiten de kampong blijven en zich kampeeren op een daar buiten gelegen veld. Drie door den radja gezonden sprekers, welke den stoet hadden afgehaald, gingen naar binnen. „Ik volgde hen," gaat de heer Roos voort, „en merkte gedurende mijne aanwezigheid bij den radja op, dat zij meermalen naar buiten werden gezonden en weder terugkeerden met gevulde handen, dan eens met een paar dukaten, dan weder met een memoeli, gouden oorhanger, enz. Nadat eindelijk de handen genoeg waren gevuld en beloofd was, dat aan het verlangen des broeders van den

vorst om een paard zou worden voldaan, behaagde het den radja toe te staan, dat de bruid werd gehaald.

„Zij zat in de woning van den radja op den grond tusschen een 30tal vrouwen, die zingende weenden of weenende zongen en naar wier duidelijk verstaanbare woorden allen met de meeste aandacht, sommigen zelfs met blijkbare ontroering luisterden. Het lied behelsde een afscheid aan de achter te laten betrekkingen der bruid en een afsmeken aan haren aanstaande om zacht en goed voor haar te willen zijn. Haar hoofd was met een stuk lijnwaad bedekt, waardoor haar gezicht voor iedereen verborgen bleef. Nadat het treurlied was afgeloopen, werd de bruid gekleed, waartoe slechts eenige minuten noodig waren. Zij werd in aller tegenwoordigheid omhangen met zooveel kains als zij kon torschen. Ik vermeen, dat zij 6 of 7 dikke kains aanhad.

„Op een daartoe van den radja ontvangen teeken, stormden de mannen naar binnen om zich van de bruid meester te maken; wat echter niet zoo gemakkelijk ging doordien alle vrouwen er zich tegen verzetten. Onder een oorverdoovend geschreeuw had er dan ook een geregeld gevecht plaats tusschen de mannen en vrouwen om het bezit der bruid, die rechts en links, voor- en achteruit werd getrokken. Een verschrikkelijk rumoer ontstond; door de vrouwen werden aan de mannen klappen uitgedeeld; anderen wierpen hen met water, met vuil, ja zelfs met kabouwendrek. Het was een allerzonderlingste voorstelling, wel in staat om het den vreemdeling te doen uitschateren, zooals ik trouwens dan ook moest doen, al kreeg ik, doordat ik, om het fijne van de zaak te kunnen zien, er te dicht bijstond, mijn aandeel van den karbouwendrek.

„De mannen, eindelijk meester van het veld, droegen de bruid buiten de kampong, waar manden met gekookte rijst werden gebracht en een groot varken geslacht, dat nog spartelende boven een vlammend vuur werd gehouden. Een iegelijk liet zich een stukje van dit beest geven, hield het aan een stokje boven het vuur en gebruikte het voor drie kwart rauw zonder zout bij zijn portie rijst.

„Na afloop van den maaltijd keerden wij naar Kambera terug. De bruid werd achter een Soembanees te paard gezet; met de beide beenen rechts afhangende, zat zij op het kruis van het paard en hield zich vast aan het touw van den Soembanees,

die voor haar zat. Het terugrijden had op dezelfde wijze plaats als toen wij er heen gingen; iedereen toch jakkerde, schreeuwde en sprong naar hartelust, zonder zich om de bruid te bekommeren of eenigen regel in acht te nemen. Alleen een 15tal ruiters bleven achter haar en beantwoordden telkens een lied, dat door een Soembanees werd gezongen, met de woorden Waai songo, van welke woorden mij niemand de verklaring wist te geven.

„In de kampong vóór de woning van den bruidegom aangekomen, mocht de bruid niet in ontvangst worden genomen, dan na hem, die haar te paard had gebracht, een dukaat en een stuk lijnwaad te hebben betaald. Daarna werd zij door vrouwen van het paard geligt en in huis gebracht, dat door alle vrouwen en meisjes van de kampong werd bestormd. Nu eerst zou de sluier, welke het hoofd der bruid bedekte, worden opgeligt. Ik had een klein geschenk voor haar meêgebracht en daardoor gelegenheid mij te overtuigen, dat, naar wat voor haar was betaald, zij duur mocht heeten. Zij was niet jong meer, ook ver van schoon, zag er meer of min fletsch uit en was, zooals mij werd gezegd, reeds drie maal zwanger geweest.

„Middelerwijl namen de feestspelen een aanvang (dansen met begeleiding van zang door mannen en vrouwen geheel verschillend van het tandakken op Java), die, met inbegrip van een paar rustdagen, twintig dagen en nachten duurden. De eerste avond werd onder anderen de zoogenaamde paaidans uitgevoerd, die volgenderwijze plaats vindt: Twintig, dertig of meer vrouwen en maagden loopen achter elkander met de handen op de schouders van hare voordanseresse; zoo dicht mogelijk opgesloten maken zij, langzaam voortloopende, een cirkel en van tijd tot tijd sprongen, zeer goed op de maat van het gezang van één man, welk gezang na eenige volzinnen telkens door de vrouwen wordt beantwoord met langare! Deze dans mag interessant heeten voor hem die de woorden verstaat van den zanger, vooral als deze goed improviseert.

„Den avond van het huwelijk, was de zanger de Soembanees Biliora uit Paraij Kamaroe, naar wiens woorden alle aanwezigen met de meeste aandacht luisterden. Hij gaf een vriendelijke les aan allen, die er hun voordeel meê wilden doen: aan bruidegom zoowel als aan bruid; zoowel aan hare achtergelaten betrekkingen, als aan hare aanstaande familie; aan hare bekende en

aanstaande vriendinnen; aan getrouwde mannen en jongelingen, hoe zich te gedragen; ook aan getrouwde vrouwen en maagden; aan ouders, hoe te handelen met hunne kinderen; eindelijk aan de ouden van dagen, en ten slotte een les aan den Meramba Kabaniroe (controleur). Hij zong den wensch, dat deze nimmer boos op de Soembaneezen mocht worden; dat, terwijl zij te Kambera geen radja hadden, de controleur, die zoo vertrouwelijk in hun midden zat, over hen zoude willen waken; dat het volk van Kambera een vader in hem mocht blijven zien, en eindigde met dat volk aan te manen om dien vader een goed hart toe te dragen.

„Gedurende de feesten werd van tijd tot tijd eens per dag rijst met of zonder varkens- of bokkenvleesch rondgedeeld, behalve de pinang. Besloten werd met het slachten van twee karbouwen, na alvorens de bruid door vrouwen buiten en rondom het huis te hebben doen dragen en elkander met water, karbouwendrek en ander vuil te hebben geworpen. Toen eerst mocht de bruidegom verschijnen. Voor de bruid was aan paarden, karbouwen, dukaten enz. betaald een waarde van ver over de *f* 1300; als tegengeschenk bracht zij mede aan armbanden, kains en Endeneesche koralen voor een waarde van *f* 200."

Bij het overlijden van een Soembanees, man, vrouw of kind, wordt hiervan aan al de familieleden kennis gegeven. Inmiddels komen eenige vrienden het lijk kleeden, waartoe de overledene door een paar mannen overeind wordt gehouden, terwijl hem anderen zijn gewone kleeding aantrekken. Het hoofd wordt omwonden met een paar vademen zwart en wit katoen, zoodat van het aangezicht weinig zichtbaar blijft. Vervolgens wordt het lijk naar de binnengaanderij gebracht, op zijde en op eenigen afstand van de stookplaais met den rug naar die stookplaats gekeerd als blijk, dat de keuken voor den overledene niet meer zal dienen. Hier wordt het lijk geplaatst op een matje in zittende houding, de beenen ingetrokken, zoodat de voetzolen den grond raken, de knieën tot bij de borst gebracht, de ellebogen tusschen de knieën, de beide handen aan de wangen, de kin door de handen ondersteund. Sommige lijken krijgen de vuisten tegen elkaar, waarop een gedroogde klapper, in tweeën verdeeld, wordt geplaatst, op welke klapper de kin moet rusten. De rug wordt gesteund door twee stukken bamboe met een paar dwarslatten in den vorm van een kleine ladder. In die houding wor-

den de knieën, de armen en het lijf goed omwonden, eerst met een paar strengen garen en vervolgens met lijnwaad, opdat de positie bewaard blijve.

Zij, die het lijk komen bezoeken, zoowel leden der familie, als vrienden en kennissen, brengen geschenken mede. Elkeen brengt naar zijn vermogen, geld, gouden oorhangers, lijnwaden, dukaten, een paard, enz. De begrafenis heeft gewoonlijk drie tot vier dagen na het overlijden plaats. Het graf bestaat uit een ronden kuil, in den vorm van een waterput, niet breeder en ook niet dieper dan noodig is om het lijk in zittende houding te bevatten. Op den boden wordt een matje gelegd, waarop het lijk wordt geplaatst in de hiervoren omschreven houding. Van de geschenken gaat een gedeelte meê in het graf; het meeste wordt echter door de familie des overledene behouden, die, zooals het heet, verplicht is contra-geschenken te geven, maar daarin wel eens nalatig is. Paarden, buffels en ander vee worden geslacht en gegeten. Van het overlijden tot aan het begraven worden geweer- en kanonschoten gelost, al naar gelang van de gegoedheid des persoons. Het hoofd van het lijk wordt gedekt met een matje, waarop een platte, groote steen wordt gelegd; de kanten worden met klei en steenen goed gesloten en de plechtigheid is afgeloopen.

Bij sterfgevallen van radjas of andere vorstelijke personen hebben er natuurlijk langduriger ceremonien plaats onder grooteren toeloop van volk. Het lijk wordt dan onder anderen gekist, in de grafkuil voorloopig gedurende eenige maanden onder een gedroogd buffelhuid bewaard en nacht en dag door een tiental slaven en slavinnen bewaakt, totdat eindelijk de zoogenaamde begrafenis plaats vindt. Boven de grafkuil en de slaven wordt een pendoppo gebouwd. Elken ochtend en avond wordt het geliefkoosde met katoen en lint versierde rijpaard van den overledene bij het graf gebracht om er, zoo 't heet, gedurende een uur te treuren over het verscheiden van zijn meester, terwijl al dien tijd een gong zich laat hooren. Op den voor de begrafenis bepaalden dag, dringen een aantal vrouwen en meisjes in de pendoppo. Onder een zangerig afscheidsgebed van de mannen en het weenen der vrouwen, wordt eindelijk de pendoppo afgebroken en het lijk met een paar gongs voor goed in zijn steenen graf verzegeld, hetwelk zich door zijn grootere oppervlakte en hoogte van de graven der gewone Soembaneezen onderscheidt.

Onmiddellijk na het sluiten van het graf worden aldaar buffels, onderscheidene paarden geslacht, waaronder de twee schoonste en meest geliefde van den overleden radja. Zoo bont mogelijk opgetooid, worden zij bereden door twee slaven, die hen een paar malen langs het graf laten kabrioleeren. Vervolgens stijgen de ruiters af en een ander persoon geeft met zijn kabela mandita ieder paard een doodelijken slag aan de keel; zij worden dan losgelaten, doen nog eenige sprongen of rennen een eind weg en sterven in of buiten de kampong. Waar zij zijn neergevallen, blijven zij liggen tot aas voor honden en roofvogels. Geen mensch waagt het die paarden verder aan te raken, want het zijn de rijpaarden, welke de vorst in de andere wereld moet gebruiken.

Niet alleen paarden en buffels, maar ook menschen worden sedert onheugelijke tijden op Soemba bij het begraven van een radja geslacht. „Vele kabisoes (vrije en min of meer vermogende Soembaneezen)," verhaalt de heer Roos, „schijnen zich eindelijk tegen die barbaarsche gewoonte verzet te hebben. Althans in latere tijden werden de leden der vorstelijke familie al meer en meer huiverig om zulks openlijk te doen plaats vinden. Doch zij kunnen er niet toe besluiten er geheel van af te zien, want het is te veel in hun belang. Immers, behalve dat de vorst daardoor geleide op zijn weg en een zeker gevolg bij zich heeft, bevoordeelt zijn familie zich met de bezittingen van de ongelukkige slachtoffers; en dat laatste is eigenlijk voor hen de grootste prikkel. Zoo is het mij als zeker bekend, dat twaalf dagen na het ter aarde bestellen van het lijk van den radja van Kambera, zeven huizen uit drie kampongs zijn uitgemoord, alleen in een kampong tien mannen, terwijl vele vrouwen en kinderen als slaven en al hunne bezittingen in handen kwamen van Oemboe Gaba, radja van Taaimanoe, die als schoonzoon van den overleden vorst (hij is met twee zusters getrouwd) last tot den moord heeft gegeven. Doch het heette nu niet zooals vroeger, dat zij den overledene op zijn tocht volgen en daarom sterven moesten; zij waren mamaroe, heksenmeesters, en oorzaak van het overlijden van den vorst. Evenzoo zijn, bij gelegenheid van het overlijden en begraven van den radja van Melolo, minstens dertig menschen aldaar geslacht; zelfs heeft de radja van Bata Kapedoe Oemboe Daij zeven menschen laten vermoorden, omdat hij een Melolosche prinses heeft getrouwd. Deze

even valsche en inhalige vorst als alle Soembaneesche radjas vermeende verplicht te zijn den overleden radja van Melolo die eer en zich zelf de bezittingen van de ongelukkigen te moeten geven. Zij weten, dat ons gouvernement tegen die barbaarsche handelingen opkomt, en trachten ze daarom voor ons te verbergen. Hoogst moeielijk is het dan ook een Soembanees aan het klappen te krijgen uit vrees voor wraak van de radjas. Toch is mij zulks na het brengen van eenige offers aan eenige mij vertrouwende en mij toegenegen oude Soembaneezen gelukt, weshalve wat door mij hier is gezegd, als de waarachtige waarheid kan worden aangenomen."

Op ongeveer een paar uren afstand in zuid-oostelijke richting van La-au, ligt het bosch Kaba-au, meer bekend onder den naam van Paraij Merapoe, heilig land of heilige negorij. Hier is de plaats, waar de Soembaneezen, nadat hun graf is gesloten, van den doode opstaan en bij elkaar blijven voortleven onder de gedaante van voor den levenden mensch onzichtbare geesten. Ieder Soembanees weet, dat hij na zijn dood in Paraij Merapoe te recht komt. Hij is dienaangaande gerust, wat echter niet wegneemt, volgens de opmerking van den heer Roos, dat hij een verschrikkelijke vrees voor den dood heeft en, niets meer bezittende dan een weinig djagong, hij toch liefst zoo lang mogelijk blijft leven.

Zijn godsdienstig bewustzijn is overigens zeer beperkt. Hij gelooft aan een hooger wezen, wiens verblijfplaats boven de wolken is en Oemboe Waloe Mendokoe heet, wat wil zeggen Heer, die alles maakt (schepper van 't heelal). Hij aanbidt hem echter niet rechtstreeks, doch doet dat aan Merapoe als bemiddelaar of beschermheilige, die 't dan ook zeer druk met de zaken van den Soembanees te stellen heeft. Immers hij doet bijna niets zonder vooraf te offeren. Gaat hij op reis, dan offert hij eerst in huis aan Merapoe en doet 't nogmaals onder een boom in de nabijheid der negorij waar hij aankomt. Hij offert door in een blad een weinig pinang en schraapsel van goud of zilver en een stukje klapper te doen en dat aan den voet van den een of anderen grooten boom te leggen, waarbij hij aan Merapoe verzoekt, dat men hem gul moge onthalen, dat hij moge slagen in zijn voornemens en dat hem geen leed worde aangedaan. Bij ziekten, bij sterfgevallen, bij het oorlog voeren, planten, oogsten, enz., telkens wordt geofferd. Ook offert men aan een steen, in

de kampong vóór het huis van den radja, die, zooals het heet, de geheele kampong op zich heeft en de onheilen moet afwenden.

De ratoe moet verbeelden priester te zijn. Hij is de offeraar bij uitnemendheid en op zekere tijden een persoon van gewicht. Hij wendt onheilen af, zorgt dat er regen komt, althans vraagt er om, hij onderzoekt de lever of het hart van geslachte buffels, varkens en geiten en de darmen van kippen; hij wijst daaruit aan wat gebeuren, vooral wat niet gebeuren zal, zoomede wie een moord, diefstal of ander kwaad heeft gedaan. Hij is de offeraar en eerste persoon, die beslist, wanneer geplant en na het planten gezongen en gespeeld mag worden, kortom de persoon van gewicht in alle zaken, welke iedereen en hem zelf vreemd zijn. Het ratoeschap behoort niet tot een afzonderlijke kaste maar is toch erfelijk in de familie; de zoon is even knap als de vader; overigens is de invloed van den ratoe nul in bestuurszaken.

Bidhuizen of tempels zijn er op Soemba niet; doch een algemeen gebruik doet denken aan het ruw begrip van een soort van huisgod. In elke woning staat op een kleine balé-balé, hangende aan het dak op een veilige en weinig zichtbare plaats, een gevlochten mandje waarin worden bewaard één of meer gouden oorhangers en stukjes goud. Sommigen hebben er stukjes van gouden kettingen, dukaten en schraapsel van goud in. Dat mandje met hetgeen er in is, wordt voor een heiligdom gehouden en heet mede Merapoe. Bij elke gewichtige gelegenheid wordt daaraan geofferd. Ook de afgestorven familiebetrekkingen heeten Merapoe en zijn, volgens den Soembanees, heilig.

Van het inlandsch bestuur op Soemba valt geen goed te zeggen. De bevolking is verdeeld in drie standen: de adel, waartoe de radjas of meramba's behooren, de vrijen, kabisoes en de slaven, tau-ata. De adel splitst zich weder in meramba's-bokoel, dat zijn de voorname radjas en de mannelijke leden hunner familie, voortspruitende uit het huwelijk van twee vorstelijke personen, en in ana's-mendamoe, of personen geboren uit het huwelijk van een radja of ander vorstelijk persoon met eene kabisoe. De laatsten volgen hun vader in de regeering niet op, kunnen echter wel hoofd zijn over een kleine negorij met den titel van meramba, doch worden nooit meramba-bokoel genoemd. Kinderen, geboren uit het huwelijk van een ana-men-

damoe met de wettige dochter van twee vorstelijke personen, kunnen weder meramba-bokoel worden. Ook de kabisoes zijn onderscheiden in kabisoe-bokoel (grooten) en kabisoe-koedoe (kleinen).

Kampongshoofden zijn er op Soemba niet. Elk huis heeft een oudsten onder den naam van ama-bokoel (groot-vader). De ama-bokoel is dus het familiehoofd, aan wien het huisgezin gewoon is te gehoorzamen. In sommige kampongs ziet men nog wel eens een paar afzonderlijke amas-bokoel. Deze zijn gewoonlijk menschen, welke bij den radja een weinig meer in vertrouwen staan en hem bij het doen van boodschappen enz. behulpzaam zijn. Bij kwestiën tusschen twee verschillende huizen (familiën) zijn het dikwijls twee amas-bokoel, die elk voor een partij als redenaar (tolk) optreden. Hij, die het best en het langst praat, wint het, verwerft daardoor naam en soms wel eens een klein geschenk. Opbrengsten van of gezag over de kampong heeft de ama-bokoel niet.

Het bestuur is uitsluitend en alleen in handen van den meramba-bokoel (radja). In hoe ver en wat hij eigenlijk bestuurt, is niet zoo gemakkelijk te zeggen. Immers het regelen of doen regelen van zaken, zooals bijvoorbeeld het op gezette tijden doen opkomen van menschen om te werken, het bespreken der belangen van land en volk, het geregeld onderzoek doen of doen plaats vinden omtrent moord, roof of andere zaken, het naar zekere wetten of adat opleggen en ten uitvoer brengen van straffen, enz., niets van dat alles bestaat op Soemba. Van politie noch justitie heeft men eenig denkbeeld. Tucht of orde kent men niet, de radjas evenmin als het volk. De eersten zijn de laatsten in verstandelijke ontwikkeling geen grein vooruit.

„Elk een," zegt de heer Roos, „doet wat hij wil of durft zoodat men al spoedig genegen zou zijn te denken, dat het den Soembanees door zijn vorst niet moeielijk noch drukkend wordt gemaakt. Hij gevoelt het echter op een andere wijze, al is het dan ook niet, dat nuttig of nutteloos werk van hem wordt gevergd. De radjas zijn in zekeren zin alleenheerschers; zij beschikken zoowel over leven en dood, als over den eigendom hunner onderdanen. Zij ontvangen geen bepaalde opbrengsten, doch weten zich die op allerlei wijzen te verschaffen. Wee den ongelukkige, die de begeerlijkheid van zijn vorst heeft opgewekt en aan diens te kennen gegeven verlangen niet voldoet. Uitplunde-

ring, slavernij of de dood zouden het gevolg er van zijn. Wordt een zaak onder de aandacht van den radja gebracht of komt een moord of diefstal hem gewichtig genoeg voor om er zich mede te bemoeien, dan is zijn eenig doel om, door het doen betalen van zware boeten, zich zelf te bevoordeelen. Over 't algemeen worden misdaden door den radja niet zeer ernstig opgenomen; hij doet er zoo mogelijk zijn voordeel mede en de zaak is uit. Doch men wachte zich wel om zich aan hem te vergrijpen. Hij, die verboden omgang heeft met een prinses, verliest het leven en alle leden zijner familie worden slaven; goederen, paarden, alles valt den radja ten deel.

„Ook van vreemde radjas heeft de Soembanees dikwijls veel te lijden. Bijvoorbeeld wegens huwelijks- of andere feesten komt een radja van elders een bezoek brengen bij dien van Kambera. Hij heeft een gevolg bij zich van 100 tot 150 man, soms meer. Dezę worden bij groepjes van 8 tot 10 man bij de verschillende kabisoes gehuisvest. Behalve het gebruik om sirih en pinang met gulle hand te verstrekken, krijgt elk man zoo mogelijk twee, doch minstens éénmaal daags rijst te eten; is er volstrekt geen rijst, dan eerst wordt djagong gegeven. Paarden, varkens, geiten en karbouwen worden geslacht; doch nog veel meer wordt door de gasten op hunne wandelingen, welke eigenlijk strooptochten mogen heeten, gestolen. Geen klapper, sirih, pinang of pisang blijft aan een boom. Zelfs de paarden laten zij in baldadigen overmoed grazen in de djagong-tuinen. Die gasten blijven soms maanden en gaan eerst weg als alles op is. Eenigen tijd geleden gingen de radjas van Taaimanoe, Betakapedoe en Kapoendoe met bijna 500 man naar Melolo, bleven daar ongeveer vier maanden en verlieten Melolo eerst nadat alles op en kaal was. Doch ook de kaalgeplukte krijgt later zijn beurt en doet dan elders evenzoo als men bij hem heeft gedaan.

„De begeerlijkheid van de radjas en hunne gewoonte om immer te vragen is eigenlijk de grootste straf voor den Soembanees; want het doet hem van zijn bezitting nooit zeker zijn. De radja ziet een prachtig paard; hij doet onderzoek naar den eigenaar, zendt hem een tjiendé, doek, ter waarde van een gulden en vraagt om dat paard. De eigenaar durft niet weigeren. Hij zou daardoor zich den radja tot vijand maken, en deze zou al heel spoedig reden vinden om al zijn paarden te doen weghalen. Als de radja iemands dochter vraagt als volgelinge

(hetgeen niet veel verschilt van slavin) voor een der prinsessen, dan geeft de vader haar; weigert hij, dan is hij wegens die den vorst aangedane beleediging van zijn leven en al wat in zijn huis is niet zeker.

„Een rijke en voorname kabisoe moet meer ontzien worden. Van daar, dat de radjas het rijk en daardoor sterk worden van anderen tegengaan. Werkelijk zijn zij minder vorsten dan wel de voornaamste personen in een republiek, waar de aristocraten en de meest gegoeden de hoofdpersonen zijn en blijven, zoolang zij zich door macht van slaven kunnen staande houden. De radja van Taboendoeng, het hoofd van het zoogenaamd vorstenhuis, waaruit de voornaamste radjas herkomstig zijn, de meramba-boekoel dus bij uitnemendheid, is arm. Het ontbreekt hem aan macht om zich ten koste van anderen te verrijken; hij wordt niet gevreesd. De radjas van Batakapedoe en van Kawangoe daarentegen, die door roof en moord zich hebben verrijkt, worden gevreesd en slaafs gehoorzaamd; en zoo zijn er velen. Er heerscht derhalve op Soemba geen ander recht dan dat van den sterkste."

Geen wonder, dat de slavernij een diep ingekankerde instelling bij de Soembaneezen is. Een menschenleven, zegt de heer Roos, heeft op Soemba weinig waarde. Men gaat er even ligt toe over iemand te vermoorden als hem tot slaaf te maken en te verkoopen, in welk laatste geval een mensch niet zelden, als ware hij een stuk lijnwaad of koperdraad, bij de el (span) wordt uitgemeten en naar die maat getaxeerd. De prijs van een volwassen slaaf, man of vrouw, is van 20 tot 30 rijksdaalders of een paard. Een jonge vrouw, die goed kan werken en er goed uitziet, haalt 50 en soms meer rijksdaalders of twee paarden. Kinderen zijn aan de Endeneezen niet zelden verkocht voor 5 tot 6 kains en, bij gebrek aan eten, voor 3 zakjes padi.

Het houden van slaven is op Soemba algemeen. Hij, die rijk is, paarden en vee bezit, heeft ook slaven; zonder slaven zou hij niet heeten rijk te zijn. De slaaf bewerkt de tuinen van zijn heer, past op zijn vee, helpt hem zoogenaamd oorlog voeren (rooven) en is gewoon zijn meester te gehoorzamen. Overigens leven meester en slaven zeer familiaar met elkaâr en wonen te samen. In hun uiterlijk voorkomen is geen verschil. Over het algemeen wordt de slaaf goed behandeld en is hij doorgaans de vertrouweling van zijn meester, die hem wel eens ontziet, ja

soms vreest en hem dan meestal van kant maakt. Een getrouwde slaaf, wiens gezin zich eenigzins begint uit te breiden, bouwt zich gewoonlijk een huis en woont met de zijnen afzonderlijk. Is nu zulk een slavengezin sterk aangegroeid en wenscht de meester zich van eenige leden te ontdoen dan gaat dit niet zoo gemakkelijk. De oude slaaf, het hoofd van het gezin, laat zich van de zijnen niet scheiden. Hij zou wraak nemen, althans zijn meester is daarvoor beducht en laat hem dan maar liever vermoorden. Van de vrouwen, kinderen en aankomende jongelingen houdt de meester eenigen bij zich voor de voortteeling; de anderen worden verkocht.

De slaven van Kambera gaan als zij het eiland niet verlaten naar Mendjeli, Waidjeloe, Memboro, Kapoendoe of naar het gebergte, en die uit het binnenland worden aan de kustbewoners verkocht. De slaven, die uitgevoerd worden, zijn bestemd voor Endeh, Bima, Sumbawa en Pidjoe. De voornaamste plaatsen van uitvoer waren Waingapoe, Soedoe, Mendjeli, Waidjeloe, Tariembang, Memboro en Kapoendoe. Endeneezen drijven meestal den handel in menschen. Hij is aanzienlijk verminderd sedert ambtenaren op Soemba zijn gevestigd en een gouvernements-stoomer in de wateren van den Timor-archipel stationeert. „Het is er echter verre van af," beweert de heer Roos „dat de uitvoer van slaven geheel zou hebben opgehouden. Er wordt langzame vooruitgang bespeurd, en de uitvoer van paarden tegen veel hoogeren prijs dan vroeger, draagt er zeker toe bij om dien van slaven te doen verminderen; doch al kan de uitvoer van slaven naar andere eilanden worden tegengegaan, iets anders is het de slavernij op het eiland zelf te doen ophouden. Het houden van slaven is te veel ingeweven in de geheele Soembaneesche huishouding, zoodat eerst, wanneer beschaving en welvaart toenemen, aan afschaffing der slavernij zal kunnen worden gedacht."

Toestand van land en volk is alles behalve benijdenswaard. Soemba is door de natuur mild bedeeld en rijk aan water; de bodem is zeer vruchtbaar en, volgens de getuigenis van den heer Roos, staat de Soembanees én in bevattingsvermogen én in geschiktheid om te werken ver boven vele andere volken in den Timor-archipel. Toch levert het eiland, behalve paarden, ter nauwernood de noodige voeding op voor zijn betrekkelijk geringe bevolking en zijn de in- en uitvoeren onbeduidend. De slavernij, het uitmoorden van geheele gezinnen, soms van ge-

heele familiën, de hooge bruidschat voor het aangaan van huwelijken en tengevolge het afdrijven der vrucht bij zwanger wordende meisjes zijn zoovele oorzaken van ontvolking; — het totaal gemis van zekerheid zoowel voor den persoon van den Soembanees als voor zijn bezittingen is de hoofdreden dat hij geen beter partij trekt van de gunstige gesteldheid van den bodem waarop hij leeft. „Aanhoudend en bij elke zich voordoende gelegenheid," zegt de heer Roos, „worden radjas en volk door ons er op gewezen, hoe onhoudbaar zulk een toestand is en hoe land en volk zoodoende te niet moeten gaan; onvermoeid wordt door de ambtenaren getracht om radjas en volk de oogen te openen." Maar met overreding vordert men slechts zeer langzaam bij een volk, zoo gewoon als de Soembaneezen, om alleen het gezag van den sterken te eerbiedigen. Onze ambtenaren missen de noodige macht om afdoende op te treden. Zij zijn minder bestuurders dan een soort van politieke agenten, die zich met den stand van zaken bekend maken, daarvan rapport doen en overigens zich er op toeleggen radjas en volk aan ons te wennen. Zij moeten thans nog veel kwaad door de vingers zien dat, bij een doortastender bestuur, zou kunnen gekeerd worden. Ware het de ambtenaren geoorloofd meer hun beschavenden invloed te doen gelden, dan zou Soemba misschien spoedig een geheel ander aanzien vertoonen, want de heer Roos verzekerd, dat, als het volk door steun in ons te vinden meer van zijn eigendom ware verzekerd, als eenige bekwame werklieden zooals smeden en timmerlieden, doch vooral goede landbouwers van elders zich op Soemba kwamen vestigen, hun voorbeeld bij de Soembaneezen ongetwijfeld navolging zou vinden. Zeer te wenschen is het daarom, dat de monographie van dien verdienstelijken ambtenaar ook der regeering moge bewegen om meer dan tot dus verre hare aandacht te wijden aan het belangrijkste eiland der residentie Timor.

Dr. GREINER.

Met leedwezen, dat ongetwijfeld door velen zal gedeeld worden, vernamen we dezer dagen het bericht van het overlijden van onzen geachten medewerker Dr. Greiner. Wie zich den uitstekenden geneesheer, den beminnelijken vriend, den edelen mensch, den humouristischen schrijver herinnert, zal zijn verscheiden als een diep betreurenswaardig verlies treffen. Mannen zoo verdienstelijk en tevens zoo bescheiden, zoo nuttig werkzaam en tevens zoo zelfopofferend als dr. Greiner hebben althans dit voorrecht, dat zij geen vijanden kennen en ieder hen gaarne de sympathie geeft, waarop zij onbetwistbaar door hun voortreffelijk karakter mogen aanspraak maken.

Dr. Greiner was in het Thuringer-land geboren. Zijn opvoeding genoot hij onder den lommer van statige eiken in het bergland, dat nog steeds vol is van de herinnering aan den grooten Duitschen hervormer. Reeds in zijn eerste jongelingsdagen ontkiemde bij hem de zucht om verre landen en vreemde volken te bezoeken, een zucht, die, tijdens zijn studiën in Weenen en Wurzburg, tot een onweerstaanbare roeping aangroeide. Aan het vermogen om zijn lievelings-denkbeeld te verwezenlijken ontbrak 't hem echter en destijds viel er nog niet aan te denken om deelgenoot te worden van een dier expeditiën, welke in het belang der wetenschap door Geographische genootschappen en regeeringen worden georganiseerd. Geen nood evenwel. De kundige jonge man aarzelde niet een kloek besluit te nemen, naar

Nederland te vertrekken en zich hier als officier van gezondheid bij de koninklijke marine voor Indie te verbinden.

Zijn tocht naar Batavia over Brazilië en New-York en zijn loopbaan in den Indischen Archipel zijn door hem zelf beschreven in zijn „Herinneringen," een werkje dat in onze Indische litteratuur een blijvende plaats heeft ingenomen. Hetgeen daarbij de bekende zedigheid van den schrijver te vermelden overlaat, is de onveranderlijke opgeruimdheid, de blakende ijver, de onvermoeibare toewijding, de zeldzame zelfopoffering, waarvan hij bestendig deed blijken, veelzins in de vervulling van plichten, die alles behalve aanmoedigend en opbeurend mogen genoemd worden. Zijn houding mag aan velen, die het goed hebben en 't maar altijd nog beter willen, als een voorbeeld worden voorgehouden. Nooit bedilde of pruttelde hij. Op den ellendigsten gouvernements-schoener, op den eenzaamsten buitenpost, wist hij zich in het onvermijdelijke te schikken en de beste partij te trekken van de positie waarin men verkeert en die door klagen en steunen toch niet te veranderen is. Bij de zeeofficieren, die Dr. Greiner leerden kennen, is het een traditie gebleven, dat zijn tegenwoordigheid voldoende was om alle muizennesten als rook te doen vervliegen en het neêrslachtigste gemoed op te beuren. Altijd vond zijn geest een nuttige inspanning, zijn hand een nuttig werk te verrichten. Wijsgeer en philanthroop, was de natuur steeds voor hem een onuitputtelijke bron van waarnemingen en de mensch van alle standen en rassen een oneindig voorwerp van bedrijvige meêwaardigheid. Hetgeen Dr. Greiner als geneesheer aan zijn natuurgenooten in Indië onder allerlei omstandigheden te goed heeft gedaan, is waarlijk ongeloofelijk. Gezocht door inlander en Europeaan werd nooit te vergeefs een beroep op zijn hulp en bijstand gedaan. Eindelijk, na jaren lange vermoeienissen en overspanning, knakte zijn eigen gestel en werd hij noode gedwongen de geneeskundige dienst van Nederlandsch Indië te verlaten, waarvan hij een sieraad was geworden. Hij ondernam voor de laatste maal de reis naar Europa en vestigde zich in den Haag met de hoop op herstel in ons koel klimaat en met gevoelens van innige dankbaarheid voor het vaderland zijner keus, des te treffender omdat het noch rijkdom, noch weelde, slechts een middelmatig bestaan als loon voor al zijn zwoegen en leed over had.

Aanvankelijk beproefde hij in zijn nieuwe woonplaats, de ge-

neeskundige praktijk uit te oefenen, maar moest dit voornemen spoedig opgeven. De kunst, met welke hij duizenden had gebaat, kon hem zelf geen baat aanbrengen, ter nauwernood zijn lijden verzachten. Een pijnlijke zenuwziekte, die hem van lieverlede deed wegkwijnen, veroordeelde hem voortaan tot een sendentaire levenswijs. Het is bij tusschenpozen, soms te midden van smartelijke aandoeningen, dat hij, in den gullen, liefderijken kring van zijn gezin, aan het papier de herinneringen aan zijn Indische loopbaan toevertrouwde, welke achtervolgens in de twee laatste jaargangen van dit Tijdschrift zijn verschenen. De uitgaaf van zijn pennevrucht mag als zijn laatste genot worden aangemerkt. Hij beschouwde ze als een blijvend aandenken voor zijn nog minderjarige kinderen, als een toekomstige aansporing voor hen om door eerlijke werkzaamheid zich als nuttige leden der samenleving te doen kennen.

Verleden jaar was zijn toestand zoozeer verergerd, dat verplaatsing naar een drooger verblijf onvermijdelijk werd geoordeeld. Hij trok toen naar Homburg; maar ook daar was geen heil meer voor hem te vinden. Steeds lijdende als een ware martelaar, werd het, helaas! voor zijn beste vrienden duidelijk dat de dood een verlossing voor hem zou wezen. Tot het laatste oogenblik door zijn trouwe echtgenoote met onveranderlijke toegenegenheid verzorgd, omringd door zijn jongste kinderen, overleed hij eindelijk op den leeftijd, zoo we ons niet vergissen, van nauwelijks vijftig jaren.

Moge aan de kleinen, die in hem een besten vader, een steun en raadsman verliezen, eenigzins vergoed worden, wat aan het levensgeluk van dezen verdienstelijken en voortreffelijken man heeft ontbroken, om ons gelaten te doen berusten in het noodlot, dat ons voorbarig berooft van een edelen, dierbaren vriend.

October 1874. G. H. VAN SOEST

BOEKAANKONDIGING.

De muntquaestie met betrekking tot Indië, door N. P van den Berg. Batavia, Bruining en Wijt. 1874.

De verwerping van het ontwerp van wet tot invoering van den gouden standaard in Nederland heeft de muntquaestie niet van de baan geschoven. Het onlangs door de regeering ingediende voorstel tot tijdelijke beperking van de vrije aanmunting van zilveren standpenningen is daarvan, zoo noodig, een overtuigend bewijs. Ware door de jongste beslissing der tweede kamer van de Staten Generaal de zaak afgedaan, ware er met betrekking tot het circuleerend medium niets anders te doen dan Gods water over Gods akker te laten loopen, men zou niet genoopt wezen om zoo spoedig weder bij de wetgevende macht aan te kloppen om voorzieningen te nemen ten aanzien van de munt. Het is waar, de sombere voorspellingen van de voorstanders van den gouden standaard hebben zich niet verwezenlijkt, handel en nijverheid werden niet gesleept in de geweldige crisis, waarmede men ze bedreigde, de Nederlandsche munt is niet gedrepecieerd, de wisselkoers op vreemde plaatsen is niet in ons nadeel en 't is juist omdat onze zilveren standpenningen tegenover den gedaalden prijs van het zilver hunne waarde handhaven, dat de vrije aanmunting behoort geschorst te worden. De vervanging van den zilveren door den gouden standaard wordt zelfs niet meer aangeprezen op grond van een gestadige daling van den prijs van het zilver; maar op grond van de afwisselingen welke gedurig in dien prijs te wachten zijn, waardoor het metaal een voorname hoedanigheid voor standaard-munt, bestendigheid, zou verliezen.

Misschien zal, na een tijd van oscillatie, veroorzaakt door het afzetten van het zilver uit de oude Duitsche munt en de beperking van de zilver-aanmunting in België en Frankrijk, het met de laatste voorspelling gaan zooals 't met de vroegere gegaan is. Immers, indien bij het bespreken van het ontwerp tot invoering van den gouden standaard, men te veel uit het oog verloor de waarborgen, welke een intrinsiek goed muntstelsel steeds aanbiedt, om het even op welken standaard van edel metaal 't berust, thans, bij het leggen van zooveel nadruk op de veranderlijke prijzen van het zilver, schijnt men te vergeten, dat daarom nog niet het zilver zijn karakter van edel metaal zal verliezen en, dat, hoe eindelijk de verhouding ook zal worden tusschen goud en zilver, dit laatste op de markt toch nooit verhandeld zal worden als tin, ijzer, katoen, steenkolen, enz. en, evenals die artikelen, minder geschikt zal blijken te zijn voor waardemeter.

Wat hieromtrent de toekomst moge leeren, zeker is het, dat het aannemen van den gouden standaard door Duitschland de rustige rust van onze muntzaken heeft verstoord en dat eenvoudig stil zitten voor Nederland een onmogelijkheid is geworden. De thans voorgestelde schorsingmaatregel wordt dringend vereischt om onwenschelijke speculatie met de aanmunting van zilveren munt te beletten. Wie weet hoe spoedig het nader zal blijken dat men verder behoort te gaan, en wellicht toch tot den gouden standaard de toevlucht moet nemen?

Intusschen is het van het hoogste gewicht, dat het vraagstuk der muntquaestie bestendig in zijn geheelen omvang worde overwogen, met andere woorden, dat men niet alleen lette op Nederland, maar tevens zich behoorlijk rekenschap geve van den invloed, welke wijziging van het muntstelsel hier, in Nederlandsch Indie moet uitoefenen. De Staatscommissie, hoe verdienstelijk haren voorbereidenden arbeid ook in 't algemeen moet geacht worden, heeft zich ontegenzeggelijk van dit gedeelde harer taak al te gemakkelijk afgemaakt en de regeering, het moet erkend worden, heeft tot dus verre verzuimd de leemte aan te vullen, welke daaromtrent de commissie liet bestaan. Des te meer mogen we de pogingen hoog schatten van onzen kundigen landgenoot, den heer van den Berg, om licht te verspreiden over dit nog zoo duistere punt der muntquaestie. Tot groot gerief van degenen, die zich de studie getroosten van dit onderwerp, heef

hij, hetgeen hij vroeger en later daarover had geschreven of voorgelezen in een bundel vereenigd en voor het publiek verkrijgbaar gesteld.

Thans wenschen wij slechts de aandacht op dit werk te vestigen, overtuigd dat we later de gelegenheid zullen hebben om er op terug te komen.

In de eerste plaats komt de heer van den Berg op tegen het begrip van absolute eenheid van muntstelsel tusschen Nederland en Indië, waarmede zoo veel werd geschermd in de tweede kamer. In zijn oog is die eenheid volstrekt geen levensquaestie voor beider belangen en is verschil van muntstelsel zeer goed bestaanbaar, mits slechts ieder stelsel op een deugdelijken grondslag ruste en geëvenredigd zij aan de behoeften der bevolking waarvoor het is bestemd. Noch de handelsbetrekkingen, noch de administratieve verhouding tusschen het bestuur in Indië en het opperbestuur in Nederland zouden benadeeld worden door het aannemen voor Indië van een muntregeling afwijkende van het Nederlandsche muntstelsel. Jammer is het, „zegt hij," dat de tegenstanders der wet niet een weinig meer aandacht geschonken hebben aan den wenk van den minister om zich op de hoogte te stellen van den staat van zaken in Britsch-Indië, waar een muntstelsel bestaat dat in geen enkel opzicht iets met het Engelsche muntstelsel gemeen heeft. Het is waar dat Britsch-Indië geen batig slot afwerpt, en uit dezen hoofde wellicht niet diezelfde belangstelling zal worden waardig gekeurd, waarin Nederlandsch Indië zich mag verheugen, — maar voor den man van studie ware het toch niet onbelangrijk geweest om eens na te gaan hoe Engeland zijn uitstaande rekeningen met Britsch Indië pleegt te vereffenen. Een dergelijk onderzoek zou spoedig hebben doen zien, niet alleen dat de saldo's die Nederland met Indië heeft te verrekenen onbeduidend zijn in vergelijking van hetgeen Engeland geldelijk met Britsch Indië heeft uitstaan, maar tevens dat bij die verrekeningen niet het minste bezwaar ondervonden wordt van de verscheidenheid, die tusschen de muntregelingen in beide landen bestaat. De India council bills die door den Secretaris van staat voor Indië te Londen aan de markt worden gebracht zijn, ofschoon zij betaalbaar zijn in zilveren roepijen en door de koopers betaald moeten worden met Engelsche standpenningen, niet minder gewild dan de wissels op het departement van koloniën die de directeur van financiën

te Batavia bij inschrijving te koop aanbiedt, niettegenstaande deze laatsten worden uitbetaald in volkomen dezelfde muntsoort waarvan de nemer gebruik maakt om zich den wissel aan te schaffen.

„Voor zoo ver ik heb kunnen nagaan is noch van den kant der regeering, noch van den kant van den handel in Britsch Indië ooit een enkele klacht vernomen over het niet bestaan van munteenheid met Engeland. Wel heeft men bij herhaling de wenschelijkheid betoogd om ook in Britsch Indië het goud als standaard aan te nemen, maar zoo weinig stond het denkbeeld om met Engeland een zelfde muntstelsel te verkrijgen hierbij op den voorgrond, dat het voorstel van Charles Trevelyan om den sovereign ook in Indië wettig betaalmiddel te maken, nimmer in ernstige overweging is genomen. Het werd integendeel krachtig bestreden door de commissie, die in 1866 van regeeringswege belast werd met het instellen van een onderzoek naar de werking van de in Indië bestaande muntregeling, en wanneer toen ter tijde de invoering van den gouden standaard haar beslag had kunnen krijgen zou zeer waarschijnlijk de voorkeur zijn gegeven aan een gouden muntstuk, dat in zoover van den sovereign zou verschild hebben als noodig zou geweest zijn om het met het oog op de toenmalige waardeverhouding tusschen goud en zilver, volkomen in waarde gelijk te doen staan met tien zilveren roepijen.

„Het handelsverkeer van Engeland met zijn bezittingen in Azië, dat over een vier tot vijf maal grooter geldswaardig bedrag loopt dan tusschen Nederland en Nederlandsch Indie wordt omgezet, lijdt er geen nadeel door dat men te Calcutta en Bombay in roepijen en te Singapore en Penang in dollars rekent, terwijl sovereigns het eenig wettige betaalmiddel in het moederland zijn. Ook de administratieve verhouding tusschen Engeland en Indië wordt er niet door geschaad, en op grond van deze feiten schijnt de gevolgtrekking gewettigd, dat de bezwaren, die in de tweede kamer werden geopperd tegen de verbreking van de bestaande eenheid van muntwezen tusschen Nederland en Nederlandsch Indië inderdaad meer schijnbaar dan wezenlijk zijn."

Verder betoogt de heer van den Berg, dat het zilver op den duur onmogelijk tot grondslag van het Indische muntwezen kan blijven dienen, wanneer het de betrekkelijke vastheid van waarde verliest, welke zijn hoofddeugd als munt uitmaakt, en dat zoowel

in geval Nederland den gouden standaard ook voor Indië mocht aannemen als wel indien het, bij den gouden standaard hier te lande, den zilveren voor Indië behoudt, het noodzakelijk wordt om in Indië een muntinrichting te bezitten. Vroeger bestrijder van een eigen muntinrichting voor Indië, mag op de gewijzigde zienswijze van den heer van den Berg dubbel gelet worden. Te recht beweert hij, dat zoolang zilver de standaard-munt van Indië en Nederland is en dit zilver uit Amerika over Europa naar Indië vloeit, de Munt in Nederland en de daar aanwezige voorraad gemunt zilver zoo spoedig en zoo ruim mogelijk in de behoefte aan circuleerend medium in Indië kan voorzien. Een twintigjarige ondervinding heeft de juistheid van deze bewering boven allen twijfel geplaatst. Doch, bij verschil van muntstelsel tusschen Nederland en Indië, zooals tusschen Engeland en Britsch Indië, verandert de zaak. Neemt Nederland den gouden standaard aan, dan houdt het tevens op als het ware een soort van zilver-entrepôt voor Indië te zijn en is het te vreezen dat de voor Indië benoodigde zilveren munt niet steeds in tijds en in voldoende hoeveelheid in Nederland te verkrijgen zal wezen, zoodat men dan wel genoodzaakt zal wezen in Indië evenals in Britsch Indië (waar twee muntinrichtingen werken) een Munt op te richten om het zilver van elders aangevoerd tot rijksdaalders en guldens te slaan. Ook bij het aannemen van den gouden standaard voor Indië, wordt een dergelijke inrichting voor Indië wenschelijk, omdat het steeds voordeeliger zal wezen goud uit Australie op Java te vermunten dan het eerst een reis naar Nederland te laten doen om het van daar vermunt naar Indië terug te voeren.

De heer van den Berg aarzelt niet om zoowel voor Indië als voor Nederland het aannemen van den gouden standaard aan te prijzen en verdedigt dien maatregel, onder anderen, tegen de opmerking, dat in dit geval toch allerwege in den Archipel een groote behoefte aan zilveren pasmunt zal blijven bestaan, waarin dan door de regeering dient voorzien te worden. Hij acht dit geen bezwaar zoolang slechts van regeeringswege wordt gezorgd om een goed pasmuntstelsel te handhaven en de bepaling van kracht blijft dat de zilveren pasmunt tot elk bedrag in de Rijkskassen in betaling wordt aangenomen. Wenschelijk zou het, volgens hem, wezen zoowel dezelfde zilveren pasmunt als den standpenning van Nederland voor Indië aan te nemen; doch hij waar-

schuwt nadrukkelijk er tegen om in Indië den rijksdaalder te laten wegvallen en er een tweeguldenstuk voor in de plaats te geven. „Dit" zegt hij, „moet de bezwaren, waarmede Indië bij een overgang van het zilver tot het goud in meerdere of mindere mate zal te kampen hebben, niet weinig doen toenemen. Onze rijksdaalder is in den geheelen Archipel gezocht en gewild, en hij zal dit ongetwijfeld ook als pasmunt blijven, zoolang vier rijksdaalders van 25 wichtjes op een gehalte van $^{900}/_{1000}$ ten allen tijde tegen het gouden tienguldenstuk kunnen verwisseld worden. Met het tweeguldenstuk zullen wij, vrees ik, de leer bewaarheid vinden, dat onbekend onbemind maakt, en alles pleit er dus mijns inziens voor, dat men ook in Nederland besluite tot het behoud van den rijksdaalder, wanneer het oogenblik zal aanbreken om de nu laatstelijk voorgestelde munthervorming op nieuw in overweging te nemen."

Een monographie over het muntwezen en den geldsomloop in Britsch Indië, even helder en bevattelijk als de betoogen over het muntstelsel van Nederlandsch Indië, besluit dezen bundel van den heer van den Berg. Natuurlijk zal geen deskundige verzuimen hem te raadplegen bij het steeds zich opdringende vraagstuk der munthervorming; maar wenschelijk vooral is't dat de niet deskundigen, die vaak het hoogste woord voeren om zich op allertreurigste wijze te vergaloppeeren, althans zooveel van hun waanwijsheid weten te verkrijgen om van den zaakkundigen en ondervindingrijken schrijver te leeren wat er bij hem van het Indisch muntwezen te leeren valt.

M.

Nota betreffende de verbetering der padi-kultuur, aan de regeering ingediend door den adviseur-honorair voor inlandsche zaken K. F. Holle. Batavia, Ogilvie en Co., 1874.

De stelling waarvan de zaakkundige steller dezer populaire „Nota" uitgaat is: „Vele zijn de verbeteringen, welke nog bij de „padiekultur kunnen plaats vinden; niet alleen door er meer werk „en kosten aan te besteden, maar ook door middelen welke min-

„der kosten en minder arbeid eischen, dan de tegenwoordige „wijze van werken. 't Is niet alleen de som der werkkracht, „waar alles op aankomt, maar ook, dat die werkkracht oordeel- „kundig worde aangewend en dit laat in menige streek veel te „wenschen over."

Achtereenvolgens worden behandeld: de bewerking der gronden en der zaadbeddingen, waarbij als regel wordt aangegeven dat men liever de sawa wat op de bibit moet laten wachten dan omgekeerd; de invloed van gestadige kultuur van tweede gewassen, waaronder suikerriet, tabak en indigo, op de padi-productie; de bemesting; de jaarlijksche verwisseling der velden en het aandeelgeven in het landbezit aan nieuwelingen tegen den wil en ten koste der bestaande sawabezitters; terwijl meer uitvoerig de methode van het ijl uitzaaien wordt besproken.

De voordeelen van deze gemakkelijk door de rijstplanters te volgen methode zijn bekend. Met 100 en meer pCt. minder zaadpadi wordt een grooter product verkregen, zonder dat de bewerking meer inspanning vereischt, ja zelfs met minder inspanning, zij het dan ook dat de arbeid oordeelkundiger moet geschieden. De heer Holle wijst tevens den praktischen weg aan, die behoort ingeslagen te worden om den padiplanter de nieuwe methode te doen volgen. Geen dwang, geen prenta; maar overreding en voorgaan door goede voorbeelden, is zijn leus. Wij twijfelen geenszins dat indien de regeering mede dit standpunt van haren bekwamen adviseur inneemt, er misschien wel langzamer, maar dan ook duurzamer verbeteringen zullen verkregen worden. Immers alleen datgene wat het volk met volle overtuiging betracht, kan als een bestendig resultaat beschouwd worden van de betere inzichten zijner voorgangers.

S.

VARIA.

Generaal van Swieten, in Nederland teruggekeerd, heeft aan zijn schrijftafel een nieuwe overwinning behaald, — een overwinning op de bedillers van zijn oorlogsbeleid in Atjeh, die niet minder hardnekkig dan de Atjehneezen zich als zijn verklaarde tegenstanders deden kennen. Zijn algemeen door de pers verspreiden brief aan generaal Knoop heeft onze kamer-strategisten, die nog betere plannen hadden om Atjeh tot onderwerping te brengen, vooral onze Tamerlan's, die Atjeh te vuur en te zwaard vernield wilden hebben, onbehagelijk uit het veld geslagen. De edele taal van den teruggekeerden opperbevelhebber heeft allerwege weerklank gevonden en Nederland acht zich gelukkig zijn echt waardigen vertegenwoordiger te erkennen, wanneer generaal van Swieten zegt:

„Door ons humaan stelsel van oorlogvoeren heeft men den Nederlanders de eer niet kunnen onthouden van te zijn even humaan als dapper en onoverwinbaar. De vrees, dat wij wreede, zelfzuchtige en ruwe meesters zouden zijn, ging verloren en mijn zoo gewraakt stelsel gaf ons meer kracht en invloed, dan wij zouden bekomen hebben, als ik gedaan of toegelaten had, wat men vrij verweten heeft te hebben nagelaten.

„Ik begrijp niet dat in een land als het onze lieden kunnen gevonden worden, die, in strijd met de beginselen van het volkenrecht, dat een beschaafd volk toch ook op minder beschaafde vijanden behoort toe te passen, in strijd zelfs met de bepalingen van het militaire Crimineel Wetboek, dergelijke eischen kunnen doen.

„Ik stel er roem in, dat in dezen oorlog geen bloed nutteloos

vergoten is en dat hij met humaniteit is gevoerd. Het geheele Nederlandsche volk kan zeggen, dat geen enkele smet van wreedheid, woestheid of vernieling aan onze wapenen kleeft. Ik meen, dat dit voor de eer van ons volk niet zonder waarde is. Maar ook de geheele onderwerping van de Atjehneezen zal er des te gemakkelijker en spoediger door worden. Wij hebben immers in hun harten het gevoel van wraak niet gekweekt, en, zoo het bestaat, niet aangewakkerd, doch eerder uitgedoofd. Het is een afgezaagd gezegde, dat men ruwe en onbeschaafde volken alleen door de vrees kan regeeren. De ondervinding, die we te Sumatra's Westkust hebben opgedaan, bevestigt die leer niet, en wij hebben op de Atjehneezen toegepast, wat de ondervinding ons daar geleerd heeft de beste weg te zijn, om het volk met onze heerschappij te verzoenen..... Vrees is een slecht middel van bestuur in de handen van Christenen op Mohamedanen toegepast; zij is niet vol te houden zonder van gruwel tot gruwel en van opstand tot opstand te geraken. Ons passen slechts rechtvaardige en milde regelen van bestuur.

„Wat zou dat aangeprezen stelsel ook gegeven hebben, op de Atjehneezen toegepast? De massa der bevolking bezit weinig waarde in huisraad, in kleeding en bedrijfsgereedschappen, kortom wat zij aan roerende goederen bezit is gering, zooals blijkt uit het gemak, waarmede de woningen worden leeggedragen als het gevaar nadert. De grootste waarde bestaat in bouwgrond, in vee en in de woonhuizen, die bij de massa echter ook niet veel waard zijn. Als nu deze vernield en verbrand worden, ontneemt men de bevolking dan niet voor lang den lust, het aanlokkelijke om naar haar dorpen terug te keeren? Wat zal zij er doen? De grond is onbebouwd, de huizen zijn verbrand, zaden en akkergereedschap zijn er niet. Men stoot aldus de bevolking van zich af, in stede van ze tot zich te trekken, wat toch het voo[illegible] name doel van den veroveraar moet zijn. Ik spreek nu nie[illegible] in 1864, van de beginselen van het moderne volkenrecht dat e[illegible] voor het onnige handelwijze veroordeelt, maar slechts van h[illegible]en, enz., werden dat die onmenschelijkheid hebben zou, en v[illegible]roepen en, onder het die zich tegen ons zelven zouden keeren."[illegible]den, ten arbeid gesteld.

Te midden van de adhesie, die van[illegible]pen mede. Sedert jaren gaf van generaal van Swieten volgde, i[illegible]erhoud 9 karbouwen en karren; gegaan, die van „een Patriot"[illegible]r onderhouden. genoemd zag, om ons nogm[illegible]

te Atjeh als onhoudbaar voor te stellen en duidelijk te maken wat er nog te doen overblijft. In januari aanstaande zou een derde expeditie op kleinere schaal, onder bevel van een brigadekommandant, moeten ontschepen beoosten de riviermonding en, ondersteund door een offensieve beweging uit den kraton en aanliggende posten, stoutweg zuidwaarts marcheeren om den vijand zooveel mogelijk van die posten verwijderd te houden, terwijl men zich het jaar 1875 ten nutte zou maken om een vierde expeditie op groote schaal te organiseeren, die in de maand november van dat jaar een einde aan de zaak zou maken, „zonder ziekelijke philantropie," door te voldoen aan hetgeen de schrijver euphonisch noemt „de eischen van den oorlog."

De dwaasheid van het plan van dezen „Patriot" springt zoo duidelijk iedereen in 't oog, dat niemand het der wederlegging waard heeft gekeurd. Het heeft al den schijn dat in sommiger verbeelding militaire expeditiën slechts kinderspel zijn en Nederland, nu het eenmaal twee expeditiën tegen Atjeh uitzond, er een vermaak in schept om daarmede voort te gaan zoolang er aanvoerders te vinden zijn voor die bloedige en kostbare bedrijven. Een volstandige grief is het tegen de regeering geweest dat wij niet talrijk en sterk genoeg zouden wezen om de Nederlandsche souvereiniteit met de wapens in noordelijk Sumatra te revendiceeren. De feiten hebben die grief volkomen gelogenstraft. Nederland is gebleken wel degelijk krachtig genoeg te zijn om zijne opperheerschappij over den geheelen Indischen Archipel te doen gelden; doch vreemd is 't voorzeker, dat we juist van de zijde dergenen die dit feit trachten te ontkennen of in twijfel te trekken, aangespoord worden tot offers in menschen en geld, die niet onwaarschijnlijk onze krachten zouden uitputten.

Gesteld, buitendien, de regeering zou zich laten vervoeren om van het door generaal van Swieten met zooveel beleid en staatkundig doorzicht gevolgde en aangeprezen stelsel af te wijken, een derde en vierde expeditie zou uitgezonden worden, zouden dan de Atjehneezen volledig tot onderwerping gekomen zijn? De „Patriot" zegt het, maar bewijst 't niet en kan 't ook niet bewijzen. 't Is waar, wanneer van menschlievendheid geen sprake meer is; wanneer er maar zooveel mogelijk gemoord en gebrand wordt, dan zouden de bevolking en hare bronnen van bestaan eindelijk zoo zeer gereduceerd worden, dat er van Atjeh niets meer overbleef dan een barre en onbevolkte wilder-

nis. Zouden, ter wille van een dergelijke treurige uitkomst, het Indisch geld en de Nederlandsche levende strijdkrachten naar Atjeh mogen blijven stroomen? Zou de oorlog, door een overigens vredelievend volk gevoerd op die wijze en met zóó een barbaarsch doel, voor de beschaafde wereld kunnen gerechtvaardigd worden en zouden we ons niet bloot stellen aan een interventie van andere mogendheden, die ons gaarne in den Archipel het hoogste gezag, in het belang der humaniteit, zien voeren; maar spoedig van meening zouden veranderen zoodra zij bespeurden dat wij de beginselen van humaniteit ten aanzien der weerspannige Atjehneezen verloochenen?

Trouwens, de „Patriot" behoeft niet beducht te wezen, dat zijn fraai plan vooreerst den toets der werkelijkheid zal hebben te doorstaan. Het zal wel blijven wat 't is, het product eener „ziekelijke fantasie." Het stelsel van generaal van Swieten wordt volledig beaamd, zoowel door kolonel Pel, wiens meening dan toch meer beteekent dan die van alle „Patriotten", die zich, aan den hoek van een warmen haard, aan de gebeurtenissen van Atjeh vergasten, als door de Indische regeering en het Nederlandsche opperbestuur. Noch aan een kleinere expeditie in januari noch aan een grootere in november 1875 wordt in de verte gedacht. Het versterken van onze veroverde positie blijft het hoofddoel van onze verrichtingen in Atjeh en terecht wordt alleen verder, van den tijd verwacht, dat een volk, 't welk zich tot aan de tweede expeditie terecht als onoverwinnelijk mocht achten, tot een gunstiger stemming komen en eindelijk in een onvermijdelijke onderwerping berusten zal.

Als een bewijs hoe met goeden wil en overleg in de verschillende landsdiensten kan worden voorzien zonder de bevolking door heerediensten te drukken, kan het volgende dienen:

De bevolking van de hoofdplaats Benkoelen bedroeg, in 1864, 6393 zielen, waaronder 1200 volwassen mannen. Voor het onderhoud der groote wegen, bruggen, afwateringen, enz., werden elken zondag alle valiede mannen opgeroepen en, onder het toezicht der verschillende kampongshoofden, ten arbeid gesteld. Ieder man bracht zijn gereedschappen mede. Sedert jaren gaf het gouvernement voor het onderhoud 9 karbouwen en karren; deze werden door het bestuur onderhouden.

Buiten de diensten aan de wegen, leverde de bevolking koelis voor het transport van gouvernements-goederen, ambtenaren, militairen enz. naar de binnenlanden, benevens wachtvolk 's nachts in de kampongs.

Globaal rekende men op ± 80,000 werkdagen per jaar.

Degene die voor dienst aan de wegen een plaatsvervanger stelde, betaalde hem daarvoor 50 cents; voor transport-koelis werd *f* 2 tot *f* 3 betaald.

Het onderhoud der wegen was slecht, uitgebreide kampongs konden onmogelijk daarin behoorlijk voorzien; de vernieuwing van bruggen, afwateringen enz. was hoogst moeielijk door gebrek aan materialen als anderzins.

In dien stand der zaak werden in overeenstemming met de bevolking de gezamenlijke heerediensten uitbesteed.

De hiertoe benoodigde gelden werden gevonden uit een aanslag per huisgezin, zich regelende naar den bekenden of uiterlijken staat van den aangeslagene. Een groothandelaar betaalde den hoogsten aanslag *f* 3,50 's maands; de aanslag daalde bij een handwerksman tot op 10 centen 's maands. Weduwen en gebrekkigen waren vrijgesteld; een weduwenaar betaalde de helft van den aanslag voor zijn klasse bepaald.

De aannemer wenschende maandelijks betaald te worden, zoo werd de aanslag maandelijks geheven door de kampongshoofden, die onder toezicht van den hoofddjaksa, de gelden administreerden. De gouvernements-karren en karbouwen werden in gebruik den aannemer afgestaan.

De eerste aanneming geschiedde voor ± *f* 700 gulden 's maands. Dit cijfer daalde spoedig tot *f* 480, later, naar men meent, tot *f* 197, 's maands. Het behoeft niet opgemerkt te worden, dat het onderhoud der wegen enz. bij aanneming veel beter was dan toen het in heeredienst moest geschieden.

Deze regeling werd der regeering medegedeeld en vermeld in het koloniaal verslag van 1864; maar het blijkt niet, dat men er zich veel aan gelegen heeft laten liggen en er getracht is om ze elders na te volgen. Toch prijst zij zich uitnemend aan ter gedeeltelijke oplossing van het problema om de heerediensten te vervangen door vrijwilligen, goed betaalden arbeid.

W.

Volgens het regeeringsverslag van 1873, valt er vooruitgang waar te nemen bij de gouvernements-koffiekultuur, voornamelijk sedert 1871, in de Preanger Regentschappen. Ofschoon grootendeels in dit gewest toe te schrijven aan de verhoogde betaling voor het product (van ƒ6.50 tot ƒ14 per picol), heeft daarop ook invloed gehad de in laatstgemeld jaar tot stand gekomen bestuurs-reorganisatie, waardoor duizenden menschen van dienstplicht voor de inlandsche hoofden zijn bevrijd, en enkele praktische regelingen bij de kultuur zelve genomen.

Vroeger werd voor het werk opgeroepen de bevolking van geheele dessas of districten. De geringe betaling voor de koffie en de bevoegdheid der regenten en andere hoofden om ten eigen behoeve over de werkkrachten te beschikken, gaven daarbij aanleiding, dat dikwerf niet grondbezitters bij de koffiekultuur werden ingedeeld, daarentegen vele gegoede grondbezitters daarvan vrijgesteld en tot „rahajatdiensten" gebezigd werden. Tegenwoordig zijn alleen de grondbezitters kultuurplichtig; ieder planter onderhoudt, verzorgt zijn eigen boomen, en oogst zelf de vruchten. Het over 1871 opgegeven aantal van 91,297 bij de kultuur ingedeelde huisgezinnen steeg hierdoor tot 121,359.

Vóór de nieuwe regeling waren er zeer veel dessas, wier inwoners 30 tot 40 palen moesten afleggen om in hun tuinen te komen. Door onderlingen ruil, maar vooral door overdracht van tuinen aan gegoede inlanders, die daartoe aanzoek deden, bestaan die groote afstanden thans niet meer, en waar nog afstanden van ± 20 paal voorkomen, heeft dit tot oorzaak, dat de planters van die tuinen geen afstand willen doen, omdat ze veel vruchten opleveren en weinig onderhoud vorderen.

De inlandsche particuliere industrie begint dan ook een beduidend element te vormen in de gouvernements-koffiekultuur der Preanger. Niet minder dan 71 gegoede inlanders hebben in 1872 koffietuinen van de planters overgenomen en wel tot een gezamenlijke uitgestrektheid van ongeveer 2015 bouws. Deze tuinen lagen meest alle op zeer grooten afstand van de woningen der planters en werden dan ook gaarne door dezen zonder eenige vergoeding afgestaan. Het onderhoud dezer overgedragen tuinen, bekend onder den naam van *merdika tuinen* geschiedt thans in vrijwilligen arbeid en met veel meer zorg dan vroeger, zoodat deze schikking een drieledig voordeel geeft, namelijk vermindering van druk voor een groot aantal planters, uitzicht op

grooter productie en opening eener nieuwe bron van industrie voor den inlander.

Het aantal vrijwillig aangelegde koffietuintjes op eigen grond, milik tuinen, is vooral in de afdeelingen Bandong en Limbangan zeer aanzienlijk. Meer dan 600 personen hebben, meest buiten het gebied der dessas, vrijwillig aangelegde aanplantingen van duizend boomen en meer (enkelen tot 20,000 boomen); een zeer groot aantal anderen bezitten kleinere plantsoenen. Ook op de erven, in paggers wordt veel koffie vrijwillig aangeplant. In de afdeeling Bandong alleen zijn in de laatste twee jaren ruim $2^1/_2$ millioen boomen in paggers en kampongs aangeplant en gaat de bevolking nog steeds daarmede voort. Bovendien hebben twee aanzienlijke inlanders vergunning gevraagd en verkregen, de een om 50 en de andere om 5 bouws woesten grond met koffie te beplanten, onder verplichting van het product tegen den gewonen prijs in 's lands pakhuizen te leveren.

Aan de bevolking is bekend gemaakt, dat het haar vrij staat haar product af te leveren in het pakhuis dat haar daartoe het best gelegen voorkomt en dus, in tegenstelling met hetgeen vroeger regel was, ook buiten het district. Niet minder dan 124 dessas hebben van deze bepaling gebruik gemaakt, waardoor hier en daar belangrijke afstanden (zelfs tot $21^1/_2$ paal) werden uitgewonnen.

De in 1872—73 op hoog gezag aangelegde koffietuinen zijn veel dichter bij de kampongs en dessas gelegen. Vroeger werden groote gemeenschappelijke tuinen aangelegd, meestal in het gebergte, op verre afstanden van de woningen der planters. Aanleg en onderhoud lieten hierdoor en wegens de geringe betaling voor het product dikwijls te wenschen over. In 1872 daarentegen hebben vele dessas gebruik gemaakt van de haar thans toegekende bevoegdheid, om den aanplant van koffie op hoog gezag te bewerkstelligen in de onmiddellijke nabijheid van de woningen der planters op eigen, gehuurden dan wel geleenden grond. Verreweg de meeste tuinen zijn aangelegd binnen 3 paal afstands van de dessas en op last, nergens verder dan op 12 palen.

Aanteekeningen over Atjehneesche aangelegenheden.

De Arabier Habib (Saïd) Abdoel Rahman, afkomstig van Malabar, kwam omstreeks het jaar 1283 (1866) in Atjeh, kreeg, door het winnen van verschillende godsdienstige kwesties, een faam van geleerdheid en werd dien ten gevolge zeer spoedig na zijn aankomst door sulthan Ibrahim aangesteld als kadli (chef van den godsdienst) in Atjeh.

Toen Sjeih Ali Bahanan een jaar later in Atjeh kwam, waren er echter reeds groote oneenigheden tusschen den Sulthan en den kadli voorgevallen.

Abdoel Rahman nam terstond zijn taak zeer ernstig op, zeer ten nadeele van vele hoofden en leden der bevolking, die telkens zware straffen van hem opliepen en gelden moesten opbrengen voor het herstellen van moskeën enz.

Ook de hoofden der groote mesigid en verscheiden oelama's waren naijverig op Habib Abdoel Rahman, en zoo vormde zich spoedig een partij tegen hem, waarvan zekere Ma Tjoet Hitam, eene bejaarde Hindoesche vrouw, die lang aan het hof verkeerd had en door hare handigheid en welsprekendheid nog al invloed had, de ziel was.

De nauwe verwantschap, die hier bestaat tusschen Kerk en Staat bracht Habib al spoedig op politiek terrein.

Het schijnt dat op dat tijdstip de gehoorzaamheid van eenige hoofden, vooral van de bovenlandsche, aan den Sulthan veel te wenschen overliet, en zulks ook de geestelijke belangen benadeelde.

Habib Abdoel Rahman, wiens voorstel tot restauratie van de zoo vervallen groote mesigid was aangenomen, en die overal be-

zig was met het verzamelen van gelden daarvoor, vertrok ook met dat doel, voorzien van een lastbrief van Sulthan Ibrahim, naar de bovenlanden. Hij had tevens in last de hoofden tot den Sulthan te brengen.

Panglima Polim verontschuldigde zich wegens zijn ouderdom, maar zond toch zijn zoon Radja Abdoelah tot den Sulthan. Ook bij de andere bovenlandsche hoofden schijnt Habib in zijn zending vrij wel geslaagd te zijn.

Alleen Tongkoe Seoed, een oelama in XXII moekim, bleef weigerachtig om aan Habib's oproepingen te voldoen, voornamelijk omdat hij ontevreden was over de opdracht van het geestelijk gezag in Atjeh aan een vreemdeling.

Habib, hierover gebelgd, liet aan den Sulthan machtiging en middelen vragen om dien oelama door geweld tot rede te brengen. De partij echter, die hij tegen zich had, maakte van zijn afwezigheid gebruik, om door allerlei verzinsels den Sulthan diets te maken dat Habib's toenemende invloed gevaarlijk begon te worden voor zijn positie, en de Sulthan, die, zelf usurpateur, steeds op zijn hoede moest zijn, schijnt daaraan het oor geleend te hebben. In plaats van hem de gevraagde machtiging te verleenen, riep hij Habib terug.

Deze, wel begrijpende hoe de zaken stonden, zond den Sulthan terstond zijn lastbrief terug en zijn aanstelling tot kadli, onder mededeeling dat hij het land wenschte te verlaten.

Hij had zeker gehoopt dat de Sulthan zijn ontslag niet zou aannemen, maar deze was blijkbaar ingenomen met dien gang van zaken, en gaf zelfs last om Habib niet meer in den kraton toe te laten.

Habib vond dan ook de poort voor hem gesloten toen hij beneden kwam, en daar hij een vrouw had te Langsepong, begaf hij zich derwaarts.

Een paar dagen later liet hij door een „orang toeah" een onderhoud met den Sulthan verzoeken, maar deze antwoordde dat hij niet beter wist of Habib was reeds lang onder zeil gegaan.

Hierop begaf hij zich naar Kerkoen, een afdeeling in de III moekims, gelegen in sagi XXVI moekim op de grenzen van het gebied van Polim. (De menschen van Kerkoen worden ook „orang toenoeng" genoemd, wellicht omdat die afdeeling een tijd lang onder de XXII moekims gesorteerd heeft.)

Daar trachtte Habib de bevolking tegen den Sulthan op te zetten; maar hij schijnt daarin niet voldoende geslaagd te zijn, want na ruim een half jaar kwam hij weder beneden, te Penajoeng, bij Toekoe Kadli Malikoel adil, die hem zeer vijandig was, hem dadelijk door 50 tot 60 man liet omsingelen en den Sulthan om verlof liet vragen om hem af te maken.

Het is niet duidelijk om welke redenen, maar de Sulthan verleende het verlof niet en gaf order aan den Malin van kampong Djawa om Habib uit de handen van Toekoe Kadli te verlossen. Dit geschiedde, en Habib logeerde een etmaal ten huize van Saïd Mohamed, die zich thans te Pager Aijer ophoudt.

Habib gaf daarop den Sulthan zijn verlangen te kennen om Atjeh te verlaten, zoodra zijn geldelijke zaken in orde waren. Hij was namelijk nog steeds in gebreke gebleven om de gelden te verantwoorden, die hij had geïnd voor de restauratie van de groote moskee.

De Sulthan verklaarde echter de verantwoordelijkheid voor die gelden geheel op zich te nemen, gaf Habib nog eenig reisgeld mede (30 tot 60 dollars), waarop deze zich onmiddellijk inscheepte op een Chineesche bark onder Engelsche vlag, die juist van Penang was aangekomen, met bestemming naar Djeddah.

Reeds was Habib twee dagen op de reede, toen hij door volk van Kerkoen van boord werd afgehaald en te Koeala Gigieng weder aan wal gezet. Hij begaf zich naar Kerkoen, waar hij ruim twee jaren werkte om de bovenlanders tegen den Sulthan op te zetten.

Hij werd hierin gesteund door T. Iman Lamrabo en Iman Atoch, de twee hoeloebalangs van VII moekim in de sagi XXVI en door T. Nja Tjoet van Lemrong, die zich door Habib en het volk van VII moekim wist te doen erkennen als panglima dier sagi, een titel, dien hij thans nog deelt met den door den Sulthan aangestelden T. Nja Bantah, en waarin hij feitelijk door iedereen erkend wordt.

Omstreeks dien tijd kwamen hier de Arabier Sjeih Ali Bahanan en de radja van Patti, Toekoe Lampasei aan. Laatstgenoemde, vernemende hoe de zaken stonden, bood den Sulthan zijn bemiddeling aan, maar deze wilde niets van Habib weten.

De woelingen van Habib en van T. Nja Tjoet schijnen echter niet tot belangrijke dadelijkheden te hebben geleid. Wel hadden er telkens beraadslagingen plaats, om den Sulthan aan te vallen;

maar de uitvoering bleef steeds achterwege, voornamelijk omdat Panglima Polim, hoewel niet Sulthansgezind, toch evenmin geneigd was om met Habib samen te werken.

Beter schijnt Habib zich te hebben verstaan met T. Bait, den tweeden man in de sagi XXII; maar ook daar hadden zijn bemoeiingen alleen een oorlog ten gevolge tusschen T. Bait en zekeren hoeloebalang, met name Ramasetija, een man van voorname afkomst, maar die niettemin slechts het bestuur voerde over drie mendersa's in de afdeeling VII moekim.

Habib, die meer en meer op een gespannen voet kwam met P. Polim, en begon in te zien dat hij niet vooruit ging, verliet ditmaal werkelijk het land, en begaf zich via Simpang Olim naar Penang, van waar hij naar Arabië vertrok.

Omstreeks een jaar na zijn vertrek vertoont hij zich weder in Atjeh, en meldt zich bij den Sulthan aan met drie recommandatiebrieven: een van den Sherif van Mekka, een van den Basja van Djeddah en een derde van Saïd Tadlil, een invloedrijk priester te Mekka.

Daarin werd den Sulthan verzocht om Habib, die dan toch een afstammeling was van den profeet, voor al het gebeurde vergiffenis te schenken en hem weder te Atjeh toe te laten.

De Sulthan, die nog altijd onder den invloed was van de partij tegen Habib, en hem dus liever niet had gezien, nam hem echter op die recommandaties in genade aan, op voorwaarde dat hij zich als ambteloos burger zou nederzetten en gedragen.

Ten einde hem echter het leven onaangenaam te maken, liet hij Ramasetija in 't geheim aansporen om een vroegere klacht weder te berde te brengen.

In den oorlog met T. Bait was namelijk het huis van Ramasetija afgebrand, en toen de vrede gesloten werd, moet Habib hebben aangenomen die schade te vergoeden.

Ramasetija kwam en deed zijn vordering, waarop Habib antwoordde dat hij betalen zou, wanneer de zaak door de oelama's in zijn nadeel werd uitgemaakt. Maar terwijl men daarover aan het beraadslagen was, kwam T. Bait tusschen beide en leverde het bewijs dat de zaak tusschen hem en Ramasetija reeds was uitgemaakt, en dat derhalve geen sprake meer kon zijn van vorderingen uit die zaak voortspruitende.

Mitsdien werd Habib vrijgesproken.

Sedert dien tijd leefde Habib als een gewoon oelama, zonder

eenig officiëel karakter, in goede verstandhouding met den Sulthan. Hij hield zich nu eens op te Langsepong, waar hij een vrouw had van Arabische afkomst, dan te Tjoh Badak, in moekim VII, waar hij getrouwd was met een zuster van T. Bait.

Hij werd echter telkens bij den Sulthan ontboden om over zaken zijn oordeel uit te spreken, en vergezelde dezen ook naar zijn tijdelijk verblijf op de vlakte van Kotta Radja Bedil. (De Sulthans van Atjeh waren gewoon eens om de 5, 6 of 10 jaren voor eenige maanden aan het strand verblijf te houden, geheel voor genoegen.)

In het begin van 1870 werd de Sulthan ziek, en zijn einde voorziende, liet hij Habib bij zich komen, ten einde zijn uiterste wilsbeschikkingen te vernemen. Hij wees hem Toeankoe Mahmoed aan als zijn opvolger; maar zijn zoon Zainoel Abidin, meer bekend als Toeankoe Tjoet, als erfgenaam van zijn bezittingen, onder voorwaarde dat aan Mahmoed zouden worden teruggegeven de hem toekomende goederen, die ten gevolge van de uitsluiting van diens vader van den troon, in het bezit waren gekomen van Mantsjoer Shah.

Ook stelde hij Habib 3000 dollars ter hand voor de restauratie van de mesigid.

Toen de Sulthan in juli 1870 stierf, was Habib te Bait. Hij werd dadelijk geroepen, kwam beneden, regelde de begrafenis en verdere zaken, en werd, omdat de Panglima's der drie sagi's nog niet gekomen waren, voorloopig aangesteld tot regent.

Die betrekking was hem opgedragen door Poetjoet Pidir, de weduwe van Sulthan Ibrahim, T. Neq Radja, T. Kadli, Iman Longbata, Panglima Mesdjid Raga en Panglima III moekims.

Veertig dagen daarna kwamen de hoofden bij elkander en, omstreeks november 1870, werd T. Mahmoed uitgeroepen tot Sulthan, onder het regentschap van Habib Abdoel Rahman.

Aan de oproeping tot die vergadering was echter geen gevolg gegeven door T. Nja Tjoet van Lemrong, T. Iman Tongboeb en Iman Tjade, die Toeankoe Hoesim als Sulthan wenschten. Ook Toeankoe Abdoel Madjid had zich bij die partij aangesloten.

Habib voerde intusschen het bestuur en kwam weldra weder op zijn geliefd terrein, namelijk de restauratie van de mesigid.

Meer dan tienmalen werd die zaak ter sprake gebracht, vooral ten gevolge van de tegenwerking van T. Kadli; maar eindelijk werden er gelden en ook materialen toegestaan.

Daar echter Habib van oordeel was dat er geld te kort kwam, verzocht en kreeg hij een lastbrief van den Sulthan om op de Westkust de noodige gelden te gaan innen.

Welke handelingen van Habib er aanleiding toe gaven, of wel afgunst alleen in het spel was, is vooralsnog niet bekend; maar reeds vóór Habib naar de Westkust vertrok had zich al weder een partij tegen hem gevormd, waarvan T. Kadli, Panglima Tebang Mohamad, Ramasetija en een zekere Badamoeloe, een notabele van Langsepong, thans woonachtig op de Westkust, de voornaamste leiders waren. In hun doel, om den Sulthan van Habib te verwijderen, waren zij reeds ten deele geslaagd, hetgeen niet weinig bijdroeg om den politieken toestand te verergeren, waarin het land zich toen bevond.

De partij van Toeankoe Hoesim werd allengs agressiver.

Wel was, reeds vóór het vertrek van Habib naar de Westkust, besloten om de weerspannigen met geweld tot rede te brengen, maar de uitvoering volgde het besluit niet op den voet.

De gevolgen bleven dan ook niet uit: Iman Lamnga sloot zich bij de partij van T. Hoesim aan; T. Neq Radja van Maraksa, die familie was van T. Nja Tjoet van Lemrong, begon meer en meer de zijde van den Sulthan te verlaten, en maakte eindelijk zelfs afspraak met T. Neq Poerba van IX moekim om den kraton aan te vallen wanneer de Sulthan T. Nja Tjoet mocht gaan beoorlogen.

De vijandschap van den reeds bejaarden Neq Poerba was meer van personeelen dan van politieken aard. Hij liet zich weinig met staatszaken in; maar zijn dochter was gehuwd met Zainoel Abidin, den zoon van Ibrahim, en toen deze in 1870 overleed, werd die vrouw door Sulthan Mahmoed haar aandeel in de erfenis onthouden, hetgeen tegelijk een roof en een beleediging voor de familie was.

De Sulthan-partij van T. Hoesim profiteerde inmiddels van de verwarring door zich meester te maken van al wat onder haar bereik kwam.

Toeankoe Hoesim hield zich op te Woeala Gigieng, T. Abdoel Madjid te Koeala Atjeh, alles roovende wat in- en uitgevoerd werd, zoodat de handel geheel stil stond.

De Sulthan, aan den eenen kant tot krachtdadige maatregelen aangedreven door Habib, aan den anderen kant door de inblazingen van de partij van Panglima Tibang in het onzekere ver-

keerende of Habib wel te vertrouwen was; daarbij weinig gesteund door de Toenoeng, werd moedeloos bij het ondervinden van zooveel oppositie, en moet zelfs het voornemen hebben kenbaar gemaakt om afstand te doen van de regeering, waartegen Habib zich echter met kracht van redenen verzette.

Zoo stonden de zaken in Atjeh, toen Z. M. stoomschip Djambi in september of october 1871 op de reede kwam met een brief van de Nederlandsch-Indische regeering voor den Sulthan.

Dit vermeerderde de verlegenheid van den Sulthan niet weinig, te meer omdat er in 12 of 13 artikelen een bepaald ceremonieel verlangd werd bij het in ontvangst nemen van dien brief. Hij wist niet wat te doen en Habib was op de Westkust. Allerlei uitvluchten werden gezocht om maar tijd te winnen.

Gelukkig kwam Habib eenige dagen later te Atjeh terug. Hij was van oordeel dat men de „Kompani" niet mocht boos maken door verdere uitvluchten, en kwam ten slotte met T. Iman Longbata, T. Kadli, T. Neq Radja en Panglima III moekims overeen en wel bij geschrift, om gezamenlijk naar boord te gaan, ten einde te vernemen wat de bedoelingen van de Djambi waren.

Den volgenden morgen trokken drie van hen zich om verschillende redenen terug, zoodat Habib alleen vergezeld werd door Iman Longbata en zekeren Hadji Abdoel Rahman.

Daarna werd de brief aan den Sulthan uitgereikt in de „gedong" van den Sjahbandar, met inachtneming zooveel mogelijk van het verlangde ceremonieel.

Niet lang na het vertrek van de Djambi werd weder besloten tot een expeditie tegen T. Nja Tjoet, die zich ophield te Kerkoen (III moekims in de sagi XXVI).

Ditmaal bleef het niet bij beraadslagingen.

De expeditie was grootendeels samengesteld uit „orang toenoeng," en ook de actie geschiedde van uit de sagi XXII.

Toen de troepen tot aan de kampong Tjapoetoe in Kerkoen waren genaderd, waar T. Nja Tjoet verblijf hield, kwam deze hen te gemoet. Hij verklaarde zich te onderwerpen aan Sulthan Mahmoed, en deed den eed daarop, waarna Habib met zijn troep verder noordwaarts trok om ook den hoeloebalang van Tjade, bij wien Toeankoe Hoesim verblijf hield, tot onderwerping te dwingen. Nauwelijks was hij echter de kampong Tjapoetoe voorbij, of hij werd in den rug beschoten door T. Nja Tjoet, zoodat hij weder terugkeerde.

Bij die gelegenheid kwam het tot een gevecht, waarbij 3 of 4 menschen het leven lieten, en waarvan het gevolg was dat Nja Tjoet zich ten tweeden male onderwierp.

De tocht naar Tjade werd nu voortgezet, maar Nja Tjoet werd ditmaal genoodzaakt de kolonne te vergezellen.

Op de nadering der troepen namen Toeankoe Hoesim en Abdoel Madjid de vlucht naar Tongkoeb, welks Iman zich buiten bemoeienis van zaken hield, en koos Iman Lamnga de zijde des Sulthans. Dientengevolge stond Tjade geïsoleerd en was genoodzaakt zich te onderwerpen.

De troepen des Sulthans trokken daarop zegevierend zonder gevecht de versterkte kampong binnen; maar toen zij er in waren werd alles geplunderd en o. a. het huis van den Iman van Tjade in brand gestoken.

Hiermede was de expeditie afgeloopen. De mondingen der Atjeh en Gigienrivieren waren weder voor den handel geopend en de hoofden der oppositie maakten den Sulthan hunne opwachting.

Ook de beide weêrspannige prinsen deden daartoe stappen, maar de Sulthan weigerde hen te ontvangen.

Voor het oogenblik was de positie des Sulthans dus weder zuiver en de rust in het land hersteld; maar het mocht niet lang duren.

Habib's invloed was door de laatste gebeurtenissen grooter dan wellicht ooit te voren, en hij maakte er o. a. gebruik van om de groote mesigid thans te doen restaureeren, waartoe ook de staatjes aan de Westkust een belangrijke bijdrage in geld hadden geleverd.

Iedereen beijverde zich om den invloedrijken Habib behulpzaam te zijn in het verwezenlijken van zijn geliefkoosd denkbeeld; zelfs Panglima Polim kwam in persoon beneden om houtwerken voor die mesigid te brengen.

De oppositie tegen Habib was voor het oogenblik wel niet tegen hem opgewassen, maar met diens succès werd ook de bestaande naijver aangewakkerd.

De Sulthan was zwak, Habib was flink, Panglima Tibang geslepen. De intrigues begonnen weder op groote schaal, het was de vraag wie van de beide mededingers den Sulthan op zijn hand kreeg.

Zooals gemeenlijk bij zwakke menschen wordt opgemerkt, had

de Sulthan, ondanks alle hem bewezen diensten, wel ontzag, maar geen genegenheid voor Habib; nu hij niet meer in moeielijkheden gewikkeld was, is het wel aan te nemen dat hij wenschte bevrijd te worden van den lastigen druk van Habib's superioriteit, en dit zal wel de reden zijn dat de zaden van tweedracht tusschen die twee, zoo listig gestrooid door P. Tibang, spoediger wortel schoten dan het succès van Habib wel kon doen verwachten.

Naarmate P. Tibang de genegenheid des Sulthans won en zich dus sterker gevoelde gaf hij den teugel aan zijn innige vijandschap tegen Habib.

Hij ging zelfs zoo ver dat hij een Hindoe-Tjetiq uit zijn omgeving 400 dollars beloofde om een zoogenaamde „toeba" voor hem te maken, ten einde Habib uit den weg te ruimen. Zulk een Hindoesch product van bijgeloof bestaat uit een terongvrucht, die op allerlei wijze doorstoken wordt door naalden en opgevuld met menschenharen, nagels enz. Het wordt daarop begraven of neêrgelegd op een plaats waar de betrokken persoon gewoonlijk langs komt, en men verwacht de verlangde uitwerking (dood of ziekte) wanneer hij er overheen stapt.

Terwijl die „toeba" nog in bewerking was, werd Habib door een anderen Hindoe, een zekere Kadirsop, gewaarschuwd voor het gevaar dat hem dreigde. 't Zij hij er werkelijk bang voor was, 't zij hij er een gunstige gelegenheid in zag om P. Tibang in ongelegenheid te brengen, Habib ging dadelijk naar de „gedong" en vond daar werkelijk de half voltooide „toeba" in de kist van den Tjetiq. Panglima Tibang vernam in den kraton wat er gaande was en begaf zich naar de „gedong," terwijl Habib met het corpus delicti naar den Sulthan ging. Aan de deur van den kraton kwamen zij elkander tegen; dadelijk werden de klewangs getrokken, en ongetwijfeld zouden de woedende antagonisten slaags zijn geraakt, zoo men niet tusschen beide was gekomen.

Habib deed zijn aanklacht; de zaak werd onderzocht. De Tjetiq bekende alles, en daar de meeste hoofden present waren wegens het werk aan de mesigid, werd een groote vergadering belegd om de zaak uit te maken. Panglima Tibang werd schuldig bevonden en ter dood veroordeeld. De Sulthan vereenigde zich met dat vonnis, maar hield den veroordeelde bij zich in den kraton en weigerde de terechtstelling.

Dit had ten gevolge dat de hoofden, die vroeger en nog tijdens de expeditie tegen Tjade, op de hand des Sulthans waren, tegen hem in verzet kwamen. Niet alleen voelden zij zich te kort gedaan door het feitelijk vernietigen van een door hen allen geslagen vonnis, maar voornamelijk was het haat tegen P. Tibang, die hen zoo deed handelen en die waarschijnlijk ook de oorzaak was van hun zoo crimineele uitspraak.

Een van hunne grieven tegen P. Tibang was, dat hij in de expeditie naar Tjade steeds geweigerd had hen te voorzien van ammunitie en vivres uit den voorraad van den Sulthan, zooals dat behoorde. Wanneer zij daartoe aanvraag deden, antwoordde hij dat zij zich dan maar moesten wenden tot den rijken Habib.

De partijen werden nu weder gemarkeerd. De Sulthan had zich openlijk voor P. Tibang en dus tegen Habib verklaard, zoodat een scheiding openlijk plaats had.

Aan de zijde van Habib stonden: Panglima Polim, T. Bait, T. I. Longbata, T. Nja Bantah, Panglima III moekim, T. Raijoet Lamkapong, T. Iman Kerkoen en T. Iman Silang, dus de geheele sagi XXII, 10 moekims van sagi XXVI en Longbata.

De partij van den Sulthan bestond uit: Panglima Tibang, T. Kadli, Pangl. Mesdjid Raija, T. Nja Tjoet, Iman Tongkoeb, Iman Tjade, T. Neq Radja en T. Nanta.

Sia Oelama van de XXV moekim was en bleef weifelen. Neq Poerba was den Sulthan vijandig, maar koos toch geen partij voor Habib. Iman Lamnga helde over tot Habib.

T. Nja Tjoet en met hem I. Tongkoeb, Tjade en T. Neq Radja, koos partij tegen Habib, omdat hij door den Sulthan verlangde erkend te worden als hoofd der XXVI moekim. Hij schijnt zijn doel feitelijk wel bereik te hebben, want hij wordt door een ieder, ook nu, even als Nja Bantah in die kwaliteit erkend.

In dien stand van zaken kwam in september 1872 een Nederlandsch oorlogschip den Sulthan de mededeeling brengen van de aanstaande komst der heeren Schiff en van de Wall, en dit heeft den Sulthan geleid tot het zenden naar Riouw van Panglima Tibang, ten einde een brief voor den resident Schiff over te brengen, waarin de Sulthan hem verzocht zijn komst nog wat uit te stellen, daar hij in zijn land nog eenige moeielijkheden had te vereffenen.

Bij dat gezantschap hadden T. Kadli, P. Medsjid Raija, T. Neq en T. Nanta hun wakils gevoegd.

Het behoeft geen betoog dat de partij van Habib in de zaak niet werd gekend, en het was vrij natuurlijk dat de oppositie, het ergste denkende van de zending van den gehaten Sjahbandar, vooral toen hij met een Nederlandsch oorlogschip werd teruggebracht, aan die handeling een veel grooter beteekenis hechtte dan zij in den grond der zaak verdiende.

Algemeen was toch het gevoelen dat P. Tibang het land aan de Hollanders had verkocht.

Inrichting van bestuur.

Het land is verdeeld in vijf afdeelingen:

1ste. Het direct gebied van den Sulthan.

2de. Het gebied van de Mesdjid Raija.

3de. De XXV moekims.

4de. De XXVI moekims.

5de. De XXII moekims.

Deze drie laatsten, ongeveer in een driehoek gelegen, worden in de wandeling „tiga sagi" (sagi beteekent zijde van een drie- of veelhoek) geheeten; het is dus minder juist om met Professor Veth te spreken van de XXII sagi's, in stede van de sagi der XXII moekims.

Het direct gebied des Sulthans omvatte, ten minste onder de beide laatste Sulthans, behalve de Kotta radja met Pakan Atjeh, de kampongs Merdowati, Djawa, Pandei en Kedak.

Het gebied van de groote Mesigid vormt één uitgebreide moekim, die, elk voor een deel, beheerd wordt door T. Kadli Malikoel Adil en door Panglima Mesdjid Raija. T. Kadli bestuurt het gedeelte van den rechteroever der Atjehrivier met de kampongs Lampoelo, Penajoeng en Lemboeq. Wat aan den overkant der rivier ligt staat onder P. Mesdjid Raija. Het zijn de kampongs: Lamlagan (hoofdverblijf), verbrand; Nesoek, verbrand; Atoeh, verbrand; Langsepong, verbrand; Lamtermin, Getjir, Lamrabo, Poengei, Lamboenot (verbrand 1e expeditie), Lampasie. Vóór Sulthan Ibrahim behoorden ook daarbij de kampongs Pandei, Kedak en Merdowati.

De sagi der XXII moekims bevat thans feitelijk XLII moekims, waarvan er XXX (nominaal XV) staan onder Panglima Sri Moeda Perkasa met den erfelijken titel (g a l a r) van Pan-

glima Polim, en XII (nominaal VII) onder Toekoe Bait. Meerdere gegevens ontbreken nog.

De sagi XXVI moekim heeft werkelijk dat getal moekims. Als panglima's dier sagi worden thans feitelijk erkend: Toekoe Nja Bantah, die naar het schijnt de meeste rechten heeft en ook door den Sulthan is aangesteld, en Toekoe Nja Tjoet, die zich den titel verworven heeft door zijn politieke handigheid. Van die XXVI moekims is er echter geen enkele, die direct onder hun beheer staat, en indirect eigenlijk nog maar XIII, want de andere XIII staan (indirect) onder den hoeloebalang T. Iman Tongkoeb.

Panglima der XXVI moekims is dus eigenlijk niets dan een grootsche titel, waarvan de voordeelen en ook de invloed geheel afhankelijk zijn van de persoonlijkheid van den titularis, iets wat trouwens ook het geval is met den Sulthan, met de hoofden van de andere sagi's en met alle machthebbenden in Atjeh. Van daar den strijd tusschen den feitelijken en den rationeelen toestand, die het o. a. mogelijk maakt dat een Sulthan met autocratische attributiën toch niets te zeggen heeft; dat twee personen met denzelfden titel in dezelfde afdeeling als hoofd fungeeren en erkend worden; dat zooals in de sagi XXV moekim het geval is, de panglima totaal verdrongen wordt door zijn ondergeschikten, terwijl zijn ambtgenoot in de XXII moekims een belangrijken invloed uitoefent, en dat een vreemdeling, zooals Habib Abdoel Rahman met bekwaamheid, geld en stoutmoedigheid zich in korten tijd van het geheele bestuur kon meester maken.

De sagi XXVI m. is dus verdeeld in A. XIII m. onder de Panglima's der sagi. B. XIII m. onder T. Iman Tongkoeb.

Onder A sorteeren: 1°. Toekoe Raijoet Lamkapong, hoeloebalang der III moekims;

Lamoedjong, waarvan de Iman, T. Nja Hiem, onlangs aan cholera overleed en nog niet vervangen is;

Lampermé — Imam Nja Mail, woonachtig te kampong Pango en daarom naar Atjehneesch gebruik gewoonlijk Iman Pango genoemd;

Oeleh Karing, onder direct beheer van T. Raijoet.

Van deze moekim zijn wederom zes mendersa's van den directen invloed van T. Raijoet afgescheiden; drie aan drie zijn zij aangewezen om voor de beide panglima's der sagi pesoonlijke diensten te verrichten, waarvan het gevolg is dat zij, ofschoon

jure onder T. Raijoet, toch facto staan onder beheer van Nja Tjoet en Nja Bantah.

2e. Toekoe Kerkoen, hoeloebalang der III moekims:

Gani
Dakam } Imans nog onbekend.
en.....

De onderafdeeling grenst aan de sagi XXII m., en heeft vroeger een tijd lang daaronder gesorteerd. Van daar dan ook dat de bevolking nu nog begrepen wordt in de benaming „orang toefioeng," die eigenlijk alleen toepasselijk is op laatstgenoemde sagi.

3e. De VII moekims, onderafdeeling Bong, stond eertijds onder één hoofd, maar is thans geplitst in:

a. IV moekims, onder den hoeloebalang Toekoe Imam Atoeh, met de moekims: Atoeh, door hem zelf beheerd; Malaijoe — Imam Malaijoe; Bong Tjala — Iman Bong Tjala; Poelo Geroepèng — Iman Nja Amat. Laatstgenoemde is onlangs overleden en zal worden vervangen door zijn zoon.

b. III moekims, onder den nog minderjarigen Toekoe Imam Lamrabo, die onder voogdij staat van T. Iman Atoeh. Men zegt dat de vader van T. Iman Lamrabo rijk en vrij energiek was, en daardoor de voornaamste man in de VII moekims was, hetgeen thans Iman Atoeh is.

De namen der moekims en imans dezer onderafdeeling kunnen nog niet worden opgegeven.

Onder B. sorteeren:

1e. De moekim Tongkoeb, onder T. Iman Tongkoeb zelf.

2e. De III moekims, onder Panglima tiga moekim, wiens eigenlijke, maar weinig gebruikelijke naam was: T. Tjoet Adji, in februari j.l. overleden. Hij was een der krachtigste figuren in de sagi XXVI moekims.

De moekims heeten: Kaijoe Adang, Djilingke en Koeala, elk met een geestelijke iman, daar Tjoet Adji de geheele wereldlijke macht aan zich had getrokken.

Van het gebied der moekim Koeala waren vroeger 10 mendersa's, vormende de kampong Tibang, dienstplichtig aan den Sulthan, en dus slechts nominaal onder het gezag van het hoofd der III moekims. Onder Tjoet Adji is die dienstplichtigheid opgeheven, uithoofde van den Sulthan bewezen diensten; Tjoet Adji kreeg daardoor het effectief gezag over die kampong weder. Tjoet Adji was eigenlijk een usurpateur. Zijn voorganger, Nja Abas,

bestuurde als hoeloebalang de drie moekims onder den titel van Toekoe Langgoegoeb. Hij was getrouwd met een andere zuster van Adji, uit welk huwelijk Nja Hasim werd geboren. De verwantschap en ook de persoonlijke eigenschappen van Tjoet Adji leidden er T. Langgoegoeb toe om hem aan te stellen tot panglima, dat is krijgsoverste der drie moekims. Tjoet Adji's eerzucht was daarmede echter niet voldaan; hij vermoordde op zekeren dag zijn chef en trad sedert zelf als hoeloebalang der drie moekims op; echter bleef hij den titel van panglima voeren. Na zijn dood wordt het bestuur dier onderafdeeling waargenomen door zijn neven, Potjoet Mohamad en Potjoet Toenon en door zijn halfbroeder Potjoet Ma-ali, die hoofd van Prigas (Westkust) is.

Nja Hasim, de zoon van T. Langgoegoeb is na den dood van zijn oom van moederszijde ook opgetreden als pretendent voor de III moekims. Hij heeft zich met dat doel gewend tot T. Nja Mohamad van Maraksa, met wien hij in familierelatie staat, ten einde onze medewerking te verkrijgen, die hem ook is toegezegd, op voorwaarde van onderwerping.

3e. De moekim Silang — hoofd: Iman Silang.

4e. De moekim Tjade — hoofd: Toekoe Nja Hiem.

Drie mendersa's dezer moekim, te samen bekend onder den naam van Tjade tjoet (klein Tjade), waren vroeger direct dienstplichtig aan den Sulthan, die er een kedjoeroean over aanstelden. Tjade tjoet, dat dus nominaal onder Tjade stond, werd daarvan geheel afgescheiden na de expeditie van 1872, en door den Sulthan gegeven aan Panglima III moekims. Toen laatstgenoemde in het eind van 1872 de partij van Habib Abdoel Rahman koos tegen den Sulthan, maakte T. Nja Tjoet van de gelegenheid gebruik om den Sulthan te verzoeken Tjade tjoet weder bij Tjade te voegen, maar ditmaal niet nominaal, zooals vroeger. Was dat gelukt, dan zou de kedjoeroean van Tjade tjoet zijn ontslagen en vervangen door Toekoe Nja Adjoeh, den schoonzoon van Imam Tjade. Maar de zaak leed schipbreuk, niet door de weigering van den Sulthan, maar door Panglima tiga moekim, die antwoordde dat hij Tjade tjoet door den oorlog verkregen had, en het niet anders dan door kracht van wapenen wilde loslaten.

5e. De moekim Kelieng — Iman Kelieng;

6e. „ „ Bramo — Iman Bramo;

7e. De moekim Lamnga — Toekoe Brahim, ook wel genaamd T. Oedjoeng Aroen of Iman Lamnga;

8e. De moekim Lambaro — Iman Lambaro,

9e. „ „ Lepong — ?

10e. „ „ Ladong — ?

11e. „ „ Kroeng Raija. — ?

Deze laatste moekim is in der tijd op verzoek afgestaan aan de sagi XXII moekims, opdat ook die afdeeling een plaats aan de kust zou bezitten, wat vooral met het oog op de visscherij van belang werd geacht.

Tot opheldering van het voorgaande en van hetgeen zal volgen, zij hier het een en ander aangestipt over het bestuur in het algemeen.

De eenheid is de mendersa.

Een mendersa is een bedehuis, waar alleen de vijf dagelijksche gebeden worden gedaan, en slechts bij uitzondering het vrijdagsgebed mag plaats hebben.

Wanneer het gebouw wat grooter is of er meer kosten aan zijn besteed, of wel als een voornaam of bekwaam man de oprichter is, dan wordt zulk een bedehuis gewoonlijk daja of dzaja genoemd.

Het volk nu, dat in dezelfde mendersa zijn godsdienstplichten vervult, vormt een gemeente, waarvan de priester, die in het bedehuis dienst doet het hoofd is onder den algemeenen titel van Tongkoe mendersa. [Tongkoe is hier een geestelijke; Toekoe (± = Datoe) een wereldlijke, Toeankoe een vorstelijke titel.]

De Tongkoe mendersa heeft alleen geestelijke attributen. Als er een sterft, dan komen de leden der gemeente op het begrafenisfeest (kindoeri) bij elkander om te beraadslagen wie zijn opvolger zal zijn. Zooveel doenlijk blijft men in de familie, maar een weinig kennis van godsdienstzaken is een vereischte. Ontbreekt het den erfgenamen totaal aan het laatste, dan kiest men een geschikt persoon van elders. De gekozene wordt voorgedragen aan den Oelama Negri, den schriftgeleerde en aan den hoeloebalang van de afdeeling. De wil van den laatste is prevalent.

Het spreekt van zelf dat een dus aangesteld hoofd, hoewel geheel geestelijke, toch ook op wereldlijk terrein een zekere pa-

triarchale suprematie uitoefent over de kleine, door familierelaties aangesloten gemeente, die doorgaans weinig meer dan 100 zielen telt. Vandaar dat hier de mendersa en niet de kampong mag worden aangenomen als de eenheid ook van het wereldlijk bestuur.

Een kampong is een verzameling van gemeenten, die onder de jurisdictie staan van één wereldlijk hoofd, den Ketjiq. Somtijds heeft een Ketjiq vijf of zes mendersa's onder zich, somtijds slechts één. In het laatste geval bepaalt zich de werking van den Tongkoe mendersa uitsluitend tot de geestelijke zaken.

Herinneringen mijner laatste inspectie-reis over de gedetacheerde geniewerken in de derde militaire afdeeling op Java in 1835.

Alvorens met de geprojecteerde, zoo 't heette, groote verdedigingswerken te beginnen, werd mij gelast om alle gedetacheerde geniewerken over de geheele derde militaire afdeeling te inspecteeren. Daarvan waren een tiental over de afdeeling verspreid. De eenige, die in aanmerking kwamen, waren het nu verlaten fort Oranje, dat bestemd was om het binnenzeilen van vijandelijke schepen naar de reede van Soerabaja te betwisten, en het fort Utrecht te Banjoewangi, een permanente aarden sterreschans van niet zeer veel beteekenis. Alle overige waren nietige werken, nauwelijks bestand tegen een inlandschen volksoploop.

Ten einde de mij gegeven order te volbrengen, moest ik, volgens de postroute, ongeveer een duizend palen afstands afleggen. Om redenen waarmede het publiek niets te maken heeft, hield ik mij niet aan het officiëel itinerair en gaf de voorkeur aan binnenwegen, waardoor ik kortere dagreizen maakte, dat gedeelte van het terrein kon verkennen 't welk buiten de postroute was gelegen, en een paar dagen ontspanning genoot, zonder een dag langer uit te blijven. Zóó had mijn inspectie-reis iets van een pleziertochtje, waarvan het verhaal den welwillenden lezer misschien niet onverschillig is.

Ik reed te paard van Soerabaja naar Lamongan. De Regent ontving mij, vóór zijn pendoppo, zeer beleefd en gastvrij. Zeer in 't oog loopend bleek zijn streven om zich de Europeesche zeden en gewoonten eigen te maken. Hij geleidde mij in huis en presenteerde mij aan zijn echtgenoote, de Radin ajoe, die

op een sopha zat, achter een dames werktafeltje, met een borduurwerk in de hand. Daarna leidde hij mij zijn dalem rond en maakte mij opmerkzaam hoe alles op de Europeesche wijze was gemeubileerd; hij bracht mij verder naar de voor mij bestemde logeerkamer, waar ik alles overdreven vond. Onder anderen lagen op de waschtafel, buiten de gewone toiletbehoeften, een haarkam, haar- en tandenborstels enz., vermoedelijk ten gebruike van de logés. Zullen die er zich van bediend hebben? Ik althans was zoo vrij er geen gebruik van te maken. De Regent bracht mij vervolgens naar zijn paardenstallen, waar zeer schoone paarden, van het beste ras stonden. Eindelijk kwamen we op een vierkante binnenplaats, omringd door kamertjes, cellen of hokjes, elk voorzien van een klein deurtje en nog kleiner getralied venstertje. Ik dacht aan een soort van cellulaire gevangenis en vroeg mijn gastheer waartoe die inrichting diende:

„— Tegenwoordig," antwoordde hij glimlachend, „is ze nutteloos; bij mijn voorganger waren het stallen voor zijn goendik's."

„— Houd gij er geen op na?"

„— Slechts eene," hervatte de Regent op waardigen toon. „Bij ons Islamieten is de polygamie door de wet in gebruik, — onder sommige heeren Europeanen door het gebruik gewettigd."

In huis teruggekeerd namen wij plaats voor de sopha, waar de Radin aijoe nog zat. Eenige ondergeschikte inlandsche ambtenaren presenteerden zich en hen werden mede stoelen aangeboden. De Regent sprak hen minzaam aan, evenwel op bescheiden officieelen toon. Toen wij zouden ontbijten, kwam de Radin aijoe, zoo ook de aanwezige ambtenaren, aan tafel. De Regent deponeerde een bundel papieren naast zich. Later bleek dat 't de statistiek was van zijn regentschap. Na het dejeuner sprak hij over dat onderwerp!

Het landschap Lamongan heeft, evenals Demak en Bodjoh Negorroh, een alluvialen grond, aangespoeld uit de Solorivier. Men kan geen vier voet diep in den bodem graven of men stoot op zeezand en schelpen. In de regenmoeson is de grond, uit blauwe klei bestaande, glibberig als ingezeept. In de drooge moeson droogt hij uit met scheuren en barsten, terwijl de ver van de Solirivier verwijderde plaatsen geen genoegzaam drinkwater hebben. De bevolking heeft, op laag gelegen, goed beschaduwde plekken, kommen ingedijkt tot gemeente-regenbakken voor de

drooge moeson. Door de fijne blauwe klei wordt het water daarin lang gehouden; doch bij langdurige droogten, verdampt het ook geheel uit die bakken en zijn de menschen gedwongen het water uit de Solorivier te halen.

Te betreuren was het voorzeker, dat de Regent, een voorstander van Europeesche beschaving, niet iemand bij zich had, die hem daarin te recht hielp. Zoo ontbraken in zijn dalem, bij alle Westersche geriefelijkheden, nog Europeesche netheid en zindelijkheid. Niemand scheen hem daarop ooit attent te hebben gemaakt. Controleur noch assistent-resident liet zich blijkbaar aan de Europeesche voorliefde van het inlandsch hoofd gelegen liggen. Misschien keurden zij ze af als een bedenkelijke manie. Wat mij betreft, steeds streefde ik er naar om den inlander, zooveel in mijn vermogen was, een beschaafde opleiding te geven. Ik leerde inlandsche kinderen Hollandsch spreken, lezen, schrijven en rekenen, en heb verscheidene tot nuttige leden der maatschappij groot gebracht; toch niet ten genoege van iedereen. Een zekere resident — een echt behoudsman — mij eens met mijn leerlingen Hollandsch hoorende spreken, vroeg mij met een afkeurenden blik!

„— Denk ge dat het goed is?"

„— Resident," was mijn antwoord, „als ik mijn handelingen volgens een Spartaansche staatkunde beoordeel, dan moet ik ze veroordeelen; maar de Spartanen hadden hunne heloten zoolang onder den domper gehouden tot zij zelve er onder gedwaald hebben, en dat hoop ik dat met Nederland niet het geval zal wezen!"

Van Lamongan reed ik naar Bowernoh. In 1815, dus twintig jaren vroeger, was ik daar, onder het Engelsch tusschenbestuur, klerk bij den assistent-resident. Ik was dus destijds in die gelukkige jongelingsjaren, wanneer men luchtkasteelen op gouden bergen bouwt. Later in 1835, vond ik alles vervallen en verlaten en kon mij ter plaatse nauwelijks orienteeren. Ik vroeg aan eenige inlanders naar het een en ander van vroegere jaren. Niemand kon zich iets daarvan herinneren. Ik vroeg toen naar de alloon-alloon. Geen der aanwezigen wist dat ooit daar iets dergelijks bestaan had. Het is bekend, dat geen Javaan zijn hut zal opslaan op een verlaten alloon-alloon. Ik reed de dessa binnen, orienteerde mij zooveel mogelijk, richtte mij naar de plek, waar ik meende dat de alloon-alloon moest geweest zijn

en vond ze begroeid met kreupelhout. Ik reed verder naar de plaats, waar vroeger de assistent-resident's woning had gestaan en herkende de plaats door een aardhoop van plus minus zeven voet hoog, waarop het gebouw voorheen was opgetrokken. Ik vond nog den stomp van den ouden, nabij de woning gestaan hebbende Lontharpalm en kon mij nog duidelijk herinneren waar vroeger de tuin, de badplaats, de vischvijver, de stallen enz. waren, waarvan thans geen spoor meer te vinden was.

Waar was dat alles gebleven? Waar waren de kameraden mijner gelukkige jongelingsjaren? Ter nauwernood eenig spoor in mijn herinneringen! Alles en allen in de eeuwige vergetelheid verdwenen! O, mensch! waartoe alle uwe grootsche illusiën in de duistere toekomst! Waartoe dat streven naar ijdele eer, grootheid, rijkdommen, pracht en praal, daar alles toch eenmaal in den chaos der vergetelheid verdwijnen moet!

In een weemoedige stemming over de vergankelijkheid van alle aardsche dingen, vervolgde ik mijn reis naar Bodjo Negorroh. In het laatst van den oorlog op Midden-Java was daar gestationeerd een kolonne infanterie, een batterij veldartillerie en een escadron kavallerie, die aan de plaats een groote levendigheid gaven. Eens trof ik er, ook op een inspectiereis, een grooten marktdag. Den dag te voren waren van alle nabij gelegen plaatsen aan de Solorivier een 150tal zwaar beladen prauwen aangekomen. Op die markt werd toen de cargo rijst verkocht van 80 tot 100 duiten = 67 tot 83 Nederl. Ct., dus nog geen gulden de picol. Tegenwoordig zal men die voor geen *f* 4 kunnen koopen. Zoo is alles duurder geworden.

Bodjoh Negorroh heeft niets merkwaardigs. De benteng daar en die 27 palen verder te Ploentoeran, welke ik moest inspecteeren, waren het inspecteeren niet waard. Het eenige merkwaardige, dat ik er eens zag, was de versteening eener menschelijke gedaante, bestaande uit den romp, achterarmen en beenen; voorarmen en scheenbeenen zag ik er niet bij. De romp was eenigzins voorover gebogen; ruggengraad en ribbekas, hoewel flauw, waren evenwel duidelijk te erkennen. Naast den romp lag op den grond een kogelvormige steen, waarin men sporen kon zien van neus, mond en ooren. Het geheel was min of meer met een korst overdekt. Het lag buiten de pendoppo van den assistent-resident (den heer Carl Got, die later gouverneur van de Molukksche eilanden was) en werd door hem bestemd voor een

Europeesch Museum. Of hij aan zijn voornemen gevolg gaf, kan ik niet zeggen. Mijns inziens, was het wel waard, dat het door ervaren onderzoekers in het vak der versteeningen ware onderzocht. Dat het een gewrocht der kunst zou geweest zijn, betwijfel ik zeer, omdat men daaraan geen spoor van kunst ontwaren kon. De ribbenkast was, zoover die niet overkorst was, min of meer glad glasachtig. Het kon niet van Brahminischen oorsprong geweest zijn, omdat de beelden van andere structuur zijn en, gehouwen uit vulcanische rotsblokken, poreus worden. Daarom vermoed ik dat 't een versteening moet geweest zijn. Lyell, in zijn „bewijzen over de oudheid van het menschelijk geslacht," heeft gewrochten van kunst en overblijfselen van menschelijke lichamen in het dal van den Nijl, de Missisippi, de Somme, Maastricht en elders gevonden; doch dit waren nog geen versteeningen. Hij beweert daaruit dat het voorgeslacht millioenen eeuwen bestaan heeft. Hoe vele millioenen eeuwen moet het dan geleden zijn, dat deze versteening tot de levenden behoort heeft?

Van Bodjoh Negorroh reed ik naar Kertoh Sonnoh via Gemingin, waar ik halt hield om mijn paard wat te laten uitblazen en voederen. Terwijl ik bij het inlandsch hoofd zat, kwam de politie-patrouille van den vorigen nacht berichten, dat zij een rooversbende, alias ketjoepartij, die een kudde karbouwen geroofd had, dien nacht vervolgd had tot over de grenzen; dat de grensbewoners van gene zijde haar gewapenderhand hadden teruggedreven, waardoor de roovers ontkomen waren, enz. Het inlandsch hoofd vroeg mijn gevoelen over de zaak. Ik zei hem, dat ze naar de aloude adat was behandeld, volgens welke men geen recht heeft iemand tot over de grenzen te vervolgen; dat hij evenwel verplicht was het voorval te rapporteeren aan den assistent-resident, opdat ZEg. maatregelen kon nemen om zulks in den vervolge te voorkomen.

Des middags ongeveer om half zes ure arriveerde ik te Kertoh Sonnoh, waar ik den resident van Kediri, den assistent-resident en den controleur ontmoette, die daar vereenigd waren om een aanslag te houden. Daar ik nog nooit zoo iets had bijgewoond, was mij dit een welkome gelegenheid om mijn nieuwsgierigheid te bevredigen. Den volgenden ochtend zag ik de pendoppo met guirlandes versierd; den geheelen dag door speelde de gamelan en vóór de aanslag begon, werden de dessa-hoofden op een sedekan onthaald. Toen de resident eindelijk voortrad, maakte de

controleur hem opmerkzaam op het voorzeker ongewone geheugen van een der Javaansche hoofden, die de controle van zijn district geheel van buiten kon. Om dit te bewijzen gaf hij, zoodra het bedoelde hoofd aan de beurt was, slechts een nummer op van de controle, en het hoofd noemde zonder aarzeling den naam van het dessahoofd, van de dessa en de aangeslagen belasting. De controleur zeide van een ander dessa slechts den naam van het dessa-hoofd, waarop het hoofd het nummer van de controle, den naam van de dessa en de belaste som liet volgen en, hoe of ook de vragen werden gedaan, nooit was hij verlegen om het juiste antwoord te geven.

Na afloop van den aanslag, ging het gezelschap uit visschen in de Kali Bening. Deze rivier heeft haren naam ontleend aan haar kristalhelder water. Zij ontspringt in het Nangoelongsche en ontlast zich bij Kertoh Sonnoh in de Brantas-rivier van Soerabaja. Daar de Brantas-rivier een bestendig zwaren stroom heeft, zoo kan de Bening slechts zeer langzaam zich daarin ontlasten en heeft zij aan haren uitwateringsmond een zandbank gekregen, die na de regenmoeson droog loopt en dus gedurende de drooge moeson haar helder water als 't ware opdamt, terwijl in de regenmoeson vele visschen uit de Brantas in de Bening trekken.

Het visschen geschiedt door de visschen te bedwelmen door middel van het loog uit de djinnoewortel getrokken. Men plaatst een prauw kort bij den oever, waarin de kort gehakte en gekneusde djinnoewortel wordt gebracht; men laat die wortel ongeveer 24 uren uitlogen, waarna men de prauw daarheen roeit waar men de visschen wil bedwelmen. Men strooit het loog met een hooinet over het water, klopt en roert het om 't te vermengen. Ongeveer een uur later, komen de visschen, bedwelmd en spartelend, boven water, die men dan met schepnetten gemakkelijk kan ophalen. Sommigen durven van de dus bedwelmde visschen niet eten omdat zij ze voor vergiftigd houden. Dat ondervonden wij evenwel niet. Ons geheel gezelschap nuttigde daarvan zonder eenige ongesteldheid of hinder te wedervaren.

Te Kerto Sonnoh bezocht ik mede den daar nog bestaanden ouden kraton, die in zijn tijd een onoverwinnelijke vesting moet geweest zijn van het voormalige rijk van Modjoh Pahit. Als men in aanmerking neemt, dat de val van dit eenmaal zoo machtig rijk, wiens strijdkracht zich over den geheelen Indischen Archi-

pel heeft uitgestrekt, moet hebben plaats gegrepen met de invoering van den Islam nu ruim 400 jaren geleden, dan moet men aannemen, dat deze kraton wel vóór ruim 500 jaren werd opgericht. Hij was gebouwd van tegels zuiver in verband opgetrokken, ongepleisterd, en heeft den tand des tijds gedurende zooveel eeuwen getrotseerd zonder eenig onderhoud. We moeten 't bewonderen hoe ver de Javanen destijds in de bouwkunst gevorderd waren en 't betreuren, dat zij, na drie eeuwen onderwerping aan het Nederlandsch gezag, zoo erg achteruit zijn geraakt.

Als men bedenkt, dat destijds onder dat volk geen artillerie bekend was; dat zij geen andere vuurwapenen kenden dan enkele musketten; dat pijlen en bogen hun voornaamste strijdwapens waren (blijkens hunne verdediging van Jakkatra, volgens de platen van Valentijn's Oud- en Nieuw Oost-Indiën), dan moet men toestemmen, dat destijds zulke kratons geduchte vestingen waren, niet te overwinnen dan door strenge blokkade en uithongering, zooals Parijs moest zwichten in den laatsten Fransch-Duitschen oorlog.

De kraton van Plerret, nabij Djocjokarto, was ongeveer op dezelfde wijze gebouwd. Dit moet plaats gegrepen hebben vóór ongeveer 400 jaren, na den val van Modjoh Pahit en vóór het ontstaan van het Mataramsche rijk. Wijders heeft men ten zuidwesten van Klatten, onder den Adamspiek, Goenoeng Adoeng, een verlaten kotta, mede in denzelfden bouwtrant, hoewel veel kleiner van omvang, evenwel keurig opgetrokken met goed sluitende geslepen tegels, zonder eenig bindmateriaal, pleister noch kalk, en met zulke dunne voegen dat men met geen mogelijkheid een koeda, hakmes, er tusschen door kan werken.

Na den middag vertrokken we naar Kediri, waar we ons nog den volgenden dag met de gevangen visch te goed deden. Het zoogenaamde blokhuis aldaar was niets anders dan een gecrenailleerde ringmuur, waartegen de kazernen gebouwd waren. Op het binnenplein stond de kommandantswoning. Het geheel geen vermelding waard.

Men was bezig een nieuwe brug over de Brantas, kort bij het blokhuis te bouwen. Het werk geschiedde, onder de leiding van den resident, door heeredienstplichtigen. ZHEd.gestrenge vroeg naar mijn gevoelen over den bouw. Natuurlijk moest ik iets tot zijn lof zeggen; maar wenschte tevens der waarheid niet te kort

te doen. Ik antwoordde, dat als eenmaal de brug goed afgewerkt was, ze de grootste brug van Java zou wezen, zoo breed dat een bataillon infanterie met divisies in kolonne er over zou kunnen marcheeren. Dat het werk reeds in het midden een zeeg had, hield ik voor mij. Ik vroeg hoe diep de palen in den grond geheid waren, en vernam slechts vier voet.

„— Zal dat voldoende wezen," hervatte ik, „om den bandjirstroom te weerstaan, terwijl die stroom zware boomen met wortels en takken medevoert, welke beneden Kertoh Sonnoh, diep in den grond als ankers grijpen en zich vast zetten, waarachter de stroom banken opwerpt en eilanden vormt? Zou het daarom niet raadzaam wezen, tot behoud van de brug, vóór elk juk een stroombreker te heien op de wijze als men in Europa ijsjukken heeft, waartegen de afdrijvende boomen tornen kunnen."

„— In de regenmoeson," kreeg ik ten antwoord, „zal een honderd man bij de hand wezen om de afdrijvende boomen van de jukken af te houden."

Ik zweeg, want die groote heeren kunnen niet verdragen dat men hen hunne misslagen onder de oogen brengt; maar dacht, zet ook 500 man, voorzien van dreggen en ankerkettingen, spillen en kaapstanders, toch zullen ze een tegen een juk aangedreven zwaren boom, er niet van af kunnen krijgen.

De brug heeft ruim een jaar gestaan, dus gedurende een regenmoeson de bandjir getrotseerd, die toevallig gedurende dat seizoen niet erg was; maar met de volgende regenmoeson bezweek ze. Niet alleen de arbeid der heerendienstplichtigen tot het bouwen van de brug; maar het daartoe gebezigde hout, door heerendienstplichtigen uit de bosschen en naar Kediri gesleept ging aldus te loor. Zoo roekeloos werd daarmede omgesprongen. Aan de door het volk geleden schade werd niet gedacht. Immers het werk had den Staat geen geld gekost, er behoefde geen rekening en verantwoording te worden gegeven!

Toevallig werd bij mijn aanwezen te Kediri de eerste vlaggestok voor het pas afgebouwde residentiehuis opgericht. Alle Europeesche en inlandsche ambtenaren, met den militairen kommandant, waren tegenwoordig bij het plechtig heischen der eerste Nederlandsche vlag. De resident sprak een gepast woord ter eere van de driekleur en de dag werd besloten met een diner.

Van Kediri vertrok ik in gezelschap van den resident, den assistent-resident en controleur naar Ngrowoh (later herdoopt in

Tamiadjing). Hier hadden we hetzelfde tooneel van feestelijken aanslag. Daar tevens de eerste percentengelden aan de dessahoofden werden uitgedeeld voor den aanplant van bosch-koffietuinen, zoo werd er meer geur aangegeven, door paardenrennen, waijang, toppeng, rongens, zelfs bedoijo-partijen.

De pas afgebouwde assistent-residentswoning was keurig, naar alle regelen der bouwkunst, afgebouwd door den assistent-resident den heer van Herwerden. Deze heeft zijn carrière begonnen als zeeman, een blijk dat hij die bevredigend bij de marine heeft gediend, zich overal weet door te redden en nergens ongeschikt is.

Van Ngrowoh vervolgden wij onze reis naar Tringalleh. Wij reden door pas aangelegde boschkoffietuinen en vonden, dat, waar de gelegenheden het maar eenigzins toelaten, de boschkoffietuinen de voorkeur verdienen boven de aangelegde veldtuinen. 't Is waar dat veldtuinen bij dezelfde uitgestrektheid grond meer afleveren, doch een gezin kan in boschtuinen 1000 koffieboomen aanplanten en onderhouden zonder zijn ander veldwerk te verzuimen, terwijl het in veldtuinen tevreden mag wezen met 500, en zullen 1000 boschkoffieboomen meer dan de dubbele productie met minder bezwaar kunnen geven als 500 koffieboomen geplant in veldtuinen.

Van Tringalleh begaven we ons naar de Zuidkust en bezochten de drie baaien Soembring, Prigie en Gemak. Het ware te wenschen dat de beide eerstgenoemden niet zoo pal open lagen voor de zuidoost passaatwinden en goede ankergronden hadden. Wat zou het heerlijk wezen voor den uitvoer van de koffie, die de pas aangeplante boschtuinen eenmaal moeten leveren. Het was een treffend, trotsch gezicht, wanneer men, staande op den achtergrond van een dezer baaien, met den rug naar de duinen gekeerd, zijn aandacht vestigde op de kust, die zich bijna lijnrecht zuidoost en noordoost uitstrekt, en op de bank, ongeveer 150 meters evenwijdig met de kust, waarop de bergenhooge golven, uit den peilloozen Indischen Oceaan, met oorverdoovend gedruisch breken. In de stilte van den nacht, bij stormachtig weer, in onze passangrahan, deden ze zich als zware kanonschoten uit zee hooren, het allerzwaarst als de baren, op de 2 palen lange zandbank onder water gelijk braken. De armen of kapen die de baaien vormen, strekken zich tot aan den gezichteinder uit.

Onzen weg langs het strand vervolgende om naar de baai

van Gemak te komen, moesten wij een hoogen steilen bergrug overtrekken. De weg steeg van het strand zoo verticaal omhoog, dat wij op onze paarden niet meer konden blijven zitten, maar verplicht werden op het smalle bergpad daarvan af te stappen, de dieren voor ons uit te drijven, ons aan den staart vasthielden en zoo ons als 't ware naar boven lieten trekken. Hoe hoog wij gestegen waren kon ik niet bepalen. Het was ongeveer 11 ure 's voormiddags toen wij den bergrug bereikten; de lucht was zoo ligt en ijl dat wij het koud hadden en onzen adem zoowel als de uitwaseming onzer kleêren, zich verdikten en zichtbaar werden. Het verdient opgemerkt te worden, dat terwijl op 't gebergte geen drinkwater te vinden was, de natuur evenwel den mensch in die behoefte heeft voorzien door den waterbamboe, die hier in overvloed groeit. De holte tusschen twee gewrichten van dezen bamboe bevat goed drinkwater; echter met een vergrootglas ontwaarden we er infusoiren in, die op garnalen geleken.

De bergrug afdalende, kwamen wij ten westen van de baai van Gemak, aan de uitwatering eener rivier. Wij staken die over en wandelden langs het strand naar den passangrahan. Deze baai kan in uiterlijke schoonheid niet vergeleken worden met de voorgaande; zij moet evenwel voor koophandel en zeevaart geschikter wezen, omdat zij, volgens bericht van den heer van Herwerden, een inham zou hebben waarin twee schepen veilig ankeren kunnen. Toch zal het steeds een loodsmanswater blijven. Naar mijn gevoelen, zou het belangrijk genoeg wezen om het door deskundigen te doen onderzoeken.

Van Gemak reden wij weder door boschkoffietuinen, via Tringalleh en Ngrowoh, terug naar Kediri. Volgens de route, zou ik nu terug hebben moeten keeren naar Soerabaja, om vervolgens over Pasoeroean naar Malang te gaan en daar het nietige blokhuisje te inspecteeren. Dit vereischte vele dagreizen; langs den binnenweg, het Kawigebergte over, kon ik den tocht in twee dagen afleggen en zou ik tevens het genoegen hebben die landstreek te verkennen. Ik verkoos den laatsten, te meer daar mijn vriend de controleur Saufinger mij aanbood, mij tot Pera te geleiden, daar te overnachten, waarna hij mij een in het bosch verscholen gedenkteeken van een uitgestorven volkstam der Brahminen zou laten zien.

Wij vertrokken nog dienzelfden dag naar Pera. Den volgenden

ochtend reden wij door een dicht begroeid woud, waar we geen drie passen voor ons uit konden zien. Geen zonnestraal drong door het sombere geboomte heen, het was als of we ons in een labyrinthe bevonden. Eindelijk kwamen we aan een minder begroeide plek. De controleur riep den gids toe: „Wij moeten niet ver meer af wezen!" — „Nog niet," antwoordde de gids zich tot mij wendende. Hij scheen te verdwalen, „Hier nabij!" riep de controleur nogmaals en zijn stem weergalmde door het woud. Inderdaad, wij waren er en hadden reeds verscheiden keeren rondom het monument gereden zonder het te ontdekken. De controleur had de plaats herkend, omdat hij het jaar te voren het kreupelhout, dat het gebouw maskeerde, had doen uitkappen.

Het monument zal ongeveer vijf en twintig passen lang wezen, vijftien breed en half zoo hoog. Opgetrokken uit zuiver gehouwen bergsteenen, geregeld en kunstmatig op elkander gewerkt, is het uitwendig verdeeld in vierkante langwerpige vakken en versierd in verheven beeldhouwwerk, evenals de later door mij bezochte groote tempel van Boero Boedoor in de residentie Kadoe, met uitzondering dat laatstgenoemde drie verdiepingen heeft en zijn bas-reliefs geschiedkundige tafereelen voorstellen, terwijl de tempel van Pera slechts uit een verdieping bestaat en de bas-reliefs op huishoudelijke tafereelen doelen. In het midden, aan de oostzijde bestaat een smalle, stijle trap, met hooge en smalle treden, mede uit vlak gehouwen bergsteen opgetrokken, langs welke men boven op een plateau komt. Dit plateau heeft een lagen borstweringsmuur en is met groote vlak gehouwen bergsteenen onregelmatig bevloerd. Beneden aan de tegenovergestelde zijde is een nauwen toegang tot een souterrain, dat wij door de stiklucht waarmede het was bezwangerd, niet konden binnendringen.

Onwillekeurig rijst de vraag waartoe moet dit monument gediend hebben? Het is bekend, dat in Britsch Indië de volksklassen uit verschillende godsdienstige secten bestaan, waaronder ook Brahminen of vuuraanbidders. Van deze hebben wij onder het Engelsch tusschenbestuur een regiment infanterie gehad; die manschappen aanbaden op Java bestaande afgodsbeelden en offerden daaraan. Meermalen heb ik hun de lijken hunner afgestorvenen zien verbranden. Ik zag hoe zij gekloofd hout kruiselings, roostervormig opstapelden en besprengden met olie, het

lijk mede besprenkelden met dezelfde olie en op een leger op den stapel plaatsten en daarin van onderen den brand staken. De betrokkenen bleven op eenigen afstand hurkend zitten, tot zij uit den brandstapel een geknal hoorden, dat, naar men zeide, door het barsten van den schedel ontstond. Alles tot asch verbrand zijnde, naderden de aanwezigen de plaats en schenen onder de asch de overblijfselen van het lijk bijeen te vergaren, deden die in een doek en verwijderden zich.

Is het niet waarschijnlijk dat de oude, thans op Java verdwenen, Brahminen de lijken hunner afgestorvenen ook verbrandden? Zullen zij dat niet gedaan hebben op het plateau van het monument van Pera? De ruimte scheen wel daartoe geschikt te wezen, terwijl de vloer, naar 't mij voorkwam, nog brandmerken had. En diende het souterrain niet om de asch hunner lijken in bussen of urnen te bergen? Ziedaar vragen, die bij mij oprezen en die bevoegde oudheidskenners beter dan ik kunnen beantwoorden.

Denzelfden dag vervolgde ik mijn reis naar Antang en reed over een bergrug van het Kawigebergte. De weg was plus minus 2 meters breed en liep, tusschen twee diepe afgronden, zoo steil dat ik mij moeielijk op den zadel houden kon. Zoo verre mijn oogen reikten, was het gebergte begroeid met de zwaarste bamboe petoong, die ik ooit gezien heb; er waren daaronder stammen die ruim negen Rhijnlandsche duimen diameter hadden. Op het hoogste of culminatiepunt stond een bamboes wachthuisje slechts door een man bezet, gewapend met een oud verroest geweer. De lucht was er zeer vochtig en koud. De man had de koorts en verwarmde zich aan een brandend vuurtje. Hij verzocht mij eerbiedig om een borrel, die ik hem uit mijn veldflesch in zijn drinkbakje goot. Dat wachthutje moest een grenspost heeten. Waartoe het diende was mij echter niet duidelijk. Het kon noodig geweest zijn in den Java-oorlog, toen het volk van Kidiri zich voor zijn wettigen souverein gewapend heeft; maar dan nog zou een zieken, zwakken man met een verroest geweer bitter weinig uitgericht hebben. Thans was die zoogenaamde grenspost bepaald onnoodig.

Het Kawigebergte is een keten of bergschakel, die den Ardjoeno met den Killoet en den Smeroe verbindt en een uitgestrekt dal vormt, dat de geheele afdeeling Malang omvat. Uit een militair oogpunt beschouwd, is deze afdeeling een uitmun-

tend strategisch punt van verdediging, waar een legerkorps van 5000 man het hoofd kan bieden aan een driemaal sterker buitenlandschen vijand.

Van Antang reed ik naar Batoe, waar ik mijn ouden vriend Aitsma, gepensioneerd kapitein, ontmoette. Hij was ter plaatse koffiepakhuismeester! Hij heette mij hartelijk welkom en verzocht mij te logeeren. Mijn bagage, die ik van Pera vooruit gezonden had, was nog niet aangekomen. Den volgenden ochtend, toen ik mijn slaapkamer verliet, vond ik ze ongedeerd onder de buitengaanderij; de dragers hadden ze in den laten nacht daar neergelegen. Tegenwoordig, bij de brutale diefstallen en ketjoepartijen, zou er in dergelijk geval niet veel van zijn terecht gekomen, zoo erg zijn de Javanen in de laatste jaren ontaard onder ons humaan bestuur!

Mijn vriend Aitsma vroeg mij of ik geen belet bij den assistent-resident verzoeken wilde. „Geenszins," antwoordde ik. „Hij heeft mij op mijn vorige inspectiereizen zoo koel en onverschillig ontvangen, dat ik mij in het militaire blokhuis met een soldatenkrib heb moeten vergenoegen. Dat deert echter niet en ik zal mij niet vernederen om een nacht logies bij Mijnheer den assistent-resident te verzoeken. Die heeren zien uit de hoogte op ons, militairen, neder, alsof zij van beter allooi zijn. Waarop verhoovaardigen zij zich? Achten zij zich beschaafder en verstandiger als wij, militairen? Maar juist die hooghartige lompheden bewijzen overtuigend hun gebrek aan beschaving en gezond verstand, — ergo, hun domheid."

Mijn vriend hield echter aan en vroeg mij of ik er tegen had zoo hij voor mij belet vroeg. Hiertegen had ik geen bezwaar. Hij schreef en, tegen alle verwachting, kwam in den achtermiddag de uitnoodiging van den assistent-resident om bij hem te komen logeeren, een uitnoodiging des te vreemder omdat hij en zijn collega van Djappan bekend stonden als zeer stugge en onwellevende menschen.

Den volgenden morgen reden we van Batoe naar Malang. De bevolking was juist bezig den weg te macadamiseeren; wij konden daarom geen paarden voor onze bendy spannen en namen twee ossen in de plaats. Bij aankomst ontving de assistent-resident, de heer Dikkelman, mij zoo gul en gastvrij als mij ooit elders is mogen te beurt vallen. Zijn woning verkeerde in zeer ongunstigen toestand en had, bij zware regenbuien, veel van het

water te lijden. Slechts een kamer was behoorlijk beschut tegen weer en wind, namelijk zijn eigen slaapkamer, een vertrek zoo keurig, zindelijk en net als men naar omstandigheden verlangen kon, en hij verlangde volstrekt, dat ik die kamer zou innemen, terwijl hij zelf zich elders zou behelpen. Waarlijk, hij overlaadde mij met beleefde gastvrijheden; wij brachten twee dagen recht genoegelijk door. Mijn dienstverrichtingen, het inspecteeren van het blokhuis, had ik in een half uur volbracht. In vier jaren had ik wel zeven keeren die inspectiën moeten herhalen.

Malang ligt plus minus 75 palen van Soerabaja. Het blokhuis, gebouwd volgens het plan van den overste Holgard, mocht tot dien tijd het beste van de afdeeling heeten. Zoo men slechts een aarden enveloppe er om heen had geworpen, om het metselwerk tegen artillerievuur te dekken, zou het voldoende zijn geweest om het voortrukken van een buitenlandschen vijand op te houden. Voor dat doel stond het echter daar niet op zijn plaats.

Over mijn verder reisplan met den assistent-resident sprekende stelde hij mij voor mijn vertrek nog een dag uit te stellen, om van zijn uitgeleenden reiswagen, die hij den volgenden ochtend terug verwachtte, te profiteeren. Daar de wagen niet kwam, proponeerde hij mij, den volgenden middag, na bureautijd, mijn reis te paard te vervolgen, wanneer hij mij in persoon uitgeleiden zou tot Siengosarie, om mij daar te brengen bij de ruïnen eener oude stad van uitgestorven Brahminen. Dit was in mijn oog de gastvrijheid te ver drijven; maar wat ik ook deed om den heer Dikkelman van zijn voornemen af te brengen, niets baatte.

Wij vertrokken volgens afspraak. Daar ik voornemens was mij te Lawang een paar dagen op te houden en de omstreken te bereizen, zoo gaf mijn gastheer mij eenige ververschingen mede. Nauwelijks echter hadden we Malang achter den rug of de gulle, voorkomende assistent-resident was dezelfde niet meer. Hij werd stug, sprakeloos en stapte als bewusteloos voort. Wij reden den weg naar Siengosarie voorbij toen een onzer geleiders ons op dien misslag opmerkzaam maakte. Zonder een woord te reppen, wendde de assistent-resident met zijn paard links af en reed de oude stad binnen. Ter plaatse stapte hij van zijn paard, dat ik ook deed, zette zich op een vierkanten gehouwen steen en gaf mij een geleider om de ruïne te bezichtigen. Om mijn gastheer niet lang naar mij te laten wachten, maakte ik het zoo kort mogelijk, kwam spoedig terug en vond hem nog op

denzelfden steen gezeten, altijd even sprakeloos. Ik herinnerde hem dat het tijd werd om onzen tocht te vervolgen. Wij stegen weder te paard en reden in denzelfden pas naar den postweg terug. Hier maakte ik hem opmerkzaam, dat ik links naar Lawang 2 palen, hij rechts naar Malang 8 palen te rijden had, bedankte hem voor zijn vriendschappelijk, gul onthaal en wilde afscheid nemen. Hij schudde het hoofd en reed met mij links af, steeds zwijgende, tot wij Lawang genaderd waren. Ik vroeg hem of hij op die plaats overnachten wilde; doch hij maakte eensklaps rechtsomkeer en zoo scheidden we.

Niettegenstaande het zonderlinge karakter van dezen assistent-resident, moet ik tot zijn lof zeggen, dat hij een uitstekend, energiek ambtenaar was, die zijn afdeeling, vroeger een waar rooversnest, waar bruggen en wegen allerellendigst waren, in de beste orde had gebracht en nooit werd gemist waar zijn tegenwoordigheid werd vereischt. De volgende feiten kunnen daarvan getuigen.

Vlak bij Lawang sneed de postweg een plus minus 100 voeten diep ravijn, waarin een beek vliette, die in de drooge moeson onbeduidend was, maar in de regenmoeson bij bandjirs geweldig spoken kon. Ik passeerde toevallig toen, onder leiding van den assistent-resident Dikkelman en geheel onder toezicht van inlandsche hoofden, de bevolking bezig was dat ravijn vol en dicht te werken om den postweg er over heen te leiden, en zag, dat men op ongeveer 600 passen, van de brug naar de hoogte op, een stevigen aarden dam geworpen had, en het water ter weerszijde in verschillende beekjes onder den postweg afleidde. Verder werd de dam gesteund door rijsbermen, bezwaard met bergsteenen, die door de kracht van het water volslibten. Zoodra de eerste rijsberm was vastgelegd en overdekt met plus minus 0.5 meter aangeslibte aarde, werd een tweede laag er op gewerkt en zoo vervolgens tot de geheele dam vol en volkomen dicht was. Toen ik het werk den eersten maal aanschouwde, twijfelde ik of het tegen een bandjir bestand zou wezen, omdat het zeer stijl was en met te weinig soliede materialen was opgetrokken. Vier jaren later reed ik met postpaarden over den dam en alles stond nog in volmaakte orde.

De noordkust van Grattie tot Kalietikoer was bevolkt door Madureesche volksverhuizers. Daar dergelijke overloopers gewoonlijk uit vagebonden bestonden die niets te verliezen hebben, zoo

had de aangrenzende Tengereesche bevolking nog al last van hunne roof (ketjoe) partijen. Wel eens drongen zij door tot in het Malangsche. Eens dat de resident aanslag hield te Lawang over het district Kebo Klakka, waarbij natuurlijk alle dessahoofden tegenwoordig waren, terwijl de andere strijdbare mannen zich op hun velden bevonden, dus op klaar lichten dag, viel een bende van die ketjoevagebonden in de groote dessa Kebo Klakka en roofde en plunderde alle woningen. Vrouwen en kinderen vluchtten hare mannen en vaders te gemoet; middelerwijl zag men te Lawang een dikke rookkolom uit Kebo Klakka stijgen. De roovers waren aan het branden.

Op een wenk van den assistent-resident sprongen alle hoofden te wapen en spoedden derwaarts. De assistent-resident zond de pradjoerits hen na, zette zich te paard en rende zelf naar de plaats. De roovers, denkende vrij spel te hebben, hadden zich in de dessa verspreid en doorsnuffelden de verlaten woningen om zoo veel buit mogelijk te maken. Zij werden overvallen, geslagen, eenige hunner gevangen genomen. Door dezen werd het geheele complot verraden, en de werkzame assistent-resident Dikkelman rustte niet vóór hij de meesten, zelfs uit de afdeeling Probolingo, had gearresteerd en door den landraad gestraft zag.

Behalve te Siengosari bevat de afdeeling nog andere Brahminische oudheden. Te Siengoreti, tusschen Antang en Batoe, treft men een warme bron, in den omtrek waarvan vele overblijfselen van die oudheden verspreid liggen. Die van Siengosarie hebben veel overeenkomst met de ruïnen van Tjandie sewoe bij Brambanan tusschen Klatten en Djocjo. De op beide plaatsen voorkomende grootsche beelden gelijken zoo op elkander als of zij in een en denzelfden vorm waren gegoten.

De afdeeling heeft hare rivier, de Kali kontoh. Zij ontspringt uit het Ardjoeno-gebergte en vliet door het dal tusschen dit en het Kawigebergte in zeer vele, kort op elkander volgende kronkelende bochten. De postweg snijdt de meeste dier bochten, waardoor men telkens over bruggen komt die dezelfde rivier overspannen. Onder geen dier bruggen ontwaarde ik een bruggenjuk. Zij zijn gebouwd van bamboe petoong; deze worden van den eenen oever tot den anderen gelegd en stevig verbonden. De rivier voert zoo veel water af dat men over elke brug als langs een waterval rijdt. Zij moet een doortocht hebben door

een kloof van de Kawiketen en verliest zich op de zandvlakte van Pera, tusschen de hoofdplaats Kediri en Bandar djedjer, evenals de Rijn in de duinen van Katwijk.

Terwijl ik mij eenige dagen te Lawang ophield om mijn inspectie-rapport bij te werken, deed ik een rid in het Porrogsch Tengergebergte. De bewoners van kleine dessas, door rooverbenden verontrust, hadden die dessas verlaten, hunne hutten op de vlakke tegalvelden opgeslagen en ingesloten door stevige heiningen van doornnopal, hoog ± 3 meters, breed 1.5 meter, met bamboese Friesche ruiters van boven voorzien. De ingang breed ± 3 meters en ± 6 meters inspringende, was afgesloten door twee valdeuren: de buiten valdeur gelijk met de nopalhaag, naar binnen opslaande, bij het sluiten kantelde zij zware blokken hout tegen de valdeur; de binnen valdeur, naar buiten opslaande, was door zware slagboomen afgesloten. De zes ellen ruimte tusschen beide valdeuren was afgesloten door stevige paalwerken (palemka). Des nachts plaatsten de bewoners in die binnenruimte eenige honden. Aldus verzekerd konden zij 's nachts niet worden overvallen.

In die bergstreek bezocht ik nog een inlandsch suikerkookhuis. Het was een lang bamboes gebouw, waarin een twaaftal vrouwen bezig waren suiker te koken van sagoeër palmwijn. Ik verwachtte daar schuwe vrouwen uit het gebergte te vinden. Dit was geenszins het geval; een onder haar kwam mij te gemoet, groette mij beleefd in goed Maleisch en zei tegen de anderen de ballet, een bamboesen divan, op te redderen. In een oogenblik was de divan met killooh, een Javaansch boensel, afgepoetst en een nieuwe mat er over gespreid. De vrouw, die het bestuur over de werkplaats scheen te voeren, verzocht mij toen daarop plaats te nemen; hare gezellinnen brachten eenige versnaperingen, bestaande in slappe koffie, kweekwee, gekookte palmwijn of suikerwater, zoomede ongekookte palmwijn (sagoeër). Dit laatste was mij bijzonder welkom, daar 't een verfrisschenden drank is. De beschaafde manieren van deze eenvoudige lieden troffen mij zeer. Ik liet van mijn bewondering blijken en kreeg tot bescheid van de Javaansche patronesse: „In „mijn jeugd diende ik te Soerabaja bij een Europeesche familie. „Na mijn trouwen heb ik mijn echtgenoot herwaarts vergezeld „en vond behagen in de oprechte, eenvoudige maniereu dezer „vrouwen, die mijne terechtwijzingen ten goede opnemen, enz.".

Laat ons dus niet zeggen, dat de eenvoudige bergvolken niet vatbaar zijn om beschaafde zeden aan te nemen.

De militaire stellingen van Malang zijn uitmuntend. Een brigade van 5000 man zal daar een viervoudigen sterker vijand het hoofd kunnen bieden. Slechts drie toegangen bestaan: *a.* 30 palen van Pasoeroean, de stelling van Lawang, het eenige punt van aanval, die, door het opwerpen van enkele gedetacheerde werken met bomvrije réduits, door 1500 man hardnekkig kan worden verdedigd, terwijl 1500 man in reserve en 1500 in rust kunnen worden gehouden; de overige 500 man zullen meer als voldoende wezen om de tweede stelling *b*, over het Kawigebergte, en de derde *c*, over Blitar, te bezetten, terwijl de afdeeling zelve in zeer vele levensbehoeften kan voorzien en het ontbrekende van Kediri kan worden aangevoerd.

Lag deze afdeeling in Midden-Java, dan zouden de millioenen aan den bouw van Willem I ten koste gelegd tot andere nuttiger doeleinden kunnen besteed geworden zijn. Niettegenstaande Midden-Java zulk een uitmundende stelling mist, zoo kan toch daar op het gebergte, van den 3den paal ten zuiden van Semarang, het terrein voet voor voet den aanvallenden vijand worden betwist, vooral als de stelling van Poedak Paijoong, 10e paal, en Lemabang, 20e paal, behoorlijk wordt verdedigd en de laatste nog versterkt wordt door gedetacheerde werken met bomvrije réduits. Is de vijand doorgedrongen tot voor Willem I en kan ons mobiel leger niet beletten, dat hij die vesting belegere, dan zal zij, drie weken na het openen van des vijands eerste parallel, moeten zwichten. Waartoe dienen dan al de millioenen daaraan ten koste gelegd? Sedert de ricochetschoten in de achttiende eeuw door Vauban bij belegeringen werden toegepast, is geen genaakbare vesting bestand tegen een formeel beleg, zonder soutien van mobile legers. Sedert dien tijd is men in de kunst van belegeren oneindig verder vooruit gekomen. Waartoe dan zooveel millioenen verspild tot het bouwen van nieuwe vestingen?!!!

Semarang, ultimo augustus 1874. H. W. VAN WALES.

Bali en Lombok.

Over de actueele toestanden van Bali en Lombok ontbreekt het ons aan nauwkeurige en uitvoerige berichten. De studie van taal-, land- en volk is aangevangen en nu en dan geeft het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen de een of andere op zich zelf verdienstelijke monographie betrekkelijk Bali. Daartoe behooren onder anderen de taalstudiën van den heer J. de Vroom, en de verhandeling over „het lot der vrouw op Bali," door den heer R. van Eck, te vinden in het acht-en-twintigste deel van dat Tijdschrijft. Bekend is het buitendien, dat twee zendelingen van het Utrechtsch genootschap zich onledig houden met de samenstelling van een Balineesche spraakkunst en andere leerboeken. Aan den kundigen en geestigen correspondent uit Boeleleng van het Soerabajasch Handelsblad danken we mede wetenswaardige bijzonderheden. Verder bezitten we de eenigzins karige regeeringsgegevens, getrokken uit de verslagen van hare vertegenwoordigers in de Balische landschappen Djembrana en Boeleleng en van hare gecommitteerden, die van tijd tot tijd de overige rijkjes van het eiland zoomede het nabijgelegen eiland Lombok bezoeken. Een volledige of, zooals voorheen de ambtenaren der Compagnie plachten te zeggen, een radicale beschrijving van de beide eilanden, en van den socialen en economischen toestand waarin de bevolking verkeert, missen wij nog altijd. Intusschen meenen wij onze lezers geen ondienst te doen, door hier te verzamelen hetgeen in den jongsten tijd over Bali en Lombok werd medegedeeld.

Zooals te verwachten is van ambtenaren, gewoon aan de

strenge orde van een Europeesch bestuur, betoonen zij weinig ingenomenheid met de wijze waarop de Balische vorsten huis houden en hebben zij nog al aanmerkingen te maken op hun inlandsch bestuur. In het bijzonder worden Tabanan en Badoeng genoemd als treurige voorbeelden van inheemsch wanbeheer. Van alle Balische rijken wordt in Tabanan de meeste opium, een hoeveelheid van niet minder dan 40 kisten, verbruikt. In Badoeng, evenals in Tabanan, heet het, verkeeren de dessas in een verwaarloosden toestand. De landbouw wordt er met weinig zorg gedreven. De vorst, een man van weinig ontwikkeling, bemoeit zich persoonlijk weinig met de landszaken en laat schier alles over aan een der radja's, zijn oom en vertrouweling.

In den aanvang van 1873 werd aan de grens tusschen Gianjar en Badoeng een moord gepleegd op een ter laatstgenoemde plaats gevestigden Europeeschen handelaar. Nadat uit een door den gouvernements-gecommitteerde ingesteld plaatselijk onderzoek de overtuiging was verkregen, dat het misdrijf geenerlei politieke beteekenis had, werden de drie schuldigen, een Chinees, een Boeginees en een Balinees, die door den vorst van Gianjar reeds te Boeleleng aan den assistent-resident waren uitgeleverd, naar Gianjar teruggezonden, ten einde voor den raad van kerta's aldaar te recht te staan. De drie moordenaars werden door den raad ter dood veroordeeld. De executie had kort daarop plaats, in tegenwoordigheid van den assistent-resident en den hem toegevoegden ambtenaar ter beschikking.

In Boeleleng had de bevolking meer en meer te lijden van het wanbestuur van den regent, die doof bleef voor elke vermaning om zijn gedragslijn te veranderen. In de eerste helft van 1872 steeg de ontevredenheid onder de bevolking zoozeer dat bij de woning van den assistent-resident lontar-bladen werden nedergelegd, beschreven met klachten over de willekeurige handelingen en knevelarijen van den regent, en met bedreiging om hem de gehoorzaamheid op te zeggen. Daarna hadden in een paar districten herhaaldelijk brandstichtingen plaats en ging de bevolking van zeven dessas reeds tot feitelijk verzet over. Een onderzoek bewees maar al te zeer de gegrondheid der klachten. De regent gaf sawas, die hij onrechtmatig in beslag had genomen, slechts gedeeltelijk terug, werd hoe langer hoe stouter en vergreep zich eindelijk aan een onderdaan van het gouvernement. In afwachting van de bevelen der regeering werd hij daarop, in

juli 1872, in zijn ambt geschortst en, met een paar slecht gezinde personen uit zijn omgeving, voorloopig naar Soerabaja overgebracht.

Door den resident van Banjoewangi, gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok, werd al dadelijk een einde gemaakt aan twee in 1870 door den regent ten eigen voordeele willekeurig ingevoerde heffingen. Tot voorloopige voorziening in het inlandsch bestuur over Boeleleng werd in een door den gecommitteerde belegde vergadering van hoofden, een raad van bestuur gekozen, bij welke gelegenheid eenparig de wensch werd geuit, dat het den regent niet zou worden toegestaan naar Boeleleng terug te keeren. Meer en meer verkreeg men de meest overtuigende bewijzen van zijn verschillende knevelarijen. Op grond daarvan werd hij in februari 1873 door den gouverneur-generaal uit 's lands dienst ontslagen en hem, met toepassing van art. 47 regeerings-reglement, Padang tot verblijfplaats aangewezen. Aan de twee te gelijk met den regent naar Soerabaja overgebrachte personen konden geen strafbare feiten worden ten laste gelegd. Zij verkregen daarom vrijheid om naar Boeleleng terug te keeren.

De hoofden, in de gelegenheid gesteld een nieuwen regent voor te dragen, verkozen in maart 1873, in een algemeene vergadering, den poenggawa van een der districten, een keus welke aan de regeering zou worden voorgedragen. Inmiddels werd aan een voorloopig bewind, samengesteld uit eenige inlandsche hoofden, het bestuur toevertrouwd. Aanvankelijk was daarmede de rust hersteld; maar spoedig hadden er weder eenige oploopen plaats, zoodat de regeering het wenschelijk achtte omtrent den staat van zaken in Boeleleng en omtrent de voorzieningen die er vereischt mochten worden een nauwgezet onderzoek te doen instellen en dat onderzoek op te dragen aan den hoofdinspecteur Zoetelief. Deze hoofdambtenaar heeft een uitgebreid rapport uitgebracht, dat nog bij de Indische regeering in overweging moet wezen.

Een gedeelte der bevolking van Boeleleng, vermoedelijk bewerkt door eenige grooten, die met leede oogen de aan het ambt van regent verbonden belangrijke inkomsten zagen verdeelen onder de personen die het voorloopig bestuur in handen hadden, scheen met den toestand, zooals die voorloopig geregeld was niet tevreden. Een aanzienlijk aantal menschen vervoegden zich in juli en

augustus 1873 bij den assistent-resident en verzoehten hem om, hetzij den verbannen regent weder het bestuur in handen te geven, dan wel, zoo dit niet kon worden toegestaan, niet den door de hoofden gekozen poengawa tot regent aan te stellen maar deze functie op te dragen aan zekeren goestie Bagoes Bebed, een afstammeling van goesti Ngoerah Pandji Sakti, die te Boeleleng heeft geregeerd vóór dat het rijk een onderhoorigheid was geworden van Karang Assem, en wiens vader, goesti Ngoerah Made Bahi, ook korten tijd vorst van gemeld landschap was geweest na de verdrijving van het Karang Assemsche vorstenhuis in 1849.

In een daarop door den resident van Banjoewangi, gecommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok, belegde vergadering van al de poengawa's, welke vergadering ook door den hoofdinspecteur Zoetelief werd bijgewoond, werd aan deze hoofden te kennen gegeven, dat voorloopig in den stand van zaken geen wijziging kon worden gebracht, daar de hoofd-inspecteur eerst met zijn onderzoek moest gereed zijn, en werden zij ernstig aangemaand de rust te bewaren, die sedert dan ook niet meer werd verstoord, tot dat in april 1874 weder een bende zich verzamelde met het doel om twee leden van het voorloopig bestuur te vermoorden en goesti Bebed tot regent te doen aanstellen. Het gelukte den assistent-resident evenwel de bende te overreden om uit een te gaan; haar aanvoerder, een ondergeschikt beambte uit de dessa Soekasada, werd in hechtenis genomen.

In Klongkong verkeerde de vorst bij het laatste bezoek van den gecommitteerde (in 1871) zeer in spanning over de mogelijkheid van een oorlog met Karang Assem, ten gevolge van een in de Klongkongsche haven Kasoemba gedane aanhaling van opium, afkomstig van Lombok en waarvan de vorst van Lombok en Karang Assem de teruggave geëischt had, een eisch, dien de vorst van Klongkong ter wille van zijn eer en waardigheid als eerste potentaat van Bali, ongezind was in te willigen. De gecommitteerde, die reeds van de zijde van Lombok met het geschil was bekend gemaakt en daarin tot scheidsrechter was geroepen, kwam na plaatselijk onderzoek tot de bevinding dat het recht aan de zijde van Klongkong was. Eerst in juni 1872 werd de zaak door den gecommitteerde te Lombok bijgelegd, juist in tijds om te beletten dat het tot vijandelijkheden kwam, waartoe reeds van weêrszijden toebereidselen waren gemaakt. Lombok

berustte in de uitspraak ten gunste van Klongkong van den gecommitteerde, hetgeen al dadelijk ten gevolge had een wederopening van het handelsverkeer tusschen Karoemba en de Karang Assemsche havenplaats Padang, ook wel Padang Cove genaamd, welk verkeer reeds sedert eenige weken, ten gevolge van de door Karang Assem aangenomen vijandelijke houding, was gestremd.

Overigens wordt de toestand in de verschillende rijken van Bali in 't algemeen als zeer ongunstig door de gouvernementsambtenaren genoemd. Zij gewagen van het berooven van handelaren en andere geweldenarijen, waaraan zich de Balische vorsten zouden schuldig maken, van den ellendigen toestand van wegen en bruggen, van ergerlijke misbruiken bij de rechtsbedeeling. Moest men afgaan op den algemeenen indruk dien zij trachten te geven, dan zou men gelooven dat onder het inlandsch vorstenbestuur, hoegenaamd geen veiligheid van persoon en goederen bestaat en een soort van bandietisme er aan de orde van den dag is. Wat den algemeenen staat van zaken op Lombok betreft, luiden hunne verklaringen niet gunstiger dan die welke zij over Bali geven. Ook hier hebben, volgens hen, allerlei daden van willekeur plaats, hetzij dat de vorst zich zelf daaraan schuldig maakt, hetzij dat hij zijn rijksgrooten of gunstelingen toelaat ze te bedrijven.

Des te vreemder schijnen daarom de hoogst gunstige mededeelingen, welke, als 't ware in eenen adem met die ongunstige oordeelvellingen, worden gegeven van het algemeen vertier en de bedrijvigheid der bewoners van beide eilanden. Zooals bekend is, zijn Bali en Lombok met hunne bevolking van ruim anderhalf millioen zielen de grootste rijstschuren waaruit Madura, Celebes, Timor, zelfs Java worden voorzien. In de laatste jaren zijn de Balineezen ook druk aan het koffieplanten gegaan. De jaarlijksche omzet in de haven van Padang Cove alleen wordt op 6 tot 7 millioen guldens geschat. De groothandel bevindt zich voornamelijk in handen van eenige Europeanen, Chineezen en Mohammedanen, die hunne compagnons of correspondenten hebben te Soerabaja, Batavia, Singapore en Makassar. Het schijnt dat uit- en invoeren gestadig toenemen; althans wordt gezegd, dat de handelsomzet alleen van Boeleleng en Djembrana in 1873 bijna zes millioen gulden bedroeg of nog ruim twee millioen negen ton meer dan in 1872.

De bevolking van Boeleleng heet de meest welvarende van Bali in de officiëele verslagen, hetgeen voor een deel aan het individueel landbezit wordt toegeschreven. Voor hare producten, zooals rijst, koffie, klappers, huiden en tabak, vindt zij bij de op de drie havenplaatsen van dit landschap gevestigde vreemde Oosterlingen gereeden aftrek. Buiten den landbouw is de voornaamste tak van nijverheid het weefgetouw, waarmede zich echter alleen de vrouwen bezig houden. Sedert een achttal jaren bevindt zich te Boeleleng een Europeaan, Deen van geboorte, die zoowel daar als in andere rijken van Bali handel drijft. In het voorjaar van 1873 was de gemachtigde eener Nederlandsche handelsvereeniging, welke reeds op Java zaken drijft, naar Boeleleng overgekomen, ten einde zich op de hoogte te stellen van de handelsbeweging in die afdeeling. Reeds zou hij eenige overeenkomsten hebben aangegaan voor de levering van koffie. Dat die kultuur zich uitbreidde, kon hieruit blijken, dat gedurende de vier eerste maanden van 1873 in het district Tedja Koelo alleen ongeveer 150,000 koffieboomen werden geplant.

In de afdeeling Djembrana, waar in der tijd mede de regent is afgezet en het bestuur nog altijd door den destijds ingestelden raad van bestuur wordt gevoerd, gaven de hoofden en bevolking voortdurend blijken van hunne goede gezindheid jegens het bestuur. De handel, wordt gezegd, was vooral in den aanvang van 1873 bijzonder levendig, voornamelijk de doorvoer naar Java van vee uit Tabanan. Opmerkelijk is de bijzonderheid, dat de bevolking van Djembrana door werklieden van Klongkong, tegen betaling, een tunnel door een berg heeft doen graven om het water uit een der rivieren naar de vlakte aan gene zijde van den berg te brengen en die vlakte tot sawavelden te ontginnen. Het werk was zoo goed geslaagd, dat door de bevolking van een ander gedeelte van Djembrana met werkvolk van Klongkong was overeengekomen wegens het graven van een tweeden tunnel. Overigens verkeerden wegen en bruggen in Djembrana over 't algemeen in een zeer goeden staat.

Ter bevordering van het binnenlandsch verkeer en in het belang van den veehandel, werden door den raad van bestuur in Boeleleng de grensrechten op runderen, paarden en buffels, die kwelling te weeg brachten voor den verkooper, afgeschaft. De vorst van Karang Assem had dat voorbeeld gevolgd, althans voor zooveel betrof de Boelelengsche handelaren. Ook van dit

rijkje wordt medegedeeld dat de handel steeds toeneemt.

Met de welvaart op Bali klimt tevens het opium-verbruik. Er wordt verklaard, dat de spil, waarop de groothandel zich beweegt, de opium is, welk artikel in groote hoeveelheid wordt ingevoerd, voornamelijk sedert een te Singapore wonend Arabier een stoomschip in de vaart heeft gebracht, dat aanhoudend reizen maakt tusschen die plaats en Boeleleng.

Uit de verschillende havens van Lombok wordt een levendige handel gedreven in rijst, katoen, koffie, klapperolie, runderen en huiden met de verschillende plaatsen van den Indischen Archipel. Ook de invoer van lijnwaden uit entrepôt van Java of van de vrijhaven Makassar, is aldaar belangrijk, de invoer van opium daarentegen gering, omdat het gebruik van dit heulsap op straffe van verbanning verboden is.

Wanneer men deze feiten van vooruitgaande vertier en bedrijvigheid van regeeringswege ziet constateeren, dan rijst van zelf de vraag hoe het mogelijk is, dat hare ambtenaren zich tegelijkertijd zoo ongunstig over den algemeenen staat van zaken kunnen uitlaten? Het een toch sluit het andere uit. Ware inlandsch wanbestuur een endemisch, niet een sporadisch verschijnsel, nijverheid en handel zouden achteruit, niet vooruitgaan. Materiële welvaart is totaal onbestaanbaar met onveiligheid ven personen en goederen, en wij moeten dus wel aannemen, dat de oordeelvellingen over de toestanden op Bali en Lombok niet veel meer waarde hebben dan machtspreuken, die men vaak meent, dat in officieële rapporten niet wel kunnen gemist worden. Wij achten ons des te meer gerechtigd tot dit vermoeden, omdat in dit opzicht de correspondent van het Soerabajasch Handelsblad het onwillekeurig bevestigt. Over de beweerde onveiligheid op Bali, liet hij zich niet oneigenaardig uit in een schrijven, gedagteekend Boeleleng 2 september 1872. Zie hier wat hij er van getuigt:

„Gisteren kreeg ik inzage van een brief, waarin den geadresseerde in de dringendste bewoordingen wordt op 't hart gedrukt, om zich toch voor die verraderlijke Balineezen in acht te nemen en vooral nooit zonder revolver over straat te gaan. Wee den wolf, die in een kwaad gerucht staat, dacht ik bij mij zelf. Naar Bali te gaan en op een gegeven oogenblik, ver van vriend en maag op een krissteek onthaald te worden, schijnt voor de meeste bezoekers van dit eiland nog altijd bij elkaar te behooren. 't

Geeft wat, of we onzen gasten nu al bij aankomst verzekeren dat hunne vrees ongegrond is, dat men hier veiliger reist en trekt dan in de binnenlanden van Java, veiliger dan ergens op Madura: één blik op een troepje voorbijtrekkende Balineezen, ieder van hen, naar landsgebruik, met een kris of, bij gebrek daaraan met een golok (kapmes) gewapend, is voldoende om den tot slachtoffer bestemden reiziger de treurige gewisheid te geven dat niet wij maar zijn vrienden op Java in 't gelijk zijn. Ik weet hoe vaak ik reeds voor onze vreedzame, niemand kwaaddoende Balineezen ben in de bres gesprongen, maar alles vergeefsche moeite. Men schenkt liever geloof aan lieden, die misschien nimmer een voet op Bali gezet hebben of, zoo ze dit al deden, een paar uur in een stranddessa doorbrachten en nu op hoogen toon verzekeren dat deze eilanders om een haverklap hunne vergiftigde (!!) kris trekken, dat geen vreemdeling ongestraft een Balineesch erf betreden mag en, toppunt van vreeselijkheid! een enkele blik in de oogen eener vrouw voldoende is om den beleedigden echtgenoot in een tijger te veranderen.

„Hoe die lui aan die vertelsels gekomen zijn, verklaar ik niet te begrijpen. Vraagt men of hier dan nooit iemand wordt vermoord, dan zou ik zeker de waarheid te kort doen, zoo ik hierop ontkennend antwoordde. Nog in de vorige maand zijn hier in Boeleleng een viertal personen verraderlijk omgebracht. Ik voeg er echter bij dat dit niemand het recht geeft, om daaruit tot de moordlustigheid der Balineezen te besluiten. Als de vermoorden 's nachts geen klappers hadden gestolen, of zich niet aan eens anders vrouw hadden vergrepen, of niet door hun rijkdom de hebzucht van minder met aardsche goederen bedeelden hadden opgewekt, geloof me, ze zouden — altijd naar den mensch gesproken — nog tot het land der levenden behooren. En hier is altijd nog maar sprake van Balineezen tegen Balineezen. Dat vreemdelingen om de een of andere misdaad of zonde tegen de Balische etikette, laat staan dan zonder eenige aanleiding, zouden zijn omgebracht heb ik nimmer gehoord.

„Ik durf dan ook herhalen, dat 't hier zoo veilig is als dit in een onbeschaafden staat maar mogelijk kan worden geacht. Twijfelt ge soms nog, doe dan eens onderzoek bij de handelaren, Europeanen, Chineezen en Arabieren die hier, en meestal ongewapend, van de eene naar de andere plaats trekken, zonder dat hun ooit eenigen overlast wordt aangedaan. Ik ken een Europe-

peaan, die nu reeds sedert meer dan 12 jaar rusteloos zonder eenig geleide en steeds ongewapend van Boeleleng naar Karang Assem, Badoeng en Klongkong trekt en daar in de afgelegenste plaatsen zijn handelswaar tegen producten inruilt, en hij verzekert mij dat nog nimmer een inlander 't gewaagd heeft om hem met vijandige bedoelingen in den weg te treden.

„Ook heb ik van hem nog nimmer vernomen dat 't ergens verboden is om bij een Balinees aan huis te komen of Balische vrouwen (de voornaamste onderhandelaars met vreeemdelingen!) aan te zien. Alleen de zoogenaamde Choemah-metèn — een steenen huisje, dat de plaats van onze slaapkamer vervangt — blijft voor oningewijden gesloten, daar buiten kan ieder vreemdeling vrijelijk rondgaan. Wel liggen hier en daar voetangels en klemmen verspreid, doch die hebben de eigenschap dat alleen dieven, moordenaars en vreemdelingen, die te diep in de oogen der vrouwen zien, zich daaraan kunnen bezeeren.

„Niet slechts het leven, ook de eigendommen der vreemdelingen zijn hier zoo veilig als op de veiligste plaats in onzen Archipel. Ook dit kunnen de handelaars getuigen: 't is waar, nu en dan moeten die heeren wel eens een kleinigheid aan de hebzucht der Balische vorsten offeren, maar ze zullen zeker de laatste zijn om zich daarover te beklagen. Immers, ze weten maar al te goed dat hunne overige bezittingen daardoor ten volle zijn verzekerd, terwijl de weg hun open staat om zich voor dat kleine offer op de ruimste wijze schadeloos te stellen. Europeanen — wel te verstaan dezulken die, al dragen ze ook met gelatenheid al de bezwaren en lasten aan den handel in 't binnenland verbonden, toch nimmer hunne afkomst verloochenen, — kunnen echter ook zonder dat op volkomen eerbiediging van hun eigendom rekenen. Ik voeg er eene restrictie bij, denkende aan zeker handelaar, die buiten Bali voor een gentleman te boek staat, doch van wien verteld wordt, dat hij zich niet ontziet om als een kahoela (slaaf) voor een Balisch vorst neer te hurken en, tot straf van zijn kwalijk geplaatste nederigheid, nu en dan ook naar ik hoor, menige onaangenaamheid te verduren heeft. De Balische vorsten koesteren, gelijk ik u reeds vroeger mededeelde, een onbegrensden eerbied voor de Compagnie; die eerbied wordt echter nog verre overtroffen door de pret, die ze hebben als ze, zonder vrees voor een expeditie, een Compagnie-mensch voor zich in 't stof kunnen doen kruipen. Ik hoop dat ge me begrijpen zult."

Het is waar, iets verder helt dezelfde correspondent weêr over tot de ongunstige meening der regeerings-ambtenaren, bij gelegenheid van de vermelding van op Bali gebruikelijke begrafenisfeesten. „Morgen," schrijft hij, „volgens den Calischen almanak een bij uitstek goede dag, zullen alleen hier in Boeleleng een honderdtal lijken aan de vlammen worden prijs gegeven. Doch ook in de andere rijken schijnen de verbrandingen aan de orde te zijn, o. a. in Klongkong, waar aan de moeder van den regeerenden vorst deze laatste eer zal bewezen worden. Naar ik verneem moet haar zoon, de Déwa Hagoeng, van plan zijn om het feest met buitengewone plechtigheid te doen plaats vinden. Te dien einde zijn dan ook al de vorsten van Bali uitgenoodigd om met hun gevolg naar Klongkong over te komen. Ik beklaag de arme bevolking, die zeker het grootste gedeelte van de kosten zal moeten dragen, zonder dan nog de diensten te rekenen, die van haar gevergd worden. Om u een bewijs te geven hoe die radja's daar nog met hunne onderdanen omspringen, deel ik alleen mede dat, ter eere van 't hier bedoelde feest en te beginnen met morgen, al de mannelijke Klongkongers, op hoog bevel, hun hoofd kaal moeten scheeren. Ik stem toe dat hierin nu zoo heel veel kwaad niet steekt: als gezondheids-maatregel zouden we dit bevel zelfs kunnen toejuichen. Voor wien 't echter geen geheim meer is hoe dit mesatija-ramboet, gelijk 't heet, slechts een zinnebeeldige voorstelling is van een ander soort van kaal scheeren, dat ook wel „uitzuigen" genoemd wordt, die kan niet zonder medelijden op die haarlooze hoofden neêrzien. Wanneer zal 't gouvernement, dat zonder zich eigenlijk veel met de inlandsche huishouding te bemoeien, Boeleleng tot een land van belofte voor de rest van Bali gemaakt heeft, zich ook over de andere rijken gaan ontfermen?"

De correspondent van het Soerabajasch Handelsblad doet ons echter in andere brieven zien, dat de macht der Balische grooten om hunne onderhoorigen te „scheren" beperkt is tot hetgeen, volgens landsgebruik, van den minderen man mag genomen worden: Zoo die grooten wèl eens despoten genoemd worden, hun despotisme is toch nauw beperkt door een democratische instelling, de metilas (de gehoorzaamheid opzeggen). Zoodra een vorst te ver gaat, wordt dit correctief toegepast en heet 't op Bali, evenals in de constitutioneele staten, „point de redressement de griefs point de subsides;" vaak

gaat 't nog erger toe en eindigt het wanbestuur, gelijk in Djembrana en Boeleleng, met de afzetting, door het iniatief der bevolking, van den wanbestuurder. De correspondent deed zelfs nog onlangs, in een brief van 21 september 1874, uitkomen, dat de inlandsche hoofden, die tegenover het Europeesch bestuur zeer onderdanig zijn, nog meer ontzag hebben voor hun ondergeschikten; dat zoodra er slechts arbeid is te verrichten, nuttig en noodzakelijk volgens onze begrippen, maar niet overeenkomende met het landsgebruik, weinig van de Balineezen en van de hoofden is te verkrijgen; en dat het schrikkelijke metilas voor alle poengawa's zoo'n vreeselijk cauchemar is, dat zij des noods liever zelve de patjol in de hand nemen, dan hunne onderhoorigen ook maar één enkel hard woord toe te voegen.

Men mag die verhouding betreuren, wanneer men uitgaande van een zeker administratief ideaal, hoofden en bevolking gaarne gedwee aan landswerken aan den arbeid ziet; maar het is toch een sprekend bewijs, dat het inheemsch bestuur een geduchten breidel ontmoet in de zelfstandigheid der Balineezen en dat zij hun rechten weten te handhaven zelfs tegenover vorsten, die zich aan de landsinstellingen vergrijpen en meer heffen dan het deel waarop zij rechtmatige aanspraak hebben. Ook tegenover de vreemde kooplieden weet de Balinees zijn belangen te handhaven. Terwijl voorheen de koffie gewoonlijk tusschen 20 en 26 gulden in de strandplaatsen werd afgeleverd, is de prijs daar gestegen tot 37 gulden de picol. De Balineezen waren slim genoeg om van de mededinging der handelaren partij te trekken. Vaak werd beweerd dat de laatsten zich wel eens in hun berekeningen bedriegen; maar telkens bijgevoegd, dat de eersten bestendig bij de kultuur wel varen. Wat althans de koffie betreft moet erkend worden, dat ze door hun vorsten minder „geschoren" worden, dan het zooveel betere Europeesche bestuur de Javanen en Sumatranen „scheert."

Wat hiervan zij, zoo de Balineezen hun gezaghebbers niet duchten, er zijn in hunne verbeelding wezens, die hun gemoed vaak beangstigen, namenlijk de booze geesten, waarmede zij nog altijd in de natuur meenen te worstelen. Hun godsdienst beweegt zich in den grond der zaak om hun vrees voor kala's. Waren die er niet, men kon er zeker van zijn dat ook de goden als „overtollig" op zij zouden worden gezet. Die kala's

zijn de ware beheerschers van het land; aan hun invloed moeten alle ziekten, epidemien, oorlog, brand en wat niet al, worden toegeschreven. Zij zijn des te meer te vreezen, wijl ze geheel onzichtbaar het land doortrekken of zich in de huizen nestelen, overal waar ze gaan of staan dood en verderf om zich uitstrooiende.

„Geen wonder dat de Balineezen al het mogelijke aanwenden om zich van die lastige gasten te ontslaan. Het gewone middel is het offeren in den tempel of op andere plaatsen, hetzij rechtstreeks aan de kala's, hetzij aan huis en landgoden, déwa, wier tusschenkomst men wenscht in te roepen. Dit offeren voldoet echter niet op den duur. Trekt de vijand zich ook nu en dan al even terug, in grooter aantal keert hij dra weerom, en er komen tijden dat het land zoo beroerd, of gelijk de inlanders zeggen, zoo panas is van wege al de booze geesten, dat er een radicaal middel toe noodig is om het ergste te voorkomen. Daarvoor dient het menjepi. Zie hier hoe men daarbij te werk gaat: De plechtigheid vangt aan met een groot offerfeest in of bij den tempel van de dessa of dessas ten wier behoeve dit exorcisme — want dat is 't eigenlijk — plaats heeft. Om niets en niemand te vergeten worden de offers, die allen verschillende namen dragen, zoo geplaatst, dat ze te samen een soort van kompas vormen. Vlak tegenover die verzameling van geslachte varkens, kippen, honden, enz. neemt de padanda of priester op een verheven stellaadje plaats, om daar met de bel in de eene, en de wijwaterkwast, toja tirta, in de andere hand, gedurende een paar uur verschillende passage's, naar het heet, uit de Véda's op te dreunen. Intusschen is een zijner vrouwelijke helpers beneden druk bezig om hetgeen den kala's zal geofferd worden met tota tirta te besprenkelen, en de noodige mantra's, formulier-gebeden, daarover uit te spreken.

„Zoodra de avond gevallen is, spoeden zich eenige mannen naar den tempel, waar zij hunne gereed gehouden fakkels aansteken, om zich dan onder groot geraas en getier naar alle strepen van het kompas te verspreiden en wat men noemt de plaats uit te branden. Binnen de erven is men dan druk in de weer om aan het zuiveringsproces deel te nemen. Terwijl de huismoeder met een brandende lont gewapend, onder het geroep von megedi! megedi! (ga weg! verwijder u!) niet slechts het erf maar ook de woonvertrekken doorloopt, grijpen de doch-

ters naar den rijststamper of wat heur maar 't eerst in de handen valt, om onder gelach en getier een helsch leven te maken. Het spreekt wel van zelf dat de kala's niet tegen die vereende strijdkrachten bestand zijn. In haast trekken zij zich terug om elders een goed onderkomen te zoeken. Een paar hunner blijven nog een poos boven de plaats zweven, waar zij zoolang ongestoord hun treurig werk verricht hebben, met de stille hoop dat straks de kans schoon zal zijn om het oude nest weer op te zoeken. Zij rekenen echter buiten den waard. Een geweerschot, dat plotseling van het erf weerklinkt, doet hun in haast de vlucht nemen, en overtuigt er hun van dat voorloopig althans aan geen terugkeeren te denken valt.

„Op sommige plaatsen van Bali kent men nog andere middelen om zich van deze vijanden te ontslaan. In plaats van vuur bezigt men daar een paar ruw getimmerde prauwen, die met allerlei eetwaar beladen, en onder muziek en zang, naar den oever der naast bijzijnde rivier gebracht worden. De booze geesten, vooraf door den priester bezworen, en verlekkerd op al die onrijpe klappers, rotte vruchten en verlepte bloemen — veel bijzonders offert men hun niet! — nemen in de schuiten plaats en laten zich daarmede en korps naar zee afzakken. Uit dankbaarheid voor zoo genadig een behandeling, zenden ze terstond de prauwen terug, die later door de verheugde dessabewoners in triomf worden afgehaald of, wat beter is, op de plaats zelve tot brandhout gekloofd worden.

„Zoodra de booze geesten, hetzij dan per zeil- of per vuurschip, vertrokken zijn, maakt het rumoer van straks plaats voor eene doodelijke stilte, die ook nog den volgenden dag aanhoudt. Alle arbeid, zelfs het koken, het ontsteken van een lamp, enz. is dan ten strengste verboden. Ook mag niemand, van den vorst tot den geringsten arbeider, gedurende vier en twintig uren den voet zetten op een der wegen, die de gezuiverde dorpen doorsnijden. Mocht iemand zich in dien tijd buiten zijn erf wagen, hij kan er zeker van zijn, dat hij niet zal ontkomen aan het loerend oog van een der wachters, die op de voornaamste punten hebben post gevat. Voor hij er aan denkt, is zijn naam opgeschreven, terwijl hij na afloop van het menjepi wordt opgeroepen om 2 tali 500 képéng (pl. m. *f* 8) in de kas van den dorpstempel te storten. Zelfs vreemdelingen ontgaan deze boete niet.

„Aan alle uitgangen van den gezuiverden kring worden over de geheele breedte van den weg, kransen van bladeren, doornen enz. gespannen, waar niemand ongestraft onder door mag gaan. Dit verbod wordt zoo streng gehandhaafd dat vroeger zelfs Europeanen zijn aangehouden, en gedwongen waren de bepaalde boete te betalen, wilden ze verder ongestoord hun weg vervolgen. Tegenwoordig durft men dit natuurlijk niet meer te doen. Eerst op den derden dag is de passage weer vrij. Aangezien het echter ook dan nog verboden is om op de sawa te werken, te handelen, iets op het hoofd te dragen, zich het haar te kammen en wat dies meer zij, spreekt 't van zelf, dat slechts weinigen op dien dag hun erf verlaten, en de meesten zich liever daar binnen met kaart- en dobbelspel — wat niet verboden is — onledig houden."

Men weet dat de Balineezen voor het grootste gedeelte afstammelingen zijn van Javanen, die vóór en tijdens de vernietiging van het groote rijk Mâdjâpait naar Bali de wijk namen en den voorouderlijken godsdienst in eere hielden. Toch is de Islam op Bali en Lombok ingeslopen. In strijd met de meening, dat het Mohammedanisme, overal waar het ingevoerd wordt, een noodlottigen invloed uitoefent, heeft het op Bali tot gevolg de levenswijs der inboorlingen te verbeteren. Immers het koloniaal verslag getuigt, dat, in tegenstelling met de kampongs der Mohammedanen, die uit nette, stevige en van vele gemakken voorziene huizen bestaan, de kampongs der Hindoes altijd een even onoogelijk en onzindelijk aanzien blijven behouden, en dat alleen bij feestelijke gelegenheden blijkt, hoeveel weelde ook onder de Hindoes gevonden wordt. De Islam moet zich echter een zeer nederige plaats bij de Balineezen getroosten. Van Lombok wordt zelfs gezegd, dat de Hindoes het Mohammedaansche deel der inheemsche bevolking onderdrukken. Het christen-zendelingswerk gaat niet vooruit; te Boeleleng, waar de Europeesche invloed het grootste is, waren, op het laatst van 1871, nog slechts hoogst onbeduidende uitkomsten verkregen.

Het bijgeloof der bevolking aan booze geesten moge sommigen ergeren, het heeft toch zijn grond in natuurverschijnselen, die zich dikwerf herhalen en de bevolking soms schrikbarend teisteren. Ook in de laatste jaren, werd zij gevoelig beproefd door koortsen en pokken-epidemiën. In 1871 en 1872 bezweken, naar men schat, niet minder dan 15,000 menschen; de ziekte had de

meeste slachtoffers gemaakt in de rijken Gianjar en Badoeng, die ook het meest en dichtst bevolkt zijn. De ramp was zoo groot, dat de Indische regeering den inspecteur der vaccine op Java en Madura de opdracht gaf om naar Bali te vertrekken, ten einde onderzoek te doen en met de vorsten maatregelen te beramen tot wering zooveel mogelijk der pokken-epidemiën en hun daarbij opmerkzaam te maken op de omstandigheid, dat de afdeeling Djembrana, waar de vaccine door een bekwaam vaccinateur wordt uitgeoefend, ook nu weder nagenoeg van de epidemie verschoond was gebleven.

Het gevolg van die zending is geweest dat in september 1872 door de Indische regeering besloten is, om voorloopig voor den tijd van twee jaren bij wijze van proef, een achttal van 's lands wege bezoldigde vaccinateurs op Bali in dienst te stellen, als: twee in Boeleleng en één in elk der rijken Bangli, Klongkong, Gianjar, Badoeng, Mengoei en Tabanan. Wegens gebrek aan vaccinateurs was echter bij het eind van het jaar aan dien maatregel nog geen uitvoering gegeven, en sedert bleek niet dat het besluit later werd uitgevoerd.

Door de vorsten was overigens het verlangen te kennen gegeven, dat in hun gebied enkele Balineezen zouden belast worden met de uitoefening der vaccine. Aan dat verlangen kwam de regeering in zooverre te gemoet, dat zij gelastte om ten spoedigste een achttal geschikte jongelingen van Bali naar Banjoewangi te doen opkomen, ten einde op de laatstgenoemde plaats, onder de leiding van den eerstaanwezenden officier van gezondheid, in het vaccineeren onderricht te ontvangen en na gebleken geschiktheid voor het verrichten van die kunstbewerking tot tijdelijke vaccinateurs te worden benoemd. Bij den aanvang van 1873 waren bedoelde jongelieden te Banjoewangi in opleiding.

Evenals in Djembrana bevonden zich in Boeleleng — hier zelfs een vijftal — door het inlandsch bestuur bezoldigde vaccinateurs, doch deze personen waren èn te karig bezoldigd èn te weinig voor hunne taak berekend dan dat van hunne diensten op den duur genoegzame uitkomsten te verwachten waren. Gedurende het heerschen der epidemie hadden de vorsten van Gianjar, Badoeng en Mengoei eenige hunner onderhoorigen naar Boeleleng gezonden tot het aanleeren der vaccine. Bij hunne terugkomst hadden echter deze personen door verkeerde toepassing der kunstbewerking meer onheil dan nut gesticht.

Een groot kwaad, waardoor de pokken-epidemiën op Bali doorgaans een zeer kwaadaardig karakter hebben, bestaat hierin dat de lijken van poklijders, op grond van godsdienstige overleveringen, eerst na zekeren tijd mogen begraven worden. In Djembrana en op de hoofdplaats van Boeleleng had de bevolking door den invloed der Europeesche ambtenaren dit gebruik intusschen reeds laten varen. Ook op de dienstreis van den inspecteur had het zijnerzijds niet aan wenken ontbroken nopens de middelen die de uitbreiding der ziekte konden tegengaan.

In januari 1872 had zich de epidemie naar Lombok overgeplant en ook daar gedurende eenige maanden duizenden slachtoffers gemaakt, vooral onder de kinderen. Omstreeks het midden van het jaar was de ziekte wel afgenomen, maar nog niet geheel geweken. Ofschoon de vaccine op Lombok bekend is, wordt zij er slecht uitgeoefend, en doet op die wijze in de meeste gevallen meer kwaad dan goed.

Volgens den correspondent van het Soerabajasch Handelsblad, woedde op het laatst van september ll., de cholera zeer hevig in onderscheidene rijken van Bali. Te Mengoei zouden in een maand tijds ongeveer drie duizend personen door die ziekte zijn weggemaaid. In Sampidi, een dessa in genoemd rijk, waren van de duizend bewoners niet minder dan zeven honderd als slachtoffers gevallen; de overige drie honderd hadden de wijk naar de bosschen genomen. Ook in Badoeng moet de ziekte de bevolking deerlijk decimeeren.

De bevolking van Bali en Lombok, hoe welvarend ook, draagt zooals men ziet, ruimschoots het leed voortvloeiende uit bezoekingen van hooger hand. 't Is dus overbodig haar nog meer verdriet toe te denken dan zij reeds te verduren heeft. Als zoodanig moet toch beschouwd worden de wensch, die vaak door Europeanen wordt geuit om de Balineezen meer onder den plak van het Europeesch bestuur te brengen. Waarom een inlandsch volk, dat zich meer en meer met vredelievende bedrijven onledig houdt en daarvan de voordeelen ruinschoots geniet, zijn zelfstandigheid zou moeten ontnomen worden, is niet recht begrijpelijk tenzij men zich verbeelde, dat het bestuur van Java het modelbestuur is, naar 't welk alle stammen van den Indischen Archipel moeten verkneed worden. Laat ons toch, in 's Hemel naam, niet overal en alles willen nivelleeren door den ijzeren arm van het gezag en liever, waar het slechts kan, rekenen op onzen be-

schavenden invloed, op onze welwillende raadgevingen en onbaatzuchtige tegemoetkomingen. Laat ons niet uitsluitend steunen op ons begrip van orde en rust en wat daarvan de onmiddellijke gevolgen zijn; maar bedenken dat Nederland een hooger patronaat uit te oefenen heeft op de in den Archipel verspreidde eilanders; dat het zijn schoonste roeping is hen op den weg tot een hooger intellectueel leven te leiden en hun te leeren van hun overdaad een ander, een beter gebruik te maken dan de voldoening van bloot materiëele genietingen. Indien de Indische regeering er tevens naar streeft om de Balineezen in het onderwijs te begrijpen, dat men thans begint aan de inlanders in 't algemeen toe te denken, dan is tegen de door haar gevolgde staatkunde van niet rechtstreeksche inmenging op Bali en Lombok geen enkel gegrond bezwaar te maken en zal 't blijken, dat de bevolking van die eilanden in geestelijke ontwikkeling zoowel als in stoffelijke welvaart sneller vooruitgaat dan die rassen, aan wien men eerst hunne zelfstandigheid ontneemt om er vervolgens van te vergen 't geen slechts door zelfstandige veerkracht kan verkregen worden.

T.

De Indische begrooting voor 1875.

Na de hevige debatten, bij herhaling over het koloniaal regeeringsbeleid in de tweede kamer der Staten Generaal gevoerd, mag de jongste discussie over de Indische begrooting voor een waar rustpunt doorgaan. Het stuk, dat opgevoerd werd, is hetzelfde gebleven, maar de rollen waren anders verdeeld, en ziedaar reeds waarom de opvoering geheel anders moest wezen. Gedurende de lange periode van hervormingen, waren 't liberale staatslieden die het heft in handen hadden en was de koloniale oppositie een bij uitnemendheid conservatieve oppositie, conservatief zoowel in haar streven als in hare woordvoerders. Slechts zelden scheidde zich eenig vrijzinnig man van de domineerende richting op koloniaal gebied. Wat ook de liberalen verdeelde, inkomsten-belasting, landsverdediging, census-verlaging, voor Indië ondersteunden zij onveranderlijk de hervormende ministers, en, bij voorkomende verschil van meening, verijdelden zij toch nimmer eenig voorstel tot verbetering van lang verwaarloosde takken van bestuur in Indië, nog minder eenig plan dat tot gevolg moest hebben verlichting van de volkstoestanden. Het is billijk, bij zooveel smaad, die op de liberalen wordt geworpen, dit te erkennen. Een struikelblok voor een vrijgevige koloniale staatkunde toonden zij nooit te zijn. Onrecht zal men, daarentegen, de conservatieven niet doen, wanneer men eenvoudig constateert, dat zij hardnekkig iederen maatregel bestreden welke Indië ten goede moest komen en zich als onverzoenlijke tegenkanters der liberale richting op koloniaal gebied deden kennen. Even eenstemmig als de liberalen in het ondersteunen, waren zij 't in het bestrijden. De hoofden der conservatieve partij waren volkomen

homogeen met den staart dier partij. De welwillende en gematigde heer Wintgens gaf au fond niets toe aan den in den vorm zoo zeer met hem verschillenden heer Nierstrasz; hetzelfde pessimistisch vogelverschrikken, waarvoor sinds lang de oude heer van Herwerden octrooi heeft verkregen, vindt men terug in de redevoeringen van de gematigde corypheën der parlementaire conservatieven. De heer Heemskerk, de samensteller van het tegenwoordig kabinet, haalde zich eenmaal, uit den mond van den heer van Hoëvell, het onbehagelijk epithetom van Droogstoppel op den hals; de minister van justitie, de heer van Lijnden, stond, vóór het aftreden van het vorige bewind, aan de spits der koloniale oppositie en zelfs de heer van Goltstein, hoe kiesch ook in de uitdrukking zijner meeningen, onderscheidde zich juist niet door instemming met de handelingen van ministers, die hij bestemd was te vervangen.

Nog versch is vooral de geruchtmakende oppositie, die van conservatieve zijde tegen den oorlog in Atjeh en het staatkundig beleid der regeering in deze aangelegenheid werd gemaakt. Het werd den gouverneur-generaal en den minister van koloniën schier als een misdaad aangerekend, dat zij de eer der Nederlandsche souvereiniteit in den Indischen Archipel met de wapens ophielden, nadat alle pogingen om met Atjeh in vreedzaam overleg te treden door dien in volslagen wanorde verkeerenden inlandschen staat waren verijdeld en nadat wij reeds onder de bedreiging verkeerden eener interventie van een vreemde groote mogendheid. Het werd der regeering als een onvergeeflijke roekeloosheid aangerekend, dat de mannen aan wien het beleid der eerste expeditie was toevertrouwd, in het altijd gewaagde oorlogvoeren ongelukkig waren en niet als overwinnaars terugkeerden. Scherpe veroordeelingen werden uitgesproken, omdat niet alles was te baat genomen om de zege te verzekeren en toen, behalve de buitengewone uitzendingen van manschappen en oorlogsbehoeften, van de vaderlandsliefde eens beproefd en steeds zegevierend veldheer werd verkregen, dat hij huis en haard zou verlaten om zich aan het hoofd van de tweede expeditie te plaatsen, duurde 't alweêr niet lang of ook dit werd bitter gelaakt. Zelfs de overwinning bracht de oppositie niet tot zwijgen. Het was niet genoeg voor haar, dat generaal van Swieten den kraton van Atjeh had bezet en voor het achterblijvende garnizoen een strategische positie ingenomen zooals er misschien

geen tweede is aan te wijzen in eenigen pas door onze wapenen veroverden inlandschen staat; het was niet genoeg, dat de vijand in een positie was gebracht, dat hij voortaan niets met eenige kans van slagen tegen ons kan ondernemen; het was niet genoeg, dat de Indische regeering en het opperbestuur, volkomen overeenstemden met den scherpzienden gouvernementscommissaris, dat de volledige pacificatie van Atjeh alleen een zaak van tijd en geduld kon wezen; — volgens de oppositie had er anders moeten gehandeld worden en zou eerst door het aannemen eener geheel verschillende gedragslijn, de Atjehsche aangelegenheid tot een gewenscht einde worden gebracht.

Nauwelijks is het conservatief bewind opgetreden of de toon der oppositie verflauwt aanmerkelijk. Van reageeren door den minister van kolonien tegen het beleid van zijn voorganger blijkt hoegenaamd niets. De Indische begrooting wordt ingediend nagenoeg zooals zij onder het liberale kabinet was voorbereid; de vroegere hervormingen en reorganisatiën worden eenvoudig bestendigd; de pessimistische beschouwingen van gisteren over de Indische toestanden maken plaats voor bemoedigende vooruitzichten en voor de toekomst wordt, althans op het gebied van het onderwijs en de vervoermiddelen, krachtige werkzaamheid toegezegd. Zóó pertinent verbrandt de heer van Goltstein zijn schepen, dat al dadelijk de hoop der oud-koloniale oppositie in rook vervloog en zij zich moest gaan schikken in de rol van zwijgende gelatenheid. Zelfs achter de schermen van het sectieonderzoek der tweede kamer, waren 't slechts enkele leden, die over de politieke houding, door den minister bij zijn optreden aangenomen, hunne bevreemding durfden te kennen geven. „Aan den Koning," zeiden zij, „waren de woorden in den mond „gelegd, dat de toestand van den Indischen Archipel, behalve „in Atjeh, waar de tegenstand aan het Nederlandsch gezag ech„ter, naar men verwachten mocht, door beleid en volharding „zou worden overwonnen, bevredigend is." Het was deze leden een raadsel, hoe met het oog op al wat van den toestand in Nederlandsch Indië bekend is, dat gezegde had kunnen worden gebezigd. Geloofwaardige berichten, maar al te zeer door feiten gestaafd, meenden zij, gewaagden toch steeds van malaise op Java, toenemende onveiligheid aldaar, ondermijning van ons gezag en prestige en hooggaande gebreken in onderscheidene takken van dienst. Zelfs in het leger waren sporen van ontevreden-

heid merkbaar. Niet minder had het deze leden bevreemd in de memorie van toelichting tot de begrooting uitdrukkingen te lezen, waaruit af te leiden ware, dat de minister wel niet voornemens was vooreerst nieuwe veranderingen van ingrijpenden aard in de Indische huishouding te maken; maar zich toch in de hoofdzaak vereenigde met de talrijke organisatiën, die in de laatste jaren in Nederlandsch Indië zijn ingevoerd en met de verschillende maatregelen en beginselen die daar nog op volledige toepassing wachten. Hij sprak althans van de verzekering der toepassing van die nieuwe beginselen. Dit scheen hun ten eenenmale in strijd met de wijze, waarop de minister zich als lid der wetgevende kamers, over de voornaamste koloniale vraagstukken had uitgelaten. Zij hadden zich voorgesteld, dat hij opgetreden was „om aan de rij der weinig doordachte en in me„nig opzicht verderfelijke hervormingen, die in Indië hebben „plaats gehad, een einde te maken, en met opzicht tot het be„stuur onzer bezittingen weder de conservatieve beginselen te „doen heerschen."

Wel mochten die enkele leden melancholisch verzuchten dat zij zich hierin teleurgesteld zagen. Geen iota van een dergelijk programma bestond bij den minister. Afbreken, antwoordde hij schriftelijk, was van hem niet te verwachten, omdat dergelijke praktijk in Indië vooral een allernoodlottigsten invloed zou uitoefenen. Zoo ergens, is daar vastheid en bestendigheid van regeeringsbeginselen een dringende eisch. De ambtenaren, hoogere en lagere, inlandsche zoowel als Nederlandsche, behooren niet door wantrouwen op de toekomst of politieke speculatiën tot onverschilligheid of overijlde handelingen te geraken. In het algemeen, maar vooral in Indische aangelegenheden moet alzoo, naar 's ministers meening, een optredend bewind rekenschap houden met den toestand dien het vindt en tegen bestaande wetten of besluiten op grond van vroegere bestrijding niet reageeren. Alleen dan wanneer 's lands belang het dringend eischt, mag aan wijziging van pas genomen beslissingen of van door de ervaring nog niet geijkte wetten gedacht worden. Wat de zinsneden der troonrede en de memorie van toelichting betrof, zij gaven, volgens den minister, den indruk terug, die bij zijn departement ingekomen bescheiden op dengenen maken, die zonder voor- of tegeningenomenheid naar waarheid zoekt. In een zoo uitgestrekt gebied als dat, 't welk den naam van Nederlandsch

Indië draagt, zullen er wel altijd eenige feiten zijn, die bezorgdheid inboezemen, doch de minister rekende zich gelukkig op veel goeds te mogen wijzen: op de talrijke bewijzen van gehechtheid der inlandsche vorsten en hoofden aan ons doorluchtig stamhuis op 12 mei jongstleden gegeven, op den staat van rust en vrede zoowel op Java als in de Buitenbezittingen, op uitnemende oogsten van rijst en koffie, op het hooger cijfer der opbrengst van in- en uitvoerrechten ondanks het verlaagd tarief, in sommige streken op grootere belangstelling in landbouw en koffiekultuur. Van malaise op Java, van toenemende onveiligheid, van ondermijning van ons gezag en prestige, van hooggaande gebreken in onderscheiden takken van dienst, was den minister uit officieele bronnen niets bekend. Over de krijgstucht bij het Indische leger gaf een geïsoleerd feit geen recht te klagen op een oogenblik, dat het in Nederland verdient genoemd te worden met lof en erkentelijkheid. Eindelijk omtrent de Atjehneesche zaken, getuigde het antwoord des ministers van vastberaden instemming met de door zijn voorganger gevolgde politiek. „Bij zijn optreden," verklaarde hij, „vond de minister een „Nederlandsche krijgsmacht gevestigd in het rijk van Atjeh. Van „den onneembaar geachten kraton woei onze vlag. De vraag „omtrent het noodzakelijke of wenschelijke eener duurzame ves„tiging op noordelijk Sumatra, was alzoo geen vraag meer. Het „verlaten van Atjeh zou gelijk gestaan hebben met het prijs „geven van Nederlands overwicht in den Indischen Archipel."

De open, besliste taal van den heer van Goltstein had aldus de lastige quaestie der antecedenten, reeds vóór de openbare debatten, van het terrein geveegd. Liberalen en conservatieven wisten vooruit waaraan zij zich te houden hadden. De liberalen hadden de tact 's ministers verklaringen stilzwijgend voor notificatie aan te nemen; de enkele conservatieven, die nog in de afdeelingen den minister ter verantwoording wilden roepen, hadden blijkbaar ook dit voornemen opgegeven bij de publieke discussie. Slechts een lid, de heer Nierstrasz, stond nu en dan nog eens op om de eer der koloniale oudgasterij op te houden; maar ook dat lid was niet meer de casseur d'assiettes, die hij plag te wezen. Blijkbaar trachtte hij zich in het ministerieel gareel te bedwingen; maar het ging niet natuurlijk van de hand; vaak was het hem ondoenlijk den gematigden pas te houden en verviel hij in niet onvermakelijke stribbelingen met den onver-

anderlijk kalmen, afgemeten minister. Dan eens gestreeld, dan weder met echt parlementaire gevatheid naar beneden gedoken, was 't het lot van den heer Nierstrasz den minister meermalen de gelegenheid te geven om zijn standpunt nog duidelijker te doen uitkomen en te eindigen met de rol van utiliteit ten behoeve van den staatsman, die hem en de zijnen zoo zeer had teleurgesteld.

Van tegenstelling van conservatieve en liberale staatkunde kon trouwens geen ernstige reden meer zijn; de richting in de laatste jaren gevolgd is de onvermijdelijke richting geworden. De vraag kon dus alleen zijn wat al dan niet verder in die richting behoort gedaan te worden. Op dit meer praktisch terrein bewoog zich dan ook hoofdzakelijk het debat en wel meer bepaald ten aanzien van drie onderwerpen: de afschaffing der inlandsche slavernij, de pantjensdiensten voor de hoofden op Java, het onderwijs voor inlanders.

Aan den loop, die de quaestie der slavernij in Indië heeft genomen, zij met een kort woord herinnerd. De slavernij bestond er sedert onheugelijke tijden in de inlandsche maatschappij, echter niet als agrarische maar als huiselijke instelling. Zij werd stilzwijgend door de Europeanen onder de Compagnie overgenomen. Zij had wel is waar niet het ontzettend gruwelijk aanzien als in de koloniën, waar de veldarbeid uitsluitend door negerslaven werd verricht; maar behield desniettemin haar stuitend karakter. Raffles gaf er den eersten stoot aan. Hij vaardigde een verbod tegen den handel in slaven uit, die vóór zijn tijd, volgens Dirk van Hogendorp, zelfs door predikanten werd gedreven, en, niet bevoegd de slavernij af te schaffen, stelde hij een belasting op de slaven, waardoor de manumissiën bevorderd werden. Op zijn voetspoor, gelastte de gouverneur-generaal van der Capellen in 1819, dat de slaven binnen een zekeren termijn in daartoe bestemde registers zouden ingeschreven worden, en dat de slaven die na dien termijn niet behoorlijk geregistreerd waren, van rechtswege geëmancipeerd zouden zijn. Ofschoon aldus beperkt, sleepte de slavernij toch haar bestaan voort, totdat zij ingevolge het imperatief voorschrift van art. 115 regeerings-reglement, op 1 januari 1860 in geheel Nederlandsch Indië werd afgeschaft.

Na de afschaffing bespeurde men meer en meer, dat in de Buitenbezittingen uitgenomen Banda, de slavernij nog altijd bestond. Uitgaande van de wettelijke fictie, dat er geen andere

slaven waren dan de geregistreerde, had men alleen die slaven van hun meesters vrij gekocht; maar niets gedaan voor de veel talrijker slaven, die men verzuimd had te laten inschrijven en toch niet door dat verzuim hun vrijheid hadden verkregen. Geregistreerd bleken alleen te zijn op Java 1254, op de Buitenbezittingen 2902; thans is uitgemaakt, dat de slavenregisters in vele streken nooit behoorlijk werden gehouden en dat er plaatsen zijn, onder rechtstreeksch Nederlandsch gezag, waar zij zelfs nimmer werden ingevoerd. Onder anderen is dit het geval op Sumatra's Westkust en in onze bezittingen op Celebes, waar registratie eenmaal werd beproefd, doch spoedig weder werd gestaakt om politieke overwegingen.

Over den omvang der slavernij in de Buitenbezittingen en den toestand der slaven aldaar zijn de gevoelens nog al verdeeld. Natuurlijk kan bij gebrek aan volledige registers, het getal slaven onmogelijk opgegeven worden. Telling zou dus een eerste vereischte wezen. Van het lot der slaven kan meer bepaald gesproken worden. Het verschilt aanzienlijk in de eene met de andere buitenbezitting. Zoo meent men te weten, dat 't in de gouvernements-landen op Celebes en in een gedeelte van Sumatra's Westkust tamelijk dragelijk is. Er zouden daar slaven zijn, die hun eigen erf hebben, die geheel onafhankelijk van hun meester zijn en slechts bij enkele gelegenheden, zooals feesten en reizen, deze vergezellen. Velen brengen slechts eenmaal 's jaars een bewijs van hulde aan den meester. In Tapanoeli, Mandheling en elders is daarentegen de toestand der slaven zeer ongelukkig. Maar onder welken vorm men de slavernij aantreft, is het thans meer dan tijd, dat de regeering ernstig de hand legt aan hare volledige afschaffing, niet alleen om uitvoering te geven aan het bepaalde wettelijke voorschrift van het regeerings-reglement, maar ook vooral opdat men niet kunne zeggen dat Nederland in Indië onder zijn bescherming neemt een instelling, die bijna door alle beschaafde staten is uitgeworpen.

Dit was ook de meening van den vorigen minister, die op de begrooting een crediet had gebracht om met de afschaffing een aanvang te maken. De heer van Goltstein schrapte dat crediet, schijnbaar om te getuigen van zijn zucht tot temperen van nieuwe uitgaven in Indië. De heeren de Bruijn Kops, Mees, de Jong, Moens en de Lange, gesteund door vele andere leden, wenschten de quaestie weder op de begrooting te brengen, en stelden

bij amendement een memoriepost voor wegens uit te keeren schadeloosstelling voor de afschaffing der slavernij in de bezittingen buiten Java en Madura. Uit de vrij uitvoerige debatten welke op dit voorstel volgden bleek, eerstens dat over de wenschelijkheid der afschaffing geen verschil van meening bestond en alleen de opportuniteit werd betwist; ten tweede dat de minister de door zijn voorganger beraamde maatregelen tegen hield, niet ter wille van de nieuwe uitgaven die zij zouden vereischen; maar omdat, zijns inziens, de afschaffing der slavernij in Indië niet voldoende was voorbereid. Volgens den minister, verkeerde men nog in te veel onzekerheid om te kunnen handelen. Ook was het niet uitgemaakt, dat overal schadeloosstelling moest plaats grijpen; het eenige rationeele dat er te doen overbleef, was de afschaffing voorbereiden. Na deze verklaringen van den minister verwisselden de heeren de Bruijn Kops c. s. hun voorstel met een amendement van den heer Godefroi, strekkende om voor „onderzoek en voorbereiding der maatregelen tot volledige uitvoering van de afschaffing der slavernij in de buitenbezittingen" *f* 12,000 uit te trekken, welk amendement, met 42 tegen 22 stemmen, werd aangenomen.

Dat nog zooveel leden tegen het amendement stemden, moet waarschijnlijk aan de houding van den minister toegeschreven worden. Tot op het laatste oogenblik meende hij 't te moeten bestrijden, niet omdat hij in beginsel er mede verschilde; maar op grond, dat ook zonder de aangeboden som en daaraan vastgeknoopte omschrijving, de zaak krachtig zou worden aangevat en voortgezet. Dit mag een voorbijgaanden indruk hebben gemaakt op de parlementaire gemoederen, misschien te zeer op den uitkijk om den minister tot het geringste échec te besparen, voor de ijverige en doortastende behandeling der zaak schaadt het voorzeker niet, en, wanneer de Indische regeering gebruik maakt van het verleende crediet om de afschaffing der slavernij, zij het dan slechts in enkele deelen der Buitenbezittingen, voor te bereiden en daaromtrent den minister goed gemotiveerde voorstellen doet, zal zij denkelijk de bezwaren, die nog gemaakt zijn, volledig opruimen.

Omtrent de pantjensdiensten, mag het gevoerde debat beschouwd worden als een voortzetting der discussiën, welke sedert 1866 herhaaldelijk en laatstelijk bij de behandeling der vorige begrooting over dat onderwerp werden gevoerd. Men zal zich herinne-

ren, dat verleden jaar, bij gelegenheid van de reorganisatie van het districtsbestuur op Java, de kamer door aanneming van het amendement van Loon had uitgemaakt dat de pantjensdiensten althans in geen geval mochten vermeerderd worden; en dat destijds de minister Fransen van de Putte de belofte deed om spoedig een voorstel tot afschaffing van alle pantjensdiensten in te dienen. De toenmalige minister had alle reden om die belofte te doen. Immers uit het koloniaal verslag van 1873 was reeds overtuigend gebleken niet alleen, dat in Indië tegen algeheele afschaffing geen bezwaren bestonden; maar dat zij er door de hoofden van gewestelijk bestuur werd aanbevolen en dat, volgens hun verklaringen, de inlandsche ambtenaren volkomen vrede zouden nemen met den maatregel, indien hij samenliep met een evenredige verhooging van hunne tractementen. Zelfs werd vermeld. dat de regent van Lebak in Bantam geheel vrijwillig had afgezien van heeredienstplichtigen en dat zijn voorbeeld eenigzins navolging bij zijn onderhoorige districtshoofden vond. 't Is misschien niet overtollig hier de eigen woorden van het koloniaal verslag aan te halen:

„In de Preanger Regentschappen hadden de inlandsche hoofden van meer dan eene zijde te kennen gegeven, tegen geldelijke tegemoetkoming, gaarne afstand te willen doen van hunne pantjensdiensten, wier afschaffing de resident, om in het vorig verslag vermelde reden (de ongelijkmatige druk die daardoor op de overige heeredienstplichtigen komt te rusten) een wenschelijke zaak acht.

„Ook de resident van Bantam acht het aanbevelenswaardig de pantjensdiensten geheel af te schaffen, „omdat ze niet ten bate „der bevolking komen, door haar als de zwaarste diensten wor„den beschouwd, en niet op het algemeen, maar op een be„paald aantal individuen drukken." Daarbij komt dat de weg voor kwade praktijken door de tegenwoordige regeling geopend blijft.

„Om die reden betreurt ook de resident van Pekalongan, dat in 1867 de diensten aan de hoofden niet geheel zijn afgeschaft.

„Eveneens wordt door den resident van Rembang gewezen op de moeielijkheid, zoo niet onmogelijkheid om na te gaan of de inlandsche hoofden ook meer pantjens voor zich doen uitkomen dan hun wettig zijn toegekend.

„Voor Probolingo wordt gezegd, dat de inlandsche hoofden

met genoegen de diensten te hunnen behoeve zouden zien afschaffen, indien zij daarvoor behoorlijk wierden schadeloos gesteld.

„Omtrent Madura wordt bericht, dat de dienst bij de inlandsche hoofden het meest en zeer veelvuldig wordt afgekocht. Het is in die residentie volstrekt geen vreemd verschijnsel geweest dat men 75 centen daags voor een plaatsvervanger betaalde en zelfs voor dien prijs niemand bekomen kon, vooral wanneer de zout-aanmaak in Boender aan den gang was. Het moet bij deze categorie van diensten op Madura ook niet vreemd zijn, dat een gegoed landbouwer ze voor een geheel jaar te gelijk afkoopt.

„Werd reeds vroeger uit Bantam gemeld, dat de regent van Lebak van het vorderen van pantjens geheel had afgezien, sedert is gebleken dat de districtshoofden in die residentie een minder aantal vorderen dan hun is toegestaan."

Het koloniaal verslag van 1874 geeft incidenteel de verklaring van het feit, dat zoowel de hoofden als de bevolking met de afschaffing der pantjens ingenomen zijn. Er wordt daarin zeer juist opgemerkt, dat de hoofden betrekkelijk zeer geringe diensten van de bevolking genieten. Die diensten, gewoonlijk bestaande in het aanbrengen van water, brandhout, gras, het schoonhouden der erven enz., zijn echter voor de bevolking zeer bezwarend, omdat zij dikwijls groote afstanden moet afleggen om ze te komen verrichten, en omdat zij daarvoor ten allen tijde moet uitkomen, ook wanneer haar dit, in verband met haren eigen veldarbeid, het minst schikt. Tegenover den drukkenden last, die de pantjensdiensten op de bevolking leggen staat dus voor de hoofden een nietig voordeel, des te nietiger omdat zij nog de voeding der pantjens bekostigen, en het is dus allezins verklaarbaar, dat de Javaansche hoofden, die ook de waarde van het geld hebben leeren kennen, meer in 't algemeen gesteld zijn op een behoorlijke tractementsvermeerdering dan op het kosteloos knutselen op hunne erven van heerendienstplichtigen.

Volledige afschaffing der pantjensdiensten op Java en Madura zou door den vorigen minister bij de tegenwoordige begrooting worden voorgesteld. Een afzonderlijk voorstel kon hij niet vroeger indienen, omdat eerst in juli l.l. voorstellen van den gouverneur-generaal werden ontvangen. Volgens die voorstellen, zou de met de afschaffing gepaard gaande verhooging der bezoldiging geregeld worden zooals reeds geschied is ten aanzien van de min-

dere inlandsche ambtenaren, namelijk *f* 2.50 's maands of 30 's jaars voor iederen dienstplichtige.' Als equivalent werd buitendien voorgesteld de heffing van een hoofdgeld onder den naam van wang-pantjen van de heerendienstplichtige bevolking tot een bedrag van *f* 1, *f* 0.50 of *f* 0.25 per jaar, naar gelang de heerendienstplichtige is gehouden tot 52, tot 26—52 of tot 13—26 dagdiensten per jaar. De opbrengst van deze heffing werd geraamd op een bedrag ruim voldoende om als aequivalent te dienen zoowel voor de in 1874 toegekende tractements-verhooging als voor die welke werd voorgedragen.

Het cijfer der vergoeding, dat niet door alle residenten als voldoende schijnt aangemerkt te worden, en de aequivalent-belasting weerhielden den tegenwoordigen minister om de afschaffing der pantjensdiensten op de door zijn voorganger bewerkte begrooting te handhaven. Te recht meenden de heeren Lenting, Bergsma en Gevers Deynoot, dat dit geen voldoende motieven waren om een hoogst wenschelijken en meer dan gerijpten maatregel nog langer te verschuiven en stelden zij daarom bij amendement voor om de begrooting met *f* 600,000 te verhoogen tot tractements-vermeerdering der hoofden als vergoeding voor de af te schaffen pantjensdiensten.

Ongelukkig bleek de kamer ongeneigd om de quaestie au fond te behandelen. Integendeel, waren de leden van allerlei richtingen, voorstanders zoowel als tegenstanders der afschaffing, er op gespitst de zaak te doen afstuiten om allerlei nevenbeschouwingen. Men zegt dat als men een hond wil slaan altijd een stok gevonden wordt. Evenzoo kan men van elke parlementaire vergadering zeggen, dat als zij eenmaal een onderwerp gelieft te verschuiven, zij nooit gebrek heeft aan redenen om haar besluit te verklaren. De een wilde van de afschaffing nu niet weten, omdat zij al zesmaal in de kamer was ter sprake gebracht; de ander, omdat, in weerwil van de gestadig terugkeerende behandeling, zij toch het kenmerk zou dragen van overhaasting; een derde omdat zij beter voorbereid moest wezen; zelfs moest de oorlog in Atjeh en de bres die daardoor in de Indische financien is gemaakt als argument tegen het amendement dienst doen. Vooral echter gold de politieke overweging, dat nu de minister bepaald had verklaard, dat de zaak naar zijn opvatting, nog niet rijp genoeg was voor afdoening, men geen aandrang behoorde te bezigen en hem daardoor als 't ware een échec te doen lijden.

De voorstellers van het amendement beijverden zich 't van alle nevenbedoelingen schoon te wasschen. Zij beoogden, verklaarden zij open en loyaal, niets anders dan 't geen zij steeds ook tegenover den vorigen minister bedoeld hadden, het afdragen eener oude schuld jegens de bevolking van Java. Niet op den minister, maar op de pantjens hadden zij het gemunt. De vorm van hun amendement liet den minister geheel gaaf. Aan de Indische regeering zouden de middelen verleend worden om de pantjens af te schaffen, doch de afschaffing kon zoodanig voorbereid worden dat de bezwaren van den minister vervielen. Niets baatte evenwel. In stemming gebracht, werd het amendement met 54 tegen 19 stemmen verworpen.

Schijnbaar heeft aldus de quaestie der afschaffing van de pantjensdiensten eer een stap achteruit dan vooruit gemaakt. Zij zou zelfs voor langen tijd weder tot de categorie der vrome wenschen teruggedrongen worden, indien de minister bleef volharden bij zijn meening, dat de pantjensdiensten niet afgezonderd behooren te worden van de overige heerediensten en dat geen afschaffing van heerediensten zonder aequivalent en geen afschaffing der diensten aan de hoofden zonder gelijktijdige vermindering der diensten aan den lande behoort plaats te grijpen. Onder die voorwaarden, zal men niet spoedig komen tot algeheele afschaffing der pantjens. Immers, hoevele vijfjarige tijdvakken van residentiesgewijze vermindering van heerediensten zal men nog tellen vóór de laatste heerendienstplichtige op Java op Madura wordt uitgeroepen? En tot dat heugelijk feit plaats grijpt, zou men wachten om de inlandsche ambtenaren behoorlijk in geld te betalen? Neen, te recht is men in de vertegenwoordiging gaan begrijpen, dat afschaffing der heerediensten voor de hoofden niet afhankelijk behoefde te zijn van de afschaffing van heerediensten voor wegen en bruggen, voor transportdiensten enz. en dat niets belet de eerste soort van diensten af te schaffen en de hoofden beter te bezoldigen, in afwachting, dat men ook den gedwongen arbeid aan wegen en bruggen enz. door vrijwilligen arbeid kan vervangen. In dit opzicht is 't zelfs in hooge mate onbillijk op een aequivalent te wachten of naar een aequivalent te zoeken. De Javanen brengen, voorwaar, belasting genoeg op in geld en in producten om ten minste verlost te worden van de harde verplichting het inlandsch bestuur bovendien te bekostigen door middel van onbetaalden arbeid. De pantjensdiensten komen, uit

dat oogpunt, zoo onrechtmatig voor, dat de afschaffing niet op den duur kan achterwege blijven. Te wenschen zou 't voorzeker wezen, dat de minister door nader overleg met het Indisch bestuur, er toe kome om het initiatief daartoe te nemen, zoo niet dan zal blijken, dat de poging van de heeren Lenting, Bergsma en Gevers Deynoot toch niet geheel vruchteloos is geweest om de afschaffing der pantjens tot een definitieve beslissing bij de kamer voor te bereiden.

Het inlandsch onderwijs, dat wij in de derde plaats als een der voornaamste onderwerpen van het koloniaal debat noemden, had voornamelijk aan den bergman der anti-revolutionaire partij, den heer Kuyper, de meer dan gewone onderscheiding te danken waarmede het ditmaal werd bejegend. Wat men dien afgevaardigde moge ten laste leggen, banaliteit is zijn zwak niet. In hooge mate bezit hij het talent afgezaagde thema's onder nieuwe, niet altijd echter even gelukkige geven te verfrisschen. Zijn redevoeringen getuigen daarvan zoo treffend, dat onder den eersten indruk zij wel eens den schijn geven, dat niet alleen de vormen maar ook de denkbeelden van den heer Kuyper nieuw zijn. Wel is waar, schijnt hij zich meer in democratische richting te bewegen, terwijl zijn partij- en geloofsgenooten steeds plachten tot aristocratische concepties over te hellen, doch in het wezen der zaak is hij volkomen eenstemmig met de heeren Saaymans Vader, van Loon, van Wassenaar en andere woordvoerders der orthodoxie. Het is hem evenzoo te doen om het christianiseeren der maatschappij, van elke maatschappij; maar terwijl deze anti-revolutionairen er rond en naïef voor uitkomen, behoort 't tot het bijzonder talent van den heer Kuyper om zijn toehoorders naar hetzelfde eindpunt te leiden langs sierlijk kronkelende zijwegen, langs kunstig aangelegde waranden, die de argeloozen vaak doen vergeten, dat zij in een doolhof rondwaren, die hun slechts een uitweg geeft, de Staat propagandist van de eenige ware hervormde religie.

Zijn redevoering over het inlandsch onderwijs heeft in hooge mate die verdienste: zijn hoofddoel zoodanig te verschemeren dat 't slechts moeielijk er uit valt af te leiden. Zij vangt zelfs aan met de schijnbaar gemoedelijke verklaring, dat de spreker iets geheel anders verlangt dan zijn geachten vriend, den heer Saaymans Vader, en niet bedoeld, dat de staat der Nederlanden op zal treden om op directe wijze in stelligen zin zelf

christelijk onderwijs te geven. Verder wijdt hij uit in uitvoerige kritische beschouwingen over de denkbeelden der oud-conservatieven en liberalen omtrent het inlandsch onderwijs en over den steeds kwijnenden staat waarin dat onderwijs verkeert. Snijdend is de schets die hij in korte woorden, met samengedrongen officiële feiten, van ons verzuim der intellectueele behoeften van de inlanders geeft. „Ik vraag," zeide hij, „wanneer men weet dat „art. 125 van het regeerings-reglement zegt, dat het openbaar „onderwijs is een voorwerp van de aanhoudende zorg van den „gouverneur-generaal en wanneer wij dan letten op de jammer„lijke dusver verkregen resultaten, of dan dat artikel niet iets „schijnheiligs heeft, of dan bij het lezen van dat artikel ons niet „een blos op het aangezicht moest komen en de belijdenis niet „voegen zou, dat wij schromelijk onzen plicht ten deze hebben „verzaakt? Let slechts op de regeeringsverslagen. Daaruit ver„nemen wij dat onder een bevolking van 24 millioen zielen in „1871 slechts 16 personen zich voor het onderwijzers-examen „hebben aangemeld. Van die 16 werden nog 8 personen afge„wezen. Wat zou men zeggen wanneer in een enkele provincie „van Nederland, ook maar bij een enkel examen, slechts aan „16 personen het onderwijzersexamen kon worden afgenomen? „In het volgend jaar waren de resultaten nog slechter. Toen „boden ook 16 personen zich aan, maar daarvan konden slechts „7 worden aangenomen. Nu meent men het met de kweekscho„len te zullen winnen. Maar wat hebben die kweekscholen tot „nu toe opgeleverd? De Solosche 4, de Bandongsche geen! Twee „kweekelingen — leest men in het verslag — van het vierde „studiejaar van de Bandongsche school gaven wel blijk van me„thodisch onderwijs te kunnen geven, doch hunne vorming tot „onderwijzer werd door de commissie nog als onvoldoende be„schouwd. Een hunner, een Balinees, is echter onlangs tot on„derwijzer benoemd. In mei 1873 hadden ongeregeldheden plaats „onder de kweekelingen van de Solosche kweekschool, in die „mate, dat de schoolcommissie zich genoodzaakt zag eenigen hun„ner te verwijderen. Pogingen in Indië in het werk gesteld om „aspirant-kweekelingen uit de residentiën Bantam en Probolingo „te verkrijgen, hebben tot geen gunstig resultaat geleid. De „kweekschool te Fort de Kock leverde in 1872 geen onderwij„zers op; die te Tanak Batoe één."

Na herinnerd te hebben dat thans in Nederlandsch Indië het

totaal der schoolgaande kinderen niet meer bedraagt dan 44,000 op een bevolking van 24 milioen zielen, terwijl die verhouding veel gunstiger is in Britsch Indië en voornamelijk op het eiland Ceylon, demaskeert de heer Kuyper eerst zijn batterij en trekt hij los op de tot dus ver bij het inlandsch onderwijs gevolgde richting. Aan die richting schrijft hij de onbeduidende uitkomsten toe, welke tot dus verre zijn verkregen. Het neutraal onderwijs van overheidswege draagt daarvan de schuld. Het redmiddel zou de particuliere christelijke, van Staatswege gesubsidieerde school wezen, waardoor mede, volgens de meening van den spreker, het voordeel verkregen zou worden, dat Mohammedaansche onderwijzers den Mohammedaanschen geest niet op de school zullen brengen.

Het is moeielijk verkeerder conclusiën uit juiste praemissen te trekken. Geen systeem van onderwijs, godsdienstig noch neutraal, is de oorzaak van den erbarmelijken toestand waarin het inlandsch onderwijs verkeert. Het werd gedurende eeuwen en tot aan onzen tijd verwaarloosd omdat in de staatkunde van het overheerschende bestuur ontwikkeling der inlanders niet te pas kwam. Systematisch werd de inlander dom gehouden, omdat men hem slechts als een gedweê werkmachine wenschte te laten voortdommelen. Men had niet eens onderwijs of opleiding veil voor de inlandsche aristocratie, wier zonen in het bestuur ons gezag hielpen steunen. Inlanders, die zich des ondanks ontwikkelden, die de Nederlandsche taal spraken en schreven, werden als ontaardde sujetten beschouwd en met nog grootere minachting bejegend, dan die welke men de arbeiders van de groote nationale werkplaats toedroeg. Aan het geheel negatief verleden is dus de groote schraalheid van scholen en onderwijzers te wijten; daaraan danken we de treurige noodzakelijkheid om alles van meet af op te bouwen.

In de laatste jaren heeft zich onze politiek gewijzigd, zijn alle staatslieden zonder onderscheid, die invloed op den gang der zaken hebben uitgeoefend, voor het inlandsch onderwijs opgekomen, doch ook hun pogingen ten goede stuitten op de lakenswaardige eigenzinnigheid van een Indisch hoofdambtenaar, die, geroepen om krachtig het inlandsch onderwijs te organiseeren, voor die taak niet berekend was en zijn positie misbruikte om alle voorstellen van den even ijverigen als zaakkundigen inspecteur te dwarsboomen en te verijdelen. Dat dit struikelblok niet

eerder werd opgeruimd moge de verantwoordelijkheid van de gouverneurs-generaal, die zulks konden maar niet deden, verzwaren; maar daarom te besluiten dat het systeem van staatsonderwijs niet voldoen zou, is te dwaas om nader wederlegd te worden.

De beschuldiging van onvermogen tegen de neutrale inlandsche school van overheidswege zou althans een schijn van rechtvaardiging hebben, indien het initiatief van particulieren zich daarentegen zooveel gunstiger onderscheidde, indien de ijveraars voor zoogenaamde christenscholen konden wijzen op zooveel betere resultaten, op het vermogen om meer scholen te stichten, meer inlandsche onderwijzers te vormen. Daaraan valt niet eens te denken zonder ondersteuning van Staatswege. De scholen gesticht door zendelingen kwijnen; vaak worden noodkreten aangeheven, dat, indien het gouvernement niet spoedig en krachtdadig hulp verleent, de door hen gevestigde scholen opgeheven moeten worden. Welken weg ingeslagen wordt, altijd komt 't op de staatsmiddelen neer, altijd zal men op dezelfde moeielijkheid stuiten: de langdurige verwaarloozing van het inlandsch onderwijs, de eeuwenlange achterstand, als men 't zoo noemen mag, die onmogelijk in enkele jaren valt in te halen.

Wat is daarom natuurlijker, dan dat men den Staat aan zijn verplichting houdt en, overeenkomstig de art. 125 en 128 van het regeerings-reglement, laat zorgen voor het oprichten van scholen ten dienste der inlandsche bevolking en de inrichting van het daarin te geven onderwijs laat regelen met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen. Immers is 't te vreezen, indien deze directe staatszorg, ook om politieke redenen wenschelijk, in indirecte werd veranderd, juist op het oogenblik dat de regeeringen ware belangstelling in het inlandsch onderwijs betoonen, dat eerder nieuwe verlamming dan meerdere voortvarendheid in den gang van zaken zou komen. Buitendien, indien de Staat bepaalde godsdienstige scholen gaat subsidieëren, is hij uit den aard der zaak verplicht zoowel de Mohammedaansche als de christenscholen te ondersteunen of, zoo hij de eersten ignoreert en de laatste bevoordeelt, zou hem dit van lieverlede, zoo niet met Alfoeren, Batta's en Dajaks, althans met de Islamieten van Java, Sumatra en de overige deelen van den Archipel in verwikkelingen sleepen, waarvan de gevaren moeielijk te voorspellen zijn.

Het standpunt, thans ook door den minister van Goltstein in-

genomen blijft dus het ware: het inlandsch onderwijs een voortdurend onderwerp van rechtstreeksche staatszorg, neutraal onderwijs en subsidieëring alleen van bijzondere scholen, die zich verbinden neutraal onderwijs te geven. Kerkelijke vereenigingen of bijzondere personen, die deze voorwaarden van het subsidie niet willen aannemen, toonen duidelijk dat het hun niet om het onderwijs, maar om de propaganda te doen is, en, om godsdienstige propaganda, behoeven waarlijk thans de gelden niet besteed te worden, die de regeering kan en moet ten koste leggen aan de intellectueele ontwikkeling van volken die lang, veels te lang uitsluitend om materieele voordeelen werden geëxploiteerd.

Niet echter van wege het een of ander onderwerp, hoe gewichtig op zich zelf ook, is ditmaal het koloniaal debat in het parlement merkwaardig geweest. Het gewicht van de discussie over de Indische begrooting ligt in het veel beteekenend feit, dat de oude koloniale politiek onherroepelijk is veroordeeld onder en met medewerking van een minister en van een regeering, die, zoo 't mogelijk ware geweest tegen de liberale staatkunde der laatste jaren te reageeren, de roeping zou gehad hebben te verijdelen, wat opgebouwd en hervormd is. Den minister van Goltstein komt ongetwijfeld de eer toe, het eenige rationeele standpund ingenomen te hebben, dat tusschen het dilemma van zijn parlementair verleden en zijn nieuwe plichten als raadsman der Kroon, voor hem open stond. Uit de debatten is echter mede gebleken, dat hij juist daarom op de sympathie der vertegenwoordiging mag rekenen en een andere houding hem voorzeker al dadelijk zou hebben gewikkeld in conflicten, waarvan de uitslag niet twijfelachtig zou zijn geweest. Ook de eerste kamer stelde er blijkbaar prijs op kernachtig te doen uitkomen, dat bij haar evenmin sprake meer kan zijn van een politiek voor Indië die stilstaat of achteruitgaat en dat zij onveranderlijk van de ministers van koloniën vereischt een vastberaden voortstreven op de baan van materieele en intellectueele ontwikkeling.

Het optreden van een conservatief bewind heeft alzoo voor Indie terstond deze goede zijde gehad, dat 't ons voor goed verlost van het spook der reactie en den eindpaal teekent der theorie van het dwang- en monopoliestelsel, die zoolang het goede bedreigde en belemmerde. Voortaan, kan die theorie en de rede-

neringen die er uit afgeleid werden, behoorlijk gedeponeerd worden in het museum van politieke antiquiteiten. Als historische herinneringen, misschien nog een enkelen maal te raadplegen, hebben zij als bruikbaren leidraad voor de handelingen van het gouvernement uitgediend en zal voortaan met geen andere koloniale politiek rekenschap gehouden worden, dan die, welke zich met de moderne behoeften van Indie inlaat en tracht die behoeften te bevredigen.

* * *

BOEKAANKONDIGING.

Ceylon. Indische volksbelangen; door A. W. P. Verkerk Pistorius. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1874.

Het gelijktijdig koloniaal bezit van Engeland en Nederland in Indië geeft gestadig aanleiding tot de moeielijk te weêrstane verzoeking om in vergelijkingen te treden tusschen de koloniale politiek van beide Europeesche rijken, tusschen de stelsels van bestuur en beheer en de uitkomsten, welke zij geven in de landen, die respectievelijk door de Engelschen en de Nederlanders overheerscht worden. Oppervlakkig kan men die vergelijkingen dienst laten doen voor treffende, zelfs beschamende tegenstellingen. Is er, bijvoorbeeld, iets beschamender voor ons Nederlanders dan de verklaarde bedoeling van Engeland om geen enkel zijner bezittingen of koloniën te regeeren ter wille van rechtstreeksche voordeelen ten behoeve van het moederland, terwijl in Nederland de rechtstreeksche voordeelen van zijn koloniaal beheer bestendig op den voorgrond staan? Moet 't ons mede niet hinderen hoe vaak de Engelschen, die ontkennen land en volk te willen exploiteeren, millioenen veil hebben voor spoorwegen, irrigatien en andere openbare werken, terwijl ons bestuur, dat zijn fort maakt van exploitatie, zoo schromelijk te kort schiet in 't geen de eerste voorwaarden zijn van exploitatie op groote schaal? Wanneer men echter dieper doordringt in de toestanden van Britsch en Nederlandsch Indië dan bespeurt men alras, dat de vergelijkingen mank moeten gaan en dat de Engelschen even ver, misschien nog verder verwijderd zijn dan de Nederlanders van de oplossing van het problema, waarvoor beiden staan: „hoedanig oud-beschaafde Aziatische volken door een Europeesch gouvernement moeten geregeerd worden."

Beide natien vervullen de taak van overheerschers van Indië met hunne eigenaardige deugden en gebreken en doen daarvan als 't ware onbepaald blijken. De Nederlanders met hunnen mercantielen geest hebben voornamelijk geijverd om de balans van winst en verlies bestendig in hun voordeel op te maken. Steeds voorzichtig en bedachtzaam, gaan zij uit van de feitelijke toestanden en maken dienovereenkomstig hunne wetten en verordeningen, onderling verschillende naar gelang het geldt Europeanen, inlanders en vreemde oosterlingen. Zonder blikken en blozen handhaven zij rechtens de demarcatie-lijn door de verovering tusschen overheerschers en overheerschten getrokken en komt het zelden of nooit bij hen op de belangen en wenschen van de inlanders met dezelfde maat te meten, die voor de Europeanen wordt gebezigd. Feitelijk zijn schier alle grieven van Europeanen tegen de oude koloniale wetgeving verdwenen, terwijl die van de inlanders nog meest allen bestaan. — Bij de Engelschen niets dat aan den handelsgeest der Nederlanders herinnert. Zelfs onder de Compagnie was hun bestuur van Indie een waar souverein bestuur, dat zich meer door annexatien en confiscatien deed kennen dan door handelsoperatien. In hun plannen geen zweem van vrees voor krenking der volksoverleveringen of vooroordeelen. Toomelooze hervormers, doordrijvende reorganisateurs, vindt men noch in de minuten hunner gouverneurs-generaal, noch in eenige hunner verordeningen iets dat doet denken aan een overheerscht land, aan overwinnaars en overwonnelingen. De wet is voor allen gelijk, even onverbiddelijk voor den Europeaan, die zijn fortuin in Indie komt beproeven als voor den laatsten paria, die niet eens weet onder welke wet hij eigenlijk leeft. Nooit ook heeft Engeland eenige moeielijkheid wedervaren van de Engelschen in Britsch Indie en wanneer er sprake was van veranderingen in het bestuur en beheer, gold het immer de groote massa zonder onderscheid van standen of rassen.

In de werkelijkheid teekenen de toestanden zich echter in Britsch en in Nederlandsch Indie geheel anders dan zij 't zouden moeten doen, te oordeelen naar de verschillende methoden van regeeren der overheerschers. Tusschen Europeanen en inlanders zou in Britsch Indie schier geen verschil moeten bestaan, in Nederlandsch Indie een klove zoo diep dat zij in eeuwen niet te dempen valt. Juist het omgekeerde heeft plaats. De Nederlan-

der vergoedt door zijn deelnemend, meêgaand karakter hetgeen zijn wetten te strak, te afstuitend hebben. Hij leeft met den inlander, assimileert zich zoozeer, al is 't dan ook tijdelijk, met het land waarin hij verkeert, dat hij zich gewend aan uitlatingen over zijn moederland alsof hem dit geheel vervreemd ware. Vooroordeelen van nationaliteit, kleur of ras bestaan bij hem in den regel niet en rasvermenging heeft zoo menigvuldig plaats, dat zij zelfs in Nederland als een alledaagsch verschijnsel kan waargenomen worden.

Een welbekende eigenschap der Engelschen is dat zij hun nationaliteit als 't ware in merg en bloed overal met zich rondddragen en nergens geen oogenblik kunnen afleggen. Overal blijft de Brit een Brit, en snijdend is het contrast, dat zij zoowel in de diepe binnenlanden van Indie als te Calcutta zelfs met de hoogste kasten der inboorlingen maken. Wat hunne breedere staatkunde, hun meerder belangloos bestuur, hun stoutere ondernemingsgeest in wetgeving en werken van algemeen nut hen bij den inlander op ons moest voorgeven, wordt door hun absoluut afstootend karakter in den grond bedorven en weegt niet op tegen de onoverwinnelijke vooroordeelen, die zij tegen de overheerschte rassen koesteren. Geen inlandsche vrouw, al ware het eene vorstelijke en begaafde schoone, is bekoorlijk genoeg om ooit de wettige levensgezellin van een Engelsch militair of ambtenaar te worden; en kinderen, verwekt buiten echt bij inlandsche vrouwen worden onveranderlijk door den vader verstooten en vormen de ongelukkigste en meest beklagenswaardige kaste waarmede de Engelschen de oude maatschappelijke verdeeling der Hindous verrijkt hebben.

Eerst in den jongsten tijd zijn de Engelschen begonnen zich aan de hongersnooden te laten gelegen liggen, welke vroeger duizenden inlanders wegmaaiden zonder dat zij er zich ernstig om bekreunden. Nog niet lang geleden werd in het parlement door lord Ettrick de mededeeling gedaan, dat jaarlijks in Indië gemiddeld 10,000 menschen door tijgers worden gedood en de maatregelen tegen de verwoestingen van die roofdieren door den invloed der Britsche jachtliefhebbers verijdeld worden, omdat zij meer gesteld zijn op het gevaarlijk genot van de jacht op het „koninklijke wild" dan op de veiligheid der inlanders. Schrandere staatslieden in Engeland beginnen te twijfelen aan de deugdelijkheid der instellingen welke het Europeesch bestuur

den inlanders heeft opgedrongen en, onder anderen, beweerde sir Bartle Frère, in het Aardrijkskundig Genootschap te Londen, dat men ernstig moest nadenken over het bestuur van dorpen en districten en 't zou kunnen zijn, dat de oude inrichting met hare dorps- en districts-ambtenaren weder moest hersteld worden. Moeten wij het Parlements-lid Torrens gelooven, dan zou, in het wezen der zaak, de Engelsche overheersching niet minder inhalig zijn dan die der Nederlanders en Britsch evenals Nederlandsch Indie lijden aan uitputting door het gestadig draîneeren, zij het dan ook onder een anderen vorm, van het Indisch kapitaal naar Europa. Wat hiervan zij, de Engelschen zijn thans vrij algemeen overtuigd, dat ook zij den steen der wijzen nog niet hebben gevonden en alles behalve bemoedigend mag de ontboezeming heeten, waarmede de Times onlangs aan dit hoopeloos gevoel lucht gaf:

„Wij maken," zeide het blad, „ons geen illusien meer omtrent de populariteit van ons bewind in Hindostan. 't Is waar onze overtuiging staat vast, dat onze tegenwoordigheid in Indie heilzaam werkt; wij weten, dat ons bestuur den inlander vrijwaart tegen verdrukking en onrecht; dat de door ons hem opgelegde belastingen noch willekeurig noch drukkend zijn, en dat de opbrengst er van in den regel aangewend wordt tot verbetering van de levensvoorwaarden der bevolking. Doch tevens weten wij, dat de inlander, ondanks al de voordeelen van ons bestuur, onze heerschappij niet lief heeft. Hij vindt haar hard en gevoelloos; hij klaagt, en zeker niet geheel ten onrechte, dat zijn Britsche bestuurder hem niet begrijpt, en dat de Britsche wet, hoe goed ook in der Britten oog hare bedoelingen mogen zijn, telkens in botsing komt met inlandsche vooroordeelen of gebruiken, op wier stuk hij bijzonder gevoelig is. Kortom te loochenen valt 't niet, dat de bevolking zoo haar de keus gelaten werd, over 't geheel de voorkeur geven zou aan 't grillig despotisme van een rasgenoot, boven 't rechtvaardige en zorgzame, doch ietwat strenge en meesterachtige bestuur der Engelschen.

„Eerst in den laatsten tijd zijn we tot 't besef van die waarheid geraakt, en hebben we de lang gekoesterde hoop opgegeven van eenmaal gansch Indie te zullen regeeren naar 't model van ons eigen gouvernement. Maar zelfs nù nog is onze taak niet gemakkelijk. Wij bezitten Indië in 't bewustzijn, dat we er niet zoo welkom zijn als we verdienden te wezen. De tijd za

hierin wellicht verandering brengen; vermoedelijk zullen de voordeelen van ons beheer gaandeweg beter ingezien en dus ook meer gewaardeerd worden. Doch inmiddels ligt de beste waarborg voor onzen invloed hierin, dat wij zorg dragen om aan de vooroordeelen en gebruiken der bevolking geen onnoodig geweld te plegen. Niet langer schrijden wij als veroveraars over 't land; wij geven acht op de wenschen en gevoelens van de door ons onderworpen millioenen; wij trachten ons werk te verrichten op zoo min mogelijk kwetsende wijze.

„Maar hoe we 't ook aanleggen — 't feit is en blijft er, dat we in Indië vijandig staan tegenover eene oudere beschaving dan de onze, die we voortdurend pogen te wijzigen of weg te dringen. Britsch onderwijs, Britsche wetenschap, Britsche spoorwegen, zij kunnen niet op den duur hand aan hand gaan met de begrippen en zeden van oosterlingen. Wij voorzien wat er geschieden moet; wij kennen 't onvermijdelijke resultaat, en zijn er op voorbereid, en verlangen er naar. Doch niet onbedachtzaam willen wij het bespoedigen. Een les van verdraagzaamheid hebben we in de jongste jaren geleerd, bij welke onze Indische mede-onderdanen gewis niet 't slechts gevaren zijn."

De heer Verkerk Pistorius, die Ceylon bezocht, goed opmerkt en sierlijk weet terug te geven wat hij heeft opgemerkt, verhaalt, dat ook daar de Engelschen niet geleerd hebben hun stuitenden karaktertrek te verloochenen. „Voor hem," — zegt hij in de keurige van zijne hand verschenen studie omtrent de heerediensten en het volksonderwijs op dat belangwekkend eiland, — „voor hem, die van Java op Ceylon belandt en zich op de hoogte van het onderwijs stelt, is er iets dat terstond zijne opmerkzaamheid trekt. Scholen uitsluitend of voornamelijk voor kinderen van Europeanen bestemd, treft men op Ceylon niet aan. Volksscholen vindt men er slechts. Sedert 1849 zijn de scholen ingedeeld in een achttal categorien.... Op al deze scholen, van de eenvoudigste af tot de hoogste inrichting van onderwijs de Colombo academy, toe, hebben de inboorlingen de overhand, en het is naar de behoeften van dezen dat zich het onderwijs regelt. Deze instelling zoo geheel verschillend van hetgeen we in onze bezittingen bespeuren, hangt ten nauwste met de beginselen van het Engelsche koloniaal bestuur samen. In staatkundigen zin bestaat er op Ceylon slechts weinig verschil tusschen het overheerschend en het overheerschte ras. Rechten

en plichten zijn bij beiden gelijk. Om een voorbeeld te geven, waaruit die politieke gelijkheid afdoende blijkt, de geboren Brit is zoowel als zijn „fellow-subject," gelijk de Sinhaleezen en Tamils in officieele stukken genoemd worden, gehouden tot het praesteeren van heerediensten, die echter voor allen voor een luttele som gelds afkoopbaar gesteld zijn. Uit dit oogpunt is de Sinhalees dus boven den inboorling van Java begunstigd, en bestaat er op Ceylon geen scherp afgebakende grenslijn tusschen blanken en bruinen. Uit sociaal oogpunt daarentegen is de verwijdering tusschen de verschillende rassen, naar het mij voorkomt, veel grooter. Het Engelsche adage: m y h o u s e i s m y c a s t l e, geldt vooral in eene Britsche kolonie, geldt vooral ten aanzien van oosterlingen en kleurlingen. Wie op geen zuivere Europeesche afkomst kan bogen, wordt er streng uit geweerd. Zelfs de „burgher," de Euro-Aziaat vindt geen toegang tot den huiselijken kring van een Brit."

Genoeg om aan te toonen, dat Britsch en Nederlandsch Indie niet wel kunnen vergeleken worden. Op den regel die men hierbij in 't algemeen dient te volgen maakt Ceylon echter een uitzondering. Ceylon is een oud-Hollandsche bezitting; het heeft met Java veelvuldige punten van overeenkomst en 't is dus volstrekt niet verkeerd wanneer bevoegde mannen, gelijk de heer Verkerk Pistorius, zich de moeite troosten om de inrichtingen en instellingen en hare werking aldaar te onderzoeken en ons met de uitkomsten van hun onderzoek bekend maken. Niemand die kennis neemt van zijn verhandeling over de heerediensten op Ceylon zal het nut en de p o r t é e daarvan ontkennen. Op Ceylon, niet minder dan op Java, waren de verplichte diensten voor wegen, bruggen, voor transporten enz., lange jaren een plaag voor de bevolking, een aanhoudend onderwerp van kommer en zorg voor de regeering. Aan een doortastend gouverneur, lord Torrington, komt de eer toe het middel gevonden te hebben om de heerediensten onschadelijk te maken en in alle behoeften waartoe zij worden gebezigd oneindig beter te voorzien. Dit middel bestond hierin om als beginsel aan te nemen, dat de heeredienstplicht berust, niet op den grond, maar op alle mannelijke ingezetenen, ongeacht de landaard waartoe zij behooren, dus ook op Europeesche ambtenaren en industrieelen; dat ieder heeredienstplichtige weder terstond die verplichting voor een geringe, bijna nietige som kan afkoopen; dat de verschuldigde arbeid of de som waar-

voor hij afkoopbaar gesteld is, in de eerste plaats aan het oord der inwoning van den belastingschuldige ten goede moet komen; dat eindelijk de beurtwegen en andere kleine transportmiddelen aan het plaatselijk bestuur, met medetoezicht der inlanders, — daarentegen, de slagaderen van het verkeer, de groote wegen en kanalen, aan het gewestelijk, gezamenlijk met het centraal bestuur, moeten toevertrouwd worden.

De heer Verkerk Pistorius geeft een uitvoerige beschrijving van het geheele mecanisme van die inrichting, naar welke wij den belangstellenden lezer verwijzen. Hier zij slechts opgemerkt, dat op den regel die alle mannelijke ingezetenen gelijkelijk heeredienstplicht oplegt, uitzonderingen bestaan. Uitgezonderd zijn namelijk de gouverneur der kolonie, de militairen, de Boedhistische priesters, daar hunne leer niet alleen het bezit van wereldsche goederen, maar ook de verrichting van allen arbeid verbiedt, de zieken en gebrekkigen, de van Malabar en elders overkomende koelis en het corps pionniers, voor het meerendeel uit Tamilsche werklieden bestaande, die op militaire wijze ten getale van een paar duizend man werkzaam zijn en ter beschikking van den directeur van openbare werken zijn gesteld. De heer Pistorius beweert dat ook te Ceylon de gelijkstelling van Europeanen en inlanders met betrekking tot den heeredienstplicht als een staatkundige fout wordt beschouwd; zij schijnt, trouwens, door lord Torrington slechts te zijn gebruikt om zijne maatregelen aannemelijk te maken bij het opperbestuur. Immers, bij zijn instructie was 't hem bepaald verboden op de inlanders eenigen last te leggen, die niet tevens door alle andere ingezetenen van Ceylon werd gedeeld en dit bracht hem op het denkbeeld, om ook de Europeanen heeredienstplichtig te maken ten einde daardoor de inlanders aan zijne regelingen te kunnen onderwerpen. Overigens, indien sprake mocht zijn om het op Ceylon bestaande stelsel op Java na te volgen, zal men daar wel niet de heeredienstplicht gaan opleggen aan Europeanen, die nooit als belastingschuldigen op ééne lijn met de inlanders werden gesteld. In plaats van het korps pionniers op Ceylon, zouden eventueel de voorgenomen strafwerkplaatsen van veroordeelden op Java de diensten kunnen doen, welke door dat korps in de Engelsche bezitting worden verricht.

De mannelijke ingezetenen zijn heeredienstplichtig jaarlijks gedurende zes achtereenvolgende dagen, van hun achttiende tot

hun vijf-en-vijftigste jaar. Het maximum der som, waarmede zij zich kunnen vrijkoopen bedraagt drie shillings of *f* 1.80. Voor elk gewest of voor elke afdeeling stelt de gouverneur deze afkoopsom, voor zoolang noodig, tot de bepaalde grens, vast. Zoo bedraagt zij, volgens de jongste regeling, drie shilling in alle provincien, met uitzondering van ettelijke afdeelingen in de centrale provincie, waar zij op 2 sh. 3 d. of *f* 1.35, voorts van de Noordelijke provincie, waar zij in het district Jaffna op 1 sh. 8 d. of *f* 1, en elders op 2 sh. 3 d. of *f* 1.35 vastgesteld is. Voor de hoofdplaats Colombo alleen is overigens tot dusver een uitzondering op den regel gemaakt, dat de afkoopsom in geen geval meer dan drie shillings mag zijn. Sedert 1866 bedraagt zij aldaar vier shillings.

Op grond van een aantal betrouwbare cijfers, stelt de heer Pistorius het aantal heeredienstplichtigen op een derde van de mannelijke bevolking op Ceylon, en de geheele geldswaarde der persoonlijke diensten jaarlijks op ruim 65,000 pond sterling (*f* 880,000). De commutatie-gelden bedroegen in 1871 24,247 pond sterling (*f* 290,964); de totale kosten der openbare werken op Ceylon beliepen in hetzelfde jaar 282,575 pond sterling (*f* 3,290,900). Nog twee andere middelen voorzien in de steeds klimmende behoeften van het departement der openbare werken: de bijdragen van ondernemers en planters voor den aanleg van wegen en de tollen op de wegen en bruggen. Deze laatste brachten nog in 1865 71,000 pond sterling (*f* 852,000) op; sedert den aanleg van spoorwegen op Ceylon, is dit bedrag wel is waar aanmerkelijk verminderd (in 1869 tot ruim 32,000 pond sterling), doch maakt het nog altoos meer dan een tiende uit van het jaarlijks voor de openbare werken toegestane bedrag.

Wat den staat der wegen op Ceylon voor en na de werking der zoogenaamde „road ordinance" betreft, zegt de heer Pistorius: „Welk een verschil tusschen de transportmiddelen in 1870 en in 1831, naar Colebrooke's kaart. In het laatste jaar immers waren er op Ceylon slechts twee groote wegen, een van Matara naar Putlam, en de andere van Colombo naar Kandy, ter gezamenlijke lengte van 225 Engelsche mijl. Thans, in 1870, zijn schier alle plaatsen van eenig belang, van Galle in het zuiden tot Jaffna in het noorden, van Colombo in het westen tot Trincomalie en Batticala in het oosten des eilands door uitmuntende wegen met elkander verbonden. .... Volgens het verslag van

den directeur van openbare werken, telde men in 1870 in deze kolonie: ruim 668 mijlen wegen eerste klasse (geplaveid of gemacadamiseerd), voorts ruim 431 mijl grintweg, en 958 mijlen kleinere zand- of klei-wegen of ruim 2058 Engelsche mijlen weegs in 't geheel, behalve goede kanalen, ter lengte van 163 mijl. Die schitterende uitkomst is, ten minste voor een vijfde gedeelte, aan de verordening op de heerediensten en hunnen afkoop te danken, en dat het laatste het tot stand brengen van voortreffelijke wegen, kanalen en andere transportmiddelen niet in den weg staat, zonder nogtans het gouvernement op hooge kosten te jagen, is, dunkt me, voldingend bewezen."

Wij, voor ons, aarzelen dan ook niet met den schrijver de overtuiging te deelen, dat geen overwegend bezwaar zich verzet tegen de toepassing eener gelijksoortige regeling in Nederlandsch Indië; dat daartoe in het geheel geen bergen behoeven verzet te worden; dat een goede menschlievende wil en een krachtige hand daartoe volkomen in staat zijn. Gaarne voegen we hierbij dat, zoo de Indische regeering mocht besluiten tot een beslissenden stap omtrent de heerediensten op Java en elders, de heldere, zaakrijke en waarlijk onpartijdige studie van den heer Verkerk Pistorius haar kan dienen tot een veiligen gids bij de overwegingen over dit zoo hoogstgewichtig volksbelang.

Voor heden ontbreekt ons de ruimte, het tweede onderwerp: „het volksonderwijs op Ceylon" te bespreken. Wij hopen later de gelegenheid te hebben daarop terug te komen; doch willen intusschen de meening niet weerhouden, dat, hoe lezenswaardig wij ook dit opstel van den begaafden schrijver achten, het voorbeeld van Ceylon ons minder navolgenswaard, althans voor bepaalde Islamitische streken van Nederlandsch Indië, voorkomt. Ceylon is sedert eeuwen gewoon geraakt aan het opdringen van Europeesche talen en godsdienstige begrippen. Godsdienstige propaganda door middel van de volksschool moge er dus minder gevaarlijk zijn, betrekkelijk gunstig werken. Op Java, in andere plaatsen van den Indischen Archipel zou het een staatkundig waagstuk wezen en aan de waagstukken, die op onzen weg liggen en niet te vermijden zijn, hebben wij waarlijk genoeg.

VARIA.

Meermalen maken Javanen uit de omstreken van Samarang voetreizen naar Batavia. Voorwaar, geen kleine wandeling! Over den postweg is de afstand tusschen die twee steden niet minder dan 350 palen of 525 kilometers. Zij doen dien tocht om een betrekkelijk gering voordeel, als veedrijvers voor den een of anderen koopman, — een nieuw bewijs dat de Javanen geen luiaards zijn en zelden door eenig ander volk in hun soort van bedrijvigheid overtroffen worden.

De heer van Wales schrijft ons, dat onder die voetreizigers zich wel eens inwoners bevonden uit de kampong van zijn erf Solitude en dat hij van hen vernam hoe de zaak zich toedraagt.

Een handelaar in slachtvee koopt in de binnenlanden, heinde en ver, de dieren op, verzamelt ze tot de koppel groot genoeg is om de reis te aanvaarden en engageert dan eenige vrijwilligers om hem, tegen evenredig geringe betaling, behulpzaam te wezen die naar Batavia te drijven. Voet voor voet gaat de stoet vooruit, de runderen al weidende en grazende. Van tijd tot tijd moeten de geleiders het vee drenken en reinigen, op het heetste van den dag, onder de schaduw laten uitrusten en herkauwen; eindelijk, na zonsondergang, aan in den grond geslagen paaltjes vastleggen, opdat de dieren in den nacht elkander niet hinderen, terwijl de drijvers daarbij bivouakeeren en waken tegen de veedieven.

Op die wijze wordt bij dag niet meer als ongeveer 10 palen afstands afgelegd. De geheele reis geschiedt echter in 28 dagen. Daar nu over den postweg de afstand 350 kilometers is, zoo

zouden, tegen 10 palen per dag, de drijvers 35 dagen noodig hebben. Zij winnen echter een afstand van 74 palen uit, omdat zij zich niet over den geheelen afstand over den postweg bewegen. Zij vermijden onder anderen de hooge Preanger bergstreek en den bekenden Megamendong. Alleen gaan zij over het hoogland tusschen Willerie en Batang, dat echter nog niet zoo hoog is als den Gombel ten zuiden van Samarang. Zij volgen den postweg tot over de Tjimanok bij Tjiburrum, ongever 12 palen van Karong Sambong, waarna zij rechts afslaan over een binnenweg, in het gebied van Sumedang (Preanger); vervolgens gaan zij over de particuliere landen Tjiassem en Panaroekan, door het Krawangsche tot Poerwokarto en verder over de Tjitarum naar Bekassi tot Meester Cornelis.

De heer van Wales vindt terecht hierin aanleiding om de aandacht te vestigen op de wenschelijkheid van een nader onderzoek van dien binnenweg door deskundigen. Hij meent, dat waarschijnlijk het verschil van afstand niet zoo groot bevonden zal worden als hierboven approximatief is opgegeven (74 palen); maar de binnenweg zal toch altijd blijken korter te zijn dan de bestaande postweg door de Preanger Regentschappen, terwijl het vermijden van de hooge bergen in de Preanger een voldoend motief zou zijn om den postweg daarheen te verleggen.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

Cancelled
3348278
MAY 17 '71 H